

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम सख्या

१७१४-

काल न०

२२४ प०५

खण्ड

BIBLIOTHECA INDICA:
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No 1399

बोधिचर्यावतार पंजिका ।

PRAJÑĀKARAMATĪ'S COMMENTARY
TO THE
BODHICĀRYĀVATĀRA OF ÇĀNTIDĪVA,
AN INTRODUCTORY TREATISE ON THE DUTIES OF A
BUDDHIST.

EDITED WITH INDICES
BY
LOUIS DE LA VALEE POUSSIN,
Professor of Sanskrit in the University of Ghent
FASCICULUS I-VII

CALCUTTA

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET
1914

AT THE LIBRARY OF THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 1, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

The Society's Agents—

MR. BERNARD QUARITCH, 11, Grafton Street, New Bond Street, London, W.
AND MR OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, Leipzig, Germany.

Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied—some
of the Fasciculi being out of stock

BIBLIOTHECA INDICA

Sanskrit Series.

Advaitachintā Kāustabhā, Fasc 1-3 @ /10/ each	Rs.	1	14
Aitār̥sya Brāhmana, Vol I, Fasc 1-5, Vol. II, Fasc 1-5, Vol. III, Fasc. 1-5, Vol IV, Fasc 1-8 @ /10/ each	..	14	0
Aitareyalocana	..	2	0
Amarakosha, Fasc 1-2	..	4	0
Anumana Dīdhit Prasaraṇi, Fasc 1-3 @ /10/	..	1	14
Aṣṭasāhasikā Prajñāpāramitā, Fasc 1-6 @ /10/ each	..	3	12
Ātmatatvaviveka, Fasc 1	..	0	10
Ācāryavaiyākyā, Fasc 1-5 @ /10/ each	..	3	2
Āvāna Kalpalatā, (Sams and Ubbetaṇ) Vol I, Fasc 1-11 Vol II, Fasc 1-11 @ 1/ each	..	22	0
Bālam Bhāṭṭi, Vol I, Fasc 1-2, Vol II, Fasc 1, @ /10/ each	..	1	14
Baudhāyana Śrauta Sūtra, Fasc 1-3, Vol II, Fasc 1-5, Vol. III, Fasc 1, @ /10, each	..	5	10
Bhasavṛitty	..	0	10
Bhāṭṭa Dipikā, Vol I, Fasc 1-6, Vol II, Fasc 1-2 @ /10/ each	..	5	0
Bandhastotrasaṅgaha	..	2	0
Bṛhaddevatā, Fasc 1-4 @ /10/ each	..	2	8
Bṛhadbhāṣya Purāna, Fasc 1-6 @ /10/ each	..	3	12
Bodhisattvāvatāra of Śāntideva, Fasc 1-6 @ /10/ each	..	3	12
Cri Caitanyamāha Charita, Fasc 1-3	..	1	14
Ātadūṣaṇi, Fasc 1-2 @ /10/ each	..	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS, Fasc 1-4 @ 2/ each	..	8	0
*Ātapaṭha Brāhmana, Vol I, Fasc 1-7, Vol II, Fasc 1-5, Vol III, Fasc 1-7, Vol V, Fasc 1-4 @ /10/ each	..	14	6
Ditto Vol VI, Fasc 1-3 @ 1/4/ each	..	3	2
Ditto Vol VII, Fasc 1-5 @ /10/	..	8	2
Ditto Vol IX, Fasc 1-2	..	1	4
Ātasaṣṭasikā prajñāpāramitā, Part I, Fasc. 1-18 @ /10/ each	..	11	4
*Ātaraṅga Chinlāmani, Vol II, Fasc 1-25, Vol III, Part I, Fasc 1-18, Part II, Fasc 1-10, Vol IV, Fasc. 1-6 @ /10/ each	..	36	14
Ditto Vol. IV, Fasc 7, @ 1/4/ each	..	1	4
Ditto Vol IV, Fasc 8-10 @ /10/	..	1	14
Ālokavārtika (English), Fasc 1-7 @ 1/4/ each	..	8	12
*Āraṇa Sūtra of Śāntikāyana, Vol I, Fasc 1-7, Vol II, Fasc 1-4; Vol III, Fasc 1-4, Vol 4, Fasc 1 @ /10/ each	..	10	0
Ārī Bhāṣyam, Fasc 1-3 @ /10/ each	..	7	14
Dāna Kūyā Kaumudī, Fasc 1-2 @ /10/ each	..	1	4
Gadadhara Pādhati Kālasāra, Vol I, Fasc 1-7 @ 10/ each	..	4	6
Ditto Ācārasāra, Vol II, Fasc 1-4	..	3	2
Gobhiliya Gihya Sūtra, Vol I, @ /10/ each	..	3	2
Ditto Vol II, Fasc 1-2 @ 1/4/ each	..	2	5
Ditto (Appendix) Gobhila Parimita	..	2	0
Gobhiliya Gihya Sūtra, (Gihya Saṅgaha)	..	0	10
Haralata	..	1	14
Karmapradīp, Fasc 1	..	1	4
Kāla Viveka, Fasc 1-7 @ /10/ each	..	4	6
Kātantra, Fasc 1-6 @ /12/ each	..	4	8
Kāvī Kalpa Lata, Fasc 1	..	0	10
Kavindravacana Samuccayah	..	3	8
Kuṁsa Parana, Fasc 1-9 @ /10/ each	..	5	10
Kṛānavatī, Fasc 1-3, @ /10/	..	1	14
Madana Pārijāta, Fasc 1-11 @ /10/ each	..	1	14
Mahā-bhāṣya pradīpodyota, Vol. I Fasc 1-9, Vol II, Fasc 1-12; Vol III, Fasc. 1-10 @ /10/	..	6	14

INTRODUCTION

(PRELIMINARY)

The text of the *Bodhicaryāvatārapāñjikā* is preserved in two MSS, now forming part of the collection of the Government of Bengal at Calcutta, both acquired by Professor Haraprasād Chāstrī (See Notices of Sanskrit MSS, Vol. XI, p. 7). The first is in the Nepalese character and contains (with several large lacunae) the whole of the work,¹ the second, in the Maithili character contains only the commentary on the ninth chapter.²

As concerns the text of the *Bodhicaryāvatāra*, I have used the edition of Minaev and his critical apparatus, together with the two MSS in Paris (Devanāgarī 78, Burnouf 98, called Dev and Burn).

Some help has been found in a little tract, of which some fragments only are preserved, called *Bodhicaryāvatāratippaṇī*, this MS was discovered in the Durlat Library at Kathmandu by Professor Cecil Bendall and was copied for him. I refer to it as *Tipp*.

Much more profitable has proved the study of the *Çikṣa-samuccaya*, from which our author, Prajñākaramati, has borrowed—mostly without acknowledgment, nearly the whole of his illustrations from earlier literature. The able editor of this work has helped us in identifying and comparing the two texts.

The translations of the *Bodhicaryāvatāra* and of the *Pañjikā* in the Tandır have been used, from the 16th page of this edition onwards, for ascertaining or elucidating the Sanskrit text; the Tibetan text of the lost passages, together with a translation, will be given in a final Appendix.

Ghent, July 1902.

LOUIS DE LA VALIÉL POUSSIN

¹ On the tenth chapter of the *Avatāra*, the authenticity of which is rather doubtful, there is, so far as I know, no commentary by Prajñākaramati.

² Edited by myself in Latin character, some years ago, in my *Bouddhisme, Études et Matériaux*, I. (London, Luzak.)

प्रज्ञाकरमतिकृता बोधिचर्यावतारपञ्जिका ।

ॐ नमो बुद्धाय ।

सुगतान् ससुतान् सधर्मकायान्
प्रणिपत्यादरतो ऽखिलांश्च वन्द्यान् ।
सुगतात्मजसंवरावतारं
कथयिष्यामि यथागमं समासात् ॥^१ १ ॥

... .. अखि] ^२ लांश्च वन्द्यान्निति ५
कल्याणमित्रप्रभृतीनां^३ ॥ सुगतात्मजसंवरावतारमित्यभिधेय-
कथनं । कथयिष्यामीति प्रयोजनाभिधानं । संवरा-प्रतिपादनपदं

1 Sie Minnev, Burn, Dev., I² his namo savyabuddhibodhisattvebhyah
M namo ratrati tyāya, the tippanī namas tūāya

2 The first four stanzas of our text are quoted by the author Çānti-
deva in the exordium to his work the *Çikṣṣāsamuccaya* (edited by C. BENDALL
in the *Bibliotheca Buddhica*), with some variants. Here instead of "yathā-
gamam samāsāt," the Çikṣā has "samuccatīthavākyaṁ" The special
character of the two works, which have the same "pravṛtina" and the same
"abhidheya" (bodhisattvasamvara), is clearly illustrated by their introductive
formulas

3 The first folio of our MS. is lost. The second one, in some parts illegible,
is broken down wants the right part (four or five aksus)

The tippanī begins as follows. Iti yam acūyāçūridevah purān bodhi-
sattvasam[vare va]tārayitum ātmānam ca tīra sthūrikartum bodhicaryā
vatāram kartukām i dāu sadicārapapālanūtham sugatān ityādy āha

• Supply in the lost part of the Comm. prānātib, namaskṛtib

तु न विद्यते । सामर्थ्यादेव तु स प्रतिपत्तव्यः ॥ यथागममिति
स्वातन्त्र्यपरिहारपदं । समासा[दिति पुनर्ह^१]कृतापरिहारवचनं ।
इति समुदायार्थः^२ ॥

अवयवार्थस्त्वच्यते । सुगतानित्यत्र गतशब्देन सर्वपृथग्जनेभ्यो
5 भगवतां व्यवच्छेदमुपदर्शयति । तेषां संसारान्तर्गतत्वात् ।
भगवतां तु संसारविनिर्गतत्वात् । सुशब्दस्तु प्रशस्ताद्यर्थस्त्वं य-
वृत्तिविशिष्टं सुग[- - -] । तेनाद्यमर्थः । प्रशस्तं यथा भवति
एवं मध्यमप्रतिपदा^३ क्लेशाद्यावरणप्रहाणं गताः सुगताः । अनेन
प्रहाणसपत्तिरुक्ता ॥ यदि वा प्रशस्तं सर्वधर्मनिःस्वभावता-
10 तत्त्वं गता अधिगताः सुगताः । अनेनाधिगमसंपदुपदर्शिता ॥
य[- - -ती]र्थिकशास्त्रभ्यो भगवतां विशेषश्चोपदर्शितो भवति ।
तेषामात्मादिभावाभिनिवेश[वशात्] प्रशस्त[गमना]^४भावात् ।
आत्मादौनां च प्रमाणबाधितत्वात् । संसाराप्रतिपत्तत्वाच्च अप्र-
शस्तं गमनं ॥ अपुनरावृत्त्या वा गताः । पुनर्जन्मनो रागादौना[-
15 - - -]कार - - ^५हंकारबौजस्याविद्यायाः सर्वथा प्रहाणात्

^१ Pūnaruktatā, cf. *infra* p. 6, l. 5

^२ Tipp. ātra śloke ratnatrayasya vandyūnām apādhyāyapabhṛtūnām ca
pranatiḥ abhidheyam | tatsambandhaḥ | prajyōjanam | asvātantryam | apāunar-
uktyam iti sad arthāḥ pratipādītāḥ || tatra sugatātmajasaṃvato' bhidheyam |
asya ca granthenāmuna' bhidhā[na]m | abhidhā[na]bhidheyabhāvalakṣaṇaḥ
sambandhaḥ sāmānyagamyah | asya cābhidheyasya buddhatvam pari-
nīṣṭitam prajyōjanam gamyam |) This method of exposition (abhidheya,
etc.), is well known by the Nyāyabanditīkī, the Madhyamakavṛtti, the
Vedāntasāra, the Tarkasaṃgrahaḥ p. 70, cf. *infra*, p. 4, l. 14

^३ MS ° artha traya °

^४ MS has madhyamūpra

^५ Three syllables added in margin. The last seems to be *vyā*

^६ Perhaps ° kāraçuddhyā. °

सुगताः । अनेन स्रोतश्रापन्न[सकृद्]ागामिबोधिसत्त्वैभ्यो ऽपि
 भगवतां विशेषो दर्शितः । तेषां प्रशस्तगमनेऽपि सर्वथा-त्व-
 प्रहाणात् पुनरावृत्तिसंभवात् ॥ निःशेष वा - - - - -
 - स]^[21]र्वावसनाया अपि कायवाग्बुद्धिवैगुण्यलक्षणायाः स्वथ-
 मधिगतमार्गीकावपाटवस्य^१ वा सर्वथा प्रहाणात् सुगताः । एता- 5
 वता संपूर्णगामित्वं भगवतां प्रतिपादितं । अनेनाप्यनागामि-
 श्रावकप्रत्येकबुद्धेभ्यो भगवतामसाधारणगुणत्वमावेदितं । तेष[1-
 - - -] कायवाग्बुद्धिवैगुण्यस्य स्वाधिगतमार्गीकावपाटवस्य च
 संभवात् । एवं च बुद्धत्वमशेषगुणपरमसाधारणमपरयोगिभिः[ः]
 सुगतशब्देन ख्यापितं ॥ 10

तानेवंभूतान् सुगतानादरतः परमप्रभादेन प्रणिपत्येति
 नमस्कृत्य सुगतान्मजसंवरावतारं कथयि[त्यामीति] संबन्धः ॥

किंभूतान् समुतानिति । सुताश्च मुनीनामिह लभ्यप्रमु-
 दितादिभूमयो^१ बोधिसत्त्वा एव गृह्यन्ते । तेषामेवात्राधिकृत-
 त्वात् तैः सह । अनेन विशेषेणैतार्यसंघस्य नमस्कारोऽन्तर्भावितः ॥ 15

अपरं विशेषणमाह । सधर्मकायानिति । सर्वाप[-----]
 क्तो भगवतां स्वाभाविको धर्मकायः^२ । स एव चाधिगमस्वभावो
 धर्मः । समूहायो वा कायशब्दः । जनकायो बलकाय इति यथा ।
 तेन प्रवचनस्यापि ग्रहणं । तेन सह । अनेनापि धर्मस्य नमस्कारो
 ऽन्तर्भावितः । इति रत्नत्रयनमस्कारोऽयमित्यु [-----] ॥ 20

¹ MS Sarvadhārhatva Ex con] sarvadhātva² ² Apūt iva, in *Leas* only
³ New word ⁴ The first of the ten Bhūmis (Dh. S 1xiv).
⁵ On the Dharmakāya, see KERN, *Over den aanhef eener buddh Insc* uit
Battambang (Versl. d K. Ak. v. Wet, Afd. Letter 4 B, D iii, Amsterdam
 1899)

ननु बुद्धाद्भूर्मा धर्मतश्चार्यसंघ इति क्रमः । तत्किमिति
 बुद्धानन्तरमार्यसंघः । तदनु धर्म इति व्यतिक्रमनिर्देशः ॥
 सद्यमिह लोकावद्भानुरोधाद् व्यतिक्रमनिर्देशो वेदितव्यः ।
 योजनान्तु सुगतान् सधर्मकायान् मसुतान् प्रणिपत्येत्यनुक्रमेणै-
 5 [व न कश्चिदत्र]¹ दोषः ॥ अथ वा बोधिसत्त्वानामथधिगत-
 धर्मत्वादानुरूपेण धर्मकायो विद्यत एव । तेषामपि सह
 धर्मकायेन नमस्करण¹ प्रतिपादनीय । तेऽपि हि समधिगत-
 धर्मतया सुगतत्वनियता सुगतप्रायाः । इति धर्मात्पूर्व
 निर्देशः । इति न किं चिदयुक्तम् ।

10 किमेतानेव । नेयाह । अखिलांश्च वन्द्यानि । अपरा-
 नपि समस्तान् वन्दनीयान् । आचार्योपाध्यायप्रभृतीनपि² ।
 आदरतः प्रणिपत्येति ।

इति पूर्वार्धेन सुगतादौना नमःकृतिमभिधाय । अपरार्धे-
 नाभिधेयादौनि प्रतिपादयन्नाह । सुगतात्मजेत्यादि ॥ आत्मजो
 15 जाताः । आत्मजाः । सुगतानामात्मजा जिनपुत्रा बोधिसत्त्वा
 इत्यर्थः ॥ तेषां भवरावतार । भवरेण संव्रियते वानेनेति
 सत्रः । बोधिचित्तग्रहणपूर्वकं बोधिसत्त्वशिष्यासमादानं । तच्च
 यथावसरं वक्ष्यामः ॥ तस्यावतरणमवतीर्यते तस्मिन् वा ऽने-
 नेत्यवतारो मार्गः । येन बोधिसत्त्वपदप्राप्तौ सुगतत्वमवाप्स्यते ।
 20 त कथयिष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । अनेन ग्रन्थेनेत्यर्थः ।

¹ MS, quite illegible - has 'n. m. skritayā priti'

² Udaya, upādhyāyā, cf. CHAVANES, *Religious comments*, II, 1, 140

³ MS - Samvata, samvat man

⁴ Cf. *Udaya*, III, 22

एवमनेन प्रतिपाद्यमानत्वात्संवरावतारोऽभिधेयस्य । अयमभि-
 धानं संवरावतारस्य ॥ इत्यभिधानाभिधेयलक्षणः संबन्धो-
 ऽप्यर्थात्कथितः । तत्कथनं चाभिधानप्रयोजनं । परमार्थतत्त्वभि-
 धेयस्वरूपव्युत्पत्तिरेव तत्प्रयोजनं । अभिधेयस्य पुनः 'श्रुतमव्या-
 दिप्रज्ञोत्पादनक्रमेण सर्वावरणविगमाद् बुद्धत्वमेव प्रयोजनमिति 5
 प्रयोजननिष्ठा । इदं च सुगतात्मजसंवरावतारशब्द एवान्तर्भा-
 वितं । तदनन्तरमेवोक्तेः । यदनुशसक^[3]यनेन च सूचयिष्यति ।

अशुचिप्रतिमामिमां गृहीत्वा

जिनरत्नप्रतिमां करोत्यनर्घां । इति² ॥

इति संबन्धाभिधेयप्रयोजनानि प्रवृत्त्यङ्गतया प्रतिपादि- 10
 तानि ॥ अन्यथाऽनभिधेयादिशङ्कया प्रेक्षावतामत्र प्रवृत्तिर्न
 स्यात् ॥

ननु त्वया स्वातन्त्र्येण कथितं कथनं गृहीष्यन्तीत्याह ।
 यथागममिति । आगमानतिक्रमेण । यथैव प्रवचने भगवद्भिः
 प्रतिपादितः । तथा मयापि तदर्थानतिवृत्त्या प्रतिपादयितव्यः । 15
 अनेनागमात्स्वातन्त्र्यं परिहृतं भवति । उत्सूत्रमिदं न भवती-
 त्यर्थः⁴ । प्रवचनार्थावगाहनमपि चावक्रतयानेनात्मनो⁵ दर्शितं ॥
 इदमपि प्रवृत्त्यङ्गमेव ।

1 Cf M Vyat 25, and *infra*, १, 25

2 *Infra*, 1, 10

3 Cf. *Nyāyabinduṭīkā*, 3, 27 In the *Abhidharmakośa* five sorts of *prajñā* are enumerated, among them the "vimalā prajñā"

4 New in Buddhist works? —P W utsūtra = was nicht im Sūtra steht (*Mahābh* (K), 12, 27

5 New compound

6 *Avakratā*, new word

ननु यदि यथागम कथयितव्यस्तर्ह्यगम एव तदभिलाषिणः प्रवर्तिष्यन्ते । तत्किमनेनेत्याह । समासादिति संचेपात् । यदि नाम आगमेऽपि कथितः । तथापि तत्रातिविस्तरेण नानासूत्रान्तेषु प्रतिपादनात् । अहं तु पिण्डीकृत्य संचेपेण कथयिष्यामीति विशेषः ॥ अनेन पुनरुक्तमिदं भवतीति परिहृतं । अयमपि चाप्रवृत्त्यङ्गतापरिहारः । तस्मात्प्रवृत्त्यङ्गत्वाद् अभिधेयादिकथनमसगत न भवति ॥

तर्हि प्रणामकरणमपार्थक्यं ॥ तदपि श्रेयोलाभाद्यर्थमभिधीयमानं कथमपार्थक्यं । अयमस्याभिप्रायः । सुगतादिप्रणाम-
 10 समुद्भूतपुण्यसभारसमाक्रान्तचित्तसंतानस्य¹ प्रतनुतरपुराकृतपाप-
 वृत्तेरुपशान्तविघ्नस्थारब्धार्थपरिसमाप्तिरूपजायते । समस्तसाधु-
 जनगतमार्गानुगमनमपि चानेनात्मनः प्रकाशितं भवेत् ।
 इष्टदेवतादिनमस्त्रु¹⁴ तिश्रवणादास्तिकत्वमभावनया² श्रोतृणा-
 मात्मग्रन्थे च गौरवमापादितं स्यात् ॥ अत्र च सुगतशब्दे-
 15 नोद्भावितभगवद्गुणमाहात्म्यश्रवणात्तदभिलाषिणस्तदुपार्जनप्रवण-
 मानसाः सुगतात्मजसंवरावतारपरिज्ञानाय यत्नवन्तोऽस्मिन्
 प्रवर्तन्ते । इदमभिमतं देवतादिप्रणामफलं ॥ एतेनेदमपि ।
 येन यदभिमतमभिप्रेतं कर्तुं स तदेव करोतु नान्यत् । अन्य-
 करणेऽप्रसूताभिधानमतिप्रसङ्गश्च स्यात् । तदयमपि संवराव-
 20 तारकथने कृताभिप्रायः किमप्रसूतमिष्टदेवतादिप्रणामं

¹ This expression (चित्तसंतान) is well known from the *Sarvadarsana samgraha*, etc., and the Chap. ix of this book ² *Āstikavya*, new word

करोति । प्रागुक्तदोषद्वयप्रसङ्गादिति यदुच्यते तदपि निराकृतं
भवति । प्रकृत एव तदुपयोगस्य वर्णितत्वात् । नाप्रस्तुताभिधानं ।
यत्प्रकृतोपयोगि तद्वक्तव्यं नान्यदित्यतिप्रसङ्गो नास्तीति सर्वं
सुखं ॥

नन्वागमानतिरिक्तं संक्षेपेणाभिधीयमानमपि कथमर्थ- 5
विशेषाद्यभावाद् विशेषेण प्रवृत्त्यङ्गतया कस्य चिदुपादेयं स्यात् ।
तस्मादागमादधिकमपि किं चिदत्र वक्तव्यमित्याशङ्क्याह ।

न हि किं चिदपूर्वमत्र वाच्यं
न च संग्रन्थनकौशलं ममास्ति ।

अत एव न मे परार्थचिन्ता

10

स्वमनो वासयितुं कृतं ममेदं ॥ २ ॥

नैव किं चिदपूर्वमपरमागमादतिरिक्तमस्मिन् वक्तव्यमस्ति
मम । यस्मादर्थे वा हि शब्दः ॥ तर्हि तदधिकप्रमेयानभिधाने-
ऽपि पदार्थरचनाविशेषो भविष्यति । तस्मादपि विशेषेण
प्रवृत्तिः स्यादिति ॥ अत्राह । न चेति । नापि । संग्रन्थनमर्थ- 15
पदविन्यासविशेष । तत्र कौशलं नैपुण्य ममास्ति । अवधारणे
वा चकारः ॥ यद्येव कथमस्य परार्थोपयोगित्वमिति । आह ।
अत एवेति । परप्रसञ्जितमेवाभ्युपगच्छति^{4b} । यस्मादपूर्वं वक्तुं
मम शक्तिर्नास्ति । नापि संग्रन्थनकौशलमस्ति । न च परार्थ-
चिन्तापि । परार्थोपयुक्तमिदं भवति विकल्पो ऽपि मे नास्ति । 20

1 Minaev and Text MSS bhāvayitum, — Gikva has parārtthayatnah
svamanō bhāvayitum manmadam istam 2 Samgranthana, new meaning, cf.
Vāgbhatālamkāra I, 12 3 Read bhavatīti

तत्र शक्तिवैगुण्यात् ॥ किमर्थं करणाय यत्र इति चेत् ।
 आह । स्वमन इति । आत्मचित्तं सुगतात्मजसवरावताराभ्यास-
 रसेनाधिकाधिकं वासयितुं कृतं प्रणीतं मया प्रकरणमिदं ।
 संवरावतारकथनं वा । अतीतकालनिर्देशोऽन्तःसूत्रनिष्पन्नं
 5 मनसि निधयेति ॥

ननु नात्मार्थं ग्रन्थप्रणयनं दृष्टं । न च स्वयंकृतेनैवात्मनि
 विशेषाधानं । तावतः संस्कारविशेषस्य प्रागेवात्मनि विद्यमान-
 त्वादिति ॥ अत्राह ।

मम तावदनेन याति वृद्धिं
 10 कुशलं भावयितुं प्रसादवेगः ।
 अथ 'मत्समधातुरेव पश्येद्
 अपरो ऽप्येनमतो ऽपि सार्थको ऽयं ॥ ३ ॥

अनेन ग्रन्थेन तदर्थेन वा । कुशलं शुभमनस्कारं भाव-
 यितुमारोधयितुं । वृद्धिं याति प्रसादवेगः । उत्तरोत्तर-
 15 वर्धमानस्य प्रमत्तचित्तसतानस्य प्रवाहवाहितया प्रवृत्तिः ॥ अनेन
 स्वार्थकारित्वमनुभवसिद्धमस्य निर्दर्शयति ॥ परार्थकारित्वमपि
 लेशतः संभवति । इति दर्शयाच्चाह । अथ मत्समेत्यादि ।
 अथेति प्रकारान्तरोपन्यासे । स्वार्थकारित्वमस्य तावदनुभव-
 सिद्धं । यदि पुनर्मम समानप्रकृतिरेव कश्चिदन्यः पश्येदौचेत् ।
 20 एन ग्रन्थमर्थं वा । अतो ऽपि परार्थोपयुक्तत्वादपि सार्थकः
 सप्रयोजनो ऽयं । परार्थोपयोगस्यापि कथं चित्संभवात् ॥

अनेन श्लोकद्वयेन ¹निरभिमानतामात्मनो दर्शयति ॥
इदानीं सवरावतारकथां ग्राहयितुमुपोद्घात रचयन्नाह ।

²क्षणसंपत्तियं सुदुर्लभा
प्रतिलब्धा पुरुषार्थसाधनी ।
यदि नात्र विचिन्त्यते हितं
पुनरप्येष समागमः कुतः ॥ ४ ॥

5

अष्टाक्षणविनिमुक्तस्य ³क्षणस्य संपत्तिः समयता । इयं
सुदुर्लभा । सुष्ठु दुःखेन लभ्यते इति ⁴कथं चित्प्राप्या ।

महार्णवयुगच्छिद्रकूर्मग्रीवार्षणोपमा ⁵ ।

प्रतिलब्धा प्राप्ता सा च पुरुषार्थसाधनी । पुरुषस्थार्योभ्यु- 10
दयनिःश्रेयसलक्षणः । तस्य साधनी । निष्पादनी तदङ्गत्वात्तत्र
समर्थेति यावत् ॥ यदि चैवंभूतायामप्यस्यां न हितं विचि-
न्त्यते । स्वपरसुखहेतुः । स्वर्गापवर्गसाधनं नोपादौयते । तदा
पुनरपि भूयोऽपि । एष तथागतोत्पादः श्रद्धा ऽक्षणविमुक्तो
मनुष्यभाव इत्ययं समागमः समावेशो मिलनमिति यावत् । 15

¹ Anabhināmanā, new word

² Cf. *Saṁdhi paṇḍ* (S. B. of the L. xvi) p. 121, 2

³ Cf. IX, 163, M. Vynt. 120, Śikṣasā 2, 3, Dh. S. cxxxv, Mhv. 1, 405 Cf. *Uttara*, p. 10, n. 5

⁴ Cf. *Uttara* IV, 20 Burn. *Lotus*, p. 431 (Śrīvāpiṅgavat), Kerns, *Saṁdhi* 4, n. 423) "as the entering of the tortoise's neck into the hole of the yoke formed by the great ocean" and note thereto, "I am as unable to elucidate this comparison as Burnout was . . . —" It is as unlikely to happen as if a tortoise should put its neck into a hole opening every yugā in the world's ocean "

कुतः । कथं । न कथं चिद्भविष्यति सुदुर्लभत्वात् । अक्षणाव-
स्थायां धर्मप्रविचयस्य¹ कर्तुमशक्यत्वादित्यभिप्रायः ॥

यथोक्तमार्यगण्डव्यूहसूत्रे² । आर्यजयोश्चायतनविमोक्षे । दुर्लभा-
ऽष्टाक्षणविनिवृत्तिः । दुर्लभो मनुष्यभावप्रतिलम्भः । दुर्लभा
5 चणसपदिशुद्धिः । दुर्लभो बुद्धोत्पादो । दुर्लभाऽविकलेन्द्रियता ।
दुर्लभो बुद्धधर्मश्रवणो । दुर्लभ मत्पुरुषममवधान । दुर्लभानि
भूतकल्याणमिच्छाणि । दुर्लभो भूतनयानुग्रामानुपरुहारः । दुर्लभं
सम्यग्जीवितं मनुष्यलोके इति³ । इदमेवाभिसंधायोक्तं ।

मनुष्यं दुर्लभं लोके बुद्धोत्पादोऽतिदुर्लभः ।
10 ततोऽपि अद्भुतप्रज्ञाप्रतिपत्तिः सुदुर्लभा ॥
बोधौ चित्तं दृढं सर्वमत्त्वानामनुकम्पया ।
सर्वदुःखप्रशान्त्यर्थं दुर्लभानां परंपरा । इति ।

अक्षणाः पुनरिमे ।

नरकप्रेततिर्यङ्क्षो स्त्रेका दीर्घायुषोऽमरा⁴ ।
15 मिथ्यादृग्वुद्धकान्तारौ सकताष्टाविहाक्षाः ॥ इति ।
तस्मादिदानौसेवोद्योग कर्तव्यः इति ॥ स प्रतं बोधिचित्त-
प्रवृत्तय तत्राभिलाषमुत्पा⁵ । दक्षितुमनुग्रामवतारयन्नाह ।

¹ New as technical term.

² Quoted from Çiksis 2, 1 where occur some variants — ksmanvittib, manusyapriti (= classic manusya — cf. 1. 99. 2d) manvittavo (right).

³ Anugāsant, cf. notes of BENDALL (Çiksis 2 — 36 — 122 —), M. Vyut 16, 3, and *mjra* V — 30, 74.

⁴ Our MS agrees with MS. Hodgson 2 R. Asiatic Soc. Vol. 62^a, Çiksisāe has jīvitamā dīrghābhīśāddhīnīcī tādīnīkūḥī pīyāno mānasyā?

⁵ Buddhakāntā = tchīḥī tīnīnīnītpāyī. According to the *Saṃgītasūtra*, there are nine classes of beings — ksmanvittavo vīrahmacārijāvāsāya” (see *Burnouf, Lotus*, p. 635).

रात्रौ यथा मेघघनान्धकारे
विद्युत्क्षणं दर्शयति प्रकाशं ।
बुद्धानुभावेन तथा कदाचिच्च
लोकस्य पुण्येषु मतिः क्षणं स्यात् ॥ ५ ॥

निशाया यथा जलदागमसमये मेघैर्बहुले तमसि मतिः 5
सौदामनी क्षणत्वमात्रमालोकयति किं चिद्वस्तुजात प्रकाश-
यति । सैवोपमात्रापि । इत्याह । बुद्धानुभावेनेत्यादि । बुद्धा
एव हि भगवन्तो हितसुखोपमहाराय सदा भव्याभव्यतया¹
सर्वसत्त्वसतानमवलोकयन्तास्तिष्ठन्ति । यदा यत्र येनोपायेन यस्मै
यं भव्यं पश्यन्ति तदा तत्र तेनोपायेन तस्मै तमधिष्ठन्ति । 10
अभ्यावष्टायामुपेत्य विहरन्ति । इति तथागताधिष्ठानेन । कथं²
चिद्दुर्लभोत्पत्तिकत्वात् । लोकस्य जनस्य पुण्येषु हितसुखहेतुषु
कुशलेषु कर्मसु बुद्धिर्मुहूर्तमेक भवेत् । तत्र तस्या अस्तिरत्वात् ।
अनादिंसंभारे लोकेनाकुशलपक्षेवाभ्यस्तत्वात् ॥ यदि नामैवं
ततः किमित्याह ।

15

तस्माच्छुभं दुर्बलमेव नित्यं
बलं तु पापस्य महत्सुधोरं ।
तज्जीयतेऽन्येन शुभेन केन
संबोधिचित्तं यदि नाम न स्यात् ॥ ६ ॥

1 Bhavya abhavya, new word, cf. Gilst. 121 + 13, i, 200, n. 7.

2 Ms. y abhavyam = Pether reading then the "Kādicit" of the Text-Mss.

- यत एव तस्माच्छुभं पुण्य दुर्बल मामर्थविकलमेव विद्यु-
 दुन्मेषप्रायत्वात् । अतिक्रमः । नित्य सर्वकाल ॥ कस्य तर्ह्यति-
 शयवद्वलमस्तीत्याह । बलं त्विति । मामर्थं पुनरशुभस्य महत् ।
 मेघघनान्धकारसदृशत्वात्तस्य । सुघोरमतिभयकर नरकादि-
 5 दुःखदायकत्वात् । सुदुर्जयत्वाच्च ॥ भवतु नाम महत्सामर्थ्यमस्य ।
 तथापि तदपरेण बलवता पुण्येन जेष्यते । तथा च न
 का चित्त्वतिरिति । आह । तदित्यादि । तत्तादृश महामामर्थ्यं
 जीयते । अभिभूयते । अन्येन इतरेण पुण्येन केन । न केना-
 पीत्यर्थः ॥ कुतः पुनरेवमुच्यते । सर्वोधीत्यादि । सम्यक्सर्वोधी
 10 बुद्धत्वे यच्चित्तं सर्वमन्त्रसमुद्भवाभिप्रायेण तत्प्राप्त्यर्थमध्याश्रयेन
 मनसिकारः । तद्यदि नाम न भवेत् । महामामर्थ्यं हि तद-
 परेण महौघसा पराजीयते । सूर्यणेव निशान्धकारः । न च
 [6^a]सर्वोधिचित्तात्प्रतिपक्षो महौघानपरः संभवति । तस्मा-
 न्तत्प्रतिघाताय सर्वोधिचित्तमेवोपादेयं नान्यदित्यभिप्रायः ॥
 15 इतोऽपि सर्वोधिचित्तमुपादेयमित्याह ।

कल्पानल्पान् प्रविचिन्तयद्भि-

र्दष्टं मुनीन्द्रैर्हितमेतदेव ।

यतः सुखेनैव सुखं प्रष्टव-

मुत्सावयत्यप्रमिताञ्जनौघान् ॥ ७ ॥

- 2) एकोऽन्तरकल्पः कल्पः । विंशतिरन्तरकल्पाः कल्पः । अग्नी-

तिरन्तरकल्पाः कल्पः^१ । स च महाकल्प इत्यभिधीयते । तदिह
महाकल्पस्यैव ग्रहणं । कल्पान् बहून्^२ प्रथमामख्येयान्तर्गतान् ॥
प्रविचिन्तयद्भिस्तात्पर्येण परिभावयद्भिर्दृष्टं । अधिगतं । मुनीन्द्रैः ।
बुद्धैर्भगवद्भिर्बोधिमत्त्वावस्थायां । हितं सर्वार्थसाधनयोग्यं तद्दीज-
भूतत्वात् । एतदेव सर्वोधिचित्तमेव ॥

कथं पुनरिदमेव हितमित्याह । यत इत्यादि । यस्मात्सुख
प्रवृद्धं प्रकर्षगतं बुद्धत्वलक्षणं । अप्रमितानप्रमेयान् । जनौघान्
सत्त्वमग्रहान् । उत्प्लावयति । उत्तारयति । मसारदुःखमहार्णवात् ॥
तस्मादिदमेव हितं ॥

अथ वा । यस्मात् सुखं देवमनुष्यसंपत्तिलक्षणं । प्रवृद्धं वृद्धिं^{१०}
गतं । अर्थात्सर्वोधिचित्तादेव । उत्प्लावयत्यतिशयेन मन्तर्पयति ।
मौकर्यादधिकतरं यद्भवति तदुत्प्लावनमुच्यते । यथा दध्ना
वयमुत्प्लाविता इति मौकर्यादधिकतरं दधि भूतमित्यर्थः ॥

यदि वा । यतः सर्वोधिचित्तात्सुखं प्रवृद्धमिति योजनीयं ॥

कथं प्रवृद्धमित्याह । सुखेनैवेति । अकृच्छ्रेण । न शिरोलुच्च-^{१५}
नादिना महता कष्टेन । तथा हि बोधिचित्तस्वरादेव बोधि-
सत्त्वोऽमितपुण्यज्ञानसंभारात्प्रवर्धमानो देवमनुष्यसंपत्तौ सुख-
मधिगच्छन् सत्त्वानेवाधिकतरं ताभिः मन्तर्पयतीति । यदुच्यति ।

एवं सुखात्सुखं गच्छन्^[११] को विषीदेत्सचेतनः ।

बोधिचित्तरथं प्राप्य सर्वखेदश्रमापहं ॥ इति ॥^{२०}

१ Cf. SP. HARDY *Manual*, 7, CHIDBIS S VA C. Uppō, vugi. *intra ad II* 8

२ Ex conj. parama (??)

३ I do not know from which kośa this half-śloka is quoted — Utpāvana,
new word, W. K. F. has utplava, utplavana

४ Cf. *intra* VII, 30

ननु भगवतामपि मैत्रीबलादिजातकेषु^१ महद्दुष्करं श्रूयते ।
 तत्कथं सुखेनैव सुखं प्रवृद्धमिति ॥ नैष दोषः । यत उत्पाद्यमेव
 ५ परहितसुखाधायकं दुःखं स्वपरयोः कृपात्मभिः । सुखमेव
 तादृशं दुःखं परदुःखदुःखिनां धीमतामिति प्रतिपादयिष्यते^२ ॥
 अस्मादपि स्वपरहितहेतुत्वाद्बोधिचित्तं न परित्याज्यमेवेति
 दर्शयन्नाह ॥

भवदुःखशतानि तर्तुकामै-
 10 रपि सत्त्वव्यसनानि हर्तुकामैः ।
 बहुसौख्यशतानि भोक्तुकामै-
 र्न विमोच्यं हि सदैव बोधिचित्तं ॥ ८ ॥

संसारदुःखशतानि । नरकादिगतिदुःखानामसातवेदितानां
 शतानि । अपर्यन्तसमूहांस्तर्तुकामैः परित्यक्तमिच्छद्भिः श्रावक-
 15 प्रत्येकबुद्धगोत्रैः^३ ॥ न केवलमात्मोयानि लोकानां जात्यादि-
 दुःखान्यपि हर्तुकामैरपनेतुकामैर्बोधिसत्त्वगोत्रैः^४ ॥ न केवलं
 स्वपरदुःखानि हर्तुकामैः । अपि च । बहूनि सुखान्येव

^१ *Paṭakamāla*, VIII, 'not met with in the *Uttarāpāṭika* nor in the five (first) volumes of the *Pāli Jātaka*' (Speyer, *Sacred Books of the Buddhists*, I, 74) The story of *Mātrībala* is parallel to the stories of the king of the *Śālis* and of *Mānuda* ।

^२ Cf. *mjā* VII, 22 and foll — Pieces of rhythm ।

^३ Cf. *Mhv* I, 373 ।

^४ Cf. *M Vjyut* 61, CHILDERS s. voc. *gotrabhu* । The expressions *Śālvaka gotra*, *pratyeka*°, *bodhis-ūtvā*° although identical in meaning with the technical terms of the *M Vjyut* are new, cf. *Śālis* 8, 8 and *mjā*, 23, 1c ।

सौख्यानि । तेषां शतानि । देवमनुष्योपपत्तिलभ्यानि^१ । अनु-
भवितुकामैः संसारसुखाभिलाषुकैरपि ॥ सदैव सर्वकालं न
विमोच्यमपरित्याज्यं बोधिचित्तं । स्त्रीकर्तव्यमित्यर्थः ॥ अथ वा
संबोधिकाङ्क्षिणामेव विशेषणानि ॥

5

अस्मादपि गुणविशेषाद्बोधिचित्तं ग्राह्यमित्याह ।

भवचारकबन्धनो वराकः

सुगतानां सुत उच्यते क्षणेन ।

स नरामरलोकवन्दनीयो

भवति स्मोदित एव बोधिचित्ते ॥ ६ ॥

10

ससार एव बन्धनागारं । तत्र बन्धन बन्धो रागादय एव
यस्येति विग्रहः । तादृशो वराकस्तपस्त्री^२ सन्नुदित एव बोधि-
चित्ते । प्रथमतः बोधिचित्तसंवरग्रहणसमये । सुगतानां सुत
उच्यते । बुद्धपुत्र इत्यभिधीयते । क्षणेन । तत्क्षणमेव ॥

न केवलमेवेत्याह । स नरामरेत्यादि । सह नरामरैर्मनुष्य- 15
देवैर्वर्तन्तं ये । असुरादयो^३ लोलाः । तेषामपि वन्दनीयो
नमस्करणीयः स्तवनोद्यश्च भवति स्म । स्मशब्देनातीतकालाभि-
द्योत[न]ाद्बोधिचित्तोदयसमय^४ एव भूतः ॥

अस्मादपि गुणानुशंसदर्शनाद्बोधिचित्तग्रहणे यत्नः करणीय
इत्याह ।

20

१ Upapatti rebirth, cf. *Children*, s. voc

२ Cf. *infra ad VI*, 51.

३ MS. abhidyantā — Cf. *infra ad I*, 21.

अशुचिप्रतिमामिमां गृहीत्वा
जिनरत्नप्रतिमां करोत्यनर्घां ।
रसजातमतीव वेधनीयं
सुदृढं गृह्यत बोधिचित्तसंज्ञं ॥ १० ॥

- 5 अमेधप्रतिमामिमां मनुष्यादिकलेवरस्वभावां तद्भातुकां
तत्स्वभावा तेन सवर्धितामित्यर्थः । ता गृहीत्वाऽदाय । जिन
एव रत्न दुर्लभप्रतिलम्भादिगुणयोगात् । तस्य प्रतिमां करोति
निष्पादयति बोधिचित्तं । तथागतदिग्रह निर्वर्तयतीत्यर्थः ।
किभृतां । अनर्घा । न दिद्यतेऽर्घां मूल्य यस्याः । सर्वत्रैधातु-
10 कातिशायिगुणत्वाद्गुणपर्यन्तापरिज्ञानाच्च । तथोक्तां तां ॥

अत एव रसजात । रसप्रकारः । अत्युच्चवेधकारित्वादतीव
वेधनीयः । कर्तर्यनीयः । करणे वा । तत्तादृशं । बोधिचित्तं
संज्ञा अस्य रसजातस्य । बोधिचित्तापरव्यपदेशः । सुदृढं गृह्यत
यथा गृहीतं न पुनश्चलति । गृह्यतेति प्राप्ते गृह्यतेति यथा-
15 गमपाठात् ॥ तस्माज्जिनरत्नमात्मानं कर्तुकामैर्बोधिचित्तमहा-
रसः सुदृढं गृहीतव्यः ॥

उक्तं चार्यमैत्रेयविमोचे । तद्यथा कुलपुत्रास्ति हाटक-
प्रभासं नाम रसजातं । तस्यैकं पलं लोहपलमहस्रं सुवर्णीकरोति ।

1 Cf. Pñ. 3.4, 68 and Vārtā on 3.1.96 — *Sprach*, *Sanskrit Syntax* § 377
(*samgamimyo manih* — the jewel that causes the reunion)

2 The form 'grāmatī' is one — The authority of the tradition warrants the irregular form.

3 This fragment is quoted in *Čikā* s. 177 — 16-175, 2 (Cf. *infra ad V*, 98)
Read with the *Čikā* s. *samkleśayitūn* (p. 17, l. 6) but with our MS.
taḥsapalām (l. 1), *suvarṇam* (l. 4), *akṣat* (l. 5).

न च तद्रसपलं शक्यते तेन लोहपलसहस्रेण पर्यादातुं लोही-
कर्तुं वा । एवमेवैकः सर्वज्ञताचित्तोत्पादरसधातुः कुशल[मूल]-
परिणामनाज्ञानसंगृहीतः सर्वकर्मक्षेत्रावरणलोहानि पर्यादाय
सर्वधर्मान् सर्वज्ञतासुवर्णान् करोति । न च सर्वज्ञताचित्तोत्पाद-
रसधातुः शक्यते सर्वकर्मक्षेत्रा[7]वरणलोहादिभिः पर्यादातुं 5
तत्कर्तुं वेति ॥

भवगतिषु विभूतिकामैरपि नात्र संग्रहो विपर्यासो वा
कर्तव्यः । इत्युपदर्शयन्नाह ।

सुपरौक्षितमप्रमेयधीभि-
र्बहुमूल्यं जगदेकसार्थवाहैः ।
गतिपत्तनविप्रवासशीलाः
सुदृढं गल्लत बोधिचित्तरत्नं ॥ ११ ॥

10

गतय एव पत्तनानि । पण्यद्रव्यक्रयविक्रयनगराणीह पत्त-
नानि । तद्वच्छुभाशुभकर्मपण्यद्रव्यक्रयविक्रयस्थानानि गतिपत्त-
नानि । तेषु विप्रवासो विप्रवसनमेव शील स्वभावो येषां ते 15
तथोक्ताः । तेषां संबोधनं । हे गतिपत्तनविप्रवासशीलाः सुदृढं
गल्लत बोधिचित्तरत्नं ॥ बोधिचित्तमेव रत्नं । रत्नमिव । यथा
चिन्तामणिमहारत्नं सर्वदारिद्र्यदुर्गतिप्रशमनहेतुः । तथेदमपि
बोधिचित्तरत्नं ॥ अयमभिप्रायः । वणिज एव सुखसंपत्ति-
लाभार्थिनो यूयं । अत इदमेव महारत्नं महतादरेण गल्लत । 20
कुतः । बहुमूल्यमिति । हेतुपदमेतत् । यस्मादनर्घमिदं । सर्वा-

तिशायि लौकिकालोकोत्तरसंपत्तिनिदानभूतत्वात् । तस्मादि-
दमेव ग्राह्यमित्यर्थः ॥

- कथमिदं ज्ञायत इति चेदाह । सुपरीक्षितमिति । सुष्ठु
निरूपितं सम्यक् निर्णीतमित्यर्थः ॥ कैरित्याह । अप्रमेय-
5 धीभिः । अप्रमेया प्रमातुमशक्या धीर्बुद्धिर्वेषां तेर्महाप्राज्ञैर्बुद्ध-
बोधिमत्त्वैः । एतावता परीक्षायां स्वल्पितमपि नास्ति । इति
सुपरीक्षितमुच्यते ॥ पुनरपि किंभूतैः । जगदेकसार्थवाहैः ।
सार्थं वाहयन्तीत्यण् । जगतामेक एव सार्थवाहाः करुणावग्न-
वर्तिनो बुद्धा भगवन्तो बोधिसत्त्वाश्च । तैः । यथा खलु वणिजां
10 हिताहितप्राप्तिपरिहारयोर्हितैषिणो ज्ञानवन्तश्च सार्थवाहा नेता-
[२५]रो भवन्तीति न तत्र विसंवादसभावना । तथात्रापौत्य-
भिप्रायः । तस्मादिदमेव बोधिचिन्तरत्नमनर्घं सुदृढं ग्राह्यमिति ।
एतच्च तत्रैवोक्तं^१ । तद्यथा कुलपुत्र यावच्चन्द्रसूर्यौ मण्डल-
प्रभयावभासेते । अत्रान्तरे ये के चिद्गुणधान्यरत्नजातरूपरजत-
15 पुष्पधूपगन्धमाल्यविलेपनवस्त्रपरिभोगाः । ते सर्वे वशिराज-
महामणिरत्नस्य मूल्यं न चमन्ते । एवमेव यावत्त्रिष्वप्यध्वसु
सर्वज्ञज्ञानं धर्मधातुविषयमवभासयति । अत्रान्तरे यानि कानि
चित्सर्वदेवमनुष्यसर्वसत्त्वसर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धकुशलमूलानि सास्त्र-
वानास्त्रवाणि सर्वाणि तानि बोधिचिन्तोत्पादवशिराजमहामणि-
20 रत्नस्य मूल्यं न चमन्ते । इति ॥

1 See PAN 3 2, 1

2 *Mañjāravāṅkavā*, one of the rare quotations in our text hitherto not found in the *Çikṣas*.

इदमपरमसाधारणमतिशयवत्कल्पतरोरिव माहात्म्यमस्यो-
पदर्शयन्नाह ।

कदलीव फलं विहाय याति
क्षयमन्यत्कुशलं हि सर्वमेव ।
सततं फलति क्षयं न याति
प्रसवत्येव तु बोधिचित्तवृक्षः ॥ १२ ॥

5

कदली यथा फलमेकवारं दत्त्वा न पुनः फलति । तथा
बोधिचित्तादन्यदपि कुशलं सर्वमेव । किं चिदेव । विपाके^१
परिपके न पुनः फलदानसमर्थं भवति । तावतैवास्य परिचयात् ।
विपाकस्य चाव्याकृततया पुनः फलानुबन्धाभावात् ॥ बोधिचित्त- 10
स्य पुनरयं विशेष इत्याह । सततमित्यादि । सर्वकालं फलति ।
देवमनुष्योपपत्तिषु सुखसंपत्तिप्रदानात् क्षयं न याति तदन्यकु-
शलवत् स्थिरस्वभावत्वात् । प्रतिक्षणमनेकप्रकारैः शुभमेघप्रवाहै-
रापूर्यमाणत्वाच्च प्रसवत्येव तु बोधिचित्तवृक्षः । अविच्छिन्नसुख-
संपत्तिफलप्रसवनात् । उत्तरोत्तरमपरापरगुणविशेषजननाच्च । 15
बोधिचित्तं वृक्ष इव । उपमितं व्याघ्रादिभिरिति समासः^२ ।
यस्मादेवं तस्मादनुपरतमतिशयवत्सर्वसुखसं^३पदः प्राप्तुकामैः
प्रेक्षावद्भिरिदमेव ग्राह्यं ।

1 MS has "na kim cid ova vipāke na, na erased

2 PAN 2, 1, 56

कथित चैतदार्याद्यमतिनिर्देशे^१ । तद्यथापि नाम भदन्त
 शारदतीपुत्र महासमुद्रपतितस्योदकबिन्दोर्नास्यन्तरा परिचयः
 पर्यादानं । यावन्न कल्पपर्यन्त इति । एवमेव बोधिपरिणा-
 मितस्य कुशल[मूल]स्य नास्यन्तरा परिचयः पर्यादान । यावन्न
 १० बोधिमण्डनिषदनं । इति ॥

न केवल सर्वशुभसंचयकारण । अकुशलपक्षचयहेतुरपि
 बोधिचित्तमिति सार्धश्लोकेन दर्शयन्नाह ।

कृत्वापि पापानि सुदारुणानि

यदाश्रयादुत्तरति क्षणेन ।

10 शूराश्रयेणैव महाभयानि

नाश्रीयते तत्कथमज्ञसत्त्वैः^२ ॥ १३ ॥

बोधिचित्तग्रहणात्पूर्वं कृत्वापि पापानि । अकुशलकर्माणि ।
 नरकादिषु दुःसहदुःखदायकत्वात् सुदारुणानि । अतिभयक-
 राणि । महान्ति वा । यस्य बोधिचित्तस्थाश्रयादाश्रयणात् ।
 15 तदुत्पादनरक्षणवर्धनसेवनलक्षणात् । उत्तरति निस्तरति तत्त्वा-
 मर्थाभिभवेनातिक्रामतीत्यर्थः । क्षणेन । एकस्मिन्नेव क्षणे महतः
 पुण्यराशेः समुपार्जनात् । तदुत्पादनमात्रेण ॥ कथमिवोत्तरति ।
 शूराश्रयेणैव महाभयानि । बलवत्यरूपाश्रयेण यथा महापराधं
 कृत्वापि कश्चिदुत्तरति । तदपराधफलान्निर्भयो भवति । तथा

¹ The same text is quoted Ciksās 158 7 with some variants

² On this topic see Ciksās, Chap VIII, pāpaḡodhana

प्रकृतेऽपि ॥ तदेवंभूतं बोधिचित्तं कथं किमिति नाश्रीयते ।
न सेव्यते । अज्ञसत्त्वैः प्रज्ञाविकल्पैर्मूढजनैरित्यर्थः । आश्रयणीय-
मेव तद्भवेदिति भावः ।

इदमपि तत्रैवोक्तं^१ । तद्यथा कुलपुत्र शूरसंनिश्रितः पुरुषः
सर्वशत्रुभ्यो न बिभेति । एवमेव बोधिचित्तोत्पादशूरसंनिश्रितो 5
बोधिसत्त्वः सर्वदुश्चरितशत्रुभ्यो न बिभेतीति ।

अपरमपि बोधिचित्तात्पापक्षयदृष्टान्तमाह ।

युगान्तकालानलवन्महान्ति पापानि यन्निर्दहति क्षणेन ।

युगान्तकाले प्रलयसमये^२ अनलो वक्त्रिः सप्तसूर्योदय- 10
ममुद्भूतः^३ । यथा सर्वं कामधातु सप्रथमध्यानं^४ निर्दहति । निःश्रेष्ठं
दहति यथा भस्मापि नावशिष्यते ॥ तद्वत्पापानि । किंभूतानि ।
महान्ति । सुमेरुप्रख्यानि । महारौरवादिदुःखविपाकानि ।
यद्बोधिचित्तं निर्हरति । तद्विपाकोपघातान्निर्मूलयति । क्षणेन ।
न चिरेण । नाश्रीयते तत्कथमज्ञसत्त्वैरिति सबन्धः कार्यः । 15

एतदपि तत्रैवोक्तं^४ । कल्पोद्वाहाग्निभूतं सर्वदुष्कृतनिर्दहन-
तया । पातालभूतं सर्वाकुशलधर्मपर्यादान[करण]तयेति ॥

1 Hitherto not found in the *Śālistas*

2 Cf. Sr. HARDY *Manual* p. 30

3 New use of the prefix "Sa" if the reading be correct. Buddhist sanskrit saba prathamadhyanāt, classic sahapu vāḥnam (Pāṇ 6, 3, 81, Comm; W. K. F., s. loc., 3c)

4 This fragment occurs in *Qikvās*, 177, 14, quoted from the *Āvamastricya-
vimokṣa*

- ननु कृतकर्माविप्रणाशवादी भगवान् । तत्कथमिदमभि-
धीयते ॥ सत्यमुच्यते । बोधिचित्तप्रसूते प्रतिक्षणमाकाशधातु-
व्यापके महति पुण्यौघेऽन्तर्भूततया लवणपलोपमन्यायेनाप्रज्ञाय-
मानत्वात् । बलवता प्रतिपक्षेणाभिभूतत्वाच्च । फलदानासमर्थं
5 दग्धमेव तदित्यदोषः ॥ यदि वा । निरूपायाभिसंधिना तदुक्तं ।
नाभुक्तं चोच्यते कर्मिति । इदं तु सर्वपापनिर्मूलने महानुपायः ।
तथा हि यदा बोधिसत्त्वः सर्वसत्त्वानाकाशधातुव्यापिनः सर्व-
दुःखात्समुद्धृत्य सर्वसुखसपन्नान् करिष्यामीत्यध्याशयेन विचि-
न्तयति । पूर्वकृतं च पापं विदूषणसमुदाचारादिभिः¹ क्षपयति ।
10 तदा बोधिचित्तबलादेव तत्संताने पापस्य कः सद्भावो येन
चोद्यस्यावकाशः स्यादिति सर्वं निराकुल ॥ एतावता यदुक्तं
तज्जीयतेऽन्येन शुभेन केन । इति² ।
तदपि विस्मयीकृत ॥ अन्ये पुनरनियतविपाकापेक्षया सर्व-
मेतदुच्यते । नियतविपाकस्य तु कर्मणः केन चित्प्रतिषेद्धु-
15 मशक्यत्वा [9^b] दित्याहुः ॥

इत्यमपि बोधिचित्तमुपादेयमित्याह ।

यस्यानुशंसानमितानुवाच

मैत्रेयनाथः सुधनाय धीमान् ॥ १४ ॥

यस्य बोधिचित्तस्य । अनुशंसान्⁸ स्वाभाविकान् गुणान-

¹ Cf. *Gīṣas*, pp. 160–171, and *infra* V 98.

² See *supra* p. 11, 16.

³ Cf. *infra* VII 81, but ad V 41 *ānuçamsa* the correct reading is *āniçamsa* (cf. KERN, *Saddh* pūnd, 336, n. 1, Pāli *āmsamsa*) cf. *anuçamsā*, p. 10, 17, *anuçamsa*, 15, 19.

मितामप्रमाणान् । मैत्रेयनाथः । भगवानजितः^१ । किंभूतो
 धीमान्^२ बोधिसत्त्व उवाच । उक्तवान् । सुधनाय सुधननाम्ने
 बोधिसत्त्वाय । तथा चार्थगण्डव्यूहसूत्रे वर्णितं । बोधिचित्तं
 हि कुलपुत्र बीजभूतं सर्वबुद्धधर्माणां । चैत्रभूत सर्वजगच्छुक्ल-
 धर्मविरोहणतया । धरणिभूतं सर्वलोकप्रतिशरणतया । धाव- 5
 त्पिहभूतं सर्वबोधिसत्त्व[र]रक्षणतया ॥ पेयाल ॥ वैश्रवणभूतं
 सर्वदारिक्रमच्छेदनतया । चिन्तामणि[राज]भूतं सर्वार्थसाधन-
 तया । भद्रघटभूतं सर्वाभिप्रायपरिपूरणतया । शक्तिभूतं क्लेश-
 शत्रुविजयायेत्यादिविस्तरः ॥

नाश्रीयते तत्कथमज्ञमत्त्वैरित्यत्रापि योजनीयं ॥

10

ददानौ बोधिचित्तस्य प्रभेदं दर्शयन्नाह ।

तद्बोधिचित्तं द्विविधं विज्ञातव्यं समासतः ।

बोधिप्रणिधिचित्तं च बोधिप्रस्थानमेव च^३ ॥ १५

तत्समनन्तरप्रदर्शितानुग्रहं बोधिचित्तं द्विविधं । द्विप्रकारं ।
 विज्ञातव्यं । वेदितव्यं ॥^४ गोत्रभूम्यादिगतानेकप्रकारसंभवेऽपि 15
 कथं द्विविधमित्याह । समासतः । अपरप्रकारसंभवेऽपि संक्षेपत

^१ On this surname of Maitreya, see KERN, Saddh. pund., 1b, n. of Çikṣās, 5, 20, (and 101, 13) and infra ad 1 25

^२ Epithet of the Bodhisattvas, see Pentaglotte DE HARLEZ, T'oung-pao, VII 4

^३ Fragment of the text quoted Çikṣās 5, 20, with the same omissions

^४ cf. Çikṣās 8, 15

^५ cf. supra p. 14, n. 4

- इदं द्विविधमित्युच्यते ॥ द्विविधमपि कथं । 'बोधिप्रणिधि-
चित्तमित्येकं । बोधिप्रस्थानमिति द्वितीयं ॥ बोधौ प्रणिधि-
स्तदेव चित्तं तत्र वा चित्तं । यच्चित्तं प्रणिधानादुत्पन्नं
भवति दानादिप्रवृत्तिविकल्पं च । तत्रप्रणिधिचित्तं । तद्यथा
5 सर्वजगत्परित्राणाय बुद्धो भवेयमिति प्रथमतर प्रार्थनाकारा
चेतना ॥ प्रस्थाने चित्तं । प्रस्थानमेव वा चित्तं चित्तस्य
तत्त्वभावत्वात् । पूर्वकमनस्कारपुर.सरमेव यतः प्रभृति [10^a]
सवरग्रहणपूर्वकं संभारेषु प्रवर्तते । तत्रप्रस्थानचित्तमिति उक्त-
क्रमेण द्वैविध्यं ॥ इयानेव भेद इत्येवकारेण प्रतिपादयति ॥
10 चकारद्वयं परस्परसमुच्चये द्वयोरपि बोधिचित्तत्वं दर्शयति ।
तेन पूर्वकं बोधिचित्तं न भवतीति शङ्कां निरस्यति ॥
शरङ्गमसूत्रे^१ गायोत्पादितस्यापि बोधिचित्तस्य बुद्धत्वहेतु-
त्वाभिधानात् । तद्यार्थगण्डव्यूहं चोक्तं । दुर्लभाः कुलपुत्र ते
सत्त्वाः सत्त्वलोके^२ ये ऽनुत्तरस्यां सम्यक्संबोधौ चित्तं प्रणिदधति ।
15 ततोऽपि दुर्लभतमास्ते सत्त्वा येऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-
संप्रस्थिता इति ॥

इदानीमुक्तमेव प्रभेदमुदाहरणेन व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

गन्तुकामस्य गन्तुश्च यथा भेदः प्रतीयते ।

तथा भेदोऽनयोर्ज्ञेयो याथासंख्येन पण्डितैः ॥ १६

¹ Ms. bodhicittapra^o
^२ cf. *ibidem*, p. ६, 18-19.

² cf. *Çik-sās* p. 8, 19
⁴ *Çik-sās* has *saiva*^o

यथा कश्चित्पुरुषोऽभिमतदेशप्राप्तये गन्तुकामो गमनाभि-
प्राप्तो न तु पुनर्गच्छत्येव । अन्यः पुनस्तत्प्राप्तये प्रस्थितो
गच्छत्येव । यद्दद्यथा तयोर्भेदो विशेषः प्रतीयतेऽवगम्यते ।
तद्वत्तथा भेदो नानात्वमनयोर्बोधिप्रणिधिप्रस्थानचेतसोर्ज्ञयो-
ऽवबोद्धव्यः पण्डितैर्विचक्षणैः । कथं । याथासंख्येन । स्वार्थेऽप्यण्^१ ।
प्राक्तनं प्रणिधिचित्तस्य निदर्शनं पश्चात्तनं^२ प्रस्थानचेतस इति
मख्यार्थः ॥ तदेतत्प्रणिधिचित्तं प्रतिपत्तिविकलमपि^३ संसारे
महाफल भगवता वर्णितमित्याह ।

बोधिप्रणिधिचित्तस्य संसारेऽपि फलं महत् ।

यदि नाम तत्प्रतिपत्तिविकलं तथापि तस्यास्तां तावद्^४ 10
बुद्धत्वं^५ संसारेऽपि देवमनुष्योपपत्तिस्त्रभावं सुखसप्तलक्षण
फलं महत् । अन्यस्मात् कुशलाद् बृहत् । सतत फलतौत्यादि-
विशेषणविशिष्टत्वात् । तथा चोक्तमार्थमैत्रेयविमोचे^६ । तद्यथापि
नाम कुलपुत्र भिन्नम^७ [10^b]पि वज्ररत्न सर्वप्रतिविशिष्ट
सुवर्णालकारमभिभवति । वज्ररत्ननाम च न विजहाति । 15
सर्वदारिद्र्यं च^८ विनिवर्तयति । एवमेव कुलपुत्र प्रतिपत्ति-
भिन्नमपि^९ सर्वज्ञताचित्तोत्पादवज्ररत्नं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धगुण-

^१ W K F yathā^२ (Whitney 1313, o., Speyer, S Syntax, 255) — Gramm
note deest in Tib,

^२ Paṇḍitāna, the word seems new

^३ The corresponding expression in Śikṣās is caryāvikalā (9, 7), ācāryapra-
tipatti^३ (10) (cf. infra p 27, 7)

^४ Tib. has buddhatvāhotatvān

^५ Cf Śikṣās, 9, 12

^६ Śikṣās omits ca

^७ Ibidem ācāryapratipattē.

सुवर्णालकारमभिभवति । बोधिचित्तनाम च न विजहति ।
ससारदारिद्र्य^१ च विनिवर्तयतीति ॥

तस्माद्योऽपि पारमितासु सर्वेण सर्वं सर्वथा शिचित्तुम-
समर्थः । तेनापि बोधिचित्तमुत्पादनीयं । एवमुपायपरिग्रहेण

५ महाफलत्वात् ॥

यथोक्तमार्थ[पर]राजाववाद[क]सूत्रे^२ । यस्मान्नं महाराज
बहुकृत्यो बहुकरणीयः । असहः सर्वेण सर्वं सर्वथा दानपार-
मितायां शिचित्तु । यावत्प्रज्ञापारमितायां शिचित्तु । तस्मात्तर्हि
त्वं महाराज । एवमेव संबोधिच्छन्दं श्रद्धां प्रार्थनां प्रणिधिं

१० च । गच्छन्नपि निष्ठन्नपि निषन्नोऽपि शयानोऽपि जाग्रदपि
भुञ्जानोऽपि पिबन्नपि सततसमितमनुस्मर । मनसिकुर ।
भावय । सर्वबुद्धबोधिमत्त्वप्रत्येकबुद्धार्थश्रावकपृथग्जनानामात्मनश्च
अतौतानागतप्रत्युत्पन्नानि कुशलमूलानि पिण्डयित्वा तुल्ययित्वा-
ऽनुमोदयस्व । अगयाऽनुमोद[न]या^३ । अनुमोद्य च सर्वबुद्ध-

१५ बोधिसत्त्वप्रत्येकबुद्धार्थश्रावकाणां पूजाकर्मणि^४ निर्यातय ।
निर्यात्य च सर्वसत्त्वसाधारणानि कुरु । ततः सर्वसत्त्वानां
यावत्सर्वज्ञताप्रतिलम्भाय सर्वबुद्धधर्मपरिपूरणाय दिने दिने
त्रैकाल्यमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामय । एव खलु त्वं

^१ Cilsas and Tib. sarvasamsāra ^२ Cf. Ciksas 9, 12 of *infra* Chap III

^३ Read *suyathī suyadī*, with Tib.—Cilsas. Tib. *Yasmāc ca tram
revaṅ suvāḍi suyathā suyam sarvadī*

^४ With more developments in the Ciksas

^५ Ciksas has °karmāṇe

महाराज प्रतिपन्नः सन् राज्य च कारयिष्यमि¹ । राज्य¹¹ कृत्यानि
[च] न हापयिष्यमि । बोधिमंभारांश्च परिपूरयिष्यमि ॥
इत्यादिकमुक्त्वाह² । स खलु पुनस्त्व महाराज सम्यक्संबोधि-
चित्तकुशलमृजदिपाकेन³ । अनेककृत्वो देवेषूपपन्नोऽभूः । अनेक-
कृत्वो मनुष्येषूपपन्नोऽभूः । सर्वासु च देवमनुष्योपपत्तिव्याधिपत्यं⁴
कारयिष्यमौति⁴ विस्तरः ।

इति चर्याविकलेऽपि बोधिचित्ते नावमन्यना कार्या ।
तस्याप्यनन्तसमारे सुखप्रसवनात्⁵ । यत्पुनः प्रतिपत्तिसारं
बोधिचित्तं तदतितरां विपुलफलमेवेति सिद्धमित्याह ।

न त्वविच्छिन्नपुण्यत्वं यथा प्रस्थानचेतसः ॥ १७ 10

न तु । न पुनः । यथा प्रस्थानचित्तस्याविच्छिन्नपुण्यत्वं
निरन्तरशुभप्रवाहवाहित्वं । न तथा अस्तेति भावः ॥ इदमेवा-
विच्छिन्नपुण्यत्वं वृत्तद्वयेन प्रमाधयन्नाह ।

यतः प्रभृत्यपर्यन्तसत्त्वधातुप्रमोक्षणे ।

समाददाति तच्चित्तमनिवर्त्येन चेतसा ॥ १८ 15

ततः प्रभृति सुप्तस्य प्रमत्तस्याप्यनेकशः ।

अविच्छिन्नाः पुण्यधाराः प्रवर्तन्ते नभः समाः ॥ १९

1 Ms. — 'prati pannaḥ syaṃ rajam karisyasi' etc.
Instead of 'bhayaddim uktyāhe' the Cūṣās has 'atthavaṃ esya vipāka
nktāhe

2 Cūṣās has 'tasya samyaksambodhicittasya kulaḥakamano vipākena

3 Cūṣās has 'kārayasi'

4 Read with Tib. 'mant'aukhū' Cf. Cūṣās 97 where Cūṣādeva has
written 'kartavyā' anant'asamāsastukhūpi'avaṇatvāt

यतः प्रभृति यस्मादारभ्य । न विद्यते पर्यन्त इयत्तास्येत्य-
पर्यन्तस्य । आकाशधातुव्यापिनः सत्वधातोः । प्रमोक्षणे प्रमोक्षे
सर्वदुःखोपशमनिमित्ते । समाददाति तच्चित्तं । सम्यक्संबोधि-
चित्तं समादाय वर्तते । कथं । अनिवर्त्येन चेतसा । अ[प्रवृत्ति-
5 भ्र]ष्टेन¹ मनसा ।

ततः प्रभृति तदादिं कृत्वा । सुप्तस्य मिद्धाक्रान्तचित्तस्य
प्रमत्तस्य विचिप्रचित्तस्यापि । उभयत्रापि संबध्यते । उपलक्षणं
चैतत् । गच्छतोऽपि तिष्ठतोऽपि निषण्णस्यापि भुञ्जानस्यापि
मूर्खाद्यवस्थायामपीत्यादि द्रष्टव्यं ॥ अनेकश इति । प्रतिक्षण-
10 मनेकवार ॥ अविच्छिन्नाः पुण्यधाराः । निरन्तरसततयः
शुभवेगाः प्रवर्तन्ते । नभःसमाः । प्रतिक्षणमाकाशधातुप्रमाणाः ॥
तस्मात्प्रतिपत्तिसारेण बोधिसत्त्वेन भवितव्यं ।

आर्यसमाधिराजे चोक्तं² । [11^b] तस्मात्प्रतिपत्तिसारो भवि-
य्यामि । इत्येव कुमार शिचितव्यं । तत्कस्य हेतोः । प्रतिपत्ति-
15 सारस्य कुमार न दुर्लभा भवत्यनुत्तरा सम्यक्संबोधिरिति ॥

अविच्छिन्नपुण्यत्वमस्य भगवतैवोक्तं । इत्युपदर्शयन्नाह ।

इदं सुबाहुपृच्छायां सोपपत्तिकमुक्तवान् ।

हीनाधिमुक्तिसत्त्वार्थं स्वयमेव तथागतः ॥ २०

¹ Three or four aksaras illogable — Tib. *hjug pa-byams pa med paism-kyis*

² Quoted with variants from Chap X, p 32, 24 (edited by GARAT CHANDRA DAS and HARIMOHAN VIDYABHUSHAN)

इदमेवाप्रमेयपुण्यत्वं स्वयमेवात्मनैव तथागतो बुद्धो
 भगवानुक्तवान् कथितवान् । क्व^१ सुवाङ्मपृच्छायां । सुवाङ्मपृच्छा-
 नान्नि सूत्रे^२ । कथं सोपपत्तिकं सयुक्तिकं^३ । किमर्थं हीनाधि-
 मुक्तिसत्त्वार्थं । हीनश्रावकप्रत्येकबुद्ध्ययानेऽधिमुक्तिः श्रद्धा हृन्दो
 वा येषां ते । ते सत्त्वाश्च । तेभ्य इदं । तदर्थं । तत्प्रयोजनमु-
 द्दिश्येत्यर्थः ॥ तथा हि ये ऽनियतगोत्राश्चिरतरकालेन^४ वङ्ग-
 तरसंभारोपार्जनभीता महायानाच्चित्तं व्यावर्त्य लघुतरकाले-
 नात्पतरसंभारसाधे श्रावकप्रत्येकबुद्ध्ययाने चित्तमुत्पादयन्ति ।
 तद्वावर्तनार्थं भगवानुपपत्तिमाह । तामेवोपपत्तिं वृत्तद्वयेन
 कथयन्नाह ।

शिरःशूलानि सत्त्वानां नाशयामीति चिन्तयन् ।
 अप्रमेयेण पुण्येन गृह्यते स्म^५ हिताशयः ॥ २१
 किमुताप्रमितं शूलमेकैकस्य जिहीर्षतः ।
 अप्रमेयगुणं सत्त्वमेकैकं च चिकीर्षतः ॥ २२

कतिपयजनानां मस्तकपीडां नाशयामि मन्त्रेणागदेन^६
 वा । इत्येव मनसि कुर्वन्नप्रमाणेन सुकृतेनासौ कल्याणाभि-

^१ *Subahupariprocā*, K F 216, NANTRO 23, 26 [A D 384-417], 23, 87
 50) [A D 265-316], 531, 822 M Vyat 65, 69

^२ Sayuktika, new word

^३ Aniyatagotra, Cf *supra* p 14, n 4—Cf *Lankā* p 66

^४ Tipp grhyate smeti pūrvaival tat (Cf Pan 3, 2, 123, 118 and *supra*
 ad I, 9)

^५ Tipp mantrenaśadhena vā

प्रायो गृह्यतो द्रष्टव्यः ॥ किं पुनरप्रमाणं भभारदुःखं प्रति-
 सत्त्वमप्रमाणस्य जगतो हर्तुमिच्छत' । अपि च तच्छूलमपनीय
 सर्वसत्त्वान् सर्वगुणममङ्गिनः कर्तुमिच्छत' । किमप्रमेयं पुण्यं न
 भवति । इति विभक्तिविपरिणामेन योजनीयं । अविच्छिन्नाः
 5 पुण्यधाराः किमुत तस्य न प्रवर्तन्ते नभममा इति' ॥
 तस्माद्यथा सभारवाङ्मत्यमा¹ ध्मं बुद्धत्वं । तथा संभारवैपुल्ये-
 ऽपि² प्रतिक्षणमिति हेतुविशेषादत्रैव भक्ष्याने महान् लाभः ।
 अतो नास्माच्चित्तमभयस्थाने कातरतया विनिवर्तनीयमित्युप-
 दर्शितं भवति । यद्वक्ष्यति ।

10 चययन् पूर्वपापानि प्रतीच्छन् पुण्यसागरान् ।
 बोधिचित्तवलादेव आवकेभ्योऽपि शीघ्रगः ॥ इति ।³
 यश्चैवं सर्वसत्त्वानां हितसुखार्थमुद्युज्यते स देवादिभ्योऽप्य-
 माधारणगुणत्वात् प्रशस्य इत्युपदर्शयन्नाह ।

कस्य मातुः पितुर्वापि हिताशंसेयमौदृशी ।

11 देवतानामृषीणां वा ब्रह्मणां वा भविष्यति ॥ २३

कस्य सत्त्वस्य । मातुर्जनन्या कस्य पितुर्वा जनकस्य
 देवतानां मोमवरूणादीनामृषीणां वा वसिष्ठगोतमादीनां
 ब्रह्मणां वा वेदसा । इयमौदृशी हिताशसा । हितोपसंहार-
 मतिर्यादृशी समबन्तर प्रतिपादिता बोधिसत्त्वस्य । भविष्यति ।

1 *Supra* I 19

2 *Ms* - *vaijudy mātā*

3 *Infra* VII 29

* See *App* - *Meaning and Text* - *Mss* have - *deyamam va isamam vā*

इति । आस्तां तावत् भूता भवति^१ वा । भविष्यत्यपि^१ नैव
कस्य चिद्बोधिसत्त्वमन्तरेणान्यस्य ॥ कुतः पुनरेतदित्याह ।

तेषामेव च सत्त्वानां स्वार्थेऽप्येष मनोरथः ।

नोत्पन्नपूर्वः स्वप्नेऽपि परार्थे संभवः कुतः ॥ २४

तेषां मात्रादीनां । स्वार्थेऽपि । आत्मनः कृतेऽपि । एष ५
मनोरथः सर्वदुःखमपहर्तुं । अप्रमाणगुणानाधातुं । नोत्पन्नपूर्वः ।
अभूतपूर्वः । स्वप्नेऽपि । आस्तां तावज्जाग्रदवस्थायां बुद्धिपूर्वक-
मुत्पन्नः ॥ परार्थे कदा चिदुत्पद्यत इत्याह । परार्थे संभवः
कुतः । आत्मा हि बलभो लोकस्य परस्मात् । तत्रैव चेन्नास्ति ।
परार्थे संभावनापि कुतः ॥ अथ वा । स्वप्नेऽपि परार्थे संभवः १०
कुतः इति योज्यं ।

तदेवमसाधारणत्वं बोधिसत्त्वस्य प्रतिपाद्योपमहरन्नाह ।

सत्त्वरत्नविशेषोऽयमपूर्वो जायते कथं^२ ।

यत्परार्थाशयोऽन्येषां न स्वार्थेऽप्युपजायते ॥ २५

एवमित्यद्भुतकर्मकारितया दुर्लभोत्पादात् सत्त्वं एव रत्न- १०
विशेषः । अपूर्वः अनुपलब्धपूर्वः । अयमिति यादृशगुणोऽत्र
कथितः [१२^१] । जायते कथं । कथमित्यद्भुते ॥ कस्मात्पुनरेव-
मुच्यते । आह । यत्परार्थेति । यस्य महात्मनः परार्थाशयोऽन्येषां
सत्त्वानामुक्तकमेण न स्वार्थेऽप्युपजायत इत्यस्मात् ॥

^१ Ms has bhavanti, bhavisyanti

^२ Minaev and Text Ms. kutah

अत्र चान्येऽपि बोधिचित्तोत्पादकस्य गुणा वक्तव्याः ।
 यथार्थगण्डव्यूहे^१ भगवतार्थमैत्रेयेण सुधनमधिकृत्योद्गाविताः ।
 ते चातिविस्तरेण शास्त्रकृता शिवात्ममुच्चये दर्शिताश्च तत्रैवा-
 वधारयितव्याः ॥

- 5 पुनरपि बोधिचित्तानुगमादारेण बोधिसत्त्वस्याप्रमेयपुण्यत्व-
 माह ।

जगदानन्दबीजस्य जगद्दुःखौषधस्य च ।

चित्तरत्नस्य यत्पुण्यं तत्कथं हि प्रमीयतां ॥ २६

- सर्वमत्त्वानां सर्वप्रामोद्यकारणस्य देवादिमर्वसंपत्तिनिदान-
 10 भूतत्वात् । चित्तरत्नस्य बोधिचित्तस्य यत्पुण्यं तत्कथं हि प्रमी-
 यतां । केन प्रकारेण नाम सख्येयतां । अतिविपुलतया प्रमातु-
 मशक्यत्वात् ॥ एतदुक्तमार्थवीरदत्तपरिपृच्छायां^२ ।

बोधिचित्ताद्धि यत्पुण्यं तच्च रूपि भवेद्यदि ।

आकाशधातुं संपूर्य भूयश्चोत्तरि तद्भवेत् ॥ इति ।

- 15 यदि नाम सामान्येन निर्देशस्तथापि प्रस्थानचित्तस्येति
 द्रष्टव्यं । तस्यैव प्रकृतत्वात् ॥ पुनरपि तस्यैव विशेषणमाह ।
 जगद्दुःखौषधस्य चेति । सर्वप्राणप्रभृतां कायिकचैतसिकसर्व-
 दुःखनिवर्तनतया सर्वव्याधिहरणमहागदस्वभावत्वात् । तदने-

1 Cf. *Gīṭās* 5, 26, and *supra* 1, 14

2 A. *Uadattaparipeṭha* (prose) as quoted in *Gīṭās* 34, 16-230, 10

3 New word = *prārabhṛt*

नाभ्युदयनिःश्रेयसहेतुत्वं बोधिचित्तस्य प्रतिपादितं ॥ अतो
युक्तमेवास्यासंख्येयपुण्यत्वमित्युक्तं भवति । कथं पुनरेतद्युक्त-
मित्याशङ्क्य प्रतिपादयन्नाह ।

हिताशंसनमात्रेण बुद्धपूजा विशिष्यते ।

किं पुनः सर्वसत्त्वानां सर्वसौख्यार्थमुद्यमात्' ॥ २७ 5

सर्वजगत्परित्राणाय बुद्धो भवेयमित्यध्याशयेनाशंसनात्
प्रार्थनात् केवलात्मतिपत्तिविकलाद्बोधिचि[13^a]त्तादित्यर्थः ।
यत्पुण्यं भवति तद्बुद्धपूजामतिशेते । इत्यागमाद्भवत्येव पुण्यस्कन्ध-
प्रभवहेतुः । इति प्रथमस्य बोधिचित्तस्य^१ माहाव्यमुक्तं ।
एतदपि तत्रैवोक्तं ।

10

गङ्गावालिकसंख्यानि बुद्धचेचाणि यो नरः ।

दद्यात्सद्मपूर्णाणि लोकनाथेभ्य एव हि ॥

यस्यैकः प्राञ्जलिर्भूत्वा चित्तं बोधाय नामयेत् ।

इयं विशिष्यते पूजा यस्यान्तोऽपि^३ न विद्यते ॥ इति ।

किं पुनः सर्वदुःखितजनानां सर्वदुःखमपनीय सर्वसुखसंपन्नान् 15
करिष्यामीत्युद्योगकरणादतिशयवत्पुण्यं न भवति ॥

ननु हिताहितप्राप्तिपरिहारयोः स्वयमेव सत्त्वा विचक्षणः ।

तत्कृतोद्यमस्योपयोग इति वृत्तत्रितयेन परिहरन्नाह ।

1 Tipp has udyamāt prasthānacetasah.

2 Cf Mhv I, 80, 1

3 See Ms

दुःखमेवाभिधावन्ति दुःखनिःस्रणाशया ।

सुखेच्छयैव संमोहात् स्वसुखं घ्नन्ति शत्रुवत् ॥ २८

यस्तेषां सुखरङ्गाणां पीडितानामनेकशः ।

दृष्टिं सर्वसुखैः कुर्यात्सर्वाः पीडाश्चिन्नन्ति च ॥ २९

5 नाशयत्यपि संमोहं साधुस्तेन समः कुतः ।

कुतो वा तादृशं मित्रं पुण्यं वा तादृशं कुतः ॥ ३०

दुःखान्निःस्रणाभिप्रायाः प्राणातिपातादिभिरकुशलैः कर्मभिः
चुधादिदुःखप्रतीकारमिच्छन्तः । दुःखमेव नरकादिप्रपातवेदना-

स्वभावं । अभिधावन्ति तदभिमुखाः प्रवर्तन्ते । दुःखमेव प्रवि-

10 शन्तीत्यर्थः । शलभा इव दौषशिखामिति ॥ अत एव सुखे-
च्छयैव सुखाभिलाषेणैव स्वसुखं घ्नन्ति शत्रुवत् । आत्मसुख-

घाताय कथमात्मनैव शत्रवो भवन्ति । इति चेत् । समोहा-
द्विपर्याभवशात् हिताहितप्राप्तिपरिहारयोः परिज्ञानाभावात् ॥

अतो यः पुण्यात्माऽकारणवत्सलः । तेषां विपर्यस्तानां

15 सुखरङ्गाणां सुखाभिलाषुकाणां सर्वशोऽलब्धसुखानां पीडितानां
दुःखितानां । अनेकश इति । अनेकैर्दुःखशतैर्वङ्गधा बाधितानां ।

दृष्टिमाप्यायन सर्वसुखैः कुर्यात् [13^b] कायिकचैतमिकैः । यदि

वा । अनेकशोऽनेकप्रकारं दृष्टिं सर्वसुखैः कुर्यात् । इति

योजनीयं ॥ न सुखदृष्टिमात्रं जनयति । किं तर्हि सर्वाः पीडाः

20 समस्ता दुःखा वेदनाश्चिन्नन्ति च शमयति च ॥

न केवलं दुःखप्रशान्तिं सुखदृष्टिं च करोति । नाशयत्यपि
समोहं । अपरिज्ञानमपि निवर्तयति ।

अपथमिदमेष पन्था भयमत इत एत गात¹ मासादं ।
 इति हेयोपादेयमार्गप्रकाशनात् ॥ यश्चैवं परव्यसननिवर्तनपरतन्त्रो
 हितसुखविधानतत्परश्च सर्वभूतानां । साधुस्तेन समः कुतः ।
 तेन महात्मना तुल्यः साधुः कुतः । नैव कुतश्चिद्विद्यते ।
 अकारणपरमवत्सलस्वभावत्वात् । कुतो वा तादृशं मित्रं । 5
 हितसुखोपसंहारप्रवणमानसं परमविश्वासस्थानं तादृशं तत्समं ।
 सुहृत्कुतो नैव संभवति । पुण्यं वा तादृशं कुतः । एवं विहरतो
 बोधिसत्त्वस्य यत्पुण्यमुपजायते तदपि न केन चित्पुण्येन समानं ॥

कृते यः प्रतिकुर्वीत सोऽपि तावत्प्रशस्यते ।

अव्यापारितसाधुस्तु बोधिसत्त्वः किमुच्यतां ॥ ३१¹⁰

पूर्वं भयसकटव्यसनेषूपकृतमनेन । इत्युपकृते सति प्रत्युपकारं
 करोति यः । सोऽपि तावत्प्रशस्यते । लोकेन स्तुयते साधुरय-
 मिति । यः पुनरव्यापारितसाधुः । अनभ्यर्धितकल्याणोपनेता
 बोधिसत्त्वः किमुच्यतां । किमपरमभिधीयतां । तस्य प्रशंसा
 कर्तुमशक्येत्यर्थः² ॥

15

दृष्टव्यवहारमपेक्ष्यापि³ बोधिसत्त्वस्य पुण्यमाहाव्यमुद्भाव-
 यन्नाह ।

कतिपयजनसत्त्वदायकः

कुशलकृदित्यभिपूज्यते जनैः ।

¹ Metre āryā - gā clearly, ta, sec manu - Tib kṛta māsādam = agyid
 lng pur na ma byed cig - āśada is new with this meaning

² Tipp has kim ucyatam kim tasya mūhātmyam ucyatām avāggocaratvat

³ Confirmed by Tib - Ma ipekṣyamapi

क्षणमशनकमात्रदानतः

सपरिभवं दिवसार्धयापनात् ॥ ३२

- 5 प[ि]रमितसत्त्वानामाहारपानमात्रदानसमादानमादिशन्¹
 पुण्यकर्मायमिति पूज्यते [14^a] सक्त्रियते जनैः सत्कर्मरतैर्लोकैः ।
 तदपि दानं क्षणं न सकलमहः । तदर्धं वा । अपि तु सुहृत्-
 मेकं । अशनकमात्रदानत इति । कुत्सितमशनमशनक² । अप्र-
 णीतं भोजनं । तदेव केवल तन्मात्रं³ । तथाविधव्यञ्जनरहितं⁴ ।
 10 तस्य दानतः त्यागतः । कथं सपरिभवं । क्रियाविशेषणमेतत् ।
 सतिरस्कारं नमस्कार[ग]पुरःसरं हठात्सन्नागार प्रविशतः
 खट्वपेटादिना प्रहृत्येति यावत् । पुनः किंभृतात् । दिव-
 सार्धयापनात् । प्रहरद्वयोपसम्भनात् । मद्याङ्गे भुक्त्वा सायं
 पुनराहारान्वेषणात्⁵ ॥
 15 बोधिसत्त्वस्य पुनरेतद्विपरीतं दानं । इति प्रतिपादयन्नाह ।

किमु निरवधिसत्त्वसंख्यया

निरवधिकालमनुप्रयच्छतः ।

गगनजनपरिश्रयाश्रयं

सकलमनोरथसंप्रपूरणं ॥ ३३

¹ Ms °mātram samānādāntodāṇ, na is closed — samādāna = nityakarmāna (Hem), Cf SENART, *Mhv* III, 131, 13

² This word is new

³ Tipp has mātreṇa vastrādīdānavyavacchedah

⁴ Old reading tathāvādhān

⁵ Tipp has tena ca prakarsena divasārdham yāpyate / madhyāhne
 karane cāy an lūt (Pan 3, 3, 117)

न विद्यतेऽवधिरियत्ता । इयद्भ्यः शतसहस्रस्रलक्षकोटिसंख्येभ्यो
 दास्यामि ततः परं नेति । न सत्त्वानां गणनया ददाति । किं
 तु निरवधिसत्त्वसंख्यया ॥ नापि नियतकालं । अपि तु निर- 5
 वधिकालं । कल्पशतसहस्रस्रलक्षकोटिशत यावद्दास्यामि ततः परं
 नेति सावधिकं न ददाति ॥ गगनेति । गगनमिव जनाः ।
 गगनजनाः । यथाकाशमपर्यन्तं तथा जनोऽपीत्यर्थः । यदि वा
 गगनं च जनाश्च ते गगनजनाः । तेषां परिचयः पर्यवदानं ।
 यावदाकाशघातुर्यावच्च सत्त्वा न परिनिर्हताः तावदवधिकं । 10
 यद्वक्ष्यति ।

आकाशस्य स्थितिर्यावद्यावच्च जगतः स्थितिः । इति ।

तावन्मम स्थितिर्भूयात्¹ ।

तस्मादक्षयं । न विद्यते क्षयः पर्यन्तोऽस्येति कृत्वा । अय-
 मभिप्रायः । ग[14°] गगनजनपरिचयावधि यद्दानं तद्वस्तुतोऽक्षय- 15
 मेव । तेषां परिचयाभावात् ॥ नापि प्रतिनियत वस्तु । अपि
 तु सकलमनोरथसंप्रपूरणं । यद्यस्याभिमतं तत्सर्वमनवद्यमभि-
 प्रायाह्लादनकरं परमप्रेमगौरवसत्कारप्रियवचनपुरःसरं प्रमुदित-
 मनसानुप्रयच्छतो बोधिसत्त्वस्य किं पुनः पूजा न युज्यते ।
 तस्य सुतरां युज्यत इति योज्य । 20

यदुक्तं नारायणपरिपृच्छायां² । न तद्वस्तुपादातव्यं यस्मिन्
 वस्तुनि नास्य त्यागचित्तमुत्पद्येत³ । न त्यागबुद्धिः क्रमेत ।

¹ Cf. *infra* X, 55

² Cf. *Gīkās*, 21, 1, 6, 12, and *infra* ad III, 21.

³ *Gīkās* has 'pīdyate'.

यावत् । अथ ममात्मभावः सर्वसत्त्वेभ्य उत्सृष्टः परित्यक्तः ।
 प्रागेव बाह्यानि वस्तूनि । यस्य यस्य सत्त्वस्य येन येन यद्यत्कार्यं
 भविष्यति तस्मै तस्मै तत्तदास्यामि । सत्संविद्यमानं हस्तं हस्ता-
 र्थिकेभ्यो दास्यामि । यावत् । शिरः शिरोर्धिकेभ्यः परित्य-
 5 च्यामि । क. पुनर्वादो बाह्येषु वस्तुषु । यदुत धनधान्यजातरूप-
 रजतरत्नाभरणहयरथ^१ गजवाहनयामनगरनिगमजनपदराज्यराष्ट्र-
 राजधानीपत्तनदामीदासकर्मकरपौरुषेयपुत्रदुहित्परिवारेष्विति
 विस्तरः ॥

एव च गुणरत्नसमुच्चयस्थाने परहितसुखविधानैकपरम-
 10 महाव्रते बोधिसत्त्वे स्वात्महितकामैः स्वचित्तं रक्षितव्यं
 प्रयत्नतः^२ । इत्युपदर्शयन्नाह ।

इति सत्त्वपतौ जिनस्य पुत्रे
 कलुषं स्वे हृदये करोति यश्च ।
 कलुषोदयसंख्यया स कल्पान्
 15 नरकेष्वावसतीति नाथ आह ॥ ३४

इत्येवमुक्तक्रमेण सत्त्वपतौ सर्वदा सुखदानपतौ जिनस्य पुत्रे
 सुगतस्य सुते । बोधिसत्त्व इत्यर्थः । कलुषं पापचित्तं स्वे हृदये
 आत्मचित्तसंताने करोत्युत्पादयति दुरात्मा यः स नरकेष्वा-
 वसति । इति नाथो बुद्धो भगवानाह ब्रूते ॥ उपाम्बधाङ्दस

1 Ibidem २rathaharyo

2 Tipp has evimbhūte bodhisattve parārthakamāse prasādāprasādau
 sukhadubkhabetu mīyatnat ih svik utovyaparīhartavyay itī dārgyātā

इति कर्मत्वे प्राप्तेऽधिकरण[15^a]विवक्षा¹ ॥ कियद्यावत् कलुषो-
दयसंख्यया कल्पान् । यावतः क्षणांस्तत्संताने² कलुषचित्तमुत्प-
द्यते । तावतः कल्पान् कलुषचित्तवृणसख्यान्नरकेषु तिष्ठति ।
इति भावः ।

यदुक्तं प्रशान्तविनिश्चयप्रातिहार्यसूत्रे³ । यावन्ति मञ्जुश्री- 5
बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वस्य[ान्तिके] प्रतिघचित्तान्युत्पादयति ।
अवमन्यनाचित्तानि [वा] । तावतः कल्पान्क्षेन⁴ सनाहः संन-
द्वयः । वस्तुयं मया⁵ महानरकेष्विति ॥

ननु तथागतस्य दुष्टचित्तेन रुधिरमुत्पादयतो नावीचौ
चित्तोत्पादनवृणसंख्यया कल्पानवस्थितिरुक्ता । न तथागतात्कश्चि- 10
दधिकतरः सम्भवति कैलोक्ये । तत्कथमिदमतिदुर्घटं नीयते ॥
सत्यं । न खलु यथाभूतमस्मिन्नये वस्तुतत्त्वव्यवस्था । सर्वस्य
प्रवचनस्य नयनीतार्थतया व्यवस्थापनात् । न हि कश्चित्थागते
सदेवकोऽपि लोको दुष्टचित्तमुत्पादयितुं क्षमते । अनल्पकल्प-
संख्ययाभ्यासेन सर्वसत्त्वेषु मैत्रचित्तस्य सात्मीभावात् । नास्य 15
काये शस्त्रं क्रमतीति मैत्रचित्तस्यानुग्रहसकथनात् । न च
कर्मभुतिरिह⁶ वस्तुतो दर्शिता । कर्मावरणस्य बुद्धानां प्रहीण-
त्वात् । तस्माद्देनेयजनाभिसधिना तदुपदर्शितं । न परमार्थतः ॥

बोधिसत्त्वापकारे तु बुद्धत्वमेव समूलोपघातमुपहतं भवेत् ।

¹ PAN 1, 4, 48 — Thus clause deest in Tib ² Ms. ksanzh / tat°

³ Cf. Çikṣās, 55, 13

⁴ Çikṣās omits "tena", but see Tib.

⁵ Ms has °lavayam tathā, old reading and Tib °tavyam mayā

⁶ Tib las kyi nuam par smin-pa (=°avarana)—Cf. Karmapiṭhi, in Du. Av

तथा च सदेवकस्य लोकस्वार्थं उपहतो भवेत्¹ । यथागम-
 मिदमुक्तं । परमार्थमिह भगवानेव जानाति² । इदमुक्तं च
 अद्भुतबलाधानावतारमुद्रासूत्रे³ । यः कश्चिन्मञ्जुश्रीः कुलपुत्रो वा
 कुलदुहिता वा गङ्गानदीवालुकासमान्⁴ स्तूपान् [वि]निपात-
 5 येद्देहेद्वा⁵ । यश्चान्यः कुलपुत्रो वा कुलदुहि[15^b]ता वा महा-
 यानाधिमुक्तस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य व्यापादखिलक्रोधचित्त-
 मुत्पाद्याक्रोशयेत्⁶ परिभाषयेत् । अयं ततोऽसख्येयतरं पापं
 प्रविशति । तत्कस्माद्धेतोः । बोधिसत्त्वनिर्जाता⁷ हि बुद्धा
 भगवन्तो । बुद्धनिर्जाताश्च स्तूपाः सर्वसुखोपधानानि च सर्वदेव-
 10 निकायाश्च । बोधिसत्त्वमसत्कृत्य सर्वबुद्धा असत्कृता भवन्ति ।
 बोधिसत्त्व सत्कृत्य सर्वबुद्धा सत्कृता भवन्तीत्यादि ॥

यस्य पुनस्तत्र प्रसन्न चित्तमुत्पद्यते । तस्य कियत्पुण्यफल-
 मुपजायते । इत्याह ।

अथ यस्य मनः प्रसादमेति
 15 प्रसवेत्तस्य ततोऽधिकं फलं ।
 महता हि बलेन पापकर्म
 जिनपुत्रेषु शुभं त्वयत्नतः⁸ ॥ ३५

1 Cf. *infra* IV, 5

2 Cf. *infra* ad I, 36, and V, 6

The theory seems not very consistent— Cf. VI, 106

3 Cf. *Śikṣāsā* 86, 6 11

4 *Śikṣāsā* has 'vāhikā'.

5 *Ibidem* ditto vā

6 *Ibidem* utpādyā k'

7 *Ibidem* niyāta—Tib has hkhruṃs pa, and *infra* hbyumba

8 Mānava has wrongly "ṣubhatvam yatnatah,—All Mss except L, have
 balena pāpakam (unmetrical)

यस्य पुनः पुण्यात्मनो मनः प्रसादमुपयाति बोधिसत्त्वे ।
 प्रसवेत्तस्य ततोऽधिकं फलं । तस्य प्रसन्नचित्तस्य प्रसवेदुपजायेत ।
 ततोऽधिकं (फलं)^१ तस्मात्पूर्वकपापफलाद्दुःखतरं पुण्यकर्मफलं
 विपाकविशेषात्^२ । प्रसवेदुत्पद्येत ॥ यदि वा । तत्त्वमधिक-
 विपाकफलाधायकं कर्मैव फलमुच्यते । अधिकतरफलजनकं 5
 कर्मोपजायत इति यावत् ।

उक्तं च नियतानियतावतारमुद्रासूत्रे^३ । सचेन्मञ्जुश्रीर्दशसु
 दिक्षु सर्वलोकधातुषु सर्वसत्त्वा उत्पाटिताच्चा भवेयुः परिकल्प-
 मुपादाय । अथ कश्चिदेव कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा तेषां
 सर्वसत्त्वानां भैत्रचित्तस्तान्यचीणि जनयेत् परिकल्पमुपादाय । 10
 योऽन्यो वा^४ मञ्जुश्रीः कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा महाया-
 नाधिमुक्तं बोधिसत्त्व प्रसन्नचित्तः पश्येत् । अयं ततो ऽसख्येयतर
 पुण्यं प्रभवतीति ॥ तस्मादस्मिन्महति पुण्यवेत्ते शुभचित्तमेव
 करणीयमात्मज्ञैः^५ ।

अपि च । इतोऽपि शुभचित्तमेव कर्तुमुचितं । 15
 य^[16] स्मान्महता बलेन परमकृच्छ्रेण पापकं । पापमेव पापकं ।
 कुम्भितवादा । दुःकृतं कर्म । बोधिसत्त्वेषु क्रियते । तेषां
 सकलकायवाङ्मनःप्रचारस्य^६ प्रसादजनकत्वात् । बोधिचित्तप्रभा-
 वाच्च न बोधिसत्त्वेषु कस्य चिदपकारचित्तमुत्पद्यते ।

1 Deest in Tib

2 New reading viṣeṣam — Tib puny-
 avipākaph ilaviṣeṣa

3 Cf. Śikṣāṃ 87, 115, 120 (7 1).

4 Śikṣā- yo vānyo

5 Ātmañā, Cf. Kern (Jacobi) I, 522 — Tib. mkhas pa 6 Ms. pracārasvāph

एतदुक्तमार्यमञ्जुश्रीविमोचे । तद्यथा कुलपुत्र चिन्तामणि-
रद्वराजमुकुट[व]बद्धानां महानागराज्ञां नास्ति परोपक्रमभयं ।
एवमेव बोधिचित्तमहाकरुणाचिन्तामणिरद्वराजमुकुटावबद्धानां
बोधिसत्त्वानां नास्ति दुर्गत्यपायपरोपक्रमभयमिति^१ ॥

५ अतः किमर्थमनर्थोपार्जनं कटुकफलं तेषु प्रयत्नतः प्रार-
भ्यते ॥ अत एव शुभ त्वयत्नतः । संग्रहवस्त्रादिभिः सर्वसत्त्व-
हितसुखकर्मकारित्वात् परिशुद्धकर्मकारितया । क्वचिदपि
स्खलिताभावाच्च । अप्रयत्नत एव प्रीतिप्रसादप्रामोद्यमुपजायते
तेषु । अतः कुशलं पुनरयत्नत एव प्रसूयते ॥

१० सांप्रतमुत्पादितबोधिचित्तेष्वतिशयवतात्मना^२ मनःप्रसाद-
माविष्कर्तुं शास्त्रकारस्तान्मस्यन्नाह ।

तेषां शरीराणि नमस्करोमि

यच्चोदितं तद्वरचित्तरत्नं ।

यत्रापकारोऽपि सुखानुवन्धी

१५ सुखाकरांस्तां शरणं प्रयामि ॥ ३६

तेषां पुरुषकुञ्जराणां शरीराणि आत्मभावान् नमस्करोमि
प्रणिपत्य वन्दे । यत्र येषु^३ सतानेषु उदितमुत्पन्नं तदुक्तानुशंस
वरचित्तरत्नं । चित्तमेव रत्नं चिन्तामणिसदृशं । वर श्रेष्ठ सर्व-
दारिद्र्यदुःखापहारित्वात् । तच्च तद्वरचित्तरत्नं चेति विग्रहः ।

२० तदिति भिन्न वा । इय चाधिकगुणाधारस्य^४ सत्कृतिः ॥

१ Hitherto not found in the Çik-ñā २ Tib bdag nyid-gyis can tn yan

३ Ex con] yeśām —Tib de rnam Kyi ४ Ex con] —Ms nyāñ cādbyagana?

अपरमपि तद्विशेषणमाह । यत्रापकारोऽपीति । येषु परम-
कल्याणद्वयेषु बोधिसत्त्वेषु । अपकारोऽपि पराभवोऽपि^[16^b]
कृतः । तत्कर्तुः सुखानुबन्धौ परंपरया सुखमावहतीति ॥
अयमभिप्रायः । तत्रापकारः¹ कर्तुमशक्यः । संभवे वा कथं
चित्तदपकारमेव निमित्तं कृत्वा प्रवृत्तानां दुष्टाभिप्रायाणां 5
पुनः केन चिन्निमित्तेन तत्प्रसादसमुत्पादनात् । तत्रापकारो
निर्वाणं² सुखमनुबध्नाति । तद्यथा मैत्रैवलजातके³ पञ्चका
नधिहृत्योक्तः । बोधिसत्त्वप्रणिधानादा अपकारोऽपि सुखानु-
बन्धौत्युच्यते । यद्वक्ष्यति ।

अभ्याख्यास्यन्ति मां ये च ये चान्येऽप्यपकारिणः । 10

तत्प्रकाशकास्तथान्ये वा सर्वे स्युर्बोधिभागिनः ॥ इति⁴ ।

अथ वा । यत्रापकारोऽपि येषामपकारोऽपि महाकरुणा-
ध्याशयान्त्रियपुत्रेण कृत इव दुःखहेतुरपि सुखमेव जनयति ।
यथा चान्तिपरिच्छेदे कथयिष्यामः⁵ ॥ एवं सर्वथा सर्वसुख-
हेतुत्वात् सुखार्थिनां रत्नाकर इव रत्नार्थिनामाश्रयणीया 15
बोधिसत्त्वा इत्युपदर्शयति । सुखाकरांस्तां शरणं प्रयामि ।
सुखस्याकराः । सर्वसुखैकप्रभवत्वात् । तानुक्तक्रमेणापकारेऽपि
सुखहेतून् शरणं प्रयामि । ते मम चाणं भवन्त्विति भावः ॥

॥ प्रज्ञाकरमतिहृतायां बोधिचर्यावतारपञ्चिकायां बोधि-
चित्तानुशंसाविवरणं प्रथमः परिच्छेदः⁶ ॥ 20

1 Ms. tatrāpakātan

2 According to Tib. nirvāna².

3 Cf. *Jātaḥamaḥa*, 51, 19.

4 *Infra* III, 16

6 Cf. VI, 106, 107

5 Tipp. has bodhicittānuśamsaparicchedo smṛtib

प्रज्ञाकरमतिकृता बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
द्वितीयः परिच्छेदः ।

मांप्रतमेवं चणसप्तसमागमं दुर्लभमधिगम्य विदितबोधि-
चित्तानुशंसः । बोधिचित्तग्रहणार्थं बुद्धबोधिसत्त्वानामुखीकृत्य
वन्दनपूजनशरणगमनपापदेशनापुण्यानुमोदनबुद्धाध्वेषणयाच-^[17a]
नाबोधिपरिणामनां¹ च कुर्वन्नाह ।

5

तच्चित्तरत्नग्रहणाय सम्यक्
पूजां करोम्येष तथागतानां ।
सद्बुद्धरत्नस्य च निर्मलस्य
बुद्धात्मजानां च गुणोदधीनां ॥ १

तस्य समनन्तरप्रतिपादितानुशंसस्य चित्तरत्नस्य ग्रहणाय
10 स्वीकाराय । तदुत्पादयितुमित्यर्थः । तथागतानां बुद्धानां भग-
वतां पूजां करोमि । एषोऽहमिति बोधिचित्तग्राहकोऽयमा-
त्मानं निर्दर्शयति । अयं बुद्धरत्नस्य निर्देशः ॥ सद्बुद्धरत्नस्य
चेति । आगमाधिगमलक्षणस्य । निर्मलस्येति । त्रिकल्याणतया

1 (C) Çikṣūs 13, 12, where occur the same readings °anamodana, 'adhve-
sana, but jācana, °parimāmana—The text is of course incorrect, on these
topics, of a capital importance in the Bodhisattva-ship, see, ED. CHAVANNE'S,
Revue des Religions, XXXVI, 1, (from Chinese sources), *Dharma-samgraha*,
XIV (The Bodhic is quoted by the Comm.), and my "Études et Matériaux,"
pp 106, 226

त्रिकोटिशुद्धस्य प्रकृतिप्रभास्वरस्य च । सर्वदा सर्वमलानाम-
 स्थानत्वात् । क्लेशानामागन्तुकत्वात् । समस्तमलापहरणपटुत्वाच्च ।
 अथ च धर्मरत्नस्य निर्देशः ॥ तदात्मजानां च । बुद्धसुतानां ।
 गुणोद्घोनां गुणरत्नसमुद्राणां । आर्यावलोकितेश्वरमञ्जुघोष-
 प्रभृतौनां । अथ तु मंधरत्नस्य निर्देशः ॥ इत्यादौ रत्नत्रयपूजा- 5
 विधिः । पूजां करोमीति सर्वत्र सबन्धनोयं ॥ सम्यगिति ।
 पूजाया एव विशेषणं । सम्यगविपरीतं यथा भवति । तौत्र-
 चित्तप्रमादेन वा । ग्रहणस्य वा विशेषणं । सम्यग्ग्रहणाय ।
 अतिशयप्रसन्नचित्तेन न परानुरोधादिना । यथा गृहीत न
 पुनर्भ्रंश्यति । इति ॥ पूजामेव कथयन्नाह । 10

यावन्ति पुष्पाणि फलानि चैव
 भैषज्यजातानि च यानि सन्ति ।
 रत्नानि यावन्ति च सन्ति लोके
 जलानि च स्वच्छमनोरमाणि ॥ २

यत्परिमाणमेधामिति । यावन्ति निरवशेषानि पुष्पाणि 15
 फलानि चैव । आकाशघातुप्रसरावधौनि सर्वाण्यप्यौमान्यपरि-
 ग्रहाणि । आदाय बुद्ध्या मुनिपुगवेभ्यो निर्यातयाम्येष सपुत्रकेभ्य
 इति सर्वत्र पूर्वेषु योजनीय¹ । भैषज्यजातानि औष^[17b]धप्र-
 काराः । स्वच्छमनोरमाणीति रत्नानामपि विशेषणं ।

¹ Cf. *infra* Stanzas 5^b and 6^a

महीधरा रत्नमयास्तथान्ये
 वनप्रदेशाश्च विवेकरम्याः ।
 लताः सुपुष्पाभरणोज्ज्वलाश्च
 द्रुमाश्च ये सत्फलनम्रशाखाः ॥ ३
 5 देवादिलोकेषु च गन्धधूपाः
 कल्पद्रुमा रत्नमयाश्च वृक्षाः ।
 सरांसि चाम्भोरुहभूषणानि
 हंसस्वनात्यन्तमनोहराणि ॥ ४

- महोधराः पर्वताः । रत्नमया रत्नस्वभावाः । विवेकरम्या
 10 इति विवेकोपरम्या मनोहरा विवेकानुकूला इति यावत् ।
 सुपुष्पाभरणोज्ज्वलाश्चेति शोभनपुष्पाण्येवाभरणानि¹ मण्डनानि ।
 तेरुज्ज्वला अतिभ्राजिष्णवः । सत्फलनम्रशाखा इति । सन्ति च
 शोभनानि वर्णगन्धरससपत्नानि । तानि फलानि चेति । तैर्नम्रा
 अवनता भूमिलग्न इव शाखा येषां ते कल्पद्रुमाः कल्पवृक्षाः ।
 15 अम्भोरुहभूषणानि । अम्भोरुहाणि पद्मान्येव भूषणानि येषां
 तानि तथा । हंसस्वनात्यन्तमनोहराणि । हंसानां स्वनै स्तैर-
 त्यन्तमनोहराणि रमणीयानि । तानि तथा ।

अरुष्टजातानि च शस्यजाता-
 न्यन्यानि वा पूज्यविभूषणानि ।

आकाशधातुप्रसरावधीनि
सर्वाण्यपीमान्यपरिग्रहाणि ॥ ५

अक्षयान्येव हलविलेखनमन्तरेणैव जातानि प्रादुर्भूतानि ।
शस्यजातानि व्रीहिविशेषाः । अन्यानि वा पूज्यविभूषणानि ।
पूज्यानामारार्थानां विभूषणानि शोभाकराणि । अन्यान्यपराणि । 5
आकाशधातुप्रसरावधीनि । आकाशधातोः प्रसरोऽवकाशः ।
विस्तारो वा । तावदवधीनि तत्पर्यन्तानि । सर्वाण्यपीमानि ।
उक्तानुक्तसदृशानि । अपरिग्रहाणि । अममानि । न केन
चित्स्वीकृतानीत्यर्थः ।

आदाय बुद्ध्या मुनिपुंगवेभ्यो
निर्यातयाम्येष सपुत्रकेभ्यः ।
गृह्णन्तु तन्मे वरदक्षिणीया
महाकृपा मामनुकम्पमानाः ॥ ६

10

आदाय बुद्ध्या गृहीत्वा मनोविज्ञानेन¹ । मुनिपुंगवेभ्यो
मुनिवृषभेभ्यो निर्यातयामि प्रयच्छामि । सपुत्रकेभ्यः सर्वोधि- 15
सत्त्वगणेभ्यः । गृह्णन्तु तन्मे स्वीकुर्वन्तु तदेतत्सर्वं मम पूजोपहार-
वस्तु । वरदक्षिणीया अनुत्तरदक्षिणापात्राणि बुद्धबोधिसत्त्वाः ।
महाकृपाः सर्वस^[18a]त्त्वहितसुखविधानैकमनसः । मां दौन-
दु खितसत्त्वमनुकम्पमानाः करुणायमानाः । ममानुग्रहायेति

¹ Tib has only yid kyis

यावत् ॥ स्यादेतत् । किं पुनरेवं मनोमयपूजामात्रं विधीयते ।
यावता तत्तदसु मनोहरं साक्षादेव कस्मान्नोपनीयत
इत्याशङ्क्याह ।

अपुण्यवानस्मि महादरिद्रः

5

पूजार्थमन्यन्मम नास्ति किं चित् ।

अतो ममार्थाय परार्थचित्ता

गृह्णन्तु नाथा इदमात्मशक्त्या ॥ ७

अकृतपुण्योऽस्मि । अत एव महादरिद्रः । पुण्ये सर्वोपकर-
णसंपत्तिर्भवति । तदभावात् पूजार्थमन्यदुपकरणं मम नास्ति
10 किं चित् । अतो ममार्थाय मम पुण्यकामतया भगवन्तश्च
परार्थचित्ताः परहितसुखाभिलाषिणो महाकारुणिकत्वात् ।
अतो गृह्णन्तु नाथा इदमुक्त पूजोपकरणं मया निर्यातित ।
आत्मशक्तेति स्वसामर्थ्येन ।

अयं पुनरात्मभावो ममायत्तोऽस्ति । त निर्यातयामीत्याह ।

15

ददामि चात्मानमहं जिनेभ्यः

सर्वेण सर्वं च तदात्मजेभ्यः ।

परिग्रहं मे कुरुताग्रसत्त्वाः

युष्मासु दासत्वमुपैमि भक्त्या ॥ ८

आत्मानं च प्रयच्छामि जिनेभ्यः । सर्वेण सर्वं च सर्वप्रका-
20 रेण । आत्मस्वीकारं परित्यज्य । तदात्मजेभ्योऽपि ॥ मां प्रति-

गृह्णीत नरवृषभाः । युष्मासु दासत्वं दासभावं स्वीकरोमि । न
जीविकादिलोभात् । अपि तु भक्त्या परमगौरवेण । अद्वा-
विलेन चेतसेत्यर्थ ।

ननु कः पुनरत्र गुणोऽस्तीत्याह ।

परिग्रहेणास्मि भवत्कृतेन
निर्भीर्भवे सत्त्वहितं करोमि ।
पूर्वं च पापं समतिक्रमामि
नान्यच्च पापं प्रकरोमि भूयः ॥ ६

5

भवत्कृतेन युष्मदौघेन महदाश्रयेण विगतभयः संसारे
लोकानां हितमर्थं सपादयामि । महदाश्रयेऽपि नाकुशल- 10
कर्मावृत्तस्य स्वहितकरणेऽपि सामर्थ्यमस्तीत्याह । पूर्वं चेत्यादि ।
पूर्वमपरिज्ञानात्कृतमकुशलकर्म समतिक्रमामि । विदूषणास-
मुदाचारादिभिर्निर्हरामि¹ । समतिक्रामतौत्युक्ते समतिक्रमा-
मीत्युक्तं² शाब्दव्यवहारेख्यनादरात् । अर्थप्रतिसरणता^[18°]
धा[तु]प्रधानत्वाच्च³ । अपरं च पापं न पुनः करोमि । आयत्यां 15
पुनरकरणसवरं विद्धे ।

इति सर्वमात्मनिर्यातनाप्रभृतिपूजोपहारं निर्यात्य पुन-
र्विशेषेण पूजां⁴ विधातुमाह ।

1 Cf Çiçkür 160, 3 and foll

2 Çâbdî = Çâbdîka = lexico-graph, grammarian

3 After "dhâ" an illegible syllable written in margin. Doest gramm.,
expl in Tib. The expression *athupatisu matâ* occurs in *Lalit First* p 86, 7,
cf KERN, (JACOBI) I, 523

4 Cf *Stayambhâp*, *Bibl Ind*, pp 74 and foll.

रत्नोज्ज्वलस्तम्भमनोरमेषु
मुक्तामयोद्भासिवितानकेषु ।
स्वच्छोज्ज्वलस्फाटिककुट्टिमेषु
सुगन्धिषु स्नानगृहेषु तेषु ॥ १०

- रत्नैरिन्द्रनीलादिभिर्ज्ज्वलाः प्रभास्वरा ये स्तम्भाः तैर्मनो-
5 हराः कमनीयाः । तेषु स्नानगृहेषु स्नान करोमीति योज्यं ।
पुनः किभृतेषु । मुक्तामया¹ मौक्तिकरचनाखचिता उद्भासिन
उद्भास्वरा विताना एव वितानकाः येषु । ते तथा । तेषु ।
स्वच्छाः सुनिर्मलाः । उज्ज्वला दौप्रिमन्तः । स्फटिकस्येमे
स्फाटिकाः । कुट्टिमाः भूमिरचनाविशेषा येषु तेषु सुगन्धिषु ।
10 दृष्ट्यागुरुचन्दनादिधूपितवासितेषु । स्नानाय गृहाः । तेषु ।

मनोज्ञगन्धोदकपुष्पपूर्णैः
कुम्भैर्महारत्नमयैरनेकैः ।
स्नानं करोम्येष तथागतानां
तदात्मजानां च सगीतवाद्यं ॥ ११

- 15 उदकं च पुष्पाणि च मनोज्ञगन्धानि च तानि । तैः पूर्णाः
कुम्भा घटास्तैः । महारत्नमयैः । महान्ति वैदूर्याणि च रत्नानि
च तानि तत्त्वभावैः । अनेकैः शतसहस्रकोटिभिः । सगीतवाद्यं
सह मनोहरगीतनृत्तमुरजादिवाद्यैः ।

प्रधूपितैर्धीतमलैरतुल्यै-
र्वस्त्रैश्च तेषां तनुमुन्मृषामि² ।

¹ MS muktāmaniyā

² M alone has the correct reading unmrjami — unmrṣāmi ?

ततः सुरक्तानि सुधूपितानि
ददामि तेभ्यो वरचीवराणि ॥ १२

प्रधूपितैरगुरुप्रमृतिधूपैः । धौतमलेः प्रचालितकल्मषै-
निर्मलैरित्यर्थः । अतुल्यैरप्रतिसमैः । वस्तैर्दुकूलैः । तेषां तथा-
गतानां तदात्मजानां च । तनु शरीर । उन्मृषामि संमार्ज- 5
यामि ॥ ततस्तस्मादुन्मृषणानन्तर । सुरक्तानि शोभनरागैः
सुष्ठु वा रक्तानि । शोभनधूपेन धूपितानि । ददामि तेभ्यो
जिनेभ्यः । वरचीवराणि । अनुत्तराण्याद्दानानि¹ ।

दिव्यैर्मृदुश्लक्ष्णविचित्रशोभै-
र्वस्त्रैरलंकारवरैश्च तैस्तैः ।

10

समन्तभद्राजितमञ्जुघोष-
लोकेश्वरादीनपि मण्डयामि ॥ १३

दिव्यैर्दिविभवेर्देवाहैः । मृदूनि च सुकुमारस्यर्शानि
स^[19a]क्ष्णानि च सूक्ष्माणि । विचित्रा नानावर्णकता शोभा
येषां तैर्वस्त्रैः । अलंकारवरैश्च । विभूषणप्रधानैः । तैस्त्रैरिति । 15
सुकुटकटककेयूरहारनूपुरादिभिः । समन्तभद्राजितमञ्जुघोषलो-
केश्वरादीनपि बोधिसत्वान् मण्डयामि । अलंकारोमि ।

सर्वचिसाहस्रविसारिगन्धै-
र्गन्धोत्तमैस्ताननुलेपयामि ।

सूक्तमसून्मृष्टसुधौतहेम-

प्रभोज्ज्वलान् सर्वमुनीन्द्रकायान् ॥ १४

सहस्रं चतुर्दीपिकानां तथा चन्द्रसूर्यमेरूणां प्रत्येकं काम-
 देवनां ब्रह्मलोकानां च साहस्रशूडिको मतः^१ । स एव
 5 सहस्रगुणिते द्विसाहस्रः^२ । तत्सहस्रं त्रिसाहस्रः^३ । शतकोटिः
 चतुर्दीपिकानामित्यर्थः । एवं सर्वासु दिक्षु लोकधातुरनन्तो-
 ऽपर्यन्तश्च । सर्वत्रिसाहस्राणि विभर्तुं शीलं येषां ते तथा ।
 तथाविधा गन्धाः परिमला येषां ते तथा । तैर्गन्धोत्तमैर्यत्र-
 कर्दमहरिचन्दनादिभिः । तान्मुनीन्द्रकायाननुत्पेयामि । समा-
 10 लभे । किभूतान् । सूक्तप्रं पुटपाकादिना परिशोधितान्मर्मलं
 सून्मृष्टं रोषाणादिमणिसमार्जितं^४ । सुधौतं चाराश्वलवणादि-
 प्रक्षालितवह्निर्मलं । तथाभूतं च तद्धेमं चेति । तस्य प्रभा द्युति-
 रित्यर्थः । तददुज्ज्वलान् द्युतिमतः । एतच्च यथालोकप्रसिद्धितः
 कथितं । न तु तथागतकायशोभाया लौकिकं किं चिदुप-
 15 मानमस्ति ।

सांप्रतं मान्यपूजामुपचिपति ।

मान्दारवेन्द्रीवरमल्लिकाद्यैः

सर्वैः सुगन्धैः कुसुमैर्मनोज्ञैः ।

^१ A regular pāda—Ms has sâhasra-ççûtikâmatâh —Tib ston spyi-phud da
 hdod lu The reading cûdika (d=ch=t), is confirmed by cûda=kleu, going
 (W K F) in *M Vynt* and *Dv* (opposed to mahasâhasra) —Tib phud=
 cûdâ—See CHILDERS, s. voc culla, cûla

^२ Tib adds bar-nu cf. m Vynt 153, 2

^३ Ms tairâhusam tri^२—Cf SENART, *Mhv.*, 433, S LEFMANN, *Lalsta-
 vistara*, p 208, CHILDERS, s. voc Sahassî, ^४ =rosana^०

अभ्यर्चयाम्यर्च्यतमान्मुनीन्द्रान्
सृग्मिश्च संस्थानमनोरमाभिः ॥ १५

मान्दारव देवेषु पुष्पविशेषः । इन्दीवरमुत्पलं । मल्लिका
वार्षिकी । एतत्प्रमुखैः सर्वैः शोभनगन्धैः पुष्पैर्मनोहारिभिः
पूज्यतमान् मुनीन्द्रान् पूजयामि । सृग्मिश्च मालाभिश्च यन्धन- 5
रचनाविशेषकमनीयाभिः ॥

धूपपूजामाह ।

स्फीतस्फुरद्गन्धमनोरमैश्च
तान् धूपमेघैरुपधूपयामि ।

स्फीता मांसलाः । स्फुरन्तश्च दिग्गन्ध्या^[19^b]पिनः । 10
बहुलगन्धोद्गारिणो वा । तादृशा गन्धा येषां धूपमेघानां ते
तथा तैः । धूपा मेघा इवाम्बरतलावलम्बिविम्बाः । उपमितं
व्याघ्रादिभिरिति समासः¹ । धूपानां वा मेघास्तैर्मघवदुद्गच्छ-
द्भिरित्यर्थः । तानिति मुनीन्द्रानुपधूपयामि ॥ नैवेद्यपूजामाह ।

भोज्यैश्च खाद्यैर्विविधैश्च पेयै-

15

स्तेभ्यो निवेद्यं च निवेदयामि ॥ १६

भोज्यं यन्मुखमापूर्य भुज्यते । खाद्यं यत् कवड[गः]² क्लेश
घृतपूरादि । पेयं यत्पीयत एव पानकादि । एभिर्विविधैर्नाना-
प्रकारोपसङ्गतैः । तेभ्यो मुनीन्द्रेभ्यो निवेद्यं च निवेदयामि ॥

1 Pān 2, 1, 56

2 Doubtful Ms kavabhaçchedya — Tib kham-du bcad nas.

दीपपूजामाह ।

रत्नप्रदीपांश्च निवेदयामि

सुवर्णपद्मेषु निविष्टपङ्कनीन् ।

गन्धोपलिप्तेषु च कुट्टिभेषु

5 किरामि पुष्पप्रकरान्' मनोज्ञान् ॥ १७

रत्नमयाः प्रदीपाः । तान् । निविष्टा पङ्क्तिमाला येषां ते
तथा । क्वेति सुवर्णपद्मेषु । सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः^१ ।
गन्धोपलिप्तेषु । चन्दनकुङ्कुमादिगन्धैश्चर्चितेषु ।

प्रलम्बमुक्तामणिहारशोभान्

10 आभास्वरान्दिग्मुखमण्डनांस्तान् ।

विमानमेघान् स्तुतिगीतरम्यान्

मैत्रीमयेभ्योऽपि निवेदयामि ॥ १८

प्रलम्बैर्मुक्तामणिहारैः शोभा येषां तान् विमानमेघान्
विमानममूहानालोककारिणः सर्वदिक्शोभाकरान् ।

15 सुवर्णदण्डैः कमनीयरूपैः

संसक्तमुक्तानि समुच्छ्रितानि ।

प्रधारयाम्येष महामुनीनां

रत्नातपत्राण्यतिशोभनानि ॥ १९

1 Sic L³, M, Min has °prakū°.

2 Deest in Tib

कनकमयदण्डैः कान्तिमत्संस्थानैः । मुक्ताखचितानि रत्न-
मयानि च्छत्त्राणि । समुच्छ्रितानीति उद्दण्डितानि ।

इदानीं पूजोपहारमुपसंहरन्नाह ।

अतः परं प्रतिष्ठन्तां पूजामेघा मनोरमाः ।

तूर्यसंगीतिमेघाश्च सर्वसत्त्वप्रहर्षणाः ॥ २० 5

इतः प्रभृति । एते पूजामेघा¹ मया निर्यातिताः । अन्ये वा
देवादिभिरुपनीताः कल्पं वा कल्पावशेषं वा प्रतिष्ठन्तां ।
प्रकर्षवृत्तिस्त्रिता भवन्तु । तूर्यसंगीतिमेघाश्च । तूर्याणि मुरजा-
दिवाद्यानि । संगीतयः समेत्य गीतयः समुदायगीतानीत्यर्थः ।
अथ वा संगीतकानि नृत्तगीतवादितानि समुदितान्युच्यन्ते । 10
तेषां मेघाः । अनेकसमुदायाः । ते च सर्वसत्त्व^[20^a]प्रहर्षणाः ।
सर्वसत्त्वानां प्रमोदकारिणः । न पुनरशक्यश्रवणाः । प्रतिष्ठन्ता-
मिति संबन्धः ॥

सामान्येनाभिसत्त्विषु सद्गुर्मादिषु पूजामाह ।

सर्वसद्गुर्मरत्नेषु चैत्येषु प्रतिमासु च । 15

पुष्परत्नादिवर्षाश्च प्रवर्तन्तां निरन्तरं ॥ २१

द्वादशाङ्गप्रवचनात्मकेषु सर्वसद्गुर्मरत्नेषु । रत्नमिव रत्नं वस्तु-
तत्त्वान्नालोककारित्वात् । परमनिवृत्तिहेतुत्वाच्च । स्वरूपेषु भगवच्चै-
त्येषु । प्रतिमासु चेति । बुद्धबोधिसत्त्वविग्रहप्रतिकृतिषु । पुष्प-
वृष्टयो रत्नवृष्टयश्च । आदिशब्दाच्चन्दनचूर्णवस्त्रादिवर्षाः । निर- 20
न्तरमिति । आसधारमनवच्छिन्नं ।

¹अनुत्तरपूजामतिदिशन्नाह ।

मञ्जुघोषप्रभृतयः पूजयन्ति यथा जिनान् ।

तथा तथागतान्नाथान् सपुत्रान्पूजयाम्यहं ॥ २२

मञ्जुघोषसमन्तभद्राजितलोकनाथप्रमुखा¹ दशभूमेश्वरा बो-
5 धिसत्त्वाः । यथा येनाध्याशयेन² तथागतान् पूजयन्ति । तथा
तेनाधिमोक्षेणाहमपि तथागतान् सह पुत्रैर्बोधिसत्त्वगणैः
पूजयामि ॥

स्तुतिपूजामाह ।

स्वराङ्गसागरैः स्तोत्रैः स्तौमि चाहं गुणोदधीन् ।

10 स्तुतिसंगीतिमेघाश्च संभवन्वेद्वनन्यथा ॥ २३

स्वराः सप्त गान्धारादयः । तेषामङ्गानि प्रभेदाः कामोदा-
दयः । तेषां सागरवदतिबाहुल्यात् सागराः । तैः स्तोत्रैः ।
स्तुतय एव संगीतयः । स्तुतीनां वा संगीतयः समुदायाः ।
तासां मेघाः संभवन्तु । उपतिष्ठन्तां । एषु बुद्धबोधिसत्त्वेषु ।

15 अविपरीता यथा मयोपकल्पितास्तथैवेत्यर्थः ॥

बुद्धधर्मसंघरत्नेषु प्रणामपूजामाह ।

सर्वश्लेचाणुसंख्यैश्च प्रणामैः प्रणामाम्यहं⁴ ।

सर्वत्र्यध्वगतान् बुद्धान् सहधर्मगणोत्तमान् ॥ २४

¹ Cf. Dharmasamgraha, XIV

² Cf. *supra*, p. 51, 12, lokaṣyaṁ—See Dh. S., XII

³ adhyāśaya, Cf. SENARI, Mhv. I. 136

⁴ Here begins the classical formula of vandanā, cf. Dh. S., XIV (sapta
vidhanūttarapūjā)

यावन्ति दशसु दिक्षु बुद्धचेचाणि¹ । तेषु यावन्तोऽणवः ।
तसंख्यैः प्रणामैः । सर्वत्र्यध्वगतानिति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतान्
तथागतान् । किंभूतान् । सहधर्मगणोत्तमान् । गणानामुत्तमो
ऽयभूतो बोधिसत्त्वगणः । धर्मश्च गणोत्तम[20^b]श्च ताभ्यां सह ॥

तथागतस्वरूपेषु प्रणाममाह ।

5

सर्वचैत्यानि वन्देऽहं बोधिसत्त्वाश्रयांस्तथा ।

नमःकरोम्युपाध्यायानभिवन्द्यान्यतींस्तथा ॥ २५

ऊर्ध्वतिर्यग्धस्तासु² दिशासु विदिशासु च । सगरौरा-
शरीरेषु स्वरूपेषु प्रणमाम्यहमित्यर्थः । बोधिसत्त्वाश्रयानपीति³ ।
जातकावदानजन्मादिस्थानानि ॥ अभिवन्द्यानिति वृद्धान् वन्द- 10
नार्हान् ॥ तदनेन पूजावन्दनाविधिरुक्तः ।

अथ च पूजाविधिस्त्रिममयराजे⁴ कथितः । यथोक्तं । स्थलजा
रत्नपर्वताः । जलजा रत्नपर्वताः । स्थलजजलजानि रत्नानि
दशदिगवस्थितानि । अममान्यपरिग्रहाणि देयानीत्युक्तं । अनया
च दिशा सर्वभैषज्यानि सर्वरसायनानि सर्वषल्लिलानि । अन- 15
वद्यानि अन्नण्डलानि⁵ । सर्वकाञ्चनमण्डलानि । विवृत्तेषु वा
लोकधातुषु परमरसस्पर्शमपन्ना भूपर्यटका अमृतलता । अन्न-
द्योम्नाः शालयः । सर्वोत्तरकुर्व्वीपेषु च परिशुद्धेषु च लोक-

1 The MS L has the gloss *yathā tathāgatah sūnatah*

2 More correctly *adhastāna*

3 *Api* (Fib. *dan*) *varia lectio*

4 = *Çikṣas.* 290, 13 — Prof. BENDALL says probably the same as the
Tisamayaavyuha (A. M. G. 309)

5 MS. *āmandala*.

धातुषु ये रमणीयतराः परिभोगाः ॥ यथार्थरत्नमेघे^१ चाह ।
 स यानीमानि सूत्रान्तेषूदारणि पूजोपस्थानानि शृणोति
 तान्याश्रयतस्त्रीश्रेणाध्याश्रयेन बुद्धबोधिसत्त्वेभ्यः परिणामयति ।
 5 तथा स विविधानि पूजोपस्था[ना]न्यनुविचिन्तयति । इति ॥
 सांप्रतं रत्नत्रयशरणगमनपूर्वकं पापदेशनामाह^२ ।

बुद्धं गच्छामि शरणं यावदा बोधिमण्डतः ।

धर्मं गच्छामि शरणं बोधिसत्त्वगणं तथा ॥ २६

त्राणार्थं शरणार्थं । गमनं तदाज्ञापरिपालन । यो हि यं
 10 शरणं गच्छति स तदाज्ञां नातिक्रामतीति भावः । बोधि-
 मण्डत इति । मण्डशब्दोऽयं सारवचनं दृढमण्ड इति यथा^३ ।
 तथा च सति बोधिप्रधान यावत् । यावत्सम्यक्संबोधिं नाधि-
 गच्छामि । इत्यर्थः ।

विज्ञापयामि संबुद्धान् सर्वदिक्षु व्यवस्थितान् ।

15 महाकारुणिकांश्चापि बोधिसत्त्वान् कृताञ्जलिः^४ ॥ २७

विज्ञापयामीत्यनेन बुद्धबोधिसत्त्वानामश्रयतमात्मानं ध्या-
 [21^a]त्वा । अध्याश्रयेनैतद्वक्तव्यं इत्युपदर्शित । कृताञ्जलिरिति
 कायविज्ञप्तिरुक्ता । अञ्जलिः । करद्वयेन सपुटं कृत्वेत्यर्थः ।

^१ See *Chikāśa*, *ibidem*.

^२ The whole of this paragraph (down to II 31) has been cursorily adopted in *Svayambhūpurāna* (Bibl Ind), pp 116-117, where we have *abodan-
 cāranam yāmi svayambhūm jagadīcvarānam* Cf p 59, n 3

^३ Cf SENART, *Le rende du Budāha*, p 200, and reference to Lal Vist
 452, 3 (bodhivara), KERN, *Lotus* pp XVII, XXI 155, *Etudes et Mat* 207,
 n 3 The Tib "(byan chub) sām po" is the exact equivalent of sāra

^४ *Svayambhūp* m ibūkāḥ unikām, cāpi pañca tathāgatān api

अनादिमति संसारे जन्मन्यत्रैव वा पुनः ।
यन्मया पशुना पापं कृतं कारितमेव वा ॥ २८
यच्चानुमोदितं किं चिदात्मघाताय मोहतः ।
तदत्ययं देशयामि पश्चात्तापेन तापितः ॥ २९

अनादिमतीति । पूर्वजन्मपरंपरासु । जन्मन्यत्रैवेति । 5
अस्मिन्नपि जन्मनि । न केवलं पूर्वत्र । पशुनेति । मोहबहुल-
तामात्मनो दर्शयति । त्रिविधं कर्म । कायवाङ्मनोभिस्तत्र कृतं ।
त्रिभिरपि कारितमिति ॥ वाङ्मनोभ्यामनुमोदितमित्यपि ।
आत्मघातायेति । तत्पापकर्मफलस्य ममात्मन्येव विपाकात् ।
तदत्ययमिति । तदापत्तिं देशयामि प्रकाशयामि उत्तानी- 10
करोमि । न प्रच्छादयामि । पश्चात्तापेनेति । अकुशलकर्मणो
नरकादौ दुःखविपाकश्रवणात् ।

अधुना यथाप्रधानमत्ययदेशनामाह ।

रत्नत्रयेऽपकारो यो मातापितृषु वा मया ।

गुरुष्वन्येषु वा श्लेषात्कायवाग्बुद्धिभिः कृतः ॥ ३० 15

रत्नत्रय इति । अनुत्तरगुणत्रये । मातेत्यादिना । उप-
कारिचेत्^१ । तत्रापकारस्य विस्तरतौरदुःखविपाकत्वात् ।

अनेकदोषदुष्टेन मया पापेन नायकाः ।

यत्कृतं दारुणं पापं तत्सर्वं देशयाम्यहं ॥ ३१

^१ ksepāt = tib ñon mon-ago nas = kleçāt

^२ Cf V, 81

^३ Compare the method of confession, or more exactly the Vidūṣṇasa-
madūcāra, illustrated in the *Ōkṣas* from the *Śivānuprābhāsottamasūtra*,
(pp 160-162) Many stanzas are identical with ours.

अनेकदोषदृष्टेनेति । रागादिक्लेशदूषितेन । न स्वतन्त्रे-
त्यर्थः ॥ पापकर्मणि संवेगमाह ।

कथं च निःसुराम्यस्मात्परिचायत सत्वरं ।

केन प्रकारेण । अस्मादशुभात् । सत्वरं शीघ्रं ॥ केय त्वरा

5 भवत इत्याह ।

मा ममाक्षीणपापस्य मरणं शीघ्रमेष्यति ॥ ३३¹

यावत्पापक्षयं न करोमि । तावन्मम मृत्युर्भविष्यति न² ।

अन्यथा दुर्गतिगमनभयात् । ननु चाकृतपापपरिचयस्य भवतो
मृत्योः कोऽवकाश इत्याह ।

10 कृताकृतापरीक्षोऽयं मृत्युर्विश्रम्भघातकः ।

स्वस्थास्वस्थैरविश्वास्य आकस्मिकमहाशनिः ॥ ३४

इदं कृतमिदमकृतं तावत्तावदिति न परीक्षते मृत्युः ।

विश्रम्भो विश्वासः । तेन घातकः । नापि नौरोगोऽह युवा
बलवत्कायो वेति विश्रमनीयं । कुत² । आकस्मिकमहाशनि-

15 रिति । अचिन्तितवज्रपातसदृशः ॥ यद्येवं पापाङ्ग्यं किमर्थं

तर्हि तत्कृतमित्याह [22^b]

प्रियाप्रियनिमित्तेन पापं कृतमनेकधा ।

सर्वमुत्सृज्य गन्तव्यमिति न ज्ञातमीदृशं ॥ ३५

¹ It is fairly probable that the stanza 32 of the Text MSS (omitted only in M of Minaev-edition, but wanting also in Tib translation) has been interpolated, it runs as follows

katbam ca nihsaiāny asmān nityodvigno'smi nāyākāh ।

mā bhūn me mṛtyur acirād aksina pāpasamçaye ॥

² The Tib has de-srid du bdag hcu-bai ma gyur cig çes pa sto । gzan-
du-na = na bhaved iti । anyathā (bhavet) durgati bhāyam.

प्रिय आत्मा आत्मौयश्च । अप्रियस्तदपकारी । प्रियस्य
हितसुखमप्रियस्य च तद्विपरीतमिच्छता कृतं पापमनेकधा ।
प्राणातिपातादत्तादानादिभेदेनानेकप्रकारं । ननु सर्वमेतन्न
चिरेण परित्यज्य गन्तव्यं । तत्किमिति निरर्थकं पापकमुप- 5
चीयत इत्याह । सर्वमित्यादि । सर्वं प्रियमप्रियं वा उत्सृज्य
विहाय गन्तव्यं । एतत्तु न मया सुगुणेन परिभावित ॥ किमि-
दानीं परिशिष्टमवस्थितमित्याह^१ ।

तत्तत्स्मरणां याति यद्यदस्त्वनुभूयते ।

स्वप्नानुभूतवत्सर्वं गतं न पुनरीक्ष्यते ॥ ३७

यद्यदस्त्विति सुखहेतुर्दुःखहेतुर्वाऽनुभूयते संवेद्यते । कथं 10
पुनरेवमित्याह । स्वप्नानुभूतवदिति यथा स्वप्नावस्थायामुपलब्धं
विनष्टं न पुनरीक्ष्यते । तत्र स्मरणमात्रमेवावशिष्यते । तथा-
न्यदपि सर्वं^२ प्रियादिषुगतमस्थिरमस्मिन्नेव जन्मनीत्युपदर्शय
न्नाह ।

इहैव तिष्ठतस्तावद्गता नैके प्रियाप्रियाः ।

15

तन्निमित्तं तु यत्पापं तत्स्थितं घोरमग्रतः ॥ ३८

तिष्ठत आसौनस्येव मम पश्यतः । गता अनित्यतया
ग्रसिताः ॥ यद्येवं तर्हि तदर्थं कृतं पापमपि तैः सह यास्यती-

^१ The stanza 36 of the Text MSS omitted by the Vrttikāra, but not by the Tib translator, runs as follows

apriyā na bhaviṣyanti priyo me na bhaviṣyati
aham ca na bhaviṣyāmi sarvam ca na bhaviṣyati ॥

^२ Tib mdza-ba la sogs pa dan lgirog^s pa.

त्याह । तन्निमित्तमित्यादि । तेषां प्रियादीनां निमित्तं तदर्थं
यत्कृतं पापं तत्पुनरगत एव स्थितं मे । तन्मया सह यास्यती-
त्यर्थः ॥ नन्वेवं पश्यन्नपि कथं मूर्च्छितोऽसीत्याह ।

एवमागन्तुकोऽस्मीति न मया प्रत्यवेक्षितं ।

5 मोहानुनयविद्वेषैः कृतं पापमनेकधा ॥ ३६

नाहं कस्य चित्परितः^१ । न मे कश्चित् । इत्येवं [न] मया
प्रत्यवेक्षितं विचारितं । तेन कारणेन । अनुनय आसङ्गः ।
आत्मन्यात्मीये च । विद्वेषः प्रतिघः । तत्प्रतिकूलमाचरति ॥
चिरतरमतिदीर्घायुषो भवतः का मरणाशङ्का । तत्किमेवं
10 विभेषि इत्याह ।

रात्रिंदिवमविश्राममायुषो वर्धते व्ययः ।

आयस्य चागमो नास्ति न मरिष्यामि किं न्वहं ॥ ४०

अहर्निशं । आयुषो वर्धते व्ययः । आयुःसंस्काराः जीवन्ते ।
अविश्राममिति । क्षणमपि न व्ययविच्छित्तिरस्ति । आगमन-
15 मागमः । अनुप्रवेशः । स च आयस्य उपचयस्य लेशतोऽपि न
संविद्यते । तदहमेवं किं नु न मरिष्यामि । अपि तु चिरमपि
स्थित्वा जीवितं मरणपर्यवसानमिति^३ ॥ स्यादेतत् । यन्निमित्तं

¹ Ex conj — The MS has *mrkhto*, but Tib *bslas*

² Na *paritah* = auf keine Weise

³ See *Dhammapada*, 148, *Udanavarga*, 1, 35, and references apud Max Müller, transl p 42

कृतं पापं तेऽपि ते[न]¹ नरकादिषु त[^{22*}]त्फलदुःखानुभव-
काले संविभागिनो भविष्यन्ति । तत्किमिति कातरभावमव-
लम्बस इत्यत्राह । आस्तां तावत्परलोके ।

इह शय्यागतेनापि बन्धुमध्येऽपि तिष्ठता ।

मथैवैकेन सोढव्या मर्मच्छेदादिवेदना ॥ ४१

5

इह अस्मिन्नेव भवे मरणान्तिकादिदुःखबाधायां स्वजन-
परिजनमध्यगतेनापि । मर्मच्छेदादिवेदनेति । पिपासागात्र-
संतापादिदुःखं मथैवैकेन सोढव्यं । न तत्राच्यीयानपि भागो-
ऽन्यस्य सभवति ॥ किं पुनर्नरकादावित्याह ।

यमदूतैर्गृहीतस्य कुतो बन्धुः कुतः सुहृत् ।

10

पुण्यमेकं तदा चाणं मया तच्च न सेवितं ॥ ४२

कालदूतैर्गृहीतस्याधिष्ठितस्य । गलपाशेन बद्धस्य । सुदुरै-
राकोच्यमानस्य² । अटवीकान्तारगहनकण्टकविषमशिलाशकलै-
र्वितुचमानचरणस्य । असहायस्य । कर्मानुभवभूमिं नीचमा-
नस्य । कुतो बन्धुः कुतः सुहृत् । इति तत्र न के चित्सहाया- 15
स्ताणं संभवन्ति । पुण्यमेकं तदा चाणं स्यात् । मया तच्च न
सेवितं । तच्च पुण्यं चाणभूतं मया नोपार्जितं ॥ पुनरपि
पापात्संवेगमाह ।

¹ According to the Tib de yan de dan lhan-cig-tu skal ba len par gyur-te.

² M. Vyut, 281, 57

अनित्यजीवितासङ्गादिदं भयमजानता ।

प्रमत्तेन मया नाथा बहु पापमुपार्जितं^१ ॥ ४३

अस्यायिनि जीविते । असङ्गादाग्रहात् । इदमागामि
नरकादिदुःखभयमजानता । अपश्यता । प्रमत्तेनेति । यौवन-
5 रूपधनाधिपत्यादिमदमत्तेन ॥ किं पुनरेवं संवेगबहुलो
भवानित्याह ।

अङ्गच्छेदार्थमप्यद्य नीयमानो विशुष्यति ।

पिपासितो दौनदृष्टिरन्यदेवेश्मते जगत् ॥ ४४

अत्यल्पमिदं करचरणादिच्छेदज द.खं नरकदुःखात् ।
10 तथापि तच्चेयमवस्था भवति । विशुष्यति । सर्वात्मना शोषमु-
पयाति । पिपासितस्तृष्णार्तं । दौनदृष्टिरिति कृपणदृष्टिः ।
अन्यदेवेति विपरीतं^२ ॥ नरकदुःखस्यातिशयमाह ।

किं पुनर्भैरवाकारैर्यमदूतैरधिष्ठितः ।

महात्रासञ्चरग्रस्तः पुरीषोत्सर्गवेष्टितः ॥ ४५

15 कातरैर्दृष्टिपातैश्च चाणान्वेषी चतुर्दिशं ।

भैरवाकारैरिति भयंकररूपैः । अधिष्ठित आत्ममात्स्यतः ।

म[22^b] हात्रासनञ्चरस्तेन यस्तो गृहीतः । पुरीषमुच्चारः ।

¹ The MS M of the Min edition and Dev 85 have bahn duhkham —
But Tib sdig-pa

² Tib. gzan-du-ni bzlog par ro Cf Viparitam idam satvam pratibhā-
ti sma, Mbb 6 3333, 3 1736, 2126 (P W s voc sma)

तस्योत्सर्गो विनिर्गमः । तेन वेष्टितो विलिप्तः ॥ कातरैरिति
दीनैः । चतुर्दिशं चाणान्वेषी । कथमित्याह ।

को मे महाभयादस्मात्साधुस्त्राणं भविष्यति^१ ॥ ४६

साधुरकारणवत्सलः । चाणं परित्राता ।

चाणशून्या दिशो दृष्ट्वा पुनः संमोहमागतः । 5

तदाहं किं करिष्यामि तस्मिन् स्थाने महाभये ॥ ४७

एवमपि यदा कुत्र चिदपि चाण न पश्यति । तदा
चाणभावात् पुनः संमोहमागतः । तदा तस्मिन् काले किं
करिष्यामि । सर्वक्रियास्वसमर्थः सन् तस्मिन् स्थाने प्रतापना-
दिनरकभूमौ^२ ॥ तस्मादिदानीमेव प्रतीकारानुष्ठानं युक्तमि 10
त्याह ।

अद्यैव शरणं यामि जगन्नाथान् महाबलान् ।

जगद्रक्षार्थमुद्युक्तान् सर्वत्रासहरान् जिनान् ॥ ४८

जगतां नाथान् सर्वाश्रामनिर्वृतिस्थानभूतान् नायकान् ।
महाबलानिति सर्वत्राप्रतिहतसामर्थ्यान् । जगद्रक्षार्थमुद्युक्तानिति 15
सर्वसत्त्वपरिचाण[ार्थ]मुद्युक्तान् ॥ एवमपि^३ चाणानाश्रित्य भयो-
पशमो न स्यात् । तदा किं शरणगमनेनेत्यत्राह । सर्वत्रास-
हरानिति । सर्वव्यसनापहर्तृन् ॥ धर्मसंघशरणगमनमाह ।

^१ Minaev has karisyati, but the MSS M and L² of his edition bhavi-
syati

^२ Cf Mhv 13, a 15, 7, 12

^३ Sic Ms secunda manu, with nā in margin.—Tib de la brten nas
van = tam (tān) ācṛityāpi Fault probable

तैश्चाप्यधिगतं धर्मं संसारभयनाशनं ।

शरणं यामि भावेन बोधिसत्त्वगणं तथा ॥ ४९

तैर्बुद्धैर्भगवद्भिः । अधिगत^१ साक्षात्कृतं । धर्मं निर्वाण-
मित्यर्थः^२ । संसारभयनाशनं सर्वक्लेशप्रतिपक्षत्वात् । भावेनेति
५ परमप्रसादेन न मायाशायेन^३ विचिकित्स्या वा । बोधिसत्त्व-
गणमिति सध^४ । तथेति भावेन ॥ इदानीं यथाप्रधान बोधि-
सत्त्वेभ्य आत्मनिर्यातनं^५ कुर्वन्नाह ।

समन्तभद्रायात्मानं ददामि भयविह्वलः ।

पुनश्च मञ्जुघोषाय ददाम्यात्मानमात्मना ॥ ५०

१० समन्तभद्राय बोधिसत्त्वाय । आत्मानं ददामि निर्यात-
यामि । भयविह्वलो नरकादिभयव्याकुलः । पुनश्च मञ्जुघोषाय
मञ्जुनाथाय । आत्मनेति न परंप्रेरणया । स्वयमेव प्रसन्नचित्त
इत्यर्थः ।

तं [२३^५] चावलोकितं नाथं कृपाव्याकुलचारिणं ।

१५ विरौम्यार्तरवं भीतः स मां रक्षतु पापिनं ॥ ५१

आर्यावलोकितेश्वर । कृपया व्याकुलं चरितं शीलमस्येति
कृपाव्याकुलचारिणं इति तस्यैव विशेषणं । विरौमि । आरवं
करोमि । आर्तरवमिति क्रियाविशेषणं । दुःखदीनकातरस्वरं ।
भीतः चस्तः पापकर्मफलात् । स भगवानवलोकितः । मां
२० रक्षतु पापिनं कृतपापं मां चायतां ।

१ MS adbhikṛtam, Min and Text MSS adlingatam

२ A well known identification

३ MS gadhyena

४ Cf Mhv II 293

५ Alias Aniryatanā

आर्यमाकाशगर्भं च क्षितिगर्भं च भावतः ।

सर्वान् महाकृपांश्चापि चाणान्वेषी विरौम्यहं ॥ ५२

आर्यमाकाशगर्भं च बोधिमत्त्व । क्षितिगर्भं च बोधिसत्त्वं
विरौमौति परेण संबन्धः । सर्वान् महाकृपांश्चापि । येऽपि न
नामग्रहणेनोदाहृतास्तानपि परमकारुणिकान् परदुःखदुःखिनः । 5

यं दृष्ट्वैव^१ च संवस्ताः पलायन्ते चतुर्दिशं ।

यमदूतादयो दुष्टास्तं नमस्यामि वज्रिणं ॥ ५३

यस्य दर्शनमात्रेण यमदूतादयः । आदिशब्दादन्वेऽपि
यत्तराक्षसादयो दुष्टा भौताः मन्तः पलायन्ते दूरमपगच्छन्ति ।
तं नमस्यामि नमस्करोमि । वज्रिणमिति । वज्रमस्यास्तीति 10
वज्रपाणि बोधिमत्त्व^२ ॥ तदनेन शरणगमनादिना पापत्रयार्थ-
माश्रयबलमुपदर्शित^३ ॥ यदुक्तं चतुर्धर्मकसूत्रे^४ । तत्राश्रयबलं
बुद्धधर्मस्यशरणगमनमनुत्सृष्टबोधिचित्तता च । स बलवत्सनि-
अश्रेण^५ न शक्यते पापेनाभिभवितुं । इति ॥

पुनरन्यथात्वशङ्का^६ निराकर्तुमाह ।

15

अतीत्य युष्मद्वचनं सांप्रतं भयदर्शनात् ।

शरणं यामि वो भौतो भयं नाशयत द्रुतं ॥ ५४

1 Min has *drstavaivam*

2 Cf *infra* Chap X 11

3 The *Ācraiyabala* is the fourth *dharma* by which the bodhisattva can overcome the accumulated sins (cf *Çikṣūs*, 160, 5)

4 = *Çikṣūs*, p 160, 9, see *infra* V, 98

5 *Çikṣūs* has *subalavat* but Tib de stobs dan ldan pa li brten nas

6 Tib yan gran du dogs pa

अतिक्रम्य युष्मदाद्यां । सांप्रतमिदानीं । भयदर्शनात् ।
 तदतिक्रमे¹ यस्मादनिष्टफलसम्भवदर्शनात् । वो युष्मान् शरणं
 यामि भौतः । अनिष्टफलादुत्तस्तः । तस्मात्पुनरन्यथात्वग्रङ्गा न
 कर्तव्या । अतो भय नाशयत । पूर्वकृतपापाङ्गयमपनयत । द्रुतं
 5 शीघ्रं । ममेत्यध्याहार्यं ॥ नन्वे^[23b]वमपि कः प्रत्येव्यति त्वद-
 चनादित्याशङ्क्य पुनरत्रार्थं दृढतामाह ।

इत्वरव्याधिभीतोऽपि वैद्यवाक्यं न लङ्घयेत् ।

किमु व्याधिगतैर्ग्रस्तश्चतुर्भिश्चतुरुत्तरैः ॥ ५५

इत्वरौ गत्वरौ नश्वरोऽचिरस्थायीत्यर्थः । लघुर्वा । स चाशौ
 10 व्याधिश्चेति । तस्माद्भयेन । वैद्यवाक्यं न लङ्घयेत् । वैद्योपदेशं
 नातिक्रमेत् । मायं व्याधिर्मम वृद्धिसुपगच्छेत् ॥ किमु किं
 पुनः । व्याधिगतैर्ग्रस्तो लङ्घयेत् । चतुर्भिश्चतुरुत्तरैरिति ।
 चतुरधिकैश्चतुर्भिः शतैरित्यर्थः² । शतमकालमृत्यूनां । एकं
 कालमरणमित्येकोत्तरं शत मृत्यूनां । ते च प्रत्येकं वातपित्त-
 15 श्लेष्मकृतास्तत्स्वनिपातकृताश्चेति चतुरुत्तराणि चत्वारि शतानि
 भवन्ति । इति कारणभेदात्कार्यभेदः । कार्यभेदाच्च कारणभेद-
 व्यवस्था ॥ ननु तथापि किमत्र भयकारणं यन्नास्तीत्याह³

एकेनापि यतः सर्वे जम्बुद्वीपगता नराः ।

20 नश्यन्ति येषां भैषज्यं सर्वदिक्षु न लभ्यते ॥ ५६

¹ Old reading kramya

² Cf. ЯАЧКЕ, *Tib Dict*, p. 302, s. voc. nad

³ Tib de la ta na yan gan zig med pa de-la en-phyir hjuḡs-par byod
 ce na | de cig gis kyan ges bya ba—Ms has yan nāsti pratityāha

एकेनापि व्याधिना कुपितेन । यस्मात्सर्वे जम्बुदीपगता नराः ।
 प्राणिनो नश्यन्ति म्रियन्ते ॥ अन्यच्च । येषां व्याधीनां भेषज्य-
 मौषधं चिकित्साथं क्व चिदपि न प्राप्यते ॥ अत्र काशिराज-
 पद्मजातकमुपनेय^१ । तद्यथानुश्रूयते । बोधिचर्या चरन्त्यमेव
 भगवानतीतेऽध्वनि पद्मो नाम काशिराजो बभूव । तस्मिन् 5
 समये सर्वे जम्बुदीपका मनुष्या महता रोगेण विकलीभूता
 म्रियन्ते च । तैरिदमालोचितं । अथमेवास्माकं स्वामी राजा
 परमकारुणिकः प्रतीकारं विधास्यतीत्यस्यैवात्मदुःख निवेद-
 यामः ॥ ते चैवमवधार्य मिलित्वा । भो महाराज भवति
 स्वामिनि परमहितैषिणि संविद्यमानेऽपीयमवस्थास्माकमिति 10
 तस्मिन् राजनि दुःखमाविष्कृतवन्तः । स च राजा करुणाय-
 रवशब्दयस्ते 24^१]षां दुःखमसहमान' शीघ्रममीषां रोगपी-
 डामपनयतेति वैद्यानाञ्जापयामास । तेऽपि तथेति प्रतिश्रुत्य
 चिकित्साशास्त्राणि व्यवलोक्य मद्योरोहितमत्यभांसादन्यङ्गैष-
 ज्यमलभमानास्तथैव राज्ञः प्रत्युक्तवन्त इति विस्तरः ॥ इदमेव 15
 जातकं भवोपलक्षण दर्शितं ॥

तत्र सर्वज्ञवैद्यस्य सर्वशल्यापहारिणः ।

वाक्यमुल्लङ्घयामीति धिग्मामत्यन्तमोहितं ॥ ५७

¹ Tipp has yata iti yesu vyādhusu | yesām ca vyādūhinām

² Quotation, for once, not borrowed from the Çikitsās, but cf. the Avadāna
 çataka, Nī 31 where the king is called "Padmaka"—See Prof SPYER
 ' Akad van Wetenschappen at Amsterdam, Versl en Meded Afd Lett IV.
 R III, 370 foll

³ Cyprinus rohitā Tib has ro hi ta—sadyomāmsa hphral-gyi ça—
 Faer, p 116, 2 "ils se mirent à decouper les chairs (de ce poisson)
 encore vivant "

काथिकमानसिकानेकग्रन्थोद्धारिणः । आत्मानं जुगुप्सते ।
धिग्ग्रामत्यन्तमोहितमिति । एव जानन्नपि यदि तथागताज्ञाया
वैमुख्यमाशेवे । तदा मम मोहस्य पर्यन्तो नास्ति । कुत्सनीयो-
ऽस्मीत्यर्थः ॥ किं पुनरेवमित्याह ।

5 अत्यप्रमत्तस्तिष्ठामि प्रपातेष्वितरेष्वपि ।

किमु योजनसाहस्रे प्रपाते दीर्घकालिके ॥ ५८

पर्वतादिप्रपातेषु । अल्पतरेषु । यत्रास्थिभङ्गमात्रं मरण-
मात्रं वा दुःखं स्यात् । किमु योजनसाहस्र इति । योजन-
सहस्रपरिमाणमखेत्यण्^१ । अनेकयोजनसहस्रपरिमाणे । अवी-
10 च्यादिकप्रपात इत्यर्थः । दीर्घकालिक इति यत्रान्तरकल्पा-
दिभिरायुषः क्षयः ॥

सद्यो मरणमदृष्ट्वैव किमकाण्डे कातरतया सुखासिकां
जहासीत्याशङ्कामपनुदन्नाह ।

अद्यैव मरणं नैति न युक्ता मे सुखासिका ।

15 अवश्यमेति सा वेला न भविष्याम्यहं यदा ॥ ५९

अवश्यमिति निश्चितमेतत् ॥ तथापि भयमयुक्तमित्याह ।

अभयं केन मे दत्तं निःसरिष्यामि वा कथं ।

अवश्यं न भविष्यामि कस्मान्ने सुस्थितं मनः ॥ ६०

अभयं मा भैरिति केन सत्पुरुषेण मम दत्तं येन
निर्भयो विहरिष्यामीति भावः ॥ यदि वा निःसरणोपायोऽपि^१
यदि भवेत् तथापि भयमयुक्तं । तदपि नास्ति । निःसरिष्यामि
वा कथं ततो दुःखात् ॥ अत्रशं न भविष्यामीति । सर्वजी-
वित मरणपर्यवसानमित्युक्तं भगवता^२ ॥

5

इत्यमपि न युक्ता मे सुखासिका इत्याह । [24^b]

पूर्वानुभूतनष्टेभ्यः किं मे सारमवस्थितं ।

येषु मेऽभिनिविष्टेन गुरूणां लङ्घितं वचः ॥ ६१

अभिनिविष्टेनेति आसक्तेन । गुरूणामिति बुद्धबोधिसत्त्व-
कल्याणमित्राणां ॥ तस्मादिदमहर्निशं मम मनसि कर्तुमुचि- 10
तमित्याह ।

जीवलोकमिमं त्यक्त्वा बन्धून् परिचितांस्तथा ।

एकाकी कापि यास्यामि किं मे सर्वैः प्रियाप्रियैः ॥ ६२

जीवलोकं मत्तल्लोकं । इमं मनुष्यादिसभागतालक्षणं^३ ।
एकाकीत्यसहायः । कापीत्यनिश्चितस्थानं ॥

15

इयमेव तु मे चिन्ता युक्ता रात्रिदिवं सदा ।

अशुभान्नियतं दुःखं निःसरेयं ततः कथं ॥ ६३

^१ *Ap. not translated in Tib.*

27 p 62, n 3

^३ *Sahagata of SENART, Mu I, 595 — Tib. mi li-sogs pa rigs mthun-
343 mthun-ñid viñ te — mi rigs mchog pa nges ch'od*

अशुभादिति अकुशलात्कर्मणः । तत इत्यशुभात् ॥ सांप्रतं
कृतकर्मफलमंबन्धनिश्चयो^१ महताभिनिवेशेन पुनरत्ययदेशना-
मारभत इत्याह ।

१मया बालेन मूढेन यत्किं चित्पापमाचितं ।
५ प्रकृत्या यच्च सावद्यं प्रज्ञप्त्यावद्यमेव च ॥ ६४
तत्सर्वं देशयाम्येष नाथानामग्रतः स्थितः^३ ।
कृताञ्जलिर्दुःखभीतः प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ६५
अत्ययमत्ययत्वेन प्रतिगृह्णन्तु नायकाः ।

बालेनेति अजानता । मूढेनेति मोहान्धेन । यत्किं चिदिति
१० कायेन वाचा मनसा वा । प्रकृतिसावद्यं प्राणतिपातादिदशा-
कुशलस्वभावं । प्रज्ञप्तिसावद्यं यद्भगवता गृहीतसवराणामेव
प्रज्ञप्तमकालभोजनादिरूपं ॥ देशयामीति वाग्विज्ञप्तिमुत्पाप-
यति । कृताञ्जलिरिति कायविज्ञप्तिः । प्रणिपत्य [पुनः]
पुनरिति अतिशयवच्चित्तमवेगमुपदर्शयति ॥ अति यतत्यनेन
१५ नरकादिस्वित्यत्ययः । अशुभं कर्म । तमत्ययत्वेन दोषत्वेन प्रति-
गृह्णन्तु जानन्तु पश्यन्तु विदन्तु व्यक्तीकृतं मया^६ । अनावरण-

१ " Having got a firm persuasion of the dependance of the fruit on the
Karma formerly done ", Cf 22, 1

२ Comp *Svayambhūp* 117, 7 and *Çikṣās* pp 161 and foll

३ *Svayambhūp* Svayambhuvo 'gratah sthitah [çambhuva a']

४ Yatahi khede, *Dhātva* Tib çin-tu ltun bar-byed pas ltun bao —
(ati patati)

५ Cf *Çikṣās*. 162, 16 (Atyayam pratigrahantū) 163, 12 (na cehādayāmi
tat pāpam)

चित्तेन । न^१ प्रच्छादनाच्च ममास्तीति भावः ॥ पुनःस्वप्नि-
तशङ्कामपाकर्तुं पुनरकरणसवर कुर्वन्नाह । न भद्रकमित्यादि ।

^२ न भद्रकमिदं नाथा न कर्तव्यं पुनर्मया ॥ ईई

यदार्यकान्तं विज्ञप्रशस्तं न भवति तद्भद्रकं गर्हितं
अनार्यं कर्मेत्युच्यते । तदद्यप्रभृति जानता पश्यता बुद्धिपूर्वक 5
संचिन्त्य पुनर्मया न कर्तव्य । आयत्यां पुनरकरणसंवरमापस्य
इत्यर्थः । एतच्च त्रिस्कन्धप्रवर्तनप्रस्तावे व्यक्तीकरिष्यते^६ ॥

॥ इति प्रज्ञाकर [25^१] मतिविरचितायां बोधिचर्यावतार-
पञ्जिकायां द्वितीयः परिच्छेदः ॥

^१ Commonly pracchādanam

^२ Min has bhadrakam but MSS L & M and Tipp na bhadrakam
—*Swayambhūp* na bhadrakam idam nātha na .

^३ See *infra* V, 98, 99

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
बोधिचित्तपरिग्रहः तृतीयः परिच्छेदः ।

अधुना पापदेशनानन्तरं पुण्यानुमोदनामाह ।
अपायदुःखविश्रामं सर्वसत्त्वैः कृतं शुभं ।
अनुमोदे प्रमोदेन^१ सुखं तिष्ठन्तु दुःखिताः ॥ १

नरकादिगतौ दुःखमनुभवन्तो हि परिश्रान्ताः सुकृतवि-
५ पाकमधिगम्य प्रतिलम्बसुखा विश्राम्यन्ति कियत्काल । अनुमोदे
प्रसादेनेति । सप्रहर्षयामि प्रसन्नचित्तः ॥ अनुमोदनापि त्रिविधा
मनसा कायेन वाचा च । तत्र प्रसन्नचित्तः सप्रहर्षयति मनसा ।
कायेन रोमहर्षाश्रुपातगात्रकम्पादिकमनुभवन् । अनुमोदते
वाचा च संप्रहृष्टचतनस्तथाविधामेव वाचमुच्चारयन् । साधुकृतं

1 The third *muttaropajā* according to Dh. *samgraha* XIV. See pp. 44, n. 1
56, 1. The stanzas 1-3 (1-5) are quoted in *Sargandhāra*, pp. 117, 19-118, 6,
118, 10, 118, 19. With variants: ad 4. *cittadiksu sthātān buddhān*
dharmapradīpān, ad 5. *puṇya (pūṇambhūmatham ca yācayāmi*. Follows the
exact specification of each 'formule' (*puṇyānūmodanā*,) as in the Bodhic
Mss — All these canonical verses (cf. *Buddh. P. et Mal.* p. 106 and foll.) are
parts of the method of repentance (or confession) as attested by Chinese
authorities, see CHAVANNIS quoted in loco and the Tib. *Sdgye pa-thams cad*
bcags paṅ gte'i-chos (SCHLAGINTWIEB, *Buddh. in Tib.* the clauses translated
p. 127, 2-5 = our st. 1 and 4, the last one has been misunderstood).

2 So all the MSS of the text. According to the Commentary "*prasa-*
dana," a reading probably influenced by the gloss *prasaṅgacittāḥ*" (cf.
infra 79, 17).

सुष्ठुक्तं भद्रकृत्तमिति ॥ सुखं तिष्ठन्तु दुःखिता इति ।
यदर्थं तैस्तत्कर्म कृतं तदपि तेषां समृध्यत्विति भावः ।

चौकिकं कर्मानुमोद्य लोकोत्तरमनुमोदमानः प्राह ।

संसारदुःखनिर्माक्षमनुमोदे शरीरिणां ।

बोधिसत्त्वत्वबुद्धत्वमनुमोदे च तायिनां ॥ २

दुःखनिर्माक्षमिति । श्रावकबोधिः प्रत्येक[बुद्ध]बोधिर्वा^१ ।
चित्तं वा तदर्थमुत्पादितं तथोच्यते । तदा बोधिचयगतमपि
तद्भाषः । शरीरिणामिति । प्राणिना ॥ बोधिसत्त्वत्वबुद्धत्व-
मिति । बोधिसत्त्वत्व भगवता ऋत्ववस्था । बुद्धत्व फलावस्था-
मिति । तायिनामिति^२ । स्वाधिगतमार्गदेशकानां । यदुक्तं
तायः खट्वृष्टमार्गात्किरिति^३ । तद्विद्यते येषामिति । अथ वा ।
ताय संतानार्थः^४ । आसमारमप्रतिष्ठितनिर्वाणतयावस्थायिनां ॥
[बोधिसत्त्वानां] पुण्यानुमोदनां कुर्वन्नाह ।

चित्तोत्पादसमुद्रांश्च सर्वसत्त्वसुखावहान् ।

सर्वसत्त्वहिताधानाननुमोदे च शासिनां ॥ ३

1 Tib. skvob pu rname kyi by in club don rgyal nas-sa la

2 Tib. ran sans rgyas kyi 3 Tib. de lya de skul cesbva'o

4 From a second hand - old reading 'tathā' - Tib. do tshc. The *tipi*
has nirmokso bodhidvaya (then a lacune) - cf. *mfia* IV 6 - tadgrābhā.
Tib. -gnas pa de an bzun no

5 On "layin," see *Lotus* in *tol* 16^a, *Nāmasaṃgī*, 144, 50, CHILDERS, s.
voc tādi, KEHN, *Saṃdhī pund.*, 25, SENART *Mh.* II 543

6 I do not know from what source this gloss is quoted - "Sva' deest in
Tib. -c/ p 3, 5

7 See the classical definition *samtanapālanayoh*

8 Tib. omits "śāsinām"

चिन्तोत्पादाः प्रतिक्षणभाविनोऽपर्यन्तागाधतया समुद्रा एव
समुद्राः । तान् किंभूतान् सर्वसत्त्वसुखावहान् । सर्वसत्त्वानां
सुखमावहन्तीति । तद्रसैकनिष्प[25^b]स्वभावानित्यर्थः । सर्व-
सत्त्वहिताधानानिति हितविधायकान् । शासिनामिति ।
5 शासनं शासः बुद्धलोपायाभ्यासस्तदर्थत्वादुपचारात्¹ । तद्विशते
येषामिति शासिनो बोधिसत्त्वाः । तदुक्तं ।

उपायाभ्यास एवाय तदर्थाच्छासनं मतमिति¹ ।

अथ वा । शासितुं शीलं येषामिति शासिनः । बोधि-
सत्त्वा हि दानादिभिः मयहवस्तुभिः सत्त्वान् सगृह्यन् सन्मार्ग-
10 ऽवतारयन्ति ।

एतावतानुमोदना¹ कथिता ॥ अध्येषणां² कथयन्नाह ।

सर्वासु दिक्षु संबुद्धान् प्रार्थयामि कृताञ्जलिः ।

धर्मप्रदीपं कुर्वन्तु मोहाद्दुःखप्रपातिनां ॥ ४

धर्मप्रदीपं कुर्वन्त्विति । अज्ञानतमोदतानां सत्त्वानां मार्गा-
15 मार्गविशेषपरिज्ञानविकलानां धर्मदेशनात्मकमालोकं कुर्वन्तु ।
एतावता चाध्येषणा कथिता ॥ 'याचनासुपदर्शयन्नाह ।

निर्वातुकामांश्च जिनान् याचयामि कृताञ्जलिः ।

'कल्पाननन्तांस्तिष्ठन्तु मा भूदन्धमिदं जगत् ॥ ५

कृतकृत्यतया परिनिर्वाणं गन्तुमनसः । अपर्यन्तकल्पान्

1 From unknown sources — cf *Madh. vrtti. mūṭio* 2 Tib rjes su yi-rañ-ba.

3 Tib bskul ba

4 Tib gsol ba

5 L² M kalpān analpāms , Tib grans med, — cf *supra* I, 7

स्थितये याचयामि । मा भूदन्धमिति । पूर्ववन्मार्गाज्ञाननिषे-
तन मा भूत् । अनेनापि याचना प्रोक्ता ॥ याचनानन्तरमिदानीं
परिणामनामाह ।

एवं सर्वमिदं कृत्वा यन्मयासादितं शुभं ।

तेन स्यां सर्वसत्त्वानां सर्वदुःखप्रशान्तिकृत् ॥ ६ 5

एवमुक्तकमेण सर्वमिदं पूजापापदेशनापुष्यानुमोदनादि
कृत्वा विधाय यन्मयासादितं प्राप्तं शुभं सुकृतं । तेन शुभेन
स्यां भवेयं सर्वसत्त्वानां समस्तप्राणभृतां सर्वदुःखप्रशान्तिकृदिति
निःशेषव्यसनप्रशमनसमर्थी भवेयं ॥ इति सामान्येन परिणमस्य
पुनर्विशेषेणाह ।

10

ग्लानानामस्मि भैषज्यं भवेयं वैद्य एव च ।

तदुपस्थायकश्चैव यावद्रोगापुनर्भवः^१ ॥ ७

तेनेति सर्वत्र यथायोगं संबन्धनीयं । ग्लानानामिति
व्याधिपीडितानां । भैषज्यमित्यौषध । वैद्यश्चिकित्सकः । तदु-
पस्थायकः तस्य ग्लान[स्य] परिचारकः^२ । [26^a] रोगापुनर्भव 15
इति यावद्वाधिनिवृत्तिः स्थात्^३ ।

1 Tib yong su bano ba

2 Su Min, M has rogah punarbhava. L² rogo punarbhavaḥ —Tib nad-
sos gyu gyi bar du m

3 Tib nad-gyog

4 There is no trace of a lacuna in the MS —Tib nad pa dei rim-gro byed-
pa —See Jaschke, s voc

5 Corrected in margin niṣṭṭu na syāt. A preferable reading suggesting
the conjecture yāvad rogapunarbhavaḥ (Cf. *infra* 85, 8),—but not con-
firmed here by Tib.

क्षुत्पिपासाव्यथां हन्यामन्नपानप्रवर्षणैः ।
दुर्भिक्षान्तरकल्पेषु भवेयं पानभोजनं ॥ ८

क्षुद्भुत्ता । पिपासा तृष्णा । तयोर्ब्रथा । ताभ्यां वा
व्यथा । तां हन्यां निवर्तेय । अन्नपानप्रवर्षणैः प्रबन्धाहारपान-
संपादनैः । दुर्भिक्षान्तरकल्पेष्विति ।

कल्पस्य शस्त्ररोगाभ्यां दुर्भिक्षेण च निर्गमः ।

[इति] । तत्र दशवर्षायुषि प्रजायामन्तरकल्पपर्यन्ते दुर्भिक्षेण^१
सर्वतः प्रादुर्भवति वर्षान् सप्त मासान् सप्त दिवसानपि
सप्तैव । यदुक्तं ।

कल्पस्य शस्त्ररोगाभ्यां दुर्भिक्षेण विनिर्गमः^२ ।

10 दिवसान् सप्त मासांश्च वर्षांश्चैवा यथाक्रमं ॥ इति ।

तत्रान्नपानाभावादन्योन्यमांसास्थिभक्षणमेवाहारः । तदपि
केचिदलभमाना आहारवैकल्याच्च म्रियन्ते । तत्र भवेयं पान-
भोजनं ।

दरिद्राणां च सत्त्वानां निधिः स्यामहमक्षयः ।

10 नानोपकरणाकारैरुपतिष्ठेयमग्रतः ॥ ९

¹ MS durblakṣaḥ ca There are three samvantas (tojo³, apo, vāyo⁰),
'previous to the destruction by water, cruelty prevails men are cut by
weapons to that by fire, licentiousness men are cut off by disease, and
previous to that by wind, ignorance men are cut off by famine' (SP HARDY,
Manual, 33, and *M Vyut* 253, 64-70)

² Thus Tipp — Tib mu-ge dag gas thesar phyin-byed.

³ Tipp has varṣaṇa ca.—Better reading, cp. *M. Vyut* 253 60

दरिद्राणामिति धनविकलानां । अक्षय इति । आकृत्य-
माणधनोऽपि यो न क्षीयते । नानोपकरणाकारैरिति । शयना-
मनवमनभोजनाभरणविलेपनप्रसृति यद्यदभिलषन्ति सत्त्वान्तै-
स्त्रैरुपकरणविशेषाकारैरहमेवोपतिष्ठेय प्रत्युपस्थितो भवेयं । तेषां
दरिद्राणां सत्त्वानामग्रतः पुरतः ।

इदं च परिणामनमार्थवज्रध्वजसूत्रे¹ विस्तरेण प्रतिपादित ।
तत्रेदमुक्तं । स तानि कुशलमूलानि परिणामयन्नेव परिणाम-
यति । अनेनाह कुशलमूलेन सर्वसत्त्वानां लयन भवेयं सर्वदुः-
खस्कन्धविनिवर्तनतया । सर्वसत्त्वानां त्राण भवेयं सर्वक्लेशपरि-
मोचनतया । सर्वसत्त्वानां शरण भवेयं सर्वभयारक्षणतया ।¹⁰
सर्वसत्त्वानां गतिर्भवेयं सर्वभूम्यनुगमनतया । सर्वसत्त्वानां परा-
यणं भवेयमत्यन्तयोगः² ।³ [क्षेम]प्रतिलम्भनतया⁴ । सर्वसत्त्वा-
नामालोको भवेयं वित्तिमिरज्जानसदर्शनतया । सर्वसत्त्वाना-
मुक्त्वा भवेयमविद्यातमोऽन्धकारविनिवर्तनतयेत्यादिविस्तरः ॥
॥ इदमुक्त्वा पुनरिदमाह । तस्माद्वाश्रयतः परिणमयति⁵ न¹⁵
वचनमात्रेण । तस्मिन्निवृत्तः परिणमयति । हृष्टचित्तः परिण-
मयति । प्रसन्नचित्तः परिणमयति । प्रमुदितचित्तः खिग्ध-
चित्तः परिणमयति । मैत्रचित्तः प्रेमचित्तोऽनुग्रहचित्तो हित-
चित्तः [सुखचित्तः] परिणमयतीति विस्तरः ॥

¹ = *Ūkāsas*, 29, 18-21, 213, 3, 274, 3 —and *nyāya ad III*, 21, VII, 46

² Tib. *cin-tu grub pa dān bde ba thob-pa*

³ The *Ūkāsas*, has *parināmayati*.

इदानीमात्मभावादिपरित्यागं कुर्वन्नाह ।

आत्मभावांस्तथा भोगान् सर्वत्र्यध्वगतं शुभं ।

निरपेक्षस्त्यजाम्येष सर्वसत्त्वार्थसिद्धये ॥ १०

आत्मभावानिति सर्वगतिच्युत्युपपत्तिषु सर्वकायान्^१ ।

- ५ निरपेक्षः सर्वप्रकारेण निरामङ्ग इत्यर्थः । त्यजामि उत्सृजामि
ददामीत्यर्थः । भोगानिति उपभोग्यवस्तूनि । १ हयगजरथ-
प्रासादाद्याश्रयस्रक्चन्दनवस्त्राभरणकन्यादीनि । सर्वत्र्यध्वगतं
शुभमिति सर्वत्रैधातुकमंग्हीतं पुण्यानेज्यस्वभावं^२ । यदि वा
दानशौलादिप्रसूतं भावनामयं च । त्र्यध्वगतमतीतानागतप्रत्यु-
१० त्यन्न । स्यादेतत् । अनागतस्यासत्त्वभावस्य कोऽयमुत्सर्गा नाम ।
सत्य । किं तु तत्संभवकाले तत्रामङ्गनिवारणार्थमेवमुच्यते ।

¹ Bhogupanyotsargī, cf. Çikṣās 17, and *infra* c. IV 49.

² Ātmabhāva lus. cf. p. 42-16. The word "ame" has in French the same meaning (body life) Bossuet *Sermons* III p. 449-7 (Garner) "Ne voyez vous pas qu'ils jettent leurs biens et qu'ils sont prêts de donner leurs âmes ?"—A different meaning *Bodhi* IX 18 (261 a) see *ibid* p. 108 n. 4. M. MULLER ad *Vadjaçchedika*, 13.

³ "prāsādādvāçraya" confirmed by Pib. Khan-bzang la sogs pa'i gnas dan—Cp. Çikṣās 27, 12.

⁴ The "āneṃya" is curiously enough looked upon as analogous to the "ṣubha". On this word, whose spelling considerably differs in various MSS. see SENART *Mh* I 399. CHILDESS voc. *āneṃya* *mañja* (Addenda, *smkhāro*). BENDALI, Çikṣās 223 n. 1-237, 1, who refers to H. WARREN, *Buddhism*, 179-180. M. KERN writes to me the following lines: "Je ne veux pas cacher mon opinion que l'étymologie de ce mot en sanscrit bouddhique est tout à-fait autre que celle des scholastes palis, āneṃya et ānūja n'ont rien de commun, sauf le son, avec āñj indj. Ce sont des taddhitas formés du vieux mot védique (et par là méconnu) anedya, sanscrit anndya. Il est clair que ānūjehi vihārehi immédiatement après divyehi v. (Mhv I, 34, 11) donnerait un contre sens si le mot était dérivé de āñj. Vous avez bien vu qu'il est à peu près synonyme de ṣubha."

इदानीमेव तत्परित्यागात् । आश्रयस्य विशुद्धिवर्धनार्थं च ।
एतदेवाह । निरपेक्ष इति । तद्विपाकस्य स्वार्थेऽनपेक्षः ॥
किमर्थवमेमनुष्ठीयत इत्याह । सर्वसत्त्वार्थसिद्धय इति । सर्व-
सत्त्वानां वैधातुकवर्तिनामभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणार्थनिष्पत्तये ॥

अतीतानागतशुभोत्सर्गस्वार्थाच्चयमतिस्त्रुचेऽभिहितः । यदुक्तं । 5

कुशलानां च चित्तचेतसिकानामनुस्रतिः । अनुस्रत्य [27] च
बोधिपरिणामना । इदमतीतकौशल्यं । या अनागतानां कुशल-
मूलानां निध्यन्निर्वेधिरामुखीकर्मसमन्वाहारः^१ । ये मे उत्पत्स्यन्ते
कुशलाश्चित्तोत्पादास्ताननुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणाम-
विध्यामि । इदमनागतकौशल्यमिति विस्तरः ॥ ॥ सर्वत्यागाधि- 10
मुक्तिं परिपूर्व^३ परित्यागचित्तवेगात्तेन^४ कायप्रयोगेणोत्सृष्टसर्व-
परिग्रहः । [सर्व]परिग्रहमूलाद्भवदुःखादिमुक्तो मुक्त इत्युच्यत
इति विस्तरः ॥

ननु चात्मार्यमपि किं चिद्रचित्तमुचितमिति मात्स्यं
निराकुर्वन्नाह । 15

सर्वत्यागश्च निर्वाणं निर्वाणार्थि च मे मनः ।

त्यक्तव्यं चेन्मया सर्वं वरं सत्त्वेषु दीयतां ॥ ११

¹ This passage is quoted in Çikāṣā 33, 13 34, 2, and 16 un 282

² °Karaṇa', from a second hand,—The Çikāṣas has yo 'nagatānū
midhyaptibodhetī See notes of BENDALL on *midhyapti* and *amukhi k*, pp 19,
20, 33, 15 190, 18, *Samādhipāṇa*, 13, 21 and *myaṇ* vol V, 21 "midhyaptaetta"
Tib gan ma ons pai dge bai tsa bāncs pu sems (m byan chab li mnon du
phyogs-pai las soms pa ste

³ Paripūrye is written in margin, read with Çikāṣā paripūrye tyāgā

⁴ Çikāṣā has vegapūmena, but Tib gugs kyis lus kyī spyod pa des

सर्वेषां साश्रवात्मभावादीनां निर्वाणं मोक्षः । तदर्थं च मे
मनः । तदर्थं च मम चित्तं । त्यक्तव्यं चेदिति । निर्वाणसमये
यदि सर्वमात्मभावादि अवश्य परित्यज्य यातव्यं मया तदा वरं
सत्त्वेषु दीयतां । किमनेन मात्सर्यहेतुना विधृतेनेति¹ भावः ॥

5 तस्मादिदमिहानुरूपमित्याह ।

²यथासुखीकृतश्चात्मा मयायं सर्वदेहिनां ।

यथाकामंगमकारितायां नियुक्तो मयायमात्मा कायः ।
सर्वदेहिनां सर्वसत्त्वानां कृते ॥ एतदेव दर्शयन्नाह ।

घ्नन्तु निन्दन्तु वा नित्यमाकिरन्तु च पांसुभिः ॥ १२

10 क्रीडन्तु मम कायेन हसन्तु विलसन्तु च ।

दत्तस्तेभ्यो मया कायश्चिन्तया किं ममानया ॥ १३

कारयन्तु च कर्माणि यानि तेषां सुखावहं ।

दण्डादिभिस्ताडयन्तु वा । अवर्णवादेर्जुगुप्सन्तु । आकिरन्तु
च पांसुभिः धूलिभिरवकिरन्तु ॥ दत्तस्तेभ्यो मया काय इति
15 सर्वः सर्वेण मया तेषां परित्यक्तः³ । किं मम समविषम-
चिन्तया ॥ कारयन्तु कर्माणीति । अनवधानि । एतदेवाह ।

अनर्थः कस्य चिन्मा भून्मामालम्ब्य कदा चन ॥ १४

अनिष्टं कस्य चित्त्राणिनो मा भूत् । मामाश्रित्य कदा

चन । इह परत्र वा ।

¹ Tib 1gva hdis bzun la ci zic

² Tib do lta-bas na hdi dag la hdi lthsam pa yin-no

³ Minaev has yathā sukhi°

⁴ Ms has saivam panyaktam.

येषां क्रुद्धाप्रसन्ना¹ वा मामालम्ब्य मतिर्भवेत् ।

तेषां स एव हेतुः स्यान्नित्यं सर्वार्थसिद्धये² ॥ १५

येषां क्रुद्धा येषामप्रसन्ना वा मतिश्चित्त भवेत् । तेषां क्रुद्धाप्रसन्नमतीनां । स एव हेतुः स्यात् । क्रुद्धाऽप्रसन्ना मतिरेव । पुंस्त्वं तु तच्छब्दस्य हेतुसमानाधि[27^a]करणतया । 5 सर्वार्थसिद्धय इति । आत्मपराभ्युदयनिःश्रेयसनिष्पत्तये ।

अभ्याख्यास्यन्ति मां ये च ये चान्येऽप्यपकारिणः ।

उत्प्रासकास्तथान्येऽपि³ सर्वे स्युर्बाधिभागिनः ॥ १६

अभ्याख्यास्यन्तीति मिथ्यारोपितदोषेण दूषयिष्यन्ति । अन्ये ऽपि ये कायिकं मानसिकं वाऽपकारं करिष्यन्ति । उत्प्रासका 10 इति उपहासकाः विडम्बकारिणो वा । तथान्येऽपीति । उदासीनाः प्रसन्नाश्च । सर्वे भवेयुर्बुद्धत्वलाभिनः ।

अनाथानामहं नाथः सार्थवाहश्च यायिनां ।

पारेषूनां च नौभूतः सेतुः संक्रम एव च ॥ १७

अनाथानामिति सानाथ्यान्वेषिणां । सार्थवाहश्च यायिना- 15

1 Minaev has yeṣām kruddhā pra° — On this important topic of the doctrine, see Chap. VI, 47 and foll.

2 Minaev has sa eva tesām hetuh sarvesi siddhaye, — but L³ tesām sa eva , M L³ sarvātha⁷

3 Minaev and Text Mss anyo va This śloka is quoted *supra* at I 35, with the same reading anyo vā, but the Tipp has tatthānveṣiṇa udāsina prasannāh

मिति सार्थमुख्यो मार्गप्रपञ्चानां । पारेषूनामिति नशादीनां
पारिमकूलं¹ गन्तुकामानां ।

दीपार्थिनामहं दीपः शय्या शय्यार्थिनामहं ।

दासार्थिनामहं दासो भवेयं सर्वदेहिनां ॥ १८

- 5 दीपार्थिनामिति अन्धकारावस्थितानां । शय्यार्थिनामिति
ग्रथनाभिलाषिणां । दासार्थिनामिति उपस्थानार्थं ये भृत्य-
कर्मकरादीनिच्छन्ति² ।

चिन्तामणिर्भद्रघटः सिद्धविद्या महौषधिः ।

भवेयं कल्पवृक्षश्च कामधेनुश्च देहिनां ॥ १९

- 10 चिन्तामणिरिति चिन्तितफलदाता रत्नविशेषः । भद्रघट
इति यद्यदस्त्रभिलषितमभिसंधायास्मिन् इत्तं प्रच्छिपेत् तत्सर्वं
संपद्यते । सिद्धविद्येति सिद्धमन्त्रः । यद्यत्कर्म तथा क्रियते
तत्सर्वं सिध्यति । महौषधिरिति यदेकैव सर्वोपद्रवपौडाप्रग्रमन-
हेतुः । कल्पवृक्षश्चेति कल्पितार्थसंपादनो वृक्षविशेषः । काम-
15 धेनुश्चेति या वाञ्छितदोहं दुह्यते ।

पृथिव्यादीनि भूतानि निःशेषाकाशवासिनां ।

सत्त्वानामप्रमेयाणां यथा भोगान्यनेकधा³ ॥ २०

1 Not P W , but CHIDDERS pārīmo, and *Mh* I 574

2 Same ideas *Qikās* 23, 7 35, 7

3 Cp *Qikās* 155, 8 and n. 3

4 M KERN prefers a reading bhogyu, bhoga being rather doubtful as an adjective

एवमाकाशनिष्ठस्य सत्त्वधातोरनेकधा ।

भवेयमुपजीव्योऽहं यावत्सर्वे न निर्दृताः ॥ २१

पृथिव्यादीनौति । पृथिवी वसुधरा । आदिग्रन्थादापस्तेजो वायुरिति चत्वारि महाभूतानि । तानि यथा ग्रथनाशनसख- फलमूलाद्याधारतया । तथा यानावगाहनादिहेतुतया^१ । एव- 5 मन्यत्रापि योज्यं । अनन्ताकाशधातुव्यापिनामसंख्यानां सत्त्वानां परिभोगमुपयान्ति । एवमेवाहमपि सर्वसत्त्वानामने[28ⁿ]कप्रकारेणोपभोग्यो भवेयं । यावत्सर्वे न निर्दृता इति यावत्सर्वे न संसारदुःखविनिर्मुक्ताः ॥

तस्मादेषामात्मभावादीनामुत्सर्गः कार्यः बोध्यर्थिना ॥ एतच्च 10 दानमतिविस्तरेण ग्रिचासमुच्चये प्रदर्शित^२ । तद्यथा । तत्रैव बोधिसत्त्वप्रान्तिमोचे कथितं । पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वः सर्वधर्मेषु परकीयसंज्ञामुत्पादयति । न कं चिद्भावमुपादत्ते । तत्कस्य हेतोः । उपादानं हि भयमिति ॥ ॥ इदमुक्त्वा तत्रैव पुनरिदमुक्तं । तथा चित्तशूराः खलु पुनः शारिपुत्र बोधिसत्त्वा 15 भवन्ति । यावत्सर्वहस्तपरित्यागी भवति । पादपरित्यागी नासा-परित्यागी शीर्षपरित्यागी अङ्गप्रत्यङ्गपरित्यागी । यावत्सर्वस्व-परित्यागीति ॥

एवं नारायणपरिपृच्छायामप्यभिहितं^३ । न तद्वस्त्रपादातथं

^१ Cp. *Āgamaṅgāśāstra* quoted Āksās p. 270, 18

^२ Tipp. h. 18 tathā dhāranayānāvagāhaçit it ipāpanodādi prakāreṇa

^३ See Āksās 18, 17, 20 18

^४ See Āksās 21 1 2, 5 6, and *supra* I, 33

According to Prof. BENDAL, "atv^o refers to that fearfully long passage beginning at Āksās. 22, 6-33, 10 — tadnyātibhā = exempli gratia "

यस्मिन् वस्तुनि नास्य त्यागचित्तमुत्पद्येत । न त्यागबुद्धिः
 क्रमेतेति यावत् । अपि तु खलु पुनः कुलपुत्र बोधिसत्त्वेन
 [महासत्त्वेनैव] चित्तमुत्पादयितव्यं । अयं ममात्मभावः^१ सर्व-
 सत्त्वेभ्य उत्सृष्टः परित्यक्तः । प्रागेव बाह्यानि वस्तूनीति विस्तरः ।
 5 तथाऽर्याच्चयमतिस्त्रेऽपि देशितं^२ । अथ मया कायः
 सर्वसत्त्वानां किंकरणीयेषु चपयितव्यः । तद्यथेमानि चत्वारि
 महाभूतानि पृथिवीधातुरश्वातुस्तेजोधातुर्वायुधातुश्च नानासुखैः
 नानापर्यायैः नानारम्बणैः नानोपकरणैः नानापरिभोगैः सत्त्वाना-
 मुपभोगं गच्छन्ति । एवमेवाहमिमं चतुर्महाभूतसमुच्छ्रय काय
 10 नानासुखैः नानापर्यायैः नानारम्बणैः नानोपकरणैः [२४^b] नाना-
 परिभोगैर्विस्तरेण सर्वसत्त्वानामुपजीव्यं करिष्यामीति विस्तरः ॥
 तच्चित्तरत्नेत्याद्यारभ्य^३ सर्वमिदं पूर्वकं बोधिचित्तसवर-
 ग्रहणाय प्रयोगो वेदितव्यः । तदेव पूजादि विधायात्म-
 भावादिदानमुत्सृज्य प्रतिपन्नबोधिचित्तानुग्रहः चणसंपदं परम-
 15 दुर्लभामवेत्य^४ अङ्कामूलं दृढमुपस्थाप्य सत्त्वानत्राणानपरायणान्
 करुणायमानः स्वसुखनिरपेक्षः परदुःखदुःखी तत्समुद्भूतश-
 याभिप्रायो बुद्धत्वमेव तदुपाय समुत्पश्यंस्तत्र बद्धमनाहः ।

1 Ms has mayātmabhāvaḥ

2 Çikṣās 21, 23, with readings ayam eva mayā tadvatthapi namemimā
 bāhyāni catvāri sitvānām nānopabhogaṃ gacchanti, evam evāham imam
 kāyam sarvasatvānām upabhogyam karisyāmi

3 supra II, 1

4 See Çikṣās 5, 13 Tipp has kṣanasampado durlabhitām bodhicittot
 pādasya mahānuçamsatām avagamyā tac cittetyādinā piyām itmabhāvādinā
 nam ca vidhīya prayogasampanno yathā grhītam ityādinā bodhicittam ut
 pādāyati

यदात्मनः परेषां च भयं दुःखं च न प्रियं ।
तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरं ॥ इति^१ ।

तेनात्मनः सत्त्वधातोश्च

दुःखान्तं कर्तुकामेन सुखान्तं गन्तुमिच्छता ।
अद्भामूलं दृढीकृत्य बोधौ कार्या मतिर्दृढा ॥ इति^२ । ५

सम्यक्संबोधिचित्तमुत्पादयितुमुपक्रमते ।

यथा गृहीतं सुगतैर्बोधिचित्तं पुरातनैः ।
ते बोधिसत्त्वशिक्षायामानुपूर्व्या^३ यथा स्थिताः ॥ २२

येनाशयेन सर्वसत्त्वानां सर्वदुःखप्रहाणार्थं । यदि वा यथा
गृहीतं तदेव^४ भगवन्तो जानन्ति ॥ बोधिचित्तमिति बोधि- 10
बुद्धत्वं सर्ववरणप्रहाणात्^५ सर्वधर्मनिःस्वभावताधिगमः । एतच्च
सप्रचयं^६ प्रज्ञापरिच्छेदे वक्ष्यामः । तत्र चित्तमध्याशयेन
तत्राप्राप्तये मनसिकारः । बुद्धो भवेद्यं सर्वसत्त्वहितसुखसंपाद-
नायेत्यर्थः^७ ॥

1 This stanza occurs *opra* VIII, 96, read *yada mama*, with the printed text and *Ṣikṣā* 2, 10

2 This passage (since 87, 1) occurs in *Ṣikṣā* 2, 10¹¹. Cf. *ibidem* 5, 13

3 Minacy has *anupūrvyā*

4 Ms has *grhitamta eva*, and in margin, after *mi*, the syllable *ti*”
Tib. *yan na ji-li ir bzun ba de nid beam klan-bdas-kyis mkhyen paö,*

5 “By the abandoning of the two *āvaranāḥ* (*kleśāḥ*, *jñeya*)”

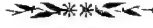
6 Tib. *spros pa dan bcas pa* = *saprapañcam* = *vistarena*

7 The *opp* has *bodhicittam parārlhāyā samyaksambodhikāmata*

इति पूर्वार्धेन बोधिचित्तोत्पादं प्रतिपाद्यं शिखासंवरग्रहण
 प्रतिपादयन्नाह । ते बोधिसत्त्वेत्यदि । बोधिसत्त्वशिखा यदुत्पा-
 दितबोधिचित्तेन बोधिसत्त्वेन सदा करणीयं । तच्चेत्यर्थः ।
 आनुपूर्व्येति । अनु^[29¹] + + + + + + + + + +

1 Note a lacune of ten leaves in our Ms. See in the Appendix the Tibetan translation of the missing fragment (III 22^b-IV 46)

प्रज्ञाकरमतिक्रतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
बोधिचित्ताप्रमादश्चतुर्थः परिच्छेदः ।

[40^a] नाय । न तु क्लेशशत्रोः । न तस्येतरशत्रुवत्समाचारो¹
दृश्यते । कुतः पुनरेवमिच्छया लभ्यत इत्याह ।

क्वासौ यायान्मन्मनःस्थो निरस्तः
स्थित्वा यस्मिन्मद्विधार्थं यतेत ।
नोद्योगो मे केवलं मन्दबुद्धेः
क्लेशाः प्रज्ञादृष्टिसाध्या वराकाः ॥ ४६²

5

मम चित्तान्निर्वासितः । असौ क्लेशरिपुः कुत्र गत्वावस्थानं
कुर्यात् । यत्रावस्थितिं कृत्वा मम वधाय यत्रमारभेत । नैव
तत्स्थानमुत्पश्यामि । निर्मूलितस्य पुनरुत्यानायोगादिति भावः ।
अहमेव तु केवलमनुत्साहौ । अपटुबुद्धिप्रचारत्वात् । क्लेशाः 10
पुनरिमे निर्मूलत्वात्परमार्थतत्त्वदर्शनमात्रप्रवेद्यास्तपस्विनः ।
एतदेव प्रसाधयन्नाह ।

न क्लेशा विषयेषु नेन्द्रियगणे नाप्यन्तराले स्थिताः
नातोऽन्यत्र कुह स्थिताः पुनरिमे मथन्ति कृत्स्नं जगत् ।

1 Ms samādhāro, Tib spyod-pa

2 Metro Çālinī

3 = tib ñon-mons = kleṣa, vyaṣana, etc *infra* (p 90 15) varāka = brdzun
pa = alika

4 Minaev has punar ime 'but M amī, Cp *infra* 90, 13

मनोज्ञादिविषयदर्शनेऽपि केषां चित्संवृतेन्द्रियाणां क्लेशा-
नुत्पत्तेः परमाणुशो विचारेऽपि तचादर्शनात् । न विषयेषु ।
नापि चक्षुरादौन्द्रियगणे पूर्ववत् । धर्मचिन्ताद्यवस्थायामिन्द्रिय-
सङ्घावेऽप्यनुपलभेः । नापि विषयेन्द्रिययोरन्तराले मध्ये तिष्ठन्ति ।
5 दृश्यानामनुपलभेरेव¹ । न चैतेभ्योऽन्यस्मिन् स्थाने क्वचिदवस्थिता
निश्चिताः² । अतो निर्मूलतया तत्त्वशून्या आगन्तुका एव ।
³अभूतपरिकल्पमात्रप्रसूतत्वात् ॥ तथाभूता अपि जगदशेषं
मथ्यन्ति ॥ तथा च किमत्र समुचितमस्याह ।

मायैवेयमतो विमुञ्च हृदय चासं भजस्वोद्यमं

10 प्रज्ञार्थं किमकाण्ड एव नरकेष्ठात्मानमाबाधसे⁴ ॥ ४७

यथा हि माया हस्याकारतया तदाकारशून्यापि मन्त्रौ-
षधप्रभावादिदप्रत्ययतया⁵ मन्त्रेण⁶ तत्त्वरहितापि प्रतिभासते ।
तथाऽसौ अपि क्लेशा विपर्यासनिमित्ता अयोनिशो मनसिकार-
समुद्भूता इदप्रतीत्यतामात्रतो⁷ निस्तत्त्वा एव प्रकाशन्ते । अतो
15 विजहीहि हृदय चासं क्लेशेभ्यः । के नामामी वराकाः⁸
परमार्थतो विचार्यमाणाः⁹ । अतो भजस्वोद्यम । उत्साहं कुरुष्व ।

¹ Cp Nyāyabindu 104, 10

² Tib nes-pa med do

³ But Tib yan dag pa yin pa

⁴ Metric Qudulavikrīḍita

⁵ Idampratyayatā, this word occurs frequently, for instance in the *Madhya mākarthi* (p 3, 14, 50, 7 of the *Buddhist Text S* edition), and in Chap IX of this book Cf *Études et Matériaux*, p 395, CUNEBERS, s voc idappaccayā

⁶ Not translated in Tib and improbable Ex conj pratyayātmātreṇa (de rkyen hdi tsam gyis) (Cp *Sarvadāraṇas* 21, 1, *Bhāmali*, (1891) 354, 7)

⁷ Tib rkyen hdi dag-tsam-gyis

⁸ = brdzun-pa = alika

⁹ The "paramārthato vicārāsahatvam" of every thing is one of the essen-
tial tenets of the Mādhyamika philosophy. Cp Chap IX, *Bhāmali* 383, 17,
etc

प्रज्ञार्थं तत्त्वप्रविचयाधिगमाय । किमकाण्ड एव निष्प्रयोज^[10^b]
नमेव नरकेषु सघातादिषु क्लेशवशगतयात्मानमाबाधसे¹ ।
पीडयसि ॥

इदानीं प्राक्तनमर्थमशेषमुपसंहरन्नाह ।

एवं विनिश्चित्य करोमि यत्नं
यथोक्तशिक्षाप्रतिपत्तिहेतोः ।
वैद्योपदेशाच्चलतः कुतोऽस्ति
भैषज्यसाध्यस्य निरामयत्वं^० ॥ ४८

5

एवं ममनन्तरमकल्पपरिच्छेदप्रतिपादितमर्थं विनिश्चित्य
दृढौकृत्य । अनन्तरमायास्वभावतां^० वा । करोमि यत्नं । 10
किमर्थं । यथोक्तशिक्षाप्रतिपत्तिहेतोः । यथोक्तशिक्षा बोधिसत्त्वस्य
तेषु तेषु सूत्रान्तेषु याः करणौघतया प्रतिपादिताः । इहैव
वा शास्त्रे सत्त्वेण तत्र तत्रोपदर्शितास्तासां शिक्षणार्थं ।

उक्तानि च भगवता सूत्रान्तेषु बोधिसत्त्वशिक्षापदानि ।
यथोक्तमार्थरत्नमेघे । कथं च कुलपुत्र बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्व- 15
शिक्षासंवरसंवृतो भवति । इह बोधिसत्त्व एवं विचारयति । न
प्रातिमोक्षसंवरमात्रकेण^६ मया शक्यमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-

1 Abstract in °tā (vaçaga^०) is new

2 Cp II, 55, V, 109

3 Tib anantarapratipāditām māyā^०

* 91, 14—93. ३ = *Qih 929*, 17, ५-1५

5 M KERN has given the true etymology and meaning of the important and difficult word prātimokṣa, *Manual*, p 74, n 5

संबोद्धुं । किं तर्हि यानीमानि तथागतेन तेषु तेषु सूत्रान्तेषु
बोधिसत्त्वसमुदाचारा बोधिसत्त्वशिक्षापदानि प्रज्ञप्तानि तेषु¹
मया शिचित्तव्यमिति विस्तरः ॥ तस्मादस्मद्विधेन मन्दबुद्धिना
दुर्विज्ञेयो विस्तरोक्तत्वाद् बोधिसत्त्वस्य स्वरः । ततः किं युक्तं ।

5 मर्मस्थानान्यतो विद्याद्येनानापत्तिको भवेत् ।

कतमानि च तानि मर्मस्थानानि² । यदुत ।

आत्मभावस्य भोगानां व्यध्ववृत्तेः शुभस्य च ।

उत्सर्गः सर्वसत्त्वेभ्यस्तद्रूचाशुद्धिवर्धनं ॥ इत्युक्तं³ ।

एष बोधिसत्त्वस्वरसग्रहो यत्र बोधिसत्त्वानामभ्यासविश्रामेऽप्या-

10 पत्तयो व्यवस्थाप्यन्ते ॥

यथोक्तं बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षसूत्रे⁴ । यो बोधिसत्त्वेन मार्गः

परिगृह्येतः सर्वसत्त्वानां छते⁵ दुःखत्रयगामौ । स चेद्बोधिसत्त्वस्य

त मार्गं परिगृह्यावस्थितस्य^{[4]^a} अपि कल्पकोटेरत्ययेन एकं

⁶ सुखचित्तमुत्पद्यत । अन्तर्गो निषद्याचित्तमपि⁷ । तत्र बोधि-

1 *teṣu*, twice in *Çikṣās*.

2 The *Çikṣās* adds *yāni hi sūtrāntesu mahāyānābhūmatānām arthāyoktāni*.

3 "Ityuktam" is wanting in the *Çikṣās*.—On these metrical quotations (Cp *infra ad V*, I, 54, 80), which seems collectively to form the skelton, the *mūlasūtra*, of the *Çikṣāsamuccaya*, see Prof. BENDALL'S Introduction—See V, 106.

4 'sūtra wanting in *Çikṣās*.

5 *Çikṣās* *kr̥tana*—*Çikṣās* Ms. has *duḥkhakṣa gāmi* (C B). Tib., in both works *zad par hgyur-bai lam*.

6 Tib. *hdug pa tsam gyi bdo-ba ldod-pa sems cig*.

7 Ms. has *niṣadyā*^o, the Ms. of the *Çikṣās* *niṣadyā*—*Niṣadyā* is given from Lexx only in P W, but see *APF* and *M Vynt* 261, 31, *Mhv* II, 308, 20, 403, 1 (C B)—Tib. (see n. 6) = *niṣadyā mātrasukhecchācittam ekam*.

सत्त्वेन एव चित्तमुत्पादयितव्यं । सर्वसत्त्वानामात्यधिकं परिगृह्य
एतदपि मे बद्ध^१ यन्निषौदामौति ।

अत एवाह । वैद्योपदेशादिति । यथा वैद्योपदेशम-
कुर्वाणस्य । भैषज्यं साध्यं करणीयं यस्य भैषज्येन वा साध्यस्य
रोगिणः कुतोऽस्ति निरामयत्वं नीरोगता । तथा सर्वज्ञमहा- 5
वैद्योपदिष्टशिखाप्रतिपत्तिमकुर्वतः कुतो निरामयत्वं । कर्म-
क्लेशोपजनितजात्यादिदुःखमहाभयाद्विमुक्तिः ।

^२तदेव समात्तसंवरस्य सामान्यमापत्तिलक्षणमुच्यते । येनापत्ति-
लक्षणेन युक्तं वस्तु स्वयमप्युत्प्रेक्ष्य परिहरेत् । न चापत्तिप्रति-
रूपकेष्वनापत्ति[प्रति]रूपकेषु च संमुञ्चेत् । बोधिमत्त्वः सर्वसत्त्वानां 10
वर्तमानानागतसर्वदुःखदौर्मनस्योपशमाय वर्तमानानागतसर्वसुख-
सौमनस्योत्पादाय च निःशायतः कायवाङ्मनःपराक्रमैः प्रयत्न
न करोति^३ । तत्प्रत्ययसामर्थीं नान्वेषते । तदन्तरायप्रतीकाराय
न घटते । अल्पदुःखदौर्मनस्य बद्धदुःखदौर्मनस्यप्रतीकारभूत
नोत्पादयति । महार्थसिद्ध्यर्थं वा ऽल्पहानिं [न] करोति^४ । 15
क्षणमप्युपेक्षते । सापत्तिको भवति । संक्षेपतोऽनापत्तिः स्वशक्त्य-

^१ *Qikasas* (printed text) me varjayan nisidāni, but Mr BANDALL informs me that the Ms. which is broken here probably had the same reading as ours, also that his Tib. Version reads bdag hdi ltar hdug pa ni sems can thams cad la gnod skyur-ro, thus giving no equivalent for bahu—See *infra* the *Additions*—Tib. hdug pa gan yin pa de yan m[an] yiu-no.

^२ From *Qikasas* 15, 1-18—Ms. samādātum samvarasya

^३ Confirmed by Tib.—*Qikasas* has prayatnam karoti / yadi tu [ta]tpratva ya^०

^४ Cp. *Dhp.* v. 166.

विषयेषु कार्येषु । तत्र निष्कलतया शिक्षाप्रज्ञप्त्यभावात्^१ ।
 प्रकृतिभावद्यतया^२ वान्यद्गृह्यत एव । यत्र तु स्वशक्त्यगोचरेऽपि
 'योगसामर्थ्यादापत्तिः स्यात्तत्र चिन्त्य । सामान्यपापदेशनान्तर्भा-
 वान्ततो मुक्तिः ॥ एतत्समासतो बोधिसत्त्वशिक्षाशरीरं । विस्तर-
 ५ तस्त्वप्रमेय^[४१^b] कल्प[१]पर्यवसाननिर्देश^b ।

अथ वा सचेपतो द्वे बोधिसत्त्वस्थापन्ती । यथाशक्त्वा^३ युक्ता-
 युक्तमसमीक्ष्यारभते । न निवर्तते । उपेक्षते वा । सापत्तिको
 भवति । निरूप्य यथार्हमतिक्रामत्यन्तशस्त्रण्डालदासेनापि चोदितः
 सापत्तिको भवति^४ । 'यः पुनरेतदभ्यासार्थं व्युत्पादमिच्छति
 10 तेन^५ शिक्षासमुच्चये तावच्चर्यामुखमात्रशिक्षणार्थमभियोगः कर-
 णीयः ।^६ शिक्षणारम्भस्यैव महाफलत्वात् ॥ यथोपवर्णितं प्रशान्त-
 विनिश्चयप्रतिहार्यसूत्रे ॥

इति बोधिसत्त्वशिक्षा समासतो यथोपदेशतः कथितेति ॥

इति प्रज्ञाकरमतिक्रतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां

चतुर्थः परिच्छेदः^{११} ॥

^१ *Qikaās* caksya°

^३ *Ibid* Yatra ova°

^५ Cp *infra* V, 97

^६ *Qikaās* Yathāçakti

^२ *Ibid* tvanyad

^४ *Ibid*, tyaga° Tib brtson-pa ni çugs kyis

^७ Ends the quotation, *Qikaās* 15, 12

^८ From *Qikaās* 16, 1-2, where the correction vyutpāditam, suggested by the non occurrence of the form *vyutpādu* (Tib bye brag-tu rtogs pa)

^९ *Ibid* tenātrı

^{१०} *Ibid* Qikaās°

^{११} *Sic Tib* — *Mss of the Text* bodhicittāpramādo nīma caturthah -*Tipp* caturthe smṛtib

प्रज्ञाकरमतिक्रतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
संप्रजन्यरक्षणं पञ्चमः परिच्छेदः ।

एवमात्मभावादौनामुत्सर्ग¹ रचां च प्रतिपाद्य पुनर्विस्तरेण
रक्षाशोधनवर्धनानि प्रतिपादयितुमुपक्रमते । उत्पादितबोधि-
चित्तेन हि बोधिसत्त्वेनोत्सृष्टस्यापि चात्मभावस्य रक्षाशोधन-
वर्धनानि कार्याणि² । यस्मात् ।

³ परिभोगाय सत्त्वानामात्मभावादि दौष्यते । 5

अरचिते कुतो भोगः किं दत्तं यन्न भुज्यते ॥

तस्मात् सत्त्वोपभोगार्थमात्मभावादि पालयेत्³ ।

कल्याणमिचानुत्सर्गात्⁴ सूत्राणां च सदेक्षणात्⁵ ॥

तच्चात्मभावादिपरिपालनादि शिचारक्षणादेव स्यात् । अन्यथा
नरकादिविनिपातगमनात् तन्न स्यात् । अत इदमभिधीयते । 10

शिक्षां रक्षितुकामेन चित्तं रक्ष्यं प्रयत्नतः ।

न शिक्षा रक्षितुं शक्या चलं चित्तमरक्षता ॥ १

शिच्यते उपादीयते गृहीतसवरेणेति । विहितेषु करणीयता ।
प्रतिषिद्धेष्वकरणं शिचा ॥ तां रक्षितुं परिपालयितुं । कामेन ।

¹ Ātmabhava = Tib. lus-po

² Cp. *supra* ad IV, 48 (Qiksā 17, 18, and Chap. VI (Ātmabhāvaraksā) VI (Bhogapūnyaraksā) —pūnyavardhi, *infra* V, 101, 102

³ = Qiksā 34, 11

⁴ *Ibidem*, 34, 18 Cp. V, 103

⁵ *Ibidem*, 41, 10 Cp. *Supra*, p. 92, n. 3

⁶ Tib. sems-can-dmyal-ba

इच्छता बोधिसत्त्वेन । आत्मचित्त रक्षितव्यं ^[42] । प्रयत्नत
इति कथयिष्यमाणात् ॥ अथ शिञ्चारक्षणाधिकारे किमिति
चित्त रक्ष्यत इत्याह । न शिञ्चेति । अन्यथा शिञ्चैव रक्षितु-
मशक्या चलमनायत्तं चित्तमरचता । चित्तस्य चक्षतायां
5 शिञ्चायाः स्वर्यायोगात् ॥

इतोऽपि चित्तमेव रक्षणीयमित्याह ।

अदान्ता मत्तमातङ्गा न कुर्वन्तीह तां व्यथां ।
करोति यामवीच्यादौ मुक्तश्चित्तमतङ्गजः¹ ॥ २

अपरिकर्मिता मत्तवरवारणा न जनयन्ति तां पौडामिह-
10 लोके । परलोके ऽवीच्यादौ यां करोति स्वच्छन्दचारितयावस्थितं ।
चित्तमेव मतङ्गज एव² । तथागताज्जाङ्कुशेन कथं चिद
वशीक्रियमाणत्वात् ॥

तस्यायत्तीकरणे गुणमाह ।

बद्धश्चेच्चित्तमातङ्गः स्मृतिरज्ज्वा समन्ततः ।
15 भयमस्तंगतं सर्वं कृत्स्नं कल्याणमागतं ॥ ३

यदि बद्धः कथं चिद्भवेत् । स्मृतिर्वक्ष्यमाणलक्षणा । सैव
रज्जुर्बन्धनोपायत्वात् । समन्ततः सर्वथासत्पक्षे प्रचारनिरोधात् ।
तदा भयमस्तगतं प्रत्यस्त्वमितं सर्वमशेषं । सर्वं कल्याण ।

¹ See Çikṣās 118, 12, and *infra* V, 40

² Ms. matangajamev ।

³ Cp *infra* ad V 23, Çikṣās Chap VI.

अभ्युदयनिःश्रेयसलक्षण । आगत मप्राप्त । देवश्चेद् दृष्टो
निष्पन्नाः शालय इति यथा¹ ॥

ननु बहवश्च मृगव्यालादयोऽप्युपद्रवकारिणः सन्ति । तेभ्यः
कथं चित्तस्य वशीकरणाद्भयं न भविष्यतीत्याह ।

व्याघ्राः सिंहा गजा ऋक्षाः सर्पाः सर्वे च शचवः । ५

सर्वे नरकपालाश्च डाकिन्यो राक्षसास्तथा ॥ ४

सर्वे बद्धा भवन्त्येते चित्तस्यैकस्य बन्धनात् ।

चित्तस्यैकस्य दमनात् सर्वे दान्ता भवन्ति च ॥ ५

सुबोध ॥ कुतः पुनरेवमित्याह ।

यस्माद्भयानि सर्वाणि दुःखान्यप्रमितानि च । 10

चित्तादेव भवन्तीति कथितं तत्त्ववादिना ॥ ६

सर्वे [ह्ये]ति कर्माक्षेपवशादनिष्टदायका भवन्ति । कर्म च
चित्तमेव चेतना कर्मेति वचनात्² । वाक्कायकर्मणोरपि चित्त-
मेव समुत्पापक । तदन्तरेण तयोरनुत्पत्तेः । चेतयित्वा कर्मेति
वचनात्² । तस्मात्सर्वमिह कर्मनिर्मितमेव । तच्च चित्तान्नान्यत् । 10
तदाह ।

¹ Quoted *ad III*, 22

² Quoted *infra ad IX*, 73 p. 30; 1, of the printed text *Madh. vāṭī XVII*,
2. *cetana cetayati ca karmoktam puruṣasmi*. See the first words of the
Bodhicittavivaraṇa (Gochara) quoted by CHANDRASEKHAR (Dh. sm. §§
4-5).

³ See *but Tib. de yin scens las gzau na med pu phyu to = lac ca cittāṅ
ananyatvāt*

कर्मजं लोकवैचित्र्यं चेतना तत्कृतं च तत्^१ ।

चेतना मानसं कर्म तज्जे वा^[12^b] क्लायकर्मणी ॥ इति ।

न चानपकारचित्तस्य के चिदपकारिणो नाम^२ । यस्मात् ।

निवृत्तपापचित्तस्य नास्ति लोके भयं द्विष^३ ।

५ सुखहानिर्न तस्यास्ति यस्य चित्त वशे स्थितं ॥

अत इदमुक्तं ।

चित्तस्य दमनं साधु चित्तं दान्तं सुखावहं । इति^४ ॥

तत्त्ववादी भगवान् वस्तुतत्त्वकथनशीलत्वात् । तेनेदं तत्त्व
कथितं प्रकाशितं । सर्वं चित्तप्रसूतमिति । अतः सर्वत्र चित्तमेव

10 प्रधानं ॥

इत्यमेवैतन्नान्यथा । इति प्रसाधयन्नाह ।

शस्त्राणि केन नरके घटितानि प्रयत्नतः ।

तप्तायःकुट्टिमं केन कुतो जाताश्च ताः स्त्रियः ॥ ७

नरकपालानां कुन्ताभिमुमलादीनि । अपिपत्तवनमसृष्टूतानि

15 वा । केन कृतानि । न तत्र कश्चित्कर्तास्ति ईश्वरादि ।

तत्कर्मत्वस्थान्यत्र निषिद्धत्वात् । इहापि निषेत्स्यमानत्वात्^४ ॥

तप्तलोहमयी च भूमिः केन घटिता । ताश्च स्त्रियः कुतः

कारणमामयौतो जाता याः पारदारिकैः शाल्मलीवृक्षस्याधस्ता-

1 Tib. de ni sems pa d m de s byas — This stanza is quoted IX 73 (p. 305-18)

2 Cp. *supra* ad 1, 31, 36

3 Quoted Chap. IX, (312, 81) and notes in loco (cp. *Dharmapala*, 25)

4 Cp. Chap. IX, 119-126

दुपरि च दृश्यन्ते । म च शास्त्रलिखा । अतो नान्यत्कारणमत्र
चित्तादुपकल्पनीयं । यदुक्तं ।

सत्त्वलोकमथ भाजनलोक

चित्तमेव रचयत्यतिचित्र ।

कर्मजं हि जगदुक्तमशेष

कर्म चित्तमवधूय च नास्ति ॥ इति ॥

तस्माच्चित्तमेवात्र कारणं नान्यदित्यत आह ।

पापचित्तसमुद्भूतं तत्तत्सर्वं जगौ मुनिः ।

तस्मान्न कश्चित्तैल्लोके चित्तादन्यो भयानकः ॥ ८

पापकर्मापस्कृतं चित्तमेव तेषां कारणं भगवान् कथितवान् । 10
नापरं किं चित् ॥ यत एव तस्मान्न त्रिजगति पापचित्तादपरः
कश्चिद्भयहेतुरस्ति । तस्माच्चित्तमेव वशीकर्तव्यं ॥ यदुक्त-
मार्थरत्नमेघे² । चित्तपूर्वगमाः सर्वधर्माः । चित्ते परिज्ञाते
सर्वधर्माः परिज्ञाता भवन्ति ॥ अपि च

चित्तेन नीयते लोकः [13^a] चित्तं चित्तं न पश्यति³ । 15

चित्तेन चीयते कर्म शुभं वा यदि वाशुभं ॥

चित्तं भ्रमतेऽलातवत् । चित्तं विभ्रमते तरङ्गवत्⁴ । चित्तं
दहते दवाग्निवत् । चित्तं रोहयते⁵ महाश्ववदिति च । एवं

¹ Quoted *ad IX* 73 (p. 305, 2) and *Pañca-kramat*, 40, 1-39

² Quoted *Qikasas* 121, 12 (1) *Dharmasūtra I*.

³ Ms. *citate vacyate*, but Tib. confirms the reading of the *Qikasas*—Cp *Lankav* 52, 15 *cittena cīyate karmā m masu ca vadyate*

⁴ Cp IX, 17

⁵ Mss. *tuṅga*, but Tib. *ṅab*

⁶ *Qikasas* *huate* (Tib. *bskyed*)

व्युपपरीक्षमाणश्चित्ते सूपस्थितस्यतिर्विहरति । न च चित्तस्य
वशं गच्छति । अपि तु चित्तमेवास्य वशं गच्छति । चित्तेनास्य
वशीभूतेन सर्वे धर्मा वशीभवन्तीति ॥

स्यादेतत् । दानपारमितादिषु कथमिव चित्तं प्रधानं^१ । सा
५ हि सर्वसत्त्वानां दारिद्र्यापनयनलक्षणेत्याह ।

अदरिद्रं जगत्कृत्वा दानपारमिता यदि ।
जगद्दरिद्रमद्यापि सा कथं पूर्वतायिनां ॥ ९

दारिद्र्यं हि नाम मास्त्रवसुखभोगनुभुञ्जया चित्तकार्पण्य
उपकरणवैकल्यं वा । तदपनीय जगतो यदि दानपारमिता-
१० परिपूरिर्भवतीत्युच्यते^२ । तदा सा कथं । न कथं चिदपि ।
पूर्वतायिनां पूर्वमभिमबुद्धानां भगवतां युज्यते । कुतः ।
जगद्दरिद्रमद्यापि । नाद्यापि यावज्जगद्दारिद्र्यमुपशाम्यति ॥
यद्येव नेष्यते । कथं तर्हि सा भवतीत्याह ।

फलेन सह सर्वस्वत्यागचित्ताज्जनेऽखिले^३ ।
१५ दानपारमिता प्रोक्ता तस्मात्सा चित्तमेव तु ॥ १०
सर्वस्व बाह्याध्यात्मिकं सर्वं वस्तु दानं दानफलं च सर्व-

१ Cp. *supra* 98, 10

२ Pañpāri, Cf. *M. Vyākṛt* 214 71, SENART, *Mht* I 373

३ So L² M and Tib. seems k'vis, Div 85 B 90 'byatyāgacittam, Min
sarvasvam —It is worth remark that the "punya" produced by the "punya-
dāna" is only to be desired, for the welfare of beings (Gikas 147, 1)
the doctrine of Manu IV, 32

४ So Tib and Ms

मत्तेभ्यः परित्यजतोऽभ्यासेन प्रकर्षगमनाद्^१ यदापगतमात्सर्य-
मलं निरामङ्गतया चित्तमुत्पद्यते । तदा दानपारमिता
निष्पन्नेत्युच्यते । तस्मात् सा चित्तमेव नान्या दानपारमिता ॥
शीलपारमिता तु सुतरां चित्तमेवेत्यत आह ।

मत्स्यादयः क्व नीयन्तां मारयेयं यतो न तान् ।

लब्धे विरतिचित्ते तु शीलपारमिता मता ॥ ११

प्राणातिपातादिमर्वावद्यविरतिचित्तमेव हि शील । न पुन-
क्तदाश्रयभृतबाह्यविषयनिवृत्तिस्वभावं । यदि पुनर्वधादि-
विषयवस्वभावेन तद्वधाद्यभावाच्छीलं स्यात् । तदा ते मत्स्या-
दयः^२ [१३] क्व नीयन्तां यत्र तेषां दर्शनं न स्यात् । अन्यथा 10
तद्वधाद्युपक्रमे शीलं न स्यात् । न चैवं । तस्मात्तेषु विद्यमाने-
ष्वपि लब्धे विरतिचित्ते निवृत्तिमनसिकारे^३ शीलपारमिता
मता संमता तत्त्वभावविदां । तस्मात्सा चित्तमेव ॥ चान्ति-
पारमितापि न चित्ताङ्गित्याह ।

कियतो मारयिष्यामि दुर्जनान् गगनोपमान् । 15

मारिते क्रोधचित्ते तु मारिताः सर्वशत्रवः ॥ १२

परापकारादिसभवेऽपि चित्तस्याकोपनता चान्तिः । अन्यथा

^१ On this expression and the connected one prakarsapuryanta^१, see Nyāyabandhikā, 14 22, and Chap. ix of this book.

^२ Tib. adds gzan gra hdog pa dān bud-med dan chan la sogs pa parasvān ca śrīyaḥ ca madyādi ca ।

^३ Tib. seems ldog par yid la byed pa ।

यदि सर्वशत्रूणां तद्विनिपातनेन^१ वैरनिर्यातनं कृतवतः केन
 चिद्वैराभावादुपशान्तवैरस्य न कश्चिदपकारी स्यात् । इति
 मर्षणं चान्तिः ।^२ तदैतदशक्यानुष्ठान । शत्रवो हि गगनसम-
 त्वादपर्यन्ताः^३ । तेषां मारणमशक्यं । तस्मात् क्रोधादिनिवृत्ति-
 ५ चित्तमेव तेषामुपायेन मारणमिव । तत्कृतापकारस्यागणनात्^४ ।
 जन्मान्तरवैरासभवाच्च^५ । मारितप्रायास्ते ॥ अत्राशक्यताया-
 म्युपायेन प्रवृत्तौ दृष्टान्तोपदर्शनेन शक्यतामाह ।

भूमिं ह्यादयितुं सर्वां कुतश्चर्म भविष्यति ।

उपानहश्चर्ममात्रेण छन्ना भवति मेदिनी ॥ १३

10 कण्टकाद्युपघातरक्षणार्थं पृथ्वीं ह्यादयितुमुचिता । न चैत-
 श्चक्यं । तावत्क्षर्मणोऽभावात् । भावेऽपि ह्यादनस्याशक्यत्वात् ।
 उपायेन पुनः शक्यं । उपानहश्चर्मणा केवलेन सर्वा भूमि-
 श्छादिता भवति ॥ दृष्टान्तोक्तमर्थं प्रकृते योजयन्नाह ।

बाह्या भावा मया तद्वच्छक्या वारयितुं न हि ।

15 स्वचित्तं वारयिष्यामि किं ममान्यैर्निवारितैः ॥ १४

शत्रुप्रभृतयो भावा मया वारयितुमशक्याः । तदत्
 मेदिनीचर्मच्छादनवत् । अपकारक्रियायाः । अतः स्वचित्तमेव
 शक्यं वारयिष्यामि । अन्यवारणस्यापार्थक्यत्वात् । स्वचित्त-

1 Hitherto only "das zur Fehlgeburt bringen" (W K F)

2 Ms tad etad, Tib der the se de

3 See *supra* I, 33

4 Aganana is new, cp W K F s voc ganma, aganyant

6 There an application of the principle, *supra* p 98 n 2

वारणादेव तस्मिद्धेः । तस्मात्सा चित्तमेव ॥ वीर्यपारमिता तु
कुशलोत्साहस्वभावाऽतिविस्पष्ट चित्तमेवेत्याह^[11^a] ।

सहापि वाक्छरीराभ्यां मन्दवृत्तेर्न तत्फलं ।

यत्पटोरेककस्यापि चित्तस्य ब्रह्मतादिकं ॥ १५

वचनकायसहितस्यापि चित्तस्य कुशलपक्षे मन्दप्रचारस्य न 5
तादृशं फलमुपजायते । यादृशं ध्यानादिविषये पटुप्रवृत्तेरेका-
किनोऽपि चित्तस्य फलं ब्रह्मभूयादिकं । तस्मात् सा चित्तमेव ॥
ध्यानं तु चित्तैकाग्रतालक्षणं चित्तादन्यथा वक्तुमशक्यमित्याह ।

'जपास्तपांसि सर्वाणि दीर्घकालकृतान्यपि ।

अन्यचित्तेन मन्देन वृथैवेत्याह सर्ववित् ॥ १६ 10

मन्वाद्यावर्तनलक्षणा वचनस्यापारा जपा । तपांसि चेन्द्रिय-
दमनलक्षणाः कायिका । तान्यतिवृज्जकालमभ्यस्तान्यपि । अन्यत्र
सक्तचित्तेन मिद्धादुपहतचित्तेन² वा । समानपाटवविकलेने-
त्यर्थः । वृथैव निष्फलमेव । अत्यर्थकृशफलत्वात् । अभिमतार्थ-
ऽनुपयोगाद्वा । पुत्रोऽप्यपुत्र एव पुत्रकार्याकरणाद्यथा । इत्याह 15
भगवान् सर्वज्ञः । तस्माद् ध्यानपारमितापि चित्तमेव ॥ प्रज्ञा
तु निर्विवादा चित्तमेवेत्याह ।

1 See J R A S 1895, p. 435 and *Ītikarmapradīpa* in (*Studies in Mat.*, p. 203)

tithī cōkṣam *Vajradhāraṇī* 11 pās tīpāmsi । myacittena mandena
sarvām bhavati nispṛṣṭam (Cf. *Chikṣas* 142, 12)

2 As observed by KERN (*Sādhi* p. 319) 'mūḍhā is a would be
Sanskrit form it ought to be mūḍhā from Vedic mūḍhātī'

3 So Mb., But Tib. bsam ṅtan la gsal -dhyānapitaya, or samadhi'

दुःखं हन्तुं सुखं प्राप्तुं ते भ्रमन्ति सुधाम्बरे^१ ।
 यैरेतद्धर्मसर्वस्वं चित्तं गुह्यं^२ न भावितं ॥ १७

पञ्चगतिसमारजात्यादिदुःखं प्रहातु तत्रहाणे निर्वाणसुख-
 मधिगन्तुं ते सत्त्वा सुधा निरर्थका एव भ्रमन्ति अम्बरे कामी-
 5 पुष्पमिव^३ निष्फल समारे । यदनुष्ठितं क्व चिदपि न लग्नमिति
 तदेवमभिधौयते पञ्चाग्निसेवाग्निरोलुञ्चनादिव्रतं । के पुनरेवं
 भ्रमन्ति । यैः समारभयभीरुभिः सुखार्थिभिश्च धर्मभर्तृषु
 सर्वलौकिकलोकोत्तरधर्मनिदानभूत चित्तं बालानामगोचर-
 स्वभावतया गुह्यं न भावितं तच्चचित्ततया^४ पुनः पुन
 10 स्थिरीकृतं ॥

तस्मादिद्यमतितरां चित्तमेव । यथोपवर्णितमार्यगण्डव्यूहे^५ ।
 स्वचित्ताधिष्ठान सर्वबोधिमन्त्रचर्या । स्वचित्ताधिष्ठान सर्वमन्त्र-
 [परि]पाकविनयः^६ ॥ पेयालं ॥ तस्य मम कुलपुत्र एव भवति
 स्वचित्तमेवो^७ [१४^b] पस्तम्भयितव्य [सर्व]कुशलमूलैः । स्वचित्तमेव
 15 परिस्वन्दयितव्य^७ धर्ममेघैः । स्वचित्तमेव परिशोधयितव्य-
 मावरणीयधर्मभ्यः^८ । स्वचित्तमेव दृढीकर्तव्य वीर्येणेत्यादि^९ ॥

इति चित्तस्वभावतां सर्वत्र प्रतिपाद्योपमहरन्नाह ।

1 See Dev., Burn., Minuc. has = tr. adhambare

2 Minuc. has = citt. agahyam

3 "Kasa" Morning v. pterygosperma (W. K. F.), Lib. = me tog ka qib m du

4 *Utta-cittatā* [tā] ya = the finalised syllables in a word in Ms. as suspect, the syllable [tā], supplied in margin. Tib. = de kho na nyid kyī sams kyis = tattva tvā cittaṅ.

5 b = *Qikas* 122, 11-14

6 Cf. *Lal. Vist.* 217 b

7 *Qikas* has = cy ibhrya addayitavyam, Tib. = yons su

8 *ibid.* avaramaya dh. See supra, p. 16 n. 1

तस्मात्स्वधिष्ठितं चित्तं मया कार्यं सुरक्षितं ।

चित्तरक्षाव्रतं मुक्त्वा बहुभिः किं मम व्रतैः ॥ १८'

एवमुत्पादितबोधिचित्तेन शिञ्जारक्षणे यत्नवता मनसि
कर्तव्यं । स्वधिष्ठितं स्मृत्या सुरक्षितं सप्रजन्येन वक्ष्यमाणरीत्या
मया स्वचित्तं कर्तव्यं तदेकाग्रमानसेन । अत्रैव सर्वेषामन्त- 5
र्भावात् । अतश्चित्तरक्षणमेव प्रधानं व्रतं । तद्विहाय किमन्यैर्व्रतै-
र्वङ्गभिरपि मम प्रयोजनं । न किञ्चित्द्रुहितस्य निष्फलत्वात् ।

"एतावती चेय बोधिमन्त्रशिञ्जा यद्दत्तं चित्तपरिकर्म'
एतन्मूलत्वात्सर्वमन्त्रार्थानां" ।

तद्यथा धर्ममगौतिसूत्रे कौर्तित¹ । मतिविक्रमबोधिमन्त्र 10
आह । योऽयं धर्मो धर्मं इत्युच्यते । नायं धर्मो देशस्यो न²
प्रदेशस्योऽन्यत्र स्वचित्ताधीनो धर्मः । तस्मान्मया स्वचित्तं
स्वाराधितं स्वधिष्ठितं सुपरिजितं³ सुसमारब्धं सुनिगृहीतं
कर्तव्यं । तत्कस्य हेतोः । यत्र चित्तं तत्र गुणदोषा⁴ । तद्बोधि-
मन्त्रो दोषेभ्यश्चित्तं निवार्य गुणेषु प्रवर्तयति । तदुच्यते । 15
चित्ताधीनो धर्मो धर्माधीना बोधिरिति⁵ ॥

1 Quoted in *ibid.* vol. V, 58.

2 2 from *Gokas* 121. 1. || See *ibid.* V, 58.

3 Tib. *sems* *cons* *si* *sl* *yan* *by*.

4 4 See *Gokas* 112. 4.

5 Tib. *de* *ya* - *nyid*, *pr* *de* *ya* - *nyogs*.

6 This word is wanting in *Gokas*.

7 Tib. adds *ya* *tra* *na* *ca* *ta* *na* *gn* *de* *sh*.

8 *Gokas* has *ca* *ta* *na*.

एव चित्तायत्ततां सर्वत्र निश्चित्य चित्तदृढतायामुदा-
हरणमाह ।

यथा चपलमध्यस्थो रक्षति व्रणमादरात् ।

एवं दुर्जनमध्यस्थो रक्षेच्चित्तव्रणं सदा ॥ १६

- 5 असमाहितजनमध्ये पुनरूपघातभयात्तद्गतमनसा यथा व्रणं
रक्षति कश्चिदप्रमत्तः । एव तथा शिञ्जारक्षणकामः । अका-
रणवैरिबालजनमध्ये स्वसन् तत्परश्चित्तव्रणमिव रक्षेत्¹⁵⁴
सर्वकाल ॥ यथाप्रसिद्धित इदमुदाहरण । न तु पुनर्मनागपि
सादृश्यमस्तीत्याह ।

- 10 व्रणदुःखलवाङ्गीतो रक्षामि व्रणमादरात् ।

संघातपर्वताघाताङ्गीतश्चित्तव्रणं न किं ॥ २०

ईषन्मात्रं दुःखं दुःखलवो व्रणकृतः । तस्माङ्गीतो रक्षामि
व्रणं । प्रकृतानुरोधे रक्षतीति पाठो युक्तः । आदरात्
तात्पर्येण । संघातनरकप्रभवादानेकवर्षमहसानुभूयमानदुःखात्¹⁵⁵

- 15 पर्वताघातात्पर्वतो व्याप्तिप्रहारात् । भीतः । चित्तव्रणं न किं
रक्षेदिति प्रकृतेन संबन्धः । यदि वा । अहं तु किं न
रक्षामीति परिणामेन योजनीयः । अथ वा । एवमुत्पादित-
बोधिचित्तेन मनसा चिन्तयितव्यमित्यवतार्यते । तदा रक्षा-
मीति ॥ कः पुनरेवं सति गुणः स्यादित्याह ।

¹ Ms. 'rotlhar' yuktam, This clause is omitted in Tib.

² Cp. *Mh.* (See Jalou pa) I, 13, 11

³ Tib. der-thu bsrin bar bya o aca gdon cin sbyar-bar-bya o = patho yojanyah

अनेन हि विहारेण विहरन् दुर्जनेष्वपि ।

प्रमदाजनमध्येऽपि यतिधीरो न खण्ड्यते ॥ २१

यस्मादेव^१मनभिकारेण विचरन् वनिताजनमध्येऽपि
प्रासादपृष्ठे अयमनिवार्योऽतिशयेन कामरागेषु । तेनेदमुक्त
यतिधीर इति । अस्मिन्मनभिकारे निध्यप्रचित्तः^२ । न ५
खण्ड्यते । शिचारक्षणमनभिकाराच्च स्वलति । पुनरेव
करणीयमित्यत्रार्थं दृढमभिनवेशं दर्शयन्नाह ।

लाभा नश्यन्तु मे कामं सत्कारः कायजीवितं ।

नश्यत्वन्वच्च कुशलं मा तु चित्तं कदाचन ॥ २२

चौवरपिण्डपातादयो नश्यन्तु विलयं यान्तु मम काम १०
यथेष्ट । सत्कारो गौरवेषामनदानपादवन्दनादिपूजा । कायो
जीवितं च । सर्वमेतन्नश्यतु । अन्यदपि यत्किञ्चित्सुखमौमनस्य-
निमित्तं । तदपि नश्यतु । कुशलं पुनर्मम चित्तं मा
कस्मिंश्चिदपि काले नह्नौदिति ॥ अत्र पुनरादरमुत्पादयितु
शास्त्रकार आह । १५

चित्तं रक्षितुकामानां मयैष क्रियतेऽञ्जलिः ।

स्मृतिं च संप्रजन्यं च सर्वयत्नेन रक्षत ॥ २३

ऋञ्जलिं कृत्वा प्रार्थयामि^३ । विमर्शं । स्मृतिं च संप्रजन्यं

^१ This word is new, cf. *supra* ad III 10. *Ch. ks.* 19, 5. 152, 2.—*Tib.* *gyid la byed pa hdi tu nes pa seris pro* (ne- pa = acc. case).

^२ *Sic* L³ M, *Minæy* has *mā tic cirtam*—*Tib.* *sons ni nams* Eyar.

^३ *Minæy* has *satv am vatne na*—*samprajanya* = *Tib.* *ces bzin*.

^४ This pregnant meaning of the word *añjali* is to be noted, cf. *supra* III, 4.

च । न केवलां सृति । नापि केवलं¹⁵ मप्रजन्यमिति परस्परापेक्षया चकारद्वयं । तत्र सृतिरार्थरत्नचूडसूत्रेऽभिहिता । यया सृत्या सर्वक्लेशानां प्रादुर्भावो न भवति । यया सृत्या सर्वभारकर्मणामवतार न ददाति । यया सृत्या उत्पत्तेः 5 कुमार्गे वा न पतति² । यया सृत्या दौवारिकभूतया सर्वेषामकुशलानां चित्तचेतसिकानां धर्माणामवकाश न ददाति । इयमुच्यते मय्यक्सृतिरिति³ ॥

मत्तेपतः पुनरिय सृतिरुच्यते । विहितप्रतिषिद्धयोर्यथा-योग स्मरण सृतिः⁴ । यच्चाह । सृतिरालम्बनामप्रमोष इति ॥

10 मप्रजन्य तु प्रज्ञापारमितायामुक्तं । चरश्चरामीति प्रजानाति । स्थित स्थितोऽस्मीति प्रजानाति । निषण्णो निषण्णोऽस्मीति प्रजानाति । ग्रयान ग्रयितोऽस्मीति प्रजानाति । यथा यथाऽस्य काय स्थितो भवति तथा तथैव⁵ प्रजानाति ॥ पेयाल ॥ सोऽतिक्रामन् वा [प्रतिक्रामन् वा] मप्रजानचारी¹¹

14 = *Cikṣas* 120 f. 13. 2 see Ms. — from a second hand in my text.

8 Cp. *māhā V* 33 (BENPALL).

4 I have not found this queer metrical definition (See *māhā V* 34 *in fine*) of the Sūtra in the *Cikṣas* — from which Prajñākarānanda derived all his materials.

5 Cp. for the meaning *Cikṣas* 123 f. and *māhā V* 29 — *Yā ca kāra- jhāgan-ga-phyaṅ-ga-sāstān-pāyān-no = (yasmān — in) de(ś)am*.

6 See *ibid.* 120 ff. 16. 7 Here the *Cikṣas* has — *ca yam deśayitāti prajñānā* ° *ibid.* — *yaṅga-cāsa*.

9 *ibid.* — *tathāya — enam* (or *enā* is wanting in Tib.).

10 So Ms. — the *Cikṣas* has *jñānānā jñānānā*. Prof. BENPALL reads *jñānānā eva*, and writes to me *jñānānā* is out of the question. *jñānānā* might do. I prefer my reading which allows for the utter ignorance of *amāhā* on the part of scribes.

भवति । आलोकिते विलोकिते समिञ्चिते¹ प्रसारिते
संघाटीपटपात्रचौरधारणे अग्रिते पीते खादिते निद्राक्रम-
[प्रति]विनोदने आगते गते स्थिते निषण्णे सुप्ते जागरिते
भाषिते तूष्णीभावे प्रतिमलयने संप्रजानचारौ भवतीति² ॥

इदमेव वक्ष्यति ।

5

एतदेव समासेन संप्रजन्यस्य लक्षण ।

यत्कायचित्तावस्थाया प्रत्यवेचा मुहुर्मुहुः ॥ इति³ ॥

क' पुनरनयोर्व्यतिरेके दोषः । येनैते यत्नेन रक्षणीये
कथिते इत्याह ।

व्याध्याकुलो नरो यद्वन्न क्षमः सर्वकर्मसु ।

10

तथाभ्यां व्याकुलं चित्तं न क्षमं सर्वकर्मसु ॥ २४

रोगोपहतमार्थ्या यथा पुरुषः सर्वकर्मसु गमनभोजना-
दिष्वकर्मण्यो⁴ 16' भवति । तथा स्मृतिसंप्रजन्याभ्यां विकल
चित्तं सर्वकर्मसु ध्यानाध्ययनादिलक्षणेषु ॥ अनयोः समुदाया-
भावे दोषमुक्त्वा प्रत्येकमभावे कथयितुमाह ।

15

असंप्रजन्यचित्तस्य श्रुतचिन्तितभावितं ।

सच्छिद्रकुम्भजलवन्न स्मृताववतिष्ठते ॥ २५

1 See SENARU *Man.*, I, 118, and *Datta*, 471, 8, BENDALL.

2 Finds the quotation from *Çikṣas*.

3 See *manu* V, 108, and *Çikṣas*, 118, 1, BENDALL *Text*, 342.

4 *Tab.* 7 d ulā na 5b (mu d, g.)

5 *Tab.* 7 d ulā na 5b (mu d, g.) 16' The definitions DIS SOMS (111) 10, 23-111 11

न विद्यते सप्रजन्यं यस्मिंस्तदसंप्रजन्यं । तच्चित्तं यस्य तस्य ।
 श्रुतचिन्ताभावनामथप्रज्ञापरिनिष्ठितं वस्तु न स्मरणमधिभवति ।
 तन्मूलं च सर्वं कल्याणं । किमिव । यथा सच्छिद्रकुम्भे मुख-
 प्रचिप्तमुदकमधस्ताद्गच्छति नावतिष्ठते ॥ इदमपरं तद्भ्यतिरेके
 5 दूषणमाह ।

अनेके श्रुतवन्तोऽपि श्राद्धा यत्नपरा अपि ।

असंप्रजन्यदोषेण भवन्त्यापत्तिकशमलाः ॥ २६

बहवोऽपि वज्रश्रुताः । तथा श्रद्धावन्तो यत्नपरा शिश्वाया-
 माद्रकारिणः । असंप्रजन्यदोषेणापत्तिकलुषिता भवन्ति । काय-
 10 चित्तप्रचाराप्रत्यवेक्षणात् ॥ अपरमपि तदभावे दूषणमाह ।

असंप्रजन्यचौरेण स्मृतिमोषानुसारिणा ।

उपचित्यापि पुण्यानि मुषिता यान्ति दुर्गतिं ॥ २७

असंप्रजन्यमेव संप्रजन्याभावः क्लेशस्वभावश्चौरः कुशल-
 धनापहरणात् । तेन स्मृतिमोषानुसारिणा । रक्षपालभूताया
 15 स्मृतेः प्रमोषमभावमनुसृत्य । मुषिता विलुप्तकुशलधनाः सन्तः ।
 उपचित्यापि पुण्यानि कुशलधनानां सस्य कृत्वापि । दुर्गति-
 परावृत्ता भवन्ति ॥ कुतः पुनरेवमित्युक्तमेवार्थं स्पष्टयन्नाह ।

क्लेशतस्करसंघोऽयमवतारगवेपकः ।

प्राध्यावतारं मुष्णाति हन्ति सङ्गतिजीवितं ॥ २८

1 See supra, p. 5 n. 1

2 Cp. M. Funt. 9. u.

तस्कराश्चौराः । तेषां सघातः । अवतारगवेषकः पिशाच-
वदवतारमार्गप्रेक्षी किद्रान्वेषणतत्पर इत्यर्थः । प्राप्यावतारं
प्रवेशमार्गमासाद्य मुष्णाति । ततो हन्ति शोभनगतये
जीवितप्रतिलम्बं । कुशलपाथेयाभावात् ॥

सृतिमधिकृत्याधु^[46^b]ना प्राह ।

5

तस्मात्सृतिर्मनोदारान्नापनेया कदाचन ।

गतापि प्रत्युपस्थाप्या संसृत्यापायिकीं व्यथां ॥ २६

यतः सृतेरभावे दूषणमेव स्यात् तस्मादिदमत्र दोष
पश्यता । सृतिरालम्बनासंप्रमोषलक्षणा¹ । मनोदारान्मनोऽह-
प्रवेशमार्गात्² । नापनेया नापसार्या सदावस्थापयितव्येत्यर्थः । 10
अथ कदाचित्प्रमादतस्ततोऽपगच्छेत् । तदा गतापि पुन-
र्निवर्त्योपस्थाप्या । तत्रैवारोपयितव्या । कथं । संसृत्य मनसि
निधाय आपायिकीं नरकादिदुर्गतिव्यथां ॥

तत्र द्वादशेऽंशः सृतयो निष्फलस्यन्दवर्जनाय तथागता-
ज्ञानितिक्रमानुपालनविपाकगौरवसृतिप्रभृतयः शिचासमुच्चये³ 15
प्रदर्शिताः । तत एव विवेकेनावधार्याः ।

सापि सृतिस्तीव्रादाद्रात्समुत्पद्यते । आद्रोऽपि शमथ-

¹ Cp *supra*, 108, 4

² *Manogruha* = *cittanagara*, *Cikṣas* 123, *mha* V 33

³ Ms. *nusphalāsy*°, See *mha* V, 38-54 (*Cikṣas* 44, 50-116, 12, n 4, and *M*
Vṛtti xvii, 4

⁴ p 118 4

माहात्म्यमवगम्य[१]तापेन^१ जायते । एतच्च यथावसरं वक्ष्यामः^२ ॥

केषां चित्पुनरन्यथापि स्मृतिरुत्पद्यते । तदुपदर्शयन्नाह ।

उपाध्यायानुशासिन्या भीत्याप्यादरकारिणां ।

धन्यानां गुरुसंवासात्सुकरं जायते स्मृतिः ॥ ३०

- 5 आचार्यापाध्यायमनिधौ । तदन्यतमाराध्यमब्रह्मचारिमनिधौ
वा सवसतां । तदनुशासिन्या । भीत्या तद्भयेनापि । आदरः
कार्येषु सर्वभावेनाभिमुख्यमवज्ञाप्रतिपक्षो धर्मः । तन्कारिणां
यत्नवतां सुकृतिनां तदनुशासनौ^१ हितहितविधिप्रतिषेध-
नियमनमनुगृह्यतामकृच्छ्रैव स्मृतिरुत्पद्यते ॥ इत्यमपि विहरन्
10 स्मृतिमनमिकारवज्जलविहारौ भवतीति कारिकाद्वयेन दर्श-
यन्नाह ।

बुद्धाश्च बोधिमत्त्वाश्च सर्वचाव्याहृतेऽश्लगाः ।

सर्वमेवाग्रतस्तेषां तेषामस्मि पुरः स्थितः ॥ ३१

इति ध्यात्वा तथा तिष्ठेत्तपादरभयान्वितः ।

- 15 बुद्धानुस्मृतिरप्येवं भवेत्तस्य मुहुर्मुहुः ॥ ३२

^१ Cp. *Ciksis* 119, 37; Tib. *khon du chud rtsi tsam blang byed si shes*. Notwithstanding the readings of the *Ciksis* (and of our text (*contra stanzas 31 V*, 54)), our reading is confirmed by *Ciksis* 119, 41 and 40ll. (and Tib. *in loco*) "adim cam tham dhi tny mi ... svag myi k'ud dhi blen o'apo bhayānvyā dhi ten tiva r'adaro bhavati ciksesut" (*CI. injia* 42, 12).

^२ See *śūtra* no. V, 51.

^३ ३ - *Ciksis* 119, 2.

^४ Cp. *Ciksis* 122, 1, 2, 4, 36, 2, 5, *M. Thw.* 16, 1, *śūtra* V, 71, 103, where occurs the form *anupāsmi*.

सर्वदा बुद्धबोधिसत्त्वानां समस्तवस्तुविषयाप्रतिरुतज्ञान^[47*]-
 चक्षुषां सर्वमेव वस्तुजातं पुरतोऽवस्थितमेव । अहमपि तेषां
 पुरोऽवस्थित एव । सर्ववस्तुवत् । इति मनसि निधाय तथैव
 सयतात्मा तिष्ठेत् । त्रपादरभयान्वितः । अप्रतिरूपे कर्मणि
 त्रपा लज्जा । शिन्नायामादरः । तदतिक्रमे भय । बुद्धबोधि- 5
 सत्त्वेष्वेव वा त्रपादयः ॥ एव मत्यपरोऽपि विशेषः स्यादित्याह ।
 बुद्धेत्यादि । तदेव विहरतस्तस्य प्रतिक्षणमकामत एव बुद्धानु-
 स्मृतिरपि स्यात्¹ ॥

संप्रजन्यस्योत्पत्तिस्त्रैर्ययोः स्मृतिरेव कारणमिति कथयन्नाह ।

संप्रजन्यं तदायाति न च यात्यागतं पुनः । 10

स्मृतियेदा मनोद्वारे रक्षार्थमवतिष्ठते ॥ ३३

यदा स्मृतिर्मनोऽगृहद्वारि क्लेशतस्करसघातानुप्रवेशनिवा-
 रिणी दौवारिकवदवस्थिता भवति । तदा संप्रजन्यमयत्नत एवो-
 त्यद्यते । उत्पन्न च सत्स्थिरौ भवति ॥ एवं तावदनयोरन्वय-
 व्यतिरेकाभ्यां गुणदोषावभिधाय अनर्थविवर्जनार्थं निष्कलस्यन्द- 15
 वर्जनमाह² ।

पूर्वं तावदिदं चित्तं सदोपस्थाप्यमौद्दृशं³ ।

निरिन्द्रियेणैव मया स्थातव्यं काष्ठवत्सदा ॥ ३४

¹ Cf. *Dharmasamgraha*, LIV

² See *supra* p. III n. 3

³ But Tib. *re zig d m poi hdi-hdrai somi de ni skyon bcas gsa h5.19-
 nas* (skyon-bcas = jñāta āśādosam iṭi(āam))

प्रथमं तावत् इदं चित्तमित्यध्यात्मनि चिन्तयति । सर्व-
कालभीदृशमुक्तकमयुक्तमुपस्थापयितव्यं । ततः परं निष्फलस्यन्द-
वर्जनार्थमपगतकरणग्रामेणैव निष्फलरूपादिविषयग्रहणसर्वविक-
ल्पोपसंहारात् । मया स्यातव्यं । किमिव । काष्ठवत् । चक्षु-
5 रादिव्यापारशून्यत्वात् ॥ इदमेव व्यनक्ति ।

निष्फला नेत्रविश्लेषा न कर्तव्याः कदा चन ।¹

²निधायन्तीव सततं कार्या दृष्टिरधोगता ॥ ३५

ईषन्मुकुलितपद्मयुगला नासाग्रविनिवेशिता युगमात्रव्यव-
लोकिनी³ वा कार्या दृष्टिः ॥ प्रथमारम्भिणः संतताभ्यासेन
10 क्लेशस्य परिहारार्थमाह ।

दृष्टिविश्रामहेतोस्तु दिशः पश्येत्कदा चन ।

⁴आभासमात्रं दृष्ट्वा च स्वागतार्थं विलोकयेत् ॥ ३६

दृष्टिचित्तपरिखेदपरित्यागाय [47^b] । कदा चित्कर्हि
चित् । दिशो व्यवलोकयेत् । अथ कदाचित्कश्चित्तत्समीपमा-
15 गच्छेत् तदा तस्य प्रतिच्छायामात्रं विदित्वा स्वागतवादेन

1 Cp. Manu, IV 177 na netratapalo

2 So M. Dev., BULN. L² ttīva, Mānāv has⁷ yatīva Tib. nes par
sonis pas rtag-tu ni l mug ni = s(h)racittena sit itam

3 See CHILDER S s. voc. Yuga, *M. Vind.* 163, 17

4 Abhāsa, cp. *Qigān* 129, 3 - Tib. hga zig mig lam srañg'u ni na l bltas-
nas ons pa legs zes byod = Kādā cit cakṣumārge ābhāso bhūto dr-stvā svāgāt-
am iti vadet

5 Tib. deḥ ons par zar tsam (?)—deḥ ons par = tasya agacchatah, zar =
indha

संतोषणार्थं विलोकयेत्^१ । अन्यथा तत्र तस्यावधानेनाकुशलं
प्रसवेत् ॥ मार्गऽपि^२ तथादृष्टेर्गच्छत उपघातपरिहारार्थमाह ।

मार्गादौ भयबोधार्थं मुहुः पश्येच्चतुर्दिशं ।

दिशो विश्रम्य वीक्षेत परावृत्यैव पृष्ठतः ॥ ३७

भयहेतुचौरादिप्रतिपत्त्यर्थं । चतुर्दिशमिति क्रमेण । अन्य- 5
यात्मभावस्य रक्षा कृता न स्यात् । सर्वदिग्ब्यवलोकनं तु क्रिय-
माणमौद्धत्योपघातपरिहारार्थं स्थित्वा कर्तव्यं^३ । पृष्ठतो व्यवलोकनं
परावृत्य पश्चान्मुखीभूय ॥ अममाधानस्य च रक्षणायाह ।

सरेदपसरेद्वापि पुरः पश्चान्निरूप्य च ।

एवं सर्वास्ववस्थासु कार्यं बुद्ध्वा समाचरेत् ॥ ३८ 10

सरेत्पुरः । अपसरेत्पश्चात् । प्रपाताद्युपघात निरौच्य च ।
एवमित्युक्तमदिशा^४ स्वपरहितप्रयोजनमवगम्य^५ प्रतिपत्तिसारो
भवेत् ॥

इदानीं संप्रजन्यकारितां शिचयितुमाह ।

कायेनैवमवस्थेयमित्याक्षिप्य क्रियां पुनः ।

15

कथं कायः स्थित इति द्रष्टव्यं पुनरन्तरा ॥ ३९

१ Cp *intra* V, 80 rju pa, yet sada sattvān

२ Tib de ltar lta ba-na = tathā dr-tva = tatha drster

३ Minaev diço'paçiamya, L² viçramya, B viçramya, M viçrābhya —
Tib nal sos —S(НЛЕПНЕР nal) gso ba = nach Einmüdung anstehen

४ See *Çikhas* 106, 15, 11², q 198 D

५ So BULN, Minaev sacred Tib lgro am yon

६ Tib rim pai zun gyis

७ Prayojana = dgos pu = kaṛya

चतुर्णामीर्यापथानामन्यतमस्मिन्नीर्यापथे । कायेनैवमिति
स्थितेन निषण्णेन वाऽवस्थेयमिति । तदनन्तरं स्वाध्यायादिक्रिया-
मारभ्य पुनरन्तराले व्यवलोकयितव्यं कथं कायः स्थित इति
तस्मिन्नेवेर्यापथे । उत भिन्न ईर्यापथे । भिन्ने पुनः पूर्ववदव-
5 स्थाप्य ॥ कायप्रत्यवेचामभिधाय चित्तप्रत्यवेचणमाह ।

निरूप्यः^१ सर्वयत्नेन चित्तमत्तद्विपस्तथा ।

धर्मचिन्तामहास्तम्भे यथा बद्धो न मुच्यते ॥ ४०

धर्मस्य स्वरपरहितलक्षणस्य चिन्तैव महास्तम्भो बन्धनायत्ती-
करणहेतुत्वात् । तस्मिन् बद्धोऽपि पुनः पुनर्निरूपणीय इत्याह ।

10 कुच मे वर्तत इति प्रत्यवेक्ष्यं तथा मनः ।

समाधानधुरं नैव क्षणमप्युत्सृजेद्यथा ॥ ४१

क्व पुनरिदं मनो [48^a] मम वर्तते । पूर्वस्मिन्नालम्बने
अन्यत्र वा गत । गतमवगम्य ततो निवर्त्य तत्रैव योजयितव्यं ।
स्वरसवाहितायामुपेक्षणीयं । इति शमथधुरमेकमपि क्षणं यथा
15 न परित्यजति तथा धारयितव्यं ।

एतावता शीलं हि समाधिसंवर्तनीयमित्युक्तं भवति ॥

यथोक्तं चन्द्रपदीपसूत्रे

¹ See *Gīkās*, 51, 3, 53, 14

² Minaev has *nirūpya*—cp *Gīkās*, 115, 12 *cittamattadvīpasya samātha-*
stambhe nityabaddhasmṛtaḥ

³ See *Gīkās*, 121, 15.

क्षिप्रं समाधिं लभते निरङ्गणं^१

विशुद्धशीलस्य मि आनुग्रहा इति^२ ।

अतोऽवगम्यते । ये के चित्समाधिहेतवः प्रयोगास्ते शीले
अनुगता^३ इति ॥ तस्मात्समाध्यर्थिना स्मृतिसंप्रजन्यशीलेन भवि-
तव्यं । तथा शीलार्थिनापि समाधौ यत्नः कार्य इति ॥^४ 5

समाधानपरित्यागावकाशमाह ।

भयोत्सवादिबंधे यद्यशक्तो यथासुखं ।

दानकाले तु शीलस्य यस्मादुक्तमुपेक्षणं ॥ ४२

अग्निदाहादिभयं । तथा रत्नत्रयपूजादिद्वय उत्सवः^५ । सम-
धिकतरं सत्त्वार्थादिर्वा^६ । तत्संभवे यदि स्यात्समुग्रक्तः । तदा 10
कामचार इत्यनुज्ञात । सापत्तिको न भवतीत्यर्थः ॥ कुतः पुन-
रयमनियमो लभ्यत इत्याह । दानेत्यादि । शीलं यद्यपि
दानात्प्रकृष्टं । तथाप्यवरशिचायां शिष्यमाणस्य तदनन्तरमेवो-
त्तरशिचावस्थितस्याभ्यासपाटवाभावात् कथं चित्तावत्कालं ततो

¹ Ms Tibhata — Nu mgzina, cp BURKOFF, *Lotus* 865 RYAS DAVIES, *JRAS*, 1898, p 191 (BENDALL)

² Ms his ānu Ḥikvās 'Sūma ānu' ḥamsa, Prof BENDALL reads ḥāle'smīnuānuḥamsa. See KERN, *Lotus*, p 336 ānuḥamsa = gma (= pālī-ānamsa), "not limited to Buddhist writings as we see from the inscription at Bassac in Cambodia, st 18"

³ Ḥikvās ḥāntargata itī—but Tib rjes su son pa

⁴ Ends quotation from Ḥikvās

⁵ Ms krtanutsavah

⁶ So Ms possibly corrupt — See Ḥikvās 167, 2 — (Tib has here de bas tato)

निवर्तमानस्यापि नापत्तिः ॥ दानस्थायौ कालो न शीलस्य ॥
अत एवोक्तं । यद्यशक्त इति । एतावन्मात्रेणैदमुदाहरणं ।
यथोक्तं^१ । तत्रैकस्यां शिचायां निष्पाद्यमानाथामशक्तस्येतरशिचा-
नभ्यासादनापत्तिः ।

- 5 आर्याचयमति सूत्रेऽप्येवमवोचत्^२ । दानकाले शौलोपसंहार-
स्योपेक्षे[१४^b]ति विस्तरः । न चातः शिथिलेन भवितव्यं^३ ।

यत्र कुशलपत्रसंचारेऽपि क्व चित्समाधानविघातः स्यात्त-
न्नोपादेयमित्याह ।

यद्बुद्धा कर्तुमारब्धं ततोऽन्यन्न विचिन्तयेत् ।

- 10 तदेव तावन्निष्पाद्यं तद्गतेनान्तरात्मना ॥ ४३^४

स्वयमेव तु युक्तागमाभ्यां कल्याणमित्रवचनाद्वा यथाबल-
मवधार्य यत्किं चित्कर्म कर्तुमारब्धं ध्यानाध्ययनादिकं । प्रथम-
तस्तदेव तावन्निष्पत्तिं नेयं तन्निश्चयेन मनसा । न पुनस्तदनि-
ष्पन्नमेव परित्यज्य परमारम्भणीय ॥ किं पुनरेवं स्याद्यदि न

- 15 स्यादित्याह^५ ।

एवं हि सुकृतं सर्वमन्यथा नोभयं^६ भवेत् ।

असंप्रजन्यक्लेशोऽपि वृद्धिं चैवं गमिष्यति ॥ ४४^६

¹ *Āikṣās* II, 7, where occurs instead of *nspādyamānyam* (*āksanayām* — See *ibid.* 167, 12, and *infra* V 84

² Ms *sūtre* hy , but Tib has *kyan*, (= *api*) and *Āikṣās* *api*
Āikṣās has *na cātra*

³ Cp *infra*, VII 47, 49

⁴ So Ms , but Tib *yady evam na syat ko dosah*

⁵ *Minaev* has *no bhāyam bhavet*

यस्मादेवमनुतिष्ठतः सर्वं सुस्निष्टं कृतं स्यात् । तद्विपर्यये
पुनर्दुःस्निष्टमुभयं पूर्वं चात्तं पश्चात्स्वीकृतं^१ च स्यात् । चलप्रवृत्ते-
रसंप्रजन्यं स्यात् । प्रवेशे वृद्धिः स्यात् ॥

इत्यमपि निष्फलं वर्जयेदित्याह ।

नानाविधप्रलापेषु^२ वर्तमानेष्वनेकधा ।

5

कौतूहलेषु सर्वेषु हन्यादौत्सुक्यमागतं ॥ ४५

अनेकप्रकारेऽसंबद्धाभिधानेऽपरोपाधिके^३ प्रवर्तमाने । आश्चर्य-
वस्तुषु च समस्तेषु स्वयमपि तत्क्रियायां दर्शनश्रवणाय वा[क्]चि-
त्तस्य^४ तारतम्यं निवारयेत् ॥

अपरमपि निष्फलवर्जनाय प्रातिमोचोद्दिष्टमाचरेत् । 10
इत्याह ।

मृन्मर्दनतृणच्छेदरेखाद्यफलमागतं ।

स्मृत्वा ताद्यागतीं शिक्षां भीतस्तत्क्षणमुत्सृजेत् ॥४६'

भूमिफलकादिषु नखदण्डादिना रेखाकर्षणलेखनादि ।
निष्प्रयोजनमागतमापतितं विवर्जयेत् । भगवताच निवृत्ति- 15

1 Tib. snu khas blans pa dan phyis dam beas pa

2 On the sunblinnapralāpa, see *Çikṣā* 73, 75

3 Tib g-an-dag gis byas-pa la byug pa para-kṛta pravartamāna

4 Tib rin-gus kyan bya-ba de la blta ba dan mñan pai phyir nag dan
sems -ugs-pa las bzlog-par byao | —r. 15 = vākya, etc

5 Minaev has tatksanid bhita ntsrjeb, —but cp. mñā 120, 1.—Cp *Manu*, IV.
50, 55, 70, *Paṭimokkha* ed. Min, p. 12

राज्ञप्रेति सस्यत्य । तदतिक्रमविपाकफलभयात् । तत्क्षणमिति
न तत्र कालपरिलम्भं कुर्यात् ॥

संक्षेपसमुदाचारे संप्रजन्यकारितां यदेत्यादिभिः सप्तभिः
श्लोकैः शिञ्चयितुमाह ।

5 यदा चलितुकामः स्यादक्तुकामोऽपि वा भवेत् ।
स्वचित्तं प्रत्यवेक्ष्यादौ कुर्याद्द्वैरेण युक्तिमत' ॥ ४७

प्रथमत एव स्वचित्तं निरूप्य । उक्तं । असंक्लिष्टावस्थायां
कर[49^a]णीयमुक्तं । एतदेव दर्शयति ।

अनुनीतं प्रतिहतं यदा पश्येत्स्वकं मनः ।

10 न कर्तव्यं न वक्तव्यं स्थातव्यं काष्ठवत्तदा ॥ ४८

रक्तं द्विष्टं वा स्वचित्तं यदा पश्येत् । तदा हस्तपदादि-
चलनमात्रकमपि न कर्तव्यं । नापि वचनोदीरणं । अन्यथा
तदुत्थापिते कायवाग्विज्ञप्तौ² अपि मक्लिष्टे³ स्यातां । अतो
बहिरिन्द्रियव्यापारविकल्पावुपसंक्षत्य⁴ स्थातव्यं काष्ठवत्तदा ।

15 सर्वव्यापारविरहान्निर्व्यापाराः सर्वधर्मा इति मनसि निधाय ॥

अपरमाह ।

उद्धतं सोपहासं वा यदा मानमदान्वितं ।

सोत्प्रासातिशयं वक्रं वञ्चकं च मनो भवेत् ॥ ४९

1 So Min , M yuktimān — Tib rigs pa ldan-par bya

2 On "vijñapti" and "avijñapti," see *Mādhyamakāraṅgī*, XVII, 4

3 Ms samekṣte Tib ñon-mongs ldan

4 Tib has no dual form (vikalpam).

उद्धृतमिति । सद्धर्मादिश्रवणप्रमादात् । अपि । उद्धृतं
विचेपबहुलमित्यर्थः । सोपहास । वाग्विहेठनारम्भक । तथा
युक्त वा । मानश्चित्तस्थोन्नतिः । मद' स्वधर्म' चित्तस्थभिनिवेशः ।
ताभ्यामन्वितं तत्प्रयुक्त । उन्नास' काथिकी विहेठना' । तेन
सहोत्कटं । वक्रं कुटिलं शठं वा । वञ्चकं प्रतारकं मायावि वा । ६
यदि मनो भवेत् । स्थातव्यं काष्ठवत्तदेति सन्धः ।

यदात्मोत्कर्षणाभासं^१ परपसनमेव च ।

साधिष्ठेपं संसंरम्भं स्थातव्यं काष्ठवत्तदा ॥ ५०

आत्मोत्कर्षणं । स्वगुणातिशयप्रकाशनं । तदाभासं तत्प्रति-
भासं तद्विकल्पनात् । परपसनं^२ परविग्रहः दोषाविष्करणं वा । १०
तद्युक्तं । अधिचेपः परस्य वचनतिरस्कारः । संरम्भः सदाकलि-
विवादनिमित्तचित्तप्रदोषः । उभयत्र सह तेन वर्तत इति
विग्रहः । एव यदा पश्येत्स्वकं मनः स्थातव्यं काष्ठवत्तदेति
सामान्योक्तमभिसवध्यते ।

लाभसत्कारकौर्त्यर्थि परिवारार्थि वा पुनः ।

15

उपस्थानार्थि मे चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५१

^१ Svadharmā should the reading be right, is not the svadharmā of Manu, but synonymous to svapakṣe atmany

^२ Hitherto vibheṣhanam

^३ Tib. bstod thur len pa = utmāstatiparāvanah

^४ = der snan ba ni

^५ Cf. *Qikas* 10, n 4, and *M. T'gul* 127, 4. puṣpamsaka — Ibid., ātmot-
kūsa, kutīla-ūtta, etc

कीर्तिर्यशः । परिवारः । दासीदासकर्मकरादिः । उपस्थानं
पादधावनमर्दनादि । एभिर[ि]र्यं तदभिज्ञाषं मम चित्तं
तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ।

परार्थरूक्षं^१ स्वार्थार्थि परिषत्काममेव वा ।

११ वक्तुमिच्छति मे चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५२

परार्थरूक्ष परार्थविमुखं । स्वार्थार्थि स्वा[^{१०}]र्थाभि-
निविष्ट । परिषत् । शिष्यान्तेवासिप्रभृतिजनसमाजः । तदभि-
ज्ञाधि । तत्परिवारार्थि ।

असहिष्णुत्वसं भीतं प्रगल्भं मुखरं तथा ।

१० स्वपक्षाभिनिविष्टं च तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५३

असहिष्णु असहनशील । अलम क्रियास्वकर्मण्य कुम्भीद-
मित्यर्थः । भौत कायजोवितभीरु^२ । भयहेतुभ्यो वा । प्रगल्भ
ष्टष्ट । मुखर दुर्वचस्क । युक्तायुक्तमनपेक्ष्याभिधायक वा । स्वपक्षे
शिष्यान्तेवासिज्जातिमान्जोहितादौ अभिनिविष्ट पक्षपाताति-

१५ शयवत् ॥

सांप्रतं प्रतीकारनिर्देशमाह ।

एवं संक्लिष्टमालोक्य निष्फलारम्भि वा मनः ।

निगृह्णीयाद् दृढं श्रूरः प्रतिपक्षेण तत्सदा ॥ ५४

^१ Minaev has 'rūksyam — Tib uses periphrases 'gzan don yul bar hdoḍ-pa dan t rin don gñer bur hdoḍ-pa dag' and does not translate the second pada

^२ So M² and Tib, Minaev vartam, L² kartum

^३ Minaev asahṣṇulasambhitam

^४ Tib lus dan htsaḥ.

उपदर्शितक्रमेण सक्लिष्टं संक्षेपसप्रयुक्तं निष्कलव्यापार वा
 ज्ञात्वा स्वचित्तं सर्वप्रवृत्तिनिरोधेन प्रभावमन्दतां विधाय
 निगृह्णीयादभिभवेत् । दृढ यथा पुनरपि समुदाचारधर्मकं न
 भवति^१ । क्लेशादिसग्रामे विजयाय हतपरिकरः शूरो बोधि-
 सत्त्वः । प्रतिपक्षेण यो यस्मिन् प्रतिपद्य उक्तः । यथा रागादा- 5
 वशभादि । तेन तद्विपरीतविधानेनेत्यर्थः । सदा सर्वकालं ।
 यदा यदा सक्लिष्टं प्रतीयते ।

^२उय[परि]पृच्छायां गृह्णिणं बोधिसत्त्वमधिहृत्योक्तं । तेन
 सुरामैरेयमद्यप्रमादस्थानात् प्रतिविरतेन भवितव्यं । अमत्तेना-
 नुन्नत्तेन । अच[प]लेनाचञ्चलेनाभ्रान्तं नामुखरेणानुन्नतेन^३ । अनु- 10
 दूतेन । उपस्थितस्मृतिना^४ । संप्रजन्येनेति ॥ अत्रैव च प्रव्रजित
 बोधिसत्त्वमधिहृत्योक्तं । स्मृतिसंप्रजन्यस्याविचेप इति^५ ॥^२

तथार्थतथागतगुह्यसूत्रे दर्शितं^६ । न खलु पुनः कुलपुत्र
 बोधिसत्त्वस्य वागक्ता वा [दुष्टा वा मूढा वा]^७ क्लिष्टा [50^a]

1 "So that it shall not be again an object for the samudācara" There are two "samudācara," the vidusana (chap II) and the pratipaksa° (*Qikasas* 171, १-176, - 209, १—*infra* V, 81) methods to the "purification from sin" (papaodhana)

2 = *Qikasas* 120, १-४

3 See *M. Equi* 127, 10, 11 The lectio difficilior "unnada" adopted by Prof. BENDALL is confirmed by the Pali "unnala" (cf 120, n 2)—The Tib (margod), so far as I know, is not decisive (=anuddhata) Prof. BENDALL kindly gives me references to *Qikasas* 105, १, 108, 12 (unnāma) and MORRIS, J P T S, 1687 p 120 121

4 *Qikasas* has upasthitasmrutisampra°

5 = *Qikasas* 126 १-१

6 mūdhi, from *Qikasas*, sdan-ba = dvīṣṭi

वा चणव्याकरणौ^१ वा स्वपचोत्कर्षणवचना वा परपचनिघड-
वचना वा आत्मवर्णानुनयवचना वा परवर्णप्रतिघातवचना^२
प्रतिज्ञोत्तारणवचना^३ वा आभिमानिकव्याकरणवचना वेति^४ ॥

एव निष्कलस्यन्दवर्जनेनानर्थादात्मभावस्य रचा प्रतिपा-
५ दिता भवति । तस्मान्मया श्रीलसुस्थितेनाप्रकम्पेनाग्निथिलेन
भवितव्यमिति^५ । एतच्च समाहितचित्तस्य सिध्यति ।^६ अत इदं
ग्रन्थमाहात्म्यमवगम्य तात्पर्येण भावयितव्य^६ । अनेन तौत्र
आदरो भवति शिवायु । तेनापि स्मृतिरूपतिष्ठते । उप-
• [स्थित]स्मृतिर्निष्कलं वर्जयति । तस्यानर्था न सभवन्ति । तस्मा-

1-1 Ms has *ksma*° and so Tib *skid cig (=ksana)gen bar byas pa am*
Prof BENDALE reads *ksanna*, according to the Ms of the *Ūksas* for ap-
parently *ksūna*, and Tib *in loc thogs pa (=prat hata) —Ūksās °vyākaraṇa*
more correctly (cp WHITNEY, 1150, f)

On this word, M KERN writes the following observation: "Je pense que la
forme prākṛite primitive était *akkhana*, qui dans le composé *pāli akkhanare-*
dham est expliquée par *avradddhāredham* (Jatak, III 322, IV 494, V 129, Ang
Nik, I 284, II 171. On en a fait en sanscrit bouddhique *ak-śunaveddham* [°*dha*°,
Divyāv Index, C BENDALL]. Le Pāli comme le sanscrit bouddhique ont
correctement interprété le sens du mot "touchant infailliblement la marque
de tir" mais en ont ignoré l'étymologie (= sansk *akkhana vedham*)—Il n'est pas
impossible qu'on ait déduit, par abstraction, de *akkhana* un mot *khana* le
contraire de *akkhana*."—MORRIS T P I S 1885

The reading of our Ms *ksana*, being confirmed by the Tib, is possibly
good, being a sanskritised form of this *khana*

² *Ūksās pratigha*°, confirmed by VI, 62 *pratigha utta, etc*

³ Ms *pratijñānūt*°

Tib *khī og tu lus la brus par mī byed pu tshig-gim = pratijñā utīāna*
ātmbhāvi-aparīksā vacanamvā

⁴ From the *Dharmasamgī*, cf *Ūksās* 119, 14

⁵ With some omissions and variants = *Ūksās* 119, 16-120, 4—See *supra*
ad V, 29

⁶ *Ūksās* *ātapa bhāvatavayuk*—Tib *de ltun blans te = ātapa*

दात्मभावं रचितुकामेन स्मृतिमूलमन्विष्य नित्यमुपस्थितस्मृतिना
भवितव्य^१ ॥ एतदेवाह ।

तत्रात्मभावे का रक्षा यदनर्थविवर्जन^२ ।

केन तन्नभ्यते सर्वं निष्फलस्यन्दवर्जनात्^३ ॥

एतन्निष्कृदा स्मृत्य[रि]^४ स्मृतिस्तीव्रादराद्भवेत्^५ । 5

आदरः श्रममाहात्म्यं ज्ञात्वा तात्पर्येण जायते^६ ॥ इति

श्रममाहात्म्यं तु यथावसरमिहैव कथयिष्यते^७ ॥ अयमत्र

पिण्डार्थोऽनर्थविवर्जनार्थमवधारयितव्यं इति वृत्तत्रितयेनोप-
दर्शयन्नाह ।

सुनिश्चितं सुप्रसन्नं धीरं सादरगौरवं ।

10

सलज्जं सभयं शान्तं पराराधनतत्परं ॥ ५५

परस्परविरुद्धाभिर्बालेच्छाभिरखेदितं ।

क्लेशोत्पादादिदं ह्येतदेषामिति दयान्वितं ॥ ५६

1 = *Cikṣas* 119_{fb}—120₂

2 *Cikṣas* 14₁₉—*dhāra* *śā*, cp. *Dharmapada*, 157

3 *Ibid* 116₁₂ cf. *supra*, p. 113, f

4 *Ibid* 118₅

5 *Ibid* 119₁ and *supra*, p. 112, 1

6 *Ibid* 119₂ with the reading *śamitha* (cf. *ibid* 1₃ *kaś tāvān avam* *śamo nāma*, and 123₁). The fourth pāda is unmetrical—Tib. has *brtan*, for which the *Lal. Vst.*, according to FORCAT x, has *ātapa*, in —*ka* *conj* *jñātvātipena jāyate*—cf. IV, 48 V 1

These four lines are the 7th and the 8th Kārikas of the *Cikṣasamuccayakārikās*. See Prof. BENDALI'S Introduction to the *Cikṣas*.

7 See *ibid* 119₉ and foll. and chap. IX 1 of this book (p. 237)

8 Cp. *Cikṣas* 127, 8 *asya tu gāthavistarasyayam pindārtho bodhi* *sitena manasā nityam dhārayitavyah* 1—Then occur the stanzas *Bodhic* V, 55, 57, with the reading *sunūcalam* (BENDALI, 127, n. 1).

आत्मसत्त्ववशं नित्यमनवद्येषु वस्तुषु ।

निर्माणमिव निर्माणं धारयाम्येष मानसं ॥ ५७

सुनिश्चितं सदेहविपर्यासरहित । सुप्रसन्न सदा प्रीतिमौ-
मनस्वबहुल । धीरमचञ्चलं । आदरः कथित एव । गौरव
5 आराधेषु चित्तस्य नम्रता । ताभ्यां सह वर्तते । सलज्जं पूर्ववत् ।
सभय स्वलित - - - लोके भीत^१ । शान्तं सयतेन्द्रिय ।
सत्काराधनयत्न[50^b]वत् ।

यदेकस्य रुचिजनक तदन्यस्य विपरीतं । अन्योऽन्यविरु-
द्धाभिः पृथग्जनेच्छाभिरखेदितमविप्रतिमारि । कथं दयान्वितं ।
10 हेतुपदमेतत् । कुतः । यस्मात्केशोत्पादाच्च स्वातन्त्र्यादिदमेतत्
परस्परविरुद्धचरितं एषां बालानामिति मत्वा^२ ।

आत्मसत्त्ववशं स्वपरायत्तं सर्वकालं । किं सर्वत्र । न । अन-
वद्येषु वस्तुषु । 'उभयसावद्यशून्येषु । किवत् निर्माणमिव^३ ।
निर्मितवत् । विगतमान^४ मानसं धारयामि । एषोऽहमिति
15 बोधिसत्त्वो^५ मनसि निवेशयेत् ।

अस्मादपि सवेगमनसिकाराच्चित्तस्थानर्थविवर्जनेन रचा
विधातव्येत्याह ।

1 *Min lev numānam*, Tib *spul pa bzun du na med-pir* = *nirmītavat*

2 *Ms skhabtu tyai alokyā bhītam*, Tib *khkrul pa hbyun bas hjug-rten-*
la hjug pa —Ch *supra* 113, 5

3 Cp *infra* VI, 25

4 *Pr d rty i, prajñāpṭyā avadyam*

5 See the note to *Śikṣas* 127, 13

6 Cp *Śikṣā* 153, 19 *Sattveṣu nirmanatā*.

7 *Ex conj* *Ms* has *tveṇa manasi*

चिरात्प्राप्तं क्षणवरं स्मृत्वा स्मृत्वा मुहुर्मुहुः ।

धारयामीदृशं चित्तमप्रकम्प्यं सुमेरुवत् ॥ ५८

अतिचिरतरेण कालेन लब्धमुक्तं क्षणवरं । स्मरणेन चेतसि
हृत्वा पुनः पुनरन्तरं स्थिरीकरोमीदृशमुक्तस्वभाव । अप्रकम्प्यं
कम्पयितुमशक्यं कामादिवितर्कपवनैः पर्वतराजवत् ॥ 5

एवमेताभ्यां च शीलममाधिभ्यामन्योन्यसर्वधकाभ्यां चित्त-
कर्मपरिनिष्पत्ति^१ । तस्मादवस्थितमेतत् चित्तपरिकर्मैव बोधि-
सत्त्वशिचेति^२ । तेन यदुक्तं ।

चित्तरचाव्रत मुक्त्वा बज्रभिः किं मम व्रतैः । इति ।

तत्परिनिष्ठित ॥

10

पुनस्तदेकान्तमवधारयितुं कायप्रत्यवेचामाह ।

गृध्रैरामिपसंगृह्यैः कृष्यमाण इतस्ततः ।

न करोत्यन्यथा कायः कस्माद्व प्रतिक्रियां ॥ ५९

कायस्य सर्वथा क्व चिदपि व्यापारो नास्ति । स्वात्मन्यपि
सामर्थ्याभावात् । अन्यथा चित्तरहितो मृतस्य कायः । गृध्रा- 15
दिभिर्विप्रलुच्यमान^३ इतस्ततः प्रतिकारमात्मरक्षणार्थं किमिति
न करोतीति पृच्छति [51] । सर्वसामर्थ्यविकलत्वात् ॥

^१ *Qikas* 121 17

^२ *Ibid* 123, 1. (tismad ev avasthuta n evam) parikarma = yons su sbyan
ba - Cp. KERN, *Lotus*, p. 295

^३ *Supra* V, 18

^४ Cp. *Mh*, II 356, 9. 412 B etc

अत एव चित्तपरिकर्मैव साध्य । तस्मिन् परिकर्मिते^१ काय-
स्थायन्नत एव परिकर्मसिद्धेः । तत्परतन्त्रत्वात्तत्स्थेत्युक्तं भवति ॥

एव सर्वथानुपयोगिनि काये सापेक्षतां निरखन्नाह ।

रक्षसीमं मनः कस्मादात्मीकृत्य समुच्छ्रयं ।

5 त्वत्तश्चेत्पृथगेवायं तेनात्र तव को व्ययः ॥ ६०

हे मनः । अनात्मकमेवात्मत्वेन स्वीकृत्य मांसास्थिपुञ्ज
कायसंज्ञकं कस्मात्कारणत्वं रक्षसि । किमेवमिति चेत् । भवतो
यदि भिन्न एवायं कायः । तेन अस्यापचये तव किमपचीयते ॥
पूर्वमेव चिरं स्वीकृत इति चेदाह ।

10 न स्वीकरोषि हे मूढ काष्ठपुत्तलकं^२ शुचिं ।

अमेध्यघटितं यन्त्रं कस्माद्रक्षसि पृतिकं ॥ ६१

हे मूढ मोहविजृम्भितमेतद्भवत । शुचिं पवित्र । अयं
चाशुचिः । इदमेवाह । अमेध्येति । पृतिकं गतनधर्मकं^३ ॥
स्यादेतत् । किमन्यस्मिन्नसन्नपि दोष उच्यत इत्यत्राह ।

1 New and curious

2 Min tev has 'likam 13, M Dev, B. S. 'likam

3 Vijrmbhita (hgyin bi, Jischke, s. voc. hgyin = to yawn, gape almost
exclusively used in describing the attitude of a dying lion, and so also the
dying attitude of Buddha) cp. *Mh* I, 495, Foucaux, Musée Guimet, XIX,
p. 26

4 Çatana according to COWELL and NEIL = cutting (*Dnyau* 183, 23,
281, 29 . sarvasamskâragatih çatanapatanavikîranavidhvamsanadharmataya
parubhatya .) — But = caduc, according to Prof. KERN, "A peu près
synonyme de patana Çat = cad = latin caelo En sanskrit il n'y a que lo
causatif çatayati, considere comme le causatif de cad (= ceta ic) "

द्रुमं चर्मपुटं तावत्स्वबुद्धौव पृथक् कुरु ।
 अस्थिपञ्जरतो मांसं प्रज्ञाशस्त्रेण मोचय ॥ ६२
 अस्थीन्यपि पृथक् कृत्वा पश्य मज्जानमन्ततः^१ ।
 किमत्र सारमस्तीति स्वयमेव विचारय ॥ ६३

चर्ममयं पुटं । स्वमतिविशेषेण । पृथक् कुरु । स्वकायादप- 5
 सारय । अस्थिघटितपञ्जराद्यन्मात् प्रज्ञात्मकेन शस्त्रेण मांस-
 कर्तनेन । तदनन्तरमस्थीन्यपि खण्डशः पृथग्भिन्नानि कृत्वा
 मज्जानं पश्य । अवलोकय यद्यन्तर^२ कायः । चतुर्महाभूतिकः^३ ।
 मातापित्रशुचिकललसभृतः । दुःखमयः । कृतघ्नश्चेति विस्तरेण
 प्रतिपादयिष्यतीति^४ । किमत्र सारमस्ति विज्ञप्रशस्तं न्याय्यं वा । 10
 इत्यात्मनैव विचारय ।

एवमन्विष्य यत्नेन न दृष्टं सारमत्र ते ।

अधुना वद कस्मान्त्वं कायमद्यापि रक्षसि ॥ ६४

एव कथितनयेन । साधूक्तमिति चेत् । अधुना वद कस्मा-
 त्त्वमद्यापि सर्वगुणविकलमपि कायं रक्षसि । एवं विद्वानपि ॥ 15
 तथाप्यस्ति किं चिद्त्रोपादेयमिति चेदाह [51^b] ।

^१ = down to, see *Divyauṭṭara*, s. voc. *antaṭas* — So Tib. *rkan gi bar da lta-
 bya 'in*

^२ So Ms. but Tib. *las-kyi nan gan yin pa = yat kayasyantar asti*

^३ The regular *vṛddhi* omitted

^४ See chap. IX, 58-60, 79-85, *Chikā* 209 and foll.

न खादितव्यमशुचि' त्वया पेयं न शोणितं ।
नान्त्राणि चूषितव्यानि किं कायेन करिष्यसि ॥ ६५

यदस्ति न तदुपयुक्तमिति सचेपार्यः । अतः किमनुप-
योगिना कायेन करिष्यसि । अत्रासङ्गो न युक्त इत्यर्थः ।

5 अन्यप्रयोजनाभावादिदमेवोचितमुत्पश्यामः । इत्याह ।

युक्तं गृध्रशृगालादेराहारार्थं तु रक्षितुं' ।
'कर्मेपकरणं त्वेतन्मनुष्याणां शरीरकं ॥ ६६

यस्मात्कर्मणि केन चित्सहकारिभावेनोपयुज्यत इति
रक्ष्यते⁴ । तथापि नात्राभिनिवेशः कार्य इत्याह ।

10 एवं ते रक्षतश्चापि मृत्युराच्छिद्य निदयः ।
कायं दास्यति गृध्रेभ्यस्तदा त्वं किं करिष्यसि ॥ ६७

आच्छिद्येति बलाद्भवतो⁵ गृहीत्वा निष्कृपो मृत्युस्तव कायं
गृध्रेभ्यो दास्यति । तदापि न कश्चिन्नतिकारो भविष्यति ।
इत्यभिप्रायः ॥ स्यादेतद्यथेवं तथापि भक्ताच्छादनादिमात्रे-

15 णापि परिपालनीय इत्यत्राह ।

1 So Dev, BURN.,—Minaev has ақуцим

2 So M L², Minaev has rakṣitam—There is no commentary on this line

3 I prefer the reading of L², M., but Minaev has “° karanatvam tan ”
and Tib. bkol-bar bya ba nyid du zad = karmopak.anaṅatvo cva—See P. W
sub ४०८ K°

4 Tib. has sbyar bar bya yin pas na mkho-bas ni chags-pir-byao ze na /
de lta mod kyī / hdi-lā = yujyate, upayuktatvād eva āsingah kāyah /
naivam / nātra abhiniveṣah

5 Bhavato (?), not translated in Tib.

न स्थास्यतीति भृत्याय न वस्त्रादि प्रदीयते ।
कायो यास्यति खादित्वा कस्मात्त्वं कुरुषे व्ययं ॥ ६८

यदि नाम भृत्यकर्मकरणं^१ । तथापि तत्रानवस्थायिस्त्रभावे
विचक्षणो ज्ञात्वैव प्रवर्तते । एवं प्रकृतेऽपि तद्भूमिणि केनाभि-
प्रायेण हे मनस्वं कुरुषे व्ययमुपकरणोपचयं । तत्किं सर्वथैव 5
निरवकाशोऽयं कर्तव्यो । नेत्याह ।

दत्त्वास्मै वेतनं तस्मात्स्वार्थं कुरु मनोऽधुना ।
न हि वैतनिकोपात्तं सर्वं तस्मै प्रदीयते ॥ ६९

वेतनं कर्ममूल्यं । तावन्मात्रं दत्त्वास्मै गत्वरशरीराय कर्मोप-
करणत्वात् । स्वप्रयोजनमनुविधेयं हे मनः । अनेनैवोपार्जितं 10
कस्मादस्मै न दीयत इति चेत् । न हि यस्माद्यत्किं चित्कर्म-
करेणोपात्तं तस्मै कर्मकराय प्रदीयत इति न्यायोऽस्ति ।
तस्मादेवमुपस्तम्भमात्रं दत्त्वा ।

काये नौबुद्धिमाधाय गत्यागमननिश्रयात्^२ ।
यथाकामंगमं कायं कुरु सत्त्वार्थसिद्धये ॥ ७० 15

काये नौबुद्धिं कृत्वा प्रवृत्तिनिवृत्तिहेतोः । इच्छायत्तं कायं

^१ Tib. *bbṛtyāda*°

^२ Cp. Pāli *missāya, missayo* —Tib *iten tsam du* —The simile of the ship is
a classic one, see *Gītā*, 55, 5

कुरु सत्त्वार्थानुष्ठानाय निष्पत्तये वा हे मन इति प्रकृतमभि-
संबध्यते ॥

इति कायप्रत्य[52¹]वेचया तत्त्वभावमुपयोगं च विचार्य
परिनिश्चितकायप्रयोजन उपसंहरन्नाह ।

5 एवं वशीकृतस्वात्मा¹ नित्यं स्मितमुखो भवेत् ।
त्यजेद्भृकुटिसंकोचं² पूर्वाभाषी जगत्सुहृत् ॥ ७१

उक्तनीत्या । आयत्तीकृतः । आत्मा चित्तकायलक्षणः ।
सर्वदा प्रसन्नवदनो भवेत् । भूललाटसंकोचं च प्रसादहानिकरं
त्यजेत् । पूर्वमेवासंचोदित एव परेण स्वागतादिवादैः संतोषण-
10 शीलो भवेत् । सर्वसत्त्वानामकारणबान्धवश्च ॥ इत्यपि शिश्वा-
नर्थविवर्जनाय कार्येत्याह ।

सशब्दपातं सहसा न पीठादीन् विनिक्षिपेत् ।
नास्फालयेत्कपाटं च स्यान्निःशब्दरुचिः सदा ॥ ७२

सहसा त्वरितमेव निष्प्रयोजन । हस्तदण्डादिना कपाटं च
15 नाकोटयेत् । संक्षेपतः सतत निःशब्दाभिरतिर्भवेत् ॥ क एवं
सति गुणः स्यादित्याह ।

बको बिडालश्चौरश्च निःशब्दो निभृतश्चरन् ।
प्राप्नोत्यभिमतं कार्यमेवं नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ७३

1 L², M, Dev BURN °kṛtaḥ cātma

2 M Vyut 126, 68 apagatabhiḥkṛtikā Cp Visuddhimagga (B T S) 17, 11

3 Cp Manu IV, 64

सर्व एते निःशब्दा अनुद्धताश्च विहरन्तो विवक्षितमर्थं
लभन्ते । व्रतिनापि तथैव समाधानकण्टकपरिहारेण विद्व-
र्तव्यं ॥ इत्यपि शिञ्चितव्यमित्याह ।

'परचोदनदक्षायामनधीष्टोपकारिणां ।

प्रतीच्छेच्छिरसा वाक्यं सर्वशिष्यः सदा भवेत् ॥ ७४ 5

कौस्तुभविनोदनावदानुशासिनीसमर्थानां^१ विनयादिको-
विदा[नां] । अप्रार्थितहितैषिणां हितविधायकं वचनं मूर्धा
गृह्णीयात् । न तेषु स्वचित्तं दूषयितव्यं । नाप्यवमन्यनां^२
कार्येति भावः । सर्वसत्त्वेषु गुरुगौरवधिया समाचरितव्यमिति
सर्वं सर्वेभ्यः शिचेत् ॥ ईर्ष्यामलप्रचालनामाह^३ । 10

सुभापितेषु^४ सर्वेषु साधुकारमुदीरयेत् ।

पुण्यकारिणमालोक्य स्तुतिभिः संप्रहर्षयेत् ॥ ७५

परकीयगुणवर्धनवचनेषु तत्परितोषणाय साधु साधु भद्र-
कमिदमिति शब्दमध्याशयेनोच्चारयेत् । कुशलकर्मकारिणमपि
दृष्ट्वा । साधुकृतं धन्यो [52^b] भवान् सुकृतकर्मकारीत्यादिभिः 15
स्तुतिवचनैः प्रोत्साहयेत् ॥^५ लपनाशङ्कां निरस्यन्नाह ।

1 Burns parac⁷—This stanza is quoted with variants *Cikṣas* p. 364, 11

2 On अनुशसिनी, see *supra* ad V 30, and *Samadhinaga*, 6 4

3 See *Cikṣas* 9, 7

4 Prakṣālanā The form in 119 new

5 New, as a synonym to varnana, praise

6 *M Vyat* 127, 13—W K F = Gekhtsch commences = gossip, but Kha-
gsig = Schneichel, flutter adulation better meaning so far as I see (*Cp*
Cikṣas 268 note 4, with reference to Rī-trapāla

परोक्षं च गुणान्^१ ब्रूयादनुब्रूयाच्च तोषतः ।
स्ववर्णे भाष्यमाणे च भावयेत्तद्गुणज्ञतां ॥ ७६

परगुणान् सद्भूतानपि परोक्षं ब्रूयाच्च समच्च । अन्यथा
लपनां कश्चिन्मन्येत । परेण तु तत्समचमन्यस्य गुणे भाष्यमाणे
५ तदनुवादकतया^२ समच्चमपि ब्रूयात् । अन्यथा नास्य रुचिरचेति
मत्वा स्वचित्तं प्रदूषयेत्परः । स्वगुणे पुनः केन चिद्गुणपच-
पातिना प्रसङ्गेन समचं परोक्षं च कौर्त्यमाने । चित्तस्त्रोत्रति
निवारयंस्तस्यैव गुणाभिधायकस्य गुणानुरागितां मनसि कुर्यात् ॥
परगुणामर्षणं वारयन्नाह ।

१० सर्वारम्भा हि तुष्ट्यर्थाः^३ सा वित्तरपि दुर्लभा ।
भोक्ष्ये^४ तुष्टिसुखं तस्मात्परश्रमकृतैर्गुणैः ॥ ७७

सर्वेषां हीनमधोत्कृष्टानां सत्त्वानां । सर्वे वा । उपक्रमाः ।
दुःखपरिहारेण तुष्ट्यर्थाः । सर्वारम्भपरिश्रमेण तुष्टिरेवोत्पाद-
यितव्येत्यर्थः । सा च तुष्टिर्धनविसर्गैरपि दुर्लभा । स्याद्वा न
१५ वेति । इह पुनरयत्नसिद्धोपस्थिता कस्मात्परिहीयत इति मत्वा
भोक्ष्ये अनुभविष्यामि सतोषसुख । अन्ययत्ननिष्पादितैर्गुणैरुप-
नामितं । न हि प्रियपुत्रगुणैरचमा युक्ता । इति भावनया
परगुणश्रवणाच्चित्तकार्कश्यमपकुर्यात् ॥ अत्रैवोपचयमाह ।

^१ So M, L², BURN, Dev, Mīnaev gunam, Tib has no plural sign

^२ The abstract in 'tā is new. The meaning given in P. W. is too narrow
See APTE anuvādaka = conformable to, in harmony with.

^३ Mīnaev tu-ṣṭyāthā, L¹, M 'ṣṭhah.

^४ So M, L², BURN, Mīnaev bhokṣya'

न चात्र मे व्ययः कश्चित्परत्र च महत्सुखं ।

अप्रीतिदुःखं द्वेषैस्तु महद्दुखं परत्र च ॥ ७८

नैवास्मिन्नर्थं प्रवृत्तिमतो मम । इहलोके वा । उपचय-
लेशोऽपि सभवति । उपचयः पुनर्विद्यत एवेति दर्शयति ।
परत्र च महद्दुखं परगुणाभिनन्दनात् ॥ एवमक्रियमाणे पुन- 5
रपचयो दृश्यते । उभयलोकेऽपि दुःखं परगुणासहनात् ॥
तस्मात्सर्वकल्मषप[53¹]रित्यागेनेयमुचिता कर्मकारिता शिच-
णीयेत्याह ।

विश्वस्तविन्यस्तपदं विस्पष्टार्थं मनोरमं ।

श्रुतिसौख्यं कृपामूलं मृदुमन्दस्वरं वदेत् ॥ ७९ 10

सर्वावद्यविनिर्मुक्तत्वाद्दिश्वस्त¹ । आनुपूर्व्या व्यवस्थितपदं ।
असंदिग्धार्थं । मन.प्रह्लादनकर । श्रवणाध्यायक² । करुणारस-
निश्चन्दभूतं³ न रागादिनिदान । मृदुस्वरमकर्कशवचनं । मन्द-
स्वरं । यावता ध्वनिना प्रतिपाद्यस्य प्रतीतिः स्यात् । न ततो
न्यून नातिरिक्तं उदीरयन् । 15

ऋजु पश्येत्सदा सत्त्वांश्चक्षुषा संपिबन्निव ।

एतानेव समाश्रित्य बुद्धत्वं मे भविष्यति ॥ ८०^b

¹ Viçvasta = yad-phobs — phobs par smra ba = "höflich und verbindlich sprechen" (Schmidt)

² āpyāyaka, not in P. W., but Kādambratī ghūnāpyayak (KERN)

³ Nisyanda (pāh nissanda), cp. SENARI, *Mh* II, 51b, (*ik* 138, II, 181, 10 — Tib. las ro rgya-mthun-pa las byun ba

⁴ *M. Fyut* 12b, 19 mandabhā-yo bhavati

^b Cp. *infra*, VI, 48 112 and foll.

अवक्रमकुटिलं परमप्रीतिरसभरावनतेन चक्षुषा दृषित इव
 शीतलजलं परमाह्लादकरं सपिवन्निव सत्त्वान् व्यवलोकयन् ।
 न रक्तेन न दुष्टेन न सुगधेन । परमोपकारका ह्येते । कुतः
 यस्मादेतान् सत्त्वान् समासाद्य दुर्लभलाभ बुद्धत्वं मे भविष्यति ।
 ५ उत्पत्स्यते । एव च विहरन् । 'अद्यत्वेऽपि सत्त्वार्थसमर्था भव-
 त्येव । यदुक्तं ।

सर्वत्राक्षेपलो मन्दमितस्त्रिगधाभिभाषणात् ।

आवर्जयेज्जनं भव्यमादेयश्चापि जायते ॥ इति^१ ।

एतदेव च बोधिसत्त्वस्य कृत्य यदुत सत्त्वावर्जनं नाम^२ । यथा
 10 धर्मसंगीतिसूत्रे आर्यप्रियदर्शनेन बोधिसत्त्वेन परिदीपितं ।
 तथा तथा भगवन् बोधिसत्त्वेन प्रतिपत्तव्यं यत्सहदर्शनेन सत्त्वाः
 प्रसीदेषु^३ । तत्कस्माद्धेतोः । न भगवन् बोधिसत्त्वस्यान्यत्करणीय-
 मस्यन्यत्र [सत्त्वावर्जनात्] । सत्त्वपरिपाक एव इयं भगवन्
 बोधिसत्त्वस्य धर्मसंगीतिरिति ।

15 एवमक्रियमाणे को दोष इति चेत्^४ ।

अनादेय^५ तु तं लोकः परिभूय जिनाङ्कुर^६ ।

भस्मच्छन्नं यथा वङ्गं पच्येत नरकादिषु^१ ॥ इति^२ ।

1-1 From *Qikas* 124, 2 || with some variants *sattvānīhaks-imo bhavaty ev i,*
prasādhakaravāt / kath un / satvatra The MS of the *Qikas* has in margin
 the following glosses *vinī smitisampriyayaton* and *idiniin*

2 The two stanzas are the 10th and 11th of the *Qikas-samuccayakārikās*, see
 BENFARJ's Introduction and *supra* note ad IV, 45

3 *nām* is wanting in *Qikas*

4 *Qikas* *evam punar doṣa ity aha*

5 *ādeya* (*gzun os*), *anādeya*, the present use of this word seems new See
 BENFARJ, *Mss* I, 580 on "ādeyavacana"

6 = *buddhankura* (*Qikas* 150, 21) = *bodhuattva*

तस्मात्सचाराधन[५३^b]मेव बोधिसत्त्वस्य कर्म । उपकारि-
चेत्रमसाधारणं पुण्यप्रसूतिहेतुरिति ॥ तत्प्रमङ्गेनान्यदपि दर्शय-
न्नाह ।

सातत्याभिनिवेशोत्थं प्रतिपक्षोत्थमेव^१ च ।

गुणोपकारिक्षेत्रे च दुःखिते च^२ महच्छुभं ॥ ८१ ५

समादानेन क्रियमाणं । अभिनिवेशोत्थं तौत्रप्रसादजनितं ।
प्रतिपक्षोत्थं । क्लेशप्रतिपक्षशून्यतादिभावनाप्रसूतं । गुणक्षेत्रं^३ बुद्ध-
बोधिमत्त्वादि । उपकारिक्षेत्रं मातापितादि । दुःखिता म्लाना-
दयः । एतेषु स्वल्पमपि कृतमप्रमेयशुभहेतुरुपजायते ॥

इदमपि बोधिमत्त्वेनाभ्यसनीयं । इत्याह । 10

दक्ष उत्थानसंपन्नः स्वयंकारी सदा भवेत् ।

नावकाशः प्रदातव्यः कस्य चित्सर्वकर्मसु ॥ ८२^b

¹ Minnev. and Text Mss. pratipakṣartham. Our Ms. has pratipakṣartham with a erased. The gloss. prasutam and Tib. 'bstun' are decisive.—The technique of the using of 'pratipakṣa' (See V, 51, *Çikvā*, 209-5) was unknown to the copyists, and the 'adversaries' are wrongly assimilated to the bene factors, etc.—Min. has 'cya va'—Tib. has 'atig pa,' as an equivalent to *sātulya*. (cp. *Çikvā*, 51, 9)

² So Minnev. L² has 'dubhātesu', but no plural sign in Tib.—See Comm.

³ See *Mhv*, s. voc. samādāna samādāya, and *upā*, p. 36, n. 1.—Tib. has, "yid dam du byas-pa" as an epithet to five paṭiṭṭha.—As there is in Nep. Ms. a mark above the line I should conjecture that the correct reading is abhivṛṣṭāḥ / samādānaḥ / kṛy amānaḥ

⁴ Cp. *infā*, VI, 112 and foll.

⁵ Cp. *Chp* VII, and *M. Fūḥ* 126-271.

दक्षः सर्वत्र पटुप्रचारः । उत्थानसंपन्नः कौसीद्यापनयना-
द्वीर्यसमन्वागतः । अत एव खलमेव सर्वं करणीयं । न परा-
पेक्षा क्व चिदपि कर्मणि कार्या । इदमेव नावकाग्र इत्यादिना
दर्शयति ॥

5 पारमिताभ्यासेऽनर्थविवर्जनाद्यानुपूर्वकारितामाह ।

उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठा दानपारमितादयः ।

नेतरार्थं त्यजेच्छामन्यत्राचारसेतुतः ॥ ८३'

उपर्युपरितः । दानाच्छीलं श्रेष्ठ । ग्रीलात्सान्तिरित्यादयः ।
अतोऽवरपारमिताहेतोरुत्तर न त्यजेत् । तद्विरोधेन न सेवेतेति
10 भावः ॥ किं सर्वथा नेत्याह । अन्येति । बोधिसत्त्वानां य
आचारः शिचासंवरलक्षणः स एव कुशलजलरक्षणाय सेतुबन्धो
विहितः । तस्मादन्यत्र । त विहाय । स यथा न भिद्यत
इत्यर्थः ।

तस्मात्सभारमुपादिक्सुना करुणापरतन्त्रेण सर्वं करणीय-
15 मुक्तमित्याह ।

एवं बुद्धा परार्थेषु भवेत्सततमुत्थितः ।

निषिद्धमप्यनुज्ञातं कृपालोरर्थदर्शिनः ॥ ८४

एवमनुत्तर ज्ञात्वा सत्त्वानां हितसुखविधानाय नित्य-
मारब्धवैर्या भवेत् । प्रतिषिद्धार्थे प्रवृत्तौ [51*] कथं न साप-

त्तिक इति चेत् । न^१ । क चिन्निषिद्धमपि सत्त्वार्थविशेष
प्रज्ञाचक्षुषा पश्यतः करणीयतयाऽनुज्ञातं भगवता । मनिःसरणं^२
च भगवतः शासनं । तच्चापि न सर्वस्य । अपि तु कृपालोः
करुणाप्रकर्षप्रवृत्तितया तत्परतन्त्रस्य परार्थैकरसस्य स्वप्रयोजन-
विमुखस्य । इति प्रज्ञाकरुणाभ्यामुद्भूतपरार्थवृत्तेरुपायकुशलस्य^३ ०
प्रवर्तमानस्य नापत्तिः ।

अत्र चोपालिपरिपृच्छायामापत्यनापत्तिविभागो वेदि-
तयः^४ । तथोपायकौशल्यसूत्रे ज्योतिष्कमाणवकाधिकारे^५ ॥

एषा रक्षात्मभावस्य भैषज्यवसनादिभिः ।^६

इत्येतन्नतिपादयितुमाह ।

10

विनिपातगतानाथव्रतस्थान् संविभज्य च ।

भुञ्जीत मध्यमां माचां चिचीवरबहिस्त्यजेत् ॥ ८५^७

भैषज्यवसनादिभिरात्मभावो हि परिपालनीयः परार्था-
पयोगित्वात् । यथोक्तं प्राक्^८ । तत्र द्विविधं भैषज्यं सततभैषज्यं

1 Wanting in Tib

2 See *Mh* I, 433, *infra*, ad IX, 106 (339 g). Tib has *ms* par *lhyun-ba* = *nihsa ma*

3 See the important definition (*Ko pan ar upāyakuṣalāh*) *Çikṣās* 165, 2-1, where the mutual connexion of *Prājñā* with *Kṛpā* is clearly elucidated

4 See *inj* I ad V, 98. On this book, see the notes of BERNAL, 164 (3) and Add. Note on 178, 9. The fragments referred to are quoted 164, 8 168, 12

5 Cp *Çikṣās* 167 3 *Jyotirmanavakam adhikṛtya* — Tib, illegible *bram-*
za *lhyou*

6 *Ibid* 127, 8, 135, 14 143, 1—The 13th *Kārikā*, first part — Cp *supra* note ad IV, 48, V 1, V 24.

7 Cp *M Vyat* 126, 25-26

8 *Supra* V, 69

- ग्लान[प्रत्यय]भैषज्य च^१ । तत्र सततभैषज्यमोदनादि । तदर्थं
 पिण्डाय गोचरे चरता यामप्रवेशे यथोक्तशिक्षायां सृष्टि-
 माधाय चरितव्य । ततो लब्धात्पिण्डपातात् । चतुर्थभाग-
 विभक्तात् । विनिपातगतानाद्यत्रतस्थान् सविभागिनः कुर्यात्^२ ।
 5 एक प्रत्यङ्ग विनिपातिनां । द्वितीयमनाथानां । तृतीयं सब्रह्म-
 चारिणां दत्त्वा चतुर्थमात्मना परिभुञ्जीत । स परिभुञ्जानो
 न रक्तः परिभुङ्क्ते । अमक्तो । अमृद्दो । अनध्यवसितः । अन्यत्र
 यावदेवास्य कायस्य स्थितये यापनाय ॥ मध्यमां मात्रां ।
 तथा च परिभुङ्क्ते यथा नातिमलिखितो भवति । नातिगुरु-
 10 कायः । तत्कस्य हेतोः । अतिमलिखितो हि [51¹¹] कुशलप-
 चपराङ्मुखो भवति । अतिगुरुकायो मिद्धावष्टब्धो भवति ।
 तेन तं पिण्डपात परिभुज्य कुशलपचाभिमुखेन भवितव्य ।
 इत्यार्यरत्नमेघे ऽभिहित^३ ।

- आर्यरत्नराशावपि^४ । परिभुञ्जता चेवं मनसिकार उत्पादयि-
 15 तव्यः । सन्धस्मिन् काये ऽग्रीतिक्रमिकुलसहस्राणि । तान्य-
 नेनैवौजसा सुखं विहरन्तु^५ । इदानीं चैषामभिषेण सयहं

¹ *Qikās.* 127, 14 B, 131, 15, 135, 9 —“pratyaya” is wanting in our Ms. So *infra* (141, 13) Tib. na bai gsol sman no

² From *Qikās.* 127, 14—128, 2, with some variants at the beginning *pratyamça* (bgo skal), *ekam sabrahmacārinām, dvitīyam dukhātānām, tṛtīyam vimpātītānām*

³ See the note of BINDALL, 127, 2 (= कृ०, cp. CHILDERS 93 salkkhiyam).

⁴ *Qikās.* 129, 1 a

⁵ *Ibid.* sukham phāsum vikuṃṃu. See note of BINDALL

करिष्यामि । बोधिप्राप्तश्च पुनर्धर्मेण संग्रह करिष्यामीति
विस्तरः ।

पुनरत्रैवोक्त^१ । द्वयोरह काश्यप श्रद्धादेयमनुजानामि ।
कतमथोर्द्धयोः । युक्तस्य मुक्तस्य चेति^१ ।^२ अनया दिशा सर्वपरि-
भोगाः सत्त्वार्थमधिष्ठातव्याः । अन्यथा । 5

आत्मदण्डोपभोगान्तु किष्टापत्तिः प्रजायते । इति
यथोक्त चन्द्रप्रदीपसूत्रे ।

ते भोजन स्वादुरम प्रणीतं

लब्धा च भुञ्जन्ति अयुक्तयोगाः ।

तेषां स आहारु वधाय भोती

10

यथ हस्तिपोतान विमा अधीतकाः^३ ॥ इति^२

विस्तरेण चैतच्छिष्याममुच्चये द्रष्टव्यं ।

ग्लानभैषज्य तु यामिक साप्ताहक यावज्जीविकमिति
त्रिविध । एतच्च भिक्षुविनये प्रतिपादित । तत्रैवावधार्य^४ ।

वसनादिभिरात्मरक्षामाह । त्रिचैवरवहिस्यजेत् इति ॥ 15

11 *Gksa* 135, 2 —Yul ts = Id m pa

22 *Gksas* 137, 4 18

3 Ms upabhogat / takh¹ Cp *Gksas* 113, 5. —See note ad IV, 18 —The 13th Kaulā, second part

4 The Ms of the *Gksas* has *visādhantikā* —The Jib pad rtsa (padma—kando) = *bisa* —M. *Foot* 211 j —*vidhya* = *dig tu* = *visāyā*

Candrapradipa = *Samādhanā* — See Ch. IX, ad fm = R. As S. Hodgson 4, fol 37b2. This Ms also reads *bisa aṭhaataka*. The Calcutta edit (32 b) prints here more gibberish. (C. BENDATI)

5 See *Gksās* p 135 a (*Qārāḍaḥarāyā*)—and the *Bhikṣupāṭraṇaka* quoted p 151, n.

सचेदागत्य कश्चिद्बोधिमत्त्वं पात्रचौवरं याचेत । तेनातित्यागो
 न कर्तव्यः । किं तु यत्तदनुज्ञातं भगवता । त्रिचौवरं श्रमण-
 कल्पः^१ । ततो ऽतिरिक्तं च यद्भवेत्त्यक्तव्यमर्थिने । नान्यथा ।
^२ उक्तं च बोधिमत्त्वप्रातिमोचे । सचेत्पुनः कश्चिदागत्य पात्रं वा
 5 चौवरं वा याचेत [55^a] सचेत्तस्यातिरिक्तं भवेद्बुद्धानुज्ञातात्त्रि-
 चौवरात् । यथा परित्यक्तं दातव्यं । सचेत्पुनस्तस्य ऊनं^३ त्रिचौ-
 वरं भवेत् । यन्निश्चित्य ब्रह्मचर्यावासः^४ । तन्न परित्यक्तव्यं ।
 तत्कस्य हेतोः । अविमर्जनौयं हि त्रिचौवरमुक्तं तथागतेन ।
 सचेच्छारिपुत्रं बोधिमत्त्वस्त्रिचौवरं परित्यज्य याचनकगुरुको^५
 10 भवेत् ।^६ न तेनात्येच्छता आसेविता भवेत्^७ । इति ॥ अति-
 त्यागं निषेधयन् पुनरात्मरक्षामुपदर्शयन्नाह ।

सद्धर्मसेवकं कायमितरार्थं^८ न पीडयेत् ।

एवमेव हि सत्त्वानामाशामाशु प्रपूरयेत् ॥ ८६ ॥

सतां सत्पुरुषाणां बोधिमत्त्वानां धर्मः । लौकिकलोकोत्तर-
 15 परहितसुखविधानं । तत्सेवकं काय । अन्यार्थनिमित्तं न

1 Atityoga new word

2 Cp. Mimāṃsā, R. cherches 173, n. 1.

3 *Čiknās* 144, 11-145, —The following *śūtra* at V, 7.

4 *Ibid.* civar ma

5 *Ibid.* °caryavasah

6 'guruko bhavet = gto so bor byed - na

7 Negation wanting in Tib

8 For the actual meaning of itara see Comm. and Tib. phran thsogs (ched-
 du gnod ma bya = kuncidartham ksudrakartham (according to Bilingual Voc.)
 Some compound of mta (mitarthartham) seems probable

पीडयेत् । अन्यथा महतोऽर्थराशेर्हानिः स्यात् । अत एव पूर्व-
स्मिन् हेतुपदमेतत् । कुतः पुनरेवं । यस्मादनैव सुकुमारो-
पक्रमेण स्वर्धमानः शीघ्रमेव सत्त्वानां हितसुखरुपादनसमर्थो
भवति ॥ यत एवं । तस्मात् ।

त्यजेन्न जीवितं तस्माद्भुङ्क्षे करुणाशये ।

तुल्याशये तु तत्त्याज्यमित्थं न परिहीयते ॥ ८७

स्वशरीरशरीरोदानादि न कर्तव्यमिति निषिद्ध । कदा ।
अशुद्धे मित्रामित्रेतरसर्वव्यसनिजनमाधारणप्रवृत्ते^१ कृपा-
चित्ते^२ । अत्यारब्धेन^३ हि वीर्येण स्वपरहितार्थस्य बाधा स्यात् ।
समप्रवृत्ते पुनराशये स्वपरात्मनोऽतिरिक्ते वा न निषिध्यते । 10

यदुक्त^४ । तथा स्वपरबोधिपक्षश्रुताद्यन्तरायकरौ त्यागात्यागौ
न कार्यौ । अधिकमन्वार्थशक्तेस्तुल्यशक्तेर्वा बोधिसत्त्वस्याधिकतु-
ल्यकुशलान्तरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्याविति सिद्ध
भवति ।

इदमेव च सधाय बोधिसत्त्वप्राप्तिमोक्षे ऽभिहितं । यस्तु खलु 15
पुनः शरिपुत्राभिनिष्क्रान्तः[55^१]गृहावासो बोधिसत्त्वो बोध्य-
ज्ञैरभियुक्तस्तेन कथं दानं दातव्यं । कतरं दानं दातव्यं । किय-

1 Ms. jinaśūlāhāra , the ā being (I) sed — vyasam = phons pa = poor, needy

2 Ms. has kṛpāntā , but no sign of interruption

3 See the definition of the sīmaty wavy *Qilsos* 51 9

4 *Qilsos* 144 8-17 — The following *oppr* (V, 3) 112, 3

- द्रूपं दान दातव्यं ॥ पेयालं ॥ धर्मदायकेन भवितव्य^१ । यश्च
 शारिपुत्र गृही बोधिसत्त्वो गङ्गानदीवालिकासमानि बुद्ध-
 चेत्राणि सप्तरत्नपरिपूर्णानि^२ तथागतेभ्यो ऽर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो
 दानं दद्यात् । यश्च शारिपुत्र प्रव्रज्यापर्यापन्नो बोधिसत्त्व एकां
 ५ चतुष्पदिकां गाथां प्रकाशयेत् । अथमेव ततो बद्धतर पुण्य
 प्रभवति । न शारिपुत्र तथागतेन प्रव्रजितस्यामिषदानमनु-
 ज्ञातं ॥ पेयालं ॥ यस्य पुनः शारिपुत्र पात्रागतः पात्रपर्या-
 पन्नो लाभो भवेद्भारमिको धर्मलभ्यः । तेन साधारणभाजिना
 भवितव्यं सार्धं सन्नद्धचारिभिरिति^३ ।
- 10 तत्रैवाह । यस्तु खलु पुनः शारिपुत्रानभिनिष्क्रान्तगृहा-
 वासो बोधिसत्त्व^४ । तेन धर्मं आसेवितव्यः । तत्र तेनाभियुक्तेन
 भवितव्यमिति ॥ अन्यथा ह्येकसत्त्वार्थमग्रहार्थं महतः सत्त्व-
 राशेस्तस्य च सत्त्वस्य बोधिसत्त्वाशयपरिकर्मान्तरायान्महतो ऽर्थस्य
 हानिः कृता स्यादिति^५ ॥
- 15 अनेनोपायकौशलेन विहरन्न बोधिमार्गात्परिभ्रश्यते ॥
 अयमभिप्रायः^६ । दत्तः पूर्वमेवानेनात्मभावः सर्वसत्त्वेभ्यः । केवल-

१ *Qikasas* and Tib. add. *dharmadānapātmā*

२ *Ibid.* " *pa'āpānam kṛtvā*

३ Ms. *yā ca pānah Qikasas* *yā ca khālu pānah*

४ *Linds* the quotation *Qikasas* 141, 1

५ *Ibid.* 145, १ — Follows the quotation of V, १

६ Cp. *Qikasas* 51, 11 — The whole of this theory (citygrā) is summarized in the following line — *sukrānambhīmī bhāvyaṁ mūṭhāpūṇī ca sarvataḥ* (143, 14. See 51, १ and foll.) *Kuṇḍī* 11 of the *Q* — 'contrast the doctrine of the *Dharmapāṭic* 166-221 with the *citygrā* (cf. contra.)

मकालपरिभोगात्परिरक्षणीयः । अतो न मात्सर्यस्थावकाशः ।

नापि प्रतिज्ञातार्थहानिरिति । यदुक्तं ।

भैषज्यवृक्षस्य सुदर्शनस्य

मृन्नादिभोग्यस्य यथैव बीज ।

दत्त्वापि संरक्ष्यमकालभोगात्

मवुद्धुर्भैषज्यतरोस्तथैव ॥ इति^१ ॥ [७०१]

सत्त्वाशयरक्षणादप्यात्मा रक्षितव्य इत्याह ।

धर्मं निर्गौरवे स्वस्थे न शिरोवेष्टिते वदेत् ।

सच्छ्वदण्डशस्त्रे च नावगुण्ठितमस्तके ॥ ८८^२

देवमनुष्यपूजितो हि भगवतो धर्मः । ततो ऽवधायन्ति^३ 10
देवतादयो गौरवमकुर्वतो धमप्रकाशनात् । निषिद्ध चैतद्भग-
वता । इति । तटाज्ञातिक्रमे सापत्तिको भवेत् ॥ न वस्त्रादि-
बद्धशिरसि । महशब्देन त्रिष्वपि सबन्धः । तथोत्तरेयादिना
पिहितशीर्षे । प्रत्येक स्वस्थ इति सबन्धनीय । ग्लाने पुनरना-
पत्तिः ॥ उपलक्षण चैतत् । न स्थितेन सुप्राय निषण्णाय वा । 15
न निषन्नेन सुप्राय^४ । न चानोसनेन निषण्णाय^४ । नोत्पथ-

^१ Quoted *ibid* 51, 17

^२ See *Pratimokhasutra* (ed. M. S.) p. 23 and *M. I. sut.* 263, ७१ क न ण , *avagun-
thita*, 263, 17, ११ (ogunthitissasassa agilanassa)

^३ To the "Supta" (ñāḥa) of our text, answers the nipanna^३ of the
M. Vyūh 263, 70

^४ Ms. na *caṣaṇṇa* m^३ (na etised n, secunda manu), Tib. stan med-pas
kvan —stan=mat carpet, cushion asana. Therefore *mraṣaṇa*, or rather
anaṣaṇa but these forms are not supported so far as I know, by Lexx
or literature. —Rather *mraṣaṇa*

यायिना मार्गयायिने । नाग्रगामिने षष्ठगामिना । नाप्यल-
ङ्कारयुक्तायेत्यादयो ऽपि द्रष्टव्या इति^१ ।

इदमप्यनर्थविदर्जनाय^२ मृलापत्तिकारणमकरणीयमित्याह ।

गम्भीरोदारमल्पेषु न स्त्रीषु पुरुषं विना ।

- 5 गम्भीरो दुर्मधसामगाधत्वात् । उदारश्च प्रकर्षपर्यन्तत्वात् ।
तादृशं च धर्ममल्पेषु असंस्कृतबुद्धिषु हीनाधिमुक्तिषु वा न
वदेदिति प्रकृतेन सबन्धः ॥ न मातृशामस्यैकाकी रहोगतो
धर्मं वदेत् । वदन् सापत्तिको भवति । न दोषः पुरुषो यदि
स्यात् ।

- 10 हीनोत्कृष्टेषु धर्मेषु समं गौरवमाचरेत् ॥ ८६

आवकयानभाषितेषु वा महायानभाषितेषु वा धर्मेषु तुल्य
चित्तप्रसादादिकं कुर्यात् । अन्यथा मद्गुर्मप्रतिक्षेपः स्यात्^३ ।

नोदारधर्मपात्रं च हीने धर्मे नियोजयेत् ।

न चाचारं परित्यज्य सूत्रमन्त्रैः प्रलोभयेत्^४ ॥ ८७

- 15 गम्भीरोदारधर्मभाजनं च मत्तं निमित्तैर्जात्वा न आव-
कयानादिधर्मैस्त्वतारयेत् । न चाचारं शिञ्चासवरकरणीयतां

1 See M. Egrot. 263. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. — some variant occur.

2 Ms. Visarjanīya.

3 Cp. MINATEY *Religions*, pp. 22-23.

4 Tib. *hdud* = to deceive, to cheat.

मुक्त्वा सूत्रान्तादिपाठेनैव तव शुद्धिर्भविष्यति । इति धर्मकाम
प्रभावयेत् ॥

आह चात्र^१ । पुनरपरो ऽनर्थो रत्नकूटे दृष्टः । [56^b] अप-
रिपाचितेषु सत्त्वेषु विश्रामो बोधिसत्त्वस्खलित^२ । अभाजनी-
भूतेषु सत्त्वेषूदारबुद्धधर्मप्रकाशना बोधिसत्त्वस्खलितं । उदा- 5
राधिसुक्तिशेषु सत्त्वेषु ह्योनयानप्रकाशना बोधिसत्त्वस्खलित-
मिति ॥

आर्यसर्वधर्मवैपुल्यस्य हे^३ सूत्रो ऽप्यनर्थ उक्तः । सूत्रं हि
मञ्जुश्रीः सद्गर्मप्रतिषेधकर्मावरण । यो हि कश्चिन्मञ्जुश्रीस्तथा-
गतभाषिते धर्मे कस्मिंश्चित् शोभनसंज्ञां करोति । क्व चिद- 10
शोभनसंज्ञां । स सद्गर्मं प्रतिषिपति । तेन सद्गर्मप्रतिषेधा^४
तथागतो ऽभ्याख्यातो भवति । सघो ऽपवादितो भवति । य एवं
वदति । इदं युक्तमिदमयुक्तमिति विस्तरः ॥

आर्याकाशगर्भसूत्रे च मूलापत्तिप्रस्तावे चोक्तं । पुनरपर-
मादिकर्मिको बोधिसत्त्वः केषांचिदेव वक्ष्यति । किं भोः 15

^१ The author, C, indicates, in his *Cikhas*, 51, 11

^२ *Cikha* has *ch* here and infra *tyasya skh*

^३ *Cikhas* has *— sampradānāt, nā*—The form in *nā* is new—Tib has no ablative sign

^४ So our Ms., Tib has *— samgrāhīpi sukṣmo*, *Cikhas*, 95 11 14, with the *casu* reading *— samgrāhīpi sukṣmo*

^५ *Cikhas* *— dharmam pi utksipati*

^६ *Ibid.* 61 15-14, MINAFA *Recherche*, p. 92 (p. *anna* ed V 103)—but see *Cikhas*, 172, 10 and 1011

Cikhas *— kasya cid (better)*

प्रातिमोक्षविनयेन शौलेन सुरचितेन । शौघ त्वमनुत्तरायां
 सम्यक्सबोधौ चित्तमुत्पादयस्व । महायान पठ । यत्ते किं
 चित्कायवाङ्मनोभिः क्लेशप्रत्ययादकुशल कर्म समुदानौतं तेन
 ते शुद्धिर्भविष्यत्यविपाक¹ । यावद्यथा पूर्वोक्त । इयमादिकर्मि-
 5 कस्य बोधिसत्त्वस्य तृतीया मूलापत्तिरिति ॥

अत इदमपि प्रातिमोक्षनिषिद्ध नाचरणौयमित्याह ।

दन्तकाष्ठस्य खेटस्य विसर्जनमपावृतं ।

नेष्टं जले स्थले भोग्ये मूत्रादेश्चापि गर्हितं ॥ ६१^१

खेटस्य श्लेष्मणो विसर्जनमपावृत न कुर्यात् । जले स्थले

10 भोग्य^२ उपभोग्ये मूत्रपुरीषादेरपि कुम्भित । अत्रापि देवता-
 द्यवधानादपुण्यं प्रसवेत् ।

मुखपूरं न भुञ्जीत सशब्दं प्रस्ताननं ।

प्रलम्बपादं नासीत न बाहू मर्दयेत्समं ॥ ६२^३

मुखं पूरितं कृत्वा महत्कवलग्रहणात् [57^४] । सशब्दं सुक-

¹ Corrected by a second hand — bhaṅgīśyatitvāpī pīthah

^२ Cp *Çikāṣā* 125, 5, and the note referring to BEA1, *Catena*, p. 236 — *M Vynt* 263, 103 and foll., *Prātimokṣa* (ed. MIN) p. 23, 73-75, *Maun*, IV, 45

^३ According to Tib. bhogya, epithet of jāla sthala; sthala = thau, — Cp the "saharita pradeṣa" of *M Vynt* 263, 105

^४ This compound is new, Cp *udarapūram*, etc — BENDALL, 125, n. 5

^५ Quoted in *Çikāṣā* 125, 11 "This precept (pralambapādum nāsita) which has no parallel in the Prātimokṣas illustrates a familiar posture for laymen found in Buddhist art (FERGUSON, *Tree and Serpent Worship*, p. 193)" (CB) One may add reference to I-RSING, p. 122, last line "On sitting down, one's feet touch the ground" — Foucher, *Iconographie* 67, n. 5

सुनिकादिशब्देन^१ । दूर विदारितमुख । प्रलम्बपादं भूम्याद्यलग्न-
पाद खट्वाधारोहणे सति नामीत । डावपि बाहू सममेकस्मिन्
काले न मर्दयेत्^२ । क्रममर्दने न दोषः । मति प्रत्यये^३ ॥

नैकयान्यस्त्रिया कुर्याद्यानं शयनमासनं^४ ।

एकया अद्वितीयया अन्यस्त्रिया । गृह्णिव्रजितयोरिद- 5
मिह साधारणमित्यन्यग्रहण । न कुर्याद्यानादि ॥ सत्सेपेण
संकलय्य दर्शयन्नाह ।

लोकाप्रसादकं सर्वं दृष्ट्वा पृष्ट्वा च वर्जयेत् ॥ ६३^५

लोकानां यत्प्रसादजनक न भवति तत्सर्वं दृष्ट्वा शास्त्रे व्यव-
हारे वा । पृष्ट्वा विज्ञानं^६ । वर्जयेत् । अनेनैतद्दर्शितं भवति । 10
दृष्टेऽपि^७ यद्वा[धा]करमेवविधं तद्वर्जयेत् । आपत्तिर्भवतीति ।
यदक्तं ।

‘रत्नमेधे जिनेनोक्तस्तेन सत्सेपसवर’ ।

येनाप्रसादः सत्त्वानां तद्यत्नेन परित्यजेत्^८ ॥ इति

१ Tib. *cag cag la sog*s

२ See a cognate precept, *Manu*, IV, 32—*manāṅgaṅ = gūṅ-ba mūṅe hu*

३ Accord to Tib. the clause “*sati pratyaye*” refers to the *Com.* of the following stanza

४ Tib. *hzon pa mal stan gnas dig tu*—Cp. *Dharmapada*, 185—*pāṅtam sayanāsanam*—*secretus cubandi locus*, and *ref. in loco*

५ Cp. *Çikṣās* 125, 13

६ *Vajracched* 28 13 (P. W. J.)

७ Tib. *gan gnod pa byed par rnam pa de lta bu*

८ *Çikṣās* 124 13.—The 12th *Kārikā*

९ *Çikṣās* his. *vivajayet*

यथाह । कतमे च [ति] बोधिसत्त्वममुटाचारा । यावद्विह
 बोधिसत्त्वो नाधोस्थाने^२ विहरति । नाकाले । नाकाले भाणी
 भवति । नाकालज्ञो भवति । नादेशज्ञो भवति । यतोनिदा-
 नमस्थान्तिके सत्त्वा अप्रसादं प्रतिवेदयेयुः । स सर्वसत्त्वानु-
 ५ रक्षया आत्मनश्च बोधिसंभारपरिपूरणार्थं सम्यगौर्यापथो^३
 भवति । मृदुभाणी । मन्दभाणी । असमर्गबहुल^४ । प्रविवेकामि-
 मुखः । सुप्रसन्नमुख इति ॥^५

न बोधिसत्त्वेनावमन्यना क चिदपि कर्तव्येत्याह ।

नाङ्गुल्या कारयेत्किं चिद्वक्षिणेन तु सादरं ।

10 समस्तेनैव हस्तेन मार्गमध्येवमादिशेत् ॥ ६४

एकया अङ्गुल्या तर्जन्यादिकया न किं चिदुपदर्शयेत् ।
 अपि तु समस्तेन समग्रैषैव हस्तेन । दक्षिणेन । न वामेन ।
 मार्गमपि कथयेत् । आस्तां तावत्^६ मगौरवमन्य^७ दस्तु ॥
 लोकाप्रसादनिवारणायह ।

15 न बाहूत्क्षेपकं कं चिच्छब्दयेदल्पसंश्रमे ।

अच्छटादि तु कर्तव्यमन्यथा स्यादसंवृतः ॥ ६५

11 *Čikṣas* 124, 15-16

2 *Ibuḥ naśthūn* Tib. *gnas dma ba rci*

3 Ms. *pravidaseyuh* (*diversified*) Tib. *gsma ba*

4 *Čikṣas* has *sampanneryāpūtho*, probably correct as the *o* of *amrya* is written by a second hand in our Ms.

5 Cp. *Čikṣas* 9, 92-8

6 Tib. *ngamayau*, faulty probable

न भुजमुत्क्षिप्य क चिदाङ्गयेत् । अल्पप्रयोजनतारतम्ये ।
महति पुनरदोषः ॥ अच्छटादिशब्दं तु कुर्यात् । तदकरणे
ऽसमाहितचारितायाममंठत् स्यात् । एतावता औद्धत्यपरि-
हारो ऽपि दर्शितो भवति ॥ ¹म हि शय्या परिकल्पयन्नेव परि-
कल्पयेदित्युपदर्शयन्नाह ।

5

नाश्रमिर्वाणशय्यावच्छयीतेप्सितया दिशा ।

संप्रजानंल्लघूत्यानः प्रागवश्यं नियोगतः ॥ ६६

भगवतो महानिर्वाणशय्यामिव शय्यां परिकल्पयेत् । अभि-
मतया दिशा शिरो विधाय दक्षिणेन पार्श्वेन । पादस्योपरि
पादमाधाय । दक्षिण बाहुमुपधानं ²वृत्वा वाम च प्रसार्य । ¹⁰
जङ्घोपरि निवेश्य । चौरैः सुरवृतकाय । स्मृतः । सप्रजा-
नानः । उत्थानसज्जी । आलोकसज्जी । शयितः । ⁴नाचित्तक-
मिद्धावष्टम्भः । न च निद्रासुखमास्वादयेत् । न च पार्श्वसुखं ⁵
अन्यत्र यावदेवौषां महाभूतानां स्थितये यापनायै । इति ॥
लघूत्यान. शौघमेवोत्तिष्ठेत् । न तु जृम्भिकां गात्रमोटन

¹ On this § see the *Ratnamānā* quoted in *Čaksas* 137 b.

² I padhina = snas = cushion — p. *Atikarmapradīpa Bādhā* et al. pp. 203, 204, (śaksuśubha pūṣṣipā —).

³ So 'Tib. — *Čaksas* has — civaṁ anasamvāṅkyaṁ.

⁴ So Ms., Tib. — na muddhaṅcā.

⁵ Supra pūcva = globe here = āśaṅ.

कुर्वन्नास्त्रोपहतश्चिरेण । एतेभ्य 'एव सर्वेभ्यः पूर्वमेव ॥
इदमपरमभिसंक्षिप्य कथयन्नाह ।

आचारो बोधिसत्त्वानामप्रमेय उदाहृतः ।

चित्तशोधनमाचारं नियतं तावदाचरेत् ॥ ६७^१

- ५ आचारः शिक्षणीय । अप्रमेयो ऽसख्येयः । बोधिसत्त्वप्राति-
मोक्षादिषु प्रदर्शित । तत्सग्रहरूप प्रथमतः चित्तशोधनमेवा-
चारमाचरेत् । नियतं अवश्यतया ॥

सामान्यापत्तिशोधनायाह ।

रात्रिं दिवं च त्रिस्कन्धं त्रिष्कालं च प्रवर्तयेत् ।

- 10 श्रेयापत्तिशमस्तेन बोधिचित्तजिनाश्रयात् ॥ ६८

त्रिष्कृत्वो रात्रेः । त्रिष्कृत्वो दिवसस्य । त्रिस्कन्ध^१ । चयाणां
स्कन्धानां पापदेशनापुण्यानुमोदनावोधिपरिणामनानां समा-
हारः । त्रिस्कन्ध प्रवर्तयेत् । श्रेया मलाया अन्याः । अ^१58^२]थ
वा सचित्य कृता याः प्रतिकृताः । ताभ्यो ऽन्याः स्मृतिसप्रमोषेण

- 15 असप्रजानता वा कृताः । तासां प्रशमः प्रतिकरणं तेन त्रिस्कन्ध-
परिवर्तनेन^३ बोधिचित्तस्य जिनानां च भगवतां समाश्रयणाच्च ॥

एतेन विदूषनासमुदाचारादयो दर्शिता भवन्ति ।

^१ Ms. et al. cvt. Tib. de dag thams cid kyan

^२ See *supra* V, 47

^३ The abstract (if correct) is now ind. irregula

^४ See the note of BENDALI (*Qikos* 171, 3) and *Etica et Mor.* 214

^५ Hdon pa - hetragen vorlesen

तत्र पापशोधनं चतुर्धर्मकसूत्रे द्दिशितं । चतुर्भिर् मत्रेय
 धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः कृतोपचितं पापमभि-
 भवति । कतमैश्चतुर्भिः । यदुत । विदूषणसमुदाचारेण । प्रति-
 पक्षसमुदाचारेण । प्रत्यापत्तिबलेन । आश्रयबलेन च ॥ तत्र
 विदूषणसमुदाचारः । ^१अकुशलं कर्म कृत्वा विप्रतिसाररूपपाप्म- 5
 विगर्हणा पापदेशना । तदनुष्ठानं तत्समुदाचारः । तत्र प्रति-
 पक्षसमुदाचारः । अकुशलप्रतिपक्षः कुशलः । तत्समुदाचारः ।
 कृत्वाप्यकुशलं कर्म कुशले कर्मण्यत्यर्थमभियोगः । तत्र प्रत्या-
 पत्तिबलं । सवर[समादानादकरणसंवर]लाभः । तत्राश्रयबलं ।
 बुद्धधर्मसंग्रहणगमनं । अनुत्सृष्टबोधिचित्तता च । स बलवत्सं- 10
 निश्रयेण न शक्यते पापेनाभिभवितुं । एभिर्^२ मत्रेय चतुर्भि-
 र्धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः कृतोपचितं पापमभि-
 भवतीति ॥

^३विशेष[त]स्तु बोधिसत्त्वापत्तीनां गुर्वीणां लघ्वीनां च देश-
 नार्थोपालिपरिपृच्छायामुक्ताः । ताः शिवासमुच्चये द्रष्टव्याः । 15

^४सर्वापत्तयो बोधिसत्त्वेन पञ्चत्रिंशतां बुद्धानां भगवता-

^१ See *Qiksās* 160, 4-11 and Additional Notes (reference to A. M. Gumbet V 197)

^२ *Qiksās* akucalam kumūdhyaḥ uatītatīnayo ca vipratīsarābāhulo bhavati /
 tatra pratīpak-sasamudācārah kītvāpy In our Ms. glosses are mixed up
 with the text

^३ Ms. etan matreya

^४ *Qiksās* 164, 8

^५ *Qiksās* 169, 4-7 Some variants occur, stūpāpattih saṅghāpattih ta-
 thīnyāḥ cāpattayo bodhisattvena

मन्तिके रात्रिं दिवसेकाकिना^१ देशयितव्याः । तत्रेयं देशना ।
अहमेवंनामा बुद्धं शरणं गच्छामीत्यारभ्य यावत्संघं शरणं
गच्छामि । नमः शाक्यमुनये तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय ।
नमो वज्रप्रमर्दिने^२ । इत्यारभ्य यावत् ।

5 उपैमि सर्वान् शरणं कृताञ्जलिः^३ ॥

इति विस्तरमुक्त्वाह । इति हि [58^b] शारिपुत्र बोधि-
सत्त्वेनेमान् पञ्चचिंशतो बुद्धान् प्रमुखान् कृत्वा सर्वं तथागता-
नुगतैर्मनसिकारैः पापविशुद्धिः कार्या । तस्यैवं पापविशुद्धय
त एव^४ बुद्धा भगवन्तो मुखान्युपदर्शयन्ति^५ । पेयालं । न तत्^७
10 शक्यं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धनिकायैरापत्तिकौहृत्यस्थानं^८ विप्रो-
धितुं यद्बोधिसत्त्वस्तेषां बुद्धानां भगवतां नामधेयधारणपरि-
कीर्तनेन रात्रि दिवं त्रिस्कन्धकधर्मपर्यायप्रवर्तनेन आपत्तिकौ-
हृत्यान्निःसरति समाधिं च प्रतिलभते^९ ॥

एतत्साकल्येन शिचासमुच्चये वेदितव्यं ।

15 उक्तो विदूषणासमुदाचारः । प्रतिपक्षसमुदाचारप्रत्यापत्ति-
बले अपि विस्तरेण शिचासमुच्चयादेव द्रष्टव्ये ।

^१ Hero *Qikṣas* has *gaurvya*

^२ I find quotation from *Qikṣas* 196, 7

^३ *Ibid* 170, 10

^४ *Ibid* 171 1-6

^५ I prefer this reading to the "tatva ca" of the *Qikṣas*

^६ Abridged from the *Qikṣas*.

^७ 'Tat' wants in the *Qikṣas*

^८ On *kaukrīya*, Prof BINDALL refers to *Qikṣas* p. 142 Pāli *kukucca*, *Mhv.* 111, 175, 9

¹आर्यमैत्रेयविमोचे तु बोधिचित्तेन पापविशुद्धिरक्ता ।
तच्चोक्तमेव प्राक्² ।

जिनाश्रयात् पापविशुद्धौ सूकरिकावदानमुदाहार्य³ ।

ये बुद्धं शरणं यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गति ।

प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायान् लभन्ति ते⁴ ॥ 5

एवं धर्मं संघं चाधिकृत्य पाठः⁵ । अनेन चाश्रयबलमुक्तं ॥

पुनरनियमेन दर्शयन्नाह ।

या अवस्थाः प्रपद्येत स्वयं परवशोऽपि वा ।

तास्ववस्थासु याः शिक्षाः शिक्षेत्ता एव यत्नतः ॥ ६६

स्वयमात्मना परायत्तो वा सत्त्वार्थक्रियायां प्रवृत्तः ॥ किं 10
पुनरेवमनियमेनाभिधीयत इत्याह ।

न हि तद्विद्यते किं चिद्यन्न शिक्ष्यं जिनात्मजैः ।

न तदस्ति न यत्पुण्यमेवं विहरतः सतः ॥ १००

यस्मात् सर्वाकारं सर्ववस्तुतत्त्वमधिगम्य सर्वेषां हितसुख-
विधानार्थं उद्यच्छद्भिर्बुद्धसुतैः न तदस्ति किं चिद्यन्न शिचि- 15

¹ *Qiksās* 177, 14

² *Supra*, ad I, 10, 14

³ *Qiksās* 177, 10-14

⁴ See *Ādikāṣṣāpāḍīpa*, p. 187 and *Dvayāradāna*, p. 195-26 (with the reading *kāyān upāsate*)—Cp *Samyutta N* 1, p. 27, *Sumangalavil. I.*, p. 233, *Jātaka*, I 9, p. 97

⁵ The *Qiksās* has °kitya pāpakāyaḥ But our reading is confirmed by Tib and *Dvayā*

तथं । अन्यथा सर्वाकारः सर्वसत्त्वानामर्थः कर्तुमशक्यः । पुण्य-
मं⁵⁸भारो ऽप्येव विचरतो ऽपर्यन्त एव स्यात् ।

इयमपि¹ शिखापदमुद्रावधारयितव्येत्याह ।

पारंपर्येण साक्षाद्वा सत्त्वार्थं नान्यदाचरेत् ।

5 सत्त्वानामेव चार्थाय सर्वं बोधाय नामयेत् ॥ १०१

अन्ततः स्वयमाहारादिक्रियया परप्रेरणया ऽपरापरदूत-
प्रेरणया² वा । साक्षात् स्वयमेवाम्बिषटानादिना वा । यत्स-
त्त्वानां हितसुखहेतुर्न भवति । तन्न कुर्यात् कारयेद्वा ॥ न
चैतदेव केवलम् । किं चित् । सत्त्वानामेव संसारदुःखपतितानां
10 ततो निःसरणाय । सर्वं कुशलमूलमनुत्तरायां सम्यक्सबोधौ
परिणामयेत् ॥

एतावता श्लोकद्वयेन पुण्यवृद्धिरूपदर्शिता भवति ॥

यदुक्तं । कल्याणमित्रानुत्सर्गादिति³ । तदाह ।

सदा कल्याणमित्रं च जीवितार्थं ऽपि न त्यजेत् ।

15 बोधिसत्त्वव्रतधरं महायानार्थकोविदं ॥ १०२

कल्याणकर्मण्यभ्युदयनिःश्रेयसप्राप्तिलक्षणे मित्रमसाधारणो
बन्धुः । तत्कायजीवितविप्रणाशभयभौतो ऽपि न त्यजेत् ॥

¹ Tib. bsalab-pai gzu rgyu hdi yan

² Tib. higyud-nas pho ūa

³ The third pāda of the 6th Kārikā of the *Śikṣāsāstra*—Cp. *Śikṣāsāstra* 34, 17, (‘anutsarjanāt’), and 41, 19 (‘sūtrānām ca sadeksunāt’)—*supra* ad V, 1, *infra*, p. 158, l. 18

कल्याणमिचानुग्रंसाश्च^१ प्रज्ञापारमितायामार्थाष्टसहस्रिकायां
सदाप्ररूढितपरिवर्ताद्देदितव्या^२ । चतुर्धर्मकसूत्रे ऽप्युक्तं^३ । कल्याण-
मिच भिन्नवो बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन यावज्जीव न त्यक्तव्यमपि
जीवितहेतोरिति ॥

अपरित्याज्यस्य कल्याणमित्रस्य लक्षणमाह । बोधिसत्त्व- 5
ग्रिचामंत्रे व्यवस्थित । महायानार्थपण्डितं । एतादृश सुदुर्लभ ॥
कल्याणमित्रस्य पर्युपासनपरिज्ञानार्थमाह ।

श्रीसंभवविमोक्षाच्च शिष्येद्यद्गुरुवर्तनं ।

श्रीसंभवविमोक्षात् । आर्यगण्डव्यूहपरिवर्तात् कल्याणमित्र-
पर्युपासनं शिचेत् जानीयात् ॥ यथोक्तमार्थगण्डव्यूहे आर्य- 10
श्रीसंभवेन । क[59^१]कल्याणमित्रसंधारिताः [कुलपुत्र] बोधिसत्त्वा
न पतन्ति दुर्गतिषु । यावत् । संचोदकाः^६ कल्याणमित्रा
अकरणीयानां । मनिवारकाः प्रमादस्थानात् । निष्कामचितारः
संसारपुरात् । तस्मात्तर्हि कुलपुत्र एवमनसिकाराप्रतिप्रश्रयेन^७

^१ See *supra*, p 22, note 3

^२ *Qikās* 37, 13 where the परिवर्ता is not named in the text (Ch XXX, pp 495, 499)

^३ *Qikās* 41, 18

^४ *Qikās* 34, 19-36, 4. See the notes of the Editor on sampravēdhana, lokadāsa, rajoharāna

^५ Three lines are omitted in our text

^६ So the *Qikās* -Ms -The Hodgson Ms sambodhanāni—Tib Khon du chud pa = anubodhi

^७ 'Manasikāra', same reading in the *Qikās* Ms —The Editor reads 'karūt with the Hodgson Ms —But Tib has bya-ba rgyun-ma chad-pas

- कल्याणमित्राण्युपसंक्रमितव्यानि । पृथिवीसमचित्तेन सर्वभारो-
 दहनापरितसनतया¹ । वज्रसमचित्तेन अभेद्याश्रयतया । चक्र-
 वाडसमचित्तेन सर्वदुष्खासंप्रवेधनतया । लोकदाससमचित्तेन
 सर्वकर्मसमादानाविजुगुप्सनतया । रजोहरणसमचित्तेन माना-
 5 भिमानविवर्जनतया । यानसमचित्तेन गुरुभारनिर्वाहनतया ।
²अश्वसमचित्तेन [अक्रुध्यनतया । नौसमचित्तेन] गमनागमना-
 परितसनतया¹ । सुपुत्रसदृशेन कल्याणमित्रमुखवीक्षणतया ।
 आत्मनि च ते कुलपुत्रात्तुरसंज्ञोत्पादयितव्या । कल्याणमित्रेषु
 च वैद्यसंज्ञा । अनुशासिनौषु³ भैषज्यसंज्ञा । प्रतिपत्तिषु व्याधि-
 10 निर्घातनसंज्ञा । आत्मनि च ते कुलपुत्र भीरुसंज्ञोत्पादयि-
 तव्या । कल्याणमित्रेषु शूरसंज्ञा । अनुशासिनौषु⁴ प्रहरणसंज्ञा ।
 प्रतिपत्तिषु शत्रुनिर्घातनसंज्ञा ॥
 यदुक्तं । सूत्राणां च सदेवणादिति⁵ । तदुपदर्शयितुमाह ।

एतच्चान्यच्च बुद्धोक्तं ज्ञेयं सूत्रान्तवाचनात् ॥ १०३

- 15 एतद्दिह शास्त्रे प्रतिपादितं । अन्यद्दिह नोक्तं । बुद्धेन

11 *Qikās sarvabhārahana*^o but our Ms is corrected by a second hand —*tas* (utkṣepe) *Dhātup* 26, 103 (P W s voc . cp tamṣ) *Qikās* Ms has *°tasyanātayā*, more probable See notes of BENDALL, in loco and ad 25, 7 (*CHILDRESS paritassanā*)

² So Ms., but Tib (*Khyi*) agrees with *Qikās* Read *Çāsamacittena*

³ *Qikās Çāsanīṣu*, cf V 30, 74

⁴ So Ms

⁵ Ends quotation from *Qikās* 36, 4

⁶ Cp *supra* V, 1 and p 156, n 3

भगवता बोधिसत्त्वानां करणीयतया निर्दिष्टं । तस्मान्नासूत्रा-
न्नार्थपरिचयाद् वेदितव्यं ॥ एतदेव दर्शयति

शिक्षाः सूत्रेषु दृश्यन्ते तस्मात्सूत्राणि वाचयेत् ।

शिक्षा बोधिसत्त्वानां हेयोपदेयलक्षणाः । सूत्रेषु महायान-
सूत्रान्तेषु रत्नमेघादिषु^१ । य[७०^a]त एवं तस्मात् ॥ इदं तु^२ ।
विशेषनिर्देशमाह ।

आकाशगर्भसूत्रे च मूलापत्तीर्निरूपयेत् ॥ १०४

आर्याकाशगर्भसूत्रे चत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पञ्च मूला-
पत्तयो निर्दिष्टाः । तथा सामान्येन एका मूलापत्तिः । तथा
आदिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्याष्टौ मूलापत्तय इति^३ । तथा च^४ 10
तत्रोक्तं ।^५ पञ्च कुलपुत्र चत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य मूलापत्तयः ।
याभिर्मूलापत्तिभिः चत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तः सर्वाणि पूर्वाव-
रोपितानि कुशलमूलानि ज्ञापयति^६ । वस्तुपतितः पराजितः^७
सर्वदेवमनुष्यसुखेभ्यः^८ अपायगामौ भवति । कतमाः पञ्च ।

^१ *Qikṣās* 7, 13, 17, 8, etc., *supra* IV, 48

^२ Cp *infra* 160, 19, *Qikṣās* 10, 14

^३ *Qikṣās* 59, 10-16 The text has pañca imāḥ

^४ On this word, see the note of the Editor — Our Ms has the easier reading *ṣamayati*, but Tib agrees with *Qikṣās*

^५ So our Ms, and the *Qikṣās*-Ms *infra*, here *pārāṅika* (see, *Prātimokṣa*, p. 3)

^६ *Qikṣās* has “*ṁukhebhyaḥ*,” but cp. p. 60, 19, 61, 3 and Tib *bde ba*

[य] कुलपुत्र ऋचियो मूर्द्धाभिषिक्तः¹ स्तौपिक² वस्तु अपहरति
सांघिकं वा चातुर्दिश[सघे]³ निर्यातितं वा । [स्वयं वा] अप-
हरति हारयति वा । इय प्रथमा मूलापत्तिः⁴ ॥

⁵ एवं त्रियानभाषितधर्मप्रतिषेपात् । द्वितीया ।

- 5 प्रव्रजितस्य ग्रीलवतो दुःग्रीलस्य वा काषायापहरणात् ।
गृहस्यकरणात्⁶ । काथप्रहारात् । चारके प्रसेपात् । जीवित-
वियोजनाद्वा । तृतीया ।

पञ्चानन्तर्येष्वन्यतमकरणात् । चतुर्थी ।

मिथ्यादृष्टेः । दशाकुशलकर्मपथसमादानात् । परसमा-

- 10 दा[प]नाद्वा । पञ्चमौति ॥

तथा ग्रामभेदादिकरणात् सर्वेषां साधारणौ चैका⁷ ॥

- ⁸ तत्रैवोक्त । आदिकर्मिकाणां महायानसंप्रस्थितानां कुल-
पुत्राणां कुलदुहितृणां चाष्टौ मूलापत्तयः । याभिर्मूलापत्तिभिः
स्वल्लिता आदिकर्मिका महायानसंप्रस्थिताः सर्वाणि पूर्वो-
15 पितानीत्यादि पूर्ववत् ॥ कतमा [०⁹] अष्टौ । ये सत्त्वा पूर्व-
दुश्चरितहेतुना अस्मिन् क्लिष्टे पञ्चकषाये लोक⁹ उत्पन्नास्त

¹ *Qikṣās* kulaputro mūddhābhisikta

² Cp *Qikṣās* p 63 16

³ Ms cāturdiśam I follow the Tib (dge hdam la phul-ba lphrog gam)—
Simglika = cāturdiśas⁹, according MINAYEFF, *Recherches*, p 121

⁴ Ends the quotation *Qikṣās* 59, 15

⁵ The following freely abridged from *Qikṣās* 59, 16 60, 9

⁶ Cp *infra* p 162, l 11 upapavrajāna.

⁷ Ex conj ekā—This distinction is not clearly marked in the *Qikṣās*

⁸ *Qikṣās* 60, 9, 64, 13

⁹ *Ibid* upapannuh (better reading)

इत्वरकुशलमूलाः । यावत् तेषामिदं परमं गम्भीरं शून्यता-
प्रतिमयुक्तं सूत्रान्तं यावद्विस्तरेणागतः स्मारयन्ति प्रकाशयन्ति ।
ते ह्यकृतश्रमा बालपृथग्जनाः शृण्वन्त उच्चस्यन्ति । यावद्विवर्त-
यन्त्यनुत्तरायाः सम्यक्मबोधेच्चित्तं । आवकयाने चित्तं प्रणि-
दधति । एषा आदिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्य मूलापत्तिः प्रथमा । 5
यथा मूलापत्त्या इत्यादि पूर्ववत् । तस्माद्बोधिसत्त्वेन परसत्त्वानां
परपुद्गलानां आशयानुशय प्रथमं ज्ञात्वा यथाशयानां सत्त्वाना-
मनुपूर्वेण धर्मदेशना कर्तव्येति ।

सोपायायाः सम्यक्मबोधेर्विनिवर्त्य हीनयाने परस्य चित्त-
मुत्पादयतो द्वितीया । 10

प्रातिमोक्षशिखासंवरं विहाय महायाने चित्तोत्पादमात्रेण
तत्पठनेन चास्य शुद्धिप्रकाशनात् । तृतीया¹ ।

श्रावकादियानस्य तत्फलस्य गोपननिन्दाप्रकाशनात् । महा-
याने सर्वशुद्धिप्रकाशनात् । परेषा तद्वचनकरणात् । चतुर्थी ।

कौर्तिलाभादिहेतोः । महायानपठनादिना । तथा तन्मत्य- 15
यात्परेषां कुत्सानिन्दादिभाषणात् । आत्मोत्कर्षणात् । उत्तर-
मनुष्यधर्मापगमात् । पञ्चमी ।

पाठमात्रेण गम्भीरधर्माधिगमप्रकाशनात् । परेषां तथैव
समादापनात् । षष्ठी ।

त्रयस्य पुरोहितामात्यचण्डालैः ये भिक्षवो दण्डिता 20
अर्थदण्डेन सांघिकं स्तौपिकं वा चातुर्दिशसांघिकं वा द्रव्यमप-

¹ Cp. *supra* V, 90

द्वय ते^[61^a]भ्य एवोपनामयन्ति । ते च चञ्चिता उभये ऽपि
मूलापत्तिमापद्यन्ते । इयं सप्तमी ।

धर्माधर्मविवादानपूर्व¹ शिचाप्रणयणात् तन्मूलाचारविप-
चानां सत्कारात् ² प्रहाणिकानामुपभोगपरिभोगाण्यन्यत्र परि-
5 णामनात् । उभये ऽपि मूलापत्तिमापद्यन्ते । इयमष्टमी ।

आसां च मूलापत्तीनां सुखग्रहणार्थं शास्त्रकारोपदर्शिताः
सग्रहकारिका उच्यन्ते³ ।

रत्नत्रयस्वहरणाद् आपत्पाराजिका मता ।

सद्धर्मस्य प्रतिषेपाद् द्वितीया मुनिनोदिता ॥

10 दुःशीलस्यापि वा भिक्षोः काषायस्तैन्यताडनात् ।

चारके वा विनिषेपाद् अपप्रब्राजनेन च ॥

पञ्चानन्तर्यकरणान् मिथ्यादृष्टिग्रहेण च ।

ग्रामादिभेदनाद्वापि मूलापत्तिर्जिनोदिता ॥

शून्यतायाश्च कथनात् सत्त्वैश्वर्यतबुद्धिषु⁴ ।

15 बुद्धत्वप्रस्थितानां तु⁵ संबोधेर्विनिवर्तनात् ॥

प्रातिमोक्ष परित्य[ग]्य महायाने नियोजनात् ।

शिष्ययान⁶ न रागादिप्रहाणायेति वा ग्रहात् ॥

1 Earlier hand 'viroksanā' Tib. blo-g nas — *Čikṣās* (60, 25) has 'virokhanā

2 Tib. ñans pa byed pa in ms. Kyi

3 *Čikṣās* 66, 11—67, 1

4 Tib. blo-sbyans ma bya-syudñkita buddhisu

5 *Čikṣās* va

6 This expression, if not new, seems to be rare,—It is, of course, the Cīrāvaka yāna opposed to the "bodhisattva"⁷ or 'māyāna'—See Chap. IX, 41, 45, where the theory of Cīntidevas, by no means, different

परेषां ग्रहणादापि पुनः स्वगुणकाशनात् ।

परपंसनतो लाभसत्कारस्योक्तेतुना ॥

¹गभीरचान्तिकोऽस्मीति मिथैव कथनात् पुनः ।

दण्डापयेद्वा श्रमणान् दद्याद्वा शरणत्रयात्² ॥

गृहीयाद्दीयमानं वा श्रमयत्याजनात्पुनः ।

प्रतिसंलीनभोगं च स्वाध्यायिषु निवेदनात्³ ॥

मूला आपत्तयो होता महानरकहेतवः ।

आर्यस्याकाशगर्भस्य स्वप्ने देश्याः पुरः स्थितैः ॥

बोधिचित्तपरित्यागाद् याचकायाप्रदानतः ।

तौत्रमात्सर्यलोभाभ्यां क्रोधाद्वा स[61]⁴त्वताडनात् ॥ 10

⁵प्रसाद्यमानो यत्नेन सत्त्वेषु न तितितते ।

क्लेशात्परानुवृत्त्या वा सद्गर्माभामवर्णनात् ॥ इति ॥

तस्मिन्नेव सूत्रे समुद्धरणमासामुक्तं⁶ ॥

शिञ्जाममुच्चये ऽपि बोधिसत्त्वानां करणीयमुपदिष्टमिति

तदपि निरूपणीयमित्याह ।

15

शिक्षासमुच्चयो ऽवश्यं द्रष्टव्यश्च पुनः पुनः ।

1 On the technical meaning of *ksānti*, Cp. WASSHUBER, p. 101

2 = *ratnatrayasvāt*

3 *Qikaās*, *çumathe t'*

4 So *Qikaās*, Tib. *yan dag hjoq pai lon's spyod namas, kha ton byed-la sbyin pa-ruams*

5 So *Qikaās*.—Our Ms., being illegible, has been corrected by a second hand *prasādyamānasya punah sattvasya*

6 *Qikaās* 64, 14

7 *Minaev* *drastavyas tu*

विस्तरेण सदाचारो यस्मान्तत्र प्रदर्शितः ॥ १०५

शिक्षाममुच्चयो ऽपि स्वयमेभिरेव कृतः । अवश्यं नियमेन ।
द्रष्टव्यः पुनः पुनरमकृत । अभ्यसनीय इति भावः । कुतः
यस्मात् । सतां बोधिसत्त्वानां । आचरणमाचार इतिकर्त-
5 व्यता । तत्र शिक्षाममुच्चये । विस्तरेण प्रबन्धेन । प्रदर्शितः
विस्फष्टीकृत्य प्रकाशितः । तस्मात् ॥

यदि तस्याभ्यासेऽशक्तिः । तदा

संक्षेपेणाय वा तावत्पश्येत्सूत्रसमुच्चयं ।

नानासूत्रैकदेशानां वा समुच्चयमेभिरेव^१ कृतं संक्षेपेण
10 पश्येत् । व्यवलोकयेत् । गम्यतो ऽर्थतो वा । अत्रापि पूर्वकमेव
प्रयोजनं ॥ यदि वा

आर्यनागार्जुनाबद्धं द्वितीयं च प्रयत्नतः ॥ १०६

आर्यनागार्जुनपादैर्निबद्ध द्वितीय शिक्षाममुच्चयं^२ सूत्रसमुच्चयं
च पश्येत्प्रयत्नतः आदरतः । यदिह न दृश्यते तत्तत्र दृश्यत
15 इति भावः ॥

नियमेन शिक्षादर्शनेऽपि साकल्येन सर्वेषामुपयोगमाह ।

1 Tib mdo rñams kun his bsd'u br See TARANATHA, 165, WASSHIEFF, p 208. mdo kuu hñus (Tandj Vol XXV)

2 Tib bdag ñid-kyis, - Samksepem, according to Tib, refers to krtam

3 Tib gzun (As Ros XX, 479, *Renāyab*, 17-22)

4 Nothing as yet is known from Tib sources about a *Çikva* by Nāgajuna — See BENDALL'S *Introduction* to his edition of the work — *diviṣya* refers to *Sūtra*, according to Tib and to the Text — See the *Sūtras* by Nāgajuna, Tandj Mdo XXX, 165-244

यतो निवार्यते, यत्र यदेव च नियुज्यते ।

तल्लोकचित्तरक्षार्थं शिक्षां दृष्ट्वा समाचरेत् ॥ १०७

यतो हेयादकरणीयाच्चिवार्यते । न करणीयमेतदिति प्रतिषिध्यते । यत्र शिक्षाममुच्चये सूत्रसमुच्चये वा । यदेव कर्म कर्तव्यतया नियुज्यते विधीयते । तत्रमिद्धं विहितं वा । १ लोकाणां चित्तमाश्रयः । तस्य रक्षार्थं । तद्यथा विकोपितं न स्यात् । शिक्षां दृष्ट्वा शिक्षाममुच्चयादिषु । प्रतिपादं समाचरेत् । यत्र यद्यथा युज्यते तत्र [तथा व्यवहरेत् । [७२] अन्यार्थ-संभूढव्यवहारस्यापत्तिकश्लता स्यात् ।

एतावता आत्मभावस्य शुद्धिराख्याता । यदाह । १०

आत्मभावस्य का शुद्धिः पापक्लेशविशोधनः ।

संबुद्धोक्तनुसारेण^१ यन्नाभावे त्वपायगः । इति ॥

यदुक्तं । सदा स्मृतिसप्रजन्यचारिणा भवितव्यमिति । ततः स्मृतेः खनाच्चैव स्वरूपं प्रतीत^२ । संप्रजन्यस्य तु न जायते कीदृशमिति । तत्स्वरूपप्रतिपत्तये प्राह । १५

एतदेव समासेन संप्रजन्यस्य लक्षणं ।

यत्कायचित्तावस्थायाः प्रत्यवेक्षा मुहुर्मुहुः ॥ १०८

^१ L & M nirvāyate (Tib. bkag, bzlog) Mm mudhuyate

^२ New, but known from *Qiksās* (Tib. lkhregs pa)

^३ Ms quite illegible, but Tib. the śānta kyidōn lomsōn pa mltan

^४ See V, 1 where occurs "śodhanā" instead of śuddhā (cp. *Qiksās*, 158, 13)

^५ The 19th Kārikā. See *Qiksās*, 160, 23, and *supra* note ad IV, 48. This line is quoted from the *Qiksās* by Dīpanakara (Atīśa) in his *Bodhimaṅgalāṭīkā* (Tanj. M. XXXI, 303a—C. I. 1) BINDART

^६ *Qiksās* has sambuddhoktyarthasīdena. Tib. gsuns lhasul du

^७ Tipp. snarthe dambanāsamprajanyasūpyāthaprasiddhatvāt

यत्कायावस्थायाश्चिन्तावस्थायाश्च सर्वैर्यापथेषु प्रत्यवेक्षा निरूप-
पणं सर्ववार यथा प्रतिपादितं प्राक् ॥ सर्वमेतदुक्तशिक्षा-
कौशल कर्मणा निष्पादयितव्यं न वचनमात्रेणेति^१ नियमयि-
तुमाह ।

- 5 कायेनैव पठिष्यामि^२ वाक्पाठेन तु^३ किं भवेत् ।
चिकित्सापाठमात्रेण रोगिणः किं भविष्यति ॥ १०६

मनःपूर्वगमत्वात्कायव्यापारस्य । मोऽप्यनेनैव प्रतिपादितः ।
प्रतिपत्त्या सर्वं संपादयिष्यामि^४ । न तु शब्दमात्रघोषणया
निष्फलत्वादिति बोधिसत्त्वेन यतितव्यं । कथमिव । वैद्यक-
10 शास्त्राध्ययनमात्रेण तत्क्रियामकुर्वतो व्याधिग्रस्तस्य किं फलं
निष्पत्स्यते । तावन्मात्रेण रोगस्य तस्याविनिवृत्तेः । न कि
चिदिति भावः । तस्मात्सर्वमेतत्क्रियानुष्ठानेन निष्पादयितव्य-
मिति ॥

इति प्रज्ञाकरमतिक्रतायां बोधिचर्यावतारपञ्चिकायां

पञ्चमः परिच्छेदः^५ ॥

^१ Tipp sarvam etat karmanā sampādāyitavyam nādhyāyanasāreṇa
bhavitavyam iti — Cp estote factos verbi

^२ Cp *Dhammapada* 259 dhammam kāyena passati = he observes the law
in his acts, but cp M MULLER, *in loc* and STUART, *J As*, Sept 1898, p 216
(Ms Drouin de Rhins dhama kaṇa phasati) — Tib has lus kyī [s] hdi-
dag spyad par-bya i theig tsam brjod-pas

^३ Soc *Minæu*, M ca

^४ Cp *ad* I, 17 pratipattivikala, °sāra, caryāvikala

^५ So Tib — The Ms and Tib translation of the Text have śamprajanya-
raksanah pañcamah , but M has (ilapāramitā

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्चिकायां
क्षान्तिपारमिता षष्ठः परिच्छेदः ।

तदेवं वज्रधा ग्रीलविशुद्धिं प्रतिपाद्य । आत्मभावादीनां
रक्षां शुद्धिं च प्रतिपाद्य । शुभविशुद्धिं प्रतिपादयितुं । यत्सोक्तं
चमेत श्रुतमेषेत संश्रयेत वन ततः ।

समाधानाय युज्येत भावयेदशुभादि^[62^a]कं ॥¹

इत्येताभिधातुमुपक्रमते सर्वमित्यादिना ।

5

सर्वमेतत्सुचरितं दानं सुगतपूजनं ।

कृतं² कल्पसहस्रैर्यत्प्रतिघः प्रतिहन्ति तत् ॥ १

सर्वमेतदिति ग्रीलसवरसमादानप्रसूतं । सुचरितं कुशलं
कर्म । दानं त्रिविधं³ । सामान्येन । सुगतपूजनमपि त्रिविधं⁴ ।

कृत उपार्जितमनेकैः कल्पसहस्रैर्यत् । तत्सर्वं प्रतिघः सत्त्वविद्वेषः 10
प्रतिहन्ति निर्देहति वज्रिलव इव दणसघात ।

¹ This stanza is the 20th Kārikā of the *Çikṣasamuccayakārikā* (see Prof BENDALL's Introduction to his edition of the *Çikṣā*) and occurs *Çikṣas* 179, 5-10, where each part of the sentence (called "kleśaṣuddher uddoṣapadaṇi") is followed by a short commentary

Cp the stanza, *supra* 92 7 (4th Kārikā)

² Minaev has karma°, but L², M Dev kalpa°, and Tib bska!

³ *Dharmasamgraha* CV—*Çikṣas* Chap. XII

⁴ So far as I know there is no exact reference to this classification. Puj. is said to be saptavidhī (*Dharma* XII)

'आर्यमञ्जुश्रीविक्रीडितसूत्रे चाह । प्रतिघ प्रतिघ इति मञ्जुश्रीः^१ कल्पगतोपचित कुशलं प्रतिहन्ति । तेनोच्यते प्रतिघ इति ।

^२आर्यसर्वास्तिवादिना पद्यते^३ । पश्यथ^४ भिच्चव एतं भिच्चुं केग्रनखसूत्रे सर्वाङ्गेन प्रणिपत्य चित्तमभिप्रसादयन्तं । एव भदन्त । अनेन भिच्चवो भिच्चुणा यावती भूभिराक्रान्ता । अधश्चतुरग्रीतियोजनसहस्राणि यावत् काञ्चनवज्रमण्डलान्तरे^५ यावन्थो वालिकाः । तावन्यनेन भिच्चुणा चक्रवर्तिराज्यसहस्राणि परिभोक्तव्यानि । यावदथायुस्मानुपालिर्येन भगवान् तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत् । यदुक्तं भगवता । अस्य भिचोरेव महान्ति कुशलमूलानि । कुत्रेमानि भगवन् कुशलानि तनुत्वं परिचयं पर्यादानं गच्छन्ति । नाहमुपाले एवं चतिमुपहति च समनुपश्यामि यथा [सब्रह्मचारिणी]^६ सब्रह्मचारिणीऽन्तिके दुष्टचित्तमुत्पादयति । तत्रोपाले इमानि महान्ति कुशलमूलानि तनुत्वं परिचयं पर्यादानं गच्छन्ति ।

11 = *Qiksās* 149 b

2 *mañjuśrī* is wanting in *Qiksās*, but confirmed by our Tib. version

3 = *Qiksās* 148, L-149 d

4 So Ms — *Qiksās*-Ms has 'vādinām' (a pathyate) Prof. BENDALI from Tib. "Read 'vādinūp' (?)—According to his Tib. version, I should read "vādinām apī pīthāt" But our Tib. gives the correct equivalent of pathyate *gsuns te*, the plural sign (*nam*) is wanting

5 *Qiksās* — *paçyadhvam*

6 Cp. the reading of *Qiksās* — Tib. *gsar-las-grub pa la thue pa bar na*, Read *thugs pa* (= *mūda*, according to Foucaux)

7 Wanting in Ms. but our Tib. confirms the *Qiksās*

तस्मात्तर्ह्युपाले एवं शिचित्तस्य । यद्दग्धस्थूणायामपि चित्तं न
प्रदोषयिष्यामः । प्रागेव सवि[७३]ज्ञानके काय इति ।

अत एव आह ।

न च द्वेषसमं पापं न च क्षान्तिसमं तपः ।
तस्मात् क्षान्तिं प्रयत्नेन भावयेद्विधैर्नयैः ॥ २

न च द्वेषेण समं पापमशुभं । पुण्याभिभवहेतुरस्ति । न च
चान्त्या तितित्तया सम तुल्यं तपः । सुमहत्परिश्रमसाध्यत्वा-
त्सुकृतं । यत एव तस्मात् । क्षान्तिं चमं सर्वतात्पर्येण भावये-
दभ्यसेत् । विविधैर्नानाप्रकारैरुपायैर्वक्ष्यमाणैः ।

दृष्टधर्म एव द्वेषस्य दोषान् वृत्तत्रयेणोपदर्शयन्नाह । 10

मनः शमं न गृह्णाति न प्रीतिसुखमश्नुते ।
न निद्रां न धृतिं याति द्वेषशल्ये हृदि स्थिते ॥ ३
पूजयत्यर्थमानैयान् येषु चैनं समाश्रिताः ।
तेऽप्येनं हन्तुमिच्छन्ति स्वामिनं द्वेषदुर्भगं ॥ ४
सुहृदोऽप्युद्विजन्तेऽस्माद् ददाति न च सेव्यते । 15
संक्षेपान्नास्ति तत्किं चित्क्रोधनो येन सुस्थितः ॥ ५

1 Cp. *mbh. ad. VI, 51*, *Du. Jc. 197. 25* - *Prat. p. 413*

2 Cp. *Dhammapada 124*

3 *Maney. samam, Tib. z. 61 = Dh. v. 1000*

4 Cp. *Çikşās. 265. 12*

5 Cp. *Anaṅgala, IV, p. 96* - *instructio-subjecta participii loddhanam*

ग्रमं प्रग्रम न गृह्णाति नाश्रयते । अनुपशान्त एव सदा
द्वेषानलप्रज्वलितत्वात् । न प्रीतिसुख सौमनस्यसुखमश्रुते ।
आप्रोति । तेनेवाक्रान्तत्वात् । न निद्रां न धृतिं चित्तसुखं
लभते । कायचित्तसंतापकारिणि द्वेषशक्त्ये हृदयनिवासिनि ।

- 5 पूजयति मत्करोति स्नाभमत्कारैर्यान् । येऽपि चानु-
जौविनः । एव द्वेषिण स्वाभिनमपकर्तुमिच्छन्ति । किमिति
द्वेषदुर्भगं अप्रियमिति हेतुपदमेतत् ।

- सुहृदो मित्राण्यपि । उद्विजन्ते उत्तस्यन्ति । अस्माद्द्वेषिणः ।
दानोन्मुखोऽपि मृत्यवर्गेन सेव्यते नोपगम्यते । किं वज्रना ।
10 इदमिह सचेपेणावधार्यतां । नास्ति तदुपग्रमकारणं किं चिद्येन
कोपनः सुख लभेत ।

चित्तस्य कर्कशावस्था द्वेषः । तस्योद्भूतवृत्तिस्तु क्रोधः ।
यद्वशाद्दण्डादिग्रहणं क्रियते । दत्यनयोर्भेदेऽपि द्वयोरपि परि-
हर्तव्यतया ऽभेदेनैव निर्देशः ॥

- 15 एवमिह दृष्टधर्मेऽपि द्वेषदोषानवगम्य तत्परित्यागाय यत्न-
वता भवितव्यमित्याह ।

एवमादीनि दुःखानि करोतीत्यरिसंज्ञया¹ ।

यः क्रोधं हन्ति निर्वन्धात् स सुखीह परच च ॥ ६

एवं यथोक्तप्रकारेण दुःखानि जनयति [63^b] यस्मात् ।

¹ Tib Kho-bai dgra yis de-la-sogs sdug banal dag ni byed par-
hgyur = Krodhāraṇā ovamādāni duḥkhāni kriyante

तस्मात् यः सुकृतात्मा । निर्वन्धात् गाढाभिनिवेशात् आरब्ध-
वीर्य इत्यर्थः । स सुखी इहलोके परलोके च ।

इदानीं द्वेषोपघाताय तत्कारणमुपहन्तुं व्यवस्थां कुर्वन्नाह ।

अनिष्टकरणाज्जातमिष्टस्य च विघातनात् ।

दौर्मनस्याशनं प्राप्य द्वेषो हृत्तो' निहन्ति मां ॥ ७ ॥ 5

तस्माद्विघातयिष्यामि तस्याशनमहं रिपोः ।

आत्मात्मौघग्रहप्रसूते इष्टानिष्टे । आत्मात्मौघयोः सुख-
साधनमिष्टं । तद्विपरीतमनिष्ट । इति कल्पनाकृतमेवैतत् ।
न तु परमार्थतः किं चिदिष्टमनिष्टं वा भवति । तस्मान्
मिथ्याभिनिवेशवासनावशात् । अनिष्टस्य करणाद् इष्टस्य 10
चोपहननाद् दौर्मनस्य मानस दुःखमुपजा[य]ते । तस्मात्
तत्कारिणि तद्विरोधिनि वा द्वेष उत्पद्यते । इति दौर्म-
नस्यमेव बलवद्भोजनं लब्ध्वा लब्धमामर्थ्यः सन् द्वेषो निहन्ति
मां इति निश्चित्य तत्पुष्टिकारणं च हनिष्यामि प्रथमतः ।
तस्मिन् हते सुखमेव तस्य हननात् । समूलघातं हतस्य पुनर्ह- 15
त्यानायोगाच्च ।

ननु कोऽयमत्यर्थमभिनिवेशो भवत इत्याह ।

यस्मान्न मद्वधादन्यत्कृत्यमस्यास्ति वैरिणः ॥ ८ ॥

1 So Dev — Minaev and his Mss dr-to—But Tib rtaṣ-te uberflussig, fett (SCHMINT), brta ba=dick werden, brta-byed pa=nahren, brtaṣ-pa=sphāta (FORCAUX) —nus pa itas nas=sambhṛtaçakti (supra ad IV, 45)

यस्मात् मम वध विहाय रात्रिदिवमपरं न किं चिद्द्वेषस्य
वैरिण करणीयमस्ति ॥

एवं द्वेषदोषान्विभाव्य सर्वोपायेन तद्विपक्षभूतां चान्ति-
मुत्पादयेत् । तत्र चान्तिस्त्रिविधा धर्ममगीतिसूत्रेऽभिहिता ।
५ तद्यथा दुःखाधिवासनाचान्तिः । धर्मनिश्चयचान्तिः^१ । पराप-
कारमर्षणचान्तिश्च^२ ॥ तत्र तावद्दुःखाधिवासनाचान्तिमधि-
कृत्याह ।

अत्यनिष्टागमेनापि न श्लोभ्या मुदिता मया ।

दौर्मनस्येऽपि^३ नास्तीष्टं कुशलं त्ववहीयते ॥ ६ ॥

10 'दुःखाधिवासनाचान्तिविपक्षोऽनि[64]ष्टागमप्राप्तदुःखभी-
रुता । इष्टविघातप्राप्तश्च सुखाभिष्वङ्गः । ताभ्यां दौर्मनस्यं ।
ततो द्वेषो लीनचित्तता^४ वा ।

अत एवाह चन्द्रप्रदीपसूत्रे । सुखेऽनभिष्वङ्गः । दुःखे-
वैमुख्यमिति ।

15 रत्नमेघसूत्रेऽप्युक्तं । य इमे आध्यात्मिका शोकपरिदेव-
दुःखदौर्मनस्योपायासाः । तान् चमते अधिवासयतीति^५ ॥

1.1 = *Qiksās*, 179, II, cp. *Dharmasamgraha* CVII — On the first Kānti, VI, 9-34, on the third, 35-51, on the second, 52. We have *adhiवासना*, *infra* ad VI, 22.

2 = Tib. *chos la nes pai sems pai bzod pa*.

3 So M. Dev., L² *syūpi*, Mīnaev. *°syena nāsti*. See Commentary.

4 4 = *Qiksās* 179, II 14.

5 *Qiksās* has *linatā ca*.

6.6 = *Qiksās* 179, II 17.

अतो यदि नाम मम शिरः क्लिद्यते । तथापि न चोभ्या
न विकोपयितव्या मुदिता मया । मुदिता हि दौर्मनस्य-
प्रतिपक्षः । दुःखागमेऽपि प्रमुदितचित्तस्य दौर्मनस्यानवकाशात् ।
इति दौर्मनस्यनिरामाय मुदिता यत्नेन रक्षितव्या ॥ कुतः ।
दौर्मनस्येऽपि ह्यते दृष्टविघाते मति नास्तीष्ट । नाभिलषितं 5
सेत्स्यति । अथ तु विशेषः स्यात् । कुशल पुनरुपहन्यते ।

मुदिता चार्याद्ययमतिमूत्रे वर्णिता । तत्र कतमा मुदिता ।
या [बुद्ध]धर्माणामनुस्मरणात्^१ प्रीतिः प्रसादः प्रामोद्य चित्त-
स्यानवलीनता अनःश्लथता अपरितर्षणता । सर्वकामरतीना-
मपकर्षणात् सर्वधर्मरतीनां प्रतिष्ठान् । चित्तस्य प्रामोद्यं । 10
कायस्यौद्विग्यं । बुद्धेः मप्रहर्षणं । मनस उत्प्लवः । तथागत-
कायाभिनन्दनरतिरिति विस्तरः^१ ।

किं चेदमविचारयतो दौर्मनस्यमुत्पद्यत इत्याह ।

यद्यस्येव प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किं^२ ।

अथ नास्ति प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किं ॥ १० ॥ 15

यदि चेष्टनिघातनिवर्तनाय अनिष्टोपनिपातप्रतिषेधाय च
प्रतीकार उपायान्तरमस्ति । तदा दौर्मनस्येन तत्र किं ।

11 = *Qiksās* 183, 47

2 *Qiksās* has *yāvād dharmānāṃ*?, Tib *gan sans rgyas*

¹ This line occurs in *Qiksās* 180, 3 the next one, written in margin, is necessary and is confirmed by Tib of *Q*

तदेवानुष्ठेयतां । अथ नास्ति । तदापि दौर्मनस्येन तत्र किं ।
न किं चित्तप्रयोजनं । उपायाभावात्सर्वथा[64^b]गतमेतत् । इति
विचार्य दौर्मनस्य निवर्तनमेव वर ॥

अभ्यासाद् दुःखमबाधकं भवतीति प्रसाधयितुमुपक्रमते ।

5. दुःखं¹ न्यक्कारपारुष्यमयशश्चेत्यनीप्सितं ।

प्रियाणामात्मनो वापि शत्रोश्चैतद्विपर्ययात् ॥ ११ ॥

दुःखं कायिकं मानसिकं च । इति द्विविधं । तत्र कायिकं
दण्डादिघातजं । मानसिकं न्यक्कारादिनिमित्तं । तत्र न्यक्कारो
धिक्कारः² । पारुष्यं मर्मघट्टनावचनं³ । अयशश्चाकीर्तिः वैगुण्य-
10 प्रकारान्नं । इत्येतत्सर्वमनभिलषितं । यदि परेषां शिवं ननु ।
तदर्थमाह । प्रियाणां । आत्मीयत्वेन ये स्त्रीकृताः प्रेमस्थानं ।
तेषामात्मनश्च । दुःखादिकारकस्य पुनः शत्रोरेतद्विपर्ययात् ।
तस्य दुःखादिकमभीष्टमेव ।

तत्र दुःखासहिष्णुतां तावन्निराकर्तुमाह ।

15 कथं चित्तमभ्यते सौख्यं दुःखं स्थितमयत्नतः ।

दुःखेनैव च निःसारः⁴ चेतस्तस्माद् दृढीभव ॥ १२ ॥

1 Nyakkārapīrusam for metrical reasons — Tib bzñas dan thsig rtsub
din The Khāṅki pāram (Jātaka, I 22, 24) sammānana avamānana ksama

2 Tib n in-pa byed pa

3 The compound is new —ghittanā, from Lexx only

4 Tib has, sdug bsal med par des bbyun med = aduhkhena tena (dub-
khena) apunarbhavaḥ = Without difficulty by suffering is gained the not being
reborn — According to the Commentary mhsāna = das Herauskommen
= It is by dukkha alone that one can escape from dukkha

महता प्रयत्नेन कुशलपत्रमुपसेव्य कदा चित्कर्हि चित्तु-
दुर्लभ संसारे साश्रवं^१ सुख लभ्यते । दुःखं तु सर्वदा सुलभं ।
अथन्नसिद्धत्वात् । इति तदभ्यासो न दुष्करः । सर्वदा परि-
चित्तत्वात् । किं च संसारनिर्मरणोपायोऽपि दुःखमेव ।
तथापि पाथेयरूपतया तत्परिग्रहो युक्त एव । यत एवं^२
तस्मात् । हे चित्त दुःखानुभवनाय दृढीभव । मा कातरता-^३
माश्रयस्व ॥

अपि चेदं दुःख महार्थसाधकत्वात् सोढुमुचितं । इति
मनसि कर्तव्यं । इत्याह ।

दुर्गापुत्रककर्णाटा^४ दाहच्छेदादिवेदनां ।

10

^५ वृथा सहन्ते मुक्त्यर्थमहं कस्मात्तु कातरः ॥ १३ ॥

दुर्गापुत्रकाः चण्डीसुताः । महानवमौममयादिषु^६ त्रिरात्र-
मेकाहं वा उपोष्य गात्रदाहच्छेदनभेदनं कुर्वन्तो दुःखां वेदनां
निष्फलमेवानुभवन्ति । तथा कर्णाटदेशादिसमुद्भूता[65^a]
दाक्षिणात्या^६ उपरि^७ नामलिखनमात्राभिमानतः परस्परं^८ 15

१ Cp *Gīṭās*

२ Dev Kūnāta

३ So M — Minaev mudhā, Tib has don med

४ Cp *Āçvinaçuklanavamyām devīvatam*, Aufrecht, *Ori. Cat* 285a

५ Cp Aufrecht, *op cit*, *dāksinātya*, *ācārya*, *tintira*, *karnātadeṣa* (25^a)

W.ber, *Āyāsāna*, p 258, Roussel, *Cosmologie Hindoue* p 318 from *Bhāṅjalata-
pūrāna* Bhakti narrates her life to Nanda "I was born in Dravida, I have
grown up in Kārnāṭaka "

६ Tib gon mai min = altaraṅgāma, upari = gon du

स्यर्धमाना अनेकाभिः कारणाभिर्दुःखमनुभवन्तो जीवित-
मप्युत्सृजन्ति । अहं तु स्वपरात्मनोः परमदुर्लभबुद्धत्वसाधनाय
कृतोत्साहः । दुःखैः कस्मात्कारणात् कातरौभवामि ॥

स्यादेतत् । अत्यन्पदुःखं कथं चित्सोढुं शक्यते । कर-
५ चरणशिरश्छेदनादिदुःखं नरकादिदुःखं वा सुक्तर्यं कथं तु
सोढव्यमित्यत्राह ।

न किं चिदस्ति तद्वस्तु यदभ्यासस्य दुष्करं^१ ।

तस्मान्मृदुव्यथाभ्यासात् सोढव्यापि महाव्यथा ॥ १४ ॥

शास्त्राभ्यासकलादि कौशलादि मृदुमध्यातिमात्रदुःखानु-
१० भवनादि वा । वस्तु न तद्विद्यते किं चिद्यदभ्यासगोचरो न
भवति । सर्वमेवाभ्यासादात्मसात्कर्तुं शक्यत इति भावः ।
यस्मात्तस्मात् । अत्यन्पतरादिव्यथाभ्यासान्नरकादिमहाव्यथापि
सोढुं ।

यथोक्तं^२ । तत्रान्यदुःखाभ्यामपूर्वकं कष्टकष्टतराभ्याम सिध्यति ।

१५ यथा चाभ्यामवशात्सत्त्वानां दुःखसुखसञ्जा । तथा सर्वदुःखो-
त्पादेषु सुखमज्ञापत्युपस्थानाभ्यासात् स्वस्वमज्ञैव प्रत्युपतिष्ठते ।
एवं^३ निश्चन्दफलं^४ च सर्वधर्मसुखाक्रान्तं नाम समाधिं प्रति-
स्रभते^५ ।

१ Cp. *Gīśās* 180 ja, 265 c and note

२ २ = *Gīśās* 181, c 11

३ The reading of *Gīśās* is possibly better 'cūmī' but Tib. de litar na

४ Tib. rgyu-mthun pa'i lbras bu s m , According to Poncaux, same translation in *Lalitā* 58 - (rgyu bu = stotā, pa'i ltra = mthun pa = s ma, etc) — See Mahāvastu II, 546

उक्तं हि पितापुत्रसमागमे । अस्ति भगवन् सर्वधर्मसुखा-
क्रान्तो नाम समाधिः । यस्य समाधेः प्रतिलम्बाद्दोषिसत्त्वः
सर्वारम्भणवस्तुषु सुखमेव वेदनां वेदयते । न दुःखां^२ । नादुः-
खासुखां । तस्य नैरयिकामपि वेदनां कार्यमाणस्य सुखसञ्ज्ञैव
प्रत्युपस्थिता भवति । मानुषीमपि कारणं कार्यमाणस्य हन्ते- 5
ष्वपि क्विद्यमानेषु पादेष्वपि कर्णेष्वपि नासास्वपि सुखसञ्ज्ञैव
प्रत्युपस्थिता भवति । वेत्रैरपि ताड्यमानस्य अर्धं^३ वेत्रैरपि
कशाभिरपि ताड्यमानस्य सुखसञ्ज्ञा प्रवर्तते । बन्धनागारेष्वपि
प्रक्षिप्तस्य^४ तैलपाचिकां वा क्रियमाणस्य । दन्तुकुट्टितिक^५ वा
कुट्ट्यमानस्य । नङ्गचिप्पितिक^६ वा चियमानस्य । तैलप्रद्योतिकं^७
वादीयमानस्य । यावत्कार्पापणच्छेदिकां क्विद्यमानस्य । पिष्ट-
पाचनिकां वा पाच्यमानस्य । हस्तिभिर्वा मर्द्यमानस्य सुखसञ्ज्ञैव
प्रवर्तते । इति विस्तर ॥

स्थादेवैतद्यदि प्रथमत एव मृद्व्यथाभ्यासः स्यात् । यावता
स एव नास्तीति । अत्राह ।

^१ *Qikṣas* 181-12 182-8—See notes and Pali references

^२ Is wanting in *Qikṣas*

^३ Ms *pāṇḍesa* but *lū* *ṛkambā*

^४ *Qikṣas* has *prakṣiptasva* (pet tail?)

^५ *Qikṣas*—Ms *kuṭṭitakady* . The last aksara is doubtful

^६ See Prof. BENDALE'S notes on these difficult words—Our Ms .. *viṣ-*
pidikam va *viṣpamaṇasya*

^७ *Yāvat* supplies the sentences omitted by our author—*Qikṣas* has
'chedikam *pramākam* (better readm.)

उहंशदंशमशकक्षुत्पिपासादिवेदनां ।

महत्कण्डादिदुःखं च किमनर्थं न पश्यसि^१ ॥ १५ ॥

उद्दृशादिहृतदुःखमनर्थं किं न पश्यसि । तदयत्नसिद्धं
मृदुव्यथाभ्यामनिमित्तमस्यैव इति भावः ॥ पुनरन्यथा स्वचित्तं

५ दृढयितुमाह ।

शीतोष्णवृष्टिवाताध्वव्याधिवन्धनताडणैः ।

सौकुमार्यं न कर्तव्यमन्यथा वर्धते व्यथा ॥ १६ ॥

सुकुमारतरचित्तस्य हि दुःखमतितरां बाधकं भवति ।
दुःखेऽपि दृढचित्तस्य विपर्ययः ॥ ननु दृढीकरणेऽपि चित्तस्य

१० दुःखममह्यमेवेति । अत्राह ।

के चित्स्वशोणितं दृष्ट्वा विक्रमन्ते विशेषतः ।

परशोणितमध्येके दृष्ट्वा मूर्च्छां व्रजन्ति यत् ॥ १७ ॥

तच्चित्तस्य दृढत्वेन कातरत्वेन चागतं ।

दुःखदुर्योधनस्तस्माद्भवेदभिभवेद् व्यथा^२ ॥ १८ ॥

१५ न खलु दृढचित्तस्य किं चिदशक्यं नाम । तथा हि के
चिद्वीरपुरुषाः सयामभृमौ स्वशोणितमपि पश्यन्तोऽधिकतरं
शौर्यमाभजन्ते । के चित्पुन कातरचित्तसंततयः पररुधिर-
दर्शनादपि मरणान्तिकं दुःखमनुभवन्ति ।

१ Tib don med sdug bsnaṅ ciṣ ma mthon anaithom dnkham kasmān
na drstam

२ Tib dc bas gnod pa khyad-bead ṣin ṣdug bsnaṅ inams-kyis mi
hsugs-byos = tasmād vyathām abhūbhavan duḥkhaṅ adhaṣṇāṇiyo bhavet

एतदुभयमपि चित्तस्येतेतराभ्यासविपर्ययात् । इति मत्वा
दुःखदुर्घोषनो^१ नाधिगम्यो भवेत् । दुःखैरणकम्प्यत्वात् ।
ततोऽभिभवेद्भयां । न पुनस्तथाभिभूयते ॥

इत्यमप्यभिभवेद्भयामित्याह ।

दुःखेऽपि नैव चित्तस्य प्रसादं क्षोभयेद् बुधः । ५
संश्रामो^२ हि सह क्लेशैः^३ युद्धे च सुलभा व्यथा ॥ १६ ॥

प्रसादपूर्वोक्तनावसादयेद्विचक्षणः । कुतः यस्मात् । क्लेश-
शत्रुभिः सह मश्रामोऽयमारब्धः । संश्रामे च व्यथा नाम न
भवेदिति दुर्लभः । व्यथा सुलभैव ॥

न[७७^४]नु तथापि दुष्करमिदमतीव दृश्यत इति । अत्राह । 10

उरसारातिघातान्ये प्रतीच्छन्तो जयन्त्यरीन् ।
ते ते विजयिनः शूराः शेषास्तु मृतमारकाः ॥ २० ॥

अभिमुखमभिभवन्तः^४ शत्रुं । तत्रहारात् वचःस्थलेन प्रती-
च्छन्तो ये जयन्ति समरे रिपून् । ते ते शूरपुरुषाः^५ पर-
रिपुविजयादिह लब्धविजया प्रशस्यन्ते । ये पुनरन्ये क्ल- 15

^१ So Ma (second hand) = °dl. mo' nidha'

^२ So L², M — Mīnācy has saṃgrāma hu , and so Tib. gyul hgyed la, but see Commentary — With saṃgrāma cp. *Chakras* 361B

^३ The Tib. version is the following: sdug bsnal thoms end khyid band-
nas ze sdan-la-sogs dgra hjom pa sarvadulikhāny abhibhūya dveśādyarim
jayanti

^४ Orig. scribe °bhavanti, second scribe °bhavāntā

^५ Tib. mchog tu dgra, mchog-ma = para, uttama, parama, etc

प्रहारादिभिरभिभवन्ति शत्रुं । ते चाकिचित्करतया मृतमा-
रका^१ जुगुप्सनीया एव शूरैः ॥

इतोऽपि गुणदर्शनाद्दुःखमधिवासयितव्यमित्याह ।

गुणोऽपरश्च दुःखस्य यत्संवेगान्मदच्युतिः ।

5 संसारिषु च कारुण्यं पापाङ्गीतिर्जिने स्पृहा ॥ २१ ॥

अथमपरः शुभहेतुर्गुणो दुःखस्यास्य सर्वोधिमार्गानुकूलः ।

यद्दुःखस्य ममावेशे मनसि सवेग उपजायते । तस्माच्च यौवन-
धनादिकृतस्य मदस्य च्युतिर्भङ्गो जायते । समादिषु च संसार-
दुःखपौडितेषु करुणाचित्तं । पापस्य फलमिदमिति मत्वा

10 पापाङ्गयमकरणचित्तं च । बुद्धे च भगवति स्पृहा भक्तिः
श्रद्धा चित्तप्रसादश्च । भगवानेव हि दुःखक्षयगामिनं मार्ग-
मुपदिष्टवानिति ॥

परप्रत्ययोत्पन्नदुःखाधिवासनाय परामृशन्नाह ।

पित्तादिषु न मे कोपो महादुःखकरेष्ठपि^२ ।

15 सचेतनेषु किं कोपः तेऽपि प्रत्ययकोपिताः^३ ॥ २२ ॥

पित्तादिदोषत्रयात्मकमेव शरीरं । ते च तथाविधाहार-
विहारवैगुण्याद् विषमावस्थां प्राप्ता व्याधीन् जनयन्तः सर्वदुःख-

^१ The compound is new

^२ Mnaev has °dukhkāreṣv but Comm janayanti

^३ Kopita translated by bskal ba = urged on, influenced (cud, pra ū)
The pitādayah are said "kopita" when troubled (ksobhata)

हेतवो भवन्ति । तथापि न तेषु मम कोपः । अचेतनत्वात् ।
न ते संचिन्त्य दुःखदायकाः । किं तर्हि । स्वकारणसामग्री-
बलेन प्रकोपमुपगताः । यद्येवं सचेतनेषु किं कोपः । किं न
स्यादिति चेत् । तेऽपि पूर्वकर्मापराधात् स्वकारणसामग्रीप्रको-
पिता दुःखदायका भवन्ति । इति पित्तादिवत्तेष्वपि न युज्यते 6
मम क्रोधः ॥ [66^b] उभयत्रापि समान कारणाधीनत्वं ।

इत्युपदर्शयन्नाह ।

अनिष्यमाणमप्येतच्छूलमुत्पद्यते यथा ।

अनिष्यमाणोऽपि बलात्क्रोध उत्पद्यते तथा ॥ २३ ॥

स्रप्रत्ययोपजनितसामर्थ्येभ्यः पित्तादिभ्योऽनभिप्रेतमपि शूल- 10
मवश्यमुत्पद्यते यथा । तथा स्वहेतुपरिणामाधिगतशक्तिभ्यो
दौर्मनस्यादिभ्यः क्रोध उत्पद्यते । इति साधारणमनयोर्हेतु-
प्रत्ययाधीनत्वं ॥

अथ स्यात् । उक्तमत्र सचेतनाः संचिन्त्य तथाविधानिष्ट-
कारिणः । न तु पुनरितरे तथेत्याह ।

15

कुप्यामीति न संचिन्त्य कुप्यति स्वेच्छया जनः ।

उत्पत्स्य इत्यभिप्रेत्य क्रोध उत्पद्यते न च ॥ २४ ॥

तत्रत्ययसामग्रीमन्तरेण कुप्यामीत्येवं बुद्धिपूर्वकं संचिन्त्य
न जनः स्वैरं प्रकुप्यति । क्रोधोऽपि उत्पत्स्य इत्यभिसंधाय
स्वातन्त्र्येण नैवोत्पद्यते ॥

20

तस्मादिदमेवात्र प्रमाणसिद्धमित्याह ।

ये के चिदपराधास्तु^१ पापानि विविधानि च ।

सर्वं तत्प्रत्ययबलात् स्वतन्त्रं तु न विद्यते ॥ २५ ॥

^२ इदम्प्रत्ययतामात्रमसुपस्थितस्वभावं सर्वमिदं । न तु स्वा-
5 तन्त्र्यप्रवृत्त किं चिदपि विद्यते ।

न च प्रत्ययसामग्र्या जनयामीति चेतना ।

न चापि जनितस्यास्ति^३ जनितोऽस्मीति चेतना ॥२६॥

प्रत्ययसामग्र्यपि न स्वकार्यं जनयन्ती संचिन्त्य जनयति ।
सा हि स्वहेतुपरिणामोपनिधिधर्मतया तथाविधं कार्यं
10 जनयति । न तु संचिन्त्य । न चापि जनितस्य कार्यस्यापि
अनया सामग्र्या जनितोऽस्मीति चेतना मनसिकारोऽस्ति^४ ।
तस्मान्निर्व्यापारतया सर्वधर्माणां । 'अस्मिन् सति इदं भवति ।
अस्थोत्पादादिदमुत्पद्यते । इतीदम्प्रत्ययतामात्रमिदं जगत्^५ ।
नात्र कश्चित्स्वतन्त्रः सभवति । हेतुप्रत्ययाधीनत्वात्सर्वधर्माणां ॥
15 स्वादेतत् । अस्यैव स्वतन्त्रः । यथा मांख्यानां प्रधानः आत्मा

1 So Minerv, M his ° iparādhaḥ ev

2 Cp *Bodhic t* note ad 249,12 (p 395), *Sarvadāśanas* 20,21 and
Comm to *Ṣaṅk uā* II 2, 19

3 L³ janitasyāpi

4 Cp *Qūḍistambasūtra* on *Pratītyasamutpāda* *bijasya naivam*
bhavati "aham ankuram nuvartayāmi" iti, *ankurasya naivam bhavati*
aham bijena nirvartita" iti ' *Qūksās*, *Madhyamakavṛtti*, *Bodhic* IX, *Abhi*
dharmakośav *Bhāṇatī*, p. 354

5 5 = *Madh vṛtti*, 14,26, 50,11, *Muhāraṣṭi*, II, 285 7, *Maṅghimāṅkāya*
III 63 26 *Bodhic t* 307, 9 *Abhidharmakośa*, (Soc As) fol 234-5

च नैयायिकादीनामाकाशादयः । तत्किमुच्यते न किं चित्त्व-
तन्त्रमिह विद्यते । [67^a] इत्याशङ्क्याह ।

यत्प्रधानं किलाभीष्टं यत्तदात्मेति कल्पितं ।

तदेव हि भवामीति¹ न संचिन्त्योपजायते ॥ २६ ॥

यत्तद्भवतां सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रधान- 5
मित्यभिमतं । किलेति प्रमाणसंगतमेतदित्यरुचिं प्रकाशयति ।
यदपि तद्वस्तु किं चिदात्मेति कल्पितमध्यवसितं प्रमाणा-
संगतमेव । आह । यस्मात्तदेव स्वयमेव तदपरकारणाभावाद्
भवामि समुत्पद्य इति नाभिसंधाय² जायते ॥ कुतः । यस्मात्

अनुत्पन्नं हि तन्नास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा । 10

तत् प्रधानादि प्रागसदेव । असतश्च बन्ध्यासुतादेरिव का
भवितुमुत्पत्तिमिच्छा भवेत् । अथ नासदुत्पद्यते किं चित् ।
केवलमव्यक्तावस्थातो व्यक्तावस्थायां परिणाममात्रं । यद्येवं परि-
णामोऽपि कथमसन्नोत्पद्यते व्यक्तावस्था वा । परिणामस्य
व्यक्तावस्थायाश्च तत्त्वभावत्वे तस्याप्युत्पत्तिप्रसङ्गः । व्यतिरेके 15
संबन्धाभावः । संबन्धकल्पनायां चानवस्था । परतो विस्तरेण
प्रधानं निराकरिष्यते³ ॥

स्वादेतत् । आत्मन्ययमदोष एव । न हि तस्य वयमुत्पाद-

1 Dev bhavāmiti

2 In margin abhiprāyikṛtya, wanting in Tib

3 IX, 127-135 For the present argumentation, see 136 vyaktisyaśata
utpattir akāmasyaṁ te sthātā—Cp *Madh. vṛtti* 67

मिच्छामः । सर्वदा नित्यस्वभावतयानुत्पन्न एवासौ । भवतु
नामैवं । तथापि सर्वथा खरविषाणकल्प एवासामुत्पादाभावात् ।
ततो नात्रापि निवर्तते

अनुत्पन्नं हि तत्रास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा । इति ।

- ५ भावेऽपि वा नास्य स्वात्मन्यपि प्रभुत्वमस्ति । प्रकृत्युपनामित-
मेव हि विषयमपि स भुङ्क्ते । तदा च विषयोपभोगात्प्राक्
तद्भोक्तृत्वमस्य नामीत् । पश्चादुत्पन्नं च तत्त्वभावमेव^१ । अन्यथा
तस्य भोक्तृत्वायोगात् । तदुत्पादे च तस्याप्युत्पाद् इति कथं
नात्मन उत्पाद् इष्यत इति । तदेव^२ [७७^b] पुन

- 10 अनुत्पन्नं हि तत्रास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा ।
इत्यायातं ॥

अपरमपि दूषणमत्राह ।

विषयव्यापृतत्वाच्च^३ निरोद्धुमपि नेहते ॥ २७ ॥

यद्यप्यसौ प्रधानोपहितविषयोपभोगाय प्रवर्तत इतीष्यते ।

- 15 तदा प्रागप्रवृत्तस्य पश्चात्प्रवृत्तिर्न युज्यते । अथ कथं चित्रव-
र्तते । तदापि विषये व्यापृतस्य निवृत्तिर्न स्यात् । एतदेवाह ।
निरोद्धुमपि नेहते । विषयोपभोगान्निवर्तितुमपि नोत्सहते ।
तदा तस्य तत्त्वभावत्वात् । तस्य च नित्यतयानिवृत्तेः । निवृत्तौ
वानित्यत्वप्रसङ्गात् । नैयायिकादीनामात्मनो व्यपदेशो नित्यत्वात् ।

- 20 विशेषमपि तस्याह ।

^१ So Ms

^२ Mīnaov and text Mss विषयव्यापृतत्वाच्च - Tib yul la rtag tu gyens
hgyur bas hgaḡ paḡ

नित्यो ह्यचेतनश्चात्मा व्योमवत् स्फुटमक्रियः ।

अचेतन्य सांख्यादिह विशेषः । अन्यत्र समानता । तत्र
नित्यः पूर्वापरकालयोरेकस्वभावः । अचेतनश्च अचित्स्रभावो
जड इत्यर्थः । अन्यचेतन्ययोगाच्चेतयते । व्योमवत् व्यापी । अत
एव स्फुटं व्यक्तमक्रियः । यदाह ।

5

अन्ये पुनरिहात्मानमिच्छादीनां ममाग्रय ।

स्वतो ऽचिद्रूपमिच्छन्ति नित्य सर्वगत तथा ॥

शुभाशुभानां कर्तार कर्मणां तत्फलस्य च ।

भोक्तार चेतनायोगाच्चेतन न स्वरूपतः ॥¹

तथा चाकिञ्चित्कर एवासौ क चिदपि कार्ये ऽनुपयोगात् ॥ 10

अथापरमहकारिप्रव्ययसनिधौ निष्क्रियस्यापि तस्य क्रियाप-
गम्यते । यदक्त

ज्ञानयत्नादिमवन्धः कर्तृत्वं तस्य भण्यते । इति²

अत्राह ।

प्रत्ययान्तरसङ्गेषुपि निर्विकारस्य का क्रिया ॥ २९ 15

ज्ञानयत्नादिप्रत्ययान्तरसंपर्के ऽपि नित्यत्वान्निर्विकारस्य पूर्व-
स्व[68]भावादप्रच्युतस्यात्मनः का क्रिया ॥ नैव क्रिया युज्यते ।

¹ Quoted ad ix 58 (p 295-20) *natyavikarad vñcesika npi*

² Quoted ad ix 72 (p 301-26) Our MS has *labhyat*, but Tib *bçad* —
The second line is the following *Sukhaduhkhādīsāmavittisamavāyas tu*
bhoktrta — These buddhistic quotations may perhaps be found in the
Tantrajñāna by Bhāvaviveka ?

यः पूर्ववत्क्रियाकाले क्रियायास्तेन किं हतं ।
तस्य क्रियेति संबन्धे कतरत्तन्निबन्धनं ॥ ३०

यथा पूर्वमक्रियाकाले तथा क्रियाकाले ऽपि यः । तेन
कारकस्वभावविकलेन क्रियायाः किं हतं । येन प्रत्ययान्तरमङ्गे
5 तस्य क्रिया व्यवस्थाप्येत ॥ अपि च । उभयसंबन्धाभावात्
तस्यात्मनः क्रियेयमिति संबन्धे कतरत्तदन्यनिमित्तं । नैवास्ति
किं चित् ॥

विस्तरेण चात्मनो निराकरिष्यमाणत्वादीश्वरस्य^२ च न
स्वतन्त्रः कश्चिदपि संभवति । एवमस्मात्तन्त्र्यं सर्वत्र प्रसाध्योप-
10 सहरन्नाह ।

एवं परवशं सर्वं यद्वशं^३ सो ऽपि चावशः ।

‘निर्माणवदचेष्टेषु भावेष्टेवं क्व कृष्यते^६ ॥ ३१

एवमुक्तनयेन परवशं परायत्तं सर्वं बाह्याध्यात्मिकं वस्तुजातं ।
तर्हि यद्वशे^६ तदपरायत्तं भविष्यतीति चेत् । न । यद्वशं सो
15 ऽपि चावशः स्वहेतुपरतन्त्रः । एव स हेतुरपि स्वहेतोरित्यना-

1 *Minaev* katarattam ni , L katarantu Tib de vi tved pa bid yin
ces, libel bar hgyur ba gan zog yod = tasya kriyayam ita (cp. Comm.)

2 On *iqvara*, see IX 119 126 , on *ātman*, IX, 58 60

3 = *yasya vaçe sbitam sarvam*, so ‘pi

4 *Minaev* has *niṣvānav id* , L² *niṣvāna* , so Tib de lt or ces na sprul
lta bu dnos po kun la bkho na hgyur (= *evam jñātvā nirmitasādṛśasarva-*
bhāvesu ni kṛpyate) —Comm —MS has also *niṣvāna*, p 187, 4, 10 (p. V 57
supra)

5 L² *kṛpyate* —According to the Comm. *kṛpyatām*

6 So MS clearly written the old sign of *c* antecedent

दिसंसारपरपरायां न स्ववशिता¹ क चिदपि संभवति । अतो
निर्वाणपाराः सर्वधर्मा इति । क कस्मै द्रुह्यति परमार्थतः
येनापराधिनि क चित्कस्य चिदपराधे तस्य द्वेषो युक्तः ।
इदमेवाह । निर्वाणवत् सर्वव्यापारकल्पनाविगमात् । अचेष्टेषु
निरीहेषु सर्वधर्मस्त्वेवं सत्सु क कुप्यतां । न युज्यते प्रेक्षावतां ५
क चिदपि कोप इति भावः ॥

स्यादेतत् । एवं ह्येकं समर्थयतो द्वितीय विघटत इत्या-
ग्रङ्गयन्नाह ।

वारणापि न युक्तैवं कः किं वारयतीति चेत् ।

समर्थितन्यायेनैव वारणापि निवर्तनमपि निर्वाणवदचेष्टेषु 10
भावेषु न युक्ता । एवमिति यदा किं चिदपि स्वतन्त्रं न दृश्य-
[68¹]ते । सर्वं प्रत्ययमामर्शं प्रतीत्य जायते । तदा वारणापि
न युक्ता । यदि वामैव तथापि कथं न युक्ता । को वारयति
स्वतन्त्रः कर्ता किं निषेध स्वतन्त्रप्रवृत्त वारयतीति चेत् ॥
अयमभिप्रायः । न हि समाने ऽपि न्याये क चित्प्रवृत्तिः क 15
चिन्नित्तिर्युज्यते । एकत्र निवृत्तौ सर्वत्रैव निवृत्तिर्युक्ता न
तु क चिदेव न्यायस्य सामान्यत्वात् । तस्माद्युक्तमेतत् । वारणा
न युक्तेति । यद्येव मन्यसे ऽत्रोत्तरमाह ।

युक्ता प्रतीत्यता यस्माद्दुःखस्योपरतिर्मता ॥ ३२²

¹ svavṛṇin, १ cītā are new

² Tib de la biten nas adag bsal rnam rgyun chad hgyur hdoḡ mi rgs
med=fat pratītya dukkhānam uparātib istā na avuktā —Dov yuktāh
tasmād

युक्ता वारणा । कुतः प्रतीत्यता^१ । इदं प्रतीत्येदमुत्पद्यत
इति प्रतीत्यसमुत्पन्नता यस्मादस्ति निर्व्यापारेष्वपि भावेषु ।
अतो वारणा युक्ता । ततो न व्याघातः । एतदुक्तं भवति । यद्यपि
निर्व्यापाराः सर्वधर्मास्तथापि प्रतीत्यसमुत्पादवशात्पारतन्त्र्यमुप-
५ दर्शितं । एव परवशं सर्वमित्यादिवचनात्^२ । ततो ऽविद्यादि-
प्रत्ययबलादुत्तरोत्तरं कार्यप्रवाहः सस्कारादिरूपः प्रवर्तते ।
पूर्वपूर्वनिवृत्तौ निवर्तते । एतच्चोत्तरत्र^३ विस्तरेण प्रति-
पादयिष्यते ॥ तस्माद्दुःखस्य संसारस्योपरतिर्निवृत्तिरभिमतता^४ ।
अतो द्वेषादिपापप्रवृत्तिवारणा संगच्छते । तां प्रतीत्यं तथा-
१० विधमभ्युदयनिःश्रेयसस्वभावं फलमुत्पद्यते ॥

सांप्रतं प्रकृतमेव योजयन्नाह ।

तस्मादमिचं मिचं वा दृष्ट्वाप्यन्यायकारिणं ।

ईदृशाः प्रत्यया अस्येत्येवं मत्वा सुखी भवेत् ॥ ३३

यस्मात्प्रतीत्यजं^५ सर्वं तस्मादमिचेतरमपकारिणं^६ प्रतीत्यं
१५ सुखमेवालम्बनौय । कुतः । ईदृशा अपकारकरणशीलहेतवो
ऽस्य[ः]मिचस्येतरस्य वा । इत्येवं निश्चित्य सुखी भवेत् । दौर्मनस्यं
न कुर्वीत [६९^a] ॥ किं च दुःखोपनिपातेन चित्तचोभेऽपि न
दुःखस्य निवृत्तिरस्तीत्युपदर्शयन्नाह ।

१ Tib. brten nas so = pratitya

२ *Supra* VI, 31

३ IX, 75

४ We have yuktā vāranā, pratityatā yasmād asti, tasmāc ca saṃsāra sya
nivṛttir abhīmatā

५ Pratitya samutpannam

६ Tib. mi mdza dan cig ʼos = amittam itāram ca

यदि तु स्वेच्छया सिद्धिः सर्वेषामेव देहिनां ।
न भवेत्कस्य चिद्दुःखं न दुःखं कश्चिदिच्छति ॥ ३४

न ह्यात्मेच्छामात्रेणानभिमत निवर्तते अभिमत चोपतिष्ठते
हेतुमन्तरेण । तथात्वे सति न भवेत्कस्य चित्सत्त्वस्य दुःख ।
किमिति । न दुःखमात्मनः कश्चिदिच्छति । स्वसुखाभिलाषिण ५
एव हि सर्वमत्त्वाः ॥

दुःखाधिवासनाचान्तिमभिधाय^१ इदानीं^२ परापकारमर्षण-
चान्तिमुपदर्शयन्नाह ।

प्रमादादात्मनात्मानं बाधन्ते कण्टकादिभिः ।
भक्तच्छेदादिभिः कोपादुरापस्यादिलिप्तया ॥ ३५ 10
उद्वन्धनप्रपातैश्च विषापथ्यादिभक्षणैः ।
निघ्नन्ति के चिदात्मानमपुण्याचरणेन च ॥ ३६
यदैवं क्लेशवश्यत्वाद् घ्नन्त्यात्मानमपि प्रियं ।
तदैषां परकायेषु परिहारः कथं भवेत् ॥ ३७

असमौचितकरिता प्रमादः । स्वयमेव स्वकाय कण्टक- 15
खाणुकढकपाषाणशर्करादिभिर्दुर्गमार्गेषु^३ कर्मप्रवृत्ताः । कण्टका-
स्तरणशयनादिभिर्वा बाधन्ते । तथा भोजनपानपरिहारा-

^१ VI, 8-34

^२ VI, 35-50

^३ Khanu, cp. Bendall's note ad *Q'aves* 102 J, Kathalla (134), see *Mahāyāna* (Burnouf, *Lotus*, 383)

दिभिः^१ । किमिति कोपात् । अगम्यपरदारधनादि लब्धु-
मिच्छिद्या वा ।

उद्धम्बन ऊर्ध्वलम्बन । प्रपातः प्रपतन पर्वताटेः । जलाग्नि-
प्रवेशादिभिः । विषापथ्यादिभक्षणैः । अत्याहारातिपानादिभिः ।
5 निघ्नन्ति मारयन्ति के चिन्मोहपुरुषा^२ आत्मानं स्वकाय पर-
वधादिभिः । अपुण्यचरणेन च । परवधाभिप्रायाः संग्रामादिस्व-
कुशलक्रियया च ।

यदैवमुक्तक्रमेण क्लेशवश्यत्वात् क्लेशपरतन्त्रत्वादेते सत्त्वा
आत्मानमपि प्रिय वल्लभ घ्नन्ति पौढयन्ति । तदैषां परकायेषु
10 परशरीरेष्वपकारविरतिः कथं स्यात् ॥

इत्य च कृपापात्रमेवैते न द्वेषस्थान । इत्याह

क्लेशोन्मत्तौघतेषु प्रवृत्तेष्व्वात्मघातने ।

न केवलं दया नास्ति क्रोध उत्पद्यते कथं ॥ ३८

पिशाचैरिव यस्तेषु । एषु । अपकारकारिषु । उक्तनयेन
15 प्रवृत्तेष्व्वात्मघातने परापकारद्वारेण वा । न केवलं न तावत्
[69^b] कृपा नास्ति । औदासीन्यमपि साधूनां तत्रायुक्तं । द्वेष
उत्पद्यते कथं । कृपास्थानेष्विति विपर्ययो महान् ॥

१ Parihāra, see *Childers*, s. voc. "Ab (Abhidhānappadipikā) gives also to this word the meaning of vajjana, "avoiding," as in Sanskrit, but of this I have not as yet met with any example"—This meaning imposes itself in our text

२ Mohapūsa (not in P.W.) very common, *Lankā* 65, 15, 114, 9, etc. Cp. *mohavaiga*, *ibid* 111, 16

एवमपि स्वचित्त निवारयेदित्याह ।

यदि स्वभावो बालानां परोपद्रवकारिता ।

तेषु कोपो न युक्तो मे यथाग्नौ दहनात्मके ॥ ३६

तथा हि विकल्पद्वयमत्र बालानां पृथग्जनानां यद्येतादृश एव स्वभावः^१ परोपद्रवकारिता नाम । तदा न खलु स्वभावाः^२ ० पर्यनुयोगमर्हन्ति^३ किमिति परापकारं कुर्वन्ति ते । इति परिभाष्य तेषु दोषो न युक्तो मे । तद्यथाग्नौ दहनस्वभावे दाहकरणात् । अन्यथा तदभावे तत्स्वभावताहानिप्रमङ्गात् ।

द्वितीय विकल्पमधिष्ठत्याह ।

अथ दोषो ऽयमागन्तुः सत्त्वाः प्रकृतिपेशलाः । 10

तथाप्ययुक्तस्तत्कोपः कटुधूमे यथाम्बरे ॥ ४०

अथ दोषो ऽयमागन्तुरन्य एव न तत्स्वभावभूतः सत्त्वाः पुनः प्रकृतिप्रभास्वरचित्तमंतानतया^४ पेशला अकुटिलस्वभावाः । दोषा हि दुष्टस्वभावा न तत्स्वभावाः सत्त्वाः । तथाप्ययुक्तस्तेषु सत्त्वेषु पेशलस्वभावेषु कोपः । कस्मिन्निव । कटुधूमो यस्मिन्नि- 15 वाम्बरे । न हि कटुता नाम निर्मलस्याकाशस्य स्वभावः । अपि तु धूमस्य । अतश्च तद्दोषेण धूम एव दोषो युज्यते । नाकाशे प्रकृतिपरिशुद्धे । तस्माद्दोषेष्वेव कोपो युज्यते न सत्त्वेषु ॥

^१ MS cūdrā, cca svabhāvāḥ. No plural sign in Tib

^२ No sign of the plural in Tib

^३ MS parānuयोगam

^४ Cp. prakṛtīmāla,° prabhāsvatāta, *Bodhi* IX, 269 14, prakṛtiprabhas-
vatānuuddhu (*Lankā* 80 3)

^५ MS doṣo

अपि च यदेव हि प्रधान दुःखकारणं तत्र युक्तो भवेत्कोपो
नाप्रधाने । इत्याह ।

मुख्यं दण्डादिकं हित्वा प्रेरके यदि कुप्यते ।

द्वेषेण प्रेरितः सो ऽपि द्वेषे द्वेषो ऽस्तु मे वर ॥४१

- 5 काये हि दण्डप्रहारादभावितचित्तस्य दुःख समुत्पद्यते ।
ततो दण्ड एव मुख्यं दुःखकारणमिति । तत्रैव कोपो युक्तः । अथ
परप्रेरितस्य दण्डस्य को दोष । तेन प्रेरक एव द्वेषो भवति ।
एव तर्हि द्वेषेण सो ऽपि दण्डप्रेरकः [70] प्रेरित इति
द्वेषे द्वेषो मम युक्तो न प्रेरके ॥
- 10 अपि च । नादत्त किं चिदुपभुज्यते सुखं दुःखं वा ।
इति विचिन्त्य परापकारे ऽपि न तत्र चित्त प्रदूषयेत् ।
इत्याह ।

मयापि पूर्वं सत्त्वानामीदृश्येव व्यथा कृता ।

तस्मान्मे युक्तमेवैतत्सत्त्वोपद्रवकारिणः ॥ ४२

- 15 पूर्वं जन्मान्तरे मयापि सत्त्वानामेवविधेव पीडा कृता
यस्मात् । ऋणपरिशोधनन्यायेनोचितमेव ममैतत्परापकार-
कारिणः । तत्कर्मफलपरिपाकादिति भावः ॥

यद्यस्य कारण तस्मादेतदुत्पद्यते । नान्यस्मात् । इति
परामृश्य परापकार मर्षयेत् । इत्युपदर्शयन्नाह ।

तच्छस्त्रं मम कायश्च द्वयं दुःखस्य कारणं ।

तेन शस्त्रं मया कायो गृहीतः कुच कुप्यते ॥ ४३

अविकलकारणसामग्री हि सर्वकार्यस्य कारणमिति प्रमाणपरिनिश्चितं । सा चात्र तथाविधा विद्यते । तथा हि तस्यापकारिणः शस्त्र खड्गादि यन्म कायश्च । एतद्वयं सामग्रीरूपं 5 दुःखस्य कारण । इति समर्थकारणसङ्गावे ऽपि कार्यं कथं नोत्पद्येत । अन्यथा तत्तस्य कारणमेव न स्यात् । 'ततोऽन्यदपि तत् उत्पादयोगः । तस्माद्यदि कारणोपनायके कुप्यते तदा स्वात्मन्यपि कोपो युक्तः । यतः स्वयमपि दुःखकारणं वहत्युपनयति च भवान् । आत्मन्यकोपे परत्रापि न युक्त इति भावः ॥ 10

प्रकारान्तरेणोक्तमेवार्थं स्पष्टयन्नाह ।

गण्डोऽयं प्रतिमाकारो गृहीतो घट्टनासहः^१ ।

तृष्णान्धेन मया तत्र व्यथायां कुच कुप्यते ॥ ४४

शरीराकृतिरयं पङ्कगण्डो^१ मया गृहीतः । सर्वदुःखहेतु-
त्वात्सर्वोपमर्दसह । आकोटनताडनादिभिरप्यभेद्यत्वात् । दुःख- 15
परिहाराय सुखप्राप्तये च या तृष्णाभिलाषः । तदन्धेन पिहित-
प्रज्ञालोचनेन तस्यां व्यथायां सत्यां कुच कुप्यते । न हि गण्डस्य
कुडादि[70]मपर्कजे दुःखे क्व चिद्विवेकतः कोपो युक्तः ॥

^१ = tatsamagrīto, ny id api kāraṇam sy it, tata ?

^२ Tib. ṡu-ba ni yi gzugs hdra ba 1c-g-tu ni bzod sdng-bnal-can = gandah (= abscess) puruṡa(= ṡarīra)rūpasamah spaṡṡana asabah dābkhī But Comm sarvopamardasahā abhedyatvī On pratimā, see *Qikpās* 358, 16, on ganda, *Ang Nīkāya* IV, 386

^३ Ma pakṡa^o, but Tib , ṡu-ba smun pa.

अपि च । यः कार्येणानर्थी^१ तेन तत्कारणमेव परिहर्तव्यं
भवेत् । अहं तु विपर्यस्तमतिरिति विमर्शमुपदर्शयन्नाह ।

दुःखं नेच्छामि दुःखस्य हेतुमिच्छामि बालिशः ।
स्वापराधागते दुःखे कस्मादन्यत्र कुप्यते ॥ ४५

5 दुःखं दण्डाद्यभिघातजं नेच्छामि । तस्य पुनः कारणं
शरीरं प्रत्यपकारणं चेच्छामि बालिश इति बालधर्मो विपर्यासः ।
तस्मात्कारणात्स्वकाये यद्दुःखं तत्स्वापराधागतमेव । इति कस्मा-
दन्यत्र तत्सहकारिमात्रे कुप्यते ॥

आत्मवधाय स्वयं संकृतशस्त्रस्यैवान्यत्र मम कोपो न युक्तः
10 इत्याह ।

असिपत्नवनं यद्वद्यथा नारकपक्षिणः ।

मत्कर्मजनिता एव तथेदं कुच कुप्यते ॥ ४६

असिपत्नवनं नरकसमुद्भवं । अस्य एव पक्षाण्यस्येति कृत्वा ।
असिग्रहणं प्राधान्यात् । अन्यदपि शस्त्रं नारकदुःखहेतुर्यन्त्रं च^२ ।
15 वने तस्मिन्निवासिनो गृध्रोलूकवायसादयः पक्षिणो यथा मत्क-
र्मजनिता एव दुःखहेतवो भवन्ति । नान्यदत्र दुःखकारणमस्ति ।
तथेदमपि परशस्त्रादिकं दुःखहेतुर्मत्कर्मजनितमेव । इति कुच
कुप्यते ।

1 Ms kâryenûnadhî tena., Tib hbras bu don du mi gñer pa des —
(Byan chub don-du gñer = piârthayed bodhim). Should the conjecture be
right, *anarthon*, with a new meaning = *anabhidân*

2 Ms yantram evanasya tanuvâsino But Tib hkrul-hkhor dan
mtshon cha gzan-dag kyan bzun no (= grhitâni), nags-thsal de na gnas ...

इत्थमपि विपर्यास एवायमित्युपदर्शयितुमाह ।

मत्कर्मचोदिता एव जाता मय्यपकारिणः ।

येन यास्यन्ति नरकान्मयैवामी हता ननु ॥ ४७

येन मदीयेन कर्मणा चोदिताः प्रेरिता एव मयि पूर्व-
 कृतापकारे ऽपकारिणो जाताः सन्तो नरकान्यास्यन्ति । तेन 5
 मयैवामी अपकारिणो हता ननु । खचित्तं संबोधयति ।
 नामीभिरहं हतः । अयमभिप्रायः । यदि नाकरिष्यमहमीदृशं
 कर्म तदैतेऽपि नापकारिणो ऽभविष्यन्ति । मत्कृतेनैव कर्मणाप-
 कारिणो भवन्ति ॥

उपकारिष्वेव [71^a] मोहादपकारिबुद्धिर्ममेति कारिका- 10
 इयेन दर्शयन्नाह ।

एतानाश्रित्य मे पापं क्षीयते क्षमतो बहु ।

मामाश्रित्य तु यान्त्येते नरकान् दीर्घवेदनान् ॥ ४८

अहमेवापकार्येषां ममैते चोपकारिणः ।

कस्माद्विपर्ययं कृत्वा खलचेतः प्रकुप्यसि ॥ ४९ 15

एतानपकारिण आश्रित्य निमित्तीकृत्य । मम पापं पूर्व-
 जन्मकृतपरापकारजनितं क्षीयते तद्दुःखानुभवनविपाकेन चयं
 याति । क्षमतः ज्ञान्तिमालम्बमानस्य । बद्ध अनेकपर्यायेण कृतं ।

1 According to the Comm tīvra°

2 So M. L² —Minaev mayate

मामाश्रित्य मत्कर्मचोदिता एवमप्यपकारं कृत्वा पुनरेते नरकान्
तीव्रवेदनान् दुःसहदुःखानुभवान् यान्ति ॥ अत उक्तक्रमेण
अहमेवापकार्येषामित्यादि सुबोधं ॥

ननु यद्यपकारौ भवान् तर्हि भवत एव नरकगमनसुचितं
5 न त्वेषामित्याह ।

भवेन्ममाशयगुणो¹ न यामि नरकान्यदि² ।

एषामत्र किमायातं यद्यात्मा रक्षितो मया ॥ ५०

या प्रत्यपकारनिवृत्तिनिष्ठा एतन्ममाशयमाहाव्यं नरक-
गतिनिवृत्तिहेतुः । नरकान्न यामि तदात्माशयमाहात्म्यबलेन ।
10 न तु पुनरेषां दुराशयतया नरकेषु मन्नापतनमिति भावः ।
एतदेवाह । एषामित्यादिना ॥ अयमत्र समुदायार्थः । यद्यह-
मपकारी सन्नपि³ केन चिदुपायकौशलेन नरकात्न यामि ।
तदैषामुपकारिणां⁴ किमायात । किमपचीयते । का चतिरित्यर्थः ।
मया तावदेकेन [रक्षिता न] भवन्तामन्ये⁵ रक्षित आत्मा च
15 भवेत् । न चैतावता किं चिदेषां न्यूनाधिक गुणदोषेषु स्यात् ॥

1 Minaesv ācāyaguno , Tib bsam-pa = M L² ācāya²

2 Tib gal te bdag-la bsam-pa yī yon-tan yod na, dmyal mi hgro
yadi mayy ācāyaguno bhaven, narakam na yāmi

3 As said *supra* l 3

4 Possibly *apākāṁmah* , but the *apākāṁmah* are said to be *upakāṁmah*

5 Ms illegible and from a second hand bhavatām anyam r^o —Tib re-
zig bdag-ñid gong pas khyed cag gzan ni ma bsrung-la, bdag-ñid ni bsrung-
ba yin te = tāvad ātmanā ekena anyasmin eva na raksite ātmā eva raksito
bhavet —kyed-cag = plural of the pronoun of the second person the Tib
translator failed to understand this clause —According to Prof Kern mayā
tūvad ekena [na] bhavatā, manye, rakṣita ātmā ca bhavet

ननु यदि नामैवं तथापि भवतो ऽपि न युक्तमात्मरक्षण-
मुपकारिकतज्ञतया । इत्याशङ्क्याह ।

अथ प्रत्यपकारी^१ स्यां तथाप्येते न रक्षिताः ।

हीयते^२ चापि मे चर्या तस्मान्नष्टास्तपस्विनः ॥ ५१

यदि दण्डादिघा[११^b]तं कुर्वन्सु प्रत्यपकारी भवेयं । तथाप्येते 5
न रक्षिता भवन्ति । न कश्चिदेषां प्रतीकारो नरकगमनादिषु
कृतः स्यात् ॥ प्रत्युत । ताडितेनापि मया न प्रतिताडितव्यं ।
तथा । सर्वसत्त्वेषु न मैत्रचित्त मया निचेन्नव्य^३ । अन्नशो न
दग्धक्षूणायामपि प्रतिघचित्तमुत्पादयितव्यं^४ । इत्यादेर्बोधि-
सत्त्वचर्याया मम हानिरेव स्यात् ॥ तस्मादेतर्हि प्रतीकारोपाया- 10
भावात्तपस्विनो वराका रचितुमशक्यत्वात्तथा दुर्गतिपतिता
एव । इत्युपेक्ष्यन्ते^५ तावदिदानीं । पश्चात्तदुपायमधिगम्य
तत्करिष्यामि यथैषां दुःखमणुमात्रकमपि न स्यात् ॥

तदेवं परापकारअर्षणज्ञान्तिं प्रतिपाद्यं^६ । अधुना धर्मनिष्ठा-
नज्ञान्तिमुपदर्शयितुमाह ।

15

मनो हन्तुममूर्तत्वान्न शक्यं केन चित्क चित् ।

शरीराभिनवेशात्तु कायदुःखेन^७ बाध्यते ॥ ५२

1 Minaev pratyayakāī —L² syāi tathā

2 L² kṣīyate

3 Ms mayā niçcītavyam, but Tib. spans-par mi-hya ba

4 Cp VI, 1, in fine

5 Ex conj (=na sattvāpekṣā kriyate) Ms upekṣante—Tib do ltar na
ro zig hlan-sñoms su byas la ovam tāvad upekṣim kṛtvā

6 Cp ad VI 8 and 35.

7 Ex conj—Minaev, M, L² cūttam duhkkena, L¹ Dev kāyo—Tib
lus hdi sdug bsnal-dag gis gnod = kāyo 'yama duhkhair bādhyate.

द्विविधं दुःखमविचारतो बाधकमुपजायते । कायिकं मान-
सिकं चेति । तत्र मनसि न कश्चिद्दण्डादिकं दातुं शक्तः ।
अमूर्तत्वात्मनसः । इति तदुद्भवं दुःखं परमार्थतो न संभवति ।
कल्पनाकृतं तु दौर्मनस्यादिकं विद्यते । एतदेव दर्शयति ।
5 शरीरेत्यादिना । ममेदं शरीरमिति विकल्पाभ्यासवासना-
वशात् कायदुःखेन चित्तं विहन्यते ॥

¹ तत्रापि प्रतिनियतमेव दुःखकारणमित्याह ।

न्यङ्कारः² परुषं वाक्यमयशश्चेत्ययं गणः ।

कायं न बाधते तेन चेतः कस्मात्प्रकुप्यसि ॥ ५३

10 न्यङ्कारादिगणः समूहः कायस्य दुःखहेतुर्न भवति । न हि
कायस्थायं कं चिदुपघातं करोतीति येन तेन चेतः कस्माद्धेतोः
प्रकुप्यसि ॥

अथापि स्यात् । यदि नाम न्यङ्कारादयः कायस्य बाधका
न भवन्ति [72^a] तथापि तच्छ्रुत्वा मयि लोकानामप्रसन्नं चित्त-
15 मुत्पद्यते । इति मया नेष्यन्ते । इत्याशङ्क्याह ।

मय्यप्रसादो योऽन्येषां स किं मां भक्षयिष्यति ।³

इह जन्मान्तरे वापि येनासौ मे ऽनभौषितः ॥ ५४

भवतु नामैवं तथापि विचारणीयमेव । मयि न्यङ्कारादि-
श्रवणाद्यो ऽयमप्रसादो जनानां स किं मां भक्षयिष्यतीहल्लोके

¹ tatra = kāye

² Minaev nyakkūraparuṣam vākyam—M. nyakkūrah —Tib brūas
dan tshag rtsab smra-ba dan

³ Tib bdag-la za bar mi byed na, bdag ni chu phyi de mi hdod

परलोके वा । येनासौ लोकाप्रसादो ममाप्रियः । इति विचार्य
न कर्तव्यो ऽत्राभिवेगः ॥

अस्ति वाचाभिवेगकारणं लाभविघातो नामेत्याह ।

लाभान्तरायकारित्वाद्यद्यसौ मे ऽनभीप्सितः ।

नङ्क्ष्यतीहैव मे लाभः पापं तु स्थास्यति भ्रुवं ॥ ५५ 5

तथा हि न्यङ्कारादिश्रवणादप्रसादो लोकानां । तस्माच्च
लाभोपनामनवैमुख्यं । ततो ऽसौ न्यङ्कारादिर्गणो ममानिष्ट
इति चेत् । तदयुक्तं । नङ्क्ष्यति विनश्वरधर्मतयापगमिष्यति ।
इहैव प्रतिनियतैरेव दिनैर्मम लाभः । न तु परलोकानुबन्धी
भविष्यति । तन्निमित्तं न्यङ्कारादिकर्तृषु क्रुध्यतो यत्पापं तदेव 10
परं स्थास्यति । परलोकानुबन्धि भविष्यति । भ्रुवमिति अपरि-
भुक्ते तत्फले तस्याविनाशात् ॥

इदमपि चात्रालोचनीयं ।

वरमद्यैव मे मृत्युर्न मिथ्याजीवितं चिरं ।

यस्माच्चिरमपि स्थित्वा मृत्युदुःखं तदेव मे ॥ ५६ 15

इदमेव वर श्रेष्ठं यस्माभाभावादस्मिन्नेवाहनि मे मरणमस्तु ।
न तु पुनः परापकारद्वारेण लाभप्रतिलभान्मिथ्याजीवितं¹ चिरं
दीर्घकाल । कुतः । यस्माद्द्वन्द्वतरकालमपि जीवित्वा मरणान्तं

¹ Mithyā-ājīva is well known, see *Gīṭā* 267, 11, *Sam.* n III, 239, *Majjh* III, 75

हि जीवितं^१ । इत्यवशंभाविनो मृत्योर्दुःखं तदेव मम । यत्प-
श्चादर्षशतात्यये भविष्यति तदेवेदानीं मम चियमाणस्य । इति
चिरजीवितेष्वविशेषः ।

इतो ऽप्यविशेष एवेति श्लोकद्वयेन द[७२^१]ग्रन्थेनाह ।

- ५ स्वप्ने वर्षशतं सौख्यं भुक्त्वा यश्च विबुध्यते ।
मुहूर्तमपरो यश्च सुखी भूत्वा विबुध्यते ॥ ५७
ननु निवर्तते^२ सौख्यं द्वयोरपि विबुद्भयोः ।
सैवोपमा मृत्युकाले चिरजीव्यल्पजीविनोः ॥ ५८

यथा कश्चित्स्रप्रोपलब्धं वर्षशतं सुखमुपभुज्य विबुध्यते ।

- १० अन्यः पुनः क्षणमात्र । स तावन्मात्रेण सुखिनमात्मानं मन्यते ।
अनयोर्द्वयोरपि स्वप्नोपलब्धोपभुक्तसुखयोः प्रतिविबुद्भयोः सतो-
तदुपलब्धं विनष्टं सुखं न निवर्तते । जाग्रदवस्थायां नानुवर्तते ।
स्मरणमात्रावशेषत्वात् । सैवोपमा स्वप्नोपलब्धसुखयोरिव पुरु-
षयोर्मृत्युकाले मरणसमये चिरजीविनो ऽल्पजीविनश्च ॥ ननु^३
१५ निवर्तते मौख्यमिति । स्वार्थेऽप्यण्^४ ॥

इत्यलं भित्वाजीवितेन^५ ॥ अस्मादपि लाभालाभयोर्न
कश्चिद्विशेष इत्युपदर्शयन्नाह ।

^१ This formula which puzzled James d' Alwis (cp. Max Müller, *Dharmapada*, 148) is common in Sanskrit and Pali books

^२ Minaev na tan nivarate L^३ pravartate — See Commentary.

^३ Ms tu

^४ saukhyam = sukham

^५ See VI, 56

लब्धापि च बहूँलाभान् चिरं भुक्त्वा सुखान्यपि ।
रिक्तहस्तश्च नग्नश्च यास्यामि मुषितो यथा ॥ ५६

प्रचुरतरलाभान् लब्धापि समामद्य चिरकालमुपभुज्य
सुखान्यपि । पुनर्भृत्यमधिगम्य रिक्तहस्तश्च तुच्छहस्तः । न
तस्मात्लाभादीषदपि पाथेय गृह्णीत । नापि सुखात्किंचित्परि- 5
शिष्टमवस्थित । कटिसूत्रकमात्रमपि न परिशेषितमिति नग्नश्च
चौरैः परिमुषित इवास्मान्नोकात्पर लोकं यास्यामि ॥

स्यादेतत् । अस्त्येव विशेषो लाभस्य चीवरादीनामविघाता-
दायुःसंस्काराणामुपसम्भाच्चिरतरकाल जीवितं स्यात् । ततश्च
पूर्वकृतपापस्य विदूषणममुदाचारादिना परिचय शिचामवर- 10
परिरक्षणेन बोधित्तमेवनादिना च कुशलपत्रस्य च वृद्धिं
कुर्यां । यदुक्त ।

यावच्चिरं जीवति धर्मचारी

तावन्नसूते कुशलप्रवाह । इति [7.30] ।²

अतो लाभान्तरायकारिणि युक्त एव प्रदेष इत्याशङ्क्यन्नाह । 15

पापक्षयं च पुण्यं च लाभाज्जीवन् करोमि चेत् ।

लाभादुक्तक्रमेण जीवन् ध्रियमाणः पापक्षयं च पुण्यं च
करोमीत्यादि मन्यसे । नन्वेतदितः समधिकं दोषमपश्यताभि-
धीयत इत्याह

¹ Katisūtra = girdle, "pague"—Form in 'ka' is new.

² I cannot give exact reference

पुण्यक्षयश्च पापं च लाभाथ क्रुध्यतो ननु ॥ ६०

- लाभार्थं लाभनिमित्तं तदन्तरायकारिणि द्वेषं कुर्वतः
सुकृतक्षय एवोपजायते । यदुक्तं सर्वमेतत्सुचरितमित्यादिना^१ ।
अयं तु विशेषः । अत्रान्तिममुद्भवस्य पापस्य राशिरभिवर्धते च ॥
5 अथापि स्याद्यथा कथं चित्तावधिरकालं लाभाञ्जीवितं
स्यात् । तावन्तैव न प्रयोजनं । इत्याह ।

यदर्थमेव जीवामि तदेव यदि नश्यति ।

किं तेन जीवितेनापि केवलाशुभकारिणा ॥ ६१

- न खलु बोधिपत्तस्येतरसत्त्वञ्जीवितं नि.प्रयोजनमेवाभि-
10 क्षिप्तं । किं तर्हि संभाराभिसवर्धनार्थं पापक्षयार्थं च । तद्यदि
सुकृतक्षयनिमित्तमेव तस्यात् । तदा किं तेन तादृशेन जीविते-
नापि केवलाशुभकर्मकरणशीलेन । निन्दितमेव तदिति भावः ॥
स्यादेतत् । न लाभान्तरायकारितया ममावर्णवादिनि
प्रतिघचित्तमुत्पद्यते । किं तु गुणप्रच्छादनादिकर्मणा दुःख-
15 हेतुत्वात् । इत्याह ।

अवर्णवादिनि द्वेषः सत्त्वान्नाशयतीति चेत् ।

परायणस्करे ऽप्येवं कोपस्ते किं न जायते ॥ ६२

अथगोऽभिधायिनि योऽयं भवतो विद्वेषः । सोऽवर्णवादी

दोषाविष्करणानुणप्रच्छादनाच्च त्वां^१ नाशयति । इति मत्वा
 चेद्यदि स तन्निमित्तकः ॥ अथ वा सत्त्वान्^१ लोकान्नाशयति^२ ।
 अवर्णवादेन मयि निग्राहयति । स्वयमप्रसन्नचित्तस्तेषामपि
 चित्तमप्रमादयतीत्यर्थः । इत्यवर्णवादिनि द्वेषश्चेत् । उच्यते ।
 तदा [7.3^१] योऽपि परेषामन्यसत्त्वानामयशः प्रकाशयति तत्रापि 5
 कोपस्ते किं न जायते । सोऽपि चावर्णवादी सत्त्वान्नाशयति ।
 तदस्मिन्नपि युक्तरूप एव कोपः ॥

अत्रोत्तरमाशङ्कयन्नाह

परायत्ताप्रसादत्वादप्रसादिषु ते क्षमा ।

परेष्वन्येषु सत्त्वेष्वयत्त आश्रितोऽप्रसादोऽस्येति । अन्यसत्त्वान् 10
 विषयीकृत्य ममुत्पन्न इति । तस्य भावस्तत्र तस्मात् । परा-
 श्रिताप्रसादत्वादप्रसादिष्वप्रसन्नचित्तेष्ववर्णवादिषु तव क्षमा
 चान्तिरुत्पद्यते । आत्मचित्तमेव पृच्छति । अत्राह ।

क्लेशोत्पादपरायत्ते क्षमा नावर्णवादिनि ॥ ६३ ॥

यदि यः परायत्ताप्रसादः तत्र क्षमा भवती भवति । तदा 15
 स्वस्मिन्नवर्णवादिनि किं न क्षमा । किरूपे । क्लेशोत्पादनपरा-
 यत्ते क्लेशानामुत्पादपरतन्त्रे । परायत्ताप्रसादत्वं क्षमाहेतुस्तुल्य-
 मुभयत्रापि । इत्यर्थः ॥^३

1 There are, according to the Comm two acceptable readings: *sa tvām* *nūçayati*, *sattvān (=sams (an) nūçayati*. There is no obvious difference in the Ms between *tva* and *tta*

2 As the *aprasāda* is a cause of *vināça*. Cp *supra ad* V, 80

3 "Yo yasminn aprasannacittah na tasmīnu ev āprasannacittas, tatkle-
 çesu tv aprasannah" Such I take to be the meaning of the sentence

प्रतिमाद्युपघातकारिषु अद्वावशादपि प्रतिषचित्त नोत्पाद-
यितव्यमित्याह ।

प्रतिमास्तूपसङ्घर्षनाशकाक्रोशकेषु च ।

न युज्यते मम द्वेषो बुद्धादीनां न हि व्यथा ॥ ६४^१

- 5 नाशका विकोपयितारः । आक्रोशका दोषबुद्ध्या वैरूष्या-
भिधायिनः । तेषु न युक्तो मम द्वेषः । कुतः । यस्माद्बुद्धादीनां
बोधिसत्त्वार्थआक्रोशप्रत्येकबुद्धानां वितथाभिनवेशप्रसूतात्मघाह-
निवृत्तेरभिष्वङ्गाभावाच्च व्यथा चित्तपीडालक्षणं दौर्मनस्यं
नास्ति । इति भावः ॥ अतः प्रतिमादिविनाशकेषु द्वेषचित्त
10 नोत्पादयितव्य । तथा विरुद्धधर्मकारिषु^२ करुणैव तु युज्यते तेषु
माधूनां । अन्यथा तत्र विशेषाभावात्पापमेव केवलमुपजायते ।
यदि पुनर्धर्मतो निवारयितुं शक्यते । तदा न दोषः ॥

यदपि च धर्मकामतया गुरुमातापित्राद्युपघातकारिषु द्वेष-
चित्तमुत्पद्यते तदपि विनिवार्य^३मेव । इत्याह ।

- 15 गुरुसालोहितादीनां प्रियाणां चापकारिषु ।

पूर्ववत्प्रत्ययोत्पादं दृष्ट्वा कोपं निवारयेत् ॥ ६५

गुरवो धर्ममार्गापदेष्टारोऽकुशलपचनिवर्तयितारः । सालो-

1 Cp. *Brahmajāla-sutta* I, 1 E. 'Brethren, if outsiders should speak against me, or against the Doctrine, or against the Order, you should not on that account either bear malice or suffer heart-breaking or feel ill will. If you, on that account, should be angry and hurt, that would stand in the way of your own self conquest' (Rhys Davids)

2 The compound is new

हिताः मोदरा । अन्येऽपि ज्ञातिसगोत्रबान्धवादयः । तेषामप-
कारिषु । तथा प्रियाणां प्रेमस्थानानां चापकारिषु कोपं
निवारयेत् । इति सबन्धः । कथं पूर्ववत्प्रत्ययोत्पादं दृष्ट्वा ।
यदुक्तं ये के चिदपराधाश्चेत्यादिना^१ । अतः सर्वेऽप्यमी पूर्वक-
र्मोपजनितमेव फलमुपभुञ्जते । नात्र कश्चित्तौकारहेतुरस्ति ॥ ५
तदनेन यथापरममये देवगुरुद्विजातिमातापितृप्रभृतीनामर्थं पाप
कुर्वतोऽपि न दोष इति मत^२ । न तथेहाभिमतमित्युक्तं भवति ।

किं चेदमपि वस्तुतत्त्वं मनमिकुर्वता न सत्त्वेषु चित्तं दूष-
यितव्यमित्याह ।

चेतनाचेतनकृता देहिनां नियता व्यथा । 10

सा व्यथा चेतने दृष्टा क्षमस्वैनां व्यथामतः ॥ ६६

समस्तकार्यस्थान्वयव्यतिरेकाभ्यां जनकत्वेनावधारितं साम-
ग्रीलक्षणं कारणं । सा च सामग्री वस्तुधर्मतया का चिक्क चित्त-
मर्थस्वभावा । तत्र चेतनेन कृता हस्तपादादिप्रहारेण । अचे-
तनेन दण्डशस्त्ररोगादिना । तत्रापि चेतनावद्वापारोऽस्त्येव । 15
साक्षात्पारम्यर्थकृतस्तु विशेषः । स्वयमेव यदृच्छ्या वा लोष्टकु-
द्याद्यभिघातजनिता वा देहिना शरीरिणां नियता व्यथा
नियमेन ममुत्पद्यते । नान्यदितो व्यथाकारणमस्ति ॥ सा चैवं
द्विविधकारणसामग्रीप्रभृतापि चेतने मविज्ञानके काये दृष्टा
प्रमाणपरिनिश्चिता । अतस्तदेव तदुत्पत्तिस्थानं । नान्यत् । 20

^१ See *supra* VI, 1.

^२ I cannot give reference but to A 81

^३ *Almav* has *vyatham manah* - See the Commentary

अचेतने वेदनायोगात् । ततो यद्यस्योत्पत्तिस्थानं तत्तच्चैव
भवति । नान्यत्र । यथा पङ्के पङ्कज न स्थले ॥ अतोऽस्मान्म्या-
यात्समस्य महस्त्रैनामनन्तरकथितो[74]भयरूपां¹ व्यथां ॥

तदानीमुभयोरपि साधारणदूषणतया क्व चिदपि कोपो
5 न युक्त इति कथयितुमाह ।

मोहादेकेऽपराध्यन्ति कुप्यन्त्यन्येऽपि मोहिताः² ।

ब्रूमः कमेषु³ निर्दोषं कं वा ब्रूमोऽपराधिनं ॥ ६७

आत्मात्मौघग्राहाभिनिवेशविपर्ययादेके के चिदपराध्यन्ति
दण्डादिना । समाक्रोशादि वा वदन्त⁴ सदोषमात्मानं कुर्वन्ति ।
10 अन्ये पुनस्तदपराधेन कुप्यन्ति रुष्यन्ति । विमोहिता मोहादेव
स्वकृतकर्मफलसंबन्धमननुमरन्तोऽविद्यावरणात् । प्रतिताडना-
क्रोशादिकमारभन्ते ॥ इत्थं ब्रूमः कमेषु क्रोशराक्षसावेश-
वशीकृतेषु निर्दोष । कं वा ब्रूमोऽपराधिनं दोषवन्तं । उभये-
षामपि साधारणदोषत्वात् ॥

15 इदमपि चात्मगतमेव चिन्तयता प्रतिघचित्तं निवर्तयित-
व्यमित्याह ।

कस्मादेवं कृतं पूर्वं येनैवं बाध्यसे परैः ।

सर्वे कर्मपरायत्ताः कोऽहमत्रान्यथाकृतौ ॥ ६८

¹ Ms kathitabhaya °, ubhaya from the Tibet in

² So Min --According to the Commentary anve vimohitah

³ M, I² kāmēsu

⁴ Ms vadatah—Tib brdeg pa am brjag-bkag smra bu = tadānam
nigrahāṃ vā vadantah

कस्मात्कारणात् किमित्येवमेतत्फलं हेतुकर्म कृतं । येनेति
 लोकोक्तिरेषा^१ । यदित्यस्यार्थं यदेवं । यदि वा येन कर्मसा-
 मर्थ्येन हेतुना । आक्रोगबन्धनताडनादिभिः बाध्यसे पीड्यसे
 परैरन्यैः । ननु यदि नामैवं तथापि प्रतीकारो युक्त इत्याह सर्व
 इत्यादि । सर्वे दुःखहेतवः कर्मप्रत्ययोपजनितप्रवृत्तयः । इति 5
 कोऽहमत्रान्यथाकृतौ^२ तत्फलनिवर्तनाय । न कश्चित् । फलदा-
 नोन्मुखस्य कर्मणः केन चिन्निवर्तयितुमशक्यत्वात् ॥

इदं पुनरत्र युक्तरूपमित्याह ।

एवं बुद्ध्या^३ तु पुण्येषु तथा यत्नं करोम्यहं ।

येन सर्वे भविष्यन्ति मैत्रचित्ताः परस्परं ॥ ६६ 10

एते सत्त्वाः कर्मक्षेत्रपरायत्ताः परस्परमसमञ्जसकर्म-
 कारिणो निवर्तयितुमशक्या इति । एव बुद्ध्या ज्ञात्वा पुनः
 पुण्येषु कुशलेषु कर्मसु तथा यत्नं करोम्यहं । तेन प्रकारेण
 वीर्यं समारभे । येन तथाविधं सामर्थ्यं [75a] प्रतिलभ्य सन्मार्गे
 प्रवर्तिता सन्तः सर्वे मैत्रचित्ता हितसुखविधानतत्पराः परस्पर- 15
 मन्योन्व्यं भविष्यन्ति ॥

द्रोहचित्तं विनिवर्त्य प्रियवस्तुपघातकारिणि लौकिकोदा-
 हरणेन द्वेषं निवर्तयेदिति श्लोकद्वयमुपदर्शयन्नाह ।

1 Tib. l-pyag-ten-par-sma-y-bu-thsul-to

2 Tib. Text translation. 'bdag-gis-hdr-lu-cr-ste-bkon'-pa-m-thra-kam-
 vani²

3 Tib. mthon-nas-drsta

दह्यमाने गृहे यदग्निर्गत्वा गृहान्तरं ।
 तृणादौ यत्र सज्येत^१ तदाकृष्यापनीयते^२ ॥ ७०
 एवं चित्तं यदासङ्गाद्दह्यते द्वेषवह्निना ।
 तत्क्षणं तत्परित्याज्यं पुण्यात्मोद्दाहशङ्कया ॥ ७१

- 5 एकस्मिन् गृहे ऽग्निना दह्यमाने यथा तस्माद्गृहादन्यद्गृह
 गृहान्तरं गत्वा । अग्निर्यत्र तृणकाष्ठादौ सज्यते लगति ।
 तदन्तर्गतमन्यदपि वस्तु मा धात्तीदिति शङ्कया । तदाकृष्याप-
 नीयते पृथक्त्वा निर्धार्यते । इति दृष्टकर्म प्रकृतेऽपि योज-
 यन्नाह । एवमुक्तोद्दाहरणन्यायेन चित्तं मनो यस्य वस्तुन
 10 आमङ्गादासक्तो दह्यते परितप्यते द्वेषवह्निना प्रतिघानलेन
 तदामङ्गस्थानं वस्तु तत्क्षणं न कालान्तरपरिलम्बेन परित्याज्यं ।
 तत्राभिनिवेशः परिहर्तव्यः । किं कारणं । पुण्यस्यात्मा शरीरं
 पुण्यस्कन्ध इति यावत् । तस्योक्तक्रमेणोद्दाहः परिचयो मा
 भूत् । अन्यथा गृहान्तर्गतपदार्थवत् प्रद्वेषवह्निस्तमपि दहेत् ॥
 15 अपि च । लाभ एवायं लब्धो यन्मनुष्यदुःखैर्नरकफलं कर्म
 विपच्यते । इति प्रतिपादयन्नाह ।

मारणीयः करं छित्त्वा मुक्तश्चेत्किमभद्रकं ।

मनुष्यदुःखैर्नरकान्मुक्तश्चेत्किमभद्रकं ॥ ७२

^१ Minaev sajjeta, Ms. silyeta Tib. rtsva sog s g m la mched byed-
 pa - mched pu-byed pa = asbrieten, wraithen verbrieten (Schmidt) - -Mched-
 pu me = eine Feuersbrunst

^२ Minaev tshakrsya, but L², M tshak², Tib. de ni phyun ste don'
 yin — P¹ yin ba (lhyim) = avaksta - nuvasita

यो हि मारणमर्हति स यदि हस्तमात्रं कृत्वा मुच्यते ।
तदा न^१ का चित्स्वतिरस्य । प्रत्युत लब्धलाभमात्मानं मन्यते ।
अत्यल्पमिदं मरणदुःखात्करच्छेदनदुःखमिति । तथा योऽपि
मनुष्यदुःखं ताडनवन्धनतिरस्कारादिकृतमनुभूय नरकदुःखा-
दिसुक्तो भवति । तस्यापि न किं चिदपचीयते । न किं^५
चिदिदं दुःखं नरकदुःखात् । सुखमेव तत् । ततो यदि विच-
[75] चणः स्यात् । तदा सौमनस्यमेवात्र युक्तमस्य ॥

अथापि स्यात् । न मया स्वल्पमात्रेऽपि दुःखे चमा कर्तुं
शक्यत इति । अत्राह ।

यद्येतन्मात्रमेवाद्य दुःखं सोढुं न पार्यते । 10

^२तन्नारकव्यथाहेतुः क्रोधः कस्मान्न वार्यते ॥ ७३

^३खटचपेटलोष्टादिप्रहारकृतमौषन्मात्रमपि दुःखमिदानीं
सोढुं मर्षितुं न पार्यते न शक्यते । तदत्र भवन्तं पृच्छामः ।
यद्येवमेव तदयं नारकदुःखमवर्तनीयः क्रोधः कोपः कस्मात्कार-
णान्न वार्यते । अथमेव ह्यतितरां नरकेषु दुःखदायक इति^{१५}
दुःखभीरूणामेव [क्रोध] निवर्तयितुं युक्तं स्यात् ॥

किं च । यद्यपि सोढुं न शक्यते तथापि तद्भूतकर्म-
संभवादिनिच्छतोऽपि दुःखमापतयिष्यति भवतः । न च किं
चित्फलमुत्पद्यते ।

१ Ms. na kudit

२ Tib. des na tasmāt

३ capeta, Apte. The palm of the hand with the fingers extended
khat aka = the half closed hand, — khata given in P.W. from J. exx. only

मर्षणात्पुनस्तस्य महार्थलाभो भविष्यतीति वृत्तद्वयेन
शिक्षयितुमाह ।

'कीपार्थमेवमेवाहं नरकेषु सहस्रशः ।

कारितोऽस्मि' न चात्मार्यः परार्थो वा कृतो मया ॥ ७४

५ न चेदं तादृशं दुःखं महार्थं च करिष्यति ।

जगद्दुःखहरे दुःखे प्रीतिरेवात्र युज्यते ॥ ७५

कोपनिमित्तमेव । एवमेव निष्फलमेव । नरकेषु संजीवा-
दिषु । सहस्रशः अनेकसहस्रवारः । अहं कारितः क्लेदनभेद-
नपाटनादिकारणाभिः पीडितः । एव दुःखमनुभवतापि मया
१० न च नैवात्मार्यो दृष्टादृष्टफलमाधनः कृतो निष्पादितः ।
परस्यान्यस्य वार्थः सुखविधानलक्षणः । इति निष्प्रयोजनमेव
नारकदुःखसहस्रशःपरिभवो जातः ।

तदद्यापि न तथैव ममासहिष्णुता युक्तेत्याह । इदं दुःख
नैव तादृशं यादृशं नरकसमुद्भव । अथ च महार्थं सर्वसत्त्व-
१५ हितसुखविधानभूत बुद्धत्वं साधयिष्यति । अतो जगतो दुःख-
हरे त्रिजगत्पर्यापन्नसर्वसत्त्वसर्वदुःखप्रशमनकरे दुःखे प्रीति-
रेवात्र युज्यते नारुचिरिति भावः ॥

पर[761]गुणश्रवणेष्व्यामलप्रचालनायाह ।

¹ Tib. hdod pai dou du, as if kāmārtbam

² karita = pidita — Tib. myos gyi kyan, kyan points to a reading 'karito'
pi — myos wrongly for myong — myo ba = mada

³ Quoted as IV, 39

यदि प्रीतिसुखं प्राप्तमन्यैः स्तुत्वा गुणोजितं^१ ।
मनस्त्वमपि तं स्तुत्वा कस्मादेवं न हृष्यसि ॥ ७६

गुणाधिकं स्तुत्वा यदि प्रीतिसुखं कैश्चिन्नाप्त । तदा हे मनः
त्वमपि तद्गुणसर्ववर्णने[न]^२ किमिति हर्षसुखं नानुभवसि । किम-
काण्डमेव तदीर्यान्लज्वालामात्मसतानमिन्धनीकरोषि^३ ॥ 5

ननु सर्वसुखमासङ्गात्मतया निषिद्धमेव सेवितुं । ततोऽहं
सर्वसुखवैमुख्यादिदमपि नोपाददे । वक्ष्यति हि ।

यत्र यत्र^४ रतिं याति मनः सुखविमोहित ।

तत्तत्सहस्रगुणितं दुःखं भूत्वोपतिष्ठते ॥ इति^५ ।

आह ।

10

इदं च ते हृष्टिसुखं निरवद्यं सुखोदयं ।
न वारितं च गुणिभिः परावर्जनमुत्तमं ॥ ७७

न हि सर्वं हृष्टिसुखमपाकृतं^६ । अपि तु यत्सावद्यमकुशल-
हेतुः । इदं च परगुणाश्रयं हृष्टिसुखं निरवद्यं तव । न
चाकुशलहेतुः । अतः सुखोदयं सुखस्योदयो ऽस्मादिति कृत्वा । 15
अत एव न वारितं च गुणिभिर्भगवच्छासनविधिज्ञैः । अथमपरो

१ Minac v gunārjitam B I 2 ganorjitam — Uṛjita = adhika of the Com-
mentary

२ Ms samvartnena

३ Ātmasamtāna = ātmaabhāva = atmiā, the self in his everlasting evolu-
tion

४ Ms yatra tatra

५ VIII, 18

६ Ms °sukham mavā k°, Tib. dgag pa = nisiddha

ऽस्य गुणः । यत्परावर्जनमुत्तम परगुणेषु प्रीत्या । गुणेष्वेव-
मयममत्सरौति मन्यमाना अन्यऽपि सत्त्वा आवर्जिता भवन्ति ॥
अतो युक्तमेवात्र प्रीतिसुखमुपादातु ॥

स्यादेतत् । न परगुणेषु ममाचमा का चित् । किं तर्हि
5 तावत्तस्यैव सुखमेतदिति मया सोढुमशक्यमिति । अत्राह ।

तस्यैव सुखमित्येवं तवेदं यदि न प्रियं ।

भृतिदानादिविरतेर्दृष्टादृष्टं हतं भवेत् ॥ ७८

तस्यैव स्तुतिकर्तुः सुखमिति । एवमनेनाभिप्रायेण भवतो
यदीदं परगुणस्तुतिप्रतिषमुद्भव सुख न प्रिय । तदातिशङ्कटे
10 पतितो ऽस्मि । कथं । भृतिदानादिविरतेः । यदपि च भवतः
स्वात्मसुखनिमित्तं स्वभृत्यादिषु भृतिदानं कर्ममृत्त्यदानं ।
तथोपकारिणि प्रत्युपकारकरणं । इत्यादेर्विरतेर्वैमुख्यात् ।
तदपि न कर्तव्यमेव स्यात्परसुखविदेषिणः^[1] 76] । यतस्ते-
नापि तस्य सुखमेव सपत्स्यते । ततो दृष्टमैहिकं फलं । अदृष्टं
15 पारलौकिकं । उभयमपि हतं भवेत्परसुखसपदमर्षिणा² ॥

किं च । मिथ्योत्तरमेवेदं भवत इति प्रतिपादयन्नाह ।

स्वगुणे कीर्त्यमाने च परसौख्यमपीच्छसि ।

कीर्त्यमाने परगुणे स्वसौख्यमपि नेच्छसि ॥ ७९

¹ Minæv virate dista? The first line is translated in Tib. gzhan yan de-ltar bde gyur zhes, gal te khyod bde ldi mi ldod 'anvo? py evam sukhi iti yadi tava sukham idam na priyam

² Ms. ...padyam °

यदि कश्चिद्भवतो गुणमुदीरयति । तदा तस्य परस्थानिष्ठ-
मपि सौख्यमिच्छसि । अथ परगुणाननुवर्णयति । तदा पुन-
रीर्ष्याग्रल्यवितुद्यमानमानसः रूसौख्यमपि नेच्छसि । आस्तां
तावत्परसौख्यमित्यपिशब्दः^१ ॥ तस्मात्परसुखमपतौर्ष्यैव भवतो ।
न स्तावकसुखासहिष्णुता ॥

5

यदक्त ।

तस्यैव सुखमित्येव तवेद यदि न प्रियं । इति ।^२

तत्र विशेषणदूषणमाह ।

बोधिचित्तं समुत्पाद्य सर्वसत्त्वसुखेच्छया ।

स्वयं लब्धसुखेष्वद्य कस्मात्सत्त्वेषु कुप्यसि ॥ ८० ॥

10

इदमतिगर्हितमेव विशेषेण समुत्पादितबोधिचित्तस्य यत्पर-
सुखसंपदसहिष्णुता नाम । यतः सर्वसत्त्वात्त्वैधातुकान्तश्चराः
समस्तसुखमपत्तिसतर्पिता बुद्धत्वमधिगम्य मया कर्तव्या इति
मनसिकारेण बोधिचित्तमुत्पाद्यते^३ । तदुत्पाद्य कस्मात्सत्त्वेषु
कुप्यते । अद्येदानैः । किंभूतेषु प्रमादस्थानेषु स्वचित्तमभिप्रसाद्य 15
स्वयमात्मनैव प्राप्तसुखेषु । इत्यकरणीयमेव तत्परसुखवैसुख्यचित्तं
बोधिसत्त्वस्येति भावः ॥

यः पुनरुत्पादितबोधिचित्तो ऽपि परस्य लाभसत्कार-

१ Ms par dh saukhyam

२ VI, 78

३ Ms utpādayitum

मपन्तिमभिसमीक्ष्य तदौर्ध्वाकषायितद्दृश्यस्तेनैव शोकेन दृश्यते ।
तस्य परिभाषणार्थमाह ।

त्रैलोक्यपूज्यं बुद्धत्वं सत्त्वानां किल वाञ्छसि ।
सत्कारमित्वरं दृष्ट्वा तेषां किं परिदृश्यसे ॥ ८१

- 5 अथ वा स्यादेतत् । न खलु मया तत्सुखमेव न मृश्यते ।
किं तर्हि तद्बुद्धावितान्यगुणश्रवणाभिः सन्नमानसैः² ते[77]षा-
मुपनामित³ लाभसत्कारमित्यत्राह । त्रैलोक्येत्यादि ।⁴
त्रयो लोका एव । कामरूपारूपध्यातुलक्षणा⁵ । लोक-
प्रसिद्धा वा स्वर्गादिस्वभावाः । त्रैलोक्यं । तत्समुदायो वा ।
10 तस्य पूजामर्हतीति पूज्यमभ्यर्चनीय । अनेन सर्वातिशायित्व
प्रतिपादित । तथाभूत बुद्धत्वं सत्त्वानां किल वाञ्छसि । किले-
त्यनेन विपर्यय दृष्ट्वा रुचि प्रकाशयति । सत्कारमित्युपलक्षण
लाभमपि । शेषं सुबोधं ।

लाभमभिसंधायाह ।

- 15 पुष्पाति यस्त्वया पोष्यं तुभ्यमेव ददाति सः ।
कुटुम्बजीविनं⁶ लब्ध्वा न हृष्यसि प्रकुप्यसि ॥ ८२

¹ Minaev parivṛjyase, but Tib (gdun par byed) confirms the reading of L², M

² cṛavanād abhi? ?

³ lābhasatkāraṇa na mṛsyate

⁴ It is rather strange that the stanza is introduced by two prefatory sentences

⁵ The same reading (arūpyadhātu) occurs M 1yut 155 (corrected in PW K F

⁶ Tib gñen-gyis htsho ba = kutumbena jivan—(Cp Pāli.

त्वया पोषणीयं प्रियपुत्रकादिकं त्वदीयं यः पुष्णाति स तुभ्य-
मेव ददाति । तवैव तेनोपचयः कृतो भवेत् । अतस्त्वत्कुटुम्ब-
जीविनं^१ । त्वदीयं कुटुम्बं जीवयति यस्तं तथाविधं पुरुषं लब्ध्वा
प्राप्य प्रहृष्यसि न काकां^२ पृच्छति । प्रकुप्यसि न प्रहृष्यसे
चेत्यर्थः । तथा प्रकृतेऽपि येन सर्वमन्त्वा आत्मीयत्वेन गृहीता- 5
स्तस्य तत्सुखैः सुखमेवोचितमिति ॥

स्यादेतत् । बुद्धत्वमेव त्वया तेषां प्रतिज्ञातं । न तु पुन-
रन्यसुखमित्याशङ्क्याह ।

स किं नेच्छति सत्त्वानां यस्तेषां बोधिमिच्छति ।

नन्वेतदपि न सम्यक् । यस्मात् । 10

जगदद्य निमन्वितं मया सुगतत्वेन सुखेन चान्तरा^३ ।

इति प्रतिज्ञातं । भवतु नामैवं । तथापि यः समुत्पादित-
बोधिचित्तस्तेषां सत्त्वानां बोधिं बुद्धत्वमिच्छति स किमन्य-
क्षौकिकलोकोत्तरमर्थजातं नेच्छति । अथ नैवमिच्छते । तदा
बोधिचित्तमपि हीयते इत्याह । 15

बोधिचित्तं कुतस्तस्य यो ऽन्यसंपदि कुप्यति ॥ ८६

बोधिचित्तं कुतस्तस्य मिथ्यैव बोधिचित्तप्रतिज्ञस्य । कस्य ।
यो ऽन्यसंपदि^४ कुप्यति । इतरविभूतौ लाभसत्कारप्रसूतायां ।

^१ Ms. tam ku?, but Tib. khyod kyi

^२ Ms. katka or kakva. Tib. has zhes zu gyis hdui bao = indirectly (Jaschke). See Apte's voc. kaku and infra ad VII, 19

^३ Supra III, 33

^४ Sampad = hbyon ba

इति मर्मचोदना¹ बोधिसत्त्वस्य कुशलकर्मनिवृत्ति[77^b]हेतुः ॥
 अपि चापरस्य लाभसत्कारसपदभावे ऽपि न भवतस्तद्भाव-
 सभवः । तत्किमकारणमेव तद्विद्वेषिणात्मघाताय यत्नः क्रियते
 इति प्रतिपादयन्नाह ।

5 यदि तेन न तल्लब्धं स्थितं दानपतेर्गृहे ।
 सर्वथापि न तत्ते ऽस्ति दत्तादत्तेन तेन किं ॥ ८४

यदि नाम तेन तवाद्यमाविषयेण सत्त्वेन तद्दीयमान वस्तु
 न लब्धं । तथापि स्थितं दानपतेर्गृहे । भवतस्तु किं तस्माज्जात ।
 सर्वथापि तेन लब्धेन गृह्णावस्थितेन वा न तद्वस्तु तवास्ति ।

10 इति दत्तादत्तेन तेन किं । न किञ्चित्प्रयोजनं भवतः । अत-
 स्तत्रोपेक्षैव युक्ता विदुषः ॥ किं च । इदमपि तावत्परि-
 भाव्यतामित्युपदर्शयन्नाह ।

किं वारयतु पुण्यानि प्रसन्नान्² स्वगुणानथ ।
 लभमानो न गृह्णातु वद केन न कुप्यसि ॥ ८५

15 यो ऽसावतिप्रसन्नैर्दायकदानपतिभिर्लाभसत्कारैः पूज्यते ।
 स किं वारयतु पुण्यानि पूर्वजन्मकृतानि विपाकोन्मखानि

¹ Tib does not translate *marmān* (See *Gikvā*, Index s. voc.) *codana* =
 gnod byed-pa Query badhana

² Minacv has *prasannāt*, the reading of the Commentary (an), in L², M —
 The Tibetan translation agrees with the Sanskrit *bsod namis dan ni dad-pa*
am / ran-gi-yon tan ci phyir hlor = punvāny eva prasannaḥ ca svagunā
vā kam tvajante

यद्ग्राह्यस्य लाभसत्काराः । उत प्रसन्नान् दायकदानपतीन् वारयतु । अथ स्वगुणान् वारयतु । यानाश्रयैषा प्रसादो जातः । मा प्रसादमप्येषां जनयिष्येति । अथ वा लभमानोऽपि तेभ्यो न स्वीकरोतु । ब्रूहि केन प्रकारेणात्र न भवतोऽपरितोषः स्यात् । तत्र पुण्यादीनां वारयितुमशक्यत्वात् । लभ्य- 5 मनाग्रहणेऽपि सर्वथापि न तत्तेऽस्तीत्यादिना बाधकस्योक्तत्वादिति न कश्चित्परितोषकारणमस्ति ॥

अथापि स्यात् । परस्मैव लाभसत्कारमपत्तिरस्ति न मम । अथ मम नास्ति तदा परस्यापि मा भूदित्येतन्ममासत्तुष्टि- 10 निवन्धनमिवागच्छाह ।

न केवलं त्वमात्मानं कृतपापं न शोचसि ।

कृतपुण्यैः सह स्पर्धामपरैः¹ कर्तुमिच्छसि ॥ ८६

सुबोध । यत्किञ्चिद्दुःखं तत्सर्वं पापसमुद्भूतं । अभिलाष- 15 विघातोऽपि दुःखं । यदपि पर्येषमाणो न लभते तदपि दुःखमिति² वचनात् । [78⁴] यद्वक्ष्यति ।

अभिलाषविघाताश्च जायन्ते पापकारिणामिति³ ।

यत्किञ्चित्सुखं तत्सर्वं पुण्यप्रसूतमिति सुखाभिलाषिणा शुभे कर्मण्ययोगः करणीयः । यद्वक्ष्यति । पुण्यकारिसुखेच्छा 20 वित्यादि⁴ ॥ इति कथं कृतपुण्यैः सह स्पर्धा युज्यते । सुकृत-

¹ Mūnāv has aparām, Tib gzhān dūg dan lham cig = aparāṅ sahā

² Ms duhkham api, Tib zhes

³ See VII, 41

⁴ Cp VII, 42, 43

क्रियायामेव तत्सुखाभिलाषिणां स्वर्धा युक्त्यर्थः ॥ अपि चेद-
मपि प्रष्टव्योऽसि ।

जातं चेदप्रियं शत्रोस्त्वत्तुष्ट्या^१ किं पुनर्भवेत् ।

तव शत्रोर्द्वेषविषयस्य त्वदभिलाषमात्रेण अप्रियमनिष्टं
5 जातमुत्पन्नं चेद्यदि । एतावता भवतः किं पुनर्भवेत् । भवतु
तावत्तस्थानिष्ट । अन्यस्य तु भवतु वा मा वा । मम किं
चिदेव तावन्मात्रेण प्रयोजनमिति^२ । पराभिप्रायमाशङ्क्याह ।

त्वदाशंसनमात्रेण न चाहेतुर्भविष्यति^३ ॥ ८७

तवाशंसनमिच्छाभिलाष इति यावत् । तावन्मात्रेण न
10 चाहेतुः । न विद्यते हेतुरस्य । इत्यहेतुरर्थो भविष्यति ॥
अप्रियस्य भवतु नामैवमभ्युपगम्याप्युच्यते ।

अत त्वदिच्छया सिद्धं तद्दुःखे किं सुखं तव ।

यदि नाम त्वेच्छया सिद्धं निष्पन्नमप्रियं शत्रोः ।
तथापि तस्य दुःखे समुत्पन्ने किं सुखं तव । न किं चित् ।
15 निष्प्रयोजनमिदमभिप्रेतमिति यावत् । नन्विदमेव^४ प्रयोजनं
यत्तद्दुःखे मम संतुष्टिरित्यत आह ।

^१ Mīnaev tvam tustya—Tib de la khyod dgar ci zhig yod = to your pleasure = à vos souhaits

^२ "I do not care if anybody else is unhappy or not, if my enemy be unhappy, there is something good in it for me "

^३ Tib de la gnod-pai rgyur ni hgyur tafia ni badhāhetub

अथाप्यर्थो भवेदेवमनर्थः को न्वतः^१ परः ॥ ८८

एवमपि परदुःखपरितोषे यद्यर्थः प्रयोजनं भवेत् । तदात^२
परो ऽनर्थः को नु । नुरित्यतिशये । अयमेवानर्थो महा-
नित्यर्थः ॥ कथं पुनरयमनर्थं इत्याह ।

एतद्वि बडिशं घोरं क्लेशबाडिशिकार्पितं ।

5

यतो नरकपालास्त्वां क्रीत्वा^३ पश्यन्ति कुम्भिषु ॥ ८९

यस्मादेतदिदमेवंविध परानर्थचित्तं बडिशं घोरं महा-
भयङ्कर । किम्भूत । क्लेशबाडिशिकार्पित । क्लेशा एव बडिशेन
चरन्तीति बाडिशिकास्त्रैरर्पितमादत्त^४ । यतः क्लेशबाडि[78^b]शि-
कात् । बाडिशिकादिव मत्स्य । नरकपाला यमपुरुषास्त्वां क्रीत्वा 10
पश्यन्ति पश्यन्ते । क चिन्नीत्वेति पाठः । कुम्भिषु नरकविशे-
षेषु^५ । तस्मादत्राभिलाष मा कार्षीरिति भावः ॥

यदपि सुत्यादिविघाते दुःखमुत्पद्यते तदप्यविवेचयत
एवेत्युपदेशयन्नाह ।

स्तुतिर्यशो ऽथ सत्कारो न पुण्याय न चायुषे । 15

न बलार्थं न चारोग्ये^६ न च कायसुखाय मे ॥ ९०

¹ Minaev has 'ko 'ndhatah parah, M has 'uthatah parah (= there is not an artha worse than this artha) According to the Tib anathah kas tatah parah = de las phun ba an gzhan ci yod

² There is in Ms between tadā and tas some little mark of omission or interpunction tadā 'tah (?)

³ Supported by Tib — M has ksiptrī Comm, varia lectio nītvā

⁴ Ms has arpitam dattam

⁵ See *Gīṭās* 75, 8 note

⁶ See *Gīṭās* 266, 9 — On योग्य see *Maṅgh N Index*, stanza

एतावांश्च भवेत्स्वार्थो धीमतः स्वार्थवेदिनः ।

पञ्चप्रकार एवार्थः पुरुषार्थत्वेनाभिमतो विदुषां । तद्यथा पुण्य । आयुर्दृद्धिः । बलवृद्धिः । आरोग्यलाभः । कायसुखं चेति । न चैतेषु क्व चिदुपयुज्यन्ते स्तुत्यादयः । इयानेव हि स्वार्थो भवतो^१ भवेत्प्रजावतः स्वार्थवेदिनः । अन्यस्य पुनरन्यथापि भवेत् । इत्यात्मनि परामृशति । जानन्तु यद्यपि स्वार्थं तथापि स्वार्थवेदिनो ऽनुपायत्वात्पृथगुपदर्शित^२ । धीमत इत्यनेन तदसङ्गतया तदपि कथितं ॥ ननु मानसमपि सुखमस्ति । तेनावधारणमयुक्तमित्यत्राह ।

10 मद्यद्यूतादि सेव्यं स्यान्मानसं सुखमिच्छता ॥ ८१

मानसं सुखं सौमनस्य । तदिच्छता मद्यं द्यूतं गणिका परदारिकं सेवनीयं स्यात् । यत्पुनः मद्धर्मादिश्रवणात्सौमनस्यं तत्पुण्यग्रहणेन मंग्रहीतमित्यदोषः । तस्मात्सौमनस्यहेतुर्भवतोऽपि स्तुत्यादयो बालजनानन्दकारिणो ऽनुपादेया एव । इत्यमपि

15 बालजनोत्सापकारिणः स्तुत्यादय इत्याह ।

यशोऽर्थं हारयन्त्यर्थमात्मानं मारयन्त्यपि ।

के चिन्मोहपुरुषास्तादृशगुणात् स्वयमतिसदूरे वर्तमाना अपि शक्रादिगुणैः स्वयमाना वन्दिजनैरन्यैश्च प्रोत्फुल्लनयनवदना

¹ Such seems to be the old reading, from a second hand. bhuvan

² Ms. prthagipi^o — Tib. has 'an gi don ces par thabs ma yin pai phvir log tu ma bstan te = svāthetajūasya anupāyātvaṅ mthyū na darçitam — But observe that logs an = prthak

यग्नोऽर्थिनो हस्यश्चादिधनं दणवत्तेभ्यः प्रयच्छन्ति । तथा तैरेव
गुणैः संभावितात्मानामपि । शक्रवत् शत्रुविजय[79^a]समुद्धृतं
यग्नो मम जगति विपुलतां गमिष्यति । इत्यभिनिवेशाद्दुः
सहसग्रामारोहणान्मारयन्ति ॥ न चात्र परमार्थतः किं चित्रयो-
जनं । अन्यत्र मिथ्याविकल्पान् । इति प्रतिपादयन्नाह ।

5

किमक्षराणि भक्ष्याणि¹ मृते कस्य च तत्सुखं ॥ ८२

स्तुत्याद्यभिधायकान्यक्षराणि वर्णाः किं भक्ष्याणि चर्वि-
तव्यानि । यग्नोऽर्थ² मृते सति कस्य च तत्सुखं यथाश्रवण-
• समुत्थं ॥ तस्माद्दालक्रीडासमानमेतदित्युपदर्शयन्नाह ।

यथा पांशुगृहे भिन्ने रोदित्यार्तरवं शिशुः ।

10

यथा कश्चिद्दालो धूलिमयगृहेण परमपरितोषेण परि-
क्रीडमानः । केन चित्तस्मिन् भग्ने महद्दुःखेन परिगृहीतः पर-
मार्तिपौडित इव मद्गृहं भग्नमिति करुणस्वरं क्रन्दति । सैवोप-
मात्रापि । इत्याह ।

तथा स्तुतियग्नोहानौ स्वचित्तं प्रतिभाति मे ॥ ८३ 15

तथैव स्तुतियग्नोहानौ विघाते स्वचित्तं² दुःखमाविशत्यति-
भासते विचारयतो मम [1] अत्रापि न वस्तुसता³ केन चिद्वि-

1 Tib. las. — ci zling bya = kim aksarāḥ kutavyam ?

2 Tib. las. byis pa bzhiṅ = bhūvat

3 = dravyasatā, paramārthasatā. The opposed notion is expressed by
such words as samvrtasatā, prajñāptisatā

प्रलभ इति परामर्ष्टव्य ॥ पुनरन्यथा विचारेण बालधर्म एवा-
यमिति चतुर्भिः श्लोकैः पर मृशयन्नाह ।

शब्दस्तावदचित्तत्वात्स मां स्तौतीत्यसंभवः¹ ।

शब्दो वर्णात्मको बाह्यार्थतया ऽचित्तो ऽचेतनः । तस्य
5 भावः । तस्मात् । स शब्दो मां स्तौति मदीय वर्णमुदीरयति ।
असंभवो न संभवत्येतत् ॥ तत्कथं मौमनस्यं जायते इत्याह ।

परः किल मयि प्रीत इत्येतत्प्रीतिकारणं² ॥ ६४

अन्यः पुरुषश्चेतनात्मकः । किलेति निरर्थकमेतदपीत्य-
रुचिप्रतिपादक । मयि प्रीतोऽभिप्रसन्न इत्येतद्भिसंधानं
10 प्रीतिकारण ।

तत्राप्येवमसंबन्धात्केवलं शिशुचेष्टित ।

इति संबन्धः । असंबन्धमेव कल्पयन्नाह ।

अन्यत्र मयि वा प्रीत्या किं हि मे परकीयया³ ।

तस्यैव तत्प्रीतिसुखं भागो नाल्पोऽपि मे ततः ॥ ६५

¹ = *Qikāś* 266, 1, with the reading *mām stautīti na sambhavaḥ*

² See *Qikāś* 266 2 where occurs the reading, confirmed by Tib *ity
nyam me mātībhramah*

³ *Infra* p 223, l 14

⁴ = *Qikāś* 266 5

यस्मादन्यस्मिन् सत्त्वे मयि [वा]¹ प्रीत्या परसंतानवर्तिन्या²
 किमायतं म[^{79b}]म । न किं चित् । कुतः । तस्यैव ततो य
 एव प्रीतः स्तुतिकर्ता तत्प्रीतिसुखं । नान्यस्य । अतो भागो
 नाभ्योऽपि ईषदपि मम ततः परसंतानवर्तिनः प्रीतिसुखात् ॥
 स्यादेतत् । परसुखेनैव सुखित्वं बोधिसत्त्वानां । तत्किमिति 5
 ततो भागो नास्तीति । अत्राह ।

तत्सुखेन सुखित्वं चेत्सर्वत्रैव ममास्तु तत् ।

कस्मादन्यप्रसादेन सुखितेषु न मे सुखं ॥ ६६

यदि परसुखेन सुखित्वं तदा तस्मिन्नन्यत्र प्रसादेन सुखि-
 तेऽपि ममास्तु तत्सुखित्वं । किमात्मन्यभिप्रसादेन प्रीते पर- 10
 [स्मिन्] प्रीतिः³ । न त्वन्यस्मिन्प्रसादेन सुखितेषु मम सुखं ॥
 तस्मादचनमात्रमेवैतत् । न परमार्थं इति दर्शयितुमाह ।

तस्मादहं स्तुतोऽस्मीति प्रीतिरात्मनि जायते ।

तत्राप्येवमसंबन्धात्केवलं शिशुचेष्टितं ॥ ६७

1 vā is translated in the Tib.

2 The Buddhists do not, of course, admit the ordinary Indian notion of self (ātman, puruṣa), everything is only the succession (saṃtāna) of its moments (ksana), and this succession is no real being apart from the ksanas, or links of the saṃtāna (saṃtānin). The parasamtāna is the self of the paras, the svasamtāna is our ātman or ālayavijñāna.

3 According to Tib. saivatra.

4 Tib. = kim ātmany abhiprasanne parasmin puruṣam punah prītib.

5 Tib. adds sems can-la (= sattveṣu).

6 M. has stūta itī — See Commentary.

7 Tib. de yau de ltar mi lthad pas = tad apy evam anupapattoh.

तदन्यनिमित्ताभावात् । अहं स्तुत इत्येव विकल्पना[त्]
प्रीतिरात्मनि जायते । न पुनः परसुखेन सुखित्वात् । तत्रापि
न केवलमन्यप्रसादेन सुखिते सति । आत्मन्यपि^१ एवमुक्तकमेणा-
सबन्धादप्रत्यासत्तेः कारणात्केवलं बालविलसितमेतत् ॥

5 अपि च स्तुत्यादयो ममापचयमेव दधतीत्युपदर्शयन्नाह ।

स्तुत्यादयश्च^२ मे क्षेमं संवेगं नाशयन्त्यमी ।

गुणवत्सु च मात्सर्यं संपत्कोपं च कुर्वते ॥ ६८

अमी स्तुत्यादयो मम क्षेमं कल्याण । अथ क्षेम कुशल-
पक्षपरिपालन । तथा संवेगं ससारदुःखनिर्वेदनं । नाशयन्ति
10 भ्रन्ति । एतावन्मात्रमेव । किं तु गुणवत्सु च मात्सर्यं ।
आत्मनि गुणाधिकमानेन परगुणप्रच्छादनात् । तद्गुणासहनतया
वा संपत्तिं लाभसत्कारादिस्वभावायां कोपं चामर्षं कुर्वते
तेष्वेव । अहमेव गुणाधिको ममैव सर्वा संपत्तिरुचिता नान्ये-
षामिति मत्वा ॥ यत एते दोषाः स्तुत्यादिषु संभविन् ।

15 तस्मात्स्तुत्यादिघाताय मम ये प्रत्युपस्थिताः ।

अपायपातरक्षार्थं प्रवृत्ता ननु ते मम ॥ ६९^३

^१ tatrāpi = ātmany api

^२ So M, L² has stutyādayas tu, Mīnaev °dayo na me — Tib has
bstod-sogs bdag ni gyen-b ir byed = disturb the mind

^३ See infra VIII, F Eight samvegavattus, *Vissuddhim* J P T S, 1893
p 93 —samvega = skyo ba.

^४ So Ms — According to Tib na tav in?

^५ P W (K F) has only moglich, but see *Madhyamakavṛtti* (Bibl
Buddh), p 8, n 3

^६ See V, 81

तस्मात्कारणात् । सुत्यादिघाताय विरोधा[६०^a]य ये सत्त्वा
मम प्रत्युपस्थिता उद्यताः । अपायपातो नरकादिपतनं ततो
रक्षार्थं त्राणार्थं रक्षणनिमित्तं प्रवृत्ता उद्युक्ता ननु ते मम ।
अतः कल्याणमित्राणि ते नापकारिण इति ॥ लाभादिविरो-
धिनि सर्वथा प्रतिघचित्तमयुक्तं मम । इत्यपदर्शयितुमाह । 5

मुक्त्यर्थिनश्चायुक्तं मे लाभसत्कारबन्धनं ।

ये मोचयन्ति मां बन्धाद्वेषस्तेषु कथं मम ॥ १००

विमुक्तिकामस्य लाभसत्कारौ बन्धनमिव । मङ्गस्थानत्वात् ।
अयुक्तं नोचितं मुमुक्षोर्बन्धनं । कल्याणमित्रकृत्यकारिणः शत्रु-
त्वेनाभिमता विमोचयन्ति वियोजयन्ति मां बन्धात्संसारदुःख- 10
लक्षणात् । लाभादिस्वभावाद्वा । द्वेषस्तेषु परमोपकारिषु
प्रीतिस्थानेषु कथं मम । न युक्तमित्यभिप्रायः ॥ कथं न
युक्तमित्याह ।

दुःखं प्रवेष्टुकामस्य ये कपाटत्वमागताः¹ ।

बुद्धाधिष्ठानत इव द्वेषस्तेषु कथं मम ॥ १०१ 15

लाभसत्काराभिष्वङ्गप्रसङ्गात् । संसारदुःखैर्निमोक्तुकामस्य ।
ये सत्यरूपविशेषाः कपाटत्वमपदारत्वमागता² । कुतः । बुद्धा-
नामधिष्ठानतोऽनुभावादिव । द्वेषस्तेषु कथं मम ॥

¹ kapāta = sgo hphai = board or plank of a door

² Apadāra = Scintillar, Hinterthür (Bohthingk, = sgo chags = board or plank of a door — According to the commentary, we have to read dukkhān nimoktakumasya — But the first clause Tibhāsīkāra, plainly agrees with the traditional text

कुशलापघातकारिण्यपि द्वेष निवारयन्नाह ।

पुण्यविघ्नः कृतोऽनेनेत्यत्र कोपो न युज्यते ।

क्षान्त्या समं तपो नास्ति नन्वेतत्तदुपस्थितं ॥ १०२

कुशलविघातः कृतोऽनेन । इत्येव मनसि निधाय अत्र
5 पुण्यविघातकारिणि द्वेषो न युज्यते । कस्मात् । यतः चान्त्या
तितित्तया सम तुल्यं तपः सुकृतं नास्ति सर्वशुभकर्महेतुत्वात् ।
न च चान्तिसमं तप इति वचनात्^१ । ननु तदेवेदमयत्न
एवोपस्थितमुपनतं^२ । पुण्यविघ्नकारिच्छलेन पुण्यहेतुसंनिधेः ॥

तत्र प्रदेशे त्वात्मनैव पुण्यविघातः कृतो भवेदित्याह ।

10) अथाहमात्मदोषेण न करोमि क्षमामिह ।

मयैवात्र कृतो विघ्नः पुण्यहेतावुपस्थिते ॥ १०३

अथ यद्यात्मन एव दोषेणसहिष्णुतात्मकेन न करोमि
[80^b] क्षमां चान्तिमिह विघ्नकारिणि । तदा मयैव न पुन-
रन्येन । अत्र पुण्ये । कृतो विघ्नः । कुतः । पुण्यहेतौ पुण्यवि-
15 घातकारित्वेनाभिमते । उपस्थिते संनिहितेभूते । अत्रेत्यस्मिन्
पुण्यहेताविति वा संबध्यते ॥

यदि पुण्यविघातकारी कथमसौ पुण्यहेतुर्यावत्स एव विघ्न
इत्याह ।

1 Minssev has na tv etad

2 See supra VI, 2 (Dhammapada, 164)

3 I would take the meaning of the stanza as follows nanu tad eva ksantitapas tena vighnatakāmapanātam — But according to the Commentary tad etat = ksāntitapas

यो हि येन विना नास्ति यस्मिंश्च सति विद्यते ।
स एव कारणं^१ तस्य स कथं विघ्न उच्यते ॥ २०४

यो भावः कार्याभिमतः । येन कारणाभिमतेन विना नास्ति । तद्भ्यतिरेके न भवति । स एव यद्भावेन भवति । नान्य कारणं जनकस्तस्य कार्याभिमतस्य । तदन्वयव्यतिरेकानुविधानात् । एवं प्रकृतेऽपि स जनक एव कथं तस्य जन्यस्य विघ्न उच्यते । विघातहेतुरभिधीयते । तथाविधेऽपि तथा व्यवहारं कुर्वतो नास्ति विप्रतिपत्तिः ॥

उक्तमेवार्थं दृष्टान्तोपदर्शनेन व्यक्तं कुर्वन्नाह ।

न हि कालोपपन्नेन दानविघ्नः कृतोऽर्थिना ।
न च प्रवाजके प्राप्ते^२ प्रव्रज्याविघ्न उच्यते ॥ १०५ 10

न यस्मात्कस्य चिद्दानपतेर्दित्साकाल एव सप्राप्तेनार्थिना । याचनकेन^३ । दानविघ्नः कृत इत्युच्यते । यतः स कारणमेव दानस्य । तथा कस्य चित्प्रव्रजितुकामस्य प्रवाजकसमवधानं^४ । प्रव्रज्या संवरादिग्रहणस्वभावा । न च तस्या^४ विघ्न उच्यते । अपि तु कारणमेव स तस्यास्तमन्तरेण तस्या असभवात् । एवं 15 प्रकृतेऽपि द्रष्टव्यं ॥

१ Definition of the *karana* by the classical notions of *invaya* and *vyatireka*

२ *M* has *na hi pr* —According to the Commentary *pravrajakaprapñti*

३ *Yācaka*, in P W from *Kāṇḍavyākha*

४ The *Ms* by a second hand *tasya naiti vighna*

अपि च ज्ञान्तिहेतुरतिदुर्लभ इति तत्समागमे प्रीतिरेव
युज्यत इत्युपदर्शयन्नाह ।

सुलभा याचका लोके दुःखभास्त्वपकारिणः ।

अतिप्रचुरप्राप्तिका याचनका लोके सर्वत्र सर्वेषां दौष्यमान-
१० गृहणावैमुख्यात् । न तु पुनरपकारिणः । अतस्ते दुर्लभाः शत-
सहस्रेषु यदि कथं चित्कश्चित्स्याद्वा न वेति । कुतः पुनरेत-
देवमित्याह ।

यतो मे ऽनपराधस्य न कश्चिदपराध्यति' ॥ १०६

यस्मादन [१०६] पराधस्य निवृत्तपरापकारस्य मम निर्नि-
१० मित्त न कश्चिदेकोऽपि अपराध्यति । नापकरोति । कर्मणि
षष्ठी । एवमतिदुर्लभतया परमोपकारित्वाच्चाभिनन्दनीय एवाप-
कारीत्याह ।

अश्रमोपार्जितस्तस्माद्गृहे निधिरिवोत्थितः ।

बोधिचर्यासहायत्वात्स्पृहणीयो मम रिपुः ॥ १०७

१५ यस्मात्कथं चित्राप्यन्ते अपकारिणः । तस्माद्गृहे प्रादुर्भूतो
निधिरिव अममन्तरेणैवाधिगतो रिपुरभिलाषणीय एव मया

1 This idea is sometimes insisted upon. It is asked how some people abused the Tathāgata: it is said that the wounding of the Tathāgata, with effusion of blood, is only a scholastic "casus," nobody being able to hurt a thoroughly benevolent Being. See Prof. Bendall's contribution to *Melanjes Kern and M. Vyat* 271 n. quoted in loc. —The legend of Pūrṇa can be quoted as a contrary instance but the power of the ancient karma must not be lost sight of —Beggars who ask for the blood and flesh of the giver are very difficult to meet with (*Manoypādanādana*)

स्यात् । बोधिचर्यायां बुद्धत्वसभारोपार्जने सहकारित्वाच्च ॥ एवं-
विधे परमपुरुषार्थं साहाय्यं भजमानस्य प्रत्युपकारकरणमेव
कृतज्ञतया मम युक्तमित्युपदर्शयन्नाह ।

मया चानेन चोपात्तं तस्मादेतत्क्षमाफलं ।

एतस्मै प्रथमं देयमेतत्पूर्वा क्षमा यतः ॥ १०८ 5

यस्मादसौ तत्र साहाय्यं कुर्वन् कारणमेव न विघ्नः तस्मा-
न्मया क्षमामभ्यस्यता । अनेन चापकारं कुर्वता इति द्वाभ्या-
मेवोपार्जितं । एतदिति यस्य साधनाय साहाय्यं भजते ।
क्षमाफलं धर्माधिगमलक्षणं । एतस्मै धर्मसाहायाय प्रथममगतो
दातव्यं मया इति प्रणिधातव्यं । यथा मैत्रीवलेन बोधिसत्त्वेन 10
प्रणिहितं पञ्चकानुद्दिश्य¹ । तत्र कारणमाह । यस्मादेतत्पूर्वा ।
एष एव पूर्व कारणं यस्याः सा तथोक्ता । न ह्यपकारिणमन्त-
रेणान्यत्क्षान्तिकारणमस्ति ॥

युक्तमेवैतद्यदि तेनैवाभिप्रायेणासौ प्रवर्तते । केवलमप-
काराशय एवायमित्याशङ्कयन्नाह । 15

क्षमासिद्ध्याशयो नास्य तेन पूज्यो न चेद्दरिः ।

सिद्धिहेतुरचित्तोऽपि सद्धर्मः पूज्यते कथं ॥ १०९

क्षमास्य बोधिसत्त्वस्य निष्पद्यतामित्याशयो नास्यापकारो-
द्यतस्य । तेन कारणेन कुशलहेतुरपि यदि शत्रुः पूजनीयो न

भवति । एवं तर्हि कुशलनिष्पत्तिहेतुर्निरभिप्रायोऽपि सद्धर्मः
प्रवचनलक्षणः कथं पूज्यते । सोऽपि तदाशयशून्यत्वात्पूजनीयो
न स्यादिति भावः [81^b] ॥

अथ सद्धर्मस्य निरभिप्रायतया अपकाराशयोऽपि नास्ति ।

5 अस्य पुनस्तद्विपर्ययो दृश्यते इत्याह ।

अपकाराशयोऽस्येति शत्रुर्यदि न पूज्यते ।

अन्यथा मे कथं क्षान्तिर्भिसजीव हितोद्यते ॥११०

अपकार आशयोऽस्य शत्रोः । इत्येवमभिसधाय शत्रुर्यदि
न पूज्यते दानमानैर्न सत्क्रियते । अन्यथेति । अपकारिणि द्वेष-
10 चित्तमनिवारयतः कथं मम क्षान्तिः । तदपकारमसहमानस्य
प्रत्यपकारं वा कुर्वतो नैव युक्त्यर्थः । अन्यत्रापि कथं क्षान्तिः ।
भिसजीव हितोद्यते । सुवैद्यवद्धितमुखविधायके यत्र प्रेमगौरव-
मेव सदा द्वेषनिबन्धनस्य गन्धोऽपि¹ न विद्यते ॥ द्वेषचित्त-
निवर्तनाच्च क्षान्तिरुच्यते । तस्मादपकारिण्येव प्रतिघचित्तं
15 निवर्तयतः क्षान्तिरिति । एतदेव दर्शयन्नाह ।

तद्दुष्टाशयमेवातः प्रतीत्योत्पद्यते क्षमा ।

स एवातः क्षमाहेतुः पूज्यः सद्धर्मवन्मया ॥ १११

यतो भिसजीव हितोद्यते² क्षान्तिर्न युक्ता । अतो ऽस्मा-
द्धेतोः । तस्य दुष्टाशयमेव प्रतीत्य निमित्तीकृत्य समुपजायते

¹ Ms. has gandho but Tib. sgra = (ab)da

² Ms. has d. at 'ksānti

क्षमा । न पुनः कस्य चिच्छुभाशयं । अतोऽस्मात् । स एव
यस्याशयं प्रतीत्योत्पद्यते क्षमा क्षमाहेतुः । न तु पुनर्या वैश्व-
वददुष्टाशयः । इति पूज्यः क्षमासिद्ध्याशयरहितोऽपि सद्धर्म-
वदसौ मया ॥ एतदुक्तं भवति । किं ममानेनाशयविचारेण
प्रयोजनं । अभिमतसाध्यसिद्धौ चेदुपयुज्यते । तावतैव ममो- 5
पादेयः स्यात् । विगुणाशयफलं तु तस्यैव यस्यासौ विगुणा-
शयः । मम तु शुभोदयहेतुरेवाय । इति कथमिव पूजनौयो
न भवेदिति । तस्मात्सभारोपयोगिनि हेतौ किं स्वरूप-
निरूपणेन ॥

एतदेव संभारहेतुत्वमस्यागमतः प्रसाधयन्ना[82^a]ह । 10

सत्त्वक्षेत्रं जिनक्षेत्रमित्यतो मुनिनोदितं ।

एतानाराध्य बहवः संपत्पारं यतो गताः ॥ ११२

संभारप्रसूतिप्रवृत्तिहेतुत्वात्सत्त्वाः क्षेत्र^१ । बुद्धा भगवन्तस्तथैव
क्षेत्र । इत्येव । अतो बुद्धत्वकारणहेतुत्वात् । अनेकप्रकार^२
भगवता वर्णितं । कुतः । यतो यस्मादेतान् सत्त्वान् जिनांश्च । 15
आराध्य । आनुकूल्यानुष्ठानेन । बहवो बुद्धत्वमधिगम्य सर्व-
लौकिकलोकोत्तरसर्वसंपत्तिपर्यन्त प्राप्ताः ॥

स्यादेतत् । यदि नाम सत्त्वा अपि सर्वसंपत्तिहेतवस्तथापि
तथागतैः सह साधारणता न युक्तेति । अत्राह ।

^१ See the texts (*Dharmasamgrahā*) quoted *Çikṣā* 153, 7, also 155, 4
(*siddhim āgatā bhavaḥ*) 7 (*siddhikṣetra*)—On *ksetra*, see *supra* V, 81,
Friendly Epistle, st 42 (J P T S, 1886) *Patanjali* Comm, p 7

^२ Tib. *inam pi hdis = tona prakṛtina*

सत्त्वेभ्यश्च जिनेभ्यश्च बुद्धधर्मागमे समे^१ ।

जिनेषु गौरवं यद्वन्न सत्त्वेष्टिति कः क्रमः ॥ ११३

उभयेभ्योऽपि बुद्धधर्माणां बलवैशारद्यादीनामागमे प्रति-
लक्ष्णे तुल्ये अविशिष्टे । उभयमपि^२ तत्रति हेतुत्वमविशिष्ट-
५ मिति भावः । अतः साधारणेऽपि हेतुभावे जिनेषु गौरव
यद्वत्तद्वन्न सत्त्वेषु । इत्येव कः क्रमः परिपाटिः प्रेक्षावतां । नैव
युक्त्यर्थः^३ ॥

ननु च सत्त्वानां रागादिमलैर्हीनाशयत्वात् कारणत्वेऽपि कथं
भगवत्समानता युज्यते इत्याशङ्क्याह ।

१० आशयस्य च माहात्म्यं न स्वतः किं तु कार्यतः ।

समं च तेन माहात्म्यं सत्त्वानां तेन ते समाः ॥ ११४

यद्यपि भगवतामपि^१ रमितपुण्यज्ञानोपजनितमनुत्तरमिह
माहात्म्यं । तथाप्युपयुक्तोपयोगित्वेन हेतुभावस्य तुल्यत्वात्समं
माहात्म्यमुच्यते । तेन हेतुना ते सत्त्वाः समाः जिनेस्तुल्या
१५ उच्यन्ते इति ॥ नात्र विशेषः क्रियते । यत्र पुनः प्रतिनिय-
तात्मगतो विशेषस्तमुपदर्शयितुमाह ।

1 See *Dharmasamjñi*, loco laud — The phraseology of this Sūtra is worthy of notice *sattvaksetram bodhisattvasya buddhaksētram vāṅc ca buddhak setrād buddhadharmānām lābhāg mo bhavati* — It is strange that Prajñākarasmati gives no reference, as he did before, to the *Mahāvamsūtras* evidently alluded to by his text

2 Ms tampratī.

3 *yuktā paupatib*

मैत्र्याशयश्च यत्पूज्यः सत्त्वमाहात्म्यमेव तत् ।

बुद्धप्रसादाद्यत्पुण्यं बुद्धमाहात्म्यमेव तत् ॥ ११५^१

सत्त्वेषु मैत्रचित्तविहारी पुनर्यत्पूज्यते जनैः । तत्तस्यैव
मैत्र्याशयस्य प्रत्यात्मगत माहात्म्य नान्यस्य । तथा तथागत-
मालम्ब्य स्वचित्त प्रसादयतो^२ यत्पुण्यमु^[३२]त्पद्यते तद्भवत 5
एव माहात्म्यमसाधारणं । अन्यस्य तथाविधगुणाभावात् ॥
इत्यसाधारणं गुणमभिधाय प्रकृतमुपदर्शयन्नाह ।

बुद्धधर्मागमांशेन तस्मात्सत्त्वा जिनैः समाः ।

न तु बुद्धैः समाः के चिदनन्तांशैर्गुणार्णवैः ॥ ११६

इदमत्र बीज समतोपादान इत्यर्थः । परमार्थतस्तु न 10
बुद्धैर्भगवद्भिः समाः के चित्सत्त्वाः सन्ति । यदि भवेयु-
स्तथाविधास्तदा तेऽपि बुद्धा एव स्युः । किञ्चैतैः । गुणार्णवैः^३ ।
गुणानामर्णवा गुणरत्नाकराः । अगाधापारत्वात् । तैः । पुनरपि
तेषामपरमेव^४ विशेषणमाह । अनन्तांशैः । अनन्तोऽपर्यन्तः ।
अग्न एकदेशोऽपि^५ येषां गुणार्णवानां । ते तथा । तैः ॥ 15

^१ = Qik-sā 157 7-8 (maitrīyaśay) Tib has *byams sems-klan = waitiyāḍay-avān*

^२ Ms has *prasādhavato*

^३ Ms has wrongly *anantāṃśaiḥ guṇasāgaraiḥ*—See below

^४ Ms. has *tegha* and two illegible syllables in margin. Our reading from Tib.

^५ Tib points to a reading *amṣa cva deḥo'pi*—The Ms has *anga*

उक्तमेवार्थं व्यक्तौकुर्वन्नाह ।

गुणसारैकराशीनां गुणोऽणुरपि चेत्त चित् ।

दृश्यते तस्य पूजार्थं त्रैलोक्यमपि न क्षमं ॥ ११७

गुणेषु प्रधानानामेकराशयो ये भगवन्तस्तेषां गुणोऽणुरपि
५ परमाणुमात्रोऽपि गुणकणिकापीति यावत् । यदि क चित्सत्त्व-
विशेषे दृश्यते प्रतीयते । तस्य तद्गुणाधारस्य पूजानिमित्तं
त्रैलोक्यमपि न क्षमं । त्रैलोक्यजातानि रत्नादीनि न प्रति-
रूपाणौति यावत् ॥

एद्येवं कथं तर्हि सत्त्वाराधनमुक्तमित्याह ।

10 बुद्धधर्मोदयांशस्तु श्रेष्ठः सत्त्वेषु¹ विद्यते ।

एतदंशानुरूप्येण² सत्त्वपूजा कृता भवेत् ॥ ११८

व्याख्यातमेतत्पूर्वं ॥ इतोऽपि सत्त्वाराधनमुचितमित्याह ।

किं च निष्कृद्भवन्धूनामप्रमेयोपकारिणां ।

सत्त्वाराधनमुत्सृज्य निष्कृतिः का परा भवेत् ॥ ११९³

15 निष्कृद्भवन्धूनामकृत्रिमसुद्धदां बुद्धानां बोधिषत्वानां च ।
अपर्यन्तोपकारिणां । निष्कृतिः⁴ तत्कृतापकारस्य⁵ निष्कृत्यणं । परि-

1 So L² — Minaev has *sattvasya* — Tib *sems-can rnam s la*

2 Minaev *°rūpena*

3 = *Ḍikāśā* 155 10 11

4 *Ḍikāśā* has the gloss in margin *pratīyupakāro buddhānām*

5 The Ms has the unusual reading *tatkṛtā' pakūrasya* — *nibkṛti = repara-*
tion of the offences made to the Buddhas.

शोधनमिति यावत् । किमपरं भवेत् सत्त्वाराधनमन्तरेण ।
एतदेव परं निष्क्रयणमित्यर्थः^१ ॥

प्रभुचित्तानुकूलवर्तिन एव मृत्यस्य वाञ्छितं सिध्यतीत्यव-
गम्य सत्त्वाराधनमेवोपादेयमिति प्रतिपादयन्नाह ।

भिन्दन्ति देहं प्रविशन्त्यवीचीं^२

५

येषां कृते तत्र कृते कृतं स्यात् ।

महापकारिष्वपि तेन सर्व

कल्याणमेवाचरणीयमेषु ॥ १२०^३

करचरणशिरोनयनस्वमांभानि च्छित्त्वा हित्वा प्रदत्तानि
येषां [४३] हितसुखविधानाय । तथावीचीमपि परदुःखदुःखिनो 10
येषां कृते प्रविशन्ति तत्समुद्धरणाय । प्रकृतत्वात् बुद्ध्या बोधि-
सत्त्वाः । तत्र तेषु सत्त्वेषु कृते कृतं स्यात् । अन्यथा तु कृतमपि
न कृतं भवेत् । कृतशब्दोऽयमिह प्रकृताधिकारात् साधुकरणे
वर्तते । येनैव तेन परमापकारिष्वपि न चित्तं दूषयितव्य ।
किं तु सर्वमनेकप्रकार कायवाङ्मनोभिर्वा कल्याणमेव हित- 15
सुखमेव विधायितव्यमेषु ॥

उक्तमेव प्रसाधयन्नाह ।

१ Ms. nskrayanam

२ Mānava has avīcim. See Commentary and *Gīkās*.

३ The following verses down to the śloka 131 (end of the chapter) occur at
Gīkās 155 14—157 8

स्वयं मम स्वामिन एव तावद्
 यदर्थमात्मन्यपि निर्व्यपेक्षाः ।
 अहं कथं स्वामिषु तेषु तेषु
 करोमि मानं न तु दासभावं ॥ १२१

- 5 मम स्वामिन एव बुद्धादयः स्वयमेव^१ आत्मनैव तावदिति परामर्शं । यदर्थं येषां निमित्तं । आत्मन्यपि स्वकायजीवितेऽपि । उक्तक्रमेण निरपेक्षा^२ निरभिव्यङ्गास्तृणवत्परित्यजन्ति । तदहं पुनः । तेषां मृत्युः । तेषु मत्तुषु प्रभुपुत्रेष्वत्यन्तप्रियेषु कथं करोमि मानं । किमिति जानन्नेव तान् प्रतिकूलयामि । न
- 10 तु दासभाव न पुनर्दामीभूयाराधयामि ॥

इतोऽपि च सत्त्वापकारं परित्यज्य तदाराधनमेव कर्तव्यमित्याह ।

- येषां सुखे यान्ति मुदं मुनीन्द्रा
 येषां व्यथायां प्रविशन्ति मन्युं ।
 15 तत्तोषणात्सर्वमुनीन्द्रतुष्टि-
 स्तत्रापकारे ऽपहृतं मुनीनां ॥ १२२

येषां सत्त्वानां प्रियपुत्राणामिव पतरो मुनीन्द्रा बुद्धा भगवन्तः । सुखे कायमनोजन्मनि । मुदं षं यान्ति । येषां च

^१ Ms has: svayam evam a'

^२ = nirvyapekṣā

दुःखे मन्युं प्रविशन्ति । अपरितोषमासादयन्ति । एतच्चानभि-
मतत्वाद्भगवतामित्यमभिधीयते । न तु वाणौचन्दनकल्याणान्तत् ।
आवकाणमपि प्रतिघानुनयासंभवः^१ । अन्यत्सुबोधं ॥ कथं पुन-
स्तत्रापकारे मुनीनामपहृत स्यादित्यत्राह ।

आदीतकायस्य यथा समन्तान्
न सर्वकामैरपि सौमनस्यं ।
सत्त्वव्यथायामपि तद्वदेव
न प्रीत्युपायो ऽस्ति द्यामयानां^२ ॥ १२३

5

समन्तात्सर्वावयवानभिव्याप्य वङ्गिना प्रज्वलितशरीरस्य यथा
पञ्चकामगुणैर्न सौमनस्य । कायिकमपि सुखं नास्ति तस्य 10
प्र[४३]ज्वलितत्वादेव दुःखेनाक्रान्तत्वात् । तद्वत्तथैव सत्त्वानां
व्यथायां दुःखवेदनायां न प्रीतेः सौमनस्यस्योपायो हेतुरस्ति
हृपात्मकानां भगवतां ॥

तस्मादपरिज्ञानेन क्लेशग्रहावेशवशेन वा सत्त्वापकारकर्मणा
यदकुशलमुपचितं तदपीदानीमुपसंहारद्वारेण वान्तीकुर्व- 15
न्नाह^४ ।

^१ It is difficult to make out the meaning of this clause. The Tib. so far as I see, gives no help — abhimata is correctly translated by miñes pa — na tu = de ni ste dad-can-ldan lta bu yin te = tac. Chaddibñvad varl — Of course na tu . . . sambhavañ

^२ *Quiescēs* has mahākṛpāññam

^३ Query upaetam

^४ Tib. bñags par-bya-ba. — (See gsor-ba) = to confess, to expiate — The reading *vyaktikurvan* seems, on palaeographical grounds, inadmissible.

तस्मान्मया यज्जनदुःखदेन^१
 दुःखं कृतं सर्वमहाकृपाणां ।
 तदद्य पापं प्रतिदेशयामि
 यत्खेदितास्तन्मुनयः^२ क्षमन्तां ॥ १२४

- 5 यस्मादेवं सत्त्वापकारे मुनीनामपकृतं स्यात्तस्मात् । पाप ।
 अद्येदानौ प्रतिदेशयामि । संवेगवज्जलस्त्रेषामेव महाकृपाणा-
 मग्रतः प्रकाशयामि । पुनरेवं सप्रजानन्न करिष्यामि । इत्या-
 यत्यां सवरमापद्ये । यदि प्रतिरूपमाचरितं तत्र मे चान्ति
 कुर्वन्तु । अनुकम्पासुपादाय ॥
- 10 क्षमयित्वा सांप्रतमारधनायेत्यादिना तदेकपरायणता-
 मात्मनो दर्शयति ।

आराधनायाद्य तथागतानां
 सर्वात्मना दास्यमुपैमि लोके ।
 कुर्वन्तु^३ मे मूर्ध्नि पदं जनौघा
 विघ्नन्तु वा तुष्यतु लोकनाथः ॥ १२५

तथागतानामभिप्रेतसपादनाय लोके लोकविषये सर्वात्मना
 कायेन वाचा मनसा वा दासीभाव स्वीकरोमि । ते ऽपि मे

1 *Qikrās* has sarvamahādayānām

2 *Qikra-* has duhkhaucna

3 *Qikra-* has te munayah

4 *Minaev* has kuirvanti—Our reading is supported by L² and *Qikrās*.

[§]प्रसादं कुर्वन्तो मस्तके पादं निदधतु । तेषां पादं प्रमुदित-
चित्तः शिरसा धारयामि । अनेन मयि पूर्वापराधमपास्य जगतां
पतिर्भगवान् संतुष्टमानसो भवतु ॥

भगवत्सु च गौरवकारिभिः सत्त्वस्वनादरो न कर्तव्य इति
प्रसाधयन्नाह ।

5

आत्मीकृतं सर्वमिदं जगत्तैः
कृपात्मभिर्नैव हि संशयो ऽस्ति ।
दृश्यन्त एते ननु सत्त्वरूपा-
स्त एव नाथाः किमनादरो ऽत्र ॥ १२६

सर्वत्रगधर्मधातुप्रतिवेधात्^१ सर्वसत्त्वसमतापादनपरात्मपरि- 10
वर्तनादिना^२ वा । आत्मीकृतं स्वीकृतं सर्वमिदं जगत् । न किय-
देव । तैर्बुद्धैर्भगवद्भिः करुणामयचित्तसतानैः । सुनिश्चितमेवै-
तत् । अन्यथा बुद्धत्वायोगात् । तस्मात्सत्त्वरूपेण बुद्धा भगवन्त
एवैते सत्त्वा दृश्यन्ते^३ । तेन किमनादरो ऽत्र मृढ^४ चेतसां ।
नेव युक्त इति भावः ॥

15

अनेकार्थत्वादपि सत्त्वाराधनस्य तत्रैव यतितव्यमित्याह ।

1 *Qikṣas samvṛtyo'tra*

2 According to Dev. 85 and to the *Qikṣas* — M naev has *dr̥ṣyantu etena tu*

3 Tib omits °traga?

4 See VII. 16

5 (5) The Commentary is obscure 'Nann buddhūh sattvatūpena
dr̥ṣyante' sattivā eva nathā iti kim sattivsv anādarah" Such I take to be
the meaning of the sentence

तथागताराधनमेतदेव
 स्वार्थस्य संसाधनमेतदेव ।
 लोकस्य दुःखापहमेतदेव
 तस्मान्ममास्तु व्रतमेतदेव ॥ १२७

- 5 स्वार्थस्य बुद्धत्वसंभारलक्षणस्यैव¹ । लोकस्य दुःखापहं
 तद्धेतुत्वात्² । एतदेवेति । सर्वत्र सत्त्वााराधनमिति योज्यं ॥
 आगामिभयदर्शनादपि च परापकारवैमुख्यमेवाभ्यसनीयमि-
 त्युदाहरणोपदर्शनेनाह ।

यथैको राजपुरुषः प्रमथ्नाति महाजनं ।

- 10 विकर्तुं नैव शक्नोति दीर्घदर्शी³ महाजनः ॥ १२८

यस्य⁴ राज्ञो देशनिव[र्]तिनिं⁵ तस्यासौ पुरुषो । महाजन
 नगरनिगमग्रामकर्कटादिवास्तव्य⁶ । प्रमथ्नाति विमर्दयति । स
 चागामिराजदण्डभयदर्शितया महाजनो वचनमात्रेणापि याव-
 द्विकारमुपगन्तुमसमर्थः । तेन ताडितो ऽपि संकुचितवृत्ति-

- 15 रेवास्ति । कस्मात्

यस्मान्नैव स एकाकी तस्य राजबलं बलं ।

1 Ms has °laksanasyā-syaiva

2 According to Tib °pahati-hetutvāt

3 dīṅgha-darṣiṃ = miṅ ṛgy in rin po — rin po = dīṅgha — miṅ ṛgyan = distance
 of sight, distance at which a man can be well distinguished from a woman.

4 Ms has tasya — Tib gan gi.

5 Ms yasya

6 Vāstavya = Einwohner (P. W.)

नैव स राजपुरुषोऽसहाय एव द्रष्टव्यः । कथं पुनरयमस-
हायो न भवतीत्याह । तस्येति । राज्ञो बलमेव तस्य बलं
तत्पक्षग्रहणात् ।

तथा¹ न दुर्बलं कं चिदपराङ्गं विमानयेत् ॥ १२६

तस्मात्क्षम्यशक्तिमपि क्षतापराधं नापकुर्यात् । सो ऽपि न 5
यस्मादेकाकी ।

यस्मान्नरकपालाश्च क्षपावन्तश्च तद्वलं ।

तस्मादाराधयेत्सत्त्वान् मृत्यश्चाण्डन्टपं यथा ॥ १३०⁸

तस्मादाराधयेत्सत्त्वान् । कुतः । यस्मान्नरकपालाश्च तदप-
कारमिव प्रत्यपकारिणोऽन्व[र्]चरन्तः⁴ क्षपावन्तश्च जिनादय- 10
स्तत्पक्षपातिनो बलं । कथमिवाराधयेत् । अर्ध्रथं राजानं
सर्वानुवृत्तिकरणानुजीविनो यथा । तथा ॥ किं च लोक-
प्रसिद्धत इदमेवमिहोक्तं । न तु पुनः सत्त्वाप्रसत्तिफलस्य⁶
राजापराधफलेन समानता समस्तीत्याह ।

कुपितः किं नृपः कुर्याद्येन स्यान्नरकव्यथा । 15

यत्सत्त्वदौर्मनस्येन क्षतेन क्षनुभृयते ॥ १३१

¹ So Minaev — M has *tasman* , confirmed by the Commentary

² So L² — Minaev has *aparādhyam*

³ According to the Comm the second line must precede the first

⁴ Ex conj — MS is illegible

⁵ *Aprasatti* (compound new) = *aprasāda*

किमिति काका पृच्छति । किं तद्दुःखजातमुत्पादयितुं
 नृपतिः समर्था भवेत् । नैवेति भावः । किंभूत । येन दुःखजा-
 तेन नारकी वेदानुभूयते । अतिप्र [१५^b]^१

[तुष्टः किं नृपतिर्दद्याद्यद्बुद्धत्वसमं भवेत् ।

५ यत्सत्त्वसौमनस्येन कृतेन ह्यनुभूयते ॥ १३२

आस्तां भविष्यद्बुद्धत्वं सत्त्वाराधनसंभवं ।

इहैव सौभाग्ययशःसौस्थित्यं किं न पश्यसि ॥ १३३

प्रासादिकत्वमारोग्यं प्रामोद्यं चिरजीवितं ।

चक्रवर्तिसुखं स्फीतं क्षमी प्राप्नोति संसरन् ॥ १३४

10 ॥ इति प्रज्ञाकरमतिहतायां बोधिचर्यावतारपञ्चिकायां
 चान्तिपारमिता षष्ठः परिच्छेदः ॥]

1 The verso of the leaf 91 begins with the first sentence of the ninth Chapter. As the Commentary of the verses 132-134 is also wanting in Tibetan, I believe that the aksaras *atipra* must be read *ati pra* [*jñākaramatihrtāyām*]. The translation of the last *śloka* occurs in the Mdo XXVI, fol 19a, at the end (Text alone, without commentary). Their authenticity, supported by the quotation in *Çikṣās* (p 157), is confirmed by the Chinese translation.

2 The Tibetan adds the following colophon: *Reya gar-gyi mkhan po pa-ndi ta chon-po su ma ti kī rti i zhal sna nas dan sgra sgyur gyi lo tsa va ñ-ta-rya mad pa chos gyi dhan phyug-gis bsgyur-an zus pa* = translated by the Indian Pandita Sumatikuti and the Lotsava translator (2) Satyadharmesvara.

प्रज्ञाकरमतिक्रतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
वीर्यपारमिता सप्तमः परिच्छेदः ।

तदेवं विपक्षप्रतिषेधेन त्रिधा चान्ति प्रतिपाद्य वीर्यं प्रति-
पादयितुमाह ।

एवं क्षमो^१ भजेद्वीर्यं वीर्ये बोधिर्यतः स्थिता ।

न हि वीर्यं विना पुण्यं यथा वायुं विनागतिः^२ ॥ १

एवमुक्तक्रमेण क्षमायुक्तः क्षमः समस्ति^३ चान्तिः । भजेद्वीर्यं
वीर्यमारभेत । अन्यथा दुःखमहिष्णुतया वीर्यस्य प्रसञ्चिर्न
स्यात् ॥ कस्मात्पुनर्वीर्यमुपादीयत इत्याह । वीर्यं इत्यादि ।
यस्माद्वीर्यं बुद्धत्वमवस्थितं । तद्धेतुकतया तदायत्तत्वाद्बुद्धत्वस्य ।
एतदपि कुतः । यस्मान्न वीर्यमन्तरेण पुण्यं पुण्यसंभारोऽस्ति ।
उपलक्षणमेतत् । ज्ञानमपि द्रष्टव्यं । वीर्यस्योभयहेतुत्वात् । तद- 10
नेन वीर्यात्पुण्यज्ञानसंभारौ ताभ्यां च बुद्धत्वमित्युक्तं भवति ॥
वीर्यस्वरूपापरिज्ञानात्पृच्छति ।

^१ Minaev has ksūmī, ksūmo, according to M, Paris Ms and a frag-
ment (F) on Palm leaf (Bendall, 1899)

^२ Minaev has . vīnā gāṭih, = vīnā agāṭih — Cp Kern, *Lotus* 139
padavim tu vīnā 'gāṭih — Tib 'ilun med gyo ba med-pa bzhiu

^३ So Ms — Tib 'ian gis goms pai byas pai bzod = svayam abhyasta
ksāntih

किं वीर्यं कुशलोत्साहस्तद्विपक्षः क उच्यते ।
 आलस्यं कुत्सितासक्तिर्विषादात्मावमन्यना¹ ॥ २

किमेतद्वीर्यं नाम । अत्राह । कुशलोत्साहः । यो ऽयं कुशल-
 कर्मणि दानादौ श्रुतादौ च समुद्यमः । तद्वीर्यमभिधीयते ।
 5 अकुशले तु कौषीद्यमेव² । विपक्षेणोपहत वीर्यमनङ्गमेवाभि-
 मतसिद्धय इति तद्विपक्षमपनयनाय दर्शयितुमाह । तद्विपक्ष
 इत्यादि । तस्य वीर्यस्य विरुद्धो विनाशाय पक्षो विपक्षः क
 उच्यते । उत्तरमाह । आलस्यमित्यादि । आलस्यं कौषीद्यं ।
 कायमनसोरकर्मण्यता । कुत्सिते जुगुप्सनीये हास्यलास्यादावा-
 10 सङ्गः । विषादो विषण्णता । दुःकरे कर्मणि चित्तस्य विनि-
 वृत्तिः । अनध्यवसानमित्यर्थः । तेनात्मनोऽवमन्यनाऽवज्ञा । अयं
 तद्विपक्षः ॥

तदालस्यनिषेधाय तत्कारणं तावदुपदर्शयितुमाह ।

अव्यापारसुखास्वादनिद्रापाश्रयतृष्णया ।
 15 संसारदुःखानुद्देगादालस्यमुपजायते ॥ ३

संसारदुःखानुद्देगादसंवेगात्³ । योऽयमव्यापारो निर्वा-
 पारता । तत्र तेन वा⁴ सुखास्वादः सुखाभिरामः । स च निद्रा

¹ F has kutsitaçakti, Mmaev kutsitāç°

² Tib dge-ba la mi-spro-ba ni le lo ñid do = kuçale 'nudyamah
 kansāidyam.—Infra, le-lo ñid = ālasya, sūoms las = kausīdya

³ See VI 21.

⁴ Tib de la añ des bde-ñoms.....

च मि[४५^a]द्वाक्रमणं । ताभ्यां मिद्वाक्रमणमपाश्रयदृष्ट्या^१ ।
 अवष्टम्भनाभिलाषः । तथा । आलस्यमुपजायत इति योजनीयं ॥
 यदि वा । संसारदुःखानुद्देगादव्यापारः । क्व चिदपि कुशल-
 कर्मणि न प्रवृत्तिः । तस्मात्सुखाखादः । ततो निद्रा । तस्या-
 श्चापाश्रयदृष्ट्या । तथा ॥

5

अतः संसारदुःखानुद्देगनिवर्तनार्थमियमत्र सवेगभावनामुखी-
 कर्तव्या । इत्याह ।

क्लेशवागुरिकाघ्रातः^२ प्रविष्टो जन्मवागुरां ।

किमद्यापि न जानासि मृत्योर्वदनमागतः ॥ ४

वागुरिका मत्स्यादिवधिका जालिका उच्यन्ते कैवर्तादयः । 10
 क्लेश एव वागुरिकाः । तैराघ्रात आश्रयत्तीकृतः^३ । कथमिति
 चेत् । प्रविष्टो जन्मवागुरां । निकायसभागतोत्पत्तिरेव वागुरि-
 काजाल^४ । तत्रप्रविष्टः तदन्तर्गत इत्यर्थः । इदमिह तदात्मसात्करणे
 कारणं । अद्यापि एतां दशां प्राप्तोऽपि मृत्योर्मुखं प्रविष्टः सन्
 किमिति न वेत्ति । जातश्चेन्मरणमवश्यंभावीति भावः ॥

15

इदमपरं संवेगकारणमाह ।

1 middhākramanam not translated in Tib

2 Minaev āghātah, M āghrātah—Tib b̄ṣor ba (hehor ba = to hunt, to chase), ŋa ḡṣoi-ba = to fish —āghrāta = * ākrīnta (Bohtlingk)

3 Tib dban du byas-pa

4 So Ms —vāgurikā = vāgurā ? or rather vāgurika ?

स्वयूथ्यान्मार्यामाणांस्त्वं^१ क्रमेणैव^२ न पश्यसि ।

तथापि निद्रां यास्येव चण्डालमहिषो यथा ॥ ५

यूथ वर्गः । तत्रभवा यूथ्याः । यैः मह बाल्याद्यवस्थायां
क्रीडितहसितादिना विचरित । तान् स्ववर्गान् । चण्डाला-
नामवश्यमारणीयमहिषवत् । न पश्यमि ममापीयमवस्थितिः
स्यादिति ॥ अवश्यमिह कियत्काल परिलम्ब्य मृत्युरागमिष्यति ।
तेन तावत्काल सुखानुभवनमेव मम युक्तमित्यत्राह । यदि
नामैवं तथापि नावश्यभाविनि मरणे विद्यामो युक्तः ।

यमेनोद्दीक्ष्यमाणस्य बद्धमार्गस्य सर्वतः ।

10 कथं ते रोचते भोक्तुं कथं निद्रा कथं रतिः ॥ ६

इति वध्यपुरुषस्येव सर्वतो वध्यघातकैरधिस्थितस्य वध्यभूमि
नीयमानस्य निःसरणमपश्यत [५७] सुखामिकावलम्बनमनुचित-
मेव भवतः । तस्मात्सवेगतो भावनयानया हेतुनिवर्तनादालस्य-
मपास्य कुशलपचोत्साहवर्धनमनुष्ठेय ॥

15 अथापि स्यात् । यदि नामावश्यभाविता मृत्योस्तथापि
तत्सन्निधानमवगम्यालस्यमपहास्यामि । इत्याग्रङ्घ्राह ।

1 Minacv has svayuthūn —Beings of the same nikāya (see p 245, l 12)

2 So F —Minacv evam

3 M- °vasyam°

यावत्संभृतसंभारं मरणं शीघ्रमेष्यति ।

संत्यज्यापि तदालस्यमकाले किं करिष्यसि ॥ ७

संभृतः सञ्जीकृतः संभारः सामग्री वधाय व्याधिजरासङ्घणो
येन । यावदिति लोकोक्त । शीघ्रं त्वरितमभिसन्धिधानात् ।
तदा मृत्युमुखान्तर्गतः । असमये । आलस्यं त्यक्त्वापि किं करि- 5
ष्यसि । न तदा किं चित्प्रयोजनमिति भावः ॥

अकालतामेवास्य समर्थयितुं वृत्तत्रयेणाह ।

इदं न प्राप्तमारब्धमिदमर्धकृतं स्थितं ।

अकस्मान्मृत्युरायातो हा हतोऽस्मीति चिन्तयन् ॥ ८

शोकवेगसमुच्छूनसाश्रुरक्तेश्चाननान् ।

बन्धून् निराशान् संपश्यन्धमदृतमुखानि च ॥ ९

स्वपापस्मृतिसंतप्तः शृण्वन्नादांश्च नारकान् ।

चासौच्चारविलिप्ताङ्गो विह्वलः किं करिष्यसि ॥ १०

इदं यदनागते कर्तव्यतया मनसि कृतं तत्र प्राप्तं । इदमारब्ध
यत्कार्यमादित एव कर्तुमिष्टं । इदमर्धकृतं स्थितं यत्कियन्निष्पन्न 1.
कियदनिष्पन्नं । इति कार्यपर्यन्तमगतस्यैव अकस्मान्मृत्युरागतो
मम । अहो वतातिकष्टं । हतोऽस्मीति विचिन्तयन् विह्वलः
किं करिष्यसीत्यनागतेन संबन्धः ।

शोकः प्रियविप्रयोगकृतस्त्रिस्तपरितापः । तस्य वेगोऽनिवार्य-

- प्रवृत्तिः । तेन समुच्छूनानि समुन्नतानि साश्रूणि सबाष्पाणि
 रक्तानि ताम्रवर्णानि श्लोचनानि येष्वाग्नेषु तानि तथा ।
 तथाभूतानि आननानि मुखानि येषां बन्धूनां ते तथा । तान्
 संपश्यन् विलोकयन् । तत्र कर्मकाधिकारात्परस्मैपदं दृशः^१ ।
 5 किंभूतान् । निराशान् । क । प्रत्युज्जीवनं प्रति त्यक्ताशान्^२ ।
 तस्मानाथ्यविकलान् वा ॥ मरणसमयोपस्थितकृतान्तानुचरमुखानि
 च स[४६^a]रोषपरुषभकुटीनि संपश्यन् विह्वलः किं करिष्यसि ।
 स्वयं कृतपापकर्मस्मरणेन मरणसमये किमित्येवं मया
 कृतमिति पश्चात्तापेन तापितः । नैतावन्मात्रमेव । किं तु
 10 शृण्वन्नादांसु नारकान् । तौत्रकारणानुभवनदुःखनिर्मुक्तान् विक्रो-
 शितशब्दास्त्रकसमुद्भूतान् अर्थान्तरकोपाणामेव^३ । तच्छ्रुत्वा ममा-
 प्यथमेवावस्थेति संचासेन यः पुरीषोत्सर्गो विट्प्रवृत्तिः तेनोप-
 लिप्तगात्रः । विह्वलः । अनायत्तकायवाक्चित्तप्रचारः । किं
 करिष्यसि सर्वक्रियासु निवृत्तव्यापारः ।
 15 इति मत्वा स्वस्यावस्थायामेव यतितथ्यं । इति शिच-
 यितुमाह ।

¹ Ms tatrāk°—This clause is wanting in Tibetan which does not, as a rule, translate 'grammatical observations—*Mahābhāṣya* I 3 29, *Part 2* *Sampaṣyaṇ* should by I 3 29 be ātmanepadam, if the word were intransitive, because in that rule there is the adbhikāra 'akarmaka', but in the clause it is not intransitive, not ātmanepadam (F W Thomas)

² Tib. gan du zhe-na, slar-gson pai bsam pa dan bral ba am

³ So Ms—Tib 'don hba zlug la khro bai sgra bzhi-du = arthāntara kopaṣabdām 17a.

जीवमत्स्य इवास्मीति युक्तं भयमिहैव ते ।

किं पुनः कृतपापस्य तीव्रान्नरकदुःखतः ॥ ११

जीवन्त एव मत्स्याः क्रमेण भक्षणार्थं प्रायः प्राग्द्विवासि-
भिरेव जनै रक्ष्यन्ते । जीवनोपलक्षिता मत्स्या जीवमत्स्या इति
तेषामेव समयः । शाकपार्थिवादिबन्धुपदलोपी^१ समामः । 5
तद्वदहमपि । अद्य श्यो वा नियतमेव मरिष्यामि । इति मनसि
कृत्वा युक्तं भयमिहैव ते । इहैव सप्रजानदवस्थायामेव तवास-
प्राप्तमरणस्य मरणतः । किं पुनः कृतपापस्य भवतो भय युक्तं
न भवति । इत्यप्याहार्यं । अतिदुःखान्नरकदुःखतः ॥

निर्यापारसुखास्वादाभिरतमधिकृत्याह ।

10

सृष्ट उष्णोदकेनापि सुकुमार प्रतप्यसे ।

कृत्वा च नारकं कर्म किमेवं स्वस्थमास्यते ॥ १२

तप्तवारिणापि मसृष्टः । सुकुमारेति संबोधन । अतिमृदु-
शरौरतया सोढुमशक्तोऽसि । यद्येवं तदा । कृत्वा चेत्यादि संबोधं ॥
अपरमपि त प्रत्याह ।

15

निरुद्यमफलाकाङ्क्षिन् सुकुमार बहुव्यथ ।

मृत्युग्रस्तोऽमराकार^२ हा दुःखित विहन्यसे ॥ १३

सुखहेतुत्पादनाय व्यापारशून्योऽसि । अथ च तस्य फलं

1 Minacev has me See Comm

2 Çakapāthiva = çākapiyah pāthivah *Mahābhāṣya Vāṭ.* 8 to PĀN 2, 1,
69 (not *Sūlāh* k as stated in the St Petersburg-Dict.)

3 Minacev 'grasto mara'.

सुखमभिलषामि । दुःखा[^१म]महिष्णुरमि । अथ च बज्ज्वथोऽमि ।
 सर्वदुःखाकरत्वात् । मृत्युना च वशीकृतोऽमि । अथ चामरण-
 धर्ममात्मानं मन्यसे । एवं च विपर्यस्त चरितमस्य विपश्यन्^१
 करुणायमानः सखेदमेनमाह । हा दुःखित विहन्यसे । समोह-
 १ बज्जलतया कष्टां दशां प्रविष्टोऽमि । आत्मगतमेव वा विमृ-
 गति । एवमन्यत्रापि यथासभवं द्रष्टव्य । निरुद्यमादीनि
 चामन्त्रितपदानि ॥

निद्रापरतन्त्र प्रत्याह ।

मानुष्यं नावमासाद्य^१ तर दुःखमहानदीं ।

१० मूढ कालो न निद्राया इयं नौर्दुर्लभा पुनः ॥ १४

अष्टाक्षणविनिर्मुक्त मनुष्यभावप्रतिलम्ब नावमिवाभ्युदयादि-
 पारगमनाय प्राप्य । तर प्रवस्व दुःखमयीं महानदीं । सर्व-
 दुःखानि पृष्ठीकुरुष्व वीर्यावलम्बनेनेति यावत् । हे मोहपरवश
 नाथ कालो निद्रायाः । यावदिय नौः सनिहिता । यदि
 ११ नेदानीमेव यत्नः क्रियते । तदा पुनरिय दुर्गतिगतस्य नौर्दुर्लभा
 भविष्यति । यदुक्तं । पुनरप्येष समागमः कुत इति^४ ॥

एवमालस्यं निवार्य कुत्सितामक्ति निवारयन्नाह ।

१ Ms. *vyapayastah* = *cañam* *asya* *vya* *di* = (h=m) — In margin *na*
 (*yan*), *sm*, corrected to *pm* by a second hand — Tib. *has* *mithon* *nas* = *dr-stvā*

२ According to I' *āpādy* ।

३ Minaev *mudhuk* (typographical error)

४ *Supra*, I 4.

मुक्त्वा धर्मरतिं श्रेष्ठामनन्तरतिसंततिं ।

रतिरौद्धत्यहासादौ दुःखहेतौ कथं तव ॥ १५

शुभकर्मणां रति श्रेष्ठामुत्तमा । किंभूतां । अनन्तरति-
सततिं । सुगतिपरम्परासंजननादनन्तापर्यवसाना रतिसततिः
सुखप्रवाहो यस्याः सा तथा । अत एव उत्तमेत्युक्तं । तामपहाय 5
रतिरभिरामः । औद्धत्यमुन्नतता कायचित्तयोः क्रीडनशीलतेति
यावत् । हासो वागौद्धत्य । मरभसस्य वाग्विकार इति यावत् ।
आदिशब्दाङ्गीतादिपरिग्रहः । तत्र कथं रतिस्त्व । न युक्त्यभि-
प्रायः । किंभूते दुःखहेतौ । नरकादिदुर्गत्युपनयनादुःखस्य
[२७] हेतुर्भवति ॥ 10

एवं कुक्षितामक्तिमपि निराकृत्य विषदात्मावमन्यनां वीर्य-
विपक्ष निराकर्तुं । अपरमपि च तद्विपक्षनिरमनाय प्रतिपाद-
यन्नाह ।

अविषादबलव्यूहतात्पर्यात्मविधेयता ।

परात्मसमता चैव परात्मपरिवर्तनं ॥ १६ 15

विषादविपरीतोऽविषादः । बलाना व्यूहः समूहो वक्ष्यमाण-
लक्षणः । तात्पर्यं निपुणता । आत्मविधेयता आत्मवशवर्तिता ।
एताः सर्वाः कृतद्वन्द्वसमासाः । यदि वा । एभिः सहितात्मविधे-

1 So M — Mmaev h esvādiu

2 Tib has dga ba dūn ba s pu ng ri — dga ba = manda, rabhasa =
fierec joy

3 Tib has zlas dbyic bar tshig bsduis pu xun no (See Jaschke, s, voc
zla bo) — kpta, untranslated

यता । परात्मसमतापरात्मपरिवर्तने ध्यानपरिच्छेदे^१ वक्ष्यमाणे ।
इदमपि समस्तं कौषीद्यप्रहाणाय वीर्यसमृद्धये प्रभवतीत्युद्देशः ॥
उद्दिष्टमेवार्थं क्रमेण निर्दिशन्नाह ।

नैवावसादः कर्तव्यः कुतो मे बोधिरित्यतः ।

- 5 कुतो मे बोधिरिति । कथमह वराकः सम्यक्बोधिभाजनं ।
बुद्धत्वं हि तौच्छेन्द्रियस्थारम्भवीर्यस्य^२ अपरिमितपुण्यज्ञान-
संभारैरतिदुष्करकर्मानुष्ठानैरनेकैश्च कल्पासंख्येयैः कस्य चित्पुरुष-
विशेषस्य साध्यं भवति । अहं तु न तादृश इति कथं मद्दि-
धानां तथाविधं बुद्धत्वं सभाव्येत । इत्येवमाकारमनसिकाराद-
10 वसादो विषादो न कर्तव्यः । महार्थभ्रमस्य हेतुत्वात् । यथोक्तं ।
अवसादोऽप्यनर्थ इति ॥ कस्मात् ।

यस्मात्तथागतः सत्यं सत्यवादीदमुक्तवान् ॥ १७

- यस्मात्तथागत इदं वक्ष्यमाणं सत्यमवितथमुक्तवान् कथितवान् ।
कथं ज्ञायत इत्याह । सत्यवादीति । ज्ञानक्रियासभवादविपरौ-
15 तवादी । अतः सत्याभिधानहेतुपदमेतत् ॥ किं तत्सत्यमुक्तवान् ।

ते ऽप्यासन्दंशमशका मशिकाः कृमयस्तथा ।

यैरुत्साहवशात्प्राप्ता दुरापा बोधिरुत्तमा ॥ १८

इत्याह । तेऽपि बुद्धा भगवन्तः पूर्वं शाक्यमुनिरत्नशिखि-
द्वीपंकरप्रभृतयः ससारसागरावर्तान्तर्गताः [५७^b] पृथग्जनावस्थायां

1 = In the eighth chapter

2 Ms. apātamita°

3 Cp. *Śikṣasū* 54, 2

परिभ्रमन्त एवभूता एवामन् बभूवुः । येस्त्साहबलात् वीर्या-
त्कर्षसामर्थ्यात् सभारान् समृत्य प्राप्ताधिगता दुरापा दुर्लभ-
प्रतिलम्भा बोधिरुत्तमानुत्तरा । आरम्भवीर्यस्य न किं चिद्दु-
ष्करमिति भावः । इदं तत्सत्य ॥

अतो मम पुनरतितरां न दुर्लभा बोधिरित्याह ।

5

किमुताहं नरो जात्या शक्तो ज्ञातुं हिताहितं ।
सर्वज्ञनीत्यनुत्सर्गाद्बोधिं किं नाप्नुयामहं ॥ १६

किं पुनरहं मनुष्यभूतो जन्मना । शक्तो ज्ञातुं हिताहित-
मिति । इदं हितमिदमहितं । शुभमशुभं च कर्मैत्युपदिष्टं ।
ज्ञातुमवबोद्धुं समर्थोऽस्मि । इति विचिन्त्य । सर्वज्ञस्य सर्ववस्तु- 10
तत्त्ववेदिनो नैतिर्नय उपादेयतत्त्वप्रतिपादनं । तस्यानुत्सर्गाद-
परित्यागात् । तस्यादानोपादानसेवनादित्यर्थः । बुद्धत्वं नाप्नुया-
महं । काका¹ पठनाद् आप्नुयामेवेति ।

एतद्भगवता रत्नमेघे² दर्शितं । यथोक्तं । इह बोधिसत्त्वो
नेवं चित्तमुत्पादयति । दुष्प्राप्या³ बोधिर्मनुष्यभूतेन सता । 15
इदं च मे वीर्यं परीक्षितं⁴ च हीनं च । कुसोदोऽहं । बोधिश्चा-
दौपशिरश्चैलोपमेन बहून् कल्पान् बहूनि कल्पगतानि [बहूनि]

1 Mmaev has 'patyāg'

2 Mmaev has 'sarvajñānīty'

3 Mmaev has 'nāpnuyamī aham'

4 See Apṭe, s. voc. kāku — Tib. 'tsing zur-gyis

5 = *Qikye* 51, 2 10

6 *Q.* duspiupā

7 Ms. paritam, *Q.* omits hinam et

कल्पसहस्राणि समुदाचरता^१ समुदानेतव्या । तन्नाहमुत्सह
 ईदृश भारमुद्धोढुं ॥ किं तर्हि बोधिसत्त्वेनैव चित्तमुत्पादयि-
 तव्यं । ये ऽपि ते ऽभिसंबुद्धास्तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धाः^२ ।
 ये ऽपि वाभिसंभोक्ष्यन्ते । ते ऽपीदृशेनैव नयेन । ईदृश्या
 १० प्रतिपदा । ईदृशेनैव वीर्येणाभिसंबुद्धाः । यावन्न च ते तथा-
 गतभूता एवाभिसंबुद्धाः । अहमपि तथा तथा घटिष्ये । तथा
 तथा व्यायस्ये । सर्वसत्त्वसाधारणेन वीर्येण । सर्वसत्त्वारम्भणेन
 वीर्येण यथाहमप्यनुत्तरां सम्य[१०१]क्संबोधिमभिसंभोक्ष्य इति ॥
 युक्तमेवैतत् । केवलमतिदुष्करकर्मश्रवणादनध्यवसायो निवर्त-
 १० यितुमशक्य इति विकल्पयन्नाह ।

अथापि हस्तपादादि दातव्यमिति मे भयं ।

करचरणशिरःप्रभृतिदानमन्तरेण बुद्धत्व न प्राप्यत इत्यति-
 दुष्करकर्मसु प्रवृत्तिभयादत्साहो निवर्तत एव । इति चेन्नन्यसे
 १५ स्वचित्तमेवमाह ।

गुरुलाघवमूढत्वं तन्मे स्यादविचारतः ॥ २०

तदेतत्तद्गुरुलाघवमूढत्वमेव मे । अन्ये बद्धतर बद्धतरे
 चाल्पतरमिति मोहवशेनाविचारतो ऽविवेकान्नाम स्थान्न तु पर-
 मार्यविचारतः ॥ परमार्यविचारेण गुरुलाघवविपर्यास एवाय-
 मित्युपदर्शयन्नाह ।

^१ samuducarātā, omitted by Q.

^२ Q: makes here reference to the Buddhas of the present time

^३ Ms. has ārambhaṇena (Sic)

छेत्तव्यश्चास्मि भेत्तव्यो दाह्यः पाथ्यो ऽप्यनेकशः^१ ।
कल्पकोटीरसंख्यया न च बोधिर्भविष्यति ॥ २१

ससारचारके निवसंस्तथाविधकर्मवशाच्छेत्तव्यश्चास्मि कर-
चरणाद्यङ्गप्रत्यङ्गच्छेदनाक्षरकादिषु । तथा भेत्तव्यो ऽस्मि शक्ति-
कुन्तादिभिः । दाह्यो नरकदहनादिना । पाथ्यो ज्वलितक्रक- 5
चादिना । अनेकशो ऽनेकवारान् । नरकादिषु कारणामनु-
भवन्नपर्यन्तपथि संसारे । कल्पानां कोटीरसंख्ययाः सख्यातुम-
शक्याः । इत्यकामस्यापि दुःखमपर्यन्तमनेकप्रकारमापतिष्यति ।
न च बुद्धत्वसंभाराय तत्सपत्स्यते ॥

इदं संभारापर्यन्ततया दुःखं वज्रतरं निष्फलं च । बुद्धत्व- 10
प्रसाधकं पुनरन्पतरं सफलं चेत्युपदर्शयन्नाह ।

इदं तु मे^२ परिमितं दुःखं संबोधिसाधनं ।
नष्टशल्यव्यथापोहे तदुत्पाटनदुःखवत् ॥ २२

यद् बुद्धत्वप्रसाधकं तदिदं दुःखं परिमितं मम प्रतिनियत-
कालभावितया । दुःख(प्रशमन)हेतुश्च^३ । तत्तथाभूतं शल्यं । तेन 15
व्यथा । तस्या [अ]पोहो निवृत्तिः । तन्निमित्तं तद्गुदासाय ।
यावज्जीवं तत्कृतदुःखप्रहाणायेत्यर्थः । तस्य नष्टशल्यस्यो [88^b]-

^१ So M — Mmaev hus — dāhy ipatyau anekaṣ ḥi

^२ Mmaev has — etat — See Comm

^३ So Mmaev, M has — etat parimitam duḥkham sambodhisukhasūdhānam

^४ This is the reading of the Ms., paṭ, mana being written in the margin by a second hand. It cannot be correct, as the Tib. has — sdug-bśnal gyi rgyu de de lta-bu gyur-pai zug-bu des. = duḥkhaheṭus tat tatī ābhūtam śalyam tena

त्याटन । शरीरादुद्धरण । अपकर्षणमिति यावत् । तेन यदुःख
प्रतिनियतकालमल्पतरं । दीर्घकालिकदुःखोपग्रमनिमित्तं । तद-
त्सोढमुचितमिदमपि दुःख ॥

अतो ऽपि समुचितमिदमित्याह ।

5 सर्वे ऽपि वैद्याः कुर्वन्ति क्रियादुःखैरोगतां ।

तस्माद्बहूनि दुःखानि हन्तुं सोढव्यमल्पकं ॥ २३

सर्वे ऽपि न के चिदेव । लङ्घनपाचनादिहृतैर्यथेष्टाहार-
विहारप्रतिषेधजनितैश्च क्रियादुःखैः । रोगपीडितानामारोग्य
विदधति । अन्यथा तत्कर्तुमशक्यं । यत एव तस्मादति-
10 शयेनान्पमल्पकं दुःखं सोढव्यं । किमर्थं । बहूनि दुःखानि हन्तुं ।
सर्वसत्त्वानामात्मनश्च दीर्घकालिकसर्वदुःखप्रशमनायेत्यर्थः । एवं
तावत्सौकर्यं युक्तं धीमतः ॥ न चेदं युक्तमपि दुःकरं कर्मादि-
कर्मिकस्य^१ प्रथममनुज्ञातं भगवतेति दर्शयन्नाह ।

क्रियामिमामप्युचितां वरवैद्यो न दत्तवान् ।

15 क्रियामिमां समनन्तरप्रतिपादितां दुःखोत्पादनीं ।

उचितामपि सेवनीयामपि । वरवैद्यो भगवान् । सर्वथा सर्व-

¹ langhana = dis Fasten, Hungercur, pācana = Digestivum *Caraka* 1 22, 6 3
St Petersburg Diet

² We have tried to ascertain the meaning of the word *ādikarmika* (Boud-
dhisme, *Études et Matériaux*) Our hypothesis was wrong to a certain
extent — M Oldenberg has criticised the translation given by Cowell and Neil
(*Divyavadāna*) beginning a wrong action without finishing it (See Bud-
dhistische Studien, p 650) His own translation refers to a special case — The
ādikarmika is the “débütant,” who has taken the samvāra, but who is
wanting in *abhināsa* (See *Quisus*, Index, p 375).

³ See Kern, Manual, p 47, and *Vyādhisūtra*, J R A S., 1903, III.

व्याधिकित्सकः । प्रथमं न दत्तवान् न कर्तव्यतया प्रति-
पादितवानादिकर्मिकस्य ॥

कथं तर्हि रागादिव्याधौनपनयति । आह ।

मधुरेणोपचारेण चिकित्सति महातुरान् ॥ २४

सुकुमारतरेणोपचारेणोपक्रमेण । यथाक्षमं चिकित्सा- 5
प्रणयनेनेत्यर्थः । चिकित्सति रोगमुक्तान् करोति । महातुरान्
दौर्घरोगिणो रागादिमहाव्याधिग्रस्तान् ॥

कः पुनरथ मधुरोपचार इत्याह ।

आदौ शाकादिदानेऽपि नियोजयति नायकः ।

तत्करोति क्रमात्पश्चाद्यत्स्वमांसान्यपि त्यजेत् ॥ २५ 10

मात्सर्यमन्नापनयनार्थं सुखसुखेन¹ स्मभारमवर्धनार्थं च ।
ग्रन्थपरित्यागे शाकसक्तुपिण्डकादिदानेन प्रथमतः प्र[४९^a]-
वर्तयति नायको भगवान् । पुनस्तथोपायविशेषेण नियोजन
करोति । तदिति लोकोक्तौ वा । यद्यथा दाता मृदुदाना-
भ्यासक्रमेण अधिमात्राधिनात्रदानाभ्यासप्रकर्षमासादयन् पश्चा- 15
दुत्तरकालमकृच्छ्रेणैव स्वमांसधिरादिकमपि प्रसन्न एव
प्रयच्छेत् ॥

कथं पुनरेतदेवमित्याशङ्क्याह ।

यदा शाकेष्विव प्रज्ञा स्वमांसेऽप्युपजायते ।

मांसास्थि त्यजतस्तस्य तदा किं नाम दुःकरं ॥ २६

¹ Sakhasukheni given in St. Petersburg Dist. from Lexx. only

यस्मिन् काले दानाभ्यासात्परमप्रकर्षगमनात्^१ सर्वथापगत-
मात्सर्यतथा शाकेष्विव स्वमांसेऽपि निरासङ्गा बुद्धिरूपजायते ।
तदा स्वमांसादिदानेऽपि नाशक्यानुष्ठानबुद्धिरिति तस्मिन् काले
किं नाम दुःकर । नैव किं चिदित्यर्थः ॥

५ अथापि स्यात् । अतिदीर्घकाल परार्थे स्मरता तद्दुःखं
कथमिव परिहर्तुं शक्यमित्यत्राह ।

न दुःखी त्यक्तपापत्वात्पण्डितत्वान्न दुर्मनाः ।^२
मिथ्याकल्पनया चित्ते^३ पापात्काये यतो व्यथा ॥ २७

द्विविधमेव हि दुःखं बाधकमुपजायते कायिक मानसिकं
१० चेति । तदेतद्वयमपि बोधिसत्त्वस्य न संभवति । कायवचन-
मनोभिः सर्वावद्यविरतेः कायिक दुःखमस्य न जायते ।
युक्त्यागमाभ्यामुभयनैरात्म्यस्य^४ च निश्चयनान्मानसमपि कुतः ।
यतो मिथ्याकल्पनया ऽमद्विकल्पेनात्मात्मीयग्रहप्रवृत्तेन भावा-
द्यभिनिवेशकृतेन वा चित्ते दुःख । पापात्प्राणातिपातादेः काये ।
१५ एवं तावद्दुःखहेतुपरिहाराद्दुःखमस्य न जायत इति प्रति-
पादितं ॥

इदानीं सुखमेव केवलमस्यास्तीति प्रतिपादयन्नाह ।

१ Prakaraṣagamana, see Supra II 20, *Bodhicaryāvatāra* Index, *Nyāyabindu* 14, 22.

२ L' has na samkṣiptamanās (sic)

३ L' has vikalpāntena

४ Bāhya°, adhyātmaçūnyatā, or pudgala°, dharmā°, to be established by the Sacred Books (āgamas) and by the common pramāṇas (प्रमाणानुसारेण)

पुण्येन कायः सुखितः^१ पाण्डित्येन मनः सुखि^२ ।
तिष्ठन् परार्थं संसारे कृपालुः^३ केन खिद्यते । २८

सुखं जातमस्य कायस्येति सुखितः । सुखं विद्यतेऽस्य मनस इति सुखि । एवमुभयसुखसमन्वागतत्वात् कृपा[89^b]वान् परार्थं संसारे संसरन् केन दुःखेन खिद्यते । खेद मन्वते । 5 यदि वा केन खिद्यते । खेदहेतोरभावाच्च केन चिदिति भावः^४ । तत्किमिदमकारणभीरुतया वैमुख्यमुपादीयते ॥

स्यादेतत् । दीर्घकालमासेवितभावितवज्जलीकृतेन महता पुण्यसंभारेण सम्यक्मबोधिरधिगम्यते । तद्वर मुमुक्षूणां शीघ्र-कालतया आवकयानसेवाश्रयणौयं स्यादित्याशङ्क्याह । 10

क्षपयन् पूर्वपापानि प्रतीच्छन् पुण्यसागरान् ।
बोधिचित्तबलादेव^५ आवकेभ्योऽपि शीघ्रगः ॥ २९

पूर्वकृतानि यानि पापानि तानि बोधिचित्तबलादेव क्षयीणि कुर्वन् । यथोक्तं प्राक् ।

युगान्तकालानलवन्महान्ति

15

पापानि यन्निर्दहति क्षणेनेति ।^६

तथा बोधिचित्तबलादेव प्रतीच्छन्नाददानः पुण्यसागरान् ।
यदुक्तं ।

1 L² M sukhitah kāyuh

2 Mīnāev has sukhi

3 L² M dayāluḥ

4 See supra VI 106

5 L² °balād eṣa

6 See supra I 14.

अविच्छिन्नाः पुण्यधाराः प्रवर्तन्ते नभःसमा इति ॥¹

एवविधोपायबलजवेन महायानमारूढो बोधिसत्त्वः श्राव-
केभ्योऽपि शीघ्रगस्त्ररितगामौ ॥

एवं सुखात्मुखं गच्छन् को विषीदेत्सचेतनः ।

5 बोधिचित्तरथं प्राप्य सर्वखेदश्रमापहं ॥ ३०

प्रतिपादितमेवार्थं पिण्डीकृत्य दर्शयति । एवमुक्तक्रमेण
सर्वावद्यविरतेः पुराकृतपापक्षयाच्च स्वप्ने ऽपि दुर्गतिगमना-
भावात् । तीव्राभिप्रायेणानेकसुखेनाहर्निशमाकाशधातुव्यापिनः
पुण्यसागरस्याभिवर्धनाच्च सुगतिपरम्परामन्मार्गावतरणबोधिचित्त
10 रथमिवासाद्य । आरूढ्येति यावत् । सर्वखेदैः परिक्लेशैः श्रम
आयासः । तमपहन्तीति प्रतिपादितनयेन । सर्वखेदश्रमं वाप-
हन्तीति त । सुखादेकस्मादपरमुत्तरोत्तरमधिकाधिकं सुखं
देवमनुष्यमपत्तिलक्षणं गच्छन्ननुप्राप्नुवन् । को नाम प्रेक्षावान्
विषाद[90^a]मापद्येत ॥

15 तदेवमनेकविधविषादनिमित्तप्रतिषेधेनाविषादं प्रतिपाद्य
बलव्यूहं प्रतिपादयितुमाह ।

छन्दस्थामरतिमुक्तिबलं सत्त्वार्थसिद्धये ।

छन्दं दुःखभयात्कुर्यादनुशंसांश्च भावयन् ॥ ३१

1 See supra I 19

2 See *Gītyas* 361 a

3 *Mānava* has *chanda* in *sthīma* *rati* *muktibalam* *M* *chaudasthāna*

4 See VII 16

इदमप्युद्देशवाक्यमेव । इन्द्र इह कुशलाभिलाषः । स्याम
अरब्धदृढता । रतिः मत्कर्मासक्तिः । मुक्तिरसामर्थ्यं तावत्काल-
मुत्सर्गः । एतच्चतुरङ्गबलः । अनेकावयवममुदायात्मकत्वात् ।
हस्त्यादिवलवत् । मत्त्वार्थमिद्वये । वीर्यहेतुत्वादस्य वीर्यस्य च
सर्वाभिमतसाधनत्वादिति भावः ॥

5

तत्र इन्द्रबलस्य वज्रकरत्वाच्छन्दमित्यादिनास्योत्पत्ति-
निमित्तमाह । दुःखभयादिति । अगुभकर्मणो दुःखं जायत
इति चासाच्छन्दं कुर्यात् । अनुशसांश्च भावयन् । अनुशसा-
फलद्वारेण गुणविशेषा । ते चार्थात्कुशलकर्मण एव । तान्
भावयन् । गुभकर्मणोऽनेकप्रकारेण मधुरफलोत्पत्तिः पुनः पुनः
सचिन्तयन्नित्यर्थः ॥

10

सांप्रतं बलस्य व्यापारमुपदर्शयितुमाह ।

एवं विपक्षमुन्मूल्य यतेतोत्साहद्वये ।

इन्द्रमानरतित्यागतात्पर्यवशिताबलैः ॥ ३२

एवमुक्तप्रबन्धनौत्यादि । विपक्षमालस्यादि^१ । उन्मूल्य प्रतिपक्ष-
भावनाविधिनापसार्थं । वीर्यप्रवर्धनाय यन्नं कुर्यात् । केनोपाये- 15
नेत्यादि^२ । मानश्चित्तस्योन्नतिः । अयं स्यामबलस्योपबृंहणं ।
स्यामबलमेव वा । तेषां बलैः सामर्थ्यैः । सामर्थ्यपर्यायो ऽत्र
बलशब्दः ॥

तत्र तावच्छन्दोत्पादनाय प्रथममाह ।

^१ See VII 2

^२ Ms. ityādi. Ex. conj. ity āha ebhandētyādi

अप्रमेया मया दोषा हन्तव्याः स्वपरात्मनोः ।

एकैकस्यापि दोषस्य यत्र कल्पार्णवैः क्षयः ॥ ३३

तत्र दोषक्षयारम्भे लेशोऽपि मम नेक्ष्यते ।

अप्रमेयव्यथाभाज्ये नोरः स्फुटति मे कथं ॥ ३४

5 गुणा मयार्जनौयाश्च बहवः स्वपरात्मनोः ।

तत्रैकैकगुणाभ्यासो भवेत्कल्पार्णवैर्न वा ॥ ३५

गुणलेशोऽपि नाभ्यासो मम जातः कदा चन ।

सर्वसत्त्वानामुपकरणतया ऽत्मनश्च समस्तक्लेशप्रहाणाय निः-
शेषगुणोत्पादनाय च मया बोधिचित्तमुत्पादित । तच्च न
10 शिथिलव्यापारसाध्यमित्यवगम्यापि यद्यनार[90^b]भ्रवीर्यतया
मन्दसमारम्भ एव तिष्ठामि तदा दुर्गतिविनिपातमन्तरेण
नान्या गतिरस्ति ममेति विचिन्त्य सवेगमामुखीकुर्वन् कन्द-
मुत्पादयेदिति समुदायार्थः ॥

अवयवार्थस्त्वच्यते । अप्रमेयाः प्रमातुमशक्याः । दोषाः
15 काय[वाक्]चित्तसमाश्रिताः । हन्तव्याः प्रहन्तव्याः । स्वपरात्मनोः
स्वात्मनः परात्मनश्च । एकैकस्यापीति । आस्तां तावद्दहनां ।
यत्र येषु । मन्दवीर्येण कल्पार्णवैरनेकैः कल्पशतसहस्रैः । क्षयः
प्रहाण क्रियते ।

तत्र तेषु । दोषक्षयारम्भे दोषप्रहाणोत्साहे । लेशोऽपि
20 स्वल्पमात्रमपि मम नेक्ष्यते न दृश्यते । अतो ऽप्रमेयव्यथाभाज्ये

ऽपरिमितदुःखभाजनस्य मम नोरः स्फुटति हृदय विदीर्यते
कथं केन प्रकारेण ॥

गुणा मयेत्यादि सुबोध ॥ इति विचिन्त्य सवेगमुपदर्शयति ।

वृथा नीतं मया जन्म कथं चिल्लब्धमद्भुतं ॥ ३६

वृथा विफलमेव मया जन्माक्षणविनिर्मुक्त नीतं प्रेरितं । 5
वृथीकृतमिति यावत् । कथं चिल्लब्ध महार्णवयुगच्छिद्रकूर्म-
गौवार्पणवत्¹ । सुचिरेण प्राप्त । अत एवाश्चर्यस्थानत्वादद्भुतं ॥

इतो ऽपि विफलमित्याह² ।

न प्राप्तं भगवत्पूजामहोत्सवसुखं मया ।

न कृता शासने³ कारा⁴ दरिद्राशा न पूरिता ॥ ३७ 10

भीतेभ्यो नाभयं दत्तमार्ता न सुखिनः कृताः ।

दुःखाय केवलं मातुर्गतोऽस्मि गभेशल्यतां ॥ ३८

तथागतानां षत्क्रियाभिर्महोत्सवमतिशयवदभिनन्दन⁶ । तेन
सुख भौमनस्य न प्राप्त नाधिगत मया । नापि शासने प्रति-
मास्त्वपमद्भुर्मादिसत्कारै विहारारामशयनादिवस्तुप्रदानैश्च कारा 15
पूजा कृता । नापि दरिद्राणां धनहीनानामाशाभिलाषः
सर्वोपकरणमपत्तिमंपादनेन पूरिता ।

¹ See supra IV 20 — The meaning of this simile as it is given in the Com-
mentary of that passage (Tibetan only), is known from the Friendly Epistle
(Journal Pali Text 1886), p. 18—See supra p. 9 note, a d P W Thomas;
Candragomin's Epistle to the king Kanuka, Intro (Ind Ant 1903)

² Ms has viphalam ityadi

³ Minaev kṛtāh—M, L² kṛtā

⁴ According to L² = tathāgataçāsano

⁵ According to L¹ = puṣṭi

⁶ Utsava, masc only in St Petersburg Dict

नापि भीतेभ्यः सपत्नादिभयभमाकुलितेभ्यो मा भैषीरित्य-
भयं दत्त । नापि कायमनोदुःखैराताः पीडितास्तदपनौ । ११० ॥
सुखिनः कृता इति सर्वैः सत्पुरुषधर्मैर्विरहितत्वादाह । दुःखा-
येत्यादि सुबोधं ॥

5 कथं पुनरेतां धर्मदशां प्राप्नो भवानित्याह ।

धर्मच्छन्दवियोगेन पौर्विकेन ममाधुना ।
विपत्तिरीदृशी जाता को धर्मं छन्दमुत्सृजेत् ॥ ३६

धर्माभिलाषस्याभावेन प्राक्तनजन्मोपचितेन । ममाधुनास्मिन्
जन्मनि विपत्तिरीदृशी जाता । सर्वसामर्थ्यवैकल्यस्वभावा सम-
10 नन्तरकथिता समुत्पन्ना । एवं ज्ञात्वा को धर्मं छन्दमुत्सृजेत् ।
परित्यजेत् । को नाम नोपाददौत विचक्षण इति भावः ॥

किं पुनः कुशलार्थिना छन्दोत्पादने यत्न इत्याशङ्क्य
यच्चोक्तं छन्दं दुःखभयात्कुर्यादित्यादि तद्भक्तौकर्तुं चाह ।

कुशलानां च सर्वेषां छन्दं मूलं मुनिर्जगौ ।
15 तस्यापि मूलं सततं विपाकफलभावना ॥ ४०

न केवलं विपत्तिपरिहारार्थं । शुक्लधर्मापचयार्थमपि छन्दो-
त्पादने यतितव्यमिति चकारार्थं । सर्वेषामिति न केषां
चिदेव । छन्दं मूलं कारणं भगवानुक्तवान् । न तु स्वयमुत्प्रेक्ष्यो-
च्यत इत्यर्थः । तस्यापि छन्दस्यापि मूलं सततं सर्वकालं विपाक-
20 फलभावना । शुभाशुभकर्मणो विपाकफलं परलोकं दृष्टानिष्ट-
प्राप्तिलक्षणं । तस्य भावना पुनः पुनरामुखीकरणं ॥

तत्राशुभकर्मणो विपाकफलमुपदर्शयन्नाह ।

दुःखानि दौर्मनस्यानि भयानि विविधानि च ।
अभिलाषविधाताश्च जायन्ते पापकारिणां ॥ ४१

यावन्ति कायिकमानमिकानि नरकादिगतौ दुःखानि
विविधानि नानाप्रकाराणि जायन्ते भवन्ति सर्वाणि पाप- 5
कारिणामेव । भयानि वधवन्धनताडनादिभ्यः । पर्येषमाणस्य
लाभविधातेनाभिलाषविधाताश्च ॥

सुकृतकर्मणो विपाकफलमाह ।

मनोरथः शुभकृतां यत्र यत्रैव गच्छति ।

तत्र तत्रैव तत्पुण्यैः फलार्घेणाभिपूज्यते ॥ ४२ 10

दृष्टागमनविकल्पो मनोरथः । यस्य लोके मनोराज्यमिति
[११] प्रसिद्धिः । शुभकृतां पुण्यकारिणां । यत्र यत्रैवेति
वीप्सायां न क्व चिदेव । गच्छति प्रसरति । फलार्घेणेति ।
अभिवाञ्छितफलोपनामनमेवार्घ इवार्घः पूजा ॥ तेन पुनर-
शुभस्य फलमाह । 15

पापकारिसुखेच्छा तु यत्र यत्रैव गच्छति ।

तत्र तत्रैव तत्पापैर्दुःखशस्त्रैर्विहन्यते ॥ ४३

सुखेच्छा सुखाभिलाषः । तत्पापैरिति कर्तरि तृतीया ।
दुःखशस्त्रैरिति करणैः । दुःखान्येव शस्त्राणीव तदिच्छाविच्छेद-
हेतुत्वात् ॥ 20

पृथग्जनासाधारणशुभकर्मविपाकफलमसाधारणमाह ।

विपुलसुगन्धिशीतलसरोरुहगर्भगता
मधुरजिनस्वराशनकृतोपचितद्युतयः^१ ।
मुनिकरबोधिताम्बुजविनिर्गतसद्वपुषः
५ सुगतसुता भवन्ति सुगतस्य पुरः कुशलैः ॥ ४४

प्रतिलम्बमुदितादिभूमयो^२ हि बोधिसत्त्वा अनिच्छन्तो
मातृकुक्षौ नोत्पद्यन्ते । किं तर्हि सुखावत्यां^३ विश्वदलकमल-
कोशेषु जायन्ते । तेषां सुखविभूतिमनेन कथयति । विपुलानि
विस्तीर्णानि सुगन्धीनि^४ मनोज्ञगन्धानि शीतलानि शीतसुख-
१० स्पर्शानि तानि च सरोरुहाणि पङ्कजानि चेति । तेषां गर्भाणि^५ ।
सरोरुहगर्भाणां वा विशेषणान्येतानि । तेषु गताः संस्थिताः
प्रज्ञोपायमहाकरुणानिर्यातपुण्यज्ञानकललसवलितसंबोधिचित्ताः^६
सुगतसुता भवन्ति कुशलैरिति संबन्धः ।

कथं पुनः पद्मगर्भेषु पुष्टि लभन्त इत्यत्राह । मधुरेत्यादि ।
१५ मधुरैः सर्वस्वराङ्गोपेततथा परमसौमनस्यकारिभिः सबद्धधर्म-
घोषाशनेराहारैः कृता उपचिता द्युतयो वपूंषि येषां ते तथा ।

१ *Mināev har āsanā*—, M, Dev 85 °aṣaṇṇ°

२ See *Dharmasampāda* LXIV LXV and the *Daṣabhūmīśāstra* (an older redaction entitled *Daṣabhūmaka* was found recently by Professor Bendall)

३ See *Sukhānāṭṭyaḥa* and infra X 4—Both from lotuses, *Çikṣas.* 175 5-44

४ Ms. *sugandhāni*, but see VIII 67 and Pāṇini quoted in loco

५ *Garbhā* masc only (St Petersburg Dict.)

६ Comp. infra the *loḥottarakāya*.

कथं च ततो निर्यान्तीत्यत आह । मुनिकरेत्यादि । मुनि-
करैः परिपाककालमवगम्य तथागतरश्मिभिर्बोधितानि विका-
सितानि च तान्यम्बुजानि चेति । ततो विनिर्गतानि निर्याता-
[92¹]नि सन्ति लक्षणव्यञ्जनालङ्कृततया शोभनानि वपूषि येषां
ते तथा । तथाभूताः सन्तः सुगतसुता बोधिसत्त्वा भवन्ति 5
जायन्ते । सुगतस्य पुरः सुखावत्याममिताभस्य भगवतोऽद्यतः ।
कुशलैरेकान्तशुक्लैः कर्मभिः ॥

तदनेन मातृकुक्षौ समुत्पद्यमानानामेतद्विशेषणविपर्ययेण
दुःख वेदितव्यमित्युपदर्शितं भवति । तथा हि तत्र संकटे
दुर्गन्धिनि जठरानलसतप्त्रे चोत्पन्नस्य मातापित्रश्चिसंभृतस्य 10
मातुः पीताग्निर्वांस्तकल्पैः संवर्धमानस्य गर्भमलपङ्कनिमग्नस्य
परिपाककाले कथं चित्कण्ठगतप्राणस्य यन्त्रनिष्पीडितस्येव
ततो निगमनमिति प्रायेण मनुष्यभूतस्य व्यतिमिश्रकर्मविपाक-
फलमुक्तं ॥

एकान्तकृष्णस्य तु विपाकफलमाह ।

15

यमपुरुषापनौतसकलच्छविरातंरवो
हुतवहतापविद्रुतकताम्रनिषिक्ततनुः¹ ।
ज्वलदसिशक्तिघातशतशातितमांसदलः
पतति सुतप्तलोहधरणीषुशुभैर्बहुशः ॥ ४५

यमपुरुषैः कालदूतैरपनौता विस्लेषिता ज्वलितमुद्गरादि- 20

¹ vidrutaka = *vidruta (St. Pet. Dict) = liquid.

प्रहारैः सकला समस्ता क्वविश्वर्मप्रभावो^१ वा यस्य स तथा ।
 अतिशयेनार्तः सन् पतति सुतप्तलोहघरणीषु । पुनरपि किंभूतः ।
 तीव्रानलतापेन द्रवीभूतं यत्ताम्रं तेन निषिक्ता स्नापिता तनुः
 काथो यस्य । अतोऽप्यपनीतसकलच्छविः । ज्वलन्तोऽस्यः शक्त-
 5 यस्य शस्त्रविशेषाः । तेषां घातशतैरनेकैः प्रहारैः शान्तिानि
 विच्छेदितानि मांसदलानि शकलानि यस्य स तथाभूतः सन्
 पतति । सुष्ठु तप्तासु लोहमयीभूमिषु । अशुभैरकुशलेः कर्मभिः ।
 बह्वन् इति बह्वन् वारान् दीर्घकालेन तत्फलस्य परिचयात् ॥
 तदेवं शुभाशुभकर्मणोर्विपाकफलं प्रतिपाद्य च्छन्दबल-

10 सुपमंहरन्नाह ।

तस्मात्कार्यः शुभच्छन्दो भावयित्वैवमादरात् ।

यत [१२^१] एव शुभाशुभकर्मणोर्मधुरकटुकफलविपाकः^२ ।
 तस्मादेवं परिभाष्य शुभच्छन्द एवादारेणाशुभकर्म विहाय
 कार्यः ॥

15 सांप्रतं स्थामबलं प्रतिपादयितुमाह ।

वज्रध्वजस्य^३ विधिना मानं त्वारभ्य भावयेत् ॥ ४६

वज्रध्वजसूत्रप्रतिपादितविधानेन मानं पुनः साध्यं कर्मारभ्य
 भावयेत् । अथ वा आरभ्य भावयेदिति गाढममारम्भेण भाव-
 येत् । चेतसि स्थिरं कुर्यात् न शिथिलोपक्रमेणेत्यर्थः ॥

1 So Ms

2 Supra l. 9, vipākaphala

3 See *Śāstra*: 22 5 and 278 14 — On the good *māra*, see *Nettipakarana*, p. 87.

आरम्भमेव शिचयितुमाह ।

पूर्वं निरूप्य सामग्रीमारभेन्नारभेत वा ।

पूर्वं प्रथमत एव । अभिमतकार्यनिष्पादनाय सामग्रीं कारणसाकल्यं निरूप्य तस्या बलाबल विचार्य । आरभेत मति बले नारभेत वासति बले । किमेवविचारेण प्रयोजनमिति 5 चेत् । आह ।

अनारम्भो वरं नाम न त्वारभ्य निवर्तनं ॥ ४७

अनारम्भो वरं नाम प्रथमत एव न त्वारभ्य निवर्तनमशक्त्वे सति ॥ ननु किमत्र दूषणं येनैवं नेष्यत इत्याह ।

जन्मान्तरेऽपि सोऽभ्यासः पापाद्दुःखं च वर्धते । 10

अन्यच्च कार्यकालं च हीनं तच्च न साधितं ॥ ४८

तथा क्रियमाणो ऽन्यस्मिन्नपि जन्मनि सोऽभ्यास इत्यारभ्य निवर्तनं नाम । प्रतिज्ञातमकुर्वतश्च पापं ततो दुःखं वर्धते । अन्यच्च हीनं नष्टं यत्परित्यज्य तदारभ्य । कार्यकालं च हीनं । आरम्भपरित्यक्तकार्यस्य कालो ऽस्य कार्यस्येति^१ । तस्मिन् काले 15 यदन्यत्कार्यं कर्तव्यं तदित्यर्थः । तच्च यदारभ्य परित्यक्तं तदपि न साधितं न निष्पादित । इति पञ्चप्रकारमत्र दूषणं । तेन नेष्यत इत्यभिप्रायः ॥

1 *Nularçana* erased, *dūṣana* supplied in margin.

2 Ms. *Kūlasya* etī, in margin *ṛya*

अथ किमयं मानः सर्वत्र न कर्तव्यो । नेत्याह ।

त्रिषु मानो विधातव्यः कर्मोपक्लेशशक्तिषु ।¹

केषु त्रिषु । तदाह । कर्मसु उपक्लेशेषु शक्तौ च । तत्रोप-
क्लेशाः जुद्धवस्तुकर्मजिताः क्रोधोपनाहस्रचप्रदाशादयः² सप्त
5 [93 *] । पञ्चाशत्³ क्लेशा⁴ एव वा रागादय उपक्लेशा उच्यन्ते ॥
तत्र कर्ममान व्याख्यातुमाह ।

मयैवैकेन कर्तव्यमित्येषा कर्ममानिता ॥ ४६

यत्किं चिदनवद्य कर्मापतितं भवति सत्त्वानां तत्सर्वं मयै-
वैकेन कर्तव्यं । नान्यस्यावकाशो⁵ दातव्य इत्यर्थः ॥ एतदेव
10 दर्शयन्नाह ।

क्लेशस्वतन्त्रो⁶ लोकोऽयं न क्षमः स्वार्थसाधने ।

तस्मान्मयैषां कर्तव्यं नाशक्तोऽहं यथा जनः ॥ ५०

क्लेशैः परायत्तीकृतः सर्वो ऽयं जनकायः क्व चिदपि स्वार्थ-
साधने समर्थो न भवति । इत्येषां सर्वसुखोत्पादनाय मया

¹ See *Mahāvāta* II p. 279 the dvārtimṛṇatākāra cryamāna

² Ms. mīksa pīmadavīd - See the "twenty four minor evil passions" *Dharmasamgraha* LXIX, *Madhyaṃakavṛtti*, *Ulapica* VI, *Kṛm, Manu*³ p. 52, *Chāṅs* Index

³ Ms. pañcosat

⁴ *Dharmasamgraha*, LXVII six evil passions, Childers gives a list of ten, see *Madhyaṃakavṛtti*, loc. laud

⁵ Cp *Chāṅs* 278 b

⁶ Minnev *Khṛṣvatantro*

⁷ So M — Minnev has mayāśya; see the Commentary

बोधचित्तमुत्पादितं । यत एवं तस्मान्नाशक्तोऽहमीदृशं भार-
मुदोढुं यथायं जनः । अतो मयैवैषां सर्वं कर्तव्यं ॥

दीने ऽपि कर्मणि वैमुख्यं नोत्पादयितव्यमित्याह ।

नीचं कर्म करोत्यन्यः कथं मय्यपि तिष्ठति ।

नीचमतिगर्हितं लोके भारोद्धहनादिकं । मय्यपि सर्व- 5
सत्त्वानां दामभूतेऽपि तिष्ठति विद्यमानेऽपि । मत्करणैय कथ-
मन्यः करोति । मयैव कर्तुमुचितमिति भावः ॥ अथाप्रतिरूपं
ममैव तत्कर्मति चित्तस्योन्नतिं निवारयितुमाह ।

मानाच्चेन्न करोम्येतन्मानो नश्यतु मे वरं ॥ ५१

को ऽमुष्यपुत्र^१ इदं च कर्मातिनिहीनः । तदयुक्तं मम 10
कर्तुमिति मानाद्यदि न करोमि । तदा मानो नश्यतु मे वरं ।
किमनेन मानेन महार्थभ्रंशकाग्निषा मम न तु नीचकर्म-
प्रवृत्तिः ॥^२

इति कर्मसु मानमभिधायोपक्लेशेषु मानमुपदर्शयितुमाह ।

मृतं दुग्दुभमासाद्य काकोऽपि गरुडायते । 15

आपदाबाधतेऽल्पापि मनो मे यदि दुर्बलं ॥ ५२

यद्युपक्लेशेषु निहतमानतया दुर्बलवृत्ति मम चित्तं स्यात् ।

1 Ms. kad amu-sya^o, but *da* is deleted and *avagraha* supplied by a second hand—*amusyaputi* is, in St. Pet. Diet., from *Lexx* only=*der Sohn eines berühmten Mannes, der Sohn des und des*

2 *Kusalo māno yam mānam missāya manam pajahāti (Nettip)*

तदा आपदापत्तिः । आबाधते आक्रामति¹ [यथा] सापत्तिकं
 स्यादित्यर्थः । अन्पि मृदुप्रचारोपक्लेशजनितापि । कथमिवे-
 त्याह । मृतमपगतप्राण दुण्डुभ प्राप्य यथा काको ऽपि गरुड-
 वदाचरति [93] ॥ कुतः पुनरेवमित्याह ।

5 विषादकृतनिश्चेष्ट आपदः सुकरा ननु ।

व्युत्थितश्चेष्टमानस्तु महतामपि दुर्जयः ॥ ५३

चित्तोन्नतिविरहिते विषण्णतया मन्दकायचित्तप्रवृत्ता-
 वालस्योपहते मुषितस्मृतौ । आपदः सुकराः सुलभाः । उत्प-
 दन्त एव खन्पापदापि गम्यत्वात् । व्युत्थितः समुन्नतचित्ततया
 10 पुनरुत्साहसपन्नः चेष्टमानः स्मृतिमप्रजन्याभ्यामुपक्लेशानामनवकाशं
 ददानः । महतामपि दुर्जयोऽजय्य स्यात् ॥

तस्माद्दृढेन चित्तेन करोम्यापदमापदः ।

चैलोक्यविजिगीषुत्वं हास्यमापज्जितस्य² मे ॥ ५४

स्यामवलावलम्बनं निगमयन् दर्शयति । यत एवं तस्मात् ।
 15 दृढेन चित्तेन मानसनाहः । आपद एवापदमनर्थं करोमि
 सर्वथा तदनुप्रवेशं निवारयन्नुन्मूलितसंतानं करोमि । अन्यथा

¹ *ākrāmati*

² So M, L², Dev 85—Minnev has *āvirajitasya me*—Li has the gloss
vipattiyā vipattim

त्रिजगद्विजयारम्भो मम हास्यमुपहमनीयमापदा^१ । आपदायत्त-
तया वराकिकया^२ । जितस्य गमिष्यति ॥ कौटूष्ण मेत]दित्याह^३ ।

मया हि सर्वं जेतव्यमहं जेयो न केन चित् ।

मयैष मानो वोढव्यो जिनसिंहसुतो ह्यहं ॥ ५५

कुतः । यस्माञ्जिना एव भगवन्तः सिंहाः सर्वमारमृगै- 5
रनभिगम्यत्वात् । तेषां सुतो ऽहमपि कथमन्यैः पराजितो नाम
नामधेय लक्ष्य इति मनसि निधाय मयैष मानो वोढव्यः ।
यथा हि सिंहकिणोरः प्रतिलब्धवैशारद्यः सर्वान्यमृगैरनभिभूत
एव वने विचरति तथा मया दृढेन भवितव्यमित्यर्थः ॥

स्यादेतद्यद्येवं तदा ये ऽपि सपत्नादिविजयाय मानसु- 10
द्वहन्ति तेऽपि मानिनः प्रशस्या' कथं न भवेयुरित्यत्राह ।

ये सत्त्वा मानविजिता वराकास्ते न मानिनः ।

मानो शत्रुवशं नैति मानशत्रुवशाश्च ते ॥ ५६

मानविजिता मानेनाभिभूता वराकास्तपस्विनः । ते मानिनो
भवन्त्येव । कुतः । मानो शत्रुवशं नैति न गच्छति । नासौ 15
वैरिजनानुवृत्तिं करोतीत्यर्थः । ये [११^a] भवताभिमता^४

^१ Ms. āpadām ā padayattatayī ā from a second hand

^२ Varākikā, see St-Pet. Dict.

^३ Ms. kūrāmadityāhu, m from a second hand — et it = sthām abala

^४ = Buddhasntanāmadheyam

^५ M, L^३ = vaçās tu to.

^६ Ms. ye n ubhagavata m bhavata manina-

मानिनस्ते मानशत्रुवशास्तदायत्तप्रवृत्तयः^१ ॥ एतदेव श्लोकद्वयेन
ममर्थयितुमाह ।

मानेन दुर्गतिं नीता मानुष्येऽपि हतोत्सवाः ।

परपिण्डाशिनो दासा मूर्खा दुर्दर्शनाः कृशाः ॥ ५७

५ सर्वतः परिभूताश्च मानस्तब्धास्तपस्विनः ।

तेऽपि चेन्मानिनां मध्ये दीनास्तु वद कौटुशाः ॥ ५८

सप्तविधमानेष्वन्यतमेन^२ मानेन दुर्गतिं नीता नरकादिषु
पातिताः । अथ कथं चिन्मनुष्यभावप्रतिलम्भो भवति तेषां ।
तदा तत्रापि तस्मिन्दाफलेन हतोत्सवा निरानन्दा भवन्ति ।

१० हीनदीनमनस इत्यर्थः । परपिण्डाशिन आहारवैकल्यात्पर-
दत्तभवाहारभुजः । दासाः परतन्त्रवृत्तयो भृत्याः । मूर्खाः
सर्वविवेकशून्याः । दुर्दर्शना विरूपात्मभावा अप्रीतिजनकाश्च ।
कृशा दुर्बलशरीराः सामर्थ्यरहिताश्च । सर्वतः सर्वेभ्योऽकृतापराधा
अपि कायवचपरिभवस्त्राभिनो भवन्ति ॥

१५ के पुनरेवं मानस्तब्धास्तपस्विनो^३ मानेन स्तब्धा अनद्याः ।
तपस्विनो वराकाः । तेऽपि चेत् । एवंभूता अपि यदि
मानिनां मध्ये गण्यन्ते तर्हि दीनाः कृपाणाः कृपापाच-
मित्यर्थः । पुनरन्ये दीनाः कौटुशा भवन्तीति वद ब्रूहि
सौदकमामन्वयते ॥

^१ Ms prabhrtavah

^२ So Dev 85 — Minnev has °pindāsino, St.-Pet Dict has piṇḍāca, pindācaka
(Bettler) from Lexx only and aṣin = westreichend, dauernd, only.

^३ See M Vyut 104 2) — 31.

^४ L¹ has the scholion māno rāgādi jetavān ?

यद्येवंविधा मानिनो नोच्यन्ते कीदृशास्तर्हि ते भवन्ती-
त्याह ।

ते मानिनो^१ विजयिनश्च त एव शूरा
ये मानश्चुविजयाय वहन्ति मानं ।
ये तं^२ स्फुरन्तमपि मानरिपुं निहत्य
कामं^३ जने जयफलं प्रतिपादयन्ति ॥ ५६

5

त एव मानिन उच्यन्ते ये बोधिसत्त्वास्तं स्फुरन्तमपि प्रभ-
वन्तमपि मानवेरिणं निहत्य विधूय । कामं यद्येष्टमुद्दामेति
यावत् । जने लोके मदेवकादिके जयफल प्रकाशयन्ति बुद्ध-
त्वावस्थायां । एतादृश तन्मानश्चुविजयफलं यादृशमस्मात् दृश्यत 10
इत्यभिप्रायः । त एव विजयिनश्च लब्धविजयाः । त एव
शूरास्तेजस्विन इति पदद्वयं यथासंभवं योज्यं [94^b] ॥

उपक्लेशेषु मानं प्रतिपाद्य शक्तौ मानमाह ।

संक्लेशपक्षमध्यस्थो भवेद्दृप्तः सहस्रशः ।

संक्लेशानां पक्षो वर्गः । तस्य मध्ये तिष्ठन् सहस्रगुणेन दृप्ततरो 15
भवेत् । अतिशयवच्छौर्यबलमवलम्बेत । किंभूतः सन्नित्याह ।

दुर्योधनः क्लेशग्नैः सिंहो मृगगणैरिव ॥ ६०

1 M. has dhīrāh

2 Ll: ye tam = sattvā mānam

3 Ll: kāmam = yattheṣṭam.

दुःखेन योध्यत इति दुर्योधनः । कथं चिदपि न परा-
जीयत इत्यर्थः । कथमिव । यथा हि रुिहो मृगराजो मृग-
कुलमध्ये महातेजोबलसमन्वागतो विहरन् वने सर्वमृगानभि-
भवति । न च तैरभिभूयत इति । एव बोधिसत्त्वो दुर्योधनो
5 भवेत् ॥

इदमपरमपि निमित्तमुद्गृहीतव्यमित्याह ।

महत्त्वपि हि कृच्छ्रेषु न रसं चक्षुरीक्षते ।

एवं कृच्छ्रमपि प्राप्य न क्लेशवशगो भवेत् ॥ ६१

अतिप्रकर्षवत्त्वपि कृच्छ्रेषु दुःखेषु सत्सु रस मधुरादिकं
10 जिक्नेन्द्रियग्राह्यं न चक्षुरीक्षते न प्रतिपद्यते न विषयीकरोती-
त्यर्थः । तस्य[१]विषयत्वात् । नाविषये प्रवर्तत इति भावः ।
एवमुक्तरसचक्षुर्न्यायेन कष्टमपि प्राप्य न क्लेशवशं गच्छेत् ॥

इत्युक्तेन प्रबन्धेन स्थामबल विधाय रतिबलमावेदयितुमाह ।

यदेवापद्यते कर्म तत्कर्मव्यसनी भवेत् ।

15 तत्कर्मशौण्डो ऽवृत्तात्मा क्रौड़ाफलसुखेषुवत्¹ ॥ ६२

कर्म सभारनिबन्धन ध्यानाध्ययनादिलक्षण यदेवापद्यते ।
क्रमकरणयोगेनापतित भवेत् । तस्मिन्नेव कर्मणि व्यसनीभवेत् ।
तत्क्रियारसनिमग्नचित्तः । तत्कर्मशौण्डस्तत्रवृत्तिलम्पटः । अह-
न्नात्मा पुनः पुनरभिलाषयुक्तः । क इव । क्रौड़ाफलसुखेषुवत् ।

20 द्यूतादिक्रौड़ाया यत्फलं सुखं तदाप्तुमिच्छुरिव ॥

¹ Mmacy has sukhalphalepsuvat —See the Commentary

इतोऽपि विचारयता कर्मणि रतिरुत्पादयितव्येत्युषदर्श-
यन्नाह ।

सुखार्थं क्रियते कर्म तथापि स्यान्न वा सुखं ।
कर्मैव तु सुखं यस्य निष्कर्मा स सुखी कथं ॥ ६३

सर्वैरेव [१५५] कर्मफलसुखलिप्सया कर्म क्रियते । अन्यथा 5
तत्र प्रवृत्तिर्न स्यात् । तथाप्येवं चेतसा प्रवृत्तावपि कस्य
चित्कर्मणोऽभिवाञ्छितफलं स्यात् । कस्य चित्पुनर्न स्यात् ।
निष्फलारम्भस्यापि मभवात् । तथापि कर्मारम्भात्पुनः फल-
मभावनया नैव निवर्तते जनः । यस्य पुनः कर्मैव सुखं न तदु-
त्तरमपरसुखाभिलाषः स निष्कर्मा कर्मविरहितः कथं सुखी 1
स्यात् । न कथं चिदित्यर्थः ॥

इदमपि भावयता कर्मण्यभिनिवेष्टव्यमित्याह ।

कामैर्न तृप्तिः संसारे क्षुरधारामधूपमैः ।
पुण्यामृतैः कथं तृप्तिविपाकमधुरैः शिवैः ॥ ६४

रूपादिविषयैः । संसार इति मसरति पुनः पुनः । अभू- 15
तैरदृष्टिरेनापायनं । किंभूतैः क्षुरधारामधूपमैः । क्षुरधारायां
यन्मधु मधुरमं यदास्वादय्य² तृष्णावशाञ्जिह्वोच्छेदनोत्तरकालं³

1 See Commentary . kāmān atṛptih

2 Ms āsvādāya

3 Ms tṛṣṇāvasā jihvā°

दुःखमुपजायते । तेनोपमा उपमानं यादृशं येषां ते । आपात-
 मात्रमाधुर्येऽपि परिणतिदुःखेन कटुकरसत्वात्तेषामित्यभिप्रायः ॥
 पुष्पान्येवामृतानीव । तैः कथं तन्निरस्तु । किं विशिष्टैः ।
 विपाकमधुरैरभ्युदयफलसुखहेतुतया परिणामेन मधुररसत्वात् ।
 5 परमसुखजनकैः शिवैः कल्याणकारिभिर्निःश्रेयसावाहकतया ।
 अजरामरफलदानपरत्वात्सर्वदुःखनिर्वर्तकैरित्यर्थः । अत एव
 पुष्पामृतैरित्यत्र हेतुपदमेतत् ॥

तस्मादित्युपसंहारेण पुनःकर्माभिरामं दृढयन्नाह ।

तस्मात्कर्मावसानेऽपि निमज्जेत्तत्र कर्मणि ।

10 यथा मध्याह्नसंतप्त आदौ प्राप्तसराः करौ ॥ ६५

तत्कारणस्य कर्मणो ऽवसानेऽपि निमज्जेत् । तदभिनिवेश-
 रश्निमग्न एव विमुञ्चेत्¹ । कथमिव । यथा ग्रीष्मसमये मध्य-
 दिनवर्तिनि सूर्ये [95^b] सर्वतो जलमलभमानश्च आत.।]प-
 तापितो हस्तौ परमाभिनिवेशसंयुक्तः² । अतिशयवदाह्लाद
 15 कारिणीतलजलपरिपूरितं हृदमासाद्य प्रथमतो निमज्जति ।
 तथा । इति समुदायार्थः । प्राप्तं सरो येन स तथा । पश्चा-
 त्कर्मधारयः । आदावित्यस्य निमज्जतीत्यनेन संबन्धः ॥

इदानीं रतिबलं व्याख्याय मुक्तिबलं व्याख्यातुमाह ।

बलनाशानुबन्धे तु पुनः कर्तुं परित्यजेत् ।

20 सुसमाप्तं च तन्मुञ्चेदुत्तरोत्तरतृष्णया ॥ ६६

1 So Ms

2 Ms., abhiniveṣaṣaṣamyuktaḥ.

आरम्भकर्मनिष्पादने सामर्थ्यक्षयमात्मनोऽवगम्य । सामर्थ्य-
प्रतिक्षम्भे षति पुनः करिष्यामि । इत्यभिप्रायेण तावत्कालं
परित्यजेत् मुञ्चेत् । न तावतास्य विक्षेपः स्यात् । अन्यथा
तथापि तदपरित्यागेऽनर्थसमावेश एव स्यात् ॥ यदापि सुनि-
ष्पन्नं तदारम्भं कर्म भवेत् । तदापि मोक्तव्यं । अन्यथा स्वरस- 5
वाहितयापि तस्मिन् प्रवृत्ते पुनर्व्यापाराद्विक्षेप एव स्यात् ।

तस्मादपरापरविशेषाकाङ्क्षया तन्मुञ्चेत्परित्यजेत् । एतेन
यदुक्तं प्राक् । पूर्वं समीक्ष्य मामगौमित्यादि¹ तस्योत्सर्गस्याथ-
मपत्राद् उक्तः ॥

तदेवमवान्तरविशेषोपदर्शनेन बलव्यूह सर्वथाभिधाय प्रथ- 10
मोद्देशप्रतिपादितमपि पुनः कृन्दादिगण² कथित तःत्पर्य
व्याचक्षाण आह ।

क्लेशप्रहारान् संरक्षेत्³ क्लेशांश्च⁴ प्रहरेद्दृढं ।

खड्गयुद्धमिवापन्नः शिक्षितेनारिणा सह ॥ ६७

क्लेशानां प्रहारानुपघातान् मरक्षेत् निवारयेत् । यथा तेषां 15
प्रहारो न प्रभवतीत्यर्थः । क्लेशान् पुनः प्रहरेत् निहन्यात् । दृढं
गाढप्रहारेण यथा पुनरवकाशं न लभेरन् ॥ अत्र निदर्शनमाह ।
यथा शिक्षितेन शस्त्रविद्याकौशलसमन्वा[^{96a}]गतेन शत्रुणा

¹ See VII 47

² See VII 16

³ So L² Minaev has samraksan

⁴ So L² Minaev has kleṣāms tu

सह निपुणतरः खड्गेन संग्रामयन्^१ तमभिभवति । न च
तेनाभिभूत इति ॥

तथा तत्रेत्यादिना पुनस्तात्पर्यं शिचयितुमाह ।

तत्र खड्गं यथा अष्टं गृह्णीयात्सभयस्वरं ।

5 स्मृतिखड्गं तथा अष्टं गृह्णीयान्नरकान् स्मरन् ॥ ६८

तत्र तस्मिन् खड्गयुद्धे यथा खड्गं हस्तात्कथं चिद्विचलितं
पुनः संवृत्य गृह्णीयात् । सभयः । मा मामय क्लमनुप्रविश्य
शुचुर्वधीत् । त्वरमिति । शौघमेव न कालप्रतिलम्बनेति यावत् ।
तथा तद्देव स्मृतिप्रमोषे । स्मृतिरेव खड्ग इव क्लेशशुचुविज-
10 याय । तं भ्रष्टमपगतं गृह्णीयात् आमुखीकुर्यात् । नरकान्
रौगवादीन् स्मरन् । स्वलिते सति तद्दुःखभागितां मनसि कुर्वन् ॥

ननु सूक्ष्मक्लेशममुदाचारेऽपि का चतिः येन तत्रोपेक्षा न
क्रियत इत्यत्राह ।

विषं रुधिरमासाद्य प्रसर्पति यथा तनौ ।

15 तथैव च्छिद्रमासाद्य दोषश्चित्ते प्रसर्पति ॥ ६९

अणुमात्रस्यापि दोषस्यावकाशो न दातव्यः । अन्यथा
तन्मात्रस्याप्यनुप्रवेशे चित्ते तत्प्रमरावरोधस्य कर्तुमशक्यत्वात् ।
यथा हि स्वल्पव्रणेऽपि रुधिरसंपर्कवतो विषस्य शरीरे । तस्मा-
दणुमात्रक्लेशप्रहारनिवारणेऽपि तात्पर्यं कुर्यात् ॥

20 पुनरन्यथा तात्पर्यं दृढीकुर्वन्नाह ।

^१ In St. Pet -Dict from Lexx only

^२ Minaev grhniyād bhayaśatvaram.

तैलपात्रधरो यद्वदसिहस्तैरधिष्ठितः ।

स्खलिते मरणत्रासात्तत्परः स्यात्तथा व्रतौ ॥ ७०^१

यथा कश्चित्पुरुषश्चण्डनृपाजया तैलपरिपूर्णपात्रमादाय
पिच्छलसक्रमेणासिहस्तै राजपुरुषैः । विन्दुमात्रतैलभ्रगोऽप्यथैव
त्वां प्राणैर्वियोज[यि]ष्याम इति ब्रुवाणैरधिष्ठितो गच्छन् यदि 5
ममात्र कथं चित्स्खलितं स्यात्तदा नूनममौ मां व्यापादयेयु-
रिति मरणभयात्तत्परो भवति । तथा व्रतौ गृह्यौतसवरः
प्रकृतस्खलिते नरकादिदुःखत्रासात्तदनवकाशाय तत्परः स्यात्
यन्नवान् भवेत् ॥ उक्तमु[१००^१]पसह्यत् दर्शयन्नाह ।

तस्मादुत्सङ्गमे सर्पे यथोत्तिष्ठति सत्वरं ।

10

निद्रालस्यागमे तद्वत्प्रतिकुर्वीत सत्वरं ॥ ७१

यत एवं तस्मादुत्सङ्गमे क्रोडगते सर्पे आग्नीविषे यथा
त्वरितमेवोत्तिष्ठति । मा मामथमहिर्दचीत् । तथैव निद्रा-
लस्यागमे मिद्धस्यानप्रादुर्भावे प्रतिकुर्वीत तत्प्रतिपचानित्य-
तादिभावनया प्रतीकारं कुर्यात् ॥ 15

अस्य चैव यन्नवतोऽपि कथं[चित्] किं चित्स्खलितं शूर-
स्खलितन्यायेन स्यात् । तदा प्रतीकारं कृत्वा पुनर्यन्नवान् भवेत् ।
इत्युपदर्शयन्नाह ।

एकैकस्मिंश्छले सुष्ठु परितप्य विचिन्तयेत् ।
कथं करोमि येनेदं पुनर्मे न भवेदिति ॥ ७२

स्मृतिप्रसोषे सत्यैकैकस्मिन् प्रत्येकं क्ले स्वल्पिते कथं
चित्क्लेशानामनुप्रवेशे सति । परितप्याध्याशयेन मनस्तापं क्लवा
5 विचिन्तयेत् । अहो बत जानन्नेव च्छलितोऽस्मि । तत्केन प्रका-
रेणात्र प्रतिविधानं करोमि येन पुनरिदं क्लं न स्यात् ।
इत्येव दृढममारम्भं समादाय विहरेत् । न तु पुनः शिथिलः
स्यादिति भावः ॥

अत एव विवेककामानां प्रतिषिद्धमप्यनुजानन्नाह ।

10 संसर्गं कर्म वा¹ प्राप्तमिच्छेदेतेन हेतुना ।

आचार्योपाध्यायतदन्यसन्नद्धचारिप्रभृतिभिः । बद्धश्रुतैस्त्रि-
पिटकवर्षादिभि कौकृत्यविनोदनकुशले¹ सह समर्गं समवधान-
मिच्छेदाशयेत् । तन्निःश्रित एव तिष्ठेदित्यभिप्रायः । कर्म वा
प्राप्तं । तदववादानुशासनौलक्षणं । आपत्तिसमुद्धारणं । तैर्दण्ड-
15 कर्मप्रणयनं वा समुत्पन्नमिच्छेत् । एतेन हेतुना तेषामवतार-
सरचनाभिप्रायेण । एतदेवाह ।

कथं नामास्ववस्थासु स्मृत्यभ्यासो भवेदिति ॥ ७३

केन विधिना नाम आस्ववस्थासु क्लेशावतारदशासु स्मृत्य-

¹ So L² M --Minaev has prāptum

भ्यासो भवेत् । अथन्नत एवालम्बना[97^a]त्सप्रमोषो¹ न स्यात् ।
इत्यनेनाभिप्रायेण । अथ समुदायार्थः । कल्याणमित्रसनिधाना-
त्तदववादानुशासनौतस्तदाचारमदर्शनाच्च मदा स्मृतिसप्रजन्य-
विहारिणः क्लेशा नावतार लभन्ते । ततोऽस्याविरोधत एवोत्साहो
वर्धत इति युक्त ।

5

मदा कल्याणमित्र च जीवितार्थेऽपि न त्यजेत् । इति ।²

तथा ।

उपाध्यायानुशासन्या भीत्याद्यादारकारिणां ।

धन्यानां गुरुसंवासात्सुकरं जायते स्मृतिः ॥ इति ।³

अधुना तात्पर्यमुपदर्श्यात्मविधेयतामुपदर्शयितुमाह ।

10

लघुं कुर्यात्तथात्मानमप्रमादकथां स्मरन् ।

कर्मागमाद्यथा पूर्वं सज्जः सर्वत्र वर्तते ॥ ७४

सर्वकर्मण्यमात्मानं⁴ कायवाक्चित्तलक्षण तथा कुर्यादुत्साहा-
भ्यासादायत्तिं नयेदित्यर्थः । यथा कर्मागमात्कर्मारम्भात्पूर्वं
प्रागेव सज्ज आद्यत्तौकृतः सुदान्ताश्ववत् तन्मार्गनिरीचणासीन⁵
इव कर्मणि प्रवर्तते ॥

उक्तमेवार्थमुदाहरणेन व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

¹ Ms. alambana sampramo-sa

² Supra V 102

³ Supra V 30

⁴ See VII 16.

⁵ Ms. k iyacittasyak-sa n tu

यथैव तूलकं वायोगमनागमने वशं ।

तथोत्साहवशं यायाद्द्विश्चैवं समृध्यति ॥ ७५

तूलकं कर्पासादिसमुद्भूतं यथा वायोगमने चागमने च
वशमायत्तं । तथा तद्देव उत्साहवशं यायात् वीर्यवशवर्ती
5 भवेत् । एवमभ्यासपरायणस्य च्छुद्धिश्चाकाशगमनादिलक्षणा समृ-
ध्यति संपद्यते ॥

परात्मसमतापरात्मपरिवर्तने पुनरुभयत्राप्युक्तु^१ इति
ध्यानपरिच्छेद एव व्याख्येये ॥

इति प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्चिकायां वीर्य-
पारमितापरिच्छेदः^२ समाप्तः ॥

1 ubhay utra = dhyāne vīrye ca

2 Tib (fol 173b) burson hgrus kyī len ste bdun paṅ

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
ध्यानपारमिता अष्टमः परिच्छेदः ।

तदेव ज्ञान्तेरनन्तर वीर्यमभिधाय यदक्त ।

मश्रयेत वनं तत' ।

समाधानाय युज्येत भावयेच्चाशुभादिक ॥

इति तद्वर्धयित्वैवमित्यादिना प्रतिपादयितुमुपक[१७]मते ।

वर्धयित्वैवमुत्साहं समाधौ स्थापयेन्ननः ।

5

एवमुक्तप्रतिपत्तस्यासेवनादिना विपत्तमुन्मूल्य दौर्घे वर्धयित्वा
ऽनाभोगवाहितया स्थिरीकृत्य समाधौ समाधाने चित्तैकाग्र-
तायां स्थापयेन्नन' । तत्र निवेशयेत् । आरोपयेदिति यावत् ।
किमर्थमित्याह ।

विक्षिप्तचित्तस्तु नरः क्लेशदंष्ट्रान्तरे स्थितः ॥ १

10

तुरिति हेतौ । यस्मात्समाधानमन्तरेण विक्षिप्तचित्तो-
ऽसमाहितचित्तसमुदाचारो वीर्यवानपि नर' पुरुषः क्लेशानां
राक्षसाणामिव दंष्ट्रान्तरे मध्ये स्थित' । कवलित एव तैरास्ते ।
तस्मात् ॥

1 Part of the 20 th kankā of the G'kāvā. See pp XLV and 179 5 9

तत्र तावत्समाधिषिपचं विक्षेप निराकर्तुं पौठिकावन्धं^१
रचयन्नाह ।

कायचित्तविवेकेन विक्षेपस्य न संभवः ।

तस्माल्लोकं परित्यज्य वितर्कान्^२ परिवर्जयेत् ॥ २

कायविवेको जनसपर्कविवर्जनता । चित्तविवेकः कामादि-
५ वितर्कविवर्जनता । इति कायचित्तयोर्विवेके निरासङ्गतया
विक्षेपस्य तयोर्हृन्नतताया अलम्बनाप्रतिष्ठानस्येति^३ यावत् । न
संभवः न प्रादुर्भावः । यत एव तस्माल्लोकं स्वजनबान्धवादि-
लक्षणं परित्यज्य विहाय पूर्वं वितर्कांश्चित्तविक्षेपहेतून् परि-
वर्जयेत् परित्यजेत् ॥

१० तत्र लोकापरित्यागहेतुं तावन्निराकर्तुमुपदर्शयन्नाह ।

स्नेहान्न त्यज्यते लोको लाभादिषु च तृष्णया^४ ।

तस्मादेतत्परित्यागे विद्वानेवं^५ विभावयेत्^६ ॥ ३

आत्मात्मीयग्रहप्रवर्तितोऽभिव्यङ्गः स्नेहः । तस्मान्न त्यज्यते
लोकः । लाभादिषु च तृष्णया । आदिग्रन्दात्सत्कारयशःश्लोका-
१५ दयः परिगृह्यन्ते । तेषु तृष्णया प्रलोभेन । चकारान्न त्यज्यते
लोक इति समुच्चयते । यत एतत्कारणमपरित्यागस्य तस्मा-

^१ pūṭhikā = Unterlage, Pedestal (P W from *Karandavyūha* 15 a) = intro-
duction

^२ vitarkān, L¹ has the scholion *vāgudibhūh*

^३ vikṣepa = kāyacenttayor unnaśatā, cittasya alambana' pratiṣṭhāna

^४ On priyasneha, VIII 5 16, labhats-nā, 17

^५ So L², M, Dev — Minacy has *vidhāncam* '

^६ L², M vicārayet

देतस्य स्नेहस्य लोभादीनां वा । यदि वा लोकस्य परित्याग-
निमित्तं विद्वान् विचक्षणः । एवमिति वक्ष्यमाणं विभावयेत् ॥
तदेवाह ।

शमथेन विपश्यनासुयुक्तः

कुरुते क्लेशविनाशमित्यवेत्य ।

5

शमथः प्रथमं गवेषणीयः

स च लोके निरपेक्षयाभिरत्या ॥ ४

श्र[^{95a}]मथः चित्तेकायतालक्षणः समाधिः । तेन सुयुक्त
इत्यपोद्भृत्येहापि^१ योजनीयं । यदि वा हेत्वर्थे तृतीया । शम-
थेन हेतुना विपश्यनासुयुक्तः । सहार्थं व । शमथेन सार्धं विप- 10
श्यनासुयुक्त इति ।

विपश्यना यथाभूततत्त्वपरिज्ञानस्वभावा प्रज्ञा । तथा
सुयुक्तः । युगनद्धुवाहिमार्गयोगेन कुरुते क्लेशानां विनाशं
प्रहाणमित्येवमवेत्य ज्ञात्वा क्लेशविमुमुक्षुणा शमथः प्रथममादौ
गवेषणीयः । उत्पाद्य इत्यर्थः । तदनन्तरं विपश्यना । 15

समाहितो हि यथाभूतं प्रजानातीत्यवदन्मुनिः ।

शमाच्च न चलेच्चित्तं बाह्यचेष्टानिवर्तनादिति ॥

स च शमथः । लोके लोकविषये निरपेक्षयाभिरत्या ।

¹ Metc

² Cp P W anapoddhārya

³ It is the 9th kārīkā of the *Çikṣas*, p. XLI, text p. 119, and Add-Notes p. 403 — The first part [an old saying of the Master Sam. N. III. 13, *Mūlānā* 39] is quoted *Buddhic* p. IX, 1

अभिरति परिहरत एवोत्पद्यते नान्यथा ॥ तामेवाभिरतिनिर-
पेक्षतामुत्तरप्रबन्धेन दर्शयितुमाह ।

कस्यानित्येष्वनित्यस्य स्नेहो भवितुमर्हति ।

येन जन्मसहस्राणि द्रष्टव्यो न पुनः प्रियः ॥ ५

- 5 कस्य मचेतनस्य स्वयमेवानित्यस्य । अनित्येषु पुत्रदारा-
दिषु । स्नेहो भवितुमर्हति युज्यते । केन हेतुना । येन कार-
णेन जन्मनां सहस्राणि अनेकानि जन्मान्यपर्यन्तसंसाधे ममरता
कदा चिदपि द्रष्टव्यो न पुनः प्रिय¹ । प्रौणातीति प्रिय
उच्यते ॥
- 10 तदपि चास्मिन्नास्ति । इत्याह ।
- अपश्यन्नरतिं याति समाधौ न च तिष्ठति ।
न च तृप्यति दृष्ट्वापि पूर्ववदाध्यते तृषा ॥ ६
- यदा तावन्न पश्यति त । तदायमरतिमधृति याति ।
तेनेवामौमनस्येन ममाकुलितचित्तत्वात्समाधौ न च तिष्ठति ।
- 15 नैव स्थितो भवति । तमवलम्बितुमशक्त इत्यर्थः । अथ यदापि
प्रियदर्शनमस्य जायते । तदापि न च तृप्यति । दृष्ट्वापि पुन-
रधिकतर बाध्यते [१५^b] तृषा । तद्दर्शनाभिलाषेण पूर्ववत् ।
अदर्शनकाल इव पौद्यते ॥
- अपि च सर्वानर्थनिदान प्रियमगतिकरणमित्युपदर्शयन्नाह ।

¹ Mo has - priyah - api ca pum or

न पश्यति यथाभूतं संवेगादवह्वीयते ।

दह्यते तेन शोकेन प्रियसंगमकाङ्क्षया ॥ ७

यथाभूतमविपरीतं दोषगुणान्न पश्यति । न जानाति ।
प्रियसंगमकाङ्क्षया तेनैव मोहेन संवेगादवह्वीयते^१ । भ्रष्टो
भवति । तथा तेनैवाभिष्वेगेण दह्यते । तेन शोकेन मुहूर्तमपि 5
विच्छेदे । तथा तेन शोकेन दह्यते । परितप्यते तेनैव
मनस्लापेन प्रियसंगमकाङ्क्षया । प्रियस्य संगमः संप्रयोगः ।
तस्मिन्नाकाङ्क्षा दृष्ट्या । तथा हेतुभूतया । पुनरुत्तरोत्तरमधि-
काधिकप्रार्थनया ॥

इतोऽथनर्थहेतुमेव तत्संगतिरित्यहः ।

10

तच्चिन्तया मुधा याति^२ ह्रस्वमायुर्मुहुर्मुहुः ।

तस्य प्रियस्य तत्संगमस्य वा चिन्तया तद्गुणानां सदा
परिभावनया । कथं नाम ममास्य प्रियसंगमस्य विच्छिन्तिर्मा
भूदिति तल्लीनचित्ततया वा । निःफलमेवायुःप्रस्काराः
प्रतिक्षणं चौघन्ते । न च वा चिदपि कुशलकर्मणि समुपयुज्यन्त 15
इति भावः ॥

न च यदर्थमायुः क्षयमुपनीयते तन्निव^३ स्थिरमित्यत आह ।

1 There are eight samvegavātiphas (106, 107, etc.), See *Vissuddhimagga* (J P T S 1893) p. 93

2 L¹ has yānti

3 Ms has tadamiti im—Tib has gan gi don du tshé zad par byas pa ma yin no zhes-so de lta na yan hulza-ces brin pa yin no zhe na

अशाश्वतेन मित्रेण धर्मो अश्रयति शाश्वतः ॥ ८

अवश्यं भङ्गुरतयाऽनवस्थानादस्यावरेण मित्रेण हेतुना धर्मो
अश्रयति परिहीयते शाश्वतो दीर्घकालावस्थायी संभारान्तर्ग-
मात्^१ फलमहत्त्वाच्च ॥

१० स्यादेतत् । अवश्यं हि किं चित्तत्सगमाद्धितसुखनिबन्धनं
प्राप्यते । तत्किमिति सर्वथा तन्निषिध्यत इत्यत्राह ।

बालैः सभागचरितो नियतं याति दुर्गतिं ।

नेष्यते विषभागश्च^२ किं प्राप्तं बालसंगमात् ॥ ९

नापि तत्सगमादनर्थमन्तरेण किं चिदपरमिह लभ्यते
१० [१०^a] । तथा हि बालैः पृथग्जनैः सह सभागचरितं
समानशीलः । नियतमवश्यं याति दुर्गतिं तत्कर्ममदृशममाच-
रणात् आर्यधर्मबहिर्भावाच्च । अथार्यधर्मानुवर्तनात्ततोऽमदृश-
कर्मकारी स्यात् । तदा नेष्यते दिश्यते विषभागश्चेति असमा-
नचरितः । बालैरिति संबन्धः । अत्र कर्तरि षतीया ॥

१५ इत्युभयलोकबाधनात्किं प्राप्तमधिगतं हितसुखनिमित्तं
बालसंगमात् । नैव किं चिदित्यर्थः ॥

न चानुकूलचरितैरप्यात्मसात्कृतुं शक्या इत्याह ।

१ Two *sambhāras*, equipments, (*Dharma-samgraha* (CVII), p. 115 v²
(= *dharma*, *Śikṣas* 191 b) *pāṇā*, four *Lalitav* 39, sqq, *śamathas*,
viprayasana.)

२ The Ms of the Commentary has *visabdhāgen*

३ See *Jātakamālā*, 23 g (sabbhaga = übereinstimmend, entsprechend P. W.)

क्षणाद्भवन्ति सुहृदो भवन्ति रिपवः क्षणात्^१ ।

तोपस्थाने प्रकुप्यन्ति दुराराधाः पृथग्जनाः ॥ १०

क्षणमात्रेण सुहृदो मित्राणि भवन्ति । किं चित्तप्रयोजन-
मुपलभ्य । क्षणादेव च विषमाभिप्रायत्वात्किं चिन्निमित्तमालम्ब्य
त एव रिपवः शत्रवो भवन्ति । न च निमित्तमर्षेषां नियतः । 5
यत्कदा चित्तोपस्थाने प्रीतिविषये विषयामवशात्प्रकुप्यन्ति ।
इति दुराराधा दुःखेनाराधयितुं शक्याः पृथग्जनाः अनार्याः ॥
अपरमपि बालधर्मं तद्विवर्जनार्थमुपदर्शयन्नाह ।

हितमुक्ताः प्रकुप्यन्ति वारयन्ति च मां हितात्^२ ।

अथ न श्रूयते तेषां कुपिता यान्ति दुर्गतिं ॥ ११ 10

इदं करुणायुक्तमकरुणायुक्तमित्युक्ता अभिहिताः प्रकुप्यन्ति
विद्विषन्ति न पुनस्तदुक्तं हितमिति गृह्णन्ति । प्रत्युत वारयन्ति
च मां हितात् । किं तवानेन केवलप्रथामफलानुष्ठानेनेति तत्र
प्रवृत्तं मां निषेधयन्ति ततः । अथ न श्रूयते तेषां बालानां
वचनमिति शेषः । यदि तद्वचनमवमन्यं हिते प्रवृत्तिः 15
क्रियते । तदा कुपिता अस्मद्वचनान्नाथं निवर्तत इति तस्मिन्
हितकर्मकारिणि कोपं कृत्वा^३ [१००] तत्कर्मप्रेरिता दुर्गतिं
प्रयान्ति ॥

^१ Cp. *Ch's*, 191. 3.

^२ *Pathigama*, *See P'm.*, p. 12.

^३ *Minoy has* *hitin* Cp. *Ch's*, 191. 7.

^४ Here the MS has *arum* *tatkarmakarini* *Kopam* *krya*.

इमं च बालधर्ममपरं तद्विवेकाय भावयेदित्युपदर्शयन्नाह ।

ईर्ष्यात्कृष्टात्समाह्वन्दो हीनान्मानः स्तुतेर्मदः ।

अवर्णात्प्रतिघश्चेति कदा बालाद्धितं भवेत् ॥ १२

आत्मनो विद्याकुलधनादिभिस्तुष्टादुत्तमादीर्ष्या परमपत्य-
 5 महनता जायते । अर्थात्तेष्वेव । आत्मना समान्तुल्याह्वन्दो विवादः ।
 आत्मनो हीनादधमान्मानोऽभिमानः । अहमितः श्रेष्ठ इत्यभि-
 मननात् । स्तुतेर्मदः सदसतां तद्गुणानामाख्यानादहं महीया-
 निजारापादवलेपः । अवर्णादात्मनो दोषकौर्तनश्रवणाद्वेषश्च ।
 अर्थादवर्णवादिनि । इत्येव कदा कास्मिन् काले बालाद्धितं
 10 भवेत् । न कदाचिदित्यर्थः ॥

इतोऽपि बालान् परिहृत्य विहरेदिति प्रतिपादयितुमाह ।

आत्मोत्कर्षः परावर्णः संसाररतिसंकथा ।

इत्याद्यवश्यमशुभं किं चिद्बालस्य बालतः ॥ १३

एकस्य बालस्यापरस्माद्बालादित्येवमादि किं चिदशुभम-
 15 कुशलमवश्यं नियमेन जायते । किं तत् । आत्मन उत्कर्षः
 प्रकर्षः श्रुतज्ञानादिप्रशंसया । परेषामवर्णो दोषप्रकाशनं
 श्रुतादिप्रच्छादनं । या समारे रतिरभिरामः तस्य सकथा
 सर्वर्णनं कामगुणानां मप्रमोदनात् । इत्यादि एवप्रकारः ॥

एवं तस्यापि तत्सङ्गात्तेनानर्थसमागमः ।

20 अपरस्यापि । तत्सङ्गाद्वितीयस्य सङ्गात् । किं चिदशुभमवश्यं

स्यात् । येनैव तेन कारणेन अनर्थस्याकल्याणस्य ममागमः
सपात्रिरेवासं बालसमागमः । अत आर्यधर्मानुग्रहणार्थं ॥

एकाकी विहरिष्यामि सुखमक्लिष्टमानसः ॥ १४^१

बालजनमगमविद्युक्तोऽद्वितीयो विहरिष्यामि । तद्विवेका-
त्मन्व क्रियाविशेषणमेतत् । कथमक्लिष्टमानस इति [100^a] 5
तत्संपर्कविवर्जनात् तत्कृतसंक्रेशाभावात् । पूर्वस्मिन् हेतुपद-
मेतत् । यदि वा सुख कायिक । अक्लिष्टमानस इति मानस ॥

तस्माद्बालजनसंपर्कजदुःखपरिजिहीर्षुणा तत्सगतिर्न कार्येति
कथयितुमाह ।

बालादूरं पलायेत प्राप्तमाराधयेत्प्रियैः ।

10

न संस्तवानुबन्धेन किं तूदासीनसाधुवत्^१ ॥ १५

बालात्सर्वतो दूरमारात्पलायेत । अपसरेत् । यथा तैः सह
का चिदपि सगतिर्न स्यात् । अथ कथं चिद्देवायोगाद्भवेत् ।
तदा प्राप्तं मिलितमाराधयेत् । आरागयेत्^२ । प्रिये प्रीति-
करैरूपचारैः । आराधयन्नपि न संस्तवानुबन्धेन न परिचया- 15
सन्तिकरणाभिप्रायेण । यदि वा न संस्तवानुबन्धेन । किं तर्हि
प्रतिघानुनयवर्जनादुदासीनसाधुवत् मदाचारमध्यस्थजनवत् ॥

१ Cp. *Ghikas* 196 4,

२ Cp. *Ghikas* 191 2, 197 4

३ So Ms

४ *Ghikas* 30, r. 3, 211, n 1

इदमपरं साधुजनसमाचारं शिञ्चितुमाह ।

धर्मार्थमात्रमादाय भृङ्गवत्कुसुमान्मधु ।

अपूर्वं इव सर्वत्र विहरिष्याम्यसंस्तुतः ॥ १६

धर्माद्येदं धर्मार्थं तदेव केवलं तन्मात्रं । तदादाय गृह्णीता ।

- 5 सारादानं कृत्वेत्यर्थः । भृङ्गवत् चञ्चरीकवत् । मधु मकरन्द ।
यदि वा धर्म एवार्थः प्रयोजनमस्य चीवरपिण्डपातादेरिति
विग्रहः । बालमपर्कविमुखः अपूर्वं इव नवचन्द्रोपमं सर्वत्र देशे
स्थाने वा¹ विहरिष्यामि । असंस्तुतः अपरिचितः । तन्निवामि-
जनैः प्रत्यामन्तिरहित इत्यर्थः ॥

- 10 तदेव प्रियमगतिकारणं स्नेहमपाकृत्य साप्रतं लाभादिलहणा
लोकापरित्यागकारणं परिहर्तव्येत्युपदर्शयन्नाह ।

लाभौ च सत्कृतश्चाहमिच्छन्ति बहवश्च मां ।

इति मर्त्यस्य संप्राप्तान्मरणज्जायते भयं ॥ १७

लाभो विद्यतेऽस्येति । चीवरपिण्डपातादिलाभयोगालाभौ

- 15 चाह । सत्कृतश्च पूजितो जनैः । इच्छन्ति अभिलषन्ति बहव-
श्चानेके मां । [100^b] बद्धजनममतोऽहमित्यर्थः । इत्येवं चिन्त-
यत एवं मर्त्यस्य मनुष्यस्य मरणज्जायते भयं । किभृतात्मप्रा-
प्तात् अचिन्तितोपस्थितात् । इति सर्वदावश्यंभाविमरणमनसि-

1 Tib. has 'gnas skabs kun tu am yul kun tu = सर्वदावश्यंभाविमरणमनसि-
वि

नापर इत्यस्मिञ्चित्तमप्रसादयन्ति वचनं चैवमुद्गिरन्ति । इत्यु-
भयथापि तेभ्यो न चेतसि शान्तिरस्ति ॥

तदेव प्रकृत्या स्वभावेन दुःखहेतुत्वात् । दुःख [सो]वाभो
येषां बालानां ते तथा । तैस्तथाविधे मह मवमत कथं जायते
५ रतिः । नैवेत्यर्थः । न च ----- 'मौमनस्येन च विहाराय
विवेककामेन मयाऽरण्यनिषेवताय यतितव्यमिति तदनुश्रमां
दर्शयन्नाह ।

नावधायन्ति तरवो न चाराध्याः प्रयत्नतः ।

कदा तैः सुखसंवासैः^२ सह वासो भवेन्मम ॥ २६ ॥

10 तरवो वृक्षा नावधायन्ति न चाराध्याः आराधयितव्याः

1 A lacuna in the Ms.

Tib (fol 168 r 5) has - byis pa sūm hi toes kyen brtan pa me yin pu
t gan gi phyu byis pa zhes-pa la soos pa gsuns- c'i groggs pa ni sūm
du sdug pa yin lu t de bzhin gogs pas gsuns-pa ni lun rauns su gsuns-
pa yin-no yu phyu zhe na t gan gi phyu ran la doos pa med par byis-
pa gan-la yan dgu-ba skye bar mi hgyur te t uo phyir de med pa las
bzlog par hgyur ro t de kyin byis pa dān hgrogs pa yin ni yan bstan pa
ma vin no t de la byinis par byis pas kyin so sor skye bo ngu bar mi
nus so t de ha bas na de dān hgrogs pa-lusbyun ba ūes pa span barched
du blo bu dan yid bde-bas dben pa lidod pas,

na ra bālo drdhasahra bhavati Yasman tva bala ity ucy uha

[na bālah kasya ite mitram ite cōkram tathāgat ub

na svārthena vi c prītir yasme t bālasya jayate 21]

(svārthādvārena y ī prītir ātmātham prīti eva kā

dravyanaṣe yathodvegāi sukhāhanketo hi sūh 25) (a)

mitram ni suhrō uktim tathāgatēnety eguṇesuktam kasmā² yasme
svaprayojanena vinā bālasya na krlu cid api prīti jayate tasmā tad
bhāve viparyayaḥ tad api bālasamvise saty api ni mudistam (?) tati
māntūkroṇam prthigjanasya prīti ac kyā evam sūh tatsamvasodbhūta
dosaparihā artham sukhena saumnanasya ca

(a) The Gloka 25, given by Mss is wanting in the Tibetan translation

2 Cp M Vyut 126 10

प्रयत्नत इति । तदनुकूलसमाचरणेन अरण्यादिषु वसता विष-
माभिप्रायरहितत्वात् [101⁶] । इति कदा तैस्तरुभिः सह वासो
भवेन्मम । किभूतैः सुखमवाप्तेरित्याग्रंसति । सुखहेतुत्वात्सुख-
मिति पूर्ववत् ॥

पुनरेकाकिताविहारेऽभिरतिमाह ।

5

शून्यदेवकुले स्थित्वा वृक्षमूले गुहासु वा ।

कदानपेक्षो यास्यामि पृष्ठतोऽनवलोकयन् ॥ २७

शून्यदेवकुले जनमकीर्णतारहिते स्थित्वा निवस्य । रात्रि-
नेकासुषित्वा द्वे वा यथाभिन्नाष वृक्षमूले वृक्षस्याधस्तात् ।
पर्वतादिषु शून्यदेशे गुहाः । तत्र वा । अनपेक्षः कदा 10
यास्यामि । आमङ्गस्वानस्य कस्य चिद्भावात् । अत एव पृष्ठतो-
ऽनवलोकयन् पश्चादनिर्दृष्टरभावात् ॥

पुनरन्यथा ग्राह ।

अममेषु¹ प्रदेशेषु विस्तीर्णेषु स्वभावतः ।

स्वच्छन्दचार्यनिलयो विहरिष्याम्यहं कदा ॥ २८ 1)

केन चिद्विरोधकारिणा पूर्वमस्तीकृतेषु । विस्तीर्णेषु विपु-
लेषु मौमनस्यकारिषु । स्वभावतः स्वयमेव तथाविधेषु । न
कृत्रिमतया । विहरिष्याम्यहं कदा । इत्याशास्ते ॥ एवं विहरतो

1 Cp. *Pratyakṣa* 101-107-11

यत्सुखं तदुपदर्शयन्नाह । स्वच्छन्दचारी न परतन्वटन्ति ।
अनिलयः । न विद्यते निलयो^१ आलयो निरासङ्गतया यस्ये-
त्यनिलयः क्वचिदपि स्त्रीकाराभावात् । तथाभूतः प्रतिबद्धो न
कस्य चित् ॥ प्रेषः सुबोधः ॥

5 पुनरेवमन्वेच्छतया आग्रंसनीयमित्यादर्शयन्नाह ।

मृत्पात्रमात्रविभवश्चौरासंभोगचौवरः ।

निर्भयो विहरिष्यामि कदा कायमगोपयन् ॥ २६

मृत्पात्रं मृत्पात्रं भिन्नाभाजन । तदेव केवलं तन्मात्रं विभवो
धनं यस्येति । तथा चौराणामसंभोगं पांसुकूलाम्बरकृतत्वाद-
10 परिभोग्यमनुपयुक्तमिति तावत् । तादृशं चौवरं वासो यस्य स
तथा । इतद्भूयमपि परैरुच्यते । अत एव निर्भयं कायजीवित-
द्विरेक्ष्यतया ३ । तदेव दर्शयति । कायमगोपयन् इति । बाह्या-
ध्यात्मिकस्य परिग्रहाग्रहस्याभावात् । अमरचयन् [100] ॥

दयममित्यता चामङ्गपरित्यागस्य कारणं सर्वदा सेवित्वेति
15 वृत्तचित्तधेनोपदर्शयन्नाह ।

कायभूमिं निजां गत्वा कङ्कालैरपरैः सह ।

स्वकायं तुल्यिष्यामि कदा शतनधर्मिणं ॥ ३०

अयमेव हि कायो मे एवं पूतिर्भविष्यति ।

¹ So Ms

Mīnavaṃ saḍḍana°, L² saḍḍana, M. saḍḍana

शृगाला अपि यज्ञन्धान्नोपसर्पेयुरन्तिकं ॥ ३१

अस्यैकस्यापि कायस्य सहजा अस्थिखण्डकाः ।

पृथक् पृथग्भविष्यन्ति किमुतान्यः प्रियो जनः ॥ ३२

कायभूमि निजामिति अज्ञानभूमि । चिरमपि स्थित्वा
तत्पर्यवसानत्वाच्छरीरस्य । कदाचैरपरैरिति पूर्वमृतानाम- 5
स्थिभि पञ्चरैः । शतनं प्रतिभावः । तद्धर्मिणं तत्त्वभावं ॥

तामेव तुलनां कथयत्ययमेव हीत्यादिना । एवमित्यपर-
कङ्कालगलितशरीरमादृशमुच्यते । पृतिः कुम्भितो भविष्यति ।
कीदृश इत्याह । शृगाला इत्यादि । अतिदुर्गन्धतया तदा-
हारपरायणानां गोनाथूनामपि दुःसह इति ॥ 10

इत्यमपि प्रियस्य समतिरनित्येत्याह । अस्यैकस्यापीत्यादि ।
अस्योपात्तस्यैकस्य एकत्वेन कल्पितस्यापि कायस्य । सहजाः
कायेन सह जाताः । अस्थिखण्डकाः पृथक् पृथग्भविष्यन्ति^१ ।
विमंयुक्ता भविष्यन्तीत्यर्थः । किमुतान्यः प्रियो जनः पृथग्
भविष्यति सः सर्वदा विमयुक्त एवास्ते ॥ 15

स्यादेतत् । सुखदुःखरूपायाः सदा ममैते पुत्रदारादयः ।
तदेषु युक्त एवानुनयः कर्तुमित्याह ।

एक उत्पद्यते जन्तुर्घ्रियते चैक एव हि ।

नान्यस्य तद्वथाभागः किं प्रियैर्विघ्नकारकैः ॥ ३३

¹ The commentary has bhav-syanti,—1ab (so sor hzy es hgya) gives no help

² Ms. has sctnam

³ एवमित्यादि

जन्ममरणयोर्न कश्चित्कस्य चिद्दुःखसभागौ स्यात् । अन्तराले
 च स्वकर्मापहितमेव सुखदुःखमुपभुञ्जते सर्वे । अतोऽभिमानमात्र-
 मेवैतत् । यतो नाव्यस्य तदात्मनो^१ व्यतिरिक्तस्य तद्वाथाभागः ।
 तस्थानुनयकारिणो व्यथा । तस्या भागः प्रत्यग्रो जायते । तस्य
 5 सा । तेनैव तस्याः सवेद्यमानत्वात् । अतो न किं चित्रयोजन
 प्रियैः कुशलपचविघातकारिभिः ॥

परमार्थतो न कस्य चित्केन चित्संगति[102^a]रस्त्रीत्युप-
 दर्शयन्नाह ।

अध्वानं प्रतिपन्नस्य यथावासपरिग्रहः^२ ।

10 तथा भवाध्वगस्यापि जन्मावासपरिग्रहः ॥ ३४

मार्गप्रस्थितस्य कां चिद्दिशं गन्तुमुद्यतस्य यथाऽपरैरध्वगैः
 सहैकस्मिन्नावासे क्व चिन्मण्डपादौ वावासपरिग्रहो भवति ।
 तथा रुष्यारेऽपि कर्माद्यत्तगते संसरतो ज्ञातिमगोत्रसालोहि-
 तादिभिरेकस्मिन् जन्म[न्य]वासापरिग्रहो जायते । पुनरपि तत्प-
 15 रित्यज्य क्व चिदेकाकितया याति । न च तत्र केचित्सहाया-
 स्तमनुगच्छन्ति । अतो न केन चित्कस्य चिद्वास्तवो मगतिः
 संभवति । तस्मान्नानर्थमहस्रोपनेत्रीं स्वयमुपकल्प्य केन चित्स-
 गतिं कुर्यात् ॥

^१ Ms. first hand tavaāmano

^२ M. text has yathā vasa-

^३ Sanskrit in Sūtrī³ (6th st hand) samśarato jātibī (second hand)

तदेवमभिधाय संगतिदोष । एकाकितायाः पुनरिमे गुणा
इति वृत्तचितयेनोपदर्शयन्नाह ।

चतुर्भिः पुरुषैर्यावत्स न निर्धार्यते ततः ।
आशोच्यमानो^१ लोकेन^२ तावदेव वनं व्रजेत् ॥ ३५
असंस्तवाविरोधाभ्यामेक एव शरीरकः ।
पूर्वमेव मृतो लोके म्रियमाणो न शोचति ॥ ३६
न चान्तिकचराः के चिच्छोचन्तः कुर्वते व्यथां ।
बुद्धाद्यनुस्मृतिं चास्य विक्षिपन्ति न के चन ॥ ३७

अवश्यमनिच्छन्नपीदानौ जीवदवस्थायां मरणमुपगतो बला-
त्त्याजयितव्यो . . . [आशोच्य]मान^३ । हा वत्सेत्यादि- 10
विलापवचनैः परिदेयमानः लोकेन बन्धुप्रभृतिना तावदेव
ततः पूर्वमेव वनं व्रजेत् ॥

क' पुनरत्र गुणविशेष इत्याह । असंस्तवेत्यादि । अनुनय-
प्रतिघाभावात् । म्रियमाणो न शोचति । शोकोपजनितदुःख-

¹ Minacy according to L², M, has aṣocyamāno such the reading of the Tib (See n. 3). L¹ aṣocyamāno and the Commentary paridevyamāna (yons su gduns-pa) supports this reading.

² Minacy has lōke ni.

³ A lacuna in the Ms.—Tib. Fol. 170r1) has di ni gson-pa mtha mi hōd kyan nes pa hōi bar hgyi pa khya na gnis pa stobs kyis dor bar bva bi yin pa, de bis na de tra jan ūd kyis gson pa ūd ra dor bar zigs so de nas zhes pa ni kyim-nas so mva nin med pa zhes pa ni = bhūtī tyājanitavyo gahiyāsah, tasmād evam vāyam jivann eva tyaktum arhati tata iti gṛhāt aṣocyamāno . . .

भागी न भवति । कुतः । पूर्वमेव मृतो लोके । यदैव गृह्णा-
न्निश्रान्तः । तदैव स्वजनवाग्धवादी लोकविषये ॥

अयमपरो गुणस्तथेत्याह । न सात्त्विकचरा इत्यादि ।
अन्तिकचराः सर्वापवर्तिनो ज्ञातिजनोनादयस्त्राद्विद्योशातुरा-
5 शोचन्तः शोकमुपजनयन्तः । न च नैव कुर्वते व्यथां । आत्मनः
कायमनसोः पीडां । यदि वा तेषां शोकं पश्यतो विश्रमाणस्य
मनस्तापं ॥ न केवलमयमेव गुणः । अपि तु बुद्ध्याद्य [102¹]
नुसृतिं च । आदिशब्दादुन्माद्यनुसृति । तत्त्वान्मनमनाकार
वा । अस्येति जनसंपर्कविवेकाचारिणो नरजनमये ॥

10 तस्मादित्यादिनोपमहरति ।

तस्मादेकाकिता रम्या निरायासा शिवोदया ।
सर्वविश्लेषशमनी¹ सेवितव्या मया सदा ॥ ३८

एकाकिता अनामङ्गविहारिता । रम्या सुखहेतुत्वात् ।
निरायासा दुःखविपक्षत्वात् । शिवोदया निश्चयमावाहकत्वात् ।
15 सर्वविश्लेषशमनी सर्वविश्लेषस्य कायवाङ्मनमिकदुराचारस्य शमनी
निवर्तिनी समाधानहेतुत्वात् । सेवितव्या मया सदैवैवाभि-
निवेशेनामङ्गः कार्य इत्यर्थः ॥

तदेवं जनसंपर्कविवर्जनात्कायविवेकं प्रतिपाद्य चित्तविवेकं
प्रतिपादयितुमाह ।

¹ Mīlavaiya samīti

² Mīlavaiyādi mīvā. See the Commentary

³ Cittavaiya V411 39-59

सर्वान्यचिन्तानिर्मुक्तः^१ स्वचित्तैकाग्रमानसः ।

समाधानाय चित्तस्य प्रयतिष्ये दमाय च ॥ ३९

सर्वा या अन्यचिन्ता असद्वितर्कस्वभावास्ताभिर्निर्मुक्तः ।
तद्विरहितः । स्वचित्तैकाग्रमानसः । स्वचित्तमेवैकमयं प्रधानं
यस्मिन् मानसे मनसिकारे तत्तथोक्त^२ । तादृश मानस यस्य 5
स तथा । स्वचित्तं वा एकाग्रमेकाग्रत्वं तत्प्रचारव्यवशोकनतत्परं ।
नियन्तान्मन्वन्प्रतिबद्ध वा मानसं यस्येति समासः । तथाभूतः
समाधानाय चित्तस्य शमथाय प्रयतिष्ये । तत्परायणो भवि-
ष्यामि । तदेकाग्रतायां नियोजयिष्यामीत्यर्थः । दमाय चेति ।
पुनः पुनस्तत्रैवात्मन्ने योजनाय । बहिर्विच्छेपनिवारणाय वा ॥ 10
तत्र चित्तसमाधानस्य विपक्षत्वात्कामचित्तकं निवारयितु-
माह ।

कामा ह्यनर्थजनका इह लोके परत्र च ।

इह^३ बन्धवधच्छेदैर्नरकादौ परत्र च ॥ ४०

अप्रहीणभवमंयोजनैः कमनीयतयाऽध्यवसितत्वात् कामा 15
रूपादयो विषया उच्यन्ते । हिमब्धौ घस्रादर्पे । तस्माद्द्विज्य
कामेभ्य^४ इति वक्ष्यमाणेन सवन्धः । ते च हेत्यज्ञाना अनर्थजनका

1 LI has the scholion bodhicitta = bodhicitta anya

2 Samadhi = samadhiāna = cittul'lopana (VIII 1)

3 Maaev has bandhabaddha, M 1.2 bandhabaddha = baddha don ben dan
gcod

4 Ms manebhya See VIII 80

अ [103^a]
 . . . [104^a] रूपः । पूज्यते तथा स्वगादिभिः ।
 तैर्गृध्रैरन्यैश्च गोमायुप्रभृतिभिर्मांसोच्छ्रय मांसपुञ्जमिमं भक्षितं
 बीभत्स दृष्ट्वा किमौर्धलो न रक्षतीति योजयितव्य ।
 5 किमिदानीं पलायस इति वा व्यवहितेन संबन्धः ॥ नन्विद-
 मपि प्रष्टव्यो भवानित्याह ।

निश्चलादपि ते चासः कङ्कालादेवमीक्षितात् ।

निश्चलादपि काष्ठलोष्ठसमानात् । तव चासो जायत
 इति काका पृच्छति । कङ्कालात् । अस्थिपञ्चरात् । एवमपि

1 One folio wanting in the Ms. - fol. fol. 171 a 5-172 b 2—The n translation will be found in Appendix. We will give the Sanskrit stanza yadartham dotadatumam tu tū dhī mē dha . . .
 na ca pāpam akuta veva lach mē mē . . .
 prakṣipat ca bhūyē py amē drāzīm ca vāy'itam
 jāny eva ca pāpasyā babhūyo'nam vā . . . 12
 tīny evāsthānāny mēsvallam . . .
 prakamam samparsījya kim nē gātib sō bhāyam . . . 13
 nūnāny mēnam yānē (1) yū nē mēnam adho bhūyē
 pura dēstam adēstam vā mukham (b) r hī bhāyētām . . . 14
 tan mukham tyatparilēṣam astī dībhānīy dībhānī
 grdhānī vyaktīrām pācya kim dībhānī pācya . . . 15
 parac akurnpātēnyo'py'asadyat pūnāstīnā
 tad adyē bhīkṣitānyāvat kum'asālo nā rāstas . . . 16
 māmsocchrayām imām dītvē grdhānīny nē ca bhīkṣitām
 bhārāhī pūjyātō'nyē . . . (c) stakē mī mābhīkṣām . . . 17

(a) So L², M — Mīnacv has yannad

(b) Mīnacv has sūlham

(c) Mīnacv has yēśau, L² (c) au — but Tib. rāhan gyō zis

बीभत्स्रूपात्^१ । ईक्षितादृष्टात् । यदि वा^२ एवं चासः ।
यदूरादपि दूस्तर^३ पलायम इति योजनीय । यदेव चलत^४
कथं न चाम इत्याह ।

वेताहेनेव केनापि चाल्यमानाद्भयं न किं ॥ ४८

भूतयहेण चाल्यमानाञ्जीवतश्चलतः । किं न भय भवति । 5
तस्मादतिशयेन भय युक्तमित्यर्थः ॥ एव ताञ्ज्जुगुप्सनीयतां
प्रतिपाद्य पुनरन्यथा प्रतिपादयितुमाह ।

एकस्माद्दशनादेषां लालामेध्यं च जायते ।

तत्रामेध्यमनिष्टं ते लालापानं कथं प्रियं ॥ ४९

यो हि नाम मोहावृत्तविवेको रागविषमूर्कितचेतन्यः । 10
तस्यातिकमनीयतया कामिनीवदनमधुपानदुष्ठा तन्मुख-
विञ्जललालापानाभिन्नाषणः । पर्यनुयोगमाह । एकमेव
कारणं द्वयोरप्याहारपानस्वभावात् । तत्र तयोर्मध्ये अमेध्य
पुरीषमप्रियं भवतः । लालायाः श्लेष्मणः पानं कथं प्रियं ।
केन प्रकारेण तत्राभिरतिनान्यत्र । द्वयोरपि युक्ति भावः ॥ 15
अथापि स्यात् । यद्यपि द्वयोरपि कारणमभिन्नं । तथापि

1 Ms. bhobhatsa

2 Yan na de-ltar zhes-pa m skrag pa ste

3 Ms. du ura [] in p., illegible syllable in margin. —Tib. (m tu rin bu

4 Stanza 50th in Muvay's edition and in Tib. translation of the text (Mdo XXVI 21 a 1). Stanza 19th of Muvay is the 51th in our commentary and the 52th according to the Ms. L²

5 S. Ms.

तस्मिन्नतिदुर्गन्धतया वैशुष्य । इतरस्मिंस्तु तदभावात्प्रीतिरिति ।
तदेतदपि न सम्यगभिधानमित्युपपादयन्नाह ।

तूलगर्भैर्मृदुस्पर्शं रमन्ते नोपधानकैः ।

दुर्गन्धं न स्रवन्तीति^१ कामिनो ऽमेध्यमोहिताः ॥ ५०

- 5 कर्पासादितूलपरिपूरितैर्मसू[101^b]रकादिभिरुपधानैः सु-
कुमारस्पर्शैः कामिनो न रमन्ते । न घृतिमधिवासयन्ति ।
कुतः । दौर्गन्ध्यमशुचिनिस्थन्द न मुञ्चन्तीति^२ कृत्वा ऽशुचि-
परिपूरिते स्त्रीकडेवर एव रमन्ते । एतदपि कुतः । कामिनः
कामसुखाभिलाषिणः । अमेध्यमोहिता यतः । हेतुपदमेतत् ।
10 अमेध्यविषये ऽमेध्येन वा मोहिताः । अशुचौ शुचिविपर्या-
सात्तत्रैवातिशयवतीमभिरतिमनुभवन्ति ॥ स्यादेतत् । यदि
नामाशुचिलममेध्ये स्त्रीकडेवरे च साधारणं । तथापि तदेकत्र
विवृतमन्यत्र प्रच्छादितं । अतस्तदन्यपरिहारेणास्मिन्नभिष्वङ्ग
इत्यत्राह ।

15 यत्र च्छन्ने ऽप्ययं रागस्तदच्छन्नं किमप्रियं ।

न चेत्ययोजनं तेन कस्माच्छन्नं विमृद्यते ॥ ५१

यस्मिन्नमेध्यस्वभावे प्रच्छादितरूपे ऽदृष्टेऽपीति यावत् ।
एतादृशो ऽभिष्वङ्गः । तदच्छन्नं दृश्यतां गतमतिशयेन
प्रीतिकरमुपजायत इत्युचितं । तत्किमिति तथाभूतमप्रियं

^१ Commentary has *daurgandhyam muñcati*

^२ So Ms, read *muñcati*

भवतः । अथ तथाभूते सर्वथा वैमुख्यमेव ते नाच्छन्नेन किं
चित्प्रयोजनं तवास्ति । यद्येवं तर्हि कस्माद्धेतोः क्लृप्तं विशेषेण
मृद्यते । तदन्यपरिहारेण तस्यैव घटनाय यत्नं क्रियते ॥
अपि चेदमपि प्रष्टव्यस्त्व किं भवानशुचिविरागो न वेति ।
अत्र प्रथमं विकल्पमधिकृत्याह ।

5

यदि ते नाशुचौ रागः कस्मादालिङ्गसेऽपरं ।

यदि भवतो ऽशुचौ न रागो न सर्वथा आसङ्गोऽस्ति ।
तर्हि कस्मादालिङ्गसेऽपरमन्य । किं तदित्याह ।

मांसकर्दमसंलिप्तं स्नायुबद्धास्थिपञ्जरं ॥ ५२

मांसमेव कर्दम इव लेपनसाधर्म्यात् । तेन लिप्तमुपदिग्धः ।
किमेव भूतमिति चेत् । स्नायुबद्धास्थिपञ्जरं । स्नाय्याबद्धं
मङ्गौकृतं । आयत्तीकृतं । अस्थिपञ्जरं । अस्थिसकलं^१ । अन्यथा
खण्डशो विसकलितं^२ स्यात् । इति विरागविषयतामस्य
द[105^a]ग्रथयति । अथ शुचौ राग इति द्वितीया विकल्पः
स्वीक्रियते । तत्राह । स्वमेवेत्यादि ।

15

अथ वान्यथावतार्थते । यदुक्तं परेण । क्लृप्ते चर्मादिना
रागो भवति नाच्छन्ने । तत्राह । यदीत्यादि । यदि तेन
हेतुना चर्मादिना पिहितत्वादिति क्लृप्त्वाऽशुचौ रागो भवति

^१ Ms. camkalam—new word

^२ Now word

भवतः । तदा कस्मादालिङ्गसे परमन्यदीयं पञ्जर । अन्य-
त्पूर्ववत् ॥

किं तर्हि ममुचितमत्रेत्याह ।

स्वमेव बह्वमेध्यं ते तेनैव धृतिमाचर ।

5 अमेध्यभस्त्रामपरां गूथघस्मर विस्मर ॥ ५३

स्वमेवात्मनैव बद्धतरमशुचिलालाशिङ्घाणमस्तकलुङ्गमूत्रपुरी-
षादि¹ तवास्ति । तेनैवाशुचिना मतोष कुरुष्व । ततोऽप्यमे-
ध्यभस्त्रां² पुरौषप्रसेविकां । अपरामन्यां स्त्रीशरीरस्वभावां ।
गूथघस्मर पुरौषभक्षणशील विस्मर तत्र मनसिकार मा कार्षीं³ ॥

10 मांसप्रियोऽहमित्यादिना पुनरन्यथा परिहारमाह ।

मांसप्रियोऽहमस्येति⁴ द्रष्टुं⁵ स्पृष्टुं च वाञ्छसि ।

अचेतनं स्वभावेन मांसं त्वं कथमिच्छसि ॥ ५४

मांसं प्रिय यस्य । एषोऽहं मांसप्रियः । अस्वास्तिपञ्जरस्य ।
यदि वा । मांसस्य प्रियो मांसप्रियोऽहमस्येति पूर्ववत् । मांस-

1 M. *Yant* 189 114 (inghānka)

2 Ms. *pramudhyat*?

3 See P. W. sub voc. *prasevika* (Suck) *prasevika* only in the compound *carma*°

4 L. M. *tham asenti*

5 Minaev has *spristam drastum* So Tib. (24 b1) but see the *Commentary*

6 Minaev has *māmsaty am*—Tib. *ṣam khvod go cis nu hdo*

प्रियोऽहमस्य प्रिय इति यावत् । सापेक्षत्वेऽपि समासो गमक-
त्वात् । इत्येवं तत्रलोभात्प्रत्युपकारधिया वा द्रष्टुं स्पृष्टुं च
वाञ्छसि । दर्शनं स्पर्शनं चाभिलषसि ॥ अत्राह । अचेतनं
चेतन्यशून्यं मृत्पिण्डप्राय^१ । स्वभावेन प्रकृत्या । न तु पुनर्यथा-
परे वर्णयन्ति । चेतन्ययोगादचेतनमपि चेतनमभिधीयते । 5
तादृशं मांसं त्वमचेतनस्वभावं कामुकः सन् कथमिच्छसि ।
तद्दृष्टौ^२ च मृत्पिण्डेऽपि स्यात् । तथा च सति भवानपि न
चेतनः स्यात् ॥

अस्ति तत्र चित्सुभावं चित्तं । तेन तदिच्छामीति चेदाह ।

[105^b]

10

यदिच्छसि न तच्चित्तं द्रष्टुं^३ स्पृष्टुं च शक्यते ।

यच्च शक्यं न तद्वेत्ति किं तदालिङ्गसे मुधा ॥ ५५

यच्चित्तं चित्सुभावमिच्छसि । तदरूपित्वादद्रष्टुं न शक्यते ।
यच्च मांसास्थिस्वभावं कडेवरं^४ द्रष्टुं च स्पृष्टुं च शक्यते । न
तद्वेत्ति न जानाति । अचेतनत्वात् । अतः किमिति तदचेतन- 15
मालिङ्गसे आसिध्यसि । मुधेति निष्फलं । नैवाल्लिङ्गितुमुचित-
मिति भावः । अन्यथा^१ लोष्टाद्याल्लिङ्गनप्रसङ्गः ॥

1 Mrtpinda = hjum-gon, mfr 1, = hjum pa dana ba

2 Ms taadrstau Tib de hdod pa na = tadrecliyām

3 See p 308 n 5

4 The Ms has once only (in this chapter) the reading kalovara

किं चेदमप्यतिगर्हितमित्यादर्शयन्नाह ।

नामेधमयमन्यस्य कायं वेत्सीत्यनङ्गतं ।

स्वामेधमयमेवं त्वं तं नावैषीति विस्मयः ॥ ५६

अन्यस्य कायं यदमेधमय न वेत्सि तन्न किं चिदाश्चर्यं ।
5 युक्तमेव तदवेदनं परसंतानस्यात्मना व्यवहितत्वात् ॥ इदं पुन-
रतिशयेनाश्चर्यस्थानं । यत्स्वस्यात्मनोऽमेधमयं त्वं तं कायं
नावैषि । नावगच्छसि ॥

इदानीं शास्त्रकारस्तं संवेजयन्नाह ।

विघनार्कांशुविकचं मुक्त्वा तरुणपङ्कजं ।

10 अमेधशौण्डचित्तस्य का रतिर्गूथपञ्जरे ॥ ५७

विघनार्कांशुभिर्विकचं विकसितं । तादृशं तरुणपङ्कजं
अभिनवमरोरुहं हित्वा । अमेध्याभिनविष्टचित्तस्य का रति-
र्गूथपञ्जरे । न युक्तेति भावः ॥

पुनरन्यथा प्राह ।

15 मृदाद्यमेधलितत्वाद्यदि न स्पृष्टुमिच्छसि ।

यतस्तन्निर्गतं कायात्तं स्पृष्टुं कथमिच्छसि ॥ ५८

¹ The reading of the Ms. is possibly *lostra*, a wrong reading according to P. W.

² So L², M — Minaev has *mayā eva*

³ *tam samvejyann aha* Tib. (174 b5) de la skyo-bai mdzad pa

आदिशब्दादस्त्रादि । अशुचि मचितत्वात् । यदि स्पृष्टं न
वाञ्छसि । यतः कायात्तदमेध निर्गतं निर्यातं त कायं कथ-
मिच्छसि स्पृष्टं ॥

अथापि स्यात् । नायमुपालम्भो मम युक्तरूपो यतो न मे
कश्चिदभिनिवेशोऽमेध इत्यत्राह ।

5

यदि ते नाशुचौ रागः कस्मादालिङ्गसे परं ।
अमेध्यक्षेत्रसंभृतं तद्वीजं तेन वर्धितं ॥ ५६

अमेध्यक्षेत्रे मातुर्जठर । अनेकाशुचिस्थानत्वात् । तत्र संभृत
समुत्पन्न । तद्वीज । तदेवामेध्य मातापितृशुक्रशोणितस्वभाव
बीज यस्य तत्तयोक्त । तेन वर्धितमिति । तेनामेधेन मातृ- 10
पीताश्रितस्य वान्तकल्पस्य रसेन वर्धितं गर्भस्थितमुपवृद्धितं ।
बहिर्निर्गत[106^a]मपि स्वयमश्रितपीतपरिपाकाशुचिरसेन ।
कस्मादालिङ्गसे परमिति संबन्धः । परं स्त्रीकडेवरं । इत्युपा-
लम्भोऽस्येव भवतः ॥

अथाशुचिरागोऽहमिति पक्षस्त्रीकारः । तदाप्युपालम्भस्त- 15
दवस्य एवेत्याह ।

अमेध्यभवमल्पत्वान्न¹ वाञ्छस्यशुचिं क्वमिं ।
बह्वमेध्यमयं कायममेध्यजमपीच्छसि ॥ ६०

पुरौषाद्यशुचिसभृत कृमिं प्राणकजातं न वाञ्छसि । कारं
पुनर्मातृग्रामाय बद्धतराशुचिस्वभावमशुचिसभृतमपि पूर्वक्रमे-
णेच्छसि ॥

अथापि स्यात् । किमत्रोत्तर वक्तव्य । यतोऽहमपि यादृश-
5 स्तादृश तस्याः शरीरं । तेनाशुचेर्नाशुचिसपर्का दोषः ।¹ यादृशो
यत्स्तादृशो बलिरपीत्यत्राह ।

न केवलममेध्यत्वमात्मीयं न जुगुप्ससि ।

अमेध्यभाग्डानपरान् गूयघस्मर वाञ्छसि ॥ ६१

अयमिह महामोहस्य प्रभावः । यदात्मगतमेव तावदशुचि-
10 स्वभाव न विगर्हसि । प्रत्युतापरानशुचिकुम्भानभिलषसि । इति
धिक् परामर्शविकलता । गूयघस्मरेति तिरस्कारवचनेन तस्यैव
संबोधन ॥

इदानीं साक्षात्कृत्याशुचिस्वभावतां प्रतिपादयन्नाह ।

कर्पूरादिषु हृद्येषु शाल्यन्नव्यञ्जनेषु वा² ।

15 मुखक्षिप्तविस्मृष्टेषु भूमिरप्यशुचिमता ॥ ६२

एवं शुचिपवित्रवस्तुन्यपि यदेकदेशनिव्यन्दसपर्कादपवित्र-

¹ See Col Jacob, Second handful of popular maxims, p 36

² Minaev has çalyam na vyañjanesu vā

स्वभावतां व्रजन्ति । आसतां तावत्तानि वस्त्रानि तत्संसर्गाद्भूमि-
रपि शुचिस्वभावाऽऽचिलं प्रयाति ॥

यदि प्रत्यक्षमप्येतदमेध्यं नाधिमुच्यसे ।

ऽऽशाने¹ पतितान्घोरान् कायान् पश्यापरानपि ॥ ६३

एवं तावदध्यक्षमिद्धोऽय व्यवहारः । तथापि यदि नाधि- 5
मुच्यसे न सप्रत्येक्षि दृष्ट्वापि न अद्दधामीत्यर्थः । तदा ऽऽशाने
पूतिनिवासे कायान् पश्य । किभूतान् । घोरानिति । विखा-
दितकविनीलकविपूयकादिस्वभावतया² बीभत्सान् भयंकरान्
वा । अपरानिति । अतोऽधिकान्³ ॥

किं च । प्रकृत्या विकृत एवाय सर्वदा कायो नाभिरति- 10
स्थानं युज्यत इत्यु[10¹⁴]पदर्शयन्नाह ।

चर्मण्युत्पाटिते⁴ यस्माद्भयमुत्पद्यते महत् ।

कथं ज्ञात्वापि तत्रैव पुनरुत्पद्यते रतिः ॥ ६४

उत्पाटिते वियोजिते । यस्मादिति कायात् । चासो
जायते महान् । किमेतदिति । एवं तत्स्वभावं विदित्वापि कथं 15
तस्मिन्नेव स्थाने भयस्थानत्वेनैकदा प्रतिपन्ने पुनरन्यदा जायते
रतिरभिव्यङ्गः ॥

¹ Patita = hor-ba

² See *M Vyut* 52, 1 2 5 (vinūlukas amjūi etc, parts of the Aṣṭabhabhā
vanā) vipūyaka also in P W

³ gzi'au yan zhes pa ni hdi bas lhag pa'o (Sol 175 b5)

⁴ So Minaev, M, L² udghatite

स्यादेतत् । यदि नामाशुचिस्त्रिभावात् कायस्याध्यक्षसिद्धा ।
तथापि चन्दनादिसुरभिवस्त्रपलिप्तोऽसौ कमनीयो भवति ।
इत्यत्राह ।

काये न्यस्तोऽप्यसौ गन्धश्चन्दनादेव नान्यतः ।

5 अन्यदीयेन गन्धेन कस्मादन्यत्र रज्यते' ॥ ६५

शरीरे निवेष्टितोऽप्यसौ गन्धः । चन्दनादिप्रसृतः । यद्दशा-
त्काये कमनीयबुद्धिरुपजायते । चन्दनादेव केवलात् । नान्यतः
इति कायात् । अतः कस्मात्परकीयेन गन्धेन चन्दनसमुद्भूतेना-
न्यत्र यस्यासौ गन्धो न भवति । अत्राभिरतिः क्रियते ॥

10 अपि च । चन्दनादिसंस्कारोऽपि केवलात्मोपघाताय वर्तते
न हितायेति प्रतिपादयन्नाह ।

यदि स्वभावदौर्गन्ध्याद्रागो नात्र शिवं ननु ।

किमनर्थरुचिर्लोकस्तं गन्धेनानुलिम्पति ॥ ६६

स्वभावदौर्गन्ध्यात्सहजात्पूतिगन्धवहत्वात् । अत्रेति काये । यदि
15 रागो नोत्पद्यते तदा शिवं ननु कल्याणमेव स्यात् । एवं गुण-
संभवेऽपि किं कारणमनर्थप्रियो लोकस्तं कायं गन्धेनानु-
लिम्पति । सर्वथा न युक्तमेतदित्यर्थः ॥

न चास्य संस्कारसहस्रेऽपि स्वभावान्यथात्मस्तीत्याह ।

1 Mineav, raksyate — M L² raksyase Tib chags par byod

2 Mineav has lokas tad gudhena

कायस्यात्र किमायातं सुगन्धि यदि चन्दनं ।

कायस्य स्वभावदुर्गन्धस्य किमायातं । किं भूतं । न किं चित् । सुगन्धि यदि चन्दन । शोभनो गन्धोऽस्येति वज्रव्रीहिसमामान्तादिन् । तथापि न तस्य स्वभावप्रच्युतिरस्तीति भावः ॥

अथ तद्वशात्तस्मिन् कमनीयतामुपादायाभिरतिरूप्यद्यते । 5 इत्यत्राह ।

अन्यदीयेन गन्धेन कस्मादन्यत्र रज्यते ॥ ६७

एवं च न विचक्षणता स्यादि [107^a]त्यर्थः ॥ केशादिसंस्कार-
द्वारेणाप्यनर्थहेतुरेवाय काय इति श्लोकद्वयेनोपदर्शयन्नाह ।

यदि केशनखैर्दौर्घदन्तैः समलपाण्डुरैः^१ । 10

मलपङ्कधरो नमः कायः प्रकृतिभीषणः ॥ ६८

स किं संस्क्रियते यत्नादात्मघाताय शस्त्रवत् ।

आत्मव्यामोहनोद्युक्तैरुन्मत्तैराकुला मही ॥ ६९

दौर्घैः सहजावस्थितैरच्छिन्नैरित्यर्थः । दन्तैर्दशनैः । समल-
पाण्डुरैः दन्तधावनक्रमुकादिभिरसङ्गतैः । मलपङ्कधरः । मल 15
एव पङ्कः कर्दमः । त धारयतीति तथा स्नानाभ्यञ्जनादि-
विरहात् । नम इति वस्त्रविविक्तत्वात् । यथा जात इवाव-

¹ See Pūṃṃ, 5 f 136

² श्मशानं वा पण्डुरात्, M has पण्डुरात्

खितः । ¹ तथाभूतः सन् । यदि कायः प्रकृत्या भौषणः प्रेतानामिव स्वभावेन भयंकरः ॥

स एवंभूतः किमिति संस्क्रियते । यत्नादिति । केश-
नखादिरचनाविशेषैः । दन्तधावनताम्बूलादिभिः । स्नानाभ्यञ्ज-
5 नानुलेपनादिभिः । वस्त्रादिभिर्वा । किमिव । आत्मघाताय
शस्त्रवत् । आत्मनो वधायै खड्गादिर्धया संस्क्रियते । तद्वत् ॥

इत्येषां मोहवशोक्तं विचेष्टितं परिदेवयन्नाह । आत्मे-
त्यादि । आत्मनैव संचिन्त्यात्मनो व्यामोहमुत्पादयितुं यन्नवद्भि-
रुत्तैरस्वस्थचित्तैः । एवं च विपरीतकर्मानुष्ठानान्नैते वराकाः²
10 सचेतस इति खेदं करोति शास्त्रकारः । न चात्र कश्चिदात्मज्ञो
दृश्यत इत्युन्मत्तैराकुला समाकीर्णा महौ पृथिवीति ॥

प्रासङ्गिकं परिसमाप्य प्रकृतमनुवद्भन्नाह ।

कङ्कालान् कतिचिद्दृष्ट्वा श्मशाने किल ते घृणा ।
ग्रामश्मशाने रमसे³ चलत्कङ्कालसंकुले ॥ ७०

15 शवानामस्थिपञ्जरान् । कतिचित् प्रतिनियतान् । एतदुक्तं
भवति । चमण्डुत्पाटित⁴ इत्यादिकमुक्त्वा यदुक्तं कथं ज्ञात्वा-
पीत्यादि । तत्र परस्योत्तर । न श्मशानगतकलेवरसादृश्यमस्य

1 N. yathā.

2 Ms has naito vakarāh In margin to smārāh

3 L², M ramate.

4 VIII 64

येन तस्मिन्नेवात्रापि रतिर्न स्यात् । किं तर्हि श्मशाने तस्य
 घणास्थानत्वात् । नात्रेति । [107^b]¹ अत्राभिधेयकङ्काला-
 नित्यादि ग्रामश्मशान इति । नैवात्र कश्चिद्विशेषोऽस्ति । तदेव
 शरीरं श्मशाने घणास्थानं ग्रामे वाऽभिरतिस्थानमिति काक्वा
 ब्रूते² । नैतद्विचक्षणधियां³ समायुक्तमिति भावः । चलत्क- 5
 ङ्कालसकुल इत्यनेनैतद्दर्शयति । एतावांसु विशेषो न चानेन
 विशेषेणाशुचिस्त्रभावता घणाहेतुर्निवर्तते येन प्रवृत्तिरियं
 स्यादिति । संकुल इति समाकीर्णं ॥

भवतु नामेदृशमशुचिस्त्रभावमपि सूकराणामिवाभिरति-
 स्थानं । तथा चैवंविधमपि द्रविणविकलस्य नैतत्सुलभमित्यु- 10
 पदर्शयन्नाह ।

एवं चामेध्यमप्येतद्दिना मूल्यं न लभ्यते⁴ ।

तदर्थमर्जनायासो नरकादिषु च व्यथा ॥ ७१

विना मूल्यं द्रव्यमन्तरेण न लभ्यते न प्राप्यते । अतस्तद-
 र्थिनां प्रथमतो धनमेवार्जनीय । तदर्जनेनायासात् । कृषीवणि- 15
 ज्यसेवादिस्त्रमाश्रयेण परिश्रमादिहैव दुःखमुपजायते । अध-
 र्मेण चोपार्जनान्नरकादिषु । इत्युभयलोकेऽनर्थहेतुरेव तदर्जनं ।

¹ Tib hdir brjod pai-bya ba ni rus-gon zhes..

² Tib hdi-ba = prchati

³ Ms dhuyim samatāmapī yuktam. Tib mkhas-pai blo-can gyis
 mū um-par rigs so

⁴ So L², M, Minacy labhyase

नापि तत्सुखप्राप्तिरस्ति । दुःखमेव तु केवलं तदर्जनेनेति प्रति-
पादयन्नाह ।

शिशोर्नार्जनसामर्थ्यं केनासौ यौवने सुखी ।

यात्यर्जनेन तारुण्यं वृद्धः कामैः करोति किं ॥ ७२

- 5 बालावस्थावस्थितस्य न धनोपार्जनशक्तिरस्ति । बालत्वादेव ।
केन धनेन प्रकारेण वासौ बालो यौवने युवावस्थार्या सुखी
स्यात् । धनविकलत्वान्न क्वचिदित्यर्थः । यदपि कस्य चित्पि-
त्त्वपितामहोपार्जितधनेन यौवने सुखित्वं दृश्यते । तदपि प्रति-
नियतस्यैव न सर्वस्य । न चापि पूर्वोक्तदुःखद्वयादिमुच्यतेऽसौ ।
10 अतो धनार्जनमुपादेयमादौ सुखसाधनोपायत्वात् । तदर्जयत
एव गलितवयसो न कश्चिदुपयोगो वि॥ 105^a]ष्यैरिति ॥

अथापि स्यात् । तदर्जयतापि कामसुखमनुभूयत एवेत्य-
न्नाह ।

के चिद्दिनान्तव्यापारैः परिश्रान्ताः कुकामिनः ।

1. गृहमागत्य सायाह्ने शेरते स्म मृता इव ॥ ७३

- के चित्कुम्भितकामाक्षिप्रचेतसः काष्ठदणपत्नाद्याहरणभृति-
कर्मक्रियालक्षणैर्दिनपर्यन्तव्यापारैः परिश्रितकाममनसो निरु-
त्सुकाः । अन्तगते सवितरि स्वगृहमागत्य गाढमिद्धाक्रान्तत्वात्
मृतकल्पाः शेरते स्म स्वपन्ति । प्रभाते पुनरुत्थाय तत्रैव
20 नीचकर्मणि युज्यन्ते । स्मशब्दोऽत्र वाक्यालंकारेऽतीतार्थाविष-

यत्नात् । एवमायुःसंस्कारान् के चित्कुकामिनः क्षपयन्ति न
च कामसुखाखादमुपलभन्ते ॥

परसेवकानधिकृत्याह ।

दण्डयात्राभिरपरे प्रवासक्लेशदुःखिताः ।

वत्सरैरपि नेक्षन्ते पुत्रदारांस्तदर्थिनः^२ ॥ ७४

६

अपरे पूर्वकेभ्योऽन्ये कुकामिनः सेवका इत्यर्थः । ते दण्ड-
यात्रादिभिः । दण्डोऽपरचक्रविजयाय यात्रा प्रयाणं । परराष्ट्र-
द्रव्यग्रहणाय वा यात्रा । तदादिर्येषां देशान्तरप्रेषणादीनां ।
तैः प्रवासो देशान्तरगमनं । तेन क्लेशः परिश्रमः । तेन
दुःखिताः पीडिताः । सर्वदा तथाभूता वत्सरैरपि । अनेकव- 10
र्षात्ययेऽपि । पुत्रान्दाराश्च नेक्षन्ते न पश्यन्ति । तदर्थिन दति
तैः पुत्रदारादिभिरर्थिनस्तदभिलाषकाः । तदर्थमेव परसेवा-
दिस्त्रीकारादित्यर्थः ॥

अहो वतामौषां निष्फलमनुष्ठानमिति शोचयन्नाह ।

यदर्थमिव विक्रीत आत्मा कामविमोहितैः^३ ।

तन्न प्राप्तं मुधैवायुर्नीतं^४ तु परकर्मणा ॥ ७५

15

यदर्थं सुखप्रतिलभनिमित्तं । विक्रीतः परदासीकृत आत्मा

1 According to the Tib (Fol 178 a1) antārtha , smṇabda = gyuṇ ce-
paṇi sgru

2 Mes putindarāms

3 See Comm and stanza FF

4 Mṇaev mudhuṇ vāyui , M yunavāyuiṇ°

कामविडम्बितैः । तन्न प्राप्तं । तदिति सुखं न प्राप्तं । न
प्रतिलब्ध । आयुःसंस्कारा एव हि केवलमनर्थकं परकर्मानुष्ठा-
नेन चयमुपनीताः । न साधुकर्मणि क्व चिदपि योजिता इति
भा[108^b]वः ।

- 5 सुखलिप्सया प्रवृत्तानां प्रत्युत दुःखमेवापतितमेषामित्युप-
दर्शयन्नाह ।

विक्रीतस्वात्मभावानां सदा प्रेषणकारिणां ।

प्रसूयन्ते स्त्रियोऽन्येषामटवीविटपादिषु ॥ ७६

- सुखबुभुक्षयाऽन्येषु विक्रीतः परायत्तीकृतः स्वात्मभावः
10 स्वकायो यैस्ते तथा । तेषामन्येषां सेवकानामित्यर्थः । अत एव
सदा प्रेषणकरणशीलानां । अन्येषामपरेषां प्रभुप्रयोजनेन
गच्छतां । मार्ग एव प्रसूयन्ते स्त्रियः । अटवीविटपादिषु ।
आदिशब्दात्पर्वतनितम्बनदीकूलादिषु कष्टस्थानेषु ॥

अयमपरो विपर्यासस्तेषामिति प्रतिपादयन्नाह ।

- 15 रणं जीवितसंदेहं विशन्ति किल जीवितुं ।

मानार्थं दासतां यान्ति मूढाः कामविडम्बिताः ॥ ७७

- विक्रीतस्वात्मभावाः संयामं चतुर्दन्तसंघट्टं¹ प्रविशन्ति ।
किंभूतं जीवितसंदेहं । तत्र प्रविष्टस्य जीवितं स्यादा न वेति
जीवितस्य संदेहोऽस्मिन्निति कृत्वा । जीवितुमिति जीवनार्थं ।
20 अत्र प्रतिकल्पैर्लाभैर्जीविकां कल्पयिष्याम इति मत्वेत्यर्थः ।

मानार्थं दासतां यान्ति । बलवता केन चिदभिभूताः स्वमा-
नोद्धरणार्थ^१ । अङ्गुलीकेदेवलाग्रहणसेवादिसौकारात् । मूढा
मोहान्धीकृतविवेकचक्षुषः । के ते । कामविडम्बिताः कामाय
कामेन वा विडम्बितास्त्रिरस्कृताः ॥

इहैव जन्मनि कामासक्तचेतसां यदुःखं दृश्यते तत्कथयन्नाह । 5

छिद्यन्ते कामिनः^२ के चिदन्ये श्रूलसमर्पिताः ।

दृश्यन्ते दह्यमानाश्च हन्यमानाश्च शक्तिभिः ॥ ७८

परदारधनापहरणादेः । श्लेषः सुबोधः ॥ किं चायं सुख-
साधनत्वेनोपादीयमानोऽपि चानर्थपरंपराप्रसूतिहेतुरेवार्थः ।
इति कथयन्नाह । 10

अर्जनरक्षणनाशविषादैर्

अर्थमनर्थमनन्तमवैहि ।

व्यग्रतया धनसक्तमतीनां

नावसरो भवदुःखविमुक्तेः ॥ ७९

अर्जनमनुत्पन्नस्योत्पादनं दुःखं । उपार्जितस्यापि रक्षणं जला- 15
नलादिभ्यः^३ पञ्चप्रत्यवायेभ्यः परिपालनं कष्टतरं । तथा रक्षित-

1 Ms manoiddharana—Tib ran gi na-rgyal dbyun bai phyun (178b 6)

2 So L² M —Minaev has kumena

3 The original reading of the Ms appears to be puñcapratyayaṅvāyo-
bhyah, by a second hand pratyayāyebhyah Tib (179 a 3) thus (?) za-
baḥ byed pa lna las

- [109^a]स्यापि कथं चित्तस्करादिभिर्नाशाद्विषादो दौर्मनस्यं
परितापहेतुरनर्थः । तदेवमनर्थपरंपरानिदानत्वात् कारणे¹
कार्योपचारादर्थ एवानर्थ उक्तः । इत्येवमर्जनादिभिः सर्वदा
व्याकुलत्वात् । धनासक्तचेतसां क्षणमपि समाधानानवकाशत्वात् ।
5 नावसरः ²संसारगृहृतजात्यादिदुःखनिर्माचाय सदा तद्गतमन-
सिकारैरेवायुःसंस्काराणां क्षणत्वात् ॥

सर्वमेतदुपसंहृत्य कामासङ्गपरित्यागाय संवेगकथया प्रोत्सा-
हयत्येवमित्यादिना ।

- एवमादीनवो भूयानल्पास्वादस्तु कामिनां ।
10 शक्यं वहतो³ यद्वत्पशोर्घासलवग्रहः ॥ ८०

एवमित्युक्तप्रकारपरामर्शः । आदीनवोऽनर्थः । भूयाननेक-
प्रकारः । न चात्र सुखोत्पादवात्ताप्यस्ति । यदपि विपर्या-
सात्कथं चित्तुखमिति प्रतिभामते । तदपि न किं चित् ।
गुह्यतरभाराक्रमणपरिक्लान्तवपुषः पशोरिव घासलवग्रहग्रहणं ॥

- 15 तस्यास्वादलवस्यार्थं यः पशोरप्यदुर्लभः ।
हता दैवहतेनेयं क्षणसंपत्सुदुर्लभा ॥ ८१

तस्यैवंभूतस्यातितुच्छस्य सुखास्वादलेग्रहस्य पशोरपि साधा-

¹ M Vyat

² So Ms —āçrita = āçrita = bitan pa

³ Minaev çakutavahano yadvat...

रणस्याऽर्थे । तस्य निमित्तं । इयं क्षणसंपत् । अष्टाक्षणविनि-
 मुक्ता । हता विनाशिता । वृथाकृत्यर्थः । किंविशिष्टा
 सुदुर्लभा व्याख्याता^१ । केन दैवहतेन । दैवं पुरातनं कर्म । तेन
 हता । हिताहितपरिज्ञाने विपर्यस्तमतिः कृतो विमोहित
 इत्यर्थः । वस्तुतस्तु तिरस्कारवचनमेतत् । भागविहीन एव- 5
 मुच्यते ॥

अवश्यं गन्तुरित्यादिना श्लोकद्वयेन विपर्यामरूपतामेव प्रति-
 पादयति ।

अवश्यं गन्तुरल्पस्य नरकादिप्रपातिनः

कायस्यार्थे कृतो योऽयं सर्वकालं परिश्रमः ॥ ८२ 10

अवश्यं गन्तुरित्यनित्यतयाऽस्थिरस्वभावस्य । अल्पस्य ।^२ लोको-
 त्तरकायमपेक्ष्यातिदूरतरं नि'कष्टस्य । नरकादिप्र[109^b]पा-
 तिन इत्यपरमितदुःखभागिनः^३ । स्वसुखोत्पादनेऽप्यममर्थस्वे-
 त्यर्थः । कायस्यात्मशरीरस्याऽर्थे^४ सुखोत्पादनाय । योऽयं नर-
 कादिदुःखमविगणय्य कृतः सर्वकालं संसारस्य पूर्वस्थां^५ कोटौ 15
 परिश्रमः प्रयासः ॥

1 See I 4

2 Tib = lokott uam apok-ya = hpr rten bdas-pa la bltos nas

3 Parmita (dpag tu med pa), of course, is correct but the wrong writing
 is of frequent enough occurrence to be kept into consideration

4 Atmaçarua = 1 in gr lu, = svak ty i

5 Sna'i byas pa'i bye ba'i (bye ba = 10,000,000)

ततः कोटिशतेनापि श्रमभागेन बुद्धता ।

ततस्तस्मात्परिश्रमात् । [कोटिशते]नापि परिश्रमभागेनांशेन बुद्धत्वं स्यात् । तदपेक्षयात्यल्पीयसा आयासवलेन बुद्धत्वं स्यात् । तथापि तदर्थं मन्दबुद्धयो नोत्सहन्त इत्यर्थः ॥ अथ बोधि-
5 चर्या[या]मपि चरतोऽनेकदुष्करशतसमारम्भादतिशयबहुःखसह-
स्रमुत्पद्यत एवेत्यत्राह ।

चर्यादुःखान्महद्दुःखं सा च बोधिर्न कामिनां ॥ ८३

चर्यादुःखमपेक्ष्येदमेव महद्दुःखं यत्कामार्थं चरतां संसारे तेषामवीच्यादिनरकपतनात् । पारतन्व्येण दीर्घकालमनुभव-
10 नाच्च । न तु बोधिसत्त्वानां प्रतिनियतकालं खेच्छया तदनु-
भवतां । तदेवं दुःखमनुभवतामपि कामार्थं कामिनां सा च बोधिर्न भवति या बोधिसत्त्वानां परार्थं दुःखमनुभवता-
मित्यर्थः ॥

पुनर्विशेषेण कामनिदानदुःख प्रतिपादयन्नाह ।

15 न शस्त्रं न विषं नाग्निर्न प्रपातो न वैरिणः ।

कामानामुपमां¹ यान्ति नरकादिव्यथास्मृतेः ॥ ८४

अग्नी शस्त्रादयो दुःखजनकत्वेन प्रसिद्धा न सादृश्यं भजन्ते प्रति कामानां । कस्मात् । नरकादिदुर्गतिदुःखस्यागमात्प्रति-

पन्नस्य स्मरणात् । स्मरणेनासुखीकरणात् । शस्त्रादयो हि
नियतकालं मरणमात्रदुःखदायकाः । कामास्तु दीर्घकालिक-
तीघ्नरकादिदुःखहेतव इति कौटुम्बा तैरेषामुपमा भवेत् ॥

तदेवं कायविवेकानन्तरं चित्तविवेकं प्रतिपाद्य प्रकृते
योज[110^a]यितुमाह ।

5

एवमुद्विज्य कामेभ्यो विवेके जनयेद्रतिं ।

कामेभ्यो भयहेतुभ्यः । एवमुक्तक्रमेण उद्विज्य संवासं कृत्वा
पूर्वाक्तविवेके रतिमभिरतिमुत्पादयेत् । कुत्र स्थित्वा । तत्राह ।

कलहायासशून्यासु शान्तासु¹ वनभूमिषु ॥ ८५

प्रतिद्वन्दिनामभावात्कलहायासशून्यास्ताः । व्याङ्गमृगसरौ- 10
सृपतस्करादिविरहाच्च रम्याः । तत्रानुग्रहमाह ।

धन्यैः शशाङ्करचन्दनशीतलेषु

रम्येषु हर्म्यविपुलेषु शिलातलेषु ।

निःशब्दसौम्यवनमारुतवीज्यमानैः

चङ्गम्यते परहिताय विचिन्त्यते च ॥ ८६

धन्यैः सुकृतिभिः । शशाङ्कस्य चन्द्रमसः करा रश्मय एव
शुक्लताग्रैत्यसाधर्म्याच्चन्दनानीव तैः । शीतलानि यानि शिला-

¹ So Mas and Tib translation of the text (25 b3)—According to Commen-
tary ramyaśu.

- तलानि तेषु चङ्गम्यत इति संबन्धः । किंविशिष्टेषु । प्रकृत्यैव
 शुचिपवित्रेषु कर्कशादिदोषरहितेषु च । हर्म्यविपुलेषु । धवल-
 गृहवद्विस्तीर्णेषु । कौटुम्भैः सङ्गिश्चङ्गम्यते । निःशब्दैः प्रतिकूल-
 शब्दविरहितैः । सौम्यैरनुक्तैः सुखसंस्पर्शैरित्यर्थः । वनमारुतैः
 5 वनपवनैः । वीज्यमानासौश्चङ्गम्यत इति परावृत्त्या¹ पुनः पुन-
 र्मन्दं भ्रम्यते । न केवलं चङ्गम्यते । किं तु परहिताय सत्त्वानां
 सुखोत्पादनाय विचिन्त्यते ॥ सर्वमेतदयन्नमिद्ध योगिनां ।
 कामिनां तु प्रयत्नसाध्यं । तदनेनैश्वर्यसुखाद्विशिष्यते ॥

विवेकसुखमित्युपदर्शितं भवति ॥ इदमपरमसाधारणं सुखं

- 10 विवेकविहारिण इत्युपदर्शयन्नाह ।

विहृत्य यत्र क्वचिदिष्टकालं
 शून्यालये वृक्षतले² गुहासु ।
 परिग्रहरक्षणखेदमुक्तः
 चरत्यपेक्षाविरतो यथेष्टं ॥ ८७

- 15 सुबोधं ॥ स्वच्छन्दचारीत्यादिना कथितमेवार्थं व्यक्ती-
 करोति ।

स्वच्छन्दचार्यनिलयः प्रतिबद्धो न कस्य चित् ।
 यत्संतोषसुखं भुङ्क्ते तदिन्द्रस्यापि दुर्लभं ॥ ८८

¹ P W has only the meaning *Wiederkehr* in the compound *aparāvṛtta*

² *Minacy* has *talam*, but L², M *tale*.

स्वस्यात्मनः हृन्दोऽभिलाषः । तेन चरितुं शीलमस्येति
स्वेच्छाचारीत्यर्थः ॥

इति विवेकगुणानभिधाय प्रकृतमभिधित्पुराह^१ ।

एवमादिभिराकारैर्विवेकगुणभावनात् ।

उपशान्तवितर्कः सन् बोधिचित्तं तु भावयेत् ॥ ८६^२ 5

एवमिति पूर्वोक्तैः । आदिशब्दादन्यैरप्येवंविधैराकारैः ।
वि[110^b]वेकस्य काथिकचेतसिकस्य गुणानां भावनात् । इति
हि सर्वसुखमपत्तिहेतुर्विवेक इति चेतसि पुनःपुनरामुखी-
करणाद्धेतोः उपशान्तो वितर्कोऽमन्मनसिकारो यस्य स तथा-
भूतः सन् बोधिचित्तं तु भावयेत् । एव परिशुद्धे चेतसि 10
भाव्यमानं बोधिचित्तं प्रकर्षपदमधिरोहतीति विशेषं तुशब्देन
दर्शयति ॥

तत्र यावदेकलं परेषु नात्मना क्रियते न तावत्परहित-
सुखाय सम्यक् चित्तं चलति^३ । आत्मग्राहस्यात्मन्येव विशेषेण
प्रवृत्तेः । अतोऽस्य निवृत्तये ।

15

परात्मसमतामादौ भावयेद्देवमादरात् ।

आदौ प्रथमतः । पश्चात्परात्मपरिवर्तनमिति भावः^४ ।

^१ Abhidhūta, not in P. W.

^२ Compare this line and the following one (90 a) with *Chikāśā*, 357 16.

^३ So Ms.

^४ *Parātmāsamata*, VIII 90 113, *parātmāparivartana*, VIII 113

एवमिति वक्ष्यमाणनीत्या । आदरादिति महताभिनिवेशेन ॥
तस्या^१ एवाकारं दर्शयति ।

समदुःखसुखाः सर्वे पालनीया मयात्मवत् ॥ ६०

मत्तो नामीषां कश्चिद्विशेषो ऽस्ति । अतो यथा मम दुःखं
५ बाधकं तथैषामपि । यथा मम सुखमनुयाहकं तथैषामपि ।
इति तुल्यदुःखसुखाः सर्वे प्राणिनो भवन्ति । तस्मात्पालनीया
मयात्मवत् । यथात्मा दुःखाद्दुःखहेतोर्वा समुद्भिद्यते । तथान्येऽपि
सत्त्वाः समुद्भरणीयाः । यथात्मा सर्वथा सुखीकर्तुमिच्छते
तथान्येऽपीति परिपालनीया आत्मवत् ॥
१० मनु कथमात्मनानेकप्रकारगतिभेदभिन्नानां सत्त्वानामेकत्वं
येत्यति । अभिन्नदुःखसुखस्वभावत्वं च कथं । इत्यत्राह ।

इस्तादिभेदेन बहुप्रकारः
काथो यथैकः परिपालनीयः ।
तथा जगद्भिन्नमभिन्नदुःख^२-
१५ सुखात्मकं सर्वमिदं तथैव ॥ ६१

करचरणशिरःप्रभृतिभेदादनेकप्रकारः काथो यथैकत्वेना-
श्वसितः परिपालनीयो भवति दुःखनिवर्तनात्सुखोपधानाच्च ।

१ Parātmasamatāyuh

२ Mīnaev has duhkham

तथा जगत्सत्त्वलोकः^१ ।^२ अभि[111^a]न्नमेकत्वेनाध्यवसितमात्मनः
परिपालनीयं भवति । अभिन्नदुःखसुखात्मकं च लुप्तचकारो
निर्देशः । तथैव हस्तादिभेदवदेव सर्वमिदमिति वज्रप्रकार-
गतिभेदभिन्नमपि ।

अयमभिप्रायो । यथाभ्यासादेकत्वाध्यवसायोऽस्मिन् काये^३
एकत्वमन्तरेणापि । तथानेकप्रकारे जगत्पौति न कश्चिद्विशेषः ॥

स्यादेतत् । यदि भवता सह जगदेकस्वभाव तदा कथ-
मिव भवतो दुःखमन्यसन्तानेषु न बाधकं स्यात् । एव विपर्यये-
ऽपि योज्यमित्याशङ्क्याह ।

यद्यप्यन्येषु देहेषु महुःखं न प्रबाधते ।

10

तथापि तद्दुःखमेव^४ ममात्मस्नेहदुःसहं ॥ ६२

अन्येष्वपरेषु शरीरेषु मम दुःखं यदि नाम प्रबाधकं न
भवति । तथापि तद्दुःखमेव मम^५ । कुतः । आत्मनि स्नेहेन
दुःसहं [सोढु]मशक्यं । हेतुपदमेतत् । अग्नेन प्रवृत्तावपि
दुःखस्वभावतां न मुञ्चतीत्यर्थः । एव विपर्ययोऽपि व्याख्येयः ॥ 15

तथा यद्यप्यसंवेद्यमन्यद्दुःखं मयात्मना ।^६

तथापि तस्य तद्दुःखमात्मस्नेहेन दुःसहं ॥ ६३

^१ Sattva-loka opposed to the bhūjanuoka

^२ So Ms and Tib

^३ L² has the scholion tasya dukkham (tad dukkham = (m) m m dukkham)
—Tib inaccurately do-hta m de-dag sda bsn'd de bdag tu hen-pas mi
bzod-nid

^४ Sidug-bsn'd de nid bdag gy yin no (182a 3)

^५ Thus line, in the Tib (25 b7) = the second line of 92, but for the last
words bzod-pai dka

अतः स्वपरविशेषमपास्य दुःखस्वभावतैव निवर्तनहेतुः ।

अत आह ।

मयान्यदुःखं हन्तव्यं दुःखत्वादात्मदुःखवत् ।

यद्यदुःखं तत्तन्मया हन्तव्यं । यथात्मदुःख । दुःखं चेदमन्य-

5 सत्त्वदुःखमिति स्वभावहेतुप्रयोगः । दुःखस्वभावतामात्रभाविनी
हन्तव्यता¹ । न चासिद्धता हेतोः । अविशेषेण दुःखस्वभावतायाः
प्रसाधितत्वात् । न चाप्यनैकान्तिकता । आत्मदुःखस्यापि हन्त-
व्यता न स्यादविशेषादिति विपर्ययबाधकं । विरुद्धताप्यत एव
न स्यात् ॥

10 तथायमपरः प्रयोगः ।

अनुयाह्या मयान्येऽपि सत्त्वत्वादात्मसत्त्ववत् ॥ ६४

ये सत्त्वास्ते सर्वे मयानुयाह्या यथात्मसत्त्वः । सत्त्वाश्चान्येऽपि
प्राणिन इति स्वभावहेतुरेव । सत्त्वात्मकतामात्रभाविन्यनुयाह्य-
स्वभावतात्र । अयमपि नाभिद्धः सत्त्वात्मकता[111^b]याः पक्षे

15 प्रसिद्धत्वात् । आत्मनोऽनुयाह्यताऽभावप्रसङ्गेनानैकान्तिकोऽपि
न स्यात् । पूर्ववन्न विरुद्धः ॥

नन्वस्ति विशेषोऽन्यस्मादात्मनि सुखाभिनिवेशो नाम । तथा
ततोऽयमनैकान्तिको हेतुरिति । अत्राह ।

यदा मम परेषां च तुल्यमेव सुखं प्रियं ।

20 तदात्मनः को विशेषो येनात्रैव सुखोद्यमः ॥ ६५

¹ See Nyāyabindu p 104 14.

तुल्यमेव मममेव सुखं प्रियमिष्टं । तदात्मनः परस्मात्को
विशेषो । नैव कश्चित् । येन तत्रैवात्मन्येव सुखोत्पादनाय तात्पर्यं
न परस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रथमे हेतावनैकान्तिकतां परिहरन्नाह ।

यदा मम परेषां च भयं दुःखं च न प्रियं । 5
तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरं ॥ ६६^१

भयमिति दुःखहेतुः । नेतरमिति नान्य ॥

स्यादेतत् । यदि नाम दुःखात्मकता न विशिष्यते तथापि
यस्य दुःखेन बाधा स्यात् स एव रक्षितुमुचितो नान्य^२ इत्याह ।

तद्दुःखेन न मे बाधेत्यतो यदि न रक्ष्यते । 10
नागामिकायदुःखान्मे बाधा तत्केन रक्ष्यते ॥ ६७^३

तस्य परस्य दुःखेन मम बाधा पीडा नास्तीत्यतोऽस्मा-
त्कारणाद्यदि न रक्ष्यतेऽन्यः । तदाऽपरमिद् व्याहतं स्यात् ।
यतो नागामिनः कायस्य परलोकभाविनो नरकादिजातस्य
दुःखात्मकस्य [दुःखान्मे] तस्योपात्तस्य^४ कायस्य काचिद्बाधा 15

¹ First krikā of the *Çikṣiṣānūcaryā* see Çi. p. 2, l. 10 and Additional Notes (quoted supra id III 21, p. 87)

² Ms. *anyā* *sīdhava* *raksitam* *neti* *nany* *iti*

³ = *Çikṣas*, 358, 34 *vāri* lectio *raksasi*—So 1²

⁴ Ms. first hand *dhukhātm* *ityasyopūttasya*, second hand *dhukhātma-*
kasyopūttasya—Tib (fol. 182 b7) does not support my conjecture *sdng-*
bañal gyi bdag ūid (?) *hdri skyes pa lus po hdi la enn zad kvan gnod par mi*
srīd do (*dhukhatmakasya tasya iln, atasya kavyasya*)

संभवति^१ तस्थान्यत्वात् । इति^२ लोकोक्तौ तस्मादर्थं वा । यत
 एवं तस्मात्केनाभिप्रायेणामौ रक्ष्यते । काय इति प्रकृतत्वात् ।
 पापान्निवर्तनात् कुशले प्रवर्तनाच्च ॥

अथापि स्यात् । अहमेक एव सर्वदा । तेनात्र भिन्नत्वं
 5 नास्ति शरीरयोः । नाद्यं दोष इत्यत्राह ।

अहमेव तदापीति मिथ्येयं परिकल्पना ।

आत्मनो निराकरिष्यमाणत्वात् । निरस्तत्वाच्च लेशतः ।
 तत्कोऽयमहंप्रत्ययस्य विषयो^३ भविष्यति । तस्माद्दहप्रत्ययविष-
 यस्य कस्य चिदेकस्थाभावात् । मिथ्येय परिकल्पनाऽध्ववसाय^४ ।
 अहमेव तदापीति^५ भवान्तरेऽपि । मायोपमपञ्चोपा-
 10 दानस्कन्धमात्रालम्बनत्वात् । इतीदमध्ववसायवशादुच्यते ।
 न तु पुनरस्य वस्तुतः किं चिदालम्बनमस्ति । विकल्पा-
 त्मकत्वात् ॥ कुतः पुनरिद्यं मिथ्याकल्पनेत्याह ।

अन्य एव मृतो यस्मादन्य एव प्रजायते ॥ ६८^६

यदा नात्मादिः कश्चिदेकः परलोकगामी संभवति ।
 15 स्कन्धमात्रमेव केवलं । तदा न खलु यदेव स्कन्धपञ्चक-
 मिह विनश्यति तदेव पुनरप्युत्पद्यते परलोके । अपि तु ।

1 Ms kã cid baddha na sambhavati

2 Tib de zhes pa ni = tad iti

3 So Ms = cun zad bkag-pai yan phyir

4 Ms viçesa, Tib yul

5 *Qilsa*, 358, 55 (anyas tatra prajayate.)

अपूर्वमेव^१ पूर्वनिवृत्तौ तचेदंप्रत्ययताविशिष्ट क्लेशकर्माभिसंस्कृत-
मन्तराभवसंतत्या^२ समुत्पद्यते । तस्मादनादिसमारप्रवृत्तवितथ-
विकल्पाभ्यासवासनावशाद्दहंप्रत्ययो वितथ एवोपजायते ॥

किं च । इदमपर तत्र बाधकमिति । आह ।

यदि यस्यैव यद्दुःखं^३ रक्ष्यं तस्यैव तन्मृतं ।

5

पाददुःखं न हस्तस्य कस्मात्तत्तेन रक्ष्यते ॥ ८६

आस्तां तावद्यदागमिकायदुःखरक्षार्थं न यतितव्यं । इहै-
कस्मिन्नपि काये प्रत्यङ्गभेदाद्भिन्न दुःख । ततो यदान्यदुःख-
मन्यस्य रक्षितुं न युज्यते । तदा कथं पादादौ प्रहारं पतन्त
दृष्ट्वा हस्त प्रसार्थं रक्ष्यते । अन्यत्वाविशेषान्न युक्तमेतदित्यर्थः ॥ 10
अथ ।

अयुक्तमपि चेदेतद्दहंकारात्प्रवर्तते ।

यदयुक्तं निवर्त्यं तत्स्वमन्यच्च^४ यथाबलं ॥ १००^५

अहकारोऽस्मिन् कायेऽहमित्यात्मग्रहादात्मनोऽभावेऽपि ।
प्रवर्तते । जायते पादादौ रक्षणमनसिकारः^६ । नैतत्पाधु । यतो 15
यदयुक्तं । युक्त्या सगतं न भवति । तन्निवर्त्यमपसार्थं स्वकीयं

¹ Tibetan translates the word *apūrva* in the middle of the compound *antarabhava*⁰ (*ba'i ma doi sind pa sna'i med pa'gyud*)

² *Antarībhavasamāntā*, see *Journal Asiatique*, 1902, 11, p. 295

³ So L²—*Minare* has *tad duḥkham*

⁴ So *Minarev*—L² and *Çikvā*—*anyadvā*

⁵ See *Çikvā*, 360-3, the second pāda being *svātinany astitvāntre na*

⁶ Ms has *raksasi manasikārah*

परकीयं च यथाबलं यथासामर्थ्यं । शक्तिवैकल्यादेव तदुपे-
[रि]चतुमुचितमिति भावः ॥

स्यादेतत् । यदि नामात्मादिर्नास्ति तथापि संतानो'
नामैकः सभवति । तथा बहूनां करच[112^b]रणादीनां समु-
दायः शरीरमेक । तदेतद्वयं यथासभवमिहलोके परलोके
चात्मदुःखापहरणादेर्नियामक भविष्यति ॥ ततोऽयमविशेषादि-
त्यसिद्धो हेतुः । पूर्वकश्चानैकान्तिक इत्याशङ्क्याह ।

संतानः समुदायश्च पङ्क्तिसेनादिवन्मृषा ।
यस्य दुःखं स नास्त्यस्मात्कस्य तत्त्वं भविष्यति ॥ १०१

- 10 संतानो नाम न कश्चिदेकः परमार्थमन् सभवति । किं
तर्हि कार्यकारणभावप्रवृत्तचणपरपराप्रवाहरूप एवायं । ततो
व्यतिरिक्तस्यानुपलम्भात् । तस्मादेतेषामेव चणानामेकपदेन
प्रतिपादनाय सकेतः कृतो बुद्धैर्व्यवहारार्थं संतान इति । इति
प्रज्ञप्तिसन्नेवायं । तेनात्राभिनिवेशो न कार्यः । अन्यथात्मना
15 किमपराद्दुःखेनासौ न स्वीक्रियते । एव समुदायोऽपि¹ न
समुदायिभ्यो वस्तुसन्नेको विद्यते । तस्य तेभ्यः पृथगनुपलभ्ये² ।
तत्त्वान्यत्वविकल्पस्त्वस्यावयवविचारेणैव गत इति नेह प्रतार्थते ।
ततश्चायमपि संवृत्तिसन्नेव पूर्ववत् ॥

1 See Journal Asiatique, loc. cit.

2 = *Chiksa* 359, 14

3 Prajñaptisat, see *Madhyamakāṅgī* (Bibl. Buddhica) p. 28, n. 1

4 Ms. samudaya'pi

अनयो र्थथासंख्यमुदाहरणमाह । पङ्क्तिसेनादिवदिति^१ ।
पङ्क्तिवत्सतानः । सेनादिवत्समुदायः । आदिशब्दान्मालावनादयो
गृह्यन्ते । यथानेकेषां पिपीलिकादीनां पूर्वापरभावेन व्यव-
स्थितानां स्वरूपमन्तरेण पङ्क्तिर्नास्ति स्रक्सूत्रवदेका । यदा^२
च हस्त्यश्वपदातिप्रभृतिभ्यो मिलितेभ्यो व्यतिरिक्ता नान्या सेना
का चिदेका तत्रास्ति । तथा समुदायोऽपि । एतच्चान्यत्र विस्त-
रेण विचारितमिति नेह विचार्यते^३ । 'तस्मादस्तुसदालम्बना-
भावान्मृषायं प्रत्ययः^४ । अर्थी वा । विचारामहत्वात् ॥

एवमात्मादेः स्वामिनः कस्य चिद्भावाद्यस्य सवन्धि
दुः[113^a]ख स नास्ति । अतः कस्य तद्दुःख स्वात्मीयं भवि- 10
ष्यति । नैव कस्य चिदित्यर्थः ॥

ननु यद्यात्मादिर्नास्ति तदा कथमयं दृष्टान्तो भविष्यति ।
आत्मवदिति^५ । आत्मसत्त्ववदिति च ॥ सत्यमेतत् । किं तु नेदं
व्यसनितया^६ साधनमभिधीयते । किं तर्हि परस्यात्मग्रहाभि-
निवेशनिवारणाय । तद्यदि परस्य निवृत्त एवात्मग्रहाभि- 15
निवेशः । तदा न किं चित्प्रयोजनमनुमानप्रयोगस्य । अथ न
निवृत्तः तदा तदभिप्रायेणैव स्वपरविभागं कृत्वा तत्प्रत्यायनार्थं^७

1 See Journal Asiatique, loc. cit. p. 257, n. 1

2 gan gi tsho (fol. 184 a 7)

3 See IX. 73

4 dei phyir itag tu dnos-par = niyavasto ālabana

5 So Tib. 100 pa hdi ni.

6 See VIII, 90-94

7 So Ms and Tib (phos-pai sgo-nas),

8 See M. Vynt. 245 (712).

साधनं दृष्टान्तश्चोच्यते । इति न दृष्टान्तस्यामिद्धिर्व्यवहारप्रवर्त-
नाय^१ । किं चेदमुपात्तपञ्चस्कन्धमात्रमभिसुधाय^२ दृष्टान्ते दौष-
माने^३ न का चित्त्वतिः । अत्रैवात्मशब्दस्य प्रवृत्तेरिति ॥

इदानीं प्रकृतमुपसंहरन्नाह ।

५ अस्वामिकानि दुःखानि सर्वाण्येवाविशेषतः ।

दुःखत्वादेव वार्याणि नियमस्तत्र किं कृतः ॥ १०२

न विद्यन्ते स्वामिनो येषामुक्तक्रमेणेति विग्रहः । अममानि
न कस्य चित्प्रतिबद्धानीत्यर्थः । कुतः^४ । किं कानि चिदेव । न ।

सर्वाण्येवाविशेषतः । न क चित्कस्य चित्स्वामित्वमस्ति । विशेषा-

१० भावात् । दुःखत्वादेव स्वपर[ा]विभाग कृत्वा वार्याणि निषे-
ध्यानि भवन्ति । नान्यन्निमित्तमस्ति तत्रात्मीयत्वादि । तेनाय
नियमः किंकृतः । केन विशेषेण कृतः । येन स्वकीयानि च
वार्याणि न परकीयाणीति । एवं दुःखत्वादिति हेतुरनैका-
न्तिको न भवतीति समर्थित ॥

१५ ननु यदि दुःखौ नाम न कश्चित्संमारे सभवति । तर्हि

दुःखमनिवार्यमेव स्यात् । कृपापात्रस्य दुःखिनः कस्य चिद-
भावादित्याशङ्कमान आह ।

१ thī sū d la hjug par-bya ba don yin pa so = 'pi svarī mārlhatavāl

२ npitta = zin pa

३ = mdrad pa

४ So Ms — Wanting in Tib (184 b7)

दुःखं कस्मान्निवार्यं चेत्सर्वेषामविवादतः ।

वार्यं चेत्सर्वमप्येवं न चेदात्मनि सर्ववत्^१ ॥ १०३

न^२ वा[113^b]र्यमेव निरात्मकत्वादेव यदि मन्वसे तदा न युक्तमेतत् । कुतः । सर्वेषामविवादादविप्रतिपत्तेः । चार्वाकस्यापि स्वदुःखपरिहारेणैवेह प्रवृत्तेः । न च तेषामात्मनोऽभ्युप- 5
गमाद्दोषः । तत्त्वभावस्यानुपलब्धेः । न चाभ्युपगममात्रेण तस्य मत्ता प्रसिध्यति । तत्साधकप्रमाणाभावात् । बाधकस्य चानेक-
प्रकारस्याभिधानात् ॥ एवं सति यदि वार्यं दुःखं तदा सर्वं वाये । न चेत्सर्वं वार्यं तदात्मापि^३ । उपात्त[पञ्चो]स्कन्धस्वभाव-
मपि दुःखं न वार्यं ।^४ सर्ववदविशेषादित्युपसंहारः ॥ 10

स्यादेतत् । करुणापरतन्त्रतया परदुःखदुःखिनः सर्वदुःखाप-
हरणाय यत्नः । तद्वरं वज्रदुःखनिदानं सैव^५ प्रथमतो नोत्पाद-
यितुं युज्यत इति परवचनावकाशं शङ्कमान आह ।

कृपया बहु दुःखं चेत्कस्मादुत्पद्यते बलात् ।

बलादिति प्रयत्नात् । अचोत्तरमाह ।

15

जगद्दुःखं निरूप्येदं कृपादुःखं कथं बहु^६ ॥ १०४

1 So Mss — de min bḍag kyan sems can bzhi = na ced ātmapi sattravat —
See the commentary

2 Ms na kāṣṇm

3 bḍag-ñid kyan (185a 7)

4 sarvavad = thams cid bzhi du

5 saiva = karṇāp utantāta

6 = Gikāś 360, 6

जगतो दुःखं नरकादिकृतमनेकप्रकारं समीक्ष्य । इदं कृपा-
कृतं दुःखं कथं वज्र । नेदं वज्रं कृपादुःखमिति भावः ॥

किं चापरमिदमत्रोत्तरमित्याह ।

बहूनामेकदुःखेन यदि दुःखं विगच्छति ।

5 उत्पाद्यमेव तद्दुःखं सद्येन परात्मनोः ॥ १०५¹

एकस्य पुरुषस्य दुःखेन बहूनां मत्त्वानां यदि दुःखं विग-
च्छति निवर्तते । तदा उत्पाद्यमेव जनयितव्यमेतत्तादृशं दुःखं ।
सद्येन कृपात्मकेन परम्यात्मनश्च ॥

²उत्सूत्रतामस्य परिहरन्नाह ।

10 अतः सुपुष्पचन्द्रेण जानतापि नृपापदं ।

आत्मदुःखं न निहतं बहूनां दुःखिनां व्यथात् ॥ १०६

अत एवोत्पाद्यमेव तद्दुःखं कृपालुणा स्वपरात्मनोः । अत
एव सुपुष्पचन्द्रेण बोधिमत्त्वेन नृपादापदं । नृपस्य वा राज्ञ
आपदं । जानतापि बुध्यमानेनापि । आत्मदुःखं न निहतं न
15 निवर्तितं [114^b] उपेक्षितमिति यावत् । तथा राज्ञोऽपि
परलोकदुःखं । किमिति बहूनां दुःखिनां व्यथात् । दुःखस्येति

¹ See *Qilsās* 281, 4 varam khalu punar aham eko dukhitaḥ syām na cenī sarvasatvā apāyabhumiprapatitāh

² In sutra, *Nyāyānāntikātiparigatika*, 431 7 — Abstract is new Tib litage pa ni ma yin no zhes ..

प्रकृत षष्ठ्यन्ततया संबध्यते^१ । यदुक्तं सुपुष्पचन्द्रस्येतिवृत्तके^२ ।
 तथा हि । अतीतेऽध्वनि रत्नपद्मचन्द्रविशुद्धाभ्युद्गतराजो नाम
 तथागतोऽभूत् । स भगवान् बुद्धकृत्य कृत्वा चिरतरकालमव-
 स्थाय परिनिर्दृतः । तस्मिंश्च परिनिर्दृते शासनान्तर्धानसमये
 राजा शूरदत्तो^३ नाम बभूव । तस्य रत्नावती नाम राजधानी । 5
 तस्मिन् काले दृष्टिविपन्नाः सत्त्वाः^४ । तेषामनुकम्पार्थं बहवो
 बोधिमत्त्वा उत्पन्नाः प्रव्रजिताः । ते च ततो राष्ट्रजनपदेभ्यो
 निर्वासिताः । ममन्तभद्रं नामारण्यवनखण्डमुपसृत्य विहरन्ति स्म
 सार्धं सुपुष्पचन्द्रेण धर्मभाणकेन । अथ खलु सुपुष्पचन्द्रस्य
 बोधिमत्त्वस्य सत्त्वान् करुणायमानस्य रहोगतस्य चेतसि वितर्क 10
 उद्पादि । यत्त्वह जनपदराष्ट्रराजधानीर्गत्वा सत्त्वान् कुमार्ग-
 प्रपन्नान् कल्याणे वर्त्मनि प्रतिष्ठापयामि । स तमर्थं मन्त्रज्ञ-
 चारिभ्यो निवेदयामास । तेनिर्वार्यमाणोऽपि स्वयं च खापद
 प्रतिपद्यमानस्य राज्ञोऽपि ततो वनखण्डान्निर्जगाम । स क्रमेण
 धर्मे देशयन् तस्य राज्ञो राजधानीमनुप्राप्तो बहून् सत्त्वान् 15
 राजपुत्रामात्यपुरोहितप्रभृतीन्प्रकार विनीय सत्ये व्यवस्थाप-

^१ = bñu mām dahl bñyā v y i y it. The fourth pīṭh of the stanza is trans-
 lated in Tib. (2617) mañ por sdng bñal zid bñyur phyu = babuḥbñikhasya
 v y i y ūtham, or babuḥm duḥkhasvāy ūtham.

^२ See Rajendralāl Mitra (*Bauddh Literature of Nepal*, p. 217) on *Samādhi-
 cūpa* (Ch. xxvii) and Cowell's *Cat. of Hodgson Coll.*, J. R. A. S. n. ser. viii
 p. 6 (Ch. xxxv. Supra-2).

^३ Rajendralāl Mitra has *Śrīmadatī*. But Tib. = dpa bym.

^४ bñā bñ log par gyu.

^५ So Mb. — Tib. ji har hdul bai tñabs rñanis pa du mas yathāvimāyan
 bñūp'gyañ.

- यन् । तेन राज्ञा राजमार्गे दृष्टः । सहदर्शनेन प्रकुप्तः सर्वं च
 जनकायं तदावर्जितं प्रतिपद्य ईर्ष्यादूषितहृदयः । तद्वधार्थं
 स्वपुत्रानाज्ञापयामास । तांश्च तद्वधविमुखान् प्र[111^b]तिपद्य
 नन्दिकं वधघातकमाज्ञापयामास । तेन तदाज्ञामनुवर्तमानेन
 5 करचरणादिच्छेदक्रमेणाक्षीणि च सदशिकेनोद्भूत्य¹ जीविताद्युप-
 रोहितः । अथ तस्य भिक्षो राजमार्गगतस्य जीविताद्युपरोहि-
 तस्य शरीरेऽनेकान्यद्भुतानि बभूवुः । तानि प्रतिपद्य स राजा
 निश्चित बोधिसत्त्व एवायं भिक्षुरिति परितापगतो बद्धतरं
 परिदेवते स्म । इति सुपुष्पचन्द्रस्येतिवृत्तकं संक्षिप्य कथितं ।
 10 विस्तरेण पुनः समाधिराजसूत्रे निर्दिष्टमिति तत्रैवावधार्य ॥

न चापि कृपावतां परदुःखदुःखिनां महदपि दुःखं
 बाधकमिति प्रतिपादयन्नाह ।

एवं भावितसंतानाः परदुःखसमप्रियाः ।

अवौचिमवगाहन्ते हंसाः पद्मवनं यथा ॥ १०७^१

- 15 एवं परात्मसमतया भावितसंतानाः । अनाभोगप्रवृत्त-
 चित्तसंततयः । परदुःखेन सम तुल्यं प्रियं सुखहेतुर्येषां ते
 तथा । आत्मसुखमपि परदुःखेन दुःखमेव येषामित्यर्थः ।

1 See St Pet W (samdam,ikā).

2 =Gksā, 360, 9 —Prof Bendall refers to Kārandavyūha, Ch II on which see Cowell, J of Philology, 1875, n 12 —Tib (second pāda) gzhan gyi sdng bsal zhi dga bas [=Āmapriyāh]

3 =gzhan gyi sdng bsal zhi-zhun ūams dga ba ste bde baḥ rgyu . =para-duhkham çamayitva prītiḥ sukhahetur

तेऽवीचिमवगाहन्ते परव्यसनसमुद्गरणाय तदुःखं सुखमेव मन्य-
मानाः । इदमेवाह । हंसाः पद्मवनं यथा । आवौचिकमपि दुःखं
सुखमेव परार्थं येषां ते केन दुःखहेतुनान्येन दुःखिनो भवि-
ष्यन्ति ॥

अपि च सुखमपि तेषामसाधारणमेवोपजायते परसुखेन । 5
इत्युपदर्शयन्नाह ।

मुच्यमानेषु सत्त्वेषु ये ते प्रामोद्यसागराः ।

तैरेव ननु पर्याप्तं मोक्षेणारसिकेन किं ॥ १०८^१

दुःखबन्धनादिसयुज्यमानेषु सत्त्वेषु मत्सु । ये ते इति ।
तेषामेवानुभवभिद्भवादिदतया कथयितुमशक्याः । अत एव 10
प्रामोद्यसागराः संतुष्टिसमुद्राः लपावतां सतानेषु प्रादुर्भवन्ति ।
तैरेव प्रामोद्यसागरैः । पर्याप्तं तदन्यसुखवैमुख्यात् परि-
समाप्तं [115^१] + + + + + + + + + +

1 So L² and Commentary (=Tib thob-pa) —Minaev has paryantam

2 = G. 1. 1. 360, 9 sattvesu micyamānesu... mokṣeṇāpy arasena kim

3 The leaves containing the last part of the Commentary of the eighth chapter are lost—See the Appendix

प्रज्ञाकरमतिरुतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
प्रज्ञापारमिता नवमः परिच्छेदः¹ ।

ओ लोकपालाय नमः । ओ लोकेशाय नमः ॥²

या³ निर्लपतया निरुत्तरपद⁴ सर्वप्रपञ्चोज्झिता⁵

⁶प्रज्ञापारमितादिसंहृतिपदैराख्यायतेऽनास्रज्ञा ।

यां सम्यक् प्रतिपद्य निर्मलधियो यान्युत्तमा निर्दृतिं

5 तां नत्वा विधिरत्करोमि विद्वति तस्याः प्रमत्तैः पदैः ॥⁷

यत्राचार्यो गुणनिधिरसौ शान्तिदेवः प्रकाशं

वक्तुं शक्तः प्रवचनमहाम्भोधिपारं प्रयात ।

1 This part of the Commentary has been published by myself in Roman characters in my *Bibliothèque Indologique* (Muséum, Bruxelles-Académie and London, 1922-18) 5)

2 The first lines of this chapter down to the folio 129A (infra p. 313, 1-13) from a modern copy of the Mithal MS. The invocation *om lokaj-laya namah, om lokesaya namah*, is wanting in the Tibetan translation (fol. 205 b3) where we read *l ph. 28 j. x. h. j. m. s. p. d. 2. zho. n. ma. gyu. pa. li. phyag. ltsal. lo = Manjucaryas kama abhaya namah Tib. gan. don = ye to be read gan. don, as in the third pada.*

3 Tib. *yo. lphan. tlan = mitta. pad. vat.*

4 Ms. *prapañcōcchita = spros pa kun 'pars.*

5 According to the Tib. *prajñāparāmīta*

6 *Metro. Ārdūlavikīrṅgītr*—The *padās* etc. respectively read 1-10, in Tib. translation, by lines of 15, 17, 17, 19 syllable.

7 Ms. *o. utidevapi. dāy.*

किं तस्यार्थं हतमतिरहं वक्तुमीशस्तथापि
प्रज्ञाभ्यासात्सुहृतममम^१ यत्ततोऽस्मि प्रवृत्ताः ॥^२

न नाम का चिद्गुणलेशवासना
मतेर्न मेऽस्ति प्रतिभागुणोऽर्जितः ।
तथापि मग्नित्रनिषेवणाफलं
यदेव मे तादृशि वाङ्ग प्रमर्षति ॥

अथ यो नाम कश्चिद्गोचरविशेषात्^३ पर्युपासितकल्याणमित्र-
तथा त्रिजगत्पर्यापन्नसमस्तजनदुःखदुःखी सर्वप्राणभृतां निःशेष-
दुःखसमुद्धरणाशयः स्वसुखनिरपेक्षः^४ तत्रप्रशमोपायभृतं बुद्धत्व-
मेव मन्यमानस्तत्रातिवाञ्छया समुत्पादितबोधिचित्तो^५ महात्मा 10
सौगतपदसाधनोपायभृतसभारद्वयपरिपूरणार्थं क्रमेण दाना-
दिषु प्रवर्तते । तस्य तथा प्रवर्तमानस्य "सस्यञ्च प्रति[- -]शम-
थस्या[12^{१०}]पि"^६ दानादयः प्रज्ञाविकलतया जगदर्थमंपादन-
निदानं बुद्धत्वं नावहन्तीत्यभिप्रेधाय । अत्रश्वं मसारदुःखनिर्मा-
चारिणिना प्रज्ञोत्पादनाय यतित्वयं । यथोक्त । 15

1 Ms. svalritam

2 Metre - Mandikāritā

3 Ms. mata mamasta pu bhūjanonpu - Tib. baar la srub pa yon tar
h aas pa god pa ma ma ra

4 Forms like msvant are common

5 Tib. rns ky khyal po h n las = kyo col kasmā cid gotsa'

6 According to the Tib. duhka

7 Ms. samapodita

8 Ms. anuśatapaatā - Tib. hde bon aags pa h mabs pa thabs su gyan pa

9 Ms. samyak pratirūcamathasnyā - Tib. zhi gnas dā y an dag pa
ldan-pu gyan pas

10 The folios are numbered by letter and figure numerals. Both 10 and 15
concord, but see p. 316 n. 6

शमयेन विपश्यनासुयुक्त^१ । इत्यादि ।

तत्र^२ शमयप्रतिपादनं कृतमिदानीं तदनन्तरप्राप्तं विप-
श्यनां प्रज्ञापरनामधेयां प्रतिपादयन्नाह ।

इमं परिकरं सर्वं प्रज्ञार्थं हि मुनिर्जगौ ।

5 तस्मादुत्पादयेत्प्रज्ञां दुःखनिवृत्तिकाङ्क्षया ॥ १

इममिति समनन्तरमिह शास्त्रे लक्षणतः प्रतिपादित
दानादिकमिदन्तया प्रत्यक्षतया परामृशति । परिकरमिति
परिवारं परिच्छेदं सभारमिति यावत् । सर्वमुक्तप्रकारमन्यच्च ।
प्रज्ञार्थे हि मुनिर्जगाविति संबन्धः । प्रज्ञा यथावस्थितप्रतीत्य-

10 समुत्पन्नवस्तुतत्त्वप्रविचयलक्षणा सैवार्थः प्रयोजन संबोधिहेतु-
भावोपनायकतया यस्य दानादिलक्षणस्य परिकरस्य स तथा
तमिति । दानपारमितादिषु धर्मप्रविचयस्वभावायाः प्रज्ञायाः
प्रधानत्वात् ।

तथा हि दानं संदुद्धबोधिप्राप्तये प्रथमं कारण पुण्यसंभा-

15 रान्तर्भूतत्वात् । तच्च श्रीलालकृतमेव सुगतपरंपरा^[१] सुख
भोगोपकरणसंपन्नाभावहृदनुत्तरज्ञानप्रतिलम्भहेतुः । चान्तिरपि
तद्विपचभृतप्रतिघप्रतिपचतया दानश्रीलसुकृतमयं सभारमनुपा-
लयन्ती सुगतत्वाधिगतये सप्रवर्तते । एतच्च शुभं दानादि-

1 Ms. samathena vipasyannyaḥ suyukta. This is the first pada of viii 4,
where we have vipasyannāsuyukta, *metri causa* but the Ms. M. ad
viii 4, gives the reading *nyā* — *ṭib ni gnaḥ sab tu bhān pari thag*
anthon qis, see infra .

2 VIII 4 foll.

त्रितयसंभृतं पुण्यसभाराख्य ध्यानादिममुपजनित च ज्ञान-
सभाराख्यं वीर्यमन्तरेण न भवतीति तदप्युभयसभारकारणतया
सर्वावरणप्रहाणाय समुपजायते । समाहितचित्तस्य च यथाभूत-
परिज्ञानमुत्पद्यत इति ध्यान^[129]पारमिताप्यनुत्तरज्ञानहेतु-
रूपपद्यते ।

एवमेते दानादयः सत्कृत्य समभृता अपि प्रज्ञामन्तरेण
सौगतपदाधिगमहेतवो न भवन्तीति । नापि पारमित्याव्यपदेशं
लभन्ते । प्रज्ञाकृतपरिशुद्धिभाजः पुनरव्याहतोदारप्रवृत्तितया
तदनुकूलमनुवर्तमानास्तद्धेतुभावमधिगच्छन्ति । पारमितानाम-
धेयं च लभन्ते ।

10

तथा¹ दाहदेयप्रतियाहकादित्रितयानुपलभयोगेन प्रज्ञा-
परिशोधिताः सादरनिरन्तरदीर्घकालमभ्यस्यमानाः प्रकर्ष-
पर्यन्तमुपगच्छन्तो ऽविद्याप्रवर्तितसकलविकल्पजालमलरहित
क्लेशज्ञेयावरणविनिर्मुक्तमुभयनैरात्म्याधिगमस्वभाव सर्वस्वपर-
हितसंपदाधारभूत परमार्थतत्त्वात्मक तथागतधर्मकायमभि- 15
निर्वर्तयन्तीति प्रज्ञाप्रधाना दानादयो गुणा उच्यन्ते ।

न चैतद्वक्तव्यं । यदि प्रज्ञा प्रधान दानादीनां सैव केवला
संबोधिसाधनमस्तु किमपरैर्दानादिभिरिति । तदन्वेषामुप-

1 Maith Ms has *tatha hi*

2 Dh S cxv *avānane dā*

3 Tib *ces-rab ni gt o ba yun ta dān pa ca serṣ pa ni phal par brjod do =*
prajñāyā pradhānam, dānādāyo guṇā — phal pa = usual, com-
mon, bad = pūrta, guṇā, guṇa — gt dāy = non tan

योगस्य वर्णितत्वात् । केवलं नेत्रविकला इव दानादयः प्रज्ञाने-
 टका^१ एव यथाभिमतं सौगतीं भूमिमभिसरन्तीति प्रज्ञोप-
 नायका^२ उच्यन्ते । न तु प्रज्ञैव केवला सम्यक्संबोधिसाधनं ।
 तस्माद्दानादिपरिकरः प्रज्ञार्थं इति सिद्धं ॥

- 5 सर्वकल्पनाविरहात्ममारोपापवादान्तद्वयमौनात् । ^३अश्रै-
 कायवाङ्मनःकर्मलक्षणमौनत्रययोगाद्वा मुनिर्बुद्धो भगवान् ।
^४त्रिदुःखतादुःखितसर्वजगत्परिचाणाध्याशयो जगौ जगाद् उक्त-
 वानित्यर्थः । अर्थप्रज्ञापारमितादिसूत्रान्तेषु प्रज्ञार्थमुक्तवान्
 क्रमेण दानादिपरिकरं ।
- 10 यथोक्तमार्थशतमाहस्यं प्रज्ञापारमितायां । [130^५] तद्य-
 थापि नाम सुभृते सूर्यमण्डलं चन्द्रमण्डलं च^६ चतुर्षु द्वीपेषु
 कर्म करोति । चतुरश्रं द्वीपाननुगच्छति । अनुपरिवर्तते ।
 एवमेव सुभृते प्रज्ञापारमिता पञ्चसु पारमितासु कर्म
 करोति । पञ्च पारमिता अनुगच्छति । अनुपरिवर्तते ।
- 15 प्रज्ञापारमिताविरहितत्वात्पञ्च पारमिता पारमितानामधेय
 न लभन्ते ॥ तद्यथापि नाम सुभृते राजा चक्रवर्ती विरहितः

1 So Nep Ms Math Ms has *prajñā*

2 So Math Ms, Nep Ms has *prajñā upanayaka*, Tib *gr̥pa la
 dren-pa*

3 According to Tib *agrahamā* *vā*

4 = ni sloh pa lus dan

5 *tridukkhata* see *M Vyut* § 112, 5 6, 7

6 The folio is numbered 130 (letter numeral) and 131 (figure) — The fol
 130 (figure) is really a part of the VIIIth Chapter

7-7 Wanting in Nep Ms, but occurs in the Math Ms and in the Tib

सप्रभो रत्नैश्चक्रवर्तिनामधेयं न लभते । एवमेव सुभूते पञ्च
 पारमिताः प्रज्ञापारमिताविरहितत्वान्न पारमितानामधेयं
 लभन्ते ॥ तद्यथापि नाम सुभूते याः काश्चन कुनद्यः सर्वास्ता
 येन गङ्गा महानदी तेनानुगच्छन्ति । ता गङ्गया महानद्या
 सार्धं महासमुद्रमनुगच्छन्ति । एवमेव सुभूते पञ्च पारमिताः 5
 प्रज्ञापारमितापरिगृहीता येन सर्वाकारज्ञता तेनानुगच्छ-
 न्तीति विस्तरः ॥

पुनश्चोक्तं । इयं कौशिक प्रज्ञापारमिता बोधिसत्त्वानां
 महासत्त्वानां दानपारमितामभिभवति शीलपारमितामभि-
 भवति चान्तिपारमितामभिभवति ध्यानपारमितामभिभवति । 10
 तद्यथापि नाम कौशिक जात्यन्धानां शतं वा सहस्रं वा
 अपरिणायकानामभयं मार्गावतरणाय । कुतः पुनर्नगरानुप्रवे-
 शाय । एवमेव कौशिक अचक्षुष्काः पञ्च पारमिता जात्यन्ध-
 भूता भवन्ति विना प्रज्ञापारमितया अपरिणायिका विना
 प्रज्ञापारमितया अभया बोधिमार्गावतरणाय । कुत एव सर्वा- 15
 कारज्ञतानगरानुप्रवेशाय । यदा पुनः कौशिक पञ्च पारमिताः
 प्रज्ञापारमितापरिगृहीता भवन्ति । तदैताः पञ्च पार-
 मिताः सचक्षुष्का भवन्ति । प्रज्ञापारमितापरिगृहीताश्चैताः
 पञ्च पारमिताः पारमितानामधेयं लभन्त इति विस्तरः ॥
 एवमन्यथापि यथासूत्रमवगन्तव्यं ।

¹ Cp. *Aśṣasāhasrikā* p. 172 for a quasi literal exposition of this very doctrine.

उक्तं च ।

सर्वपारमिताभिस्त्व निर्मलाभिरनिन्दिते ।

चन्द्रलेखेव ताराभिरनुयातामि सर्वदा ॥¹ इति ॥

अथ वा । इममिति समनन्तरप्रक्रान्तरूपं शमथात्मकं
5 प्रबन्धं² । परिकरमिति प्रज्ञाममुत्पापकतया तत्कारणसदोहं
पीठिकाबन्धं च³ । प्रज्ञार्थमिति प्रज्ञैव पूर्वाज्ञाऽर्थः प्रयोजनं
साध्यतया यस्य त । शमथपरिशोधितचित्तसंताने⁴ प्रज्ञायाः
प्रादुर्भावात् । सुप्रशोधितज्ञे⁵ सस्यनिष्पत्तिवत् ।

यथोक्तं शिवासमुच्चये । किं पुनरस्य शमथस्य माहात्म्यं

10 यथाभूतज्ञानजननशक्तिः । यस्मात्

समाहितो यथाभूतं जानातीत्युक्तवान्मुनिः । इति ॥⁶

एतदपि धर्ममगौतावुक्तं । समाहितचेतसो यथाभूतदर्शनं

¹ = *Asṭasahasika prajñāpāraṇitī* profatory stanzas 8

² Mañjuśrī Ms. *śamathatmakamathāya*, Nep. *śama-kap*^o, and in margin *tma mathā*—Tib. *zhi gnas kyī bdag ſud-kyī rgyim no*

³ According to the Tib. *bandha u ro*—*samādhā = bhāṣya = amāya*—*pañjā-kābandha = grha*

⁴ Mañjuśrī Ms. *°cittacūḍita*^o °*citta* only, in Nep. and Tib.

⁵ *supraśodhita* = *re gis pa* śhāṅs pa *pañjānātī ta* = *yonis su dag-pa byas-pa*

⁶ See *Çikṣās* p. 119⁹ (*śamasya prajñānātī arādan mūnik*) and metrical observations, p. 403 (*Samy N* III p. 13, *Mā* p. 39³ have the same saying with *pañjānātī*, see also *Çikṣās* 120 11–13. 'Here a prose saying is forced into verse')—*samāhito* = *Kṛika 9^a* (see *Çikṣās* p. XLI). Prof. Bendall's opinion—so far as the original reading is concerned—is confirmed by the quotation of this very passage, supra ad VIII 4 *samāhito hi . prajñānātī arādan mūnik*. Compare Bhojarāja ad *Yogas* I 20 *samāhitaḥ ca bhāṣyam samāy vijanati* and *M. Vyā* 81 6 *samāhitacitto yathā hītam prajñānātī, yathābhūtam paśyati*

⁷ This quotation follows in the *Çikṣās* (119 11)

⁸ *Çikṣās*. °*manaso*—Tib. *mūn pa bzhig pa sems*

भवति । यथाभूतदर्शिनो बोधिसत्त्वस्य सत्त्वेषु महाकरुणा प्रव-
 तन्ते ।^१ इदं मया^२ समाधिमुखं^३ सर्वसत्त्वानां निष्पादयितव्यं ।
 स तथा महाकरुणया सचोद्यमानो ऽधिशीलमधिचित्तमधिप्रज्ञं
 च शिञ्चा[ः]^४ परिपूर्यानुत्तरा^५ सम्यक्त्वबोधिमभिसंबुध्यते^६ । इति
 विस्तरः ॥

5

हिरिति यस्मात् प्रज्ञार्थं दानादिपरिकरं श्रमयात्मकपरि-
 करं वा मुनिर्जगौ तस्मादुत्पादयेत्प्रज्ञामिति योजनीयं । उत्पा-
 दयेदिति निष्पादयेत्साक्षात्कुर्याद्भावयेत्सेवयेद्दङ्गलीकुर्याद्वा ॥

सा च प्रज्ञा द्विविधा हेतुभूता फलभूता च । हेतुभूतापि
 द्विविधा । अधिसुक्तिच[131]रितस्य च भूमिप्रविष्टस्य च^{१०}
 बोधिसत्त्वस्य । फलभूता तु सर्वाकारवरोपेतसर्वधर्मशून्यताधि-
 गमस्वभावा^७ ऽनिमित्तयोगेन^८ । तत्र प्रथमतो हेतुभूता^९ श्रुत-
 चिन्ताभावनामयी^{११} क्रमेणाभ्यासाद्भूमिप्रविष्टप्रज्ञां निर्वर्तयति ।
 सा चापरापरभूमिप्रतिलम्बयोगेन प्रकर्षमभिवर्धयन्ती याव-

1 *Çikṣas* has *etiam coṣya bhāṣate* — Writing in our MSS. and Tib.

2 *mukha* = sgo. but see Kern *Lotus*, 295, n. 1.

3 *Çikṣas* has *savādharṃmayathābhūtabhāṣanam ca*.

4 See *Dh. samyama* 140 (tisi dh. çikṣā), the reference to *M. Fyut* is wrong, read 36, and *Any. N. 1* 235 — *Çikṣas*, according to *Çikṣās*.

5 Supported by the Tib. (not by *Çikṣas*).

6 Nep. Ms. has *bodhyite* — The *ustana* is to be found supra ad V. 54.

7 Nep. Ms. ° *bhāva* 'ni°.

8 Maithil Ms. has ° *rattropeta* s° ° *āyocana* — The readings of the Nep. Ms. are supported by Tib.

9 According to the Tib. *gyur ayur pa ni* — Nep. Ms. has *hetubhūtām dhavaṃāmayam*, Maithil Ms. ° *bhūtā, māy*.

10 Cp. *M. Fyut* 75, supra p. 5, n. 1 and V. 2) — *māy* is wanting in Tib.

दुभयावरणविगमात्सकलकल्पनाजालविगतबुद्धत्वस्वभावप्रज्ञां नि-
ष्पादयति । अत एवाह दुःखनिवृत्तिकाङ्क्षयेति ।

दुःखस्य पञ्चगतिसगृह्यैतसत्त्वराग्निगतस्य स्वात्मगतस्य च ।
सांसारिकस्य । जातिव्याधिजरा मरणस्वभावस्य¹ प्रियविप्रयोगा-
5 प्रियसप्रयोगपर्यव्यमाणलाभविघातलक्षणस्य । सचेपतः पञ्चोपा-
दानस्कन्धात्मकस्य च । निवृत्तिः । निर्वाण । उपशमः । पुन-
रनुत्पत्तिधर्मकतया आत्यन्तिकसमुच्छेद इत्यर्थः । तस्याः
काङ्क्षया अभिलाषेण च्छन्देनेति यावत् ॥

तथा हि विपर्याससञ्जिनो ऽसत्सत्त्वसमारोपाभिनिवेशवशा-
10 दात्मात्मीयग्रहप्रवृत्तेरयोनिशोमनसिकारप्रसूतो रागादिक्लेशगणः
समुपजायते । तस्मात्कर्म । ततो जन्म । ततश्च व्याधिजरा मरण-
शोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायामाशु प्रजायन्ते । एवमस्य केव-
लस्य महतो दुःखस्कन्धस्य समुदयो भवति । तदेवमनुलोमा-
कारं प्रतीत्यसमुत्पादं मय्यक्प्रजाया व्यवलोकयतः । पुनस्तमेव
15 निरात्मकमस्वामिक मायामरौचिगन्धर्वनगरस्वप्नप्रतिबिम्बादि-
समानाकारतया परमार्थतो निःस्वभावं पश्यतो यथाभूतपरि-
जानात्तद्विपचात्मतया मोहस्वभावमविद्याभवाङ्ग निवर्तते ।
अविद्या^[131^b] निरोधात्तद्व्यथाः संस्कारा निरुद्ध्यन्ते । एवं पूर्व-
पूर्वस्य कारणभूतस्य निरोधादुत्तरोत्तरकार्यभूतस्य निरोधो
20 वेदितव्यः । यावज्जातिनिरोधाच्चरामरणशोकपरिदेवदुःखदौ-

¹ Nep. Ms. "pratyayogaṅgā" — On this topic, see M. Fyāt 112

र्मनस्योपायासाश्च निरुध्यन्ते । एवमस्य केवलस्य महतो दुःख-
स्त्वन्वस्य निरोधो भवति ॥ ¹ तत्राविद्या तृणोपादानं च क्लेश-
वर्त्मनो व्यवच्छेदः² । सस्कारा भवस्य कर्मवर्त्मनो व्यवच्छेदः ।
परिशिष्टान्वङ्गानि दुःखवर्त्मनो व्यवच्छेदः¹ । पूर्वापरान्त-
निरोधो निरोधवर्त्मनो व्यवच्छेदः । एवमेव त्रिवर्त्म निरा- 5
त्मक आत्मात्मीयरहितं³ सभवति च सभवयोगेन⁴ विभवति
च विभवयोगेन स्वभावान्नङ्कलापसदृशं⁵ इति । एतच्चोत्तरत्र
विस्तरेण युक्त्यागमाभ्या प्रतिपादयिष्यते ॥

तदेवं प्रज्ञया स्वप्नमायादिस्वभावं संसृत प्रत्यवेक्षमाणस्य
सर्वधर्माणं निःस्वभासतया प्रतिपत्ते परमार्थाधिगमात्स्वासन- 10
निःशेषदोषराशिनिवृत्तिर्भवतीति⁶ सर्वदुःखोपशमहेतुः प्रज्ञो-
पपद्यत इति ॥

यथा च युक्त्यागमाभ्यां विचारयतो ऽविपरौतवस्तुतत्त्वप्रवि-

¹ ¹ = *Ducabornua* quoted in *G. h. s.* 227 11 (with a variant lectio *pari-*
caim dukkha-caritmani vyavacchantah)

² = *tan-du nam pas-chad do* Vibhaticandra has *tan go ro =² ratma*
syat — There are three *Kānda* in the *Pratyusamūtipāda Uo akānda, kāma °,*
dukkha, see *Pratyusamūtipāda* by *Nāgajūna* (Panjiri Mido XVII)
which agrees with our text

³ *bidig man bi myin te*

⁴ So Tib — *atma* wanting in Maithil Ms — *atma* deleted in Nep

⁵ Nep *sambhavati rasam*, Maithil *sambhavati | a°*

⁶ Maith *svabhavo nala* — On *kulapa*, see infra ad IX 73 *Abhidh sang*
(J P T S 1884) VI 8, and *Qālistamba*

⁷ Maith has *savāsana*? — Tib *bag chags dan bias pa ūes*

चयः^१ समुपजायते । तदुपदर्शयितुं सत्यद्वयव्यवस्थामाह संवृति-
रित्यादि ।

संवृतिः परमार्थश्च सत्यद्वयमिदं मतं ।

बुद्धेरगोचरस्तत्त्वं बुद्धिः संवृतिरुच्यते ॥ २^२

- 5 संव्रियत आस्रियते यथाभूतपरिज्ञानं स्वभावावरणादावृत-
प्रकाशनाज्ञानयेति^३ संवृतिः । अविद्या मोहो विपर्यास इति
पर्यायाः । अविद्या ह्यसत्यदार्थस्वरूपारोपिका स्वभावदर्शनाव-
रणत्तिका च सती संवृतिरुपपद्यते ।

यदुक्तमार्थशालिस्तम्बसूत्रे^४ । पुनरपरं तत्त्वं^५ प्रतिपत्तिर्मिथ्या-

- 10 प्रतिपत्तिरज्ञानमविद्येति । उक्तं च^६ ।

अभूतं ख्यापयत्यर्थं भूतमावृत्य वर्तते ।

अविद्या जायमानेव कामलातङ्कवृत्तिवत्^७ ॥ इति ॥

तदुपदर्शितं च प्रतीत्यसमुत्पन्नं वस्तुरूपं संवृतिरुच्यते । तदेव

1 The Nep Ms has viparitavistā tūtvānaktō mīc cāmayeti samvrtir
avidya (see infra l. 6). The lacuna is manifest, the Tib. translator exactly
follows the Nepalese Ms.

2 The first line is quoted infra l. ad 107 (id. in smtam).

3 aratapākāṣaṇa—If arita be right (query abhīta), it is to be translated
adhyaśropita, abhata.—This sentence is passed over in Tib.

4 See *Śikṣāsamuccaya* and our forthcoming edition of the *Śālistamba*

5 tatti, the second t by a second hand.

6 Quoted by Vibhūticandra (285 b 5) *Smaṅ ba phren ba las* = from the
Īlokaṃala (?)

7 The *mg ser gnyis su anod pa bzhiṅ*—Vibhūticandra *mg ser nad la soṅs*
pa bzhiṅ—*mg ser* = *kaṃala* (M. Vyut.)—See *Daḥap*, *tanak* *krichajraṅ*
dauksthye = *gnod pa, nad pa*.

लोकसंवृतिसत्यमित्यभिधीयते लोकस्यैव सं^[132*]वृत्या तत्सत्य-
मिति क्त्वा ॥ यदुक्त ।

मोहः स्वभावावरणाद्भि स्रुतिः

सत्य तथा ख्याति यदेव क्वचिम ।

जगद तत्संवृतिसत्यमित्यसौ

5

मुनिः पदार्थं कृतकं च स्रुतिं ॥ इति ॥¹

सा च स्रुतिर्द्विविधा लोकत एव । तथ्यस्रुतिर्मिथ्या-
संवृतिश्चेति । तथा हि किं चित्प्रतीत्यजातं नीलादिकं वस्तु-
रूपमदोषवदिन्द्रियैरुपलब्धं लोकत एव सत्यं । मायामरीचि-
प्रतिबिम्बादिषु प्रतीत्यसमुपजातमपि दोषवदिन्द्रियोपलब्धं 10
यथास्व² तीर्थिकसिद्धान्तपरिकल्पितं च लोकत एव मिथ्या ।
तदुक्त ।

विनोपघातेन यदिन्द्रियाणां

षष्ठामपि ग्राह्यमवेति लोकः ।

सत्यं हि तल्लोकत एव शेष

15

विकल्पितं लोकत एव मिथ्या ॥ इति ॥³

एतत्तदुभयमपि⁴ सम्यग्दृशामार्याणां मृषा परमार्थदृशायां

¹ Metre Vamçastha —This is the 28th stanza of the VI chapter of the *Madhyamakāvata* — see *Museon* 1900 Aout (1-2)—Quoted without reference by Vibhūticandra (285 b 5)

² Tib. ji lta'i mu stegs can gyi ran-gi-giub mthas

³ = *Madhyamakāvata*, VI 25 (*Museon*, loc. cit.) by Candrakīrti —Quoted by Vibhūticandra 286 a 1, from Nāgārjuna

⁴ So Nep Ms —Maithi Ms has *etai ubhayam* —Tib. de-ltar de gñi gi yan = *evam tad ubhayam*

सृष्टिसत्यास्त्रीकत्वात् । एतत्समनन्तरमेवोपपत्त्या प्रतिपादयि-
व्यामः । तस्माद्विद्यावतां वस्तुस्वभावो न प्रतिभासत इति ॥

परम उत्तमोऽर्थः परमार्थः । अकृत्रिम वस्वरूपं यदभि-
गमात्सर्वावृत्तिवासनानुसधिक्लेशप्रहाण भवति । सर्वधर्माणं
5 निःस्वभावता । शून्यता तथता भूतकोटिः । धर्मधातुरित्या-
दिपर्यायाः । सर्वस्य हि प्रतीत्यममुत्पन्नस्य पदार्थस्य निःस्व-
भावता पारमार्थिक रूपं । यथाप्रतिभाम सांवृतस्थानुपपन्न-
त्वात् ॥

तथा हि । न तावद्यथापरिदृश्यमानरूपेण सत्त्वभावो
10 भावः । तस्योत्तरकालमनवस्थानात् । स्वभावस्य च सर्वदा
ऽनागन्तुकतया ऽविचलितरूपत्वात् । यो हि यस्य स्वभावः स
कथं कदा चिदपि निर्वर्तेत । अन्यथा तस्य स्वभावताहानि-
प्रसङ्गाग्निःस्वभाव[13²⁰]तिव स्यात् । नापि न उत्पद्यमानः सत्त्व-
रूपेण कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानो वा क चित्सनिचय
15 गच्छति ॥ अपि तु हेतुप्रत्ययसामग्री^१ प्रतीत्य मायावदुत्पद्यते ।
तद्वैकल्यतो निरुध्यते च । हेतुप्रत्ययसामग्री^२ प्रतीत्य जातस्य
परायत्तात्मलाभस्य प्रतिबिम्बस्येव कुतः सत्त्वभावता ।

न च कस्य चित्पदार्थस्य परमार्थततो हेतुप्रत्ययसामग्रीतः
समुत्पत्तिः संभवति । तस्या अथपरसामग्रीजनितात्मतया

¹ Yod pai ran bzhun - Mes. ² *stabhācā bhavāh (rat)* no plural sign in Tib
compare *tasjottara*³

² *samaqim*, wanting in Nep. given by Maith. and Tib.

³ Maith adds *ca*

परायन्तात्मलाभाया निःस्वभावत्वात् । एवमन्यस्याः पूर्वपूर्वायाः
स्वस्वकारणसामग्रीजन्यतया निःस्वभावता द्रष्टव्या । इत्य कार-
णानुरूप कार्यभिच्छ्रिता कथ निःस्वभावात्स्वभावस्योत्पत्ति-
रभ्युपेतव्या । यद्वक्ष्यति ।

मायया निर्मित यच्च हेतुभिर्यच्च निर्मित । 5

याति तत्कुतः कुत्र याति चेति निरूप्यता ॥

यदन्यसंनिधानेन दृष्ट न तदभावतः ।

प्रतिबिम्बममे तस्मिन् कृत्रिमे मत्यता कथ ॥ इति ।

उक्तं च ।

यः प्रत्ययैर्जायति स ह्यजातो 10

न तस्य उत्पादु सभावतो ऽस्ति ।

यः प्रत्ययाधीनु स शून्य उक्तो

यः शून्यतां जानति सो ऽप्रमत्तः ॥^१ इति ।

इति शून्येभ्य एव शून्या धर्माः प्रभवन्ति धर्मेभ्य इति ॥^४

न च स्वपरोभयरूपहेतुनिबन्धनमहेतुनिबन्धन वा भावस्य 15
जन्मातिपेशलमुपपद्यते । तथा ह्यात्मस्वरूपं भावानां स्वजन्म-
निमित्तं भवेत् । निष्पन्नमनिष्पन्न वा भवेत् । न तावन्निष्पन्नस्य
सतः स्वात्मनि कारणता । तस्य सर्वात्मना स्वयं निष्पन्नत्वात्

1 = IX 144, 11.

१ *Anavataptaha adapasamkramamasitva* quoted in *Madh.* 157ti ad XIII 2
of alias

२ *iti* given by both *Mss*

४ See infra ad IX 108, and *Pañcakrama* 40,35

५ *atpācala* = *qm-tu legs pa*

क पुनरस्य व्यापारोऽस्तु । उत्पाद्यस्य पुनरस्थानिष्यन्नस्थान्यस्य
स्वभावस्याभावात् । एकस्य चास्य निरग्रत्वात् । [133^a] न च
पश्चादुत्पद्यमानस्यापरस्य तत्त्वभावता युक्ता । तन्निष्यत्ताव-
निष्यन्नस्य तत्त्वभावत्वाभावात् । इति न स्वात्मनो निष्यन्नात्कस्य
० चिदुत्पत्तिरस्ति । न चापि स्वत उत्पत्तिपक्षे प्राङ्निष्यन्नं
स्वरूपमितरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्कस्य चित्तंभवति । नापि तद-
निष्यन्नस्वभावमाकाशकुशेयमकाशमशेषसामर्थ्यशून्यं स्वनिष्यत्तौ
हेतुभावमुपगन्तमर्हति । अन्यथा खरविषाणस्यापि स्वस्वभाव-
जनकत्वप्रसङ्गात् ॥

- 10 नापि परत इति पक्षः । आदित्यादप्यन्धकारस्य सर्वस्माद्वा
सर्वस्थोत्पत्तिप्रसङ्गात् । जनकाजनकाभिमतयोर्विवक्षितकार्या-
पेक्षया परत्वाविशेषात् । ²जन्यजनकैकलैकसंततिप्रतिनियमो
ऽप्यनुत्पन्ने कार्ये कान्पनिकतया वस्तुतो न संगच्छते । न
चानागतावस्थितधर्मापेक्षया कार्यादिव्यवहारो वास्तवः । अर्थ-
15 स्वभावसद्भावस्य ¹निरूपयिष्यमाणत्वात् । नापि बीजावस्थासु
विद्यमानाङ्कुरापेक्षया बीजस्य परत्वमकान्पनिकमस्ति । कारणे
कार्यास्तित्वस्य निषेक्त्यमानत्वात् । यत्र परिदृश्यमानमेव रूपं
विचारतो नावतिष्ठते तच्चानागतादिषु सभावितस्य का चिन्ता ॥

¹ According to the Tib. *gnyu, chos ca*

² *rgyu, d[] g[] g[] pa so-sor nos pa = ? yanokarkasamata — ekatra 16*
w[]c[]g[]

³ Nep. *atha*, Maith. *sukha*, Tib. *dnos por tan bzhin du yin-par dpyod-par*
hgyur ba phyir ro.

नायुभयत इति पत्रः । प्रत्येकपक्षोक्तसमुदितदोषप्रसङ्गात् ।
कार्यानुत्पत्तौ चोभयरूपस्य हेतोः परमार्थतो ऽभावात् ।
उत्पत्तौ वा न किं चिज्जनयितव्यमस्तीति कुत्रोभयरूपस्य
हेतोर्वापारः स्यात् ॥

नायुहेतुत इति विकल्पः । यतो नायं प्रसज्यप्रतिषेधात्म- 5
तया ऽहेतुत इति युज्यते । अहेतुकत्वे हि भावानां देशकाल-
नियमाभावप्रसङ्गः स्यात् । नित्यं सत्त्वासत्त्वप्रसङ्गो वा । उपेक्षा-
र्थिनां प्रतिनि[13.3^b]यतोपायानुष्ठानं च न स्यात् । प्रधाने-
श्वरादीनां कारणत्वे ऽस्य प्रतिषेधस्येव्यमाणत्वात्¹ । तत्राहेतुतो
भावाः स्वभाव प्रतिलभन्ते ॥ 10

तस्मान्न स्वपरोभयरूपहेत्वहेतुभ्य उत्पद्यन्ते सत्त्वभावा
भावाः । तदुक्तं ।

न स्वतो नापि परतो न द्वाभ्यां नायुहेतुतः ।

उत्पन्ना जातु विद्यन्ते भावाः क चन के चन ॥ इति ॥²

एकानेकस्वभावविचारणयापि सर्वभावानां स्वभावविकल- 15
त्वान्न सत्त्वभावत्वं । तस्मात्त्वप्रमायाप्रतिबिम्बादिवदिदंप्रत्य-
यतामात्रमेव अविचारमनोहरमस्तु किमिह सर्वदुःखहेतुना
भावाभिनिवेशेन प्रयोजन ॥ अत इदमर्थस्य तत्त्व ।

¹ sog8 pa rnam8 rgyu-yun-pa ſiḍ hiḍi hgeḡ par hgyuḡ baḡ phyir ro

² = *Madhyam akamala* 1.1 (See *Madhy. Vrtti* p. 12, l. 13, *Bibl. Buddh.*)

³ rkyen las byun ba tsam ſiḍ hiḍi = *idam pratyaḡa*, but on the com-
pound *idampatyaḡantāmāḡa* see *Madh. Vrtti*, p. 9 n. 7, 8, and *infra* Index

निःस्वभावा अमी भावास्तत्त्वतः स्वपरोदिताः ।

एकानेकस्वभावेन वियोगात्प्रतिबिम्बवत् ॥¹

एव निःस्वभावतेव सर्वभावानां निज पारमार्थिक रूप-
मवतिष्ठते ॥ तदेव प्रधानपुरुषार्थतया परमार्थ उल्लेखं प्रयोजन-
5 मभिधौयते ॥

अत्रापि नाभिनिवेष्टव्य । अन्यथा भावाभिनिवेशो वा
शून्यताभिनिवेशो वेति न कश्चिद्विगेषः । उभयोरपि कल्पना-
त्मकतया सांवृतत्वात् । न चाभावस्य कल्पितस्वभावतया किं
चित्स्वरूपमस्ति । न च भावनिवृत्तिरूपो ऽभावो निवृत्तेर्निः-
10 स्वभावत्वात् । यदि च भावस्यैव कश्चित्स्वभावः स्यात् तदा
तत्प्रतिषेधात्माऽभावोऽपि स्यात् । भावस्य तु स्वभावो नास्तीति
प्रतिपादितमेव । अतो न भावनिवृत्तिरूपो ऽभावो नाम
कश्चित् । न च भावाभावयोरुक्तक्रमेणामत्वे प्रतिपादिते तद-
भयसकीर्णात्मता² सम्भवति । उभय³ । ॥⁴ प्रतिषेधस्वभावता वा ।
15 भावविकल्पस्यैव सकलविकल्पनिबन्धनत्वात्तस्मिन्निराकृते सर्व
एवामौ एकप्रहारेण निरस्ता भवन्तीति । तस्मात् ।

न सत्तासन्न मदसन्न चायनुभयात्मक

किं चिदभिनिवेशविषयतया मन्तव्य । तदुक्तमार्थप्रज्ञापार-
मितायां⁵ । सुभूतिराह । इहायुष्मन् शारद्वतौपुत्र बोधिसत्त्व-

1 *udita* - *smras pa* = said to be *sta* or *pya*

2 *Mss.* - *smkva utāmatā*.

3 *pya* omitted by *Nep.*—See *infra* p. 359 l. 10

4 *Comp Astasahasrikā*, 190-10

यानिकः कुलपुत्रो वा कुलदहिता वा ऽनुपायकुशलो रूप
 शून्यमिति प्रजानाति सङ्गः । वेदनां शून्यामिति सजानाति
 सङ्गः । संज्ञां शून्यामिति सजानाति सङ्गः^१ । मस्कारान् शून्या-
 निति सजानाति सङ्गः । विज्ञान शून्यमिति सजानाति सङ्गः ।
 एवं चचुः श्रोत्र घ्राणं जिह्वा कार्थो^२ मनः । यावत्सर्वधर्मशून्यतां^३ 5
 शून्यामिति संजानाति सङ्ग इति विस्तरः ॥

उक्तं च ।

सर्वमंकल्पहानाय शून्यतामृतदेशना ।

यस्य तस्यामपि ग्राहस्त्वयाभाववसादितः ॥ इति^४ ।

न मन्नामन्न मदमन्न चाप्यनुभयात्मकं । 10

चतुष्कोटिविनिर्मुक्तं तच्च माध्यमिका विदुः ॥ इति^५ ।

एवं चतुष्कोटिविनिर्मुक्तभादिशान्तमनुत्पन्नानिरुद्धानुच्छेदा-
 शाश्वतादिस्वभावतया नि प्रपञ्चत्वादाकाशवदासङ्गानामनास्यद-
 मग्रेषु^६ विश्वमुत्पश्याम इति ॥

सत्यद्वयमिदं मतमिति । किं तत् । मरुतिः परमार्थश्चेति 15

^१ The clause is written in Mss. — over by lib.

^२ So Mss. *id. etiam*.

^३ Nep. has *ya ca* (second hand).

^४ Quoted in *id.* *IX*, 33 — *id.* wanting in Nep.

^५ Quoted in *Sūtrasamgraha* (fol. 17) from Srnaha, *Musson*, 1903, IV, p. 389—See *Sarvadātā* p. 114 I), and our translation note 58 (*Musson*, 1901, II, p. 171).

^६ So Maith. — Nep. has *a-samyama-samyam* — lib. *chags-pa med-pa gnas med-pa = a-samyam a-naspadam* — *u rta = hxi to ba = jagad*.

पश्चाद्योजनीयं । भूतमित्यं ब्राह्मणी आवपनमित्यं सुष्टिकेति
यथा ।¹

सृष्टिरेकं सत्यमविपरीत । परमार्थस्यापर सत्यमिति ।
चकारः सत्यतामात्रेण ऽतुल्यबलतां समुच्चिनोति । तत्र संवृति-
5 सत्यमवितथं रूपं लोकस्य । परमार्थसत्यं च सत्यमविसंवादकं
तत्त्वमार्याणामिति विशेषः । इत्थं विशेषोपदर्शनार्था ऽपि
युक्तश्चकारः ॥

एतदुक्तं भवति । सर्व एवामी आध्यात्मिका बाह्या[श्च]²
भावा[1:4^b]: स्वभावद्वयमाविभ्रतः समुपजायन्ते । यदुत सांवृत
10 पारमार्थिकं च । तत्रैकमविद्यातिमिरावृतबुद्धिलोचनानाम-
भूतार्थदर्शिनां³ पृथग्जनानां मृषादर्शनविषयतया समादर्शि-
तात्मसत्ताक । अन्यत्रविचयाञ्जनशलाकोद्घातिताविद्यापटलसम्य-
ग्ज्ञाननयनानां⁴ तत्त्वविदामार्याणां⁵ सम्यग्दर्शनविषयतयोप-
स्थितस्वरूप⁷ ।

15 तदेतत्स्वभावद्वयं सर्वे पदार्था धारयन्ति । अनयोश्च स्वभा-

1 Grammatical instances wanting in Tib — *ma stic*, masc. only in PW —
Maith has *srtaṃ vastikeṭi*

2 According to Tib — Nep *ādhyatmī a bahya bh* ° Maith *'ka ra ba*

3 *buddhi* wanting in Nep and Tib — but on the relations of Tib and Nep
see

4 Nep and Tib *abhitātma*?

5 Maith ° *patulakulas* °

6 According to Tib *saṃjagjñāna*

7 So Nep and Tib — Maith ° *visayatayā samādaritātmasattukam anyat*
prārcayaya sthitarūpam

सृष्टि या च तथा परमार्थी

सत्यं न सिध्यति किं च तृतीयु ॥ इति ॥

ननु चत्वार्यर्थसत्यानि दुःखसमुदयनिरोधमार्गलक्षणा-
न्यभिधर्मं कथितानि भगवता । तत्कथं द्वे एव सत्ये इति ।

5 सत्यं । किं तर्हि वैनेयजनाशयानुशयवशादेते¹ द्वे ए[135^a]व²
चत्वारि कृत्वा कथितानि । अमीषां द्वयोरेवान्तर्भावात् । तथा
हि दुःखसमुदयमार्गसत्यानि सृष्टिसत्त्वभावतया सृष्टिसत्ये ऽन्त-
र्भवन्ति । निरोधसत्यं तु परमार्थसत्यं इति न कश्चिद्विरोधः ॥

स्यादेतत्सृष्टिरविद्योपदर्शितात्मतया ऽभूतममारोपस्वरूप-
10 त्वाद्विचाराच्छतशो³ विशीर्यमाणापि कथं सत्यमिति । एतदापि
सत्यं । किं तु लोकाध्यवसायतः सृष्टिसत्यमित्युच्यते । लोक
एव हि सृष्टिसत्यमिह⁴ प्रतिपन्नः । तदनुवृत्त्या भगवद्भिरपि
तथैवानपेक्षिततत्त्वार्थिभिः सृष्टिसत्यमुच्यते । अत एव लोक-
सृष्टिसत्यं चेति शास्त्रे ऽपि विशेष उक्त आचार्यपादैः । वस्तु-
15 तस्तु परमार्थ एवैक सत्यमतो न का चित्त्वतिरिति ॥

¹ *bsam pa dan la'u a'ñal nye shan ge* in conformity to the *anucaya* and to the *āśaya*

² The folio numbered 135 (letter number) is wanting - We give this portion from the Maith Ms

³ *ātma* wanting in Tib

⁴ Ms *vicarāt bhūtaśo* - Tib *lan bi pa yhoan du ñams par n'u na*

⁵ Ms *lokā eva* *pratyaparāh*

⁶ *samvrti* supported by Tib

⁷ So Ms - Tib *bcam ldan lidas kys lyan de kho nas don de ñal btan sñoms su bzhaq nas*

⁸ Ms *uktam anucāryapadaih* - *Qā-tu* = *Madhyamakamūla* XXIV 8 - *Ācārya* = *Nāgārjuna*

यथोक्तं भगवता । एकमेव भिन्नं परमं सत्यं यदुता-
प्रमोषधर्मं निर्वाणं सर्वसंस्काराश्च मृषा मोषधर्माणं इति^१ ॥

सत्यद्वयमिदमुक्तं । तत्राविद्योपप्लुतचेतसां तत्स्वभावतया
संवृत्तिसत्यमिति प्रतीतं । परमार्थसत्यं तु न ज्ञायते कौटुम्बि-
स्वभाव किलक्षणमिति । अतो वक्तव्यं तत्स्वरूपमिति । अतः
आह बुद्धेरगोचरस्त्वमिति ।

बुद्धेः सर्वज्ञानानां । समतिक्रान्तमर्वज्ञानविषयत्वादगोचरः ।
अविषयः । केन चित्रकारेण तत्सर्वबुद्धिविषयौकर्तुं न शक्यत
इति यावत् । इति कथं तत्स्वरूपं प्रतिपादयितुं शक्यं । तथा
हि सर्वप्रपञ्चविनिमुक्तस्वभाव परमार्थसत्यं तत्त्वं । अतः सर्वो- 10
पाधिगृह्यत्वत्कथं कथा चित्कल्पनया पश्यते । कल्पनासमति-
क्रान्तस्वरूपं च शब्दानामविषयः । विकल्पजन्मानो हि शब्दा
विकल्पधियामविषये [न] प्रवर्तितुमुत्सहन्ते । तस्मात्सकलविक-
ल्पाभिलाषविकलत्वादनारोपितमसां वृत्तमनभिलाषं परमार्थतत्त्वं
कथमिव प्रतिपादयितुं शक्यते । तथापि भाजनश्रोतृजनानु- 15
ग्रहार्थं [परिकल्पमुपादाय]^० संवृत्या निदर्शनोपदर्शनेन किं
चिदभिधीयते ॥

1 Quoted *Madhyamika* (Buddh. Bodhi), p. 414, n. 2 — Tho. Ms. has *u dāta*
pramōṣadharmam nirvāṇam

2 Ms. *tatsarva evaṣṇatāram*, Tib. *blo de thams cad-kyis*

3 *satya*, from Tib.

4 *nyādhā* = *khyad pa*

5 Ms. *abhidāna*, *utsāhate*

6 Ms. *tadbhāṣanasamārtiya*, Tib. *nyons su bitag pa bzun-nas kun rdzob-*
kyi bde'i pa dpe ñe bar- = *samārtisatyanidāyana*⁰

यथा तिमिरप्रभावात्तैमिरिकः^१ सर्वमाकाशदेश केशोण्डुक-
मण्डितमितस्ततो मुखं विक्षिपन्नपि पश्यति । तथा कुर्वन्तमवे-
त्यातैमिरिकः किमयं करोतीति तस्मिन्पमुपसृत्य तदुपलब्ध-
केशप्रणिहितलोचनो ऽपि न केशाकृतिमुपलभते । नापि तत्के-
५ शाधिकरणान् भावाभावादिविशेषान् परिकल्पयति । यदा
पुनरसौ तैमिरिको ऽतैमिरिकाय स्वाभिप्राय प्रकाशयति
केशानिह पश्यामीति^२ । तदा तद्विकन्यापसारणाय तस्मै यथा-
भूतमसौ ब्रवीति । नात्र केशाः सन्तीति तैमिरिकोपलब्धानु-
रोधेन प्रतिषेधपरमेव वचनमाह । न च तेन^३ तथा प्रतिपाद-
१० यतापि कस्य चित्प्रतिषेधः कृतो भवति विधान वा । तच्च
केशानां तत्त्व यत्तैमिरिकः पश्यति तत्रतैमिरिकः^४ ॥

एवमविद्यातिमिरोपघातादतत्त्वदृशो बाला यदेतस्त्वन्ध-
धात्वायतनादिस्वरूपमुपलभन्ते^५ तदेषां सांवृत रूपं । तानेव
स्वन्धादीन्नेन स्वभावेन^६ निरस्तसमस्ताविद्यावासना बुद्धा भग-
१५ वन्तः पश्यन्ति । अतैमिरिकोपलब्धकेशदर्शनन्यायेन^७ । तदेषां
परमार्थसत्यमिति ।

१ Ms. *tamirasi bhavati* — Tib. *rab rjib gyi mtshus*

२ Tib. = *keca iha santati*

३ Tib. *de rnam kyi* = *tañ*

४ According to the Tib. — Ms. *quad ataimirikañ tan na tamirikañ*

५ So Ms., Tib. = *upaghatat tattvadriśo samyagm upalabhante* — *na upalabhante* is wrong, *tattvadriśo* very questionable

६ Tib. *de bzhiñ gan qis* — Query *ñan bzhiñ*

७ Tib. = *ataimirikadarśanannyaena* — ° *upalabdhakeṣa*, given by Maith.

Ms., is doubtful.

यदाह शास्त्रवित् ।

विकल्पितं यत्तिमिरप्रभावात्¹

केशादिरूप वितथ तदेव ।

येनात्म[136^a]ना² पश्यति शुद्धदृष्टि-

स्तत्त्वमित्येवमिहाप्यवैहि ॥ इति ।

5

इति परमार्थतोऽवाच्यमपि परमार्थतत्त्व दृष्टान्तद्वारेण
सवृत्तिमुपादाय कथं चिन्कयितं । न तु तद्गोषसावृत्तव्यवहार-
विरहितस्वभावं वस्तुतो वक्तुं शक्यत इति ॥ यदुक्तं ।

अनक्षरस्य धर्मस्य श्रुतिः का देशना च का ।

श्रूयते देश्यते चार्थः समारोपादनक्षरः ॥ इति³ ।

10

तस्माद्भवहारमत्य एव स्थित्वा परमार्था देश्यते । परमार्थ-
देश्यनावगमाच्च परमार्थाधिगमो भवति । तस्यास्तदुपायत्वात् ।
यदुक्तं शास्त्रे⁴

व्यवहारमनाश्रित्य परमार्था न देश्यते ।

परमार्थमनागस्य निर्वाण नाधिगम्यते ॥ इति

15

एव परमार्थदेश्यनोपायभूता परमार्थाधिगमस्योपेयभूता
इति⁵ । अन्यथा तस्य देश्यितुमशक्यत्वात् ॥ ननु च तथाविध-

¹ Ms. svabhava

² The letter and figure-numerals concord again as the lacuna has not been noticed by the second hand (figure numerals)

³ = *Madhyamahakarata*, VI 29 — Cāśīnavid = Candrakīrti

⁴ Quoted with the reading *deśyate cāpi* in *Madhy. vṛtti*, ad XV 2 (fol. 78 b), *uktam bhaṅgata* — Our Tibetan version has *don*, supporting *decyate carthah*

⁵ = *Madhyamakamule* — This stanza = XXIV 10

⁶ Wanting in Maith — Given by Nep. and Tib.

मपि तथाविधबुद्धिविषयः परमार्थतः किं न भवतीत्यत्राह ।
बुद्धिः संवृतिरुच्यते इति । सर्वा हि बुद्धिरालम्बननिरालम्बन-
तया^१ विकल्पस्वभावा । विकल्पश्च सर्व एवाविद्यास्वभावः । अव-
स्तुयाहित्वात् । यदाह ।

१ विकल्पः स्वयमेवाथमविद्यारूपतां गतः । इति ।^२

अविद्या च संवृतिः । इति नैव का चिद्बुद्धिः पारमार्थिक-
रूपघाहिणौ परमार्थतो युज्यते । अन्यथा संवृतबुद्धिग्राह्यतया
परमार्थरूपतैव तस्य हीयेत । परमार्थस्य वस्तुतः संवृतज्ञाना-
विषयत्वात् ॥

१० तत्र चेदमुक्त भगवतार्थसत्यदयावतारे । यदि हि देवपुत्र
परमार्थतः परमार्थसत्यं कायवाङ्मनसां विषयतामुपगच्छेत् ।
न तत्परमार्थसत्यमिति मत्स्यां गच्छेत् । संवृतिसत्यमेव तद्भ-
[130^b वेत् । अपि तु देवपुत्र परमार्थसत्यं सर्वव्यवहारममति-
क्रान्तं निर्विगेष । असमुत्पन्नमनिरुद्धं । अभिधेयाभिधानज्ञेय-
१५ ज्ञानविगत । यावत्सर्वाकारवरोपेतसर्वज्ञज्ञानविषयभावममति-
क्रान्तं^३ परमार्थसत्यमिति विस्तरः ।

अत एव तद्विषयः सर्वकल्पनानां यद्भावाभाव[स्व]परभाव-
सत्यासत्यग्राश्रतोच्छेदनित्यानित्यसुखदुःखगुच्यगुस्थ्यात्मामाना-

^१ ^२ *nyalambana* wanting in Maith — Tib. has *snan br dan mi snan ba*
ñid kyis = abhasānabhasataya

^३ Prose in our Tib. version, but metrical in Vibhūticāndra's Commentary

^४ ^५ *nyayabhāva*, *bhāva* wanting in Tib. *ñid las lida-ya*

त्मशून्याशून्यलक्षणैकत्वान्यतोत्पादननिरोधादयो^१ विशेषास्तत्त्वस्य न
संभवन्ति । अभीषां सांघृतधर्मत्वात् ॥

एतदुक्तं भगवता पितापुत्रसमागमे^२ । एतावच्चैव ज्ञेयं
यदुत सृष्टिः परमार्थस्य । तच्च भगवता शून्यतः सुदृष्ट सुवि-
दित सुसाक्षात्कृत । तेन सर्वज्ञ इत्युच्यते । तत्र सृष्टिलोक- 5
प्रचारतस्तथागतेन दृष्टा । यः पुनः परमार्थः सोऽनभिलाष्यः ।
अनाज्ञेयः । अपरिज्ञेयः । अविज्ञेयः । अदेगितः । अपका-
गितः । यावदक्रियः । अकरणः । यावन्न लाभो नालाभो न
सुख न दुःख न यशो नायशो न रूप नारूपमित्यादि ।

इति प्रत्यस्तमितममन्तसांघृतवस्तुविशेषमशेषोपाधिविविक्त- 10
मुक्तमनन्तवस्तुविस्तरव्यापिजानालोकावभाषितान्तरात्मना भग-
वता परमार्थमत्यमिति । तदेतदार्याणामेव स्वसविदितस्वभाव-
तया प्रत्यात्मवेद्य । अतस्तदेवात्र प्रमाण । सृष्टिसत्य तु लोक-
व्यवहारमाश्रित्य प्रकाशित । तदेवं यथावद्विभागतः सत्यद्वय-
परिज्ञानादविपरितो धर्मप्रविचय उपजायते ॥ 15

एवं सृष्टिपरमार्थभेदेन द्विविधं सत्य व्यवस्थाप्य तदधि-
कृतस्य लोकोऽपि द्विविध एवेत्युपदर्शयन्नाह [137^a] । तत्र
लोक इत्यादि ।

^१ ° abhīva-svapāra , see from Tib. *am dan gzhan gyi dngos po — lakṣaṇa*
wanting in Tib. -- *acog dan du ma dan — chakranānāta*

^२ The same quotation occurs infra ad IX 155.

^३ So Nep — *Maith ta eva — Tib de find*

तत्र लोको द्विधा दृष्टो योगी प्राकृतकस्तथा ।

'तत्र प्राकृतको लोको योगिलोकेन बाध्यते ॥ ३

तत्र तयोः संवृतिपरमार्थसत्ययोरधिकृतो^१ व्यवस्थितस्तत्सत्य-
प्रतिपत्तेति यावत् । लोको जनः । द्विधा द्विप्रकारः । संवृति-
५ परमार्थसत्यवेदी । लोक इति समुदायवचनं । तेन राग्निदय-
मित्यर्थः । दृष्ट इति प्रतिपन्नः । युक्तेरागमाच्च । कथं कृत्वा
द्विधेत्याह योगी प्राकृतकस्तथेति । योग समाधिः सर्वधर्मा-
नुपलम्भलक्षणः । सोऽस्यास्तीति योगी । लोक इत्येकः प्रकारो
राग्निः । तथा प्रकृतिः ससारप्रवृत्तेः कारणमविद्या तृष्णा ।
10 तस्या जात इति प्राकृतः । प्राकृत एव प्राकृतको लोक इति
द्वितीयः । तत्र योगी प्रधानतत्त्वमविपरीतं पश्यति । प्राकृत-
कश्च विपर्यस्त वस्तुतत्त्व पश्यति^६ भ्रान्तत्वात् ।

स्यादेतत् । उभयोरपि यथास्वं तत्त्वदर्शिवात्कतरं पुन-
रनयोर्भ्रान्तिमानसु य एवान्यतरेण बाध्यते । कः पुनरनयोः
15 केन बाध्यत इत्याह तत्रेत्यादि । तत्रेति सप्तम्या समुदाय-
निर्देशः । निर्धारणे च सप्तमी^१ । तत्र तयोर्योगिप्राकृतकयो-

1 With this line and the following one (4 A) compare Ariyadeva's *Uttara-
cūdhīprakāśana*, 83 (J A S.B. LXVII, p. 182) *vātha prakṛitiko* .

१ dhan bar gnas-pa

२ Maith 'anupalambhaṣṭṇyatāl'—'anyata' wanting in Tib

३ phal pa ſid phal pa ſin la hṣiq -rten

४ Maith has *adhyavaśyatiti* , but Tib *mthon*

५ *bdun par mtha can sbyrn btan bar tshiq dan dmigs kṛis dgar ba la bdun
pao*

लोकयोर्मध्ये प्राकृतको लोकः प्राकृतकत्वजात्या समुदाया-
 स्मिर्धार्यते । निर्धार्य च बाध्यत इति बाधनं विधीयते^१ ॥
 केनेत्यपेक्षायामाह योगिलोकेनेति । योग्येव लोको योगि-
 लोकः । तेन बाध्यत इति विपर्यस्तमतिर्व्यवस्थाप्यते । कथं
 धीविशेषेणेति योजनीयं^२ । न तु योगी प्राकृतकेन बाध्यते । 5

इदमिहाभिमत । यथा विभ्रमाहितसद्भावं तिमिरोपहत-
 चक्षुषो ऽसद्भूतकेशोण्डुकादिदर्शिनो ज्ञान यथावस्थितवस्तुतत्त्व-
 याहिणो ऽतैमिरिकज्ञानेन^३ बाध्यते । न तथा तैमिरिकज्ञाने-
 नातैमिरिकज्ञान बाध्यते । एवमविद्यामल्लतिमिरदूषितबुद्धि-
 चक्षुषो^४ विपरीतवस्तुस्वरूपयाहिणः प्राकृतकस्य ज्ञानं प्रज्ञा- 10
 सलिलच्छालितविगतमलानास्रवज्ञानचक्षुषो^५ भावनिजतत्त्ववेदिनो
 योगिलोकस्य ज्ञानेन बाध्यते । न पुनरितरज्ञानेन योगि-
 ज्ञानमिति ।

तथा चोक्तं^६ ।

न बाधते ज्ञानमतै[137^b]मिराणां
 यथोपलब्धं^७ तिमिरेक्षणानां ।

15

^१ Maith *nu dhāryate bādhyate bādhenā udhryate* — Tib. *dmigs kyas bsal-
 ba yin-te dmigs kyas bsal nas kyan gnod ces pa m gnod par brjod-dø.*

^२ See infra p 370 l 11

^३ Maith adds *tasmirikajñānam*.

^४ ° *buddhi* ° wanting in Nep, given by Maith. and Tib.

^५ *Qes rab chus bkruś pa mtshau ūd-can dri-ma dan bral la.*

^६ *Madhyama-tāvātāre*, VI 27

^७ So Nep — Maith ° *labdhik* — See infra p 378, l 14

तथामलज्ञानतिरस्कृतानां

धियास्ति बाधा न धियोऽमलायाः ॥ इति ॥

तस्मात्प्राकृतज्ञानमेव भ्रान्तमिति बाध्यते ॥ अथ किं प्राकृता
एव बाध्यन्ते । योगिभिरुत योगिनोऽपीत्याह बाध्यन्त इत्यादि ।

5 बाध्यन्ते धीविशेषेण योगिनोऽप्युत्तरोत्तरैः ।

योगिनोऽपि योगिभिरपरापरैर्बाध्यन्ते । न केवलं प्राकृतका
इत्यपिशब्दस्यार्थः । किंभूतैरुत्तरोत्तरैः । उत्तरे चोत्तरे चोत्त-
रोत्तरास्तैः । तारतम्यभेदावस्थितगुणविशेषप्रतिलम्बोत्कर्षप्राप्तै-
रधिकाधिकैरित्यर्थः । तदपेक्षयापचितगुणा^१ अधराधरे

10 बाध्यन्ते । ज्ञानमाहात्म्यादिभिरभिभूयन्ते ।

कथं धीविशेषेणेति । धियो ज्ञानस्य प्रज्ञाया विशेषस्तत्तदा-
वरणविगमात्प्रकर्षः । तेन । उपलक्षणं चेत् । ध्यानसमाधिसमा-
पत्यादिविशेषेणापि । तथा हि प्रसुदिताग्यप्रथमभूमिलामिनो
बोधिसत्त्वस्य ज्ञानादिगुणापेक्षया तदुत्तरविमलामिधानद्वितीय-

15 भूमिलामिनो बोधिसत्त्वस्य ज्ञानप्रभावादयो गुणा विशिष्यन्ते ।

एवमन्येषामप्युत्तरोत्तरभूमिलामिनां वेदितव्यं । तथा प्रथम-
ध्यानादिलामिनामप्युत्तरोत्तरैर्बाधनं योजनीयं । यावत्सास्त्रवा-
णामनास्त्रवैरिति ॥

¹ The Tib translation of the *Madhyamakarātāna* (de bzhin dāi mod ye-
ces spans pa'i bloṣ) is literally accurate, our Tib translation is very good (de-
bzhin ces pa dāi mai dban gyur paṣ = tathā m dāi ṣāṅgānādhūnyā).

² Nep from a second hand. *ṣapacaya qunā*

स्थादेतत् । सत्यपि योगिनां धियो विशेषे प्राकृतज्ञानं भ्रान्त-
मिति कथमवगमयितुं शक्यत इत्याह । दृष्टान्तेनोभयेष्टेनेति ।

दृष्टान्तेनोभयेष्टेन कार्यार्थमविचारतः ॥ ४

उभयेषां योगिप्राकृतकानामिष्टोऽभिमतस्तेन दृष्टान्तेन
निदर्शनेन । य एष सूत्रेषु भगवता मायामरीचिगन्धर्वनगर- 5
प्रतिबिम्बादिरुक्तो दृष्टान्तः स चोभयेषामपि निःस्वभावतया
प्रसिद्धः । तस्मात्^[138a]धर्म्येण सर्वधर्माणां निःस्वभावत्वप्रतिपाद-
नात् । तथा हि ये तावत्सर्वजनप्रतिपन्नस्वरूपा रूपादयः । ते
योगिनामेव परमार्थसत्याधिगमाच्चिःस्वभावतया सिद्धाः । ये
पुनरिमे स्वप्नमायादिषूपलब्धास्ते प्राकृतकानामपि । अतस्तत्रो- 10
भयोरपि विप्रतिपत्तेरभावादृष्टान्तधर्मता न विहन्यते ॥ येषां तु
मीमांसकादीनां देशकालान्यथात्मकं वस्त्वेव तत्तथा प्रतिभासत¹
इति मतं तेऽन्यत्र² निराकृता इति न तन्मतमिह निरस्यते ॥
ये तु स्वयूथ्याश्चित्तमेव वस्तुसत्त्वप्रादिषु तथा प्रतिभासत इति
मन्यन्ते । तेऽपि यथावसरमगतः स्वसवेदननिराकरणाच्चिरा- 15
करिष्यन्ते³ ॥ युक्तिसिद्धमपि । उभयसिद्धमेव । अतस्तेन दृष्टान्तेन
विपरीतवस्तुस्वरूपयाहितया प्राकृतकज्ञानं भ्रान्तमिति व्यवस्था-
यते । एवं योगिनामपि⁴ यथासभवं वक्तव्यं ॥

1 *Yat dan dus gzhan spyi bdag ñul ñul de de bzhin du sman ba yan-*
no For *Uttaramimāmsā*, see *Bhāṣyaśāstra*, 3, 213 (Col G A Jacob)

2 In some other treatise

3 *svayūthyah* = *Vijñānamātravādinah* — See infra ad IX 17, 18

4 Tib = *yoṅjñānam*

ननु यदि निःस्वभावाः सर्वभावा इति वस्तुतत्त्वं कथं तर्हि सर्वसत्त्वसमुद्भरणशयेन दानादिषु संभारपरिपूरणार्थं तत्त्ववेदिनामपि बोधिसत्त्वानां प्रवृत्तिः । तेषामपि निःस्वभावत्वात् । इत्यत आह । कार्यार्थमविचारत इति ।

- 5 कार्यं साध्यं । उपादेयं । फलमुच्यते । तदर्थं तस्मिन्निमित्तमविचारतः । अविचारेण तद्धेतौ प्रवर्तनात् । तथाभूतेष्वपि तच्चेदप्रत्ययतानियमस्य विद्यमानत्वात् । न हेतुफलभावस्य निरोधः ।

- एतदुक्तं भवति । यद्यपि मायादिस्वभावतया निःस्वभावा
10 दानादशस्तथापि त्रिकोटिपरिशुद्ध्या सादरादियोगेनाभ्यस्यमानास्तथाभूता अपि परमार्थाधिगमाय हेतु^[135b]भावमापद्यन्ते । तेषां तदुपायत्वात् । प्रतीत्यसमुत्पादस्य चाचिन्त्यत्वात् । एतादृशादेव हेतोरेतादृशं फलमधिगम्यते । तस्य तदुपेयत्वात्¹ । तदुक्तं ।

- 15 उपायभूतं व्यवहारसत्य-

मुपेयभूतं परमार्थसत्यं । इति² ॥

अवश्यं चैतदेव³ । अन्यथा मार्गाभ्यासतः⁴ समसावस्थाया निर्मलावस्था सविकल्पावस्थाया निर्विकल्पावस्था कथमुत्पद्येत । तस्याः परमार्थतत्त्वभावत्वात् । अन्यत्रापि समानमेतत् ।

¹ So Nep and Tib — Maith *tatpratayutāt*

² *Madhyamakāvatāra*, VI 80

³ So Nep and Tib — Maith *esstaiyam*

⁴ Nep adds *samala as'hā*

सर्वधर्माणं परमार्थतो निःस्वभावत्वात् । हेतुरूपं च सर्वत्र
फलमिष्यते । अतः सांघातादपि निःस्वभावाद्धेतोर्निःस्वभावता-
धिगम एव फलं । कथमन्यथा संसृतादपि मार्गादसंस्कृतं निर्वाण-
मवाप्येत । इति दानादथो वस्तुतो निःस्वभावा अपि परमार्थ-
तत्त्वाधिगमाय सर्वसत्त्वेषु करुणायमानैर्बोधिसत्त्वैरुपादीयन्ते । 5
अन्यथा परमार्थाधिगमायोगात् । ततो दानादिषु प्रवृत्तिर-
निवारिता । एवमिष्टानिष्टफलप्राप्तिपरिहारार्थिनां कुशला-
कुशल्योः प्रवृत्तिनिवृत्तौ वक्तव्ये । एतत्पुनः पञ्चाङ्गुलीकरिष्यते ॥

स्यादेतत् । यदेतन्मायादिस्मान्स्वभावं वस्तुरूपं योगिनः
प्रतिपद्यन्ते तदेव यदि प्राकृतकोऽपि जनः प्रतिपद्यते क्व तर्हि 10
विप्रतिपत्तिरस्तीत्याह । लोकेनेत्यादि ।

लोकेन भावा दृश्यन्ते कल्पन्ते चापि तत्त्वतः ।

न तु मायावदित्यत्र विवादो योगिलोकयोः ॥ ५

लोकेन प्राकृतकजनेन । हेतुप्रत्ययं प्रतीत्य भवन्ति स्वरूप
कमन्त इति भावाः । न पुनः पारमार्थिक रूपं निजमेषा- 15
मस्ति । इति भावशब्देन निःस्वभावताभिधानं प्रतीयते ।
'सत्त्वरूपेण' न केवलं दृश्यन्ते कल्पन्ते चापि तत्त्वतः । यथा-
प्रतीतस्वभावेनैव परमार्थतोऽध्ववसीयन्ते । अ[139^a]भिनिविश्यन्त
इति यावत् । यदेतदस्मत्प्रतीतिगोचरो वस्तुरूपं तद्वास्तवमेवे-

- त्यभिमननात् । न तु मायावत् । न तु पुनर्यथा योगिना
 मायेव मायावत्स्वभावशून्या दृश्यन्ते परमार्थतस्तथा प्रतीयन्ते^१ ।
 इत्यत्रास्मिन् विवादो विप्रतिपत्तियोगिलोकयोः । योगिना
 सह लोकस्येत्यर्थः । तत्रप्रतिपत्ते वस्तुतत्त्वे लोकस्याप्रतिपत्तेः ।
 5 लोकेन सह वा योगिनः । तत्रप्रतिपत्ते योगिना यथार्थता-
 प्रतिषेधात् ॥ अयमभिप्रायः । सर्वभावानां सांघृतं पारमार्थिकं
 चेति रूपद्वयमस्ति । तत्र यत्सांघृतं तदेव लोकेन प्रतीयते ।
 यत्तु पारमार्थिकं तद्योगिनेत्युक्तं । यथा मायाकारनिर्मित-
 हस्त्यादिरूपमेव मन्त्रादिसामर्थ्याविभ्रमितलोचनो जनः पश्यति ।
 10 मायाकारस्तु तत्स्वभावादि^२ निजं तत्स्वरूपं । एवं योगि-
 लोकयोरपि यथायोग प्रतिपत्तव्यं ॥

अथापि स्यात् । यदेतत्समस्तजनसाधारणमर्थक्रियाचम^३
 प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीत वस्तुरूप तत्कथमपक्वोतु शक्यत इति परस्य
 हृदयमाशङ्क्याह प्रत्यक्षमपीत्यादि ।

15 प्रत्यक्षमपि रूपादि प्रसिद्धा न प्रमाणतः ।

यदपि च प्रत्यक्षमभिधीयते रूपादि । आदिशब्देन शब्दादि
 वेदनादि गृह्यते । तदपि प्रसिद्धा रूढ्या^४ लोकप्रवादेन न
 प्रमाणतः । न प्रमाणेनाधिगतं सत्प्रत्यक्षं रूपादीति सबन्धः ।

1 So Nep and Tib —Maith *māyā tatha lokena pratīyante*

2 So MsS and Tib

3 See *Sarvadāṣ*, French translation, n. 20 (Musson 1901)

4 For this reading I am indebted to Prof H Kern —Maith *śūcya* —Nep
 has *śūcā* from a second hand —Not translated in Tib

सांख्यवहारिकप्रमाणत्वात्प्रत्यक्षादीनां तदधिगतं सांवृतमेव
रूपादि । न च लौकिकप्रमाणसमधिगम्यं तात्त्विकं रूपं सर्व-
जनानां तत्त्ववेदित्वप्रसङ्गात् । यदाह ।

इन्द्रियैरूपलभ्यं यत्तत्तत्त्वेन भवेद्यदि ।

जातास्तत्त्वविदो बालास्तत्त्वज्ञानेन किं तदा ॥ इति । 5

तस्मात्प्रत्यक्षमपि न प्रमाणेनाधिगतं ॥

रूपादि तत्त्वं प्रत्यक्षमपि यदि न प्रमाणाधिगतं कथं
तत्प्रसिद्धिः । प्रसिद्धिश्चेत्कथं मृषेत्यत्राह । अशुच्यादिष्वित्यादि ।

अशुच्यादिषु शुच्यादिप्रसिद्धिरिव सा मृषा ॥ ६

यथा च परमार्थतोऽशुचिनि स्त्रीकलेवरादौ तदासक्ति- 10
विपर्यस्तचेतसां शुचिबुद्धिरुपजायते । आदिशब्दादनित्यादौ
नित्यादिबुद्धिर्गृह्यते । सा चातस्मिन्नुद्बुद्धान्मृषा वितथयाहिणी-
त्यर्थः । तद्वदियं रूपादावपीत्यविशेष ।

यदि न प्रत्यक्षप्रमाणात्तत्प्रसिद्धिः । आगमात्तर्हि भविष्यति ।
तथा हि स्कन्धधातवायतनादिस्वभावतया भगवता भावाः 15
सूचे देहिता चणिकादिस्वभावतया च । तत्रेदमुक्तं भगवता ।
सर्वं सर्वमिति² ब्राह्मणं यावदेव पञ्च स्कन्धाः । द्वादशायतनानि ।
अष्टादश धातव इति ॥ तथा ।

1 Reference to the four viparyasah

2 So Nep and Tib — Mouth has *atam sattram ita*

चणिकाः सर्वसंस्कारा अस्त्रिराणां कुतः क्रिया ।

भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ॥ इति^१ ।

न च मायादिस्वभावानां चणिकाचणिकादिधर्मताप्रति-
पादनमुचितं । निःस्वभावानां कस्य चिस्वभावस्याभावात् ।

5 तत्कथममी न परमार्थसन्त इत्यत्राह लोकावतारणेत्यादि ।

लोकावतारणार्थं च भावा नाथेन देशिताः ।

तत्त्वतः क्षणिका नैते संवृत्या चेद्विरुध्यते ॥ ७

लोकानां भावाभिवेष्टिनां स्कन्धादिदेशनावेनेयानां सत्त्वा-
नामापाततः^२ शून्यतादेशनानधिकृतानां शून्यतायामवतारणार्थं
10 सुकुमारोपक्रमेण प्रवर्तनाय । सो हेतौ । यस्माद्भावाः स्कन्धा-
यतनादिलक्षणाः । वस्तुतो निःस्वभावत्वेऽपि सर्वधर्माणां । नाथेन
नरकादिदुःखात्मत्वान् परित्रायमाणेनाभ्युदयनिःश्रेयससुख प्राप-
यता सत्त्वाशयादिवेदिना बुद्धेन भगवता देशिताः प्रकाशिताः ।
न तु परमार्थतः । तस्मान्न सूत्रविरोधः ॥ तदुक्तं ।

15 ममेत्यहमिति प्रोक्तं यथा कार्यवशाज्जिनैः ।

तथा कार्यवशात्प्रोक्ताः स्कन्धायतनधातवः ॥ इति^३ ॥

यदि न परमार्थतो दे[^{140^a}]शिताः कथं तर्हि ते चणिका
इत्याह । तत्त्वतः क्षणिका नैत इति । तत्त्वतः परमार्थतो

¹ The first line is quoted in Kumāri's *Tantravāit* p 170 10, the second in *Bhūmāti* (Calcutta, 1891) p 361 3 (bhūti vesām), both in *Nyāyabinduṣūtrī vāpaksā*—See *Album Kern*, p 112, n 1

² = re zing

³ *Yuktiṣaṣṭika*, by Nāgārjuna, fol 27 a 2 (Mdo XVII)

निःस्वभावत्वाच्चणिका अपि न भवन्ति । एते । इमे भावाः ।
 चणिकादिदेशना वैनेयानां तत्स्वभावताप्रकाशनात्^१ । यदि न
 तत्त्वतः चणिकाः कथं तर्हि देशनायामपि कथिता इति मनसि
 निधाय परः संवृत्या चेत्^२ । यदि संवृत्या चणिका अभि-
 धीयन्त इत्युच्यते^३ । इत्युत्तरमाशङ्क्य दूषयति । तदा विरुध्यते । ५
 संवृत्या चणिका न परमार्थत इति विरुध्यते । न संगच्छते ।
 अचणिकतया प्रतीतेः प्रतीतिविरोधः^४ । सांख्यवहारिभि-
 रचणिकत्वप्रतीतेः । न चणिकत्वं संवृतं रूपमिति यावत्^५ ।
 एतत्सिद्धान्तवादी परिहरति न दोषो योगिसंवृत्येति ।

न दोषो योगिसंवृत्या लाकात्ते^६ तत्त्वदर्शिनः । 10

अन्यथा लोकवाधा स्यादशुचिस्त्रीनिरूपणे ॥ ८

नाथं प्रतीतिविरोधलक्षणो दोषः । कुतः । योगिनां पुद्गल-
 नैरात्म्यसमाधिलभिनां^७ या संवृतिर्व्यवहारस्तथा चणिकतया

^१ So Mss — Tib skad cig ma la sog pas (२) hstan pa (r) gdul bya rnams la
 denan bzhin hstan pa phyu

^२ So Mss — According to Tib āha samvṛtyā cād iti

^३ Mss ucyaṅto

^४ Things being perceived as permanent, there is opposition by the percep-
 tion — Tib skad cig ma ma yin pa (r) stogs pa dan hgal lo = akṣanikatayā pratīter
 vṛodhaḥ.

^५ Tib tha sñad-pa-rnams kyis skad cig ma ma yin pa de-kho na nīd du
 stogs pa dan kun idzob kyī ran bzhin zhi s-pa ni hgal lo zhes paṅ don to ..
 akṣanikatā vasya tattvena pratītibh sāmvyūtam rūpam ceti vṛodha ity arthah

^६ So M — Mināev has lokānte

^७ Bdg med paṅ tin ne

प्रतीतेः ॥ अथमभिप्रायः । यदि नामार्वाग्दर्शनैः क्षणिकत्वं न प्रतीयते । तथापि योगिव्यवहारगोचरः । योगिव्यवहारो ऽपि संवृतिरूपतां न जहाति बुद्धिः संवृतिरुच्यते इति वचनात्^१ । न च प्रतीतिबाधित बाधितमेव । तथाविधायाः प्रतीते-

5 रप्रमाणत्वात् ।

कुतः पुनरेतत्सांवृतमपि क्षणिकत्वादि योगिन एव पश्यन्ति । नार्वाग्दर्शन इत्याह । लोकात्ते तत्त्वदर्शन इति । लोकादर्वाचौनदर्शनात्सकाशान्ते योगिनस्तत्त्वदर्शिनः । अतीन्द्रिय-
दर्शिनः । हेतुपदमेतत् । यस्मात्तत्त्वदर्शिनस्ते तस्मात्क्षणिक-
10 नैराभ्यादि लोकाप्रतीतमपि प्रतिपद्यन्ते । अत एव न तेषां लोकप्रतीतिबाधा ।

अवश्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह । अन्यथेत्यादि । अन्यथा यदि चैवं [140^b] न स्वीक्रियते । तदा भवद्भ्युपगतेऽपि लोकबाधा स्यात् । कुत्र । अशुचिस्त्रीनिरूपण इति । अशुचिभावनासमये^२ ।
15 अशुचीति स्त्रियाः कामिन्या निरूपणे विभावनायां लोकबाधा स्यात् । लोकप्रतीतेन विरोधो भवेत् । लोकेन अशुचिस्त्रीभावतया स्त्रीशरीरस्थाध्यवसानात् । तस्मान्न लोकप्रतीतेन योगिदर्शन-
बाधेति । अत्र

यथोपलब्ध^३ तिमिरेक्षणानां

1 See supra p 352, l 4

2 Nep Ms has *asubhābhā*

3 First hand *upatādhi*, 1 erased, see above, p 360, l 15

इत्यादिनोपचयहेतुत्वेन^१ योजनीयं ॥ इति नागमादपि
भावानां परमार्थतः सिद्धिरस्ति । तस्मान्मायास्वप्नादिस्वभावाः
सर्वधर्मा इति निश्चितमेतत् ॥

स्यादेतत् । यदि सर्वव्यापिनी मायोपमस्वभावता । बुद्धोऽपि
तर्हि मायोपमः स्वप्नोपमः स्यात् । उक्तं चैतद्भगवत्यां^२ । एवमुक्ते 5
सुभूतिस्तान् देवपुत्रानेतद्वोचत् । मायोपमास्ते देवपुत्राः
सत्त्वाः । स्वप्नोपमास्ते देवपुत्राः सत्त्वा इति हि माया च
सत्त्वाश्चादयमेतद्वैधीकारं^३ । सर्वधर्मा अपि देवपुत्रा मायोपमाः
स्वप्नोपमाः । स्रोतश्चापन्नोऽपि मायोपमः स्वप्नोपमः । स्रोत-
श्चापत्तिफलमपि मायोपम स्वप्नोपमं । एवं सकृदागाम्यपि 10
सकृदागामिफलमपि । अनागाम्यपि अनागामिफलमपि । अर्ह-
न्नपि अर्हत्वमपि मायोपम स्वप्नोपमं । प्रत्येकबुद्धोऽपि मायोपमः
स्वप्नोपमः । प्रत्येकबुद्धत्वमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । सम्यक्संबुद्धोऽपि
मायोपमः स्वप्नोपमः । सम्यक्संबुद्धत्वमपि मायोपम स्वप्नोपमं ।
यावन्निर्वाणमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । सचेन्ननिर्वाणादपि कश्चिद्भ्रमो^४ 15
विशिष्टतरः स्यात्तमप्यहं मायोपमं स्वप्नोपम [141^a] वदामि^६ ॥

^१ *upacayahetu'* = lhag-pu gnan tslugz

^२ Quoted in *Madh-utthi*, Chapter XVII in line —Some various readings, our text is abridged

^३ *advaidhikāna*, wanting in P W —The Ms has °कार not कार

^४ *dhamo nistatarah* = khyad par du hphags-pai chos

^६ *Madh-utthi*, has *vadeyam* —No final clause (*th=zhes te*) in Mss —
Comp the *Mahāprajñāpāramitāsūtra* quoted by *Tetsuo Suzuki*, *Awakening of faith in the Mahāyāna*, p 100, n 1 “Even Nivāna is like a mirage, like a dream Nay, if there be something superior to Nivāna, I declare it is also like a mirage like a dream ”

एवं कथं तत्र सत्कारापकारयोः पुण्यपापसमुद्भव इति
परस्याभिप्रायमाशङ्कयन्नाह । मायोपमादित्यादि ।

मायोपमाज्जिनात्पुण्यं सद्भावेऽपि कथं यथा ।

यदि भगवानपि मायोपमस्वभावः । तदा मायोपमान्निः-
5 स्वभावाज्जिनाद्भवतः पुण्यं सुकृत पूजासत्कारपादवन्दनादिभिः¹
कथं यथा कथमिवेति मन्यसे । उपलक्षणं चैतत् । पापमपि
तदपकारे कथमिवेति द्रष्टव्यं । न हि मायाकारनिर्मितपुरुष-
सत्कारापकारयोः पुण्यपापप्रसूतिर्युक्तेति परस्याभिप्रायः ।

अत्र प्रागुक्तमेवोत्तरं । तथात्र परमेव परिपृच्छति । सद्भावे-
10 ऽपि कथं यथेति । सद्भावेऽपि परमार्थसत्यत्वेऽपि भगवतः
कथमिव पुण्यं । कथं यथेत्युभयत्रापि योजनीयं ।

अथमभिप्रायः । यथा कस्य चित्परमार्थसतो जिनात्पर-
मार्थसत्पुण्यमुपजायते । तथान्यस्य मायोपमान्मायोपममेवेत्या-
वयोर्न कश्चिद्विशेषः । इदं प्रत्ययतामात्रस्योभयसाधारणत्वात् ।
15 इति यदेवोत्तरं भवतां तदेवास्माकमपि नातिरिच्यते² किं
चित् । न च युक्तिसिद्धं परमार्थसद्गस्वरूपं किं चिदस्तीति
प्रतिपादितं ॥

भवतु नाम मायोपमादपि जिनात्पुण्यं । इदं तु कथं
समाधीयत³ इत्याह । यदि मायोपम इत्यादि ।

¹ Ms has *vandanādanādr̥h̥h̥h̥*, not supported by Tib

² *khyaḍ par cun zad kyan yod pa ma yin no = na kaḥ cid viḥesuh*

³ *de lta na yan hūi la lan yi ltaḥ hāebs zhes,*

यदि मायोपमः सत्त्वः किं पुनर्जायते मृतः ॥ ९

अथवा अन्यथाऽवतार्यते । यदि जिनोऽपि मायोपमः ।
का वार्त्ता तर्हि सांसारिकेषु सत्त्वेषु । तेऽपि तथेति ब्रूम ।
मायोपमास्ते देवपुत्राः सत्त्वा इति वचनात् । एवं सति
महान्दोषः प्रसज्यत इत्याह । यदीत्यादि । 5

यदि मायोपमो मायास्वभावसमानधर्मः सत्त्वः प्राणी ।
तदा किंपुनर्जायते मृतः । किमिति प्रश्ने अत्रमायां वा ।
किं पुनर्जायते । उत्पद्यते । मृतो निकायसभागतायाच्छ्रुतः ।
का[141¹]रणमत्र वक्तव्यं नैतद्युक्तमिति वा । न हि मायापुरुषो
विनष्टः पुनरुत्पद्यते । तस्मात्परमार्थसन्तो भावा इत्युपगन्तव्यं ॥ 10
नैतदुपगन्तव्यमित्याह । यावदित्यादि ।

यावत्प्रत्ययसामग्री तावन्मायापि वर्तते ।

यावत्कालं प्रत्ययानां कारणानां मन्त्रौषधादीनां सामग्री
समुदायः । समग्राणि कारणानि । तावत्कालं मायापि वर्तते ।
नार्वाग्निवर्तते । नापि ततः परं प्रवर्तते । एवं यावद्विद्याकर्म- 15
दृष्टणास्वभावा² सामग्री तावत्सत्त्वसतानमायापि वर्तते । इदं-
प्रत्ययतायत्तद्वृत्तित्वात्³ । यदि न परमार्थतः सत्त्वोऽस्ति । कथमा-
संसारं सत्त्वसतानः प्रवर्तते । न तु मायावदचिरमेव निवर्तते ।

1 See supra p 379, l 7

2 So Tib — Better avidyātrāṇakāma

3 gan ikven inams gañ ym-pa ni hjeṅ pai phyu lo

उक्तमत्र । यावत्प्रत्ययसामग्री तावत्प्रवर्तते^१ ।^२ यस्य तु तथा नास्ति स नानुवर्तते इति^३ ॥

अपि च न चिरकालावस्थितिः सम्यक्त्वव्यवस्थानिवन्धनमित्याह । दीर्घमतान इत्यादि ।

5 दीर्घसंतानमात्रेण कथं सत्त्वोऽस्ति सत्यतः ॥ १०

दीर्घश्चिरकालावस्थितः । संतानः प्रवाहः । स एव केवल-
स्तन्मात्र । तेन । कथमिति पृच्छति । केन प्रकारेण । सत्त्वोऽस्ति
विद्यते । सत्यतः परमार्थतः ॥ एतावांस्तु विशेषः । यस्य हि
दीर्घकालावस्थितिहेतुप्रत्ययविशेषोऽस्ति । स दीर्घकालमनु-
10 वर्तते । यस्य तु तथा नास्ति स नानुवर्तते इति । न तु तावता
सम्यङ्निश्चालं । तस्मान्मायास्वभावत्वेऽपि न पुनर्जन्मासंभवः ॥

एवं तर्हि यथा मायापुरुषवधादौ न प्राणातिपातः ।
तथा तदपरपुरुषवधादावपि न स्यादभिन्नस्वभावत्वादित्यत्राह ।
मायापुरुष इत्यादि ।

15 मायापुरुषघातादौ चित्ताभावान्न पापकं ।

मायापुरुषस्य घातादौ मारणादौ । आदिशब्देन तस्या-
दत्तादि गृह्यते^४ । समानेऽपि निःस्वभावत्वे चित्तस्य विज्ञानस्य
मायापुरुषसताने ऽभावात् । असत्त्वात् । न पापकं नाकुशल-

^१ Tib = *lāran mayā pīcawata*

^२ Wanting in Tibetan, see infra 1-9

^३ Dev has *sattātatah*

^४ Tib = *ma byin pa blun pa la sogs pa yin la = nāttāḍḍāḍḍā*

मुत्पद्यते प्राणातिपातादि । [141^a] पापमेव पापकं स्वार्थं
कन्विधानात्¹ । तत्रापि मारणाभिप्रायेण प्रहारं ददतो
भवत्येवाशुभं न तु प्राणातिपातः ॥ मायापुरुषादन्यत्र कथं
प्राणातिपात इति चेत् । आह । चित्तमायेत्यादि ।

चित्तमायासमेते तु पापपुण्यसमुद्भवः ॥ ११ 5

चित्तमेव माया चित्तमाया । तथा समेते युक्ते । माया-
स्वभावेन चित्तेन संबद्ध इत्यर्थः । तुशब्दः पूर्वस्माद्विशेषार्थः ।
पुण्यं च पापं च पुण्यपापे । तयोः² । सुकृतदुकृतयोः समुद्भवः
समुत्पत्तिः । उपकारापकारयोः ॥ इति सामर्थ्यविशेषात्कार्य-
विशेषः । यथा सत्यपि गोमयेतरजन्मनोर्वर्तिकथोराकारसाम्ये³ 10
कारणभेदात्स्वभावभेदः । तथैहापि नोक्तदोषप्रसङ्गः ॥

यदुक्तं चित्तमायेति तत्परो विघटयन्नाह मन्वादीना-
मित्यादि ।

मन्वादीनामसामर्थ्यान्न मायाचित्तसंभवः ।

मन्वादीनां । आदिशब्दादौषधादीनां । चित्तोत्पाद⁴ 15
प्रत्यसामर्थ्याद्व्यापारात् । न मायाचित्तसंभवः । न मायास्वभावं
चित्तं संभवति । यथा परव्यामोहनिबन्धनानां मायाकारप्रयुक्तानां

¹ This clause is wanting in Tibetan

² *tayoh*, in modern copy, wanting in Nep. and Tib.

³ = *las ba dan gzhan las skyes par myu gu day* —Nep. has *jav ranoh*,
and *va* ° from a second hand

⁴ Modern copy and Nep. have here *kārya*, but in the Nep. there is a
mark that these ak-saras are out of place

मन्वादीनां प्रभावेन ह्रस्वाद्याकारनिर्वृत्तिः । न तथा चित्तस्तेति परस्व भावः ॥ एतत्परिहरन्नाह । सापि नानाविधेत्यादि ।

सापि नानाविधा माया नानाप्रत्ययसंभवा ॥ १२

अपिशब्दोऽवधारणार्थो भिन्नक्रमश्च^१ । सा माया नाना-
 ० विधैव नानाप्रकारैव अतीव^२ नानाप्रत्ययसंभवा । नानाप्रत्यया-
 दनेकप्रकारकारणात्मंभव उत्पादो यस्याः सा तथोक्ता ॥
 अयमभिप्रायः । यदि माया मायेति शब्दसाम्यमस्ति । तथापि न
 तत्कारणस्याप्यभेदो मायास्वभावत्वेऽपि कार्यस्य नानास्वभावत्वात् ।
 न ह्येकस्मिन् कार्ये किं चित्कारणं दृष्टमिति कार्यशब्द-
 10 साम्यात्सर्वत्र तदेव प्रकल्पयितुं युज्यते । अपि तु क्व चिदेव^३
 कस्य चित्सामर्थ्यं शब्द[112^b]साम्येऽपि स्वभावभेदात् । एत-
 देवोपदर्शयन्नाह । नैकस्तेति ।

नैकस्य सर्वसामर्थ्यं प्रत्ययस्यास्ति कुत्र चित् ।

नैकस्य क्व चिदुपलब्धसामर्थ्यस्य प्रत्ययस्य कारणस्य हेतोः ।
 15 सर्वसामर्थ्यं सर्वस्मिन् कार्ये सामर्थ्यं शक्तिरस्ति संभवति । क्व
 चिदृष्टमिति क्त्वा कुत्र चिदिति कस्मिंश्चित्समये देहे काले वा ।

^१ According to Tib *bhinnakramo* 16

^२ So Tib (*in tu*) and Nep old reading, new reading and modern copy
ata eva

^३ Tib *lbras bu geig pa rgyen geig mthon bas = ekasmin karaya ekam
 katanam*

^४ So Maith supported by Tib — Nep *kaudama karaya = kauid evai-
 karaya*

दृष्टमिष्टं वा । ततश्च का चिन्माया मन्त्रादिमार्थप्रतिबन्ध-
स्वभावा । का चित्युत्तरनादिसमारप्रवृत्तमाहात्म्याऽविद्यादिप्रभाव-
प्रवर्तिता । तस्मान्न सर्वासु मन्त्रादिमार्थमिति ।

एतत्सर्वं लोकव्यवहारानुगतं कल्पनानिर्मितं संवृतं वस्तु-
तत्त्वमुपादाय समुत्थितं । न तु परमार्थतः । परमार्थदशायां 5
जननमरणोत्पादनिरोधहेतुफलभावाभावादिकल्पनाया अभा-
वात् । प्रकृतिनिवृत्तत्वात्सर्वधर्माणामिति ॥

एतदसहमानः परः पुनरन्यथा प्रसञ्जयन्नाह । निवृत्त
इत्यादि ।

निवृत्तः परमार्थेन संवृत्या यदि संसरेत् ॥ १३ 10

निवृत्तः स्वभावशून्यत्वादुत्पादनिरोधरहितः । परमार्थेन
परमार्थसत्यतः प्रकृतिनिर्वाणतया ऽऽदिशान्तत्वात् । यदि संवृत्या
संवृत्तिसत्येन काल्पनिकत्वेन संसरेत् । जातिजरामरणादियोगी
भवेत् । तदायं महान्विरोधः स्यादित्याह । बुद्धोऽपि संसरे-
देवमित्यादि । 15

बुद्धोऽपि संसरेद्देवं ततः किं बोधिचर्यया ।

एवमभ्युपगम्यमाने बुद्धोऽपि सर्वावरणप्रहाणतो निवृत्तोऽपि
संसरेत्¹ । जन्मादिभागभवेत् । यत एव । ततस्तस्मात्कारणात् ।
किं बोधिचर्यया । बोधये बुद्धत्वाय चर्या करचरणशिरःप्रदा-
नाद्यनेकदुःकरशतलक्षणा । तथा किं । न किं चित्प्रयोजनं । 20

¹ So Tib —Ncp has *samsāra*.

उक्तक्रमेणैव वैफल्यात् । सा हि सर्वसांसारिकधर्मनिर्वृतये
 सर्वगुणसमुच्चयासृतबुद्धत्वप्राप्तये^१ च समाश्रीयते^२ । तथापि न
 सांसारिकधर्म[143^३]निर्वृतिश्चेत् । किं तत्समाश्रयेण ससाधित-
 मिति भावः । तत्प्रत्युक्तमेव यावत्प्रत्ययसामग्रीत्यादिना । पुन-
 5 रपि विस्मष्टयन्नाह । प्रत्ययानामित्यादि ।

प्रत्ययानामनुच्छेदे मायाषुच्छिद्यते न हि ।

प्रत्ययानां तु विच्छेदात्संवृत्यापि न संभवः ॥ १४

प्रत्ययानां कारणानां । अनुच्छेदेऽविनाशे । हिर्यस्मात् ।
 मायापि न केवलं ससार इति । समुच्चयेऽपिशब्दः । नैवोच्छिद्यते
 10 न निवर्तते । प्रत्ययानां कारणानां तु विच्छेदात् । निवृत्तेः ।
 संवृत्यापि काल्पनिकव्यवहारेणापि [न] संभवो न संसरण^४ ।
 प्रत्ययानां समुच्छेदः पुनस्तत्त्वाभ्यासादविद्यानिरोधादिक्रमेण
 वेदितव्यः ।

तद्यथोक्तमार्थशालिस्तम्बसूत्रे^४ । एवमुक्ते मैत्रेयो बोधिसत्त्वो
 15 महासत्त्व आयुष्मन्त शारिपुत्रमेतदवोचत् । यदुक्तं भगवता
 धर्मस्वामिना सर्वज्ञेन । यो भिचवः प्रतीत्यसमुत्पाद पश्यति स
 धर्मं पश्यति । यो धर्मं पश्यति स बुद्धं पश्यति । तत्र कतमः

1 So Nep ° āsrta = brten te (See *Mahāvastu* I 456, *Lalitā* 210 2)

2 Nep *samāśriyate, samāśriyena*

3 na wanting in both Mss — Tib *lkhor-ba srid pa ma yin no = na saṃsara-
 nasambhavaḥ*

4 See *Qikṣās* and for this passage *Madh vṛtti* (Bibl Buddh) p 6 n 2

प्रतीत्यसमुत्पादो नाम । यद्दिदमविद्याप्रत्ययाः संस्काराः ।
 संस्कारप्रत्ययं विज्ञानं । विज्ञानप्रत्ययं नामरूपं । नामरूपप्रत्ययं
 षडायतनं । षडायतनप्रत्ययः सर्गः । सर्गप्रत्यया वेदना । वेदना-
 प्रत्यया दृष्ट्या । दृष्ट्याप्रत्ययमुपादानं । उपादानप्रत्ययो भवः ।
 भवप्रत्यया जातिः । जातिप्रत्यया जरामरणशोकपरिदेवदुःख-
 दौर्भनस्योपायासाः । [एवमस्य केवलस्य महतो दुःखस्कन्धस्य 5
 समुदयो भवति । तत्र अविद्यानिरोधात्संस्काराः]¹ निरुध्यन्ते ।
 [पेयाल] एवमस्य केवलस्य² महतो दुःखस्कन्धस्य निरोधो भवति ।
 अयमुच्यते प्रतीत्यसमुत्पादः ॥ पेयाल ॥ य इमं प्रतीत्यसमुत्पादं
 सततममितं निर्जीवं³ यथावद्विपरितमजातमभूतममञ्जितम-
 प्रतिघमनालम्बनं⁴ शिवमभयमहार्थमव्युपगमस्वभाव⁵ पश्यति । 10
 स धर्मं पश्यति । यस्तु⁶ एवं सततममितं यावदव्युपगमस्वभावं
 धर्मं पश्यति । सोऽनुत्तर⁷ धर्मशरीरं बुद्धं पश्यति ॥ पेयालं ॥
 [143^b] तत्राविद्या कतमा । एतेषामेव षष्ठां धातूनां धैकसंज्ञा⁸
 पिण्डसंज्ञा नित्यसंज्ञा भ्रुवसंज्ञा शाश्वतसंज्ञा सुखसंज्ञा आत्मसंज्ञा
 सत्त्वसंज्ञा⁹ जीवसंज्ञा जन्तुसंज्ञा मनुजसंज्ञा मानवसंज्ञा 15

1 From Tib.—Modern copy ° *apāya-sāra-cāro-mūhyantā*. Nep. *apa ya-sāc ca*, but the wanting passage is not supplied in margin

2 Wanting in Tib

3 Tib has *ajīvam, nujīvam*

4 From other sources *aviparītam abhīgam* (wanting in Tib)

5 From other sources *abhayam avyayam* (Wanting in Tib)

6 So Nep

7 So Nep.—Read *anuttara* ^

8 So Nep ° Cp *M Vyut* § 207

- अहंकारममकारसञ्ज्ञा । एवमादि विविधमज्ञानमित्युच्यते
 ऽविद्या । एवमविद्यायां सत्तां विषयेषु रागद्वेषमोहाः प्रवर्तन्ते
 तत्र ये रागद्वेषमोहा विषयेष्वमी अविद्याप्रत्ययाः संस्कारा
 इत्युच्यन्ते । वस्तुप्रतिविज्ञप्तिर्विज्ञानं । चत्वारि महाभूतानि
 5 चोपादानानि¹ रूपमैकधरूप² । विज्ञानसहजाश्चत्वारोऽरूपिण
 उपादानस्कन्धा³ नाम । तन्नामरूप । नामरूपसंनिवृत्तानीन्द्रि-
 याणि⁴ षड्भूतानि । चयाणां धर्माणां संनिपातः स्यर्गः ।
 स्यर्गानुभवो वेदना । वेदनाध्यवसानं तद्विषया । तद्विषया-
 वैपुल्यमुपादानं । उपादाननिर्जातं पुनर्भवजनकं कर्म भवः ।
 10 भवहेतुकः स्कन्धप्रादुर्भावो जातिः । जात्यभिनिवृत्तानां
 स्कन्धानां परिपाको जरा । स्कन्धविनाशो मरणं । म्रियमाणस्य
 संमूढस्य⁵ स्वाभिष्वङ्गस्थान्तर्दाहः शोकः । शोकोत्पलपनं⁶ परि-
 देवः । पञ्चविज्ञानसंप्रयुक्तमसातानुभवनं दुःखं । दुःखमनसि-
 15 कारसंप्रयुक्तं मानसं दुःखं दौर्मनस्यं । ये चान्य एवमादाय उप-
 क्लेशा इम उपायासा इत्युच्यन्ते ।

तत्र महान्धकारार्थेनाविद्या । अभिसंस्कारार्थेन संस्काराः ।

विज्ञाननार्थेन विज्ञानं । मननार्थेन⁷ नामरूपं । आपद्वारार्थेन⁸

1 Tib. hbyun ba chen po bzlu po ño-bar-gzun nas gzugs gog po ni gzugs

so = catvāri mahābhūtāny upādāya rūpam

2 Nep. ekādhyaṅgīrūpam modern copy ekaḍhya

3 = ac catvāri mahābhūtāny upādāya rūpam

4 ° nīrṣṭāni, corrected in margin ° sri °

5 chags dan bcas pa = sabbisvāṅgasya, correct

6 uttha = byun ba

7 See *Qikāś*, 251, n. 2 (manyanā)

8 So Nep.—Modern copy *āpaddvāra* °—Tib. skye-ba sgoi-phyir = janmadva-
 āthena, but see VI. 101

षडायतनं । स्पर्शनार्थेन स्पर्शः । अनुभवनार्थेन वेदना । परि-
 तर्षणार्थेन तृष्णा । उपादानार्थेनोपादानं । पुनर्भवजननार्थेन
 भवः । स्कन्धप्रादुर्भावार्थेन जातिः । स्कन्धपरिपाकार्थेन जरा ।
 विनाशा[144^a]र्थेन मरणं । शोचनार्थेन शोकः । वचनपरिदेव-
 नार्थेन परिदेवः । कायमपीडनार्थेन दुःख । चित्तमपीडनार्थेन
 दौर्मनस्य । उपक्लेशनार्थेनोपायासाः । इति विस्तरः ॥ 5

एवमुपदर्शितप्रत्ययानामनुच्छेदे¹ संसारो² ऽविकलः प्रव-
 र्तते । द्वादशाङ्गप्रतीत्यममुत्पादस्यैव संस्कारत्वात् । यदाङ्ग-
 राचार्यपादाः ।

यथाक्षेप क्रमाद्बुद्धः³ संतानः क्लेशकर्मभिः ।

परलोकं पुनर्यातीत्यनादि भवचक्रक । 10

स प्रतीत्यममुत्पादो द्वादशाङ्गस्त्रिकाण्डकः⁴ । इति ॥

प्रत्ययानां पुनरुच्छेदे सर्वथैव ससरणं न स्यात् । कारणवै-
 कल्यात् । ततश्च बुद्धोऽपि समरेदेवमित्येतन्न प्रमज्यत इति ॥

एवं तावत्सौचान्तिकादिचोद्यमुदस्य योगाचारविप्रतिपत्ति-
 निराकरणाय तन्मतेन दूषणमुद्गावथन्नाह । यदा न भ्रान्ति- 15
 रपीत्यादि ।

यदा न भ्रान्तिरप्यस्ति माया केनोपलभ्यते ॥ १५

¹ Tib rkyen ruams rgyenn ma-chad na

² Nep old reading *sam-kāro*, Nep new hand *samsāro*—Tib has *hdu-
byed*

³ *vrādhah* = *skyes-nas* = *jāta*

⁴ *Kleṣakānda*, *karma*^o, *duhkha*^o; compare the three *artman*, *supra* p 351,
 n 2, and *Congres d'Alger, Notes sur le Pratītyasamutpāda*

यदा सर्वं जगन्मायात्मकतया स्वभावशून्यमुपगतं मध्यमक-
वादिभिः । मायास्वभावसंवृतिग्राहिणी बुद्धिरपि भवतां नास्ति
बाह्यवत् । तदा माया केनोपलभ्यते । केन प्रतीयते तद्वाहक-
वस्तुसञ्ज्ञानमन्तरेण । नैव केन चिदित्यर्थः । यस्य पुनः स्वचित्त-
5 मेव परमार्थसद्वाह्यरूपतया भ्रान्तं तथा प्रतिभासते । न तस्यायं
दोष इति भावः ॥

एव¹ निराकर्तुमाह । यदा मायैवेत्यादि ।

यदा मायैव ते नास्ति तदा किमुपलभ्यते ।

यदा मायैव ग्राह्यतया हस्त्याद्याकारप्रवृत्त्या तव विज्ञान-
10 वादिनो नास्ति । चित्तमात्रं जगदभ्युपगच्छतो बहिरर्थाभावात् ।
तदा किमुपलभ्यते । तदा किमिह प्रतिभासते । बहिरर्था-
भावाद्देशादिविच्छेदेन प्रतिभासो न युक्त इत्यर्थः ॥ अत्र पर-
स्थाभिप्रायमाशङ्कयन्नाह चित्तस्यैव स इत्यादि ।

चित्तस्यैव स आकारो यद्यप्यन्योऽस्ति तत्त्वतः ॥ १६

15 उक्तमत्र स्वचित्तमेव बहौरूपत[144^b]या भ्रान्तं हस्त्याद्याकार
प्रतिभासत इति ॥ उक्तमेव । किं तु यद्यपि चित्तस्यैव ज्ञान-
स्यैव स इति देशादिविच्छेदेन ग्राह्यतया प्रतिभासमान
आकारो निर्भासः । अन्य इत्यपर भ्रान्तराद्वाहकाच्चित्ताका-
रात् । अस्ति विद्यते । तत्त्वतो वस्तुतः ॥ यद्यपीत्यभ्युपगम्योक्त ।
20 तथापि नैतत्संगच्छत इत्याह । [चित्तमेव यदा मायेत्यादि]^२ ।

¹ So Ms -ctan na? ?

^२ From Tib only

चित्तमेव यदा माया तदा किं केन दृश्यते ।

चित्तमेव विज्ञानमेव वेदकतया स्वीकृतं । यदा माया नान्या । न हि वेदकचित्तव्यतिरिक्ता का चिदन्या माया नाम । तदात्मतया । तस्यास्तथाप्रतिभासोपगमात् । तदा किं केन दृश्यते । किं केन प्रतीयते । दर्शनमेव हि केवलमस्ति न दृश्यं । दृश्यमन्तरेण दर्शनमपि न स्यात् । दृशापेक्षत्वात्तस्य । अतो न केन चित्किं चिद्दृश्येत । इत्यान्ध्यमशेषस्य जगतः प्राप्तमिति भावः ॥ ननु स्यादेवैतत् । यदि ज्ञानस्यात्मसवेदनं न स्यात् । यावता स्वसवेदनतया स्वरूपं सवेदयत्तदभिन्नं मायादिप्रतिभासमपि वेदयेत् । तथा च सति न का चित्तव्यतिः ॥ इति 10 विज्ञानवादिनो ऽभिप्रायमाशङ्क्याह । उक्तं चेत्यादि ।

उक्तं च लोकनाथेन चित्तं चित्तं न पश्यति¹ ॥ १७

स्वभावशून्यमेव सर्वं जगद्यदा युक्तिः प्रतिपादित । तदा कः कस्य स्वभावो वस्तुत इति कस्य केन वेदनं स्यात् । उक्तं च भगवता । सर्वधर्माः शून्याः । शून्यतालक्षणं चित्तं । सर्वधर्मा विविक्ता । विविक्ततालक्षणं चित्तमिति ॥ किं च । उक्तं च कथितं च । लोकनाथेन । लोकानां सर्वसत्त्वानां नाथेन शरणेन बुद्धेन भगवता । किमुक्तं । चित्तं चित्तं न पश्यतीति । चित्तं

¹ On the *svasamvidana* see Muséon, N S, II, p 177

स्वात्मानं न जानाति । सत्यपि वस्तुत्वे स्वात्मनि कारिच-
विरोधात्¹ । कथमिव । न च्छिनत्ति यथात्मानमसिधारा ।

न च्छिनत्ति यथात्मानमसिधारा तथा मनः ।

यथा सुतीक्ष्णाप्यसिधारा खड्गधारा तदन्यवदात्मानं
5 स्वकायं न च्छिनत्ति न विघाटयति । स्वा[145^a]त्मनि क्रिया-
विरोधात् । तथा मनः । असिधारावच्चित्तमपि स्वात्मानं न
पश्यतीति योज्यं । तथा हि न तदेवैकं ज्ञानं वेद्यवेदक-
वेदनात्मस्वभावत्रय युक्तं² । एकस्य निरशस्य त्रिस्वभावता-
ऽयोगात्³ ॥

10 तत्रेदमुक्तं । आर्यरत्नचूडसूत्र⁴ । स⁵ चित्तं परिगवेषमाणो
नाध्यात्मं चित्तं समनुपश्यति । न बहिर्धा चित्तं समनुपश्यति ।
न स्कन्धेषु चित्तं समनुपश्यति । न धातुषु चित्तं समनुपश्यति ।
नायतनेषु चित्तं समनुपश्यति । स चित्तमसमनुपश्यच्चित्तधारां
पर्येषते । कुतश्चित्तस्थोत्पत्तिरिति । आलम्बने सति चित्त-
15 सुत्पद्यते । तत्किमन्यच्चित्तमन्यदालम्बनं । अथ यदेवालम्बनं तदेव
चित्तं । यदि तावदन्यदालम्बनमन्यच्चित्तं तद्विचित्तता भवि-

1 Kāritra, *M Vynt* 245 (295)

2 So Ms —Tib = *naikasmin jñāne .. ° trayam yuktam*

3 ° *bhāvātā'yogyāt*, so Ms

4 See *Gāṅṅās Index*—This very passage (° *pariprocā*) occurs in the *Mādhyaṃakavṛtti* (*Bibl Buddh*) p 62, 4, and has been translated by Burnouf *Intr* p 561,—also in *Gāṅṅās*, 235 1 (See note in loco)

5 Ms *svacittam*.—Tib *de sems 'ab tu tshol-ba*

यति^१ । अथ यदेवालम्बनं तदेव चित्तं । तत्कथं चित्तं चित्तं पश्यति^२ । न हि चित्तं चित्तं समनुपश्यति । तद्यथा न तथैवासि-
धारया सेवासिधारा शक्यते क्लृप्तुं । न तेनैवाङ्गुल्येण तदे-
वाङ्गुल्ययं स्पृष्टुं शक्यते ।^३ एवमेव तेनैव चित्तेन तदेव चित्तं
द्रष्टुमिति विस्तरः ॥

5

अत्र चित्तमात्रवादिनः स्वात्मनि [क्रिया]विरोधं विघट-
यितुं स्वप्नप्रसाधनाय दृष्टान्तसुद्धावयन्नाह । आत्मभाव-
मित्यादि ।

आत्मभावं यथा दीपः^४ संप्रकाशयतीति चेत् ॥ १८

आत्मभावं स्वस्वरूपं^५ । यथा दीपः । प्रदीपः । संप्रकाशयति 10
द्योतयति । यथा हि किलान्धकारादृत्तघटादिवस्तुप्रतिपत्तये
प्रदीप उपादीयते । न तथा प्रदीपप्रकाशनाय प्रदीपान्तर ।
अपि तु घटादि प्रकाशयन्नेवात्मानमपि प्रकाशयति ॥ तथा
प्रकृतेऽपि स्वसवेदने वेदितव्यं । न चापि क्व चिद्विरोधो दृष्ट
इति सर्वत्र योजनीयं । तस्मात्प्रदीपवद्विरोध एवेति चेत् । 15
यद्येवं मन्यसे । तदा नैवं वक्तव्यं । कुत इत्याह । नैवेत्यादि ।

¹ *Sems de gñis su hqyur ro*

² *Sems de ltar mthon bar hqyur te Sems kyis sems mthon bar mi run-
no*

³ *Madh viti has eram era na tenava . s'nyam dvas'tu n, and our
Tib too*

⁴ *kyā* is wanting in Mss But Tib has *ran la byed-pa hjal-ba*

⁵ This is a capital instance in favour of the *svasamvedana*, see *Sarvadār.
canas* (Mascón, II, p. 177 and foll)

⁶ *ran-gi dnos ni ran-gi an bzhan yin-te*

नैव प्रकाश्यते दीपो यस्मान्न तमसावृतः ।

नैव प्रकाश्यते । घटादिवन्नैवोद्घोत्यते । दीपो यस्मान्न तमसावृतो [145^b] नान्धकारपिहितः । विद्यमानस्यावरणस्याप-
नयनं प्रकाशनं । ततो युक्तं घटादीनां प्रकाशनं । तेषां प्राग्वि-
5 द्यमानत्वात् । नैवं प्रदीपस्य तस्य प्राग्विद्यमानत्वात् । न चाविद्यमानस्य प्रकाशनं युक्तमस्त्वात् । तस्मान्नैव प्रकाश्यते दीपः । इति विस्मृशत्वान्न प्रदीपदृष्टान्तात्माध्यमिद्धिः ॥

स्थादेतत् । आत्मभावमित्यादिना नैतदभिधीयते यदा-
त्मानं घटवत्तमसावृतं प्रकाशयति दीपः । अपि तु तत्त्वभावं
10 प्रति परनिरपेक्षतामात्रमस्याभिधीयते । एतदेवोपदर्शयन्नाह । न हीत्यादि ।

न हि स्फटिकवन्नीलं नीलत्वे ऽन्यमपेक्षते ॥ १६
तथा किं चित्परापेक्षमनपेक्षं च दृश्यते ।

हिरिति यस्मात् । यथा स्फटिकोपलः स्वयमनीलः सन् ।
15 नीलत्वे नीलगुणोत्पत्तिनिमित्तमन्यसुपाधि नीलपक्षादिसंनि-
धिमपेक्षते । तथा स्वयमेव यदसु नीलं तदपि न नीलत्वेऽन्य-
सुपाधिमपेक्षते । तथा तेन प्रकारेण किं चिद्घटादिकं परापेक्षं
प्रदीपाद्यपेक्षं प्रकाशं दृश्यते । किं चित्पुनः प्रदीपादिकमनपेक्षं
च । स्वयं प्रकाशात्मकं दृश्यते । उपलभ्यते । एतावन्मात्रमेव
20 विवक्षितं ।

एवं विज्ञानवादिनोपदर्शिते विशेषे सिद्धान्तवादी नील-
मेव तावन्नीलत्वे परनिरपेचं दृष्टान्तत्वेनोपदर्शितं प्रतिषेधय-
न्नाह । अनीलत्व इत्यादि ।

अनीलत्वे न तन्नीलं कुर्यादात्मानमात्मना ॥ २०^१

अयमपि न सदृशो दृष्टान्तः । यतो नीलमपि न नीलत्वे 5
स्फटिकवन्निरपेचं । तद्भावं प्रति स्वहेतुप्रत्ययापेक्षत्वात् । कदा
पुनरिदमनपेचं स्यात् । यदि तदनीलमेव स्वहेतोर्हृत्येते ।
पुनस्तद्भावे परनिरपेचं स्वयमेव नीलमात्मानं कुर्यात् । न चैत-
दस्ति । यतो ऽनीलत्वे नीलगुणरहितत्वे सति । नेति निषेध-
यति । तदिति नीलाभिमत वस्तु । नील नीलगुणयुक्तमात्मानं 10
स्वरूपमा[146^a]त्मना स्वयमेव न कुर्यात् । न कर्तुं शक्नोति
पूर्ववत्स्वस्मिन् क्रियाविरोधात् । तस्माच्च नीलस्यापि परानपे-
क्षता नीलत्वं प्रति स्फटिकवत् ॥

तथा हि स्फटिकोपलोऽपि वस्तुतोऽवस्थितरूप एवोपाधि-
संनिधौ न नीलोपरागमनुभवति । अपि तु सर्वस्योपादानलक्ष- 15
णात्^२ । नीलोपाधिविशेषसहकारिणश्च पूर्वस्वरसनरोधात् ।

^१ Minaev has

tathā kim cit parāpekṣam anapekṣam ca dr̥ṣyate ।
anīlatve na tan nīlam nīlahetur yathekṣyate ॥ २० ॥

• nīlam eva hi ko nīlam kuryād ātmānam ātmana ।
anīlatve na tan nīlam kuryād ātmānam ātmanā ॥ २२ ॥

In the Ms Burn 90, 20B and 21A are wanting, also in the Tibetan trans-
lation (Mdo, XXVI, fol 30 a6)

^२ So Ms.—saryasya is certainly wrong, °sv is correct (see following note)

अन्य एव नीलगुणोपरक्तः स्फटिकोपल उत्पद्यत¹ इति
सिद्धान्तः । तस्मात्साधारणमनयोस्तद्गुण प्रति हेतुप्रत्ययाधीनत्वं ।
इति प्रकृतेऽपि साध्ये न कश्चिद्विशेषः ॥

ननु प्रियमिदमनुष्ठितं प्रियेण । यस्माज्जडस्वभावव्यावृत्ता-
5 त्ततया स्वहेतुप्रत्ययात् । उत्पत्तिरेव ज्ञानस्य । प्रकाशान्तर-
निरपेक्षस्यात्मप्रकाशता स्वसंवेदनमुच्यते । एतदेव त्वयापि नील-
स्वरूपपरामर्शेण² समर्थितं । एतावन्मात्रेण प्रदीपोऽपि दृष्टा-
न्तीकृतः । न पुनरस्माभिः कर्मकर्तृक्रियाभेदेन ज्ञानस्यात्मप्रका-
शनमिच्यते । एकस्य सतः कर्मादिस्वभावव्यवस्थायोगात् । तत्र
10 क्रियादिभेदेन दूषणेऽपि किं चिदूषितमस्माकं स्यात् । स्वहेतु-
जनितस्यात्मप्रकाशस्यानुपघातात् । इति नात्मसंवेदने प्रति-
पादितदोषप्रसङ्गः ॥

तदुक्तं ।

विज्ञानं जडरूपेभ्यो व्यावृत्तमुपजायते ।
15 इयमेवात्मसंवित्तिरस्य याऽजडरूपता ॥
क्रियाकारकभेदेन न स्वसंवित्तिरस्य तु ।³
एकस्यान्यरूपस्य त्रैह्येयानुपपत्तिः ॥ इति ॥⁴

1 on-kyan thams cad ran gi ñe bar len paṣkad cig ma dan snon poi khyad-
par lhan cig byed paṣ kyen paṣ kyan snā mē rin ñid kyī(s) heags nis ṣel
gyi rdo snon poi yon tan gyis bsgyur ba gzhi m ñid skye bar hgyur ro =
apī tu sarvasatopādānākāna nītopādānāśakānīpratyagad apī pūru-svarūpani
rodhat

² So Ms

³ hdi-yī ran bzhin rig-pa ni bya dan hyed poi dnos poi min = hīyākā-a-
ka) ūpena

⁴ From some Yogācāra treatise.

अत्रोच्यते । क्रियाकारकभेदेन व्यवहारप्रसिद्धं शब्दार्थमधि-
गम्य दूषणमुक्तं । स्वसंवेदनशब्दस्य तदर्थभिधायकत्वात् । यदि
पुनर्दोषभयाल्लोकप्रसिद्धोऽपि शब्दार्थः परित्यज्यते । तदा
लोकत एव बाधा भव[164^b]तो भविष्यति ॥

इत्यमपि न परमार्थतः स्वसंवेदनसिद्धिः । तथा हि हेतु- 5
प्रत्ययोपजनितस्य प्रतिबिम्बस्येव निःस्वभावत्वमुक्तं । तथा च
सुतरां न स्वसंवेदनं ज्ञानस्य । तत्त्वतो निजस्वभावाभावात् । न
च स्वभावाभावे गगनोत्पलस्यात्मसंवेदनमुचितं । न चापि जड़-
स्वभावता मध्यमकवादिन प्रति परमार्थतः कस्य चित्सिद्धा ।
येन जड़व्यावृत्तमजड़ स्वसंवेदनं स्यात् । तस्मादन्यानेव वस्तु- 10
वादिनः प्रति युक्तमेतद्वक्तु¹ । ततो निःस्वभावतया न कथं
चिदपि स्वसंवेदनसिद्धिः ॥ एतत्पुनः पश्चात्स्मृत्युपस्थानोपदर्शन-
प्रस्तावे² विसृतेणोपदर्शयिष्यामः ॥

सांप्रत प्रदीपस्य स्वयंप्रकाशतामभ्युपगम्य बुद्धेः स्वसंवेदन-
मयुक्तमिति प्रतिपादयन्नाह । दीप इत्यादि । 15

दीपः प्रकाशत इति ज्ञात्वा ज्ञानेन कथ्यते ।

बुद्धिः प्रकाशत इति ज्ञात्वेदं केन कथ्यते ॥ २२³

भवतु वा प्रदीपस्य प्रकाशात्मता । तथापि न बुद्धिसंवेदन-

¹ Modern copy has *yuktam eva tad*

² ix 24

³ According to the Minacv's edition, really 21.

साधनं¹ प्रति सदृशो दृष्टान्त इति समुदायार्थः । दीपः प्रका-
शत इति । आभासते प्रकाशान्तरनिरपेक्षः स्वयमेव । इति
ज्ञात्वा प्रतीत्य ज्ञानेन बुद्ध्या कथ्यते । प्रतिपाद्यते । प्रदीपस्य
ज्ञानविषयत्वात् । बुद्धिज्ञानं प्रकाशत इति यदुच्यते । तत्पुनः
5 केन ज्ञानेन ज्ञात्वा कथ्यत इति परं पृच्छति ॥

न चात्र किं चिद्बुद्धिप्रतिपत्तिनिबन्धनमस्तीति² असंभावनां
प्रकाशयति । न तावत्पूर्वज्ञानेन तदप्रतिपत्तिः । तत्कालमनुत्पत्ते-
स्तस्यासत्त्वात् । नापि पश्चात्कालभाविना तदानेन चणिकतया
ग्राह्यस्यातौतत्वात् । न च तत्समानकालभाविना तेन तस्यानुप-
10 कारात् । न चानुपकारकस्य विषयभावः । नाकारणं विषय
इति वचनात् । नापि स्वयं । तत्रैव विप्रतिपत्तेः । तत्कथं
तद्व्यतीतिरिति न विद्मः ॥

इत्थं सर्वथा बुद्धेरप्रतिपत्तौ तत्सवेदनमतीवायुक्तमित्या-
[147^a]ह³ । प्रकाशा वेत्यादि ।

15 प्रकाशा वाप्रकाशा वा यदा दृष्टा न केन चित् ।
वन्थादुहित्वलीलेव कथ्यमानापि सा मुधा ॥ २३

प्रकाशा वा । प्रकाशात्मिका दीपवत् । अप्रकाशा वाप्रका-
शात्मिका घटादिवत् । परस्परसमुच्चये वाग्बद्ध्यं । बुद्धिर्यदा

1 *Samedana* = *ran-rig-pa* = *ra* ?

2 Tib *yoḍ pa ma yin-na zhes pa-sgra ni mi end pa stan pa byed pa yin-*
no = . *astiti niṣabdo 'samibhāvanām*

3 The folio 147 is wanting in the Nep. Ms

दृष्टा न केन चित् । न प्रतिपन्ना केन चित्प्रतिपन्ना स्वय-
रूपेण वा^१ । यदेतिपदं तदेत्याकर्षति । तदा वन्ध्याया अप्रसव-
धर्मिण्याः स्त्रिया दुहिता पुत्रौ तस्या लीला विलासो ललित ।
तद्वत् । कथ्यमानापि । आख्यायमानापि सा मुधा । सेति
बुद्धिर्मुधेति निष्फला ॥ वन्ध्यादुहितुरविद्यमानतथाप्रतिपन्न-
त्वात् तल्लीला सुतरामप्रतिपन्नैत्यभिप्रायः ।

अथ वानुत्पन्नानिरुद्धस्वभावतया वन्ध्यादुद्दिष्ट्यानीया
बुद्धिः । अप्रतीततत्त्वभावतया तल्लीलावत्स्वसंवित्ति । तदप्रती-
तेस्त्वस्या अप्रतीतिरिति कथ्यमानापि युक्तिरहितेन वचन-
मात्रेण सा स्वसंवित्तिर्मुधा । अनुपादेयत्वान्निष्प्रयोजना ॥ 10
स्यादेव । युक्तिशून्यं वचनमात्रमेतत् । यत इयमत्र युक्तिरस्ती-
त्याह^२ । यदि नास्तीत्यादि ।

यदि नास्ति स्वसंवित्तिर्विज्ञानं स्मर्यते कथं ।

यदि स्वसंवेदनं विज्ञानस्य । नास्ति न विद्यते । तदा
विज्ञानं स्मर्यते कथं । विज्ञानस्य स्वसंवेदनाभावादुत्तरकालं 15
स्मरणं न स्यात् । न ह्यननुभूतस्मरणं युक्तमतिप्रसङ्गात् । तस्मा-

^१ So Maith — Tib rtogs pa po hga yan med la rtogs pa can znd ky in med-do
ran dan gzhan gñis kyan ma yin-no = *matipattuh kasya cid abhārān na kā ca
matipattin api, svaparohayam apī nīsti*

^२ Ms. syād etan na yuktī, anyam vā can imītram etat yata ubhayatra yuk-
tir , Tib de lia mod kyī hdi ni rigs pas ston zhiṅ tshig tsaṃ yin to gan
gti phyir hdi la rigs pa hdi yod do zhes. ..

दनुभवफलस्य स्मरणस्योत्तरकालं दर्शनाज्ज्ञानसवेदनमस्तीत्यनु-
मीयत इति ।

नैतत्साधनं साधीयः^१ । यतो यदि स्वसंवेदनकार्यतया
स्मरण निश्चित भवेत् । भवेद्वक्त्रेयथा धूमः स्वसंवेदनस्य कारणं^२
५ सृतिः । न चासिद्धे स्वसंवेदने प्रमाणतः । स्मरणस्य तत्कार्यता-
ग्रहणमस्ति । सर्वथोभयप्रतिपत्तिनान्तरौयकत्वात्कार्यकारणभाव-
प्रतिपत्तेः^३ । न च चक्षुरादेरिव विज्ञानमदर्शनेऽपि स्मरणं
तत्कार्यं सेस्यति । चक्षुषो हि व्यतिरेके नीलादिज्ञानाभावतो
[व्यतिरेकद्वारेण] तत्कार्यमनुमीयते^४ । सृतिस्तु ज्ञानसवेदनमन्त-
१० रेणापि भवतीति प्रतिपादयिष्यामः । इति स्वसंवेदनकार्यता-
निश्चयमन्तरेण स्मरणस्य तद्विनाभावाच्च सवेदनसिद्धिः ।

अतः स्मरणमपि ज्ञानत्वात्कथं सिद्धमिति वक्तव्यं । न च
स्वयमसिद्धं लिङ्गं ज्ञापकमन्यस्य । न च स्मरणं स्वसंवेदनस्य
प्रत्यक्षतया ग्राहकं तस्य तस्मादन्यत्वात् । न च ज्ञानस्य
१५ ज्ञानान्तरविषयत्व]^५ । बहिरर्थवत्सबन्धासिद्ध्यादिदोषप्रसङ्गात् ॥

^१ Tib *hdā yan sgrub par byed pa yin pas hdās bsgrub par-bya-ba ma yin te*
—The lotsavas did not understand the word *sādhīyas* or read *sādhya* (bsgrub
par-bya-ba)

^२ Tib *has bsgrubs par byed pa* (sic) —Possibly *sādhakam*

^३ Ms has *sarvatobhaya*° = *thams cad-du rgyu dan hbras-bu rtogs-
pa ni gū ga rtogs pa med par ma yin no* = [*sarvathā hetuphalā* [*bhāva*]-
pratipatti ubhayapratipattim antarīna nāsti —Cp *Nyāyabīndut* 22 § 52 II

^४ Ms *nilādīyūānamabhavatu tath*° —Tib *mig med pur snon po la sogs pa*
ces-pa med pas ldog pa sjo nas doi hbras bu rjes su dpog go .. vyanntidā
ena

^५ *ces pa ni ces pa gzhan gyi yul ma yin te*

अन्यत्वाविशेषात्संतानान्तरभाविनापि स्मरणेन तस्य ग्रहणं स्यात् ।
अथ तेन पूर्वम[न]नुभूतत्वाच्च स्मर्यत इति चेत् । एकसंतति-
पतितेनापि न पूर्वमनुभूतमिति समानः प्रसङ्गः ।

कार्यकारणभावोऽपि न तस्य नियामको युज्यते । कार्य-
कारणभावस्यैव परमार्थतो ऽभावात् । सत्यपि तस्मिन् सर्व- 5
ज्ञानानां स्वप्रतिपत्तिनिष्ठतया तद्ग्रहणस्याशक्यत्वात्¹ । यथा-
व्यवहारमभ्युपगमे काव्यनिकल² । काव्यनिकले च सर्वव्यव-
हाराणां कल्पनानिर्मितत्वात्सांवृतत्वमिति साधितं नः साध्यं³ ॥
इति न स्मृतेः स्वमवेदनसिद्धिः ॥

भवतोऽपि कथं तर्हि स्वमवेदनाभावे स्मृतिरित्याह । अन्या- 10
नुभूत इत्यादि ।

अन्यानुभूते संबन्धात्स्मृतिराखुविषं यथा ॥ २४

⁴ ज्ञानादन्यस्मिन् ग्राह्ये वस्तुनि विषये ऽनुभूते सति ज्ञाने
स्मृतिः स्मरणमुपजायते । ⁵ नन्वन्यस्मिन्ननुभूतेऽन्यत्र स्मरणेऽति-
प्रसङ्गः स्यादित्याह । संबन्धादिति । विषयेऽनुभूते⁶ तद्विज्ञान- 15
स्मरणं संबन्धाद्भवति । विज्ञानं हि तद्ग्राहकतया तत्संबद्ध⁷ ।

¹ ran ñid stogs pa la mthar tuuy pa yin pai phyu dan ñe hōzin par mi nus
pai phyu-ro

² bñags pa-ñid

³ kun-rāzob bñgrub-bya yin-pas don-dam pa ma bñi abs pai lequr-ro

⁴ ñid ñes pa-las qzhan = tatra jñāna

⁵ Ms na cānya-m n

⁶ yul ñan-pa na brel ba-las ñes pa. = visayasmarane sambandha jñāna
smarṇam

⁷ Ms tat-sambandham

अतो विज्ञानं स्मर्यते । नान्यत् ॥ ¹सत्यपि संबन्धे ऽन्यस्मिन्ननु-
भूते ऽन्यस्य स्मरणे विभ्रुतं स्मरणं स्यादिति चेत् । न² । पूर्व-
मनुभूतो विषय उत्तरकालमनुस्मर्यमाणः स एवानुभवविशिष्टो
ऽनुस्मर्यते । तद्विशिष्टस्य तस्य ग्रहणात् । ज्ञानमेव च विषयानु-
5 [148^a]भवो । नान्य । इति विषयानुभवस्मरणान्तत्वं बद्धतथा
ज्ञाने स्मरणमभिधीयते । न तु विषयरहितं ज्ञानमपि केवल-
मनुस्मर्यत इत्यदोषः ॥

मनु कथमिव ज्ञानसंवेदनाहितस्मृतिवासनावीजमन्तरेण
स्मृतिरुत्तरकालं स्यादित्याह । आरुविषं यथेति । आरुविष ।
10 मूषिकविषं । यथा संबन्धात्कालान्तरेण जायते तथा स्मृतिर-
पीत्यर्थः । तथा हि मूषिकविषमेकस्मिन् शरीरक्षणे³ सक्रान्तं
पुनः कालान्तरेण मेघस्तनितमधिगम्य⁴ विनापि स्वसंवेदना-
हितस्मृतिवासनावीजमिदं प्रत्ययतामात्रायत्तट्टित्वात्⁵ । अन्य-
स्मिन् क्षणे विह्वतिमुपयाति । तथा प्रकृतेऽपि न दूष्यतीति⁶
15 भावः ॥

पुनरपि विज्ञानवादी ज्ञानसंवेदनसिद्धये प्रकारान्तरमुप-
दर्शयितुमाह । प्रत्ययान्तरेत्यादि ।

¹ *lhi-rel ba bden kyan hdi na myon na g-han dran pa ni = tasmimn ananubhūte.*

² *Ms na pūram — Tib. ma yin te*

³ *The 11b has skad cug-la lus la hphos nas = ekasmin kṣaṇe cāṭira-samkrāntam*

⁴ *According to Tib. °stanitapratyayam*

⁵ *On the smṛitīānanabija (dran-pai chags kyi sa bon), see our partial translation of the Saṃdarṣana, Museum (1901), note 1ff*

⁶ *skyon med do = na dosa iti .*

प्रत्ययान्तरयुक्तस्य दर्शनात्स्वं प्रकाशते ।

प्रत्ययान्तरं कारणान्तर^१ । ईचणिकादिविद्या परचित्तादि-
ज्ञानाभिज्ञा च^२ ताभ्यां युक्तस्य तत्सामग्रीसंबद्धस्य चित्तस्य दर्श-
नात् । प्रतिभासनात् । विज्ञानस्य स्वं प्रकाशते । स्वरूपं प्रति-
भासते । सवेदनमस्तीति यावत् । यदि हि तत्सर्वदा^३ परोक्षरूप
कथं कदा^४ चित्सामग्रीविशेषादुपलभ्येत । ततो यथा सामग्री-
विशेषात्परचित्तमुपलभ्यते तथा समन्तरालम्बनादिप्रत्ययात्स्व-
चित्तमप्युपलभ्यते^५ इति भावः ॥

एतदपि न ज्ञानसवेदनसाधनमित्याह^६ । सिद्धाञ्जनेत्यादि ।

सिद्धाञ्जनविधेर्दृष्टो घटो नैवाञ्जनं भवेत् ॥ २५ 10

सिद्धं च तदञ्जनं च सिद्धस्य वाञ्जनं । तस्य विधिर्विधानं
प्रयोगः । तस्माद्दृष्टः । प्रतीतो घटो निधानादि वा । नैवाञ्जनं
भवति । न च घटादिरञ्जनमेव स्यात् । न यद्यस्मात्प्रतीयते
तदेव तद्भवति ॥ एवमीचणिका[दि]विद्यासहकारिणा^७ ज्ञानेन

^१ rkven gzhan ni dus grhan yin te = kālantwam This reading is possibly better, being more difficult, kāna is given by a second hand in the Nep Ma

^२ lta bai rig pa la sog pa dan gzhan gyis (P) sems ces pa la-sogs par mnon-pa ces-pa dag = iks.amikāvidyādi-paracitajñānādi abhijñābhyām

^३ thams-cad du = sarvathā

^४ kadā cit = brgya la yan

^५ See Nyāyabindu 13, 10 foll

^६ na in sādhana is given in margin, second hand

^७ adi from Tib rig-pa la sog

परचित्तं च^१ घटादिवदृष्टमिति । नैतावता तत्सवेदनं सिद्धं
 स्यात् । तस्मान्नैतदपि [146b] साधोपयोगि साधनं । ननु यदि
 ज्ञानमविदितस्वरूप स्यात् । अर्थस्यापि प्रतीतिर्न स्यादव्यक्त-
 व्यक्तिकत्वाज् ज्ञानस्य न ह्यर्थस्य व्यक्तिस्तदप्रतीतौ कथमर्थस्य
 5 प्रतीतिः^२ । तथा हि स्वसवेदनस्य प्रतिषेधादन्येनान्यस्य ग्रहणा-
 योगाच्च । तद्ग्रहणाभ्युपगमे चोत्तरोत्तरस्याप्रतीतस्य प्रतीतये
 ज्ञानान्तरानुसरणेनानवस्थाप्रसङ्गाच्च । न कथं चिदप्यर्थप्रतीति-
 रिति^३ । तेन यदुक्तं । अन्यानुभूत इत्यादि । तदसगतं । अर्थ-
 स्यानुभवाभावात् सर्वश्रायं दृष्टादिव्यवहारो लोके न स्यादि-
 10 त्याह । यथा दृष्टमित्यादि ।

यदुच्यते दृष्टादिव्यवहारो न स्यादिति । स किं परमा-
 र्थतो न स्यात् । मृत्त्या वा । तत्र यदि परमार्थतो न स्यादि-
 त्युच्यते । तदा प्रियमिदमस्माकं । न हि सांघटस्य परमार्थ-
 चिन्तायामवतारोऽस्ति । अथ लोकप्रसिद्धितस्तदा ।

15 यथा दृष्टं श्रुतं ज्ञातं नैवेह प्रतिषिध्यते ।

¹ (a, wanting in Tib)

² So Nep. Ms.—The old interpunction has been erased before *na hy* and *latham*—Tib has *don van rtogs pa'i mi hgyim ba ma yin nam ces pa ni mig gsal ba gsal bar byed pa'i plvir te don mi gsal ba ma yin pa' de ma rtogs pa la don ci li rtogs par hgyim te* (*mi gsal ba = aiyakta*, to be read *mi gsal ba = aiyakta*) I have little doubt that the old reading, previous even to the Tibetan translation, was as following *arthasāpni pratīti na syat, aiyaktavyaktikatray jñānasya tarhy arthasya pratīti, tad apratītau katham* (See supra p 352, n 1, a conjecture on the relations between the Tibetan translation and our Ms or its prototype)

³ This very argument is forcibly summarized in the line *Sarvadārṣaṇa p. 15, l 17, Apratyaksopalambhasya nārthab stih prasidhyati* (Dharmakīrti)

इति । यथा दृष्टमिति । चक्षुरादिविज्ञानेन प्रत्यक्षेण प्रतिपन्न । श्रुतमिति । परपुद्गलादागमाच्च । ज्ञातमिति । चिरूपलिङ्गजादनुमानान्निश्चित^१ । तदेतदिह सर्वं व्यवहार-माश्रित्य नैव प्रतिषिध्यते । न वार्यते । यद्यथा लोकोक्तः प्रतीयते तत्तथैवाविचारितस्वरूपमभ्युपगम्यते लोकप्रसिद्धितः । न तु पुनः परमार्थतः ॥ तेन ज्ञानसवेदनाभावादर्थानधिगमाद्योऽपि दोषाः परमार्थपक्षवादिन इह नावतरन्ति ।

यदि तत्तथैवाऽभ्युपगम्यते^२ । किं नाम तर्हि प्रतिषिध्यते । इत्याह । सत्यत इत्यादि ।

सत्यतः कल्पना त्वच्च दुःखहेतुर्निवार्यते ॥ २६ १०

सत्यतः परमार्थतः । कल्पनाऽरोप^३ । तुगब्दः पुनरर्थ^४ । सा पुनरत्र । विचारे सिद्धान्ते वा । निवार्यते प्रतिषिध्यते । कुतो दुःखहेतुरिति हेतुपदमेतत् [110^a] । दुःखस्य हेतुः कारणं यस्मात्तस्मादित्यर्थः । उपादानस्कन्धानां मदमदादिकल्पनाहित-प्रवृत्तिहेतुत एव च समारश्च दुःखस्वभावः^५ ।

15

1 See *Nyāyabindu*, p 104

2 *tathavā 'bhyupa'*, so Ms

3 So Ms

4 *Samsāra* from a second hand written in margin after *hetuta eva ca* — Tib las ñe-bar len-pai phun-po rnam yod-pa dan med-pa la sogs-pa ltags-pas bzhag pa hñg pai rgyu ñid ni lkhor-bu yin te sdug bsral kun hbyun hñg rteu dan lta gnas ñid pa an de dag ñid ces pai tshing las = *upādana-skandhāh sadāsadādhikalpanāhitapramittihetava eva samsārah dukkham samudayo* .. — I should admit that *āhit* (bzhag pa) is out of place, and read ^o*hetuta eva sausaarah, samsāra ca* .

दुःखं समुदयो लोको दृष्टिः स्थानं^१ भवस्य त । इति वचनात् ।

इति सत्यतः कल्पना दुःखहेतुर्भवति । तस्मादसत्समारोप-
कल्पनाभिनिवेशप्रतिषेधमात्रमत्राभिप्रेतं । न तु वास्तवं किं
चित्प्रतिषिध्यत इति ॥ तदेवं स्वसंवेदनं ज्ञानस्य न कथं चिदपि
५ युज्यते । तदुक्तं ।

न बोध्यबोधकाकारं चित्तं दृष्टं तथागतेः ।

यत्र बोद्धा च बोध्यं च तत्र बोधिर्न विद्यते^२ ॥ इति ॥

यत्तु क्व चिद्भगवता चित्तमात्रतास्त्विसुक्तं । तस्त्वन्याय-
तनादिवन्नेयार्थतयेति कथयिष्यते^३ ॥

10 इदानीं प्रासङ्गिक परिसमाप्य प्रकृते योजयन्नाह । चित्ता-
दन्येत्यादि ।

चित्तादन्या न माया चेन्नाप्यनन्येति कल्प्यते ।

वस्तु चेत्सा कथं नान्यानन्या चेन्नास्ति वस्तुतः ॥ २७

तर्हि चित्तादन्या माया स्यात् । अनन्या वा स्यात् । उभय-
15 स्वभावा वा । अनुभयस्वभावा वा । इति चत्वारो विकल्पाः ।
तत्र न तावत्प्रथमपक्षः । चित्तादन्याभ्युपगमेऽपि चित्तमात्रं
जगदिच्छतः सिद्धान्तविरोधः स्यात् । द्वितीयपक्षे तु यदा
मायैव ते नास्तीत्यादिना^४ प्रतिपादित एव दोषः । तृतीयस्तु

1 Read *dr̥stisthānam* —Quoted from the *Abhidharmakośa*

2 de la hyan-chub sems yod min = *tatra bodhicittam naust*

3 See *infra* IX, 73 at the end, *supra* ad IX, 6

4 IX, 16

प्रकारो न संगच्छते । परस्परविरुद्धयोरेकत्राभावात् । अथ
चतुर्थी कल्पना । सापि न संगच्छते ॥ तामुपादायोच्यते ।
चित्तादन्या न माया । इत्यन्यत्वप्रतिषेधः । अनन्या तर्हि ।
नाप्यन्येति तत्त्वस्यापि प्रतिषेधः । इति^१ उभयपातपक्षश्चेद्यदि^२
कल्प्यते व्यवस्थाप्यते सोऽपि न युक्तः । अन्योन्यपरिहारवतोरेक- 5
प्रतिषेधस्यापरविधिनान्तरीयकत्वात्तयोरेकत्राभावात् । चतुर्थी
कल्पना सापि न संघटते ॥

अपि च वस्तु चे[दि]ति । य[149^b]दि सा माया वस्तुसती
कथ नान्या । चित्ताद्भ्यतिरिक्ता न भवति । अयानन्या चेद्यदि ।
चित्तमेव माया । तदा नास्ति वस्तुतः । न विद्यते परमा- 10
र्थतः । तस्यास्तत्त्वभावत्वात्^३ । चित्तमेव केवल^४ । एतत्तदेवा-
द्यातं यदुक्तं ।

यदा मायैव ते नास्ति तदा किमुपलभ्यते ।

इति^५ ॥ अधुना प्रकृतं प्रसाध्योपसंहरन्नाह । असत्यपीत्यादि । 15

असत्यपि यथा माया दृश्या द्रष्टृ तथा मनः ।

असती । उपलभ्यमाना माया हस्यादिवदस्तुतोऽस्तत्त्वभावा ।
तादृश्यपि दृश्या दर्शनविषया यथा माया । द्रष्टृ तथा मनः ।

१ = de-ltar = evam

२ gñi ga ba ga pa phyogs

३ dm-dam par yod pa ma yin-pa de la ste des san-bshin yin pa phyi ro

४ According to Tib kevalam ity etat

५ = IX, 16

सैवासती माया दृश्या दृष्टान्तः । तथा मनः परमार्थतोऽस-
त्त्वभावमपि दर्शनसमर्थं भविष्यति । तेन यदा न भ्रान्ति-
रण्यस्तीत्यादि^१ यदुक्तं परेण तत्प्रमाधोपसंहारेण दर्शितं ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण परमार्थसद्विज्ञानसाधनाय परोप-
५ क्रममभिषधायाह । वस्त्वाश्रयश्चेदित्यादि ।

वस्त्वाश्रयश्चेत्संसारः सोऽन्यथाकाशवद्भवेत् ॥ २८

तथा हि संक्षेपो व्यवदानं च हेयोपदेयतया द्वयमिदं
यथावत्प्रतिपत्तव्यं । तत्र रागादिमलावृतं चित्तं संक्षिष्टमित्यु-
च्यते । ते चाभूतसमारोपवन्तोत्पन्नत्वादागन्तुकाश्चित्ताश्रिताः
१० प्रवर्तन्ते । तत्रभूतकर्मजन्मपरपरोपनिबन्धः संसारः प्रजायते ।
तदेव चित्तं परमार्थतः प्रकृतिप्रभास्वरमनागन्तुकमभूतपरि-
कल्पसमुत्पद्याह्लाशाहकादिद्वयसमारोपाभिनिवेशवासनाशून्यमद-
यस्वभावमागन्तु[क]दोषविनिर्मुक्तमाश्रयपरावृत्तेर्यवदानमित्युच्य-
ते^२ ॥ तदेव संक्षेपव्यवदानयोर्वस्तुसद्भूतचित्तमन्तरेण व्यवस्थापनं
१५ न घटत इति मन्यन्ते । संसारनिर्वाणयोश्चित्तधर्मत्वात् । चित्त-
मेव संक्षिश्यते चित्तमेव व्यवदायते इति वचनात् ॥

तदेतत्परमतं निरूपयति । वस्त्वेव वस्तुसद्भूतचित्तमेवा-
श्रयोऽस्येति वस्त्वाश्रयः । चेद्यदि संसारो व्यवस्थाप्यते । तदा
संसारोऽन्यथा भवेत् । चित्तादन्यं स्यात् । वस्तुनोऽन्यत्वेऽवस्तु

^१ = IX, 15

^२ See p 409, l 6 - āgantuka = glo but ba.

स्यात् । चित्तस्यैव च^१ वस्तुत्वात् । कथमिव । आकाशवत् ।
गगनमिव ।

य एष चित्ताश्रयः समारोऽभिधीयते स किं वस्त्वस्तु वा ।
वस्त्वपि चित्तं तदन्यद्वा ॥ तत्र यदि वस्तु चित्तमेव तदा न
चित्तादन्यः समारस्तदाश्रयः । चित्तमेव सः । चित्तं च प्रकृति- 5
प्रभास्वरतया व्यवदानस्वभावत्वान्न प्रहेय । अथ चित्तादन्यः ।
तदा चित्तव्यतिरिक्तस्यान्यस्याभ्युपगमात्सिद्धान्तवृत्तिः । अथा-
वस्तु । तदा संसारो नाम न किं चिदस्ति । स्वरविषाणवत् ।
अत एवाह । आकाशवदिति । यथाकाशं प्रज्ञप्तिमन्मात्रमसत्^२
क चिदर्थक्रियायां समर्थं । तथा समारो भवतः स्यात् । अथ 10
वा । आकाशवदिति निःस्वभावत्वादस्मात्सिद्धान्तानुप्रवेश ॥

स्यादेतत् । यदि नामावस्तु । तथापि वस्तुसद्भूतचित्तसमा-
श्रितत्वात् । तस्यार्थक्रियासामर्थ्यं भविव्यतीत्याह । वस्त्वाश्रये-
णेत्यादि ।

वस्त्वाश्रयेणाभावस्य क्रियावत्त्वं कथं भवेत् । 15

नामद्रूपस्य कश्चिदाश्रयो भवितुमर्हति । आश्रयाश्रयि-
भावस्य कार्यकारणरूपत्वात् । न चाभावः कस्य चित्कार्थमनि-
वर्त्यविशेषत्वात् । भवतु नाम । तथापि वस्त्वाश्रयेण वस्तुसद्भूत-
चित्तसमाश्रयेणाभावस्यासदात्मकस्य क्रियावत्त्वं । अर्थक्रिया-

^१ Ca ?

^२ prajñāptisat, see supra VIII 10. *Qikas*, 257 7 *Moñh Fitts* (Bod
Buddh) p 28, n 1

कारित्वं । कथं भवेत् । न कदा चिदपि युज्यत इत्यर्थः ।
अन्यथा तस्य भावस्वभावता स्यात् । शक्तिर्हि भावलक्षणं । सर्व-
शक्तिविरहोऽभावलक्षणमिति वचनात्^१ ॥

किमिदानीमिति विचार्यमाणमुपस्थित भवत इत्याह ।

5 असत्सहायमित्यादि ।

असत्सहायमेकं हि चित्तमापद्यते तव ॥ २६

असन्नेवाभावः सहायो [150^b] ऽस्येति । असत्सहाय । हिरव-
धारणे । एकमद्वितीयमेव । चित्तमापद्यते तव । चित्तैकपर-
मार्थवादिनः ॥ ननूक्तमेव । ग्राह्यग्राहकाद्याकारविनिर्मुक्तमद्वय-
10 लक्षणं चित्तं । इति चित्तैकताप्रतिपादने न किं चिदनिष्ट-
मस्मात् । तदयुक्तं । मङ्गलस्यापि प्रहेयतया वस्तुत्वमुक्तं । तत्कथं
चित्तमेवैकं वस्तु । अस्तु^२ नाम तथापि न बाधकान्मुक्ति-
रित्याह । ग्राह्यमुक्तमित्यादि ।

ग्राह्यमुक्तं यदा चित्तं तदा सर्वे तथागताः ।

15 ग्राह्यमित्युपलक्षणं । ग्राहकादिमुक्तमपि वेदितव्यं । अथ वा
ग्राह्याधीनं ग्राहकत्वमिति तदभावाद्ग्राहकाभावः । ग्राहकाभावे
च तदुपकल्पितस्याभिलाषस्याभावात् । अभिलाषस्याभाव इत्यु-
पदर्शयितुं ग्राह्यमुक्तमित्युक्तं । ग्राह्याद्याकारविविक्तं । अद्वय-

^१ See *M. 1 rlti*, 116, n. 1

^२ From a second hand. First hand *astu vastu nama*—Tib. has *de sems*
gcig-pu ſiṅ yod par gyuz-pa de lta-na = *tac cittaṅkata syat lathapa*

स्वभावं यदा सर्वस्य जगत्श्चित्त । तदा तस्य चित्तस्य सर्वसत्त्व-
मंतानान्तर्गतत्वात्सर्वसंमारिणः सत्त्वास्तथागता बुद्धा भगवन्तः
प्राप्नुवन्ति । न कश्चित्पृथग्जनः स्यात् । ततश्च सक्रोगप्रहाणा-
यार्थमार्गभावनावैयर्थ्यप्रसङ्गः । न चैव ॥ तस्मात्सत्यपि ग्राह्य-
ग्राहकवैधुर्ये भावाभिनिवेशस्य तदवस्थत्वान्न सर्वथा सक्रोग- 5
प्रहाणमित्यभिप्रथायाह । एव चेत्यादि ।

एवं च को गुणो लब्धश्चित्तमात्रेऽपि कल्पिते ॥ ३०

एव चेति निपातसमुदायः । एव मतौत्यस्मिन्नर्थे । अथर्थ
चकारः । एवमपि स्वीकृते को गुणो लब्धो । नेव कश्चित् ।
चित्तमात्रेऽपि विज्ञप्तिमात्रतायामपि कल्पितायां कल्पनया 10
समारोपिते । अद्वयतत्त्वपरिज्ञानान्वयेऽपि सर्वसत्त्वरूताने रागा-
दीनां पर्यवस्थानात् ॥

नन्वेतत्समान निःस्वभाववादिनो भवतोऽपीति समानदूष-
णतामापादयन्नाह । मायोपमत्वेऽपीत्यादि ।

मायोपमत्वेऽपि ज्ञाते कथं क्लेशो निवर्तते । 15

मायोपमत्वे मायास्वभावत्वेऽपि [151^a] जगतो ज्ञाते । कथं
क्लेशो निवर्तते । कथं रागादिगणः प्रहीयते । इति पृच्छति ।
किमत्र प्रहाणानुपपत्तिकारणं यत्पृच्छसीत्याह । यदा माये-
त्यादि ।

यदा मायास्त्रियां रागस्तत्कर्तुरपि जायते ॥ ३१

- इदमत्र प्रहाणानुपपत्तिबीजं दृश्यते । यदा मायास्त्रियां
 मायाकारविनिर्मितायामबलायां रागः सरक्तचित्तता जायत ।
 उत्पद्यते । कस्य जायते । तत्कर्तुरपि । न केवलं यद्ग्रामोहनाय
 5 सा विनिर्मिता तेषामेव जायते । किं तु तस्या मायास्त्रियाः
 कर्तुर्निर्मातुरपि जायते । इत्यपिशब्दार्थः ॥ यदा हि परचित्त-
 विभ्रमसपादनार्थं मन्त्रौषधिसामर्थ्यविनिर्मितां सर्वाङ्गप्रत्यङ्गाव-
 यवलक्षणपरिपूर्णामभिनवयौवनशोभासपत्समापन्नां प्रसन्नमनो-
 हरवर्णां लावण्यातिशयशालिनीमतीव तदाकारनिर्माणप्रवीणः
 10 कश्चिन्मायाकारो जनपदकन्याणीं स्त्रियमुपदर्शयति । तदा न
 तावत्तदन्ते तामभिसमीक्ष्य मन्मथशरप्रहारान्तरव्यथितचेतसो
 जायन्ते । अपि तु योऽपि स तस्याः कमनीयकान्तिरूपदः
 कामकलाकौशलोत्कण्ठितमूर्तिरभिनिर्माता । मया स्वयमेव चैषा
 विरचितेति । तत्त्वभावविचक्षणः । सोऽपि कामकलयाम् परम-
 15 दशामामादयन्त्र कथं चिदपि चेतः सधारयितुमल ॥ तत्कथं
 मायोपमत्वेऽपि निश्चिते संसारसततिच्छेदः स्यात् ॥

एतत्परिजिहीर्षन्नाह । अप्रहीणा हि तदित्यादि ।

अप्रहीणा हि तत्कर्तुर्ज्ञेयसंक्षेपवासना ।

तद्दृष्टिकाले तस्यातो दुर्बला शून्यवासना ॥ ३२

- 20 हिर्यस्मादर्थे । नैतद्दूषणमस्माकमासज्जते । यस्मादप्रहीणा-
 ऽनिवृत्ता । तत्कर्तुर्मायास्त्रीनिर्मातुः । किमप्रहीणा ज्ञेयसंक्षेप-

वामना । ज्ञेयसंज्ञेश' मस्त्रभावतासमारोपादासङ्गादिः^१ । वस्तुता-
समारोपो वा । ज्ञेयावरण चावत् । तस्य वामना । अनादि-
ससारजन्मपरम्पराभ्यस्तमिथ्याविकल्पजनिततद्दोजभूतचित्तसतति-
संस्काराधानं^२ । तस्या अप्रहीणत्वात् ॥

नन्वेतत्समानं विज्ञानवादिनोऽपि प्रतिविधानं । तस्याप्यद्वय- 5
तत्त्वस्य सत्त्वेऽपि । आगन्तुकमज्ञेश्वामनाया अप्रहीणत्वात् । न
सर्वे तथागता भवन्ति ॥ नैतत्समानं । यस्माद्भावात्मानो
मलाः कार्यकालाविकला नावरण भवितुमर्हन्ति । इत्युक्तमेव ।
अस्माक तु निःस्वभावमेव जन्यं जनक चेति न समानं ।

सा यस्मादप्रहीणा । अतोऽस्मात्कारणात् । तदृष्टिकाले । 10
तस्या ज्ञेयमस्त्रभावताया^३ दृष्टिरुपलब्धिः । तस्या काले । तस्या
वा मायास्त्रिया दृष्टिकाल उपलम्भकाले । तस्येति अप्रहीण-
संज्ञेश्वामनस्य द्रष्टुः । दुर्बला शून्यवासनेति । शून्यस्य शून्य-
तत्त्वस्य शून्यताया वेति विग्रहः । इन्दानुरोधाद्भावप्रत्ययस्य
लोप कृत्वा शून्येति निर्देशः । वामना संस्काराधानं । सा 15
दुर्बला सामर्थ्याविकला । आरोपितस्य दर्शनात् ॥ अतस्तदा
भाववामना बलवती । कथं तर्हि सा निवर्तत इत्याह । शून्य-
तेत्यादि ।

1 'sa', not 'sat' Tib ran-bzhan dan hca' par .

2 hbyun ba dan de sa-bon-du gyur pa sems ky' rgyun gyis hdu' byas pa
yin-te

3 sa (jñeyasā), not translated in Tib—First hand 'bhamataya (Tib
ran-bzhan du) Second hand 'tāva

शून्यतावासनाधानाङ्गीयते भाववासना ।

शून्यताया मायास्वभावनिस्वभावताया वासना । तस्या
 आधानं । आवेधः । अभ्यासेन दृढीकरणमिति यावत् ।
 तस्माद्विरुद्धप्रत्ययात् । हीयते निवर्तते । वङ्गिमन्निधाना-
 5 स्त्रीतस्पर्शवत् । किं भाववासना । अनवरायसंमाराभ्यस्तवस्तु-
 सद्ग्राहाध्यवसानवासना । तस्या भूतार्थत्वात् । वस्तुनिजस्वभाव-
 त्वाच्च । इतरस्या अलीकत्वादागन्तुकत्वाच्च ॥

ननु भावाभिनिवेशो वा शून्यताभिनिवेशो वा । इति
 नाभिनिवेशं प्रति कश्चिद्विशेषः¹ । तस्यापि कल्पनास्वभावा-
 10 नतिक्रमात् । यदाह ।

शु[152^a]न्यता सर्वदृष्टीनां प्रोक्ता नि.मरण जिने ।

येषां तु शून्यतादृष्टिस्तानमाध्यान् बभाषिरे ॥ इति ॥

एतत्परिहर्तुमाह । किं चिन्नास्तौत्यादि ।

किं चिन्नास्तीति चाभ्यासात्सापि पश्चात्प्रहीयते ॥ ३३

15 किं चिदिति भावो वा शून्यता वा । नास्ति न विद्यते ।
 चशब्दः पूर्वापेक्षया । समुच्चये । इत्येव चाभ्यासात् । भाववासना-
 प्रहाणस्य पश्चात्सापि शून्यतावासनापि प्रहीयते । निवर्तते ॥
 अयमभिप्रायः । शून्यताआवेधो² हि भावाभिनिवेशस्य प्रति-

¹ See above 358 b

² So Ms

पचलात् । प्रहाणोपायभूतो । ऽधिगते चोपेये पश्चात्कोलोप-
मत्वात्^१ । उपायस्यापि प्रहाणमनुष्ठेयते । एतदेवाह ।

सर्वसंकल्पहानाय शून्यतामृतदेशना ।

यश्च तस्यामपि ग्राहस्त्वयाभावसादितः ॥ इति^२ ॥

स्यादेतत् । यदि नाम किं चिन्नास्तीति मनसिकारा- 5
भ्यासाद्भवति शून्यतावासनायाः प्रहाण । तथापि तदभ्यासात्पुन-
रभावकल्पना^३ प्रवर्तमाना निवर्तयितुमशक्या । ततश्च गण्ड-
प्रवेशेऽक्षिनारानिर्गमो जात इति^४ तदवस्थ तव दौष्ट्यमित्य-
त्राह । यदा न लभ्यते इत्यादि ।

यदा न लभ्यते भावो यो नास्तीति प्रकल्प्यते । 10

तदा निराश्रयोऽभावः कथं तिष्ठेन्मतेः पुरः ॥ ३४

इयमपि^५ विचारेण नावतिष्ठत इति ॥ यो भावो नास्तीति
प्रकल्प्यते । यस्य भावस्य प्रतिषेधः क्रियते । स यदि विचार्य-
माणो निःस्वभावतया न लभ्यते । न प्राप्यते तैमिरिकोपलम्ब-
केशस्तबकवत् । तदा निराश्रय इति । यस्यासौ परिकल्पितो 15
भावः । तस्य सबन्धिनो ऽभावात् । निरालम्बः । अभावः । कल्पना-

^१ Ms *kālopanamāta*—But Tib *gans = kola* (Fouc inx) = *FIOS (Pet W)
= raft —Pāli, *kullo*

^२ See supra 359 S. I prefer the reading *ya-sya*—Tib *liti ni khud kyis*
spans tags ces

^३ Ms *abhāvakalpanā*.—Tib *dnos po med pa inam pa rlog pa = abhāva-*
vikalpa

^४ *Iba bu deng pa-las miy-kbras hbyom ba bzhi du*

^५ *iyam abhāvakalpanā*

विदर्शितमूर्तिः । कथं तिष्ठेन्नतेः पुरः । कथमसौ विचारेण
बुद्धेरगतः प्रतिभासेत । स्वयमेव भावनिःस्वभावतायां निवर्तते ॥

अथ वा अन्यथावतार्यते । भवतु नाम शून्यतावलाधाना-
द्भाववासनाविनिवृत्तिः¹ [152^b] । तत्प्रतिषेधाभावादभावाभि-
5 निवेशस्य² केन वार्यते । इत्यत आह । यदा न लभ्यत इत्यादि ।
अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ॥

अथमत्र समुदायार्थः । सर्वधर्मशून्यता हि भावाभिनिवेश-
प्रहाणाद्योपादीयते । सापि शून्यता शून्यताभिमुखीकरणात्प-
श्चात्प्रहीयते । यापि च कथं चिद्भावकल्पना जायते । सापि
10 समनन्तरविचारेण निवर्तते ॥ अत एवेतत्समस्तकल्पनाजाल-
निवर्तनाय भगवत्यां प्रज्ञापारमितायां विस्तरेणाध्यात्मशून्यता-
दयो ऽष्टादश शून्यताः प्रोक्ताः³ ॥ न च शून्यता भावाद्भूति-
रिक्ता भावस्यैव तत्त्वभावलात् । अन्यथा शून्यताया भावाद्भूति-
रेके धर्माणां निःस्वभावता न स्यात् । निःस्वभावता तत्त्वभाव
15 इति प्रसाधितं प्राक् ॥

एतदपि प्रज्ञापारमितायामुक्तं । पुनरपरं सुभूते बोधि-
सत्त्वो महामत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् सर्वाकारज्ञताप्रति-
संयुक्तैर्मनसिकारैः । एव प्रत्यवेक्षते । न रूपशून्यतया रूपं शून्यं ।
रूपमेव शून्यं । शून्यतैव रूपं । न वेदनाशून्यतया वेदना

¹ bala = stobs

² According to the Tib — Ms. *tatpratisedhad a' hura' al' hini* °

³ See *M. V. qu. 37, Dh. v. XLI*

शून्या । वेदनैव शून्या । शून्यतैव वेदना । न संज्ञाशून्यतया
संज्ञा शून्या । संज्ञैव शून्या । शून्यतैव संज्ञा । न सस्कारशून्य-
तया सस्काराः शून्याः । सस्कारा एव शून्याः । शून्यतैव
सस्काराः । न विज्ञानशून्यतया विज्ञानं शून्यं । विज्ञानमेव
शून्यं । शून्यतैव विज्ञानमिति विस्तरः ॥

5

उक्तं च ।

यः प्रतीत्यमुत्पादः शून्यता सैव ते मता ।

भावः स्वतन्त्रो नास्तीति मिहनादस्तवातुल्यः ॥ इति ।

इति न शून्यता धर्माद्भित्तिरिक्ता । तस्माच्छून्यतायामपि
नाभिनिवेशः कर्तव्य इति [153^a] ॥

10

एवं सर्वविकल्पप्रत्यक्षम(यात्) । समस्तावरणनिर्मुक्तिरूप-
जायते । इत्युपदर्शयन्नाह । यदा न भाव इत्यादि ।

यदा न भावो नाभावो मतेः संतिष्ठते पुरः ।

तदान्यगत्यभावेन निरालम्बा प्रशाम्यति ॥ ३५^१

यदा न भावः परमार्थमत्त्वभावो मतेर्बुद्धेः संतिष्ठते पुरी- 15
ऽयतः । नाभावः । नापि भावविरहितलक्षणोऽभावः । यदा मते
संतिष्ठते पुरः । तदाऽन्यगत्यभावेन विधिप्रतिषेधाभ्यां गत्यन्त-

1 Ms. *pratyakṣasamasti mahimāreṣu - Quere 'pratyakṣa' - Tib. with
pa phyi (nub = paṣoma istam ant udhanam)*

2 According to Tarmathī and to the Commentaries of Vibhūṣaṇḍī,
Candīdeva, when coming to the śāstra it appeared from the eyes of his
auditors

राभावात् । उभयानुभयपक्षयोरेतद्वयविधिप्रतिषेधात्मकत्वात् ।
 आभ्यामव्यतिरिक्ततयाऽनयोः संग्रहे तावपि संग्रहौताविति ।
 निराश्रया । सदसतोरालम्बनयोरथोगात् । बुद्धिः प्रशाम्यति ।
 उपशाम्यति । सर्वविकल्पोपशमान्निरिन्धनवर्द्धवत् । निर्द्वैति-
 5 मुपयातीत्यर्थः ॥

कथं तर्हि सकलकल्पनाविरहादनेककल्पामख्येयाभिलषितं
 परार्थसपदुपायभूत बुद्धत्वमधिगम्य परार्थमभिसपादयति भग-
 वानित्यत्राह । चिन्तामणिरिति ।

चिन्तामणिः कल्पतरुयथेच्छापरिपूरणः ।

10 विनेयप्रणिधानाभ्यां जिनबिम्बं तथेक्ष्यते ॥ ३६

चिन्तामणिरिति । चिन्तितफलदाता रत्नविशेषः । कल्प-
 तरुरिति । कल्पितफलदाता वृक्षविशेषः । स यथा विकल्प-
 मन्तरेणापि लोकानां यथाभव्यमिच्छायाः परिपूरणः । अभि-
 लाषस्य सपादकः । जिनबिम्बं तथेक्ष्यते इति स्वन्धः ।

15 चतुर्मारजयाज्जिनो भगवान् । पापकधर्मजयाद्वा । जिनस्य
 बुद्धस्य भगवतः । बिम्बं द्वाचिंशता महापुरुषलक्षणैर्विराजित
 शरीरं । तथा तेन प्रकारेण । ईक्ष्यते । सर्वकल्पनाभावेऽपि
 परहितसुखसपादनसमर्थः प्रतीयते ।

कथं पुनरेतदिष्टमात्रेण भविष्यतीत्याह । विनेयप्रणि-
धानाभ्यामिति । विनेयवशात् । ये बुद्धस्य भगवतो विनेयाः^१ ।
तदुपाधिफलविशेषप्रतिलम्भहेतुकुशलकर्मपरिपाकात्^२ । तद-
शात् । प्रणिधानवशाच्च^३ । [१५:] यत्पूर्वं बोधिमत्त्वावस्थाया-
मनेकप्रकारं भगवता सत्त्वार्थमपादनं प्रणिहितं तस्याज्ञेयवशात् ।^४
कुशलचक्रभ्रमणाज्ञेयन्यायेनानाभोगेन प्रवर्तनात् । सर्वमत्त्वहित-
सुखमपादनमुपपद्यते ॥

यदुक्तं^५ । यस्यां रात्रौ तथागतोऽभिमद्बुद्धो यस्यां च परि-
निर्हृतो । ऽत्रान्तरे तथागतेनैकमप्यक्षरं नोटाहृतं । तत्कस्य
हेतोः । नित्यं समाहितो भगवान् । ये चाल्पस्वररतवैनेयाः^६ १०
सत्त्वाः । ते तथागतमुखादूर्णाकोशादुष्णीषात् । ध्वनिं निश्चरन्त
प्रणवन्तीत्यादि ॥

उक्तं च ।

तस्मिन् ध्यानममापन्ने चिन्तारत्नददास्मि ते ।

निश्चरन्ति यथाकामं कुब्जादिभ्योऽपि देवताः ॥ १५

ताभिर्जिज्ञासितानर्थान् सर्वान् जानन्ति मानवाः ।

हितानि च यथाभवं चिप्रमासादयन्ति ते ॥ इति ।

^१ *gan saṅg-rgyis beam tdan hda'i in mi sgrol bya'i de rnam rgyal bya'i-ye
b'i dluh bhr̥gavatān vincer as te vinyak*

^२ *upādhi*, not translated in Tibetan — *ta'i = de rnam ky'i - t'vā*

^३ *pranichana* = *skyon lam*

^४ See *Īnatahājātagārasūtra* quoted *Mahāyāna* fol. 109 b.

^५ = *sgyon maṅ saṅ* — See J. R. A. S. 1902 p. 571

चतुस्तवे^१ ऽप्युक्तं ।

नोदाहृतं त्वया किं चिदेकमप्यचरं विभो ।

हृत्तन्त्रस्य वैनेयजनो धर्मवर्षेण तर्पितः ॥ इति ॥

एवमसाधारणं कारणमाख्याय पुनरन्यथा हेत्ववस्थाया एव

- ५ स तादृशः प्रभावातिशयविशेषो यदनाभोगेन^२ परार्थसंपादन-
समर्थफलमुपजायत इति वृत्तद्वयेनोपदर्शयन्नाह । यथा गारु-
डिक इत्यादि ।

यथा गारुडिकः स्तम्भं साधयित्वा विनश्यति ।

स तस्मिंश्चिरनष्टेऽपि विषादीनुपशामयेत् ॥ ३७

- १० यथा गारुडिको विषतत्त्ववित् । लब्धमन्त्रसामर्थ्यः । स्तम्भं
काष्ठमयं वा पाषाणमयं वा अन्यद्वा साधयित्वा । मन्त्रेणाभि-
संस्कृत्य ममाभावादयमेव सर्वविषापहारचतुरो भविष्यतीति
विनश्यति । स्वयमुपरतव्यापारो भवति । स स्तम्भस्तेनाभि-
मन्त्रितः । तस्मिन् गारुडिके चिरनष्टेऽपि । प्रभृतकालमुप-
१५ रतेऽपि । विषादीनुपशामयेत् । आदिशब्दाद्गद्गादिविकारमप-
हरेत् । हान्दसममय परिपालयता मितो^४ पि उपधाया णिचि
ह्रस्वो न कृत । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्वा [154^३]^५ । एवं
दृष्टान्तमुपपाद्य दार्ष्टान्तिके योजयन्नाह । बोधिचर्येति ।

^१ So Ms — *Bstod pa bzhi las*

^२ See supra VIII 1 107

^३ Wanting in Tib

^४ Thus Ms — See Pān VI, 1 92

बोधिचर्यां नुरूष्येण जिनस्तम्भोऽपि साधितः ।
करोति सर्वकार्याणि बोधिसत्त्वेऽपि निर्वृते ॥ ३८

यथाशब्दस्तथेत्याकर्षयति । तथा बोधौ बोधिनिमित्तं बुद्धत्वार्थं चर्या [बोधिचर्या] । बोधिसत्त्वेऽपि निर्वृत इति । बोधिर्बुद्धत्वमेकानेकस्वभावविविक्तमनुत्पन्नानिरुद्धमनुच्छेदमग्रा- 5 श्वत सर्वप्रपञ्चविनिर्मुक्तमाकाशप्रतिसमं धर्मकायाख्यं परमार्थ- तत्त्वमुच्यते । एतदेव च प्रज्ञापारमिताशून्यतातथताभूतकोटि- धर्मधावादिशब्देन संवृत्तिमुपादायाभिधीयते । इदमेव चाभि- मघायोक्तं ।

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया हि नायकाः । 10
धर्मता चाप्यविज्ञेया न सा शक्या विजानितु ॥ इति ।²

उक्तं च ।

अलक्षणमनुत्पादमसंस्कृतमवाङ्मय ।

आकाशं बोधिचित्तं च बोधिरद्वयलक्षणा ॥ इति ॥

तत्र सत्त्व । अभिप्रायोऽस्येति बोधिसत्त्वः । तस्मिन्ननिर्वृतेऽपि । 15 अपिशब्दो भिन्नक्रमः । अप्रतिष्ठितनिर्वाणत्वेन परमां शान्तिं गतेऽपि । हेत्ववस्थानिवृत्तौ फलावस्थाप्राप्तौ चेत्यर्थः ॥ इत्युभय- थापि सर्वथा कल्पनाविरहेऽपि सत्त्वार्थसंपादनमविकल्पमुप- दग्मितं भवति ।

¹ *bodhicaryā* from Tibetan — I suppose that our text is incomplete

² See *Yajñabodhi*, § 26

³ Ms. *nirvāṇa* or *nirvāṇa*

स्यादेतत् । यदि भगवानुपरतसकलविकल्पालम्बनतया
निवृत्तसर्वचित्तचैतन्यापारः । कथं तर्हि तथागतपूजा महाफला
वर्णेत इत्याशङ्क्यन्नाह । अचित्तक इत्यादि ।

अचित्तके कृता पूजा कथं फलवती भवेत् ।

- 5 सृष्टिचित्तविविक्ते भगवति कृता उपकृता । पूजा कारा-
विशेषः¹ । कथं फलवती भवेत् । सफला स्यात् । तत्रामृत्युप-
भोक्तरि दायकदानपतीनां कथं पुण्यं भवेत् । अत्रोत्तरमाह ।
तुल्यैवेत्यादि ।

तुल्यैव पद्यते यस्मात्तिष्ठतो निवृत्तस्य च ॥ ३६

- 10 तुल्यैव समैव । पद्यत आगमे प्रतिपाद्यते । यस्मात्तिष्ठतो
निवृत्तस्य च तस्मान्फलवती भवेदिति योजनीयं । तिष्ठतो-
ऽपरिनिवृत्तस्य । निवृत्तस्य निरूपधिनिर्वाण [1.110] गतस्य पूजाया
नास्ति विशेषः ॥

- अथमभिप्रायो । द्विविधं हि पुण्यं । त्यागान्वयं च । त्यागा
15 देव यदुत्पद्यते । परिभोगान्वयं च । देयधर्मपरिभोगाद्यदु-
त्पद्यते । तत्र यदि नाम निवृत्ते भगवति प्रतिग्रहीतुरभावा-
त्परिभोगान्वयं न भविष्यति पुण्यं परित्यागान्वयं च केन
वार्यते ।

अप्रतिगृह्णति कस्मिंश्चित्कथं परित्यागान्वयमपि पुण्य । कि
पुनः कारण सति प्रतियत्तौतरि भवितव्यं पुण्येन नासति ।
कस्य चिदप्यनुभव[भावो]दिति¹ चेत् । इदमकारणमेव । यदि
हि पुण्य परानुग्रहादेव स्यात् । मैत्र्याद्यप्रमाणसम्यग्दृष्टिभाव-
नायां² न स्यात् । तस्माद्दृष्टव्यं स्वचित्तप्रभव परानुग्रहमन्तरे- 5
णापि पुण्य । तथा व्यतीतेऽपि गुणवति तद्भक्तिवृत्त स्वचित्ता-
द्भवेत्पुण्यं । न विरुध्यत इति ॥ अपि च । सर्वपुण्यपापसद्भावे
सर्वेषामागमः साक्षीत्याह । आगमाच्चेत्यादि ।

आगमाच्च फलं तत्र संवृत्त्या तत्त्वतोऽपि वा ।

किमत्रोपपत्त्यन्तरेण । आगमाद्भगवत्प्रवचनात् । फल भग- 10
वत्पूजाश्रुतं । महाभोगतादिलक्षणमवगम्यते । तत्रेति निर्वृता-
निर्वृते भगवति पूजायामेतावांसु विशेषः । कस्य चित्तफल
संवृतं । कस्य चित्तपुनः पारमार्थिकमभिमतं । एवमनन्तर-
विचारमनादृत्य विशेषेणोच्यते । संवृत्त्या तत्त्वतोऽपि वा पुण्य-
पापक्रियायाः फलं भगवदागमात्प्रतीयते । तत्र चावयो- 15
रविवाद एव ॥

¹ van ci sto ten pa po hga van med pa phyu to zhe na = ka ma ci l'api
piatupadutia abhvat

² Ms. 'apramana' — h'pams pa tsh'ul-mu med pa la' sogs tan = matiy-
apramānada²

³ saṃvṛtā, not translated in Tib

- तत्रेदमुक्तं भगवता पुष्पकूटधारणा¹ । ये के चित्स्िंह-
 विक्रीडित तथागतस्य पूजां करिष्यन्ति तिष्ठतो वा परिनिर्घृ-
 तस्य वा । सर्वे ते त्रियानादेकतरेण धानेन परिनिर्वास्यन्ति ।
 यश्च खलु सिंहविक्रीडित तथागतमर्हन्त सम्यक्संबुद्धं दृष्ट्वा
 5 चित्तं प्रसादयेत् । प्रसन्नचित्तः सत्कुर्यात् । गुरुकुर्यात् । मान-
 येत् । पूजयेत् । उपचरेत् । लाभेन चीवरपिण्डपातशयनासन-
 ज्ञानप्रत्य[155^a]यभैषज्यपरिष्कारैः सर्वसुखोपधानैरुपतिष्ठेत् । यश्च
 परिनिर्घृतस्य तथागतस्य² सर्षपफलमात्रधातौ शरीरपूजां
 कुर्यात् । समो विपाकः प्रतिकाङ्क्षितव्यः । तथा पूजायै नास्ति
 10 विशेषो नानाकारणं चेति ॥ उक्तं च ।

तिष्ठन्त पूजयेद्यस्तु यश्चापि परिनिर्घृत ।

समचित्तप्रसादेन नास्ति पुण्यविशेषता ॥ इति ।

- पुनरिदमुक्त³ । यश्च खलु पुनः सिंहविक्रीडित तथागतं
 वर्षशतं वा वर्षसहस्रं वा सर्वसुखोपधानेनोपतिष्ठेत् । यश्च परि-
 15 निर्घृतस्य तथागतस्य चैत्ये बोधिचित्तपरिगृहीतैकपुष्पमारो-
 पयेत्⁴ । तथागतपूजायै जलाञ्जलिं चोपनामयेत् । जलेन
 चोपसिञ्चेत् । ईषिकापद⁵ वा दद्यात् । निर्मास्यं वापनयेत् ।

¹ See *Qikras*, p. 173 n. 1

² Ms. *सम्यग्पुनः* = *sum hiru*

³ = *Donjavat*, p. 469 3

⁴ This passage occurs *Qikras* 173 13

⁵ *Q* has 'samahita ca'

⁶ *Q* has 'id' see *P. C. W. 1974 181ka 181r*

उपलेपनप्रदानं वा^१ दीपप्रदानं वा कुर्यात् । आन्तमनाः । एक-
क्रमपदव्यतिहार^२ वातिक्रम्य वाचं भाषेत । नमस्तस्मै बुद्धाय
भगवत इति । मा ते अत्र सिंहविक्रीडित काङ्गा वा विम-
तिर्वा विचिकित्सा वा । यद्सौ कल्पं वा कल्पशतं वा कल्प-
सहस्रं वा दुर्गतिविनिपातं गच्छेत् । नेद स्थानं विद्यत इति ॥ १०

एतदवशमभ्युपेयमिति । सत्यबुद्ध इत्यादि ।

सत्यबुद्धे कृता पूजा सफलेति कथं यथा ॥ ४०

सत्यबुद्धे परमार्थमिति भगवति कृता पूजा सफलेति ।
फलवतौत्येतदपि कथं यथेति । कथमिवेत्युदाहरणमुपदर्शयति ।
नान्यदचोदाहरणमागमादिति भावः । तस्मात्सर्वथा भगवत्पू- 10
जायां फलसङ्गाव आगमादवगम्यते ॥

शून्यतावासनाधानादित्यादि यदुक्तं । तत्र वैभाषिकादयः
सर्वधर्मशून्यतायाः सर्वावरणप्रहाणमसहमानाः । चतुरार्थसत्य-
दर्शनभावनां च तदुपायमिच्छन्तः प्राङ् सत्यदर्शनत इत्यादि ।

सत्यदर्शनतो मुक्तिः शून्यतादर्शनेन किं । 15

चतुर्णामार्थसत्यानां दुःखसमुदयनिरोधमार्गलक्षणानां दर्श-
नतः । [155^b] उपलब्धितः साक्षात्कारणादित्यर्थः । दर्शनत इत्युप-
लक्षणं भावनातोऽपि द्रष्टव्यं ॥ तदुक्तं ।

1 So Q₁ and Ms, first hand—Q₁ adds *post-papad nom.*

2 Pada, wanting in Q₁—gom pa gnos skabs lig a hos te—See stubs

क्षेत्रप्रहाणमाख्यातं सत्यदर्शनभावनात् । इति ।

तत्र वृत्तस्थस्य^१ श्रुतचिन्तावतो भावनार्थां प्रवृत्तस्य । अशु-
भानापानस्मृति^२ तृपस्थानभावनानिष्पत्तिक्रमेण^३ । अनित्यतो
दुःखतः शून्यतोऽनात्मतस्येतैः षोडशभिराकारैर्दुःखादिसत्यं
५ पश्यतः^४ । उभगतादिचतुर्निर्वेधभागीयद्वारेण^५ दुःखे धर्मज्ञान-
चान्त्यादिपञ्चदशक्षणलक्षणस्य दर्शनमार्गस्य^६ ततः परं भावना-
मार्गस्याधिगमाद्दर्शनभावनाहेयत्रैधातुकक्षेत्रोपक्षेत्राग्निप्रहाणा-
त्^७ ।^१ चयानुत्पादज्ञानोत्पत्तिरित्यार्थसत्येषु संचेपतोऽभिसमय-
क्रमः । इत्यमार्थसत्यदर्शनतो मुक्तिरुच्यते ।

10 तस्मादत एव मुक्तिरस्तु । शून्यतादर्शनेन किं । शून्य-
तायाः सर्वधर्मनिःस्वभावताया दर्शनेनाधिगमेन साक्षात्करणे-
नेति यावत् । किं । न किं चित्तप्रयोजनं । तदपरस्य मुक्तेरुपा-
यस्य विद्यमानत्वात् ॥ अत्राह । न विनेत्यादि ।

न विनानेन मार्गेण बोधिरित्यागमो यतः ॥ ४१

^१ zhags-pas = vṛttasya

^२ On the *aśubhabhāṣṇānā*, see *M vyut* § 52, on the *anapanasmṛti*, *ibid* 53, on the *smṛtyupasthānā*, *ibid* § 38

^३ The sixteen *akāras*, see *M vyut* § 54, 2 17, *Dh* s 97

^४ The four *niर्वेधabhāṅgīyas*, *M vyut* § 55 — see *Duṣyāvadāna*, 240, 20, *Wassilief* 246, *Çand Candra Dis* 355, *Nettip* 15

^५ See the sixteen *Kṣāntijñānakṛmā*, *M vyut* § 56, *Dh* s XLVI The last (*mārga* 'māyājñāna'), being a *phala*, is not a part of the *darśanamārga*

^६ *Tīrthhātuka*, see for instance *M vyut* § 109, 65-67 — *darśanabhāṣṇānā* *keya*, *ibid* § 109, 68 69, and many Pāli and Sanskrit references.

^७ See *M vyut* § 57, 9 *keyajñāna*, 10 *anutpāda*^०

नोपायान्तरमस्ति । तस्मादित्यर्थः । इदं महार्थस्य तत्त्वं^१ ।
 तथा हि । सर्व एव हि भावा आरोपितमनारोपितं चेति
 रूपद्वयमुद्बहन्ति । तत्र यत्तद्विद्याप्रवाहितमारोपितं रूप
 तत्सर्वजनसाधारणमिति न तदुपलभ्येः सक्लेशप्रहाणमुपपद्यते ।
 अन्यथा सर्वे बालजनास्तथागताः स्युरिति प्राचीनप्रसङ्गः । इत्य- 5
 नारोपितमेव तत्त्वमनु[प]लम्भयोगेऽधिगम्यमानमज्ञानास्त्वक्षयार्थं
 सामर्थ्यवदुपलभ्यते । तच्च प्रज्ञया विवेच्यमानं सर्वधर्मानुपलम्भ-
 लक्षणमवसितमिति सर्वधर्मशून्यतैव सर्वावरणविभ्रमप्रहाणाय
 पटीयसीत्यवगम्यते ॥

इति युक्तितो निरूपितं प्राक् । निरूपयि[156^a]ष्यते च 10
 पश्चात् । इह पुनरागत एवैनमर्थमवगाहयितुं ।

न विनानेन मार्गेण बोधिरित्यागमो यतः ।
 इत्युक्तवान् ॥ यदुक्तं प्रज्ञापारमितायां । भगवानाह । इह सुभूते
 बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् रूपं भाव इति
 न भावयति । वेदानां भाव इति न भावयति । संज्ञां भाव 15
 इति न भावयति । संस्कारान् भाव इति [न भावयति] ।
 यावन्मार्गाकारज्ञतां भाव इति न भावयति । यावत्सर्वाकार-
 ज्ञतां भाव इति न भावयति । सर्ववासनानुमधिक्लेशप्रहाणं
 भाव इति न भावयति । तत्कस्य हेतोः । नास्ति भावसंज्ञिनः

¹ Tib = *idam aṭṭhasya tattvam*

² Mi-*qos-pa dan zag-pa zad pu ched du nas pu* Contrast the sixth
abhiyānā āva avakṣayajñāna

³ *Sarva* is wanting in Tibetan

प्रज्ञापारमिताभावना । यावन्नास्ति भावसंज्ञिनो दानपारमिता-
 भावना । नास्ति भावसंज्ञिनोऽध्यात्मशून्यताभावना । यावन्नास्ति
 भावसंज्ञिनोऽभावस्वभावशून्यताभावना । नास्ति भावसंज्ञिनः
 षड्भिज्ञाभावना^१ । यावन्नास्ति सर्वसमाधिसर्वधारणीमुख-
 5 तथागतबलवैशारद्यप्रतिसंविन्महाभैचीमहाकरुणाऽऽवेणिकबुद्ध-
 र्मानां भावना । तत्कस्य हेतोः । तथा हि स^२ भाव एषोऽह-
 मिति द्वयोरन्तयोः सक्तः । दाने ग्रीले चान्तौ वीर्यं ध्याने
 प्रज्ञायां । एषोऽहमिति द्वयोरन्तयोः सक्तः । अध्यात्मशून्यतायां
 यावदभावस्वभावशून्यतायां षट्स्वभिज्ञासु । यावत्सर्ववासनानु-
 10 संधिक्लेशप्रहाण एषोऽहमिति द्वयोरन्तयोः सक्तः । यश्च द्वयो-
 रन्तयोः सक्तस्तस्य नास्ति मोक्षः । तत्कस्य हेतोः । नास्ति
 सुभूते भावसंज्ञिनो दानं । यावन्नास्ति प्रज्ञा । नास्ति मार्गा ।
 नास्ति ज्ञानं । नास्ति प्राप्तिः । नास्त्यभिसमयो । नस्त्यानुलो-
 मिकी^३ चान्तिः । नास्ति रूपस्य परिज्ञा । नास्ति वेदनायाः
 15 परिज्ञा । यावन्नास्ति प्रतीत्यसमु[156^४]त्पादस्य परिज्ञा ।
 नास्त्यात्मसत्त्वजीवजन्तुपोषपुरुषपुद्गलमनुजमानवकारकवेदकजा-
 नकपश्यकसंज्ञायाः परिज्ञा । यावन्नास्ति सुर्ववासनानुसंधिक्लेश-
 प्रहाणस्य परिज्ञा । कुतः पुनरस्य मोक्षो भविष्यतीति ॥

1 See *M vynt* § 37, *Dh* s. XLI

2 Five *abhyñās*, *Dh* s. XX, six *abhyñās*, *M vynt* § 10

3 In margin, from a second hand, *śara* — *hdi* *lār* de *dnos-po-la* *hdi* *bdag* *go* *sakta* = *chags*

4 See notes to *Dh* s. CVII — *ānulomikī* *ā* from a second hand

अत एव पुनस्तद्वैवोक्त ।

भगवानाह । एवमेतत् कौशिक एवमेतत् । येऽपि तेऽभूव-
 च्छतीतेऽध्वनि तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धास्तेऽपीमामेव प्रज्ञा-
 पारमितामागम्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धाः । येऽपि ते
 भविष्यन्थनागतेऽध्वनि तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धास्तेऽपीमा- 5
 मेव प्रज्ञापारमितामागम्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंभोष्यन्ते ।
 येऽपि त एतर्हि दशदिग्लोकधातुषु अप्रमेयासंख्येषु तथागता
 अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धास्तिष्ठन्ति ध्रियन्ते यापयन्ति धर्मं देशयन्ति
 तेऽपीमामेव प्रज्ञापारमितामागम्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-
 संबुद्धाः¹ । येऽपि तेऽभूवच्छतीतानां तथागतानामर्हतां सम्यक्सं 10
 बुद्धानां श्रावकाः । येऽपि ते भविष्यन्थनागतानां तथागता-
 नामर्हतां सम्यक्संबुद्धानां श्रावकाः । येऽपि त एतर्हि प्रत्यु-
 त्पन्नानां तथागतानामर्हतां सम्यक्संबुद्धानां श्रावकाः । तेऽपी-
 मामेव प्रज्ञापारमितामागम्य स्रोतश्रापत्तिफल प्राप्ताः प्राप्स्यन्ति
 प्राप्नुवन्ति च । येऽपि तेऽभूवच्छतीतेऽध्वनि प्रत्येकबुद्धाः² । याव- 15
 तेऽपीमामेव प्रज्ञापारमितामागम्य प्रत्येकबोधिं प्राप्ताः प्राप्स्यन्ति
 प्राप्नुवन्ति च ॥ तत्कस्य हेतोः । अत्र प्रज्ञापारमितायां सर्वाणि
 चीणि यानानि विस्तरेणोपदिष्टानि । तानि पुनरनिमित्तयोगे-
 नानुपलम्भयोगेनानुत्पादयोगेनासंक्लेशयोगेनाव्यवदानयोगे[157^a]-
 न । यावत्तत्पुनर्लोकव्यवहारेणापरमार्थयोगेनेति² विस्तरः ॥ 20

¹ From a second hand *abhisambudhyanti*

² *hjiḡ iten gyī tha sñād-kyis yin te don dūm-pai thsul gyis ni ma*
 vi m 60

उक्तं च ।

बुद्धैः प्रत्येकबुद्धैश्च आवकैश्च निषेविता ।

मार्गस्त्वमेका मोक्षस्य नास्यन्य इति निश्चयः ॥ इति ।¹

एतन्महायानवचनमसहमान आह । नन्वसिद्धमित्यादि ।

5 नन्वसिद्धं महायानं ।

ननु भो शून्यतावादिन् । महायानमागमत्वेन ममासिद्ध-
मसंमतं । तदस्त्रोपन्यासो न साधनतया साधुः ॥ अत्र परस्य
समानपरिहारदूषणमाह । कथमित्यादिना ।

कथं सिद्धस्त्वदागमः ।

10 यदि महायानमसिद्धं । कथं केन प्रकारेण त्वदीयागमो
भगवद्वचनमिति सिद्धः । तत्र न किं सिद्धागमत्वप्रसाधकं
प्रमाणमुत्पश्यामः ॥ परः परिहारमाह । यस्मादिति ।

यस्मादुभयसिद्धोऽसौ ।

यस्मात्कारणात् । उभयस्य तव मम च सिद्ध आगमत्वेन
15 निश्चितोऽसौ ममागमः । न हि मदागमे भवतोऽपि महा-
यानानुयायिनो बुद्धवचनत्वेन विप्रतिपत्तिरस्ति । तस्मात्सिद्धो-
ऽसौ । न तु महायाने न मम सप्रतिपत्तिः । येनेदमेवोत्तरं
भवतोऽपि स्यात् ॥ सिद्धान्तवाद्याह ।

¹ See *Pratīṅga* edit by Rājēndralāl, p. 7

² sgruh par by d pa ūd du.

न सिद्धोऽसौ तवादितः ॥ ४२

इति । यद्यप्युभयसिद्धत्वं तदागमस्यागमत्वसिद्धौ हेतुः । तदापि नैतद्वक्तव्यमसिद्धत्वात् । यस्मान्तवैव तावदसौ तदागमो न सिद्धः । कदा । आदितः । आदौ तत्स्वीकारात्पूर्व । न ह्यभ्युपगमात्माकृ तव कथं चिदप्यसौ सिद्धः । इत्युभयसिद्धत्व- 5 मसिद्धत्वादसाधन ॥

यद्यप्युभयसिद्धत्वमसिद्धं । इदं तर्हि साधनमस्तु यद्गुरुशिष्य- परंपरयान्नायायातं बुद्धवचनत्वेन । 'यच्च सूत्रेऽवतरति । विनये संदृश्यते । धर्मतां च न विलोमयति । तद्बुद्धवचनं नान्यदित्य- चाह । यत्प्रत्ययेत्यादि । 10

यत्प्रत्यया च तत्रास्या महायानेऽपि तां कुरु ।

यः प्रत्ययो निबन्धनं । अस्या आस्थायाः सा तथोक्ता । यत्प्रत्यया चन्निबन्धना । आस्था आदेयता आदरः । तत्र स्था[157^p]गमे । तां 'तत्प्रत्ययामास्यां । इह महायानेऽपि कुरु विधेहि । महायानेऽप्युक्तस्यास्याकारणस्य विद्यमानत्वात् ॥ 15

इदं पुनः सर्वप्रवचनसाधारणमव्यभिचारि लक्षणं यदुक्त- मध्याग्रयमचोदनसूत्रे^१ । अपि तु मैत्रेय चतुर्भिः^२ कारुणैः प्रति- भानं सर्वबुद्धभासितं वेदितव्यं । कतमैश्चतुर्भिः । इह मैत्रेय

^१ Ms *ta ca* — *gan yan mdo sde-la hjug*

^२ From a second hand *yatpratyaayām*

^३ See *Qilsā*, p 15, l 13 22 — Comp *Subhā-sasutta*, in *Sutampāta*, Faus- holl, p 71

प्रतिभानमर्थोपसंहित^१ भवति नानर्थोपसंहित^१ । धर्मोपसंहित ।
 भवति नाधर्मोपसंहितं । क्लेशप्रहायकं भवति न क्लेशविवर्धकं ।
 निर्वाणगुणानुग्रस[सं]दर्शकं भवति न संसारगुणानुग्रससंदर्शकं ।
 एतैश्चतुर्भिः^२ पेयाञ्च ॥ यस्य कस्य चिन्नैत्रेय ।^३ एतैश्चतुर्भिः
 5 प्रतिभाति । प्रतिभास्यति वा । तत्र आद्वैः कुलपुत्रैः कुलदुहि-
 द्दर्भिर्वा बुद्धसंज्ञोत्पादयितव्या । शास्त्रसंज्ञां कृत्वा स धर्म-
 श्रोतव्यः । तत्कस्य हेतोः । यत्किं चिन्नैत्रेय सुभाषितं सर्वं तद्बु-
 द्धभाषितं^४ । तत्र मैत्रेय य इमानि प्रतिभानानि प्रतिक्षिपेत् ।
 नैतानि बुद्धभाषितानीति तेषु चागौरवमुत्पादयेत् । पुद्गल-
 10 विद्वेषेण तेन सर्वं बुद्धभाषितं प्रतिभानं प्रतिक्षिप्तं भवति । धर्म
 प्रतिक्षिप्य धर्मव्यसनसर्वतर्तनीयेन^५ कर्मणापायगामी भवति^६ ॥
 तदत्र धर्मताया [अ]विलोमनमेव^७ सम्यग्लक्षणमुक्तं ॥

उक्तं च ।

यदर्थवद्भूमपदोपसंहितं
 15 चिधातुसक्लेशनिवर्हण^७ वच' ।
 भवेच्च यच्छान्त्यनुग्रसदर्शक
 तदुक्तमार्ष^८ विपरीतमन्यथा ॥ इति ।

1 *Qikasas* has *satyopasamhitam a°*

2 *Qikasās* has *ebhu, śatavbhih*

3 See *Ang* N IV, 164, 7

4 *chos spans nas chos-kyis hphons par hgyu ba las mnon pa'i hdu*
 yed pas

5 Thus in *Qikasās* — Better *bharalīti*

6 *chos ūd dan nu hgu ba*

7 *apon-byed*

8 *M. F. mt* § 66

एतन्महायाने सर्वमस्तीति कथमुपादेयं न स्यात् ॥

यदुक्तं न सिद्धोऽसौ तवादित इति तत्र परो विशेष-
मभिधत्ते । न ब्रवौमि यदावयोर्द्वयोः सिद्धमुभयसिद्धमिति ।
किं तर्हि । आवाभ्यामन्येषामुभयेषां मदागमः सिद्ध इत्युपा-
देयः । न महायानमेतद्विपरीतत्वात् । ते[159¹]न नोपदेय- 5
मित्याह । अन्योभयेष्टेत्यादि ।

अन्योभयेष्टसत्यत्वे वेदादेरपि सत्यता ॥ ४३

यद्यावयोर्विवादाद्ब्रूतत्वात्¹ । आवाभ्यामन्ये ये के चिदप्रति-
पन्ना उभये² । तेषामिष्ट अभिमतं संमतमिति यावत् । तस्य
सत्यत्वे । यथार्थत्वे । अभ्युपगम्यमाने सति वेदादेरपि सत्यता । 10
वेदवाक्यस्य चोदनलक्षणस्य । आदिशब्दात्कणादादिवचनस्यापि
सत्यता । अमृषार्थता स्यात् । तत्रापि वादिप्रतिवादिभ्यामन्यो-
भयसंमतिः संभाव्यत इति तदप्युपादेय भवतः स्यात् । तस्मा-
न्नाथमपि विशेषः ॥

अथापि स्यात् । मदागमे बुद्धवचनत्वेऽविवादो न तु 15
महायाने । तेन स उपादेयो नेतरदित्याशङ्कयन्नाह । सविवाद
महायानमित्यादि ।

1 U bu-cag rtsod pa-dan bcas pa'i phyin

2 Interpunction raised after *ubhaye*. Tib gives no help. *no va can tes
mhan pa-an su-daa añi ya ta ar ts pa de da' hlot can mcan pa' hlot-pa
tan* = ubhayaśra pa' t'ip mñāś

सविवादं महायानमिति चेदागमं त्यज ।

तौर्थिकैः सविवादत्वात्स्वैः परैश्चागमान्तरं ॥ ४४

- सविवादं सविप्रतिपत्तिकं महायानं । के चिद्बुद्धवचनतया प्रवृत्त्यङ्गमिच्छन्ति । के चित्तद्विपरौतसमारोपान्नेच्छन्ति । इति हेतोः । चेद्यदि न ग्राह्यं तदा । आगमं त्यज । स्वागममपि विजहीहि । सोऽपि न प्रवृत्त्यङ्ग^१ स्यात् ॥ कस्मात् । तौर्थिकै-
 5 मीमांसकादिभिः सविवादत्वात् । विप्रतिपत्तिसंभवात्^२ । परि-
 त्यागमर्हति । न केवलं तौर्थिकैः । अपि तु स्वयुथैरित्याह ।
 स्वैरिति । चतुर्निकायमष्टादशभेदभिन्न^३ भगवतः शासन ।
 10 तत्रैकस्यैव निकायस्थानेकभेदसंभवात् । स्वयुथैरपि परस्पर-
 विवादः संभवति ।

- स्वैरिति खनिकायान्तर्गतभेदान्तरावस्थितैः । परैरिति
 अन्यनिकायव्यवस्थितैः । चकारः पूर्वापेक्षया समुच्चयार्थः । सवि-
 वादत्वात् । आगमान्तरं त्यजेति सबन्धः । तदभ्युपगतादागमा-
 15 दन्य आगम आगमान्तरं । तदपि सविवादत्वान्न स्वीकार-
 मर्हति । तदागमस्याप्यपरापेक्षया सविवादत्व समानमिति
 परित्या[158^a]गे तुल्य एव न्यायः ।

अथ वा स्वैरिति । एकभेदव्यवस्थितैः सौत्रान्तिकाभिधर्मि-
 कवैनयिकैः^४ परस्परं सविवादत्वात्सूत्राभिधर्मविनयाः परित्याग-

^१ hjug pa'i yan lag

^२ log par rtogs pa srid pa' phyir

^३ sde pa bzhi las beo-higrad du gyes pa

^४ *Fānāyika* wanting in Tibetan

मर्हन्ति । अस्ति ह्येकभेदावस्थितानां सौत्रान्तिकादीनामन्योन्य
 विवादः । परैरिति एकनिकायाश्रितभेदान्तरगतैः ॥ एतेन
 यदुक्तं । गुरुपर्वक्रमेणान्नाथायातं बुद्धवचनमित्यादि । तदनेनैव
 प्रत्याख्यातं द्रष्टव्यं । न ह्यविस्मृतसंप्रदायानामन्योन्यस्य विवादो
 युक्तः । न च सर्वज्ञवचनेषु परस्परान्तरिस्ति । न च सूत्राभि- 5
 धर्मविनयानां परस्परमेकवाक्यता भवतः संभवति । तन्कथं
 सूत्रादिसंख्यन्दनं¹ बुद्धवचनत्वे हेतुरुक्तं । तस्माद्यत्किं चिदेतत् ॥

एवं समानपरिहारदूषणतामभिधाय पुनर्विशेषेण परस्था-
 भ्युपगमे दूषणमुद्गावयन्नाह² ।

शासनं भिक्षुतामूलं भिक्षुतैव च दुःस्थिता । 10

शासनमित्यादिनोपक्रमते । शासनं भगवता हिताहित-
 स्त्रीकारपरिहारदेशनालक्षणं । तच्च भिक्षुतामूलं ॥

अथ वा । आगमविप्रतिपत्तिमानुसङ्गिकीं परिसमाय
 यदुक्तं ।

सत्यदर्शनतो मुक्तिः शून्यतादर्शनेन किं । 15

इति निराचिकीर्षन्नाह । शासनमित्यादि ।

शासनमिदं कर्तव्यमिदं न कर्तव्यमित्याज्ञापणयत्न । तद्भिक्षु-
 तामूलं । भिक्षुभावो भिक्षुता मैव मूल कन्दो यस्येति तत्त-

¹ mdo-sde la sogs pa dan mthun pa

² The Ms. Burn 90 has here the following stanza *prāṇānādhātāc-
 ced vinyān apī tyāgā, vaśīthīśattīśasīpīśīcīn vīśānācīm kīn vīśācī,*
 with two unmetrical readings *vinyān kīn vīśānācīśācīcīn*

थोक्तं । तत्रतिष्ठत्वात् । यथा किल दृढमूलो वृक्षश्चिरमव-
स्थितिमनुभवन् काण्डशाखाप्रशाखापत्रपुष्पफलच्छायादानसंता-
पाद्यपहरणसमर्थो भवति । तथा भगवतोऽपि शासनकल्पपादपो
भिचुताकन्दमासाद्य ^१ स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणद्विपादेन्द्रियबल-
५ बोध्यङ्गध्यानारूप्यसमाधिसमापत्तिबोधिपाञ्चिकार्याः [159^a] श्राङ्ग-
मार्गश्रामण्यफलसंपन्न ऋद्धिप्रातिहार्यादिभिः क्लेशोन्नसंतापाद्यप-
हरणपटुर्भवति । इति भिचुताया मूलमाधर्म्यं ।

^२ तत्र संज्ञाभिचुः । प्रतिज्ञाभिचुः । भिचणशीलो भिचुः ।
ज्ञातिचतुर्थकर्मणोपसंपन्नो भिचुः^३ । भिन्नक्लेशो ^४ भिचुरिति पञ्च-
१० प्रकारो भिचुः । तत्र चतुर्थपञ्चम द्वयमग्न्यं । इतरेषां समा-
नाभिधानमात्राभिधेयत्वात् । तदुभयमपि शासनावस्थाननि-
दानमविरुद्धं । तत्रापि भिन्नक्लेशो भिचुः प्रधानं । तस्मैवेह
ग्रहणं । तद्भावो भिचुता ॥

सा चार्यमत्यदर्शनतो न संगच्छत इत्याह । भिचुतैव
१५ चेत्यादि ।

भिचुता भिन्नक्लेशता । क्लेशप्रहाणमिति यावत् । चो वक्त-
व्यान्तरं समुच्चिन्वन् हेतौ वर्तते । यस्मात्सा भिचुतैव दुःस्थिता ।

^१ See Dh -s 43-50, 82, M *cyul* § 67-68

^२ See M *cyul* 270, 37-41, where the third bhikṣu is called *bhikṣuta iti bhikṣuḥ* °

↳ Ms first hand^o *karmodāyasaṃpānno*, second hand *°kaṃmādyuṣa* — Tib
las kyis bsūen pu rdzogs paṅ

^४ See *Bhadrāc* (vol. 309a) *bhinnakṣetrad bhikṣuḥ ity arhan*

शून्यतादर्शनमन्तरेणाममञ्जमा केवलसत्यदर्शनतो न युज्यते ।
तस्मात्सत्यदर्शनतो मुक्तिरिति न वक्तव्यमित्यभिप्रायः ॥ केषां
मा दुःस्थिता । सावलम्बनचित्तानामिति । महावलम्बनेन वस्त्व-
भिनिवेशेन वर्तते इति सावलम्बनं । तत्तादृशं चित्तं येषां
योगिनां ते तथोक्तास्तेषामिति । यतस्ते दुःखादिसत्यं क्लेशवि- 5
संयोगं च वस्तुत्वेनावलम्बन्त इति मतं भवतां । अतस्तेषामुप-
लम्बदृष्टीनां दुःस्थिता । न निरालम्बनचित्तानां ॥

यत्पुनरुक्तं । सत्यदर्शनतो मुक्तिरिति तद्विकल्पनीयं । द्विधा
हि सत्यदर्शनं सभाव्यते । परमार्थतः सवृत्तितो वा । तद्यद्याद्यो
विकल्पः । तदा नास्माकं विप्रतिपत्तिः । अस्मात्पक्षस्य प्रधान- 10
त्वात् । सर्वधर्माणामस्माभिः परमार्थतो दर्शनाभ्युपगमात् ।
अथ द्वितीयः । तन्न सहामहे । युक्तिविरोधात् । न हि
सवृत्तिसत्यदर्शनान्मुक्तिरुत्पद्यते सर्वसत्त्वानां मुक्तिप्रसङ्गात् । तथा
हि युक्तागमाभ्यां [159] तत्त्वातत्त्वविवेचनात् । परमार्थसत्य- 15
मेवात्र क्लेशप्रहाणाय विश्वीयते न सवृत्तिसत्यं । तच्च सर्वधर्मा-
नुपलम्बलक्षणं । न हि तदन्तरेण संक्लेशनिवृत्तिर्युज्यते । याव-
द्भावाभिनिवेशस्तावत्कल्पना न निवर्तते । यावच्च कल्पना ताव-
दखण्डितमहिमानः संक्लेशाश्चित्तसतानमध्यावसन्ति । यावच्च संक्ले-
शास्तावत्कर्मनिर्मितजन्मपरंपराप्रसवः । संसारोऽपि सुतरामव्या-
हृतप्रसरः प्रवर्तते । तस्मात्सर्वधर्मशून्यतैवाविद्याप्रतिपत्तत्वात् । 20
संसारसंततिविच्छिन्तिहेतुरवसीयते । न केवलं सत्यदर्शनं ॥
इदमेवाचार्यपादैरुक्तं ।

सूक्तिस्तु शून्यतादृष्टेस्तदर्थान्शेषभावना । इति ॥¹

यथार्थसत्यानि सत्यद्वयेऽन्तर्भवन्ति तथोपदर्शितमेव प्राक् ।
दत्तलमतिप्रसङ्गेन ॥ अपि च ।

5 सावलम्बनचित्तानां निर्वाणमपि दुःस्थितं ॥ ४५

इति न केवलं भिक्षुता । किं तर्हि निर्वाणमपौत्यपेरर्थः ।
निर्वाण क्लेशविषयगान्धिरूपधिशेष दुःस्थितं दुर्घटं ॥ तत्र भिक्षु-
तायास्तावदसंगतिमाह ।

क्लेशप्रहाणान्मुक्तिश्चेत्तदनन्तरमस्तु सा ।

10 यदि चार्थसत्यदर्शनतः क्लेशाः प्रहीयन्ते । ततो विमुक्तिरूप-
जायते । तदा तदनन्तर क्लेशप्रहाणात्मनन्तरमेवास्तु सा
मुक्तिर्भवतु । भवत्वैव । को वै नामान्यथा ब्रूते । नैतदस्ति ।
कुत इत्याह ।

दृष्टं च तेषु सामर्थ्यं निःक्लेशस्यापि कर्मणः ॥ ४६

15 चो हेतौ । दृष्टं प्रतिपन्नं । आगततः । यस्मात् । तेषु प्रहीण-
क्लेशेषु । आर्थमौद्गल्यायनार्याङ्गुलीमालप्रभृतिषु । सामर्थ्यं फल-
दानं प्रति शक्तिः । तस्मान्न तदनन्तरमेव मुक्तिरस्ति । कस्य

¹ Quoted *Subhāsitasamgraha* (Muséon, IV p 397 1) Liberation by the
view of vacuity Every meditation has that view for aim

सामर्थ्यं दृष्टं । कर्मणः शुभाशुभलक्षणस्य । किं पूर्वमनार्याव-
स्थायां क्लेशसहितस्य । नेत्याह । अक्लेशस्यापि । क्लेशसहका-
[160^a] रिरहितस्यापि कर्मणः ॥ ननु च सत्यदर्शनादविद्यादि
प्रहीयते । तत्प्रहाणात्संस्कारादिप्रहाणक्रमेण तृष्णापि प्रहीयते ।
तृष्णाविपर्यासमती¹ च पुनर्भवोत्पत्तिनिमित्ते । ततश्च तयो- 5
रभावात्तुषरहितबीजस्येव² कर्मणः सद्भावेऽपि न किं चिद्वि-
हन्यत इति । तदुक्तं ।

मिथ्याज्ञानतदुद्भूततर्षसंचेतनावशात् ।

हीनस्थानगतिजन्म³ त्यक्त्वा चैतन्न जायते⁴ ॥ इति ।

अथ वा तृष्णैव केवला पुनर्भवकारणं समुदयाकारत्वात्⁵ । 10
उक्तं हि भगवता⁶ । तत्र क्तमत्समुदयार्थसत्यं । येय तृष्णा
पौनर्भविकी नन्दीरागसहगता तत्र तत्राभिनन्दिनी । ददुत
कामतृष्णा । भवतृष्णा । विभवतृष्णा चेति ॥ तदेवं यस्य तृष्णा
नास्ति तस्य प्रहीणसमुदयस्य कारणाभावात् पुनर्जन्मसंभवः ।
इति पराभिप्रायमुत्थापयन्नाह ।

15

तृष्णा तावदुपादानं नास्ति चेत्संप्रधार्यते ।

1 *środ pa dan phyin ci log dan kīn pa m = ²vati [avidyā]*

2 *gun phragz med-pai sa bon bzhi du*

3 *So first hand — Second hand (ate) or (atav) jñāna — Tib dman pa gnas ku skye ba yin = hīnasthāna jñāna*

4 *First hand te na ci ta rna payate, second hand ci ta — Tib do spongs pas ni skye-ba med = tat (mithyā)jñānam) tyaktvā na jāyate*

5 *So Ms — kun hbyun bi rgyu yin pai phyin = s amulaya' avanavā*

6 *The well known definition — See M. i. p. 1, § 244 120, the uttaka 58*

अविद्याप्रहाणान्तृष्णा पुनर्भवोपादान कारण । तावन्नास्ति
न विद्यते । चेद्यदि संप्रधार्यते निश्चीयते । तदा नैतद्वक्तव्य ।
यत उपलभ्यदृष्टीनामविद्याप्रहाणमनुपपन्न । तद्भावात्तृष्णाप्रहा-
णस्याप्यभावात् ॥ भवतु वा । तथाप्यभिधीयते ।

5 किमक्लिष्टापि तृष्णैषां नास्ति संमोहवत्सती ॥ ४७

अक्लिष्टापि सती क्लेशप्रसयुक्तापि तृष्णा किमेषां भवद्यो-
गिनां नास्ति न सभवति । कथमिव । संमोहवत् । अक्लिष्टा-
ज्ञानवत् ॥ इत्यमपि तृष्णा निषेद्धमग्रकोत्याह ।

वेदनाप्रत्यया तृष्णा वेदनैषां च विद्यते ।

- 10 स्वर्गप्रत्यया वेदना । वेदनाप्रत्यया च तृष्णा । सा वेदना
तृष्णाकारणमेषामस्ति । तृष्णा तु तत्कार्यमविकलेऽपि कारणे न
समस्तीति कथमभिधातुं शक्यते । निरविद्यस्य¹ वेदनायामपि
तृष्णा न भवतीति चेत् । न भावाभिनिवेशिनां निरवि-
[165^b]द्यत्वेवासिद्धमित्युक्तं । ततो यदि² अक्लिष्टाऽज्ञानवच्चा-
15 भ्युपगम्यते तृष्णा तथापि शून्यतादर्शनमन्तरेण न्यायबल्ला-
दापतति ॥

¹ Tib. *khü na ma tho ba med pa*

² So Ms. *na li akhista gñāna*°—ñon mons-pa can ma-yin pai mi ces pa yod
kyan su'd pa khas mi len pa = *na li akhista-gñāna saty apy upagamyat-*
rena

अथमत्र समुदायार्थः । यदा सुक्तसंतानेऽपि^१ कर्मणः फल-
दानसामर्थ्यमुपलभ्यते । तद्वत्त्वाच्च वेदनासद्भावे संभाव्यमाना ।
तदा क्लेशप्रहाणमपि संदिह्यमानं कथमिव विमुक्तौ निश्चय
कुर्यात् । तस्माच्च शून्यतामन्तरेण भिक्षुता सुस्थिता प्रतिभा-
सत इति ॥ यदुक्तं ।

5

सावलम्बनचित्तानां निर्वाणमपि दुःस्थितं ।

इति तदुपपादयन्नाह ।

सालम्बनेन चित्तेन स्यात्तथ्यं यत्र तत्र वा ॥ ४८

सालम्बनेन सोपलम्बनेन चित्तेन स्यात्तव्यमासङ्गव्य । यत्र तत्र
वा । यत्र तत्रासङ्गस्थानेषु । आर्यसत्यादिषु । तद्भावनाफलेषु^{१०}
वा । आसङ्गसंभावनायां^२ न पुनर्जन्मनिवृत्तिरिति । कथं पुन-
र्जन्मसंभावनायां^३ निर्वाणमपि न संदिग्धं स्यात् । तस्मादुक्तशून्य-
तैव निर्वाणकारणमुक्तेत्याह ।

विना शून्यतया चित्तं बद्धमुत्पद्यते पुनः ।

यथासंज्ञिसमापत्तौ भावयेत्तेन शून्यतां ॥ ४९

15

विना शून्यतया । शून्यतामन्तरेण चित्तं विज्ञानं सालम्बन
बद्धं संयतं । सालम्बनासङ्गपात्रेण उत्पद्यते पुनः समाधिबला-
त्कियत्कालं निवृत्तमपि पुनस्तत्पत्तिमद्भवति । क्व पुनरिदं
दृष्टमित्याह । यथा असंज्ञिसमापत्ताविति । यथाऽसंज्ञिसमापत्ति

^१ rgyud grol-ba yin na

^२ Tib zhen pa srid pas = a-angusambhucal, sambhucano = bsgom pa

समापद्यमानानां तावत्कालं चित्तचैतविरोधेऽपि पुनस्तदुत्पत्तिः
 स्यात् तथान्यत्राप्येत्यर्थः । उपलक्षणं चैतत् । यथा निरोध-
 समापत्तावित्यपि द्रष्टव्यं ॥ अथ वा । यथासंज्ञिसमापत्तिं समा-
 पद्यासंज्ञिषु देवेषूपपद्यमानानामनेककल्पगतं यावन्निरुद्धानामपि
 5 तत्समापत्तिविपाकफलपरिसमाप्तौ चित्तचैतानां पुनरुत्पत्ति-
 स्तथा ॥

यतः शून्यतामन्तरेण न भिक्षुता न निर्वाणमुपपद्यते ।
 तत उभयार्थिनां शून्यतैव भावनीयेत्याह [161¹] भावये[दि]-
 त्यादि । येन कारणेन विना शून्यतया चित्तं बद्धमुत्पद्यते
 10 पुनः । तेन कारणेन निर्वाणाद्यर्थी शून्यतामेव भावयेत् ।
 तद्भावना हि क्लेशप्रहाण निर्वाणं चाधिगमयति । न केवलैव
 सत्यादिभावेनेति यावत् । सालम्बनत्वात् ॥

यदुक्तमार्थवञ्छेदिकायां प्रज्ञापारमितायां¹ । तत्किं मन्यसे
 सुभूते अपि नु स्रोतश्चापन्नस्यैवं भवति मया स्रोतश्चापत्ति-
 15 फलं प्राप्तमिति ॥ सुभूतिराह । नो हीदं भगवंस्तत्कस्य
 हेतोर्न हि भगवन् किं² चिदापन्नस्तेनोच्यते स्रोतश्चापन्न
 इति । न रूपमापन्नो न शब्दान्न गन्धान्न रसान्न स्पृष्ट-
 व्यानि³ न धर्मानापन्नस्तेनोच्यते स्रोतश्चापन्न इति । सचेद्भ-
 गवन् स्रोतश्चापन्नस्यैवं भवेत् । मया स्रोतश्चापत्तिफलं प्राप्त-
 20 मिति । स एव तस्यात्मग्राहो भवेत्सत्त्वग्राहो जीवग्राहः ।

¹ Anecd Oxon I, 1, p 25, 1 9

² Printed text na kam cid dharmam

³ Printed text na spastarayan

पुद्गलयाहो भवेत् । पेयालं^१ । तत्किं मन्यसे सुभूते ऽपि चर्हत
 एवं भवति मयार्हत्त्वं प्राप्तमिति ॥ सुभूतिराह । नो हीदं
 भगवन् । तत्कस्य हेतोः । न कश्चिद्भूमीं यो ऽर्हन्नाम ।
 सचेद्भगवन्नर्हत एवं भवेत् । मयार्हत्त्वं प्राप्तमिति । स एव
 तस्यात्मयाहो भवेत् । पेयालं ।^२ भगवानाह । तस्मात्तर्हि^३ 5
 सुभूते बोधिमत्त्वेन महासत्त्वेन एवमप्रतिष्ठित चित्तमुत्पादयि-
 तव्यं^४ न क्व चित्प्रतिष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यं । न रूपप्रति-
 ष्ठितं चित्तमुत्पादयितव्यं । न शब्दगन्धरसस्पर्शव्यप्रतिष्ठितं^५
 चित्तमुत्पादयितव्यमिति ॥

तस्माच्छून्यतैव बोधिमार्गं इति स्थितं ॥

10

यत्सूत्रे ऽवतरेदित्यादि अनुष्ठुन्नयं केन चित्प्रतिचिप्रमिव
 लक्ष्यते^६ । अपक्रमनिवेशितत्वात् ।

* These three *anvayabhis* are given both in MSS. and in the Tib. translation

यत्सूत्रे ऽवतरेद्वाक्यं तच्च द्वुद्भोक्तमिष्यते ।

महायानं भवत्सूत्रैः^७ प्रायस्सुख्यं न किं मतं ॥ ५०

एकेनागम्यमानेन^८ सकलं यदि दोषवत् ।

एकेन सूत्रतुल्येन किं न सर्वं जिज्ञोदितं ॥ ५१

महाकाशप्रपमुख्यैश्च यदाक्यं नावगाह्यते^९ ।

तत्त्वयानवदुःखत्वाद्प्राज्ञं क. करिष्यति ॥ ५२

1 p. 26, l. 5

2 p. 27, l. 4

3 Printed text — *yan na kiast*

4 Printed text — *sprastayadnamā*

5 Minaev and MSS. *bnaret setrach* — Tib. *kyod can-gi mdo dan mthsuns*

6 *agamyamāna = ma rtoas*

7 *mdo mthsuns gein gi[s] thams cad ni rgyal bas csuns pa cis ma yin*

8 So Minaev = *gtan-dpoas* — *L'Épigraphique* — Dev. 85. *ttamahate*

9 = *lat tvayū an?* = *de ni kyod kuns ma rtoas pas*

आगमविप्रतिपत्तिरस्य विचारस्य प्रस्तावः । शासनं
 भिक्षुतेत्यादिष्वग[161^b]मविवादात् । प्रक्रमान्तरत्वात् । पूर्व-
 मेव वक्तुमुचितं । अनेनान्तरितस्य विवादस्य पुनरुपक्रमो
 यन्यकारस्य प्रस्तावाकौशल स्यात् । यत्प्रत्ययेत्यादिना^१ च
 5 प्राक्तनवृत्तद्वयार्थस्याभिहितत्वात् । महाकाश्यपमुख्यैरित्यादि-
 वचनस्यासौलत्वात् । यन्यकाराप्रयुक्तमिति निश्चितं । तस्मात्प्र-
 क्षेप एवायमिति ॥

स्यादेतत् । यथा सालम्बनचित्तस्यासङ्गसभवात् । न मुक्तिः
 स्यात् । तथा शून्यतायामपि भयमुपजायते । तद्वरमुभयपरि-
 10 हारेण संसार एव स्थितिर्युक्तेत्याह ।

^१सक्तिचासात्त्वनिर्मुक्त्या संसारे सिध्यति स्थितिः ।
 मोहेन दुःखिनामर्थे शून्यताया इदं फलं ॥ ५३

सक्तिरासङ्गः । चासौ भयं । शून्यताशब्दश्रवणात् । तद-
 र्थापरिज्ञानात् । सक्तिचासमिति । समाहारः^४ । तस्मादुभय-
 15 पक्षपरिहारेण^५ संसारे त्रैधातुकस्वभावे सिध्यति स्थितिरव-

^१ See IX 45

^२ See IX 43

^३ *Minæy Çakti*°—Burn 90 supports the reading explained in the second part of the commentary (p 445, l 13) सक्ति चासान्निर्मुक्त्या—So does the Tibetan translation *rmons pas sdug tsnal can-don du, chags don hgyis niñha las gro-
 oar, hkhos bar gnas-pa hgrub-hgyur-ba, hds ni ston ñid hbras bu yin*

^४ *zlas dbye hai bsdu ba yin no*

^५ Second hand *paksaparishai ena*, but Tib *spanas nas*

स्थानमुपजायते । तुशब्दः^१ पुनर्दोषपरिहारार्थं । इदं तु
शून्यताभ्युपगमे^२ दूषणं स्यात् । साधारणं^३ दूषणमिति
यावत् । कुतः । अनिर्मुक्त्या । हेतौ तृतीया । मुक्तेरभावादि-
त्यर्थः । कतमेषां दुःखिनां पञ्चगतिसंसारे जात्यादिदुःखपी-
डितानां मतां । कथं । अर्थे । अर्थविषये । मोहेन । अविद्यया । 5
अलम्बनासङ्गेनेति यावत् । अतः शून्यताया इदं फलं ।
यत्पुनरपि निवृत्त्य^४ संसारे ऽवस्थानं ॥

अयमभिप्रायः । यथा शून्यताव्यतिरेकेणोपलभ्यदृष्टेर्न
मुक्तिः स्यात् । तथा विषयासङ्गसुखचेताः सर्वधर्मशून्यताभय-
भीतकातरो वरं संसार एवावस्थानमिति मन्यमानो बालः 10
प्रथमसुखविमुखो विनिवृत्त्य^५ जात्यादिदुःखमनुभवन् । पुनस्त-
त्रैवावतिष्ठत इति किमनया प्रसाधितमिति ॥

अन्ये तु सक्तिचासान्तनिर्मुक्तेरिति पाठं मन्यमाना एवं
व्याचक्षते । सक्तेर्हेतु[162^a]त्वात् । सक्तिरासङ्गस्थानं । चास-
हेतुत्वात् । चासो भयस्थान । तावेवान्तौ सक्तिचासान्तौ 15
शाश्वतोच्छेदान्तौ इत्यर्थः । तथा हि । शाश्वतदृष्टेरविषक्तिरु-
च्छेददृष्टेश्च चासो जायते । तयोर्निर्मुक्त्या परित्यागेन पूर्व-

¹ *nu sgras* — *punar* is not translated

² From a second hand, in margin *śūnyatānabhyupagame* but Tib *hdī nī ston-nīd khas-len pa la ūes par lappur ts*

³ *Skyon thun mon ama yin no ces-pai the tshig go = duṣaṇam sudnānam nāsti*

⁴ *mya nan-las-hdas nas = nirvṛtya*

⁵ Not translated

⁶ = 'drster āsakti The reading is doubtful *arīśakti* Tib *chaos*

वृत्ततीया । यत्परमार्थविचारेण शाश्वतान्तविवर्जनं । संवृति-
 रुत्याभ्युपगमेन चोच्छेदान्तपरित्याग इति समारोपापवादान्त-
 परिहारान्मध्यमा प्रतिपत्तिरियमुपदर्शिता भवति ॥ तथा च
 किं सपद्यत इत्याह । संसारे सिध्यति स्थितिः । प्रज्ञया संसा-
 5 रदोषालिप्तस्य करुणापरतन्त्रत्वात् संसारे सिध्यति निष्पद्यते
 स्थितिरवस्थान ॥ किमर्थं । दुःखिनामर्थं परदुःखदुःखितया
 दुःखिनां समारिणामर्थं । तद्दुःखसमुद्भूतरणाभिलाषात् ॥

ननु समारिणो नाम परमार्थतो न सन्त्येव । तत्कथं
 तदवस्थानमित्यत्राह । मोहेन विपर्यामिन् मवृत्त्या सत्त्वस्थोपल-
 10 भ्नात् । एतच्च दुःखव्युपगमार्थं तु कार्यमोहो न वार्य इत्यत्र
 पश्चाद्भक्तौकरियते^१ ॥

तस्माच्छून्यताया इदं फलं । यत्करुणया संसारेऽवतिष्ठमानो
 ऽपि शून्यतादर्शनात् संसारदोषैर्न लिप्यते । इदमप्रतिष्ठितनि-
 र्वाणता शून्यतायाः फलं । शून्यतामन्तरेणास्याभावात् ॥
 15 तस्मादाससारं सत्त्वार्थमवस्थानमिच्छद्भिः शून्यतेव भावयितव्या ॥
 एतत्सर्वमुपसंहारेणोपदर्शयन्नाह ।

तदेवं शून्यतापक्षे दूषणं नोपपद्यते ।

तदेतत् । एवमुक्तक्रमेण शून्यतापक्ष उक्त दूषणं । शून्यतायां
 चासात्संसारावस्थानलक्षणं नोपपद्यते । न सगच्छते वक्ष्यमाण-
 20 समाधानात् ॥ इति प्रथमपक्षे योजना^२ ॥ यत एव ।

^१ IX 77

^२ rhyoga-ja bhyaṅ baḥ bhyaṅ etc

तस्मान्निर्विचिकित्सेन भावनीयैव शून्यता ॥ ५४^१

निर्गतो विचिकित्साया निर्विचिकित्सः निःसंदेहः । तेन
सता भावनीयैवाभ्यसनीयैव शून्यता । सर्वधर्मनिःस्वभावता ।

[162^b] अनुपलम्भयोगेन ॥

एतेन यदुक्तं न विनानेन मार्गेण^२ तदुपसहृतं भवति । ५
यत्पुनरुक्तं । शून्यतादर्शनेन किं । तत्र शून्यताया विशेष-
माह ।

क्लेशज्ञेयावृत्तितमःप्रतिपक्षो हि शून्यता ।

शीघ्रं सर्वज्ञताकामो न भावयति तां कथं ॥ ५५

क्लेशा रागादयः । ज्ञेय पञ्चविधं । आवृत्तिशब्दस्त्वभयत्र 10
संबध्यते । क्लेशा एवावृत्तिः । ज्ञेयं चावृत्तिरावरणमिति^३
विभज्य योजनीय । ज्ञेयमेव समारोपितरूपत्वात्^४ । आवृत्तिः
सैव तम इव तमो^५ वस्तुतत्त्वावरणत्वात् । तस्य प्रतिपक्षः
प्रहाणहेतुः । हि यस्माच्छून्यता तस्माच्छीघ्रं त्वरितं । सर्वज्ञ-

1 Quoted *Subhasitasamgraha* Muséon, IV, p 396 20

2 Above IX 11

3 The two *āśāmas* are 'well known' See *Dh* s CXV

4 Intorpunction supported by Tibetan

5 *mun pa ltar mun pa yin te dnos por de-kho-ñid la sgrub par bñed par
phyir ro*

तायां बुद्धत्वे कामो ऽभिलाषो यस्यासौ तथोक्तः । सर्वज्ञतां
कामयत इति वा । सर्वज्ञताकामः । न भावयति तां कथ-
मिति^१ । तां शून्यतां कथ न भावयति नाभ्यस्यति । अपि तु
महता यत्नेन भावयेदेव ॥

- 5 यदप्युक्तं । चासाञ्जन्यतायां प्रवृत्तिर्न स्यात् । तदपि न
युक्तमित्याह । यद्दुःखेत्यादि । द्वितीयपक्षे^२ पुनरित्यमवतार-
णीयं । अस्त्येव शून्यतायामेषो ऽनुग्रहः । केवलं प्रथमत एव
तत्र संचासात्प्रवृत्तिर्न स्यादिति ॥ आह ।

यद्दुःखजननं वस्तु चासस्तस्मात्प्रजायतां ।

- 10 शून्यता दुःखशमनी ततः किं जायते भयं ॥ ५६

- यद्वस्तु दुःखजननं पीडाकरं तस्माद्वस्तुन सकाशात्तामः ।
भयं जायतां नाम । शून्यता पुनः प्रत्युत दुःखशमनी सर्वसां-
सारिकदुःखापहन्त्री । ततस्तस्याः शून्यतायाः । किं । किमि-
त्यभयस्थाने कातरस्य जनस्य भयं जायते । सर्वगुणनिदानत्वा-
15 त्तमेव तस्यामुचितमिति भावः ॥ 'आत्मग्रहजनिताहंकार-
प्रसूतं हि भयमतत्त्वविदामुत्पद्यते । स चात्मा कल्पनासमारो-
पितमूर्तिरित्यहंकारो ऽपि तदभावाद्नास्यद इत्युपदर्शयन्नाह ।

^१ MS *kathayati*

^२ See above 445 13 and 446 20

^३ See Subhas B, loc. cit

^४ So MS '*araha*'

दन्तकेशनखा नाह । प्रत्येकमभी अहंप्रत्ययविषया न
 भवन्ति । नास्थि नाप्यस्मि शोणितं । अस्थि हट्टं^१ शोणितं
 रुधिरं । एतद्व्यमपि नास्मि नाहं । शिंघानं न च श्लेष्मा न
 पूयं । शिंघान नाभिकाविवरनिर्यात' क्लेदः । श्लेष्मा मुखविव-
 5 रविनिर्गतः । पूयं व्रणे पक्करुधिर । एतान्यपि नाहं भवन्ति ।
 लसिकापि वा लसिका व्रणक्लेदः सापि नाह ॥

नाहं वसा न च खेदो न मेदो अन्त्राणि नाप्यहं ।
 न चाहमन्त्रनिर्गुण्डी गूथमूत्रमहं न च ॥ ५६

नाह वसा न च खेदो न मेद इति । वसा शरीरस्नेहः ।
 10 खेद प्रस्नेदः । मेदः चतुर्थो धातुः । इमान्यपि नाह ।
 अन्त्राणि नाप्यहमिति । अन्त्राणि प्रसिद्धानि तान्यपि नाह ।
 न चाहमन्त्रनिर्गुण्डी । अन्त्रनिर्गुण्डी^२ सूक्ष्मात्मिका । सापि
 नैवाहं । गूथमूत्रमहं न च । गूथ विष्टा । एतदपि इयं
 नाह भवति ।

15 नाहं मांसं न च स्रायुं नोष्मा वायुरहं न च ।
 न च छिद्राण्यहं नापि षड्विज्ञानानि सर्वथा ॥ ६०

^१ Ms. *hattam* See P W. *hatta* and *hadda*

^२ = *zhuag* — Ms. *sal smāṭhukā* Tibetan has *suprasandāho*

^३ Minney and Mss. *so yu*

नाहं मांसं न च स्याद्यु नोष्णम् । स्याद्यु^१ सिरा^२ । ऊष्ण
शरीरतेजोधातुः । इमे ऽपि नाह । वायुरहं न च । वायु-
राश्यामप्रश्यामादिलक्षणः सो ऽपि नैवाह । न च क्लिद्राणि
चक्षुरादीनि । तान्यपि नाहं । नापि षड्विज्ञानानि सर्वथा ।
षट् चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वाकायमनोविज्ञानानि [163^a] तान्यपि 5
नाहं भवन्ति ।

सर्वथा सर्वप्रकारेण । प्रत्येक समुदितानि वा । तथा हि
दन्तादिममुदायात्मकमेव विचार्यमाणं शरीरमुपलभ्यते । तच्च
प्रत्येकमहंप्रत्ययवेद्य न भवति । प्रत्येकमहंप्रत्ययस्य तेष्वभावात् ।
न हि परेषामप्येकैकशः केशादयो ऽहंप्रत्ययवेद्या भवन्ति ॥ 10
समुदिता अपि त एव केवलाः पूर्ववत् । न च समुदितेषु
तेषु कश्चिदेकः सभवति । तस्य प्रतिषेद्यमानत्वात् । नाथनेके
समुदिता अप्येकप्रत्ययविषया भवितुमर्हन्ति न चानेकेष्वेकप्र-
त्ययो ऽभ्रान्तो युक्तः । न च भ्रान्तेस्तत्त्वव्यवस्था । तस्मात्कल्प-
नामात्रमेतद्दृष्टमित्यर्थशून्यमाभातीति निश्चित ॥ 15

उक्तं चैतद्गुणभवावनाप्रस्तावे शिवात्मसुक्ष्मे । सन्त्यस्मिन्
काये केशा रोमा[णि] नखा दन्ता रजो मलं त्वक् मांसास्थि

1 Ms. *snāyuh*

2 First hand. *snāh*

3 See *Çikṣas*, p. 209 l. 7-11. The quotation is from the *Ratnamegha*—See *M. Vjñat* 189 *Kaṇḍikā Patha* (I R. A. S. 1869), p. 311-326) to which Prof. Bendall refers. — On *anulhabhūtinā*, *M. Vjñat* 52. *Kea* Manual, 54, above IX 41 and 79.

4 Comp. *M. Vjñat* 189 (117 *atentā* c. 1, 125 *kānāvānā* 132, *mala*)

स्नायु^१ शिरा^२ बुक्का हृदयं श्लोहकः क्लोमक^३ । अन्वाणन्त्र-
गुणा^४ । आम्राग्रयः पक्वाग्रयः । औदरीयक^५ । यकत् पुरीष-
मश्रु खेदः खेटः शिघानक^६ वसा । लसिका । मज्जा मेदः
पित्तं श्लेष्मपूयगोणितं मस्तकलुङ्ग^६ प्रस्त्रावः । एषु च वस्तुषु
५ बोधिसत्त्व उपपरीक्षणजातीयो भवति ॥ एतत्पुनः पश्चात्काय-
स्मृत्युपस्थानपर्यन्त निर्देक्ष्यामः ॥

एव निर्विषय एवाहप्रत्ययः ॥ स्यादेतद्यदि नाम केशादयो
ऽहंप्रत्ययवेद्या न भवन्ति । तथापि नाय निर्विषयः सिध्यति ।
यतो ऽन्तर्यापारपुरुषगोचर एवाहंप्रत्ययो ऽस्माभिरिष्यत इति
१० नैयायिकादयः । नैतदपि युक्तं । यस्मादह गौरः कृगो दीर्घो
गच्छामीत्याद्याकारपरामर्शात्मक एवायमहंप्रत्ययः प्रतिभासते ।
न चात्मन एतद्रूपमिष्यते^७ परैः । न चान्याकारेण ज्ञानेनान्यस्य
ग्रहणं युक्तमतिप्रसङ्गात् । तथा हि । तद्दान् । इदमि[१६१^८] द
तस्य लक्षणमुपवर्णयन्ति परैः । तत्र नैयायिकास्ताव-
१५ न्नित्यं सर्वगत प्रतिप्राणिभिन्नमचेतनं चेतनायोगात्तु चेतन ।

^१ *Qilsas* has *snaayuk*, see p. 451 l. 1

^२ So Ms

^३ So Ms — Read *irkkā* and see Prof. Bundall's note — *M. 1 yut* has *plihak*

^४ *lon ka* = intestines, entrails, guts — *lon ge* in Tib. translation of *Qilsas* is a misprint — *M. 1 yut* 189 (100)

^५ So Ms

^६ *Qikās* has *mastakam mastikalungam*

^७ Reading uncertain, not supported by Tib. *hdi day la bdag tu hdod pa ma-
yin* "do not consider them as ātman"

^८ Ms *lakṣaṇam upa* — Tib. *hdi ltar qan de d m ldan pa hdi m hdi o she-
mthsan ſnd yu par*

सुखादिगुणाधारं^१ शुभाशुभकर्मकर्तार । तत्फलपभोक्तारं
परलोकिकं चात्मानमिच्छन्ति ॥ नैयायिकवद्वैशेषिका अपि ।
यदुक्तं ।

अन्ये पुनरिहात्मानमिच्छादीनां समाश्रयं ।

स्वतो ऽचिद्रूपमिच्छन्ति नित्यं सर्वगतं तथा ॥

5

शुभाशुभानां कर्तारं कर्मणां तत्फलस्य च ।

भोक्तारं चेतनायोगाच्चेतनं न स्वरूपतः ॥ इति ।

जैमिनीयास्तु । व्यावृत्त्यनुगमात्मकं बुद्धिरूपेण परिणामिनं
चेतन्यरूपमात्मानमिच्छन्ति । तच्च चैतन्यं बुद्धिस्वभावं न च
तस्य प्रवृत्तिनिवृत्तौ भवतः । तस्योभयत्रानुगतरूपत्वात् । 10
तद्यथा सर्पस्य कुण्डलावस्थानिवृत्तावृज्जुलावस्थाप्रवृत्तौ च सर्प-
त्वस्योभयत्राप्यनुवृत्तिः ॥ यथोक्तं ।

व्यावृत्त्यनुगमात्मानमात्मानमपरे पुनः ।

चेतन्यरूपमिच्छन्ति चैतन्यं बुद्धिलक्षणं ॥

यथाहे' कुण्डलावस्था व्यपेति तदनन्तरं ।

15

समवत्यार्जवावस्था सर्पत्वं न निवर्तते ॥

तथैव नित्यचेतन्यस्वभावस्यात्मनो ऽपि न ।

मिश्रेषरूपविगमः सर्वस्यानुगमो ऽपि च ॥ इति ।

इति विशेषः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ॥ जैनास्तु जैमिनीय-

वचैतन्यमात्मानमिच्छन्ति द्रव्यपर्यायरूपेण यथायोगमनुगमव्या-
वृत्त्यात्मकं ॥ तथा चोक्तं ।

जैमिनीया इव प्राहुर्जैनाश्चिन्नचणान्तर ।

द्रव्यपर्यायरूपेण व्यावृत्त्यनुगमात्मक ॥

- 5 कापिलास्तु नित्य व्यापकं निर्गुणं स्वयमेव चैतन्यात्मकमा-
त्मानमिच्छन्ति । न तु बुद्धिमवन्धात् । बुद्धेः स्वयमचित्स्वभा-
वत्वात् । चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमिति वचनात् । नापि स
कस्य चित्कार्यस्य कर्ता स्वयं तत्फलोपभोक्ता वा निश्क्रिय-
त्वात् । प्रकृतिरेव तत्कर्त्री तस्य । तत्फलोप[164]नेत्री च ।
- 10 विपर्यासवशादसौ स्वात्मनि तत्समारोपयति ॥ तथा हि ।
यदा पुरुषस्य शब्दादिविषयोपभोगाकारमौत्सुक्यमुपजायते ।
तदा प्रकृतिः¹ परिज्ञातपुरुषौत्सुक्या पुरुषेण युज्यते । ततः
शब्दादिभर्ग² करोति । शब्दादिषु श्रोत्रादिवृत्तिभिर्मनमा-
धिष्ठिताभिः परिगृहीतेषु विषयेषु बुद्धिरध्यवसाय करोति ।
- 15 ततो बुद्ध्यध्वमितमर्थं पुरुषश्चेतयत इति । एवं चैतन्यस्वरूप-
त्वान्निर्गुणत्वं । व्यापित्वान्निश्क्रियत्वमिति सांख्यपुरुषस्य विशेषः ॥
उक्तं च ।

चैतन्यमन्ये मन्यन्ते भिन्न बुद्धिस्वरूपतः ।

आत्मानश्च निज रूप चैतन्य कल्पयन्ति ते ॥

प्रधानेनोपनीत च फलं मुक्त्वा स केवलं ।

कर्तव्यं तस्य नैवास्ति प्रकृतेरेव तन्मतं ॥

प्रवर्तमानान् प्रकृतेरिमान् गुणां-

स्तमोवृतत्वाद्धिपरीतचेतनः ।

अहं करोमीत्यबुधो हि मन्यते

5

दृणस्य कुञ्जीकरणे ऽप्यनीश्वरः¹ ॥ इति ॥

उपनिषदादिनस्तु समस्तप्राणिस्तानान्तर्गतमेकमेव व्यापि
नित्यं च ज्ञानमिच्छन्ति । तदिवर्तरूपतया सकलमिदं चित्ति-
जलपवनऊताशनादिकं जगदवभासते । तत्सुभावं एव चात्मा ।
न बाह्यं किमप्यवयवि परमात्वादिकं ग्राह्यं प्रमाणप्रसिद्धमस्ति ॥ 10
आह च ।

नित्यो ज्ञानविवर्तो ऽयं चित्तितेजोजलादिकः ।

आत्मा तदात्मकश्चेति संगिरन्ते ऽपरे पुनः ॥

ग्राह्यलक्षणसंयुक्तं न किंचिदिह विद्यते ।

विज्ञानपरिणामो ऽयं तस्मात्सर्वं परीक्ष्यते ॥ इति । 15

पुद्गलवादिनस्तु पुनरन्तश्चरतीर्थिकाः स्तन्वेभ्यस्तत्त्वान्यत्वा-
भ्यामवाच्यं पुद्गलनामानमात्मानमिच्छन्ति । अन्यथा तीर्थिक-
सिद्धान्ताभिनिवेशदर्शनं स्यात् ॥ आह चात्र ।

¹ = *Sāṃkhyaśāstra*, 43, with the reading *bhūmanyaḥ* (*Garbe Sāṃkhya Phil.* p. 308 and 69) — Prof. Garbe wrote to me in 1898: 'I have never considered the *S. Kr. d.* so old that it could be quoted by an author of that antiquity (*Pratyūkṣamati*). Perhaps both, the quotation in your text and the corresponding passage in *S. Kr. d.* are taken from an original source which we do not know yet.'

केचित्सौगतमन्या¹ अथात्मानं प्रच[165] चते । इति ॥

² कथमात्मनो ऽहप्रत्ययविषयता स्यात् । स्वस्वरूपेण तत्रा-
प्रतिभासनात् । तत्कथमात्माहप्रत्ययतया प्रतिभासत इत्युच्यते ।
तस्माद्विकल्पमात्रमेतत् । निर्विषयमुत्पद्यत इति स्थितं ॥

- 5 संप्रति चित्तत्वाभावात्मादिनः सांख्यादयः । षड्विज्ञानाना-
मात्मनिषेधमसहिष्णवः प्राहुः । शब्दादिज्ञानं चिदात्मकमा-
त्मैवास्माभिरभिधीयते । तत्कथमस्यात्माप्रतिषेध उच्यते ॥
इति पराभिप्रायमाकलय्य सिद्धान्तवादी प्रसङ्गमासञ्जयन्नाह ।

शब्दज्ञानं यदि तदा शब्दो गृह्येत सर्वदा³ ।

- 10 ननु यदि शब्दज्ञानात्मक आत्मा तस्य च नित्यत्वाच्छब्दज्ञान
नित्यं स्यात् । तदा शब्दो ऽपि सदा³ नित्यमेव तद्भावाभाव-
कालयोर्यहीतव्यः स्यात् । शब्दग्रहणस्वभावस्य तस्य तत्सदसत्ता-
काले सर्वदानुवर्तनात् । अन्यथा नित्यत्वमेव तस्य हीयेत ॥
भवत्येवमेवेति चेत् । आह ।

- 15 ज्ञेयं विना तु किं वेत्ति येन ज्ञानं निरुच्यते ॥ ६४

ज्ञानमेव नित्यमुपस्थितं । शब्दस्य तु कादाचित्कत्वान्न

¹ Tib = *kecit saugata anyi* = bdeṅ gcegs pa hga kha cig nyi gzhan yin bdog-
tu rab brjed byed

² Tib = *deṅ phyuṅ gi llas* = *tasmāt katham, tat katham*

The Sanskrit text has *sarvada* and the Tib. *Pham can th e na*—Tib. Com-
mentary has *da, tu = aṅa nityam e ca*

सर्वदा सत्ताभिव्यक्तिः । ततश्च तदसत्ताकाले ज्ञेयं विना
विषयमन्तरेण किं वेत्ति किं जानाति तज्ज्ञानं । तुशब्दो
ऽसत्ताकालप्रश्नविशेषे वर्तते । येन ज्ञेयेन शून्यमपि ज्ञान
निरुच्यते । अभिधीयते । ज्ञेयं ज्ञानातीति ज्ञानमाख्यायते ।
तदभावात्कथं ज्ञानमित्याशयः । एतदेवाह ।

5

अजानानं यदि ज्ञानं काष्ठं ज्ञानं प्रसज्यते ।

यदपि विषयं न जानाति तदपि यदि ज्ञानमुच्यते ।
तदा काष्ठमज्ञानस्वभावं ज्ञानं प्रसज्यते । न हि तेन किं
चिदपराद्धं येन न विज्ञानं स्यात् । न चैवं । तस्माद्विषयप-
रिज्ञानाभावाद्यथा काष्ठं ज्ञानं न भवति तथान्यदपि न स्यात् । 10
इत्याह ।

तेनासंनिहितज्ञेयं ज्ञानं नास्तीति निश्चयः ॥ ६२

येन निर्विषयं न ज्ञानं तेन कारणेन । असंनिहितज्ञेयं ।
असंनिहितमयोग्यदेशस्थ¹ ज्ञेयं ग्राह्यो विषयो यस्य तत्तथोक्तं
ज्ञानं नास्ति न विद्यत इ[165^b]ति । निश्चय एकान्त एष 15
सापेक्षत्वात् ।

स्यादेतत् । शब्दस्य सदाविद्यमानत्वात्² । नासंनिहित-
विषयं शब्दज्ञानं । अग्रहणं तु कदा चित्कादाचित्काभिव्यक्ति-

1 See *Nāgārjuna*

2 *Sūtra* itag pu yod pu ma vin pu phan = ... sūtra

त्वादिति¹ नोक्तदोषप्रसङ्गः । नैतदस्ति । यतो यदस्य ज्ञानस्य
 परिच्छेद्यं रूपं व्यक्रमित्युच्यते । तस्य सदासंनिहितविषयतया²
 ग्राहकमज्ञानमभिधीयते³ । शब्दस्य तु सदा सत्त्वमसत्त्वं वा न
 विवक्षितं । ज्ञानं तु कदा चिदग्राहकमित्येतावतैव साध्यसिद्धेः ।
 5 तस्मादसंनिहितज्ञेयमित्यनेन ज्ञानस्यैवाग्राहकत्वं साध्यते ।
 येन रूपेण ज्ञानस्य ग्राह्यो विषयस्तस्य न सर्वदा संनिधान-
 मस्तीति कृत्वा इति कथं नोक्तदोषप्रसङ्गः । शब्दस्य यथा
 सर्वदा सत्त्वं नास्ति तद्विरुद्धमभयान्नोच्यते ॥

अपि च । यदि शब्दज्ञानमेवात्मा तदा तद्ग्रहणात्मकत्वा-
 10 त्तस्य रूपग्रहणं न स्यात् । नैतदस्ति । यतस्तदेव रूपग्राहक-
 मिष्यत इति चेद्वाह । तदेवेत्यादि ।

तदेव रूपं जानाति तदा किं न शृणोत्यपि ।

तदेव शब्दज्ञानमेव यदि रूपं जानातीति मतं । तदा
 किं न शृणोत्यपि । तदा रूपग्रहणकाले किमिति न शृणो-
 15 त्यपि । शब्दमपि किं न गृह्णाति । शब्दज्ञानत्वात् । अथ
 गृह्णात्येव । यदि संनिहितं स्यात् । केवलमसंनिधानात् । न
 दोष इति । परस्योत्तरमाशङ्क्याह । शब्दस्येत्यादि ।

1 Kādadatkatva = res-hga yin pa

2 = canā n°

3 MS grāhakaṃ jñānam (Virāma after m) — hdzin-par byed pa ces-pa
 ma yin par brjed-par h'iao — I print according to the Tibetan, but I have
 little doubt that we must read *agrahakam jñ°* — See below 1 5

शब्दस्यासंनिधानाच्चेत्तस्तज्ज्ञानमप्यसत् ॥ ६३

शब्दस्य विषयतामापन्नस्यासंनिधानाद्योग्यदेशात् । ग्रहणं
[न] स्याद्यदि^१ एवमभिधीयते । ततस्तत्^२ ज्ञानमप्यसत् ।
तत्तस्मात्तर्हि शब्दस्यासंनिधानात्तत् ज्ञानमपि शब्दज्ञानं ।
असद्विद्यमानं । शब्दज्ञानमेव तर्हि तन्न भवतीत्यर्थः ॥ 5

किं च यदि शब्दज्ञानं तदा रूपग्रहणात्मकं तन्न युज्यत
इत्याह । शब्दग्रहणेत्यादि ।

शब्दग्रहणरूपं यत्तद्रूपग्रहणं कथं ।

शब्दस्य ग्रहणरूपं शब्दस्य ग्रहणस्वभावं शब्दग्राहकमिति
यावत् । यत् ज्ञानं तद्रूपग्रहणं रूपग्रहणात्मकं । कथं । न 10
कथं चिदपि स्यात् । एकस्य निरंशस्य रूपद्वयायोगात् ॥ ननु
यथा कश्चि[106a]^३देक एव कस्य चिदपेक्षया पिता कस्य
चिदपेक्षया च स एव पुत्रः स्यात् । तथा प्रकृते ऽपि रूपद्वय-
मेकस्य भविष्यतीत्याह । एक. पितेत्यादि ।

एकः पिता च पुत्रश्च कल्प्यते न तु तत्त्वतः ॥ ६४ 15

एकः पिता एव जनकः पुत्रश्च जन्यः स एवेति कल्प्यते ।

1 So MS — Tib gives no help

2 So MS

3 The fol. 106 is wanting in the Nep. MS. the fol. 107 is numbered (figures and letter numerals) 106

स तु तदपेक्षया कल्पनया व्यवस्थाप्यते । न तु तत्त्वतः । न पुनः
परमार्थतः । एक एव स्वभाव उभयात्मकः कल्पनासमारोपित-
व्यपदेशात् । [भिन्नरूपत्वात्^१] पुनरेक एव तथा नानाभिधाने[न]
नैवाभिधीयते । उभयवास्तवरूपद्वयमेकस्य घटनीयं । तच्च कथ
५ चिदपि न सगच्छते । रूपद्वयव्यतिभिन्नतया वस्तुनो ऽपि
द्वित्वप्रसङ्गात् । तस्माद्यथा वास्तवमेकस्य द्विरूपत्व तन्न दृष्टान्त-
धर्मिण्यस्ति । यच्चास्ति काल्पनिकं तत्प्रकृतानुपयोगीति यत्किं
चिदेतत् ॥

इतो ऽपि न पारमार्थिको ऽयं व्यपदेश इत्याह सत्त्वं रज
10 इत्यादि ।

सत्त्वं रजस्तमो वापि न पुत्रो न पिता यतः ।

एतच्चावश्यं त्वयापि स्वीकर्तव्यं । सांख्यमते हि त्रिगुणमेकं
जगत्ततः सत्त्वं रजस्तमो वापीति समुदायः समुच्चयार्थः । यतो
यस्मादेते गुणाः स्वस्वभावावस्थिताः प्रत्येकं समुदिता वा
15 तस्मान्न पिता न पुत्रः परमार्थतः । सर्वदा गुणा एव केवलाः
सन्ति ।^२ स्वयमथ^२ पुत्रावस्थायां ये सत्त्वरजस्तमोलक्षणा गुणास्त
एव प्राज्ञजनकभावा अपि तेन पूर्वापरकालयोरवि[शिष्ट]-
स्वभावा एव^३ । ते ततस्तदपेक्ष्य पिता पुत्रश्चाभिधीयन्ते । न तु

^१ rtoqs paṣ sgro btags pa yin te gzugs thā-dad-pas yin goṅ ṅid de bzhiṅ-
du sgra sṅa tshogs paṣ sgrā-sṅa tshogs kyis biṅod par-bya ba min-no

^२ So MS —don m hdi yin-te = ayam arthah

khyān pu-med paṣ dnos-po ṅid yin-te

तत्र कश्चिद्विशेषः । ततः काल्पनिक एनाथ व्यवहारः ॥ यदि च रूपग्रहणकाले ऽपि शब्दग्रहणात्मक[मेक]मेव तत् ज्ञान^१ तदा तत्त्वभावमुपलभ्येत । न चोपलभ्यते । ततो न तद्ग्रहणात्मकमित्याह । शब्दग्रहणेत्यादि ।

शब्दग्रहणयुक्तस्तु स्वभावस्तस्य नेक्ष्यते ॥ ६५ 5

शब्दग्रहणेन युक्तः संबद्धः । तु शब्दो विशेषाभिधाने । स्वभावस्तस्य रूपग्राहकस्य ज्ञानस्य नेक्ष्यते न प्रतीयते । अतस्तदा तस्य शब्दग्रहणात्मता नास्तीति निश्चीयते ॥

स्यादेतत् । यदि नाम न प्रतीयते तथापि तदेव तत्^२ ॥
[166^a] कथं तर्हि रूपग्रहणमित्याह । तदेवेत्यादि । 10

तदेवान्येन रूपेण नटवत्सोऽप्यशाश्वतः ।

तदेव शब्दज्ञानं । अन्येन रूपेण स्वभावेन रूपग्रहणात्मकेन रूपं गृह्णातीति शेषः । कथमिव तस्यानुरूपता । नटवत् । यथा नाट्यसमये रङ्गभूमिगतो नटः । एक एव नानारूपेणावतरति । तथा प्रकृते ऽपीति न दोषः ॥ अत्राह । सो^३ 15
ऽप्यशाश्वत इति । अनित्यः पूर्वस्वभावपरित्यागेन रूपान्तरमाविशति । न च पूर्वापरकालयोरेकस्वभाव एव नटो नाना-

^१ ces pa de gog ūd yin na

^२ de lta na yan de ūd de yin no zhe na de har na ṅ ṅ kar

रूपसंबन्धात् । अन्यथा तस्यापि रूपद्वयमेकदा चेति^१ भाषेत ।
इति साध्यविकलो दृष्टान्तः ।

अथापि स्यात् । भावः स एव । स्वभावः पुनरस्यापरापर
उत्पद्यते निरुध्यते च । ततो ऽयमदोष इत्यत्राह । स
५ एवान्येत्यादि ।

स एवान्यस्वभावश्चेदपूर्वेयं तदेकता ॥ ६६

स एवात्मा नटो वा । अन्यस्वभावो ऽपरस्वभावः । चेद्यद्यु-
च्यते । तदा ऽपूर्वेयं तदेकता । अपूर्वेयमदृष्टपूर्वेयमीदृशी
तदेकता । तस्य भावस्यापरस्वभावोत्पत्तावषेकता । अभिज्ञा-
१० त्मता । तथा हि स एवेति तत्त्वमाख्यायते । पुनरन्यस्वभाव
इति तस्मैवान्यत्व । न चैतत्परस्परविरुद्धधर्मद्वयमेकस्य युक्तं ।
न हि भावो नामान्य एव स्वभावात् । येन तस्योत्पादननिरो-
धयोरपि भावस्य तौ न स्यातां । नापि तदभिन्नस्य स्वभाव-
स्योत्पादननिरोधयोर्भावस्य तादवस्थं युक्तमभेदाभावप्रसङ्गात्^२ ।
१५ भेदे वा संबन्धासिद्धिरिति भावः ॥

स्यादेतत् । भवत्वेष प्रसङ्गो यदि रूपद्वयमस्यात्मनः सत्यं
स्यात् । किं तर्हि निजमस्य रूपमपहायापरं रूपमतात्त्विकं

^१ So MS — Tib gives no help gñis po yan gong tu sams la (') suan-bur
hgyur ro Possibly sams-la = iti

^२ So Nep (first hand) and Tib tha-dad pa mi yin pa med par thal bu
hgyur bai phyir — Second hand yuktam bheda°

तेन नोक्तदोषप्रसङ्गः । इत्याशयमाशङ्कयन्नाह । अन्यद्रूप-
मित्यादि ।

अन्यद्रूपमसत्यं चेन्निजं तद्रूपमुच्यतां ।

अन्यद्रूपं तदिषयोपाधिकं स्फटिकोपल्लखेव असत्यमस्वाभा-
विकं । इति चेद्यदि । तर्हि निजं तद्रूपमुच्यतां । निजं⁵
स्वाभाविकं । तस्यात्मनो रूपं तत्त्वं । उच्यतां । अस्त्येवान्यद्रूपं
तस्य किं तत् । ज्ञानता चेत् ।

ज्ञानता चेत्ततः सर्वपुंसामैक्यं प्रसज्यते ॥ ६७

ज्ञानात्मतैव तस्य पूर्वापरकाला[166^a]नुगामिनी । निजं रूपं
किमन्यद्वक्तव्यं ।¹ आपद्यते । वस्तुतो भेदे ऽपि विशेषाभावात् ॥ 10
इत्थं च पुनरिदमतिप्रसज्यत इत्याह चेतनेत्यादि ।

¹ There is no lacuna in Nep MS — I have no information concerning the
Maith MS — Tib has gzhan ni ci zhiq biyod par-bya dei gzugs kyes sna ma
dan phyi ma dag tu gzugs gzhan din lbrel ba-na yan cel bzha du hdi geig-
pi yiu no zhes gal-te zer uno de-ltar na skyes-bu kun geig tu thal bar
hgyur te de ltar na de ces-pa-ñid-du thun mon-bai chos yiu pas-so dpor
na sna-ma dan phyi-mai dus kyī sgra dan gzugs kyī ces pa-dag dei rnam-pa
tha-dad pas tha-dad pa yiu na yan geig yin pa de-ltar na sems can kun-te
srog chags-kyi rgyud du gtogs-pa rnama bdag-geig tu thal bar hgyur-ba
bthob par hgyur-la dnos-po tha dad pa yan khyad par med pai-phyir ro = *kim*
anyad vaktavyam, tadrupena pūrva-apara anyā-rūpa-sambandhe pi sphaṭikavad
yady eko 'stity ucyate, evam sarvapūṣām aikyam prasajyate, evam jñānatve-
na tat sadhāranarūpatvāt, tadyathā pūrvaparakālikayoh çabdarūpa-jñānayoṛ
bhinnākāratvad bhinnayoṛ apy ekatvam eva tathā sarvasattvūnām pīaṇi-
gati-gatānam ekātmatā prasajyate, āpadyate

चेतनाचेतने चैक्यं तयोर्थेनास्तिता समा ।

यदि वावान्तर^१ भेदनिबन्धनं विशेषमपास्य किं^२चिदा-
कारकमाश्रित्यैकत्वमुच्यते । तदा चेतना पुरुषधर्मः । अचेतना
प्रकृत्यादिधर्मः । चकारो दोषान्तरसमुच्चये । ते ऽप्येकमभिन्न
५ वस्तु स्यातां । कथं । तयोश्चेतनाचेतनयोर्थेन कारणेन । अस्तिता
समा । सापि भावानां निज रूप । समा द्वयोरपि तुल्या ॥

^३ननु चात्रापि सादृश्यनिबन्धनमिथ्यत एवैकत्वं वस्तुभेदे ऽपि ।
ततो ऽयमिष्टप्रसाधनाददोष इत्याह । विशेषश्चेत्यादि ।

विशेषश्च यदा मिथ्या कः सादृश्याश्रयस्तदा ॥ ६८

10 दूषणान्तरद्योतने चकारः । विशेषो भेदः । सर्वभावाना-
मनियमेन यदा मिथ्या ऽसत्य । विजमेव रूप सत्यं । तदा
कः सादृश्याश्रयः स्यात् । किञ्चाश्रित्व^१ सादृश्यं व्यरस्यायते ।
विशेषसद्भावे हि किञ्चिन्मात्रसाधर्म्येण सादृश्यं स्यात् । विशे-
षाभावे च तदेव तस्यान्न सदृशं । न हि गोगवययोर्गोविशेष-
15 मननुभवन् । न गवयो गोसदृशो भवेदपि तु गौरेव

^१ *yadyi vā av^o—bar-skabs-kyi*

^२ *gnam pa cun-zhig la brten nas = kam cid akāram —ākār ikam^o ka from a
second hand*

^३ *ci ste hdi la y in dnos po tha dad na yan hdra bar rgyu mthsun gyis goḡ
pa-ñid yin te do lta bas na = nany atāpi castubhede pu sadr, yanub indhanenas-
katram asti tala*

^४ Ms urtya

स्यात्^१ । अतो विशेष एव सादृश्याश्रयः । स च यदा
पारमार्थिको न भवति । तदा कः सादृश्यस्य समानाकारतायाः
पुमामन्यस्य वा आश्रयो निबन्धन वा भवेत् । नैव कश्चिदि-
त्यर्थः । अतो वस्तुत एवैकत्वमापतितं भवतो न सादृश्यकृतं^२ ।
तत्कथं सिद्धसाधनाददोष इत्युच्यते ॥

5

एवं कापिलजैमिनीयपरिकल्पितस्य चित्तस्वभावस्यात्मनः
सत्त्वमभिद्धं । उपनिषदादिपरिकल्पिते ऽपि यथासंभव दूषणं
यदिदमभिधेयमिति ॥

सांप्रतमचेतनस्य नेयायिकादिपरिकल्पितस्यात्मनः सङ्गवहा-
रप्रतिषेधायाह । अचेतनश्चेत्यादि ।

10

अचेतनश्च नैवाहमाचैतन्यात्पटादिवत् ।

चेतनस्तावदुक्तक्रमेणात्मा न युज्यते । अचेतनोऽपि न
वाहमात्मा युक्त इति चकारार्थः । कुतः । आचै[167^b]तन्यात् ।
चैतन्याभावात् । न विद्यते चेतनाऽस्येत्यचेतनः । तस्य भाव
आचैतन्य । उभयपददृष्टिः । पारलौकिकादिवत् । तस्मात् । 15
अचेतनत्वादित्यर्थः । कथमिव पटादिवत् । यथा पटवृत्त-
पर्वतादयश्चैतन्यविरहादात्मा न भवन्ति । तथाभिमतोऽपि^३

1 So Ms —According to the Tib. *gojaratanyor ricesantavb'ac'na* .

2 *Hda ba8 by is pu ni ma vi no*

So Ms —Sams med kyan hdag ma vi pu lstan-pai ched du min te zhes
te ni rigs so zhes pa ni an gi sgra don te

3 *de b'han du mnon pai huod pa kyan*

कर्मकर्तृत्वादेरस्याभ्युपगमात् । अन्यथा न किं चित्प्रयोजनं
तेन । न चाचेतनस्य तद्युक्तं । यथा पटादेः ॥

यदि नाम स्वयमभावचेतनस्तथापि बुद्धेश्चेतनाचेतयते ।
तेनायमदोष इति पराभिप्राय संभावयन्नाह । अथ ज्ञ
5 इत्यादि ।

अथ ज्ञश्चेतनायोगाद्ज्ञो नष्टः प्रसज्यते ॥ ६६

अथेति पृच्छायां । अयायमात्मा चेतनायोगाद्बुद्धिममवा-
यात् । स्वयमचेतनोऽपि ज्ञो भवति । जानातीति ज्ञ इति
कप्रत्ययान्तस्य रूप^१ । एवमुपगम्यमानेऽज्ञो नष्टः प्रसज्यते । यदा
10 तर्हि मदमूर्खावस्थायां चेतनानिवृत्तावयमात्माऽज्ञो न किं
चिदपि जानाति । तदा नष्टः प्राक्तनचैतन्यसंबद्धस्वभावपरि-
त्यागादिनष्टः प्रसज्यते ॥

चेतन्यसदन्वासंबन्धकालयोरेकस्वभावत्वान्नायं दोष इति
परमाशङ्कयन्नाह । अथाविकृत इत्यादि ।

15 अथाविकृत एवात्मा चैतन्येनास्य किं कृतं ।

अथ चैतन्योत्पादनिरोधयोरविकृत एव । अनुत्पन्नानिरुद्ध-
स्वभाव एवात्मा । यद्येवं तर्हि चैतन्येनास्य किं कृतं ।

¹ *buddhiḥ, second hand* —blor sems kyis sems dan ldan par byed de

² *Pan 3 1 135*

अचेतनस्य सर्वकालमविकृतस्य सतः । अस्यात्मनः । चैतन्येन
बुद्धिसमवायेन किं कृतं । किमतिशयाधानमनुष्ठित । न किं
चित् । बुद्धिसमवाये पि तथैवाप्रच्युतप्राच्यस्वभावस्यावस्थाना-
दचेतन एवात्मा ॥

तथा च सति किमनुष्ठितं भवद्भिरित्याह ।

5

अज्ञस्य निष्क्रियस्यैवमाकाशस्यात्मता मता ॥ ७०

अज्ञस्य किं चिदपि हिताहित ज्ञातुमशक्तस्य । निष्क्रियस्य ।
निर्गतो वह्निर्भूतः क्रियाया इति निष्क्रियः । तस्य सर्वप्रतीकार-
रहितस्यानाधेयातिशयतयाऽमंस्कर्तव्यस्य । अथ वा सर्वकर्मणि
[167^h] शक्तिविकलस्य गमनादिक्रियाशून्यस्य वा आकाशस्य 10
प्रकृतानुपयोगित्वादाकाशकल्पस्य । एवं सत्यात्मता आत्म-
स्वभावताव्यवस्था व्यवस्थापिता ॥ एतच्च स्वमतेनोदाहरण ।
यथा नि स्वभावतया सर्वक्रियाशून्य प्रज्ञप्तिस्वप्नात्रमाकाशं
तथात्मापोत्यर्थः । परमतेनापि वा । यथा च न कर्मकर्त्रादिहृष-
माकाशमचेतनत्वादक्रियत्वाच्च । तथात्मापीति भावः ॥ 15

इदानीं पुनरन्वयान्मप्रतिषेधवाधक परमतेनोत्थापयन्नाह ।
न कर्मत्यादि ।

न कर्मफलसंबन्धो युक्तश्चेदात्मना विना ।

यदि न कश्चिदेकः परलोकी स्यात् । तदा तेषात्मना

परलोकगामिना विनाऽन्तरेण कर्मफलसंबन्धोऽयुक्तः^१ । कर्म
शुभाशुभं । फलं च तस्यैवेष्टानिष्टलक्षणं । तयोः संबन्धः ।
कर्मणः कृतस्य फलेन वा संबन्धः । येनैव कृतं कर्म तस्यैव
क्षत्फलप्रतिलम्भो नान्यस्येति । न युक्तो न घटत इष्यते च
5 परलोके कर्मफलसंबन्धः । तत्र च सौगतानामप्यविवादः ।

तथा च सूत्र^२ । अनेनैव कृतं कर्म कोऽन्यः प्रत्यनुभविष्यति ।
न हि भिचवः कृतोपचितानि कर्माणि पृथिवीधातौ
विपच्यन्ते । नाश्वातौ । न तेजोधातौ । न वायुधातौ ।
उपात्तेश्चैव^३ स्कन्धधात्वायतनेष्विति विस्तरः ।

10) उक्तं च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिगतैरपि ।

सामर्थी प्राप्य कालं च फलन्ति खलु देहिनां । इति ॥^४

ततः कर्मफलसंबन्धोऽनिवारितो भवतामपि । तस्माद्-
वश्यमङ्गीकर्तव्यं आत्मा । अन्यथा सर्वमेतद्सगतं स्यात् ॥

15) कथमसत्यात्मनि कर्मफलसंबन्धो घटत इत्याह । कर्म
कृतेत्यादि ।

¹ gal te hji gaten pha-rol-po hga yun med pa hgyur na doi tsho bdag de
hji g rten pha rol tu hgro-ba vod pa ma yin zhin med-na las hbras hbrod pa
nu rigs so = *quidi na kac est paralokah syat tada sa atmā paralokagāmi na sqit*
[tad] *abhāñāi ka n naphalas-sambandho na nuktah syat* — Observe that *caah* (na kuo
cid ekah) is not translated. The original reading was *quidi na kac est ekah*
paralokagāmi, from the wrong reading *paraloka* follows the total alteration of
the sentence

² See *Duṣṭāntāna* p. 54, and elsewhere

³ On the import of the word *upācīta*, see *Mādhy. vrtti* 303, n. 4

⁴ See *ibidem* 285, n. 3

⁵ See *Dāra* 501, 23, 582, 1, etc. *Abhidh. ka*, Soc. Asiat. fol. 271

कर्म कृत्वा विनष्टे हि फलं कस्य भविष्यति ॥ ७१

हि यस्मात्^१ कर्म कृत्वा कर्मोत्पाद्य शुभाशुभलक्षणं ।
 विनष्टे निरुद्धे सति कर्मकर्तरि । फलं कस्य भविष्यति ।
 आत्मनोऽसत्त्वे परलोकगामिनः कस्य चिद्भावात् । येन चित्त-
 क्षणेन कृतं कर्म तस्य क्षणिकतया [168⁴] तत्कर्मक्रियाकाले 5
 निवृत्तत्वात् । कृतस्य कर्मण फलं सुगतौ दुर्गतौ वा सुख-
 दुःखात्मकं कस्य भविष्यति । उत्पद्यते । नैव कस्य चित्स्यात् ।
 परलोके च कृतकर्मण एव फलयोगिनो^२ ऽन्यस्य कस्य चिदुत्पा-
 दात् । इति कृतविप्रणाशो [ऽ]कृताभ्यागमश्च स्यात्^३ ॥ उपलक्षणं
 चैतत् । स्मृतिप्रत्यभिज्ञानसंग्रहनिर्णयस्वर्यनिहितप्रत्यनुमार्गण- 10
 दृष्टार्थकुट्टहलविरमणकार्यकारणभावतदधिगतप्रमाणबन्धमोचा-
 दयोऽपि न स्युः । चेद्यदि नतं तन्न दुक्तमित्याह । दयोरित्यादि ।

दयोरप्यावयोः सिद्धे भिन्नाधारे क्रियाफले ।

दयोरप्यावयो । आत्मवादिनो भवतो मम च नैराक्य-
 वादिनः । सिद्धे निश्चिते । के सिद्धे आह । भिन्नाधारे क्रियाफले । 15
 कर्मक्रिया अस्मिन् भवे । तस्या फलं परलोके । ते भिन्नाधारे ।
 नानाधिकरणे सिद्धे । तथा हि । न येनेव शरीरेण तस्मिन्

^१ mi sgras m gan gi phyu

^२ hbras-bu dan ldan pa

byas pas chud za zhin ma-byas pa dan lphyul par hgyur—See *Syūchi ūda maōjūri*, § 18 (p. 151) *Saavadānāna* 29: 13 (rough s translation of this passage and my own translation are wrong)

जन्मनि कर्म करोति तेनैव प्रेत्य फलमुपभुङ्क्ते । अतोऽन्यदेव
कर्मकर्तृ तदन्यच्च फलोपभोक्तृ । अतो भिन्नाधारे क्रियाफले
भवतः । अत्र चाविप्रतिपत्तिरावयोः ॥

स्यादेतदात्मव्यापारमन्तरेण ते एव कर्तृत्वोपभोक्तृत्वे न
5 स्यातामित्यत्राह ।

निर्व्यापारश्च तत्रात्मैत्यत्र वादो वृथा ननु ॥ ७२

निर्व्यापारो व्यापाररहितः । तत्र तयोः कर्मद्रियाफलोप-
भोगयोरत्मा निःक्रियत्वादचेतनत्वात् । नित्यत्वाच्च क्व चिदपि
क्रियायां समर्थः ॥ यदप्युक्तं ।

10 ज्ञानमात्रादिसंबन्धः कर्तृत्व तस्य भण्यते ।

सुखदुःखादिमवित्तिसमवायस्तु भोक्तृता ॥ इति ।

तदपि पूर्वापरकालयोरविचलितस्वभावस्योक्तक्रमेण न
मंगच्छते ॥ इति हेतोरत्रात्मनि निर्व्यापारे वादो विवादो ।
वृथा निष्फलो । यदर्थमसावङ्गीकृतस्तत्र तस्यानुपयोगित्वात् ॥

15 नन्विति परमबोधने ॥

ननु यद्यात्मा न भवेत्कथं तर्हि कृतविप्रणाशादिदोषो न
स्यात् । ततो [न]¹ वृथा तदाद इत्याह । हेतु^[165^b]
मानित्यादि ।

हेतुमान् फलयोगीति दृश्यते नैष संभवः ।

¹ de itai bas na rtsod pa don med pa ma yin no zhe na

कर्मजं लोकवैचित्र्यं चेतना तत्प्रतं च तत् ।

चेतना मानसं कर्म तज्जे वाक्कायकर्मणी । इति¹ ॥

अन्यथायुक्तं ।

सत्त्वलोकमथ भाजनलोकं

5 चित्तमेव रचयत्यतिचित्रं ।

कर्मजं हि जगदुक्तमशेष

कर्म चित्तमवधूय न चास्ति । इति² ॥

तस्मान्न चित्तविनिर्मुक्तमन्यत्कर्मास्ति । तच्च कुशला-
कुशल चित्तमुत्पाद्य निरुध्यमानं स्वोपादेयचित्तचरणे कुशला-
10 कुशलादिसंस्कारविशेषवासनामादधाति³ । तदपि तदाहित-
वासनमुत्तरोत्तरतदभिसंस्तुतचरणपरंपराविच्छेदतः सतानप्रवर्त-
मानं⁴ परिणतिविशेषमुपगच्छत्⁵ कर्मविशेषानुरूप तथाविधं
सुखादिस्वभावं चित्तात्मकमेव फलमभिनिर्वर्तयति परलोके ॥

¹ Quoted *Abhañi k'i* Soc. As., fol. 337 b (chapter IV. m. 10) —*las las hji rten suu tshogs skye las ut sems pa dan des byas*.

² Quoted *Pañcakramat*, p. 10 and also *Maññi arñi*.

³ *de yan dge ba yan mi dge bu sems skyes nas hogs pa na ran ge ñe bar len pa las byun bu sems ky'i skad cig tu dge bu dan mi dge ba tu-sogs pa hdu-byed pa'i bag chags hjoj go de yan des gzhang pa'i bag chags gzhan dan gzhan des mnon pa'i hdu byas pa'i skad cig mi gzhan dan gzhan rgyun ma chad pas hjoj pa na yong-su-gzur pa'i khyad par ñe bar skyes las ky'i khyad par dan rjes-su mthun pa de lta buo (?) rnam pa bde ba la sogs pa'i ran bzhi rgyi sems ky'i bdag ñid-kyi lbras bu hjoj rten pha rol tu skyed pa'i byed do zhes brjed do*

⁴ *ugasa*, not translated—*m* from a second hand, *gasa* in margin.

⁵ According to the Tibetan *ksanapamampasamtanaucchedatah pa²*

⁶ According to the Tibetan *upagayate*

तद्यथा चित्तिबीजादयः परस्यरोपमर्षणप्रत्ययविशेषात्ममधिगता-
तिश्रयतया प्रथमच्छणो[169^a]पनिपातिनः खोपादेयभूतद्वितीय-
क्षणकलापे कार्योत्पादानुगुणविशेषोत्पादनद्वारेण तदुत्तरोत्तर-
तारतम्यमुपजनयन्तः सततिपरिणामविशेषादन्यक्षणलक्षण प्रकर्ष-
पर्यन्तमासादयन्तो बीजानुरूपशालिकोद्वाङ्कुरमुत्पादयन्ति ॥ 5
यथा च लाचारमपरिभावितां मातुलुङ्गादिबौजमुत्र तत्संस्कार-
परंपराप्रवृत्तेस्तत्पुष्पादिषु रक्ततामुत्पादयति । न च तत्र
कश्चित्पूर्वापरकालयोरेकोऽनुगामौ समस्ति । तच्च कुशलाकुशलं
समानस्यापि² कल्पनोपस्थापितत्वात् । नोपन्यासो युक्तः । तदुक्तं ।

यस्मिन्नेव हि संतान आहिता कर्मवासना । 10

फल तत्रैव बध्नाति कर्पांसे रक्तता यथा ॥ इति ॥³

तस्माद्यथा बीजादिध्वात्मानमन्तरेणापि प्रतिनियमेन कार्यं
तदुत्पत्तिश्च क्रमेण भवति । तथा प्रकृतेऽपि परलोकगामिनमेक
विनापि कार्यकारणभावस्य नियामकत्वात्प्रतिनियतमेव फलं ।
क्लेशकर्माभिसङ्गतस्य सतानस्याविच्छेदेन प्रवर्तनात्परलोके फल- 15

1 dper-na de ni sa dan sa bon la sogs pa phan-tshun tshogs par kyen-gy
khyad pu-las thob-bai khyad pa du gyur pa skad-cig ma dan-po las bsed-pa-
la i m gi ñe bu-tu pa [r bya] bas byun hgyur pa skad cig ma gñis pa gyur-
pu tshogs pa la lhi us bu bskyed pa rjes su-mthun pa kuvad-pai skyed-par
gyur nas phyir ma phyir ma khyad pa du lhyun bu rgyud yons-su gyur pa
khyad pa las mthun skad-cig mar mtshan ñid phul tu byun [] thob-bo,
sa bon skyed par byed de

² So Ms —dge ba dan mi dge ba dan mtshams pa lya yan i num-par rtogs pas
gzhang pa phyir ñe-bar-dgod pa ni ma rigs so

³ See *Sarvadāraṇa*, p 25, and references *Museum*, 1902, p 43

प्रतिलम्बोऽभिधीयते ॥ इति नाकृताभ्यागमो न कृतविप्रणाशो
बाधकं । ततो नात्मानमन्तरेण कर्मफलसबन्धो न युज्यते ॥

यथा च सत्येवात्मनि स न घटते । तथा सप्रचयमुच्यमान-
मतिविस्तर स्यादिति नेह प्रतन्यते ॥

5 आह च ।

नात्मास्ति स्कन्धमात्रं तु क्लेशकर्माभिसंस्कृतं ।

अन्तराभवसंतत्या कुक्षिमेति प्रदीपवत् ॥ इति ॥

¹पुद्गलतदादिभिस्तत्त्वान्यत्वप्रतिषेधपक्षाभ्युपगमात्स्वयमेव व-
स्तुत्वं प्रतिषिद्धं । वस्तुनो हि तत्त्वान्यत्वप्रकारानतिक्रमात् । पर-
10 स्परपरिहारवतोरेकप्रतिषेधापरविधिनान्तरौयकत्वात् ॥ भारद्वा-
[169^b]रादि²सूत्रमपि समर्थितमत्रार्थं । तस्मादाभिप्रायिकीं
भगवतो देशनामजानङ्घ्रिः परिकल्पितोऽसौ न वस्तु सन् ।
वस्तुत्वाभ्युपगमे³ नान्यत्वमित्यात्मनो निराकरणेनैव निरस्तः⁴ ।
इति न पुनर्विशेषेण प्रतिषेधितः ॥

15 उक्तं चैतद्भगवता । इति हि भिन्नवोऽस्ति कर्म । अस्ति
फलं । कारकस्तु नोपलभ्यते य इमान् स्कन्धान् विजहाति ।
अन्यांश्च स्कन्धानुपादत्ते । अन्यत्र धर्मसंकेतात् । अत्राय धर्म-
संकेतो यदस्मिन् सति इदं भवत्यस्योत्पादादिदमुत्पद्यत इति ।⁵

¹ gan-zag tu smra-ba de rnam kyis

² See J R A S, 1901, p 308

³ dnos pos (°) blans-pa na yin gzhan ma yin no zhes .

⁴ = nirastah pudgalah --bsal-ba ma yin-no °° (na ni astah)

⁵ dharmasamketu = chos-kyi-brda.--See *Qāli-stamba-sūtra*.

एतेन भगवतैवेदप्रत्ययतामात्रलक्षणः^१ कार्यकारणभावोऽपि दर्शित^२ एव । अयमपि च सतानस्वेत्यनेन^३ यथाव्यवहारमनिरूपितस्वरूपः सूचित^४ एव । संतानवचनेनेदंप्रत्ययतामात्रस्याभ्युपगमात् । अन्यथा सतान एव न स्यात् । तेन वास्तवकार्यकारणभावभाविनो दोषा नावलीयन्ते ॥ 5

इदमेवाचार्यपादैरप्युक्त ।

अग्रक्त सर्वमिति चेत् । बीजादेरङ्कुरादिषु ।

दृष्टा शक्तिर्मता सा चेत्सृष्ट्यास्तु यथा तथा^६ ॥

कार्यकारणभावप्रतिनियमादेव स्मृत्यभावोऽपि निरस्तः । एकस्यानुगमात्मनोऽभावात् । न स्मर्ता कश्चिदिह विद्यते । किं 10 तर्हि स्मरणमेव केवलमारोपवशात् । स्मर्थमाणवस्तुविषयं । न चात्र स्मर्तुरभावेऽपि कश्चिद्भाषातः । अनुभूते हि वस्तुनि विज्ञानसताने स्मृतिबिजाधानात्कालान्तरेण सततिपरिपाकहेतोः स्मरण नाम कार्यमुत्पद्यते ॥ एव प्रत्यभिज्ञानादयोऽपि द्रष्टव्याः । अतिविस्तरभयात्प्रत्येकमिह न प्रतिविधीयन्त इति 15 तत्समर्थनमन्यत्रैव विस्तरेणावधार्यमिति ॥

1 rkyen hdi pa tsam kyī mtshan űud

2 Sic Ms old hand, 1 erased, Tib has *bstan = deṛita*

3 So Ms —hdi yan rgyun gong ces pas = *samtāna eka ity*

4 *bstan pa*

5 *āstava = dnos po la gñub pa —bhāīno = yod paī ... = dosā ye vastutvona siddhe kāryakāranabhāvo bhavanti*

6 gal te kuu-rdzob lidod na ji-ltaī de ltaī hgyur = *yadī sā (ktir samvrtiā) stā* .

सर्वमेतत्सृष्टिसत्यमुपादाय समर्थितं । परमार्थे¹ तु सर्व-
 धर्माणां निःस्वभावत्वात्सर्वविकल्पोपरमाच्च । न किं चिदुत्पद्यते
 निरुध्यते वा । सात्मकमनात्मकं वा । नापि^[170^a] विचार्यमाणं
 कर्म तत्फलं वा नापौहलोको न परलोको वा न² कश्चि-
 5 दस्ति । कल्पनाविठपितत्वात् । तस्मात्सर्वमेतत्प्रतिबिम्बसंनिभं
 निःस्वभावमुत्पद्यते निरुध्यते च । कार्यकारणं³ च सात्मक
 निरात्मकं च नित्यमनित्यं चाभिधीयते । स्वप्नवत्कर्मकर्तृत्वं
 तत्फलोपभोग⁴ इहलोकः परलोकः सुगतिदुर्गतिगमनं च ।
 कल्पनानामप्रहाणात् । इति सर्वं सुख्य । यद्वक्ष्यति⁵ ।

10 एवं च न निरोधोऽस्ति न च भावोऽस्ति तत्त्वतः ।
 अजातमनिरुद्धं च तस्मात्सर्वमिदं जगत् ॥
 स्वप्नोपमास्तु गतयो विचारे⁶ कदलौसमाः ।

इत्यादि ॥ उक्तं च ।

कर्ता स्वतन्त्रः कर्मापि त्वयोक्त व्यवहारतः ।
 15 परस्परापेक्षिकौ तु सिद्धिस्तोऽभिमतानयोः ॥
 न कर्तास्ति न भोक्तास्ति⁷ पुण्यापुण्य प्रतीत्यजं ।
 यत्प्रतीत्य न तज्जातं प्रोक्तं वाचस्पते त्वया ॥ इति ।

¹ Ms paramārthahetu sarva²

² cun zad

³ rgyu dan hbras-bu

⁴ lons spyod pa po

⁵ Below ix 150 151

⁶ Tib has *nān po med* = asārā.

⁷ bhoktā = za ba po

यथा निरात्मानश्च सर्वे धर्माः कर्मफलसंबन्धाविरोधश्च^१ ।
निःस्वभावता च । यथा दृष्टसर्वधर्माविरोधश्च । तथा पिता-
पुत्रसमागमे देयित । तदुक्तं^२ । भगवानाह । एवमेव महाराज
बालोऽश्रुतवान् पृथग्जनश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा सौमनस्यस्थानी-
यान्यभिनिविशते । सोऽभिनिविष्टः समनुनीयते । समनुनीतः 5
सरज्यते । मंत्रको रागज कर्माभिसंस्करोति^३ । त्रिविधं
कायेन । चतुर्विधं वाचा । [त्रिविधं मनसा]^४ । तच्च कर्माभि-
संस्कृतमादित एव चीणं विरुद्धं विगत^५ विपरिणतं । न पूर्वां
दिशं निश्रुत्य^६ तिष्ठति । न दक्षिणां । न पश्चिमां । नोत्तरां ।
नोर्ध्वं । नाधः । नानुविदिश । नेह । न तिर्यक् । नोभय- 10
मन्तरा । तत्पुनः कालान्तरेण मरणकालसमये प्रत्युपस्थिते ।
जौवितेन्द्रियनिरोधे आयुषः परिचयात् । तत्सभागस्य कर्मणः
चीणत्वात् । चरमविज्ञानस्य निरुध्यमानस्य^७ मनस्य अरम्बणी-
भवति । तद्यथापि नाम [170^b] श्रयितविवुद्धस्य जनपद-
कल्याणी^८ । इति हि महाराज चरमविज्ञानेनाधिपतिना । 15

१ MS 'sambandhavinirodha—Tib hbrei-ba mi hg' il ba

२ Quoted *Gīksās*, 250 10—Comp ibid 226 7—The first part (.
trividham manasā) is locus classicus, see Madh vṛtti, 137, note 1

३ The Tib adds *dīcāṣayam mohaṣayam*

४ Neither in our MS nor in the Tib translation, nor in *Gīksās*

५ hgags-la bral zhin

६ = brten te = niṣṛītya

७ ruam paī ṣes-pa tha-ma hgags paī tsho = caramavijñāna-nirodhakāle

८ Neither our MS nor the Tib translation does repeat the words
ārambanam bhavati. See *Gīksās* p. 253, n. 1

- तेन च कर्मारम्बणेन औपपत्त्यंशिक^१ द्वयप्रत्ययं प्रथमं विज्ञान-
मुत्पद्यते । यदि [वा] नारकेषु । यदि वा तिर्यग्योनौ । यदि
वा यमलोके । यदि वा आसुरकाये । यदि वा मनुष्येषु ।
यदि वा देवेषु । तस्य च प्रथमविज्ञानस्यौपपत्त्यंशिकस्य समन-
५ न्तरनिरुद्धस्थानन्तर सभागा^२ चित्तसंततिः प्रतिवर्तते^३ यत्र
विपाकस्य प्रतिमविदा^४ प्रज्ञायते^५ । तत्र यश्चरमविज्ञानस्य
निरोधस्तत्र च्युतिरिति संख्या भवति । यः प्रथमविज्ञानस्य
प्रादुर्भावस्तत्रोपपत्तिरिति । इति महाराज न कश्चिद्धर्मा-
ऽस्मान्नोकात्परलोक्तं गच्छति । च्युत्युपपत्तौ प्रज्ञायते । तच्च^६
१० महाराज चरमविज्ञानमुत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति ।
निरुध्यमानं न क्व चिद्गच्छति । कर्माप्युत्पद्यमान न कुतश्चि-
दागच्छति । निरुध्यमान न क्व चिद्गच्छति ।^७ [प्रथमविज्ञान-
मप्युत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति । निरुध्यमान न क्व चिद्ग-
च्छति] । तत्कस्य हेतोः । स्वभावविरहितत्वात् । चरमविज्ञान
१५ चरमविज्ञानेन शून्यं । कर्म कर्मणा शून्यं । प्रथमविज्ञानं
प्रथमविज्ञानेन शून्यं । च्युतिस्थुत्या शून्या । उपपत्तिरूपपत्त्या

१ skye bai char-gtogs-pai nam par ces pa

२ sk ul ba dan hdra ba or skal ba hdra ba

३ *Qiksās* has *prati-antate*, more correct

४ So MS — *Qiksās* has *prati-amvedanā*, correct — See below 479 1

५ mnon par yod

६ *Qiksās* has *tatra*

७ Given by *Qiksās* and Tib

शून्या । कर्मणां चावन्ध्यता प्रज्ञायते^१ । विपाकस्य च प्रति-
संवेदना । न तत्र कश्चित्कर्ता न भोक्ता । अन्यत्र नामसंकेता-
दिति विस्तरः ॥ एवं द्वेषमोहाभ्यामपि कर्माभिसंस्करणं यथा-
योगं वाच्यमिति ॥

5

शालिस्तम्बसूत्रेऽप्युक्तं^२ । पुनरपरं तत्त्वेऽप्रतिपत्तिर्मिथ्याप्रति-
पत्तिरज्ञानमविद्या । एवमविद्यायां सत्यां त्रिविधाः संस्कारा
अभिनिर्वर्तन्ते । पुण्योपगा । अपुण्योपगा । आनञ्ज्योपगाश्च^३ ।
इम उच्यन्ते अविद्याप्रत्ययाः संस्कारा इति^४ । पुण्योपगानां
संस्काराणां पुण्योपगमेव विज्ञानं भवति^५ । अपुण्योपगानां 10
संस्काराणामपुण्योपगमेव विज्ञानं भवति^६ । [171^a] आनञ्ज्योप-
गानां संस्काराणामानञ्ज्योपगमेव विज्ञानं भवति^७ । इदमुच्यते
संस्कारप्रत्ययं विज्ञानमिति । तदेव विज्ञानप्रत्ययं नामरूप ।
नामरूपविवृद्ध्या षड्भिरायतनद्वारैः कृत्यक्रियाः^८ प्रवर्तन्ते ।

1 las-rnam horas-bu med par mi hgyur bar mnon zhin

2 See *Qikṣās* 222 11— For the first part of the quotation, see above ix 2

3 So MS — *Qikṣās* has amñjya⁹

4—4 Wanting in Tib., but see note 8

5 hdu byed nam las (abl. not gent.)

6 Tib. adds hdu dag ni ma-ny pa rkyen-gyis hdu-byed nam zhes byas
zhes bya ba dan

7 Tib. adds hdu ni hdu dved ky rkyen-gyis nam pa-ces-pa zhes bya ba

8 The text is corrupt. Tib. has mi gyo bu hgyo-bu nam pa ces
pa ūd du hgyur te hdu ni nam pa ces pa rkyen gyis min dan gzugs ces
byas min dan gzugs nam par hphel bas — *Qikṣās* has idam ncyate
samskarapratyayam vijñānam iti evam nāmaūpan nāmaūpavivṛddhyā ..—
As observed by Prof. Bendall, the *Madhyamakavṛtti* gives better readings
and is followed by the Tibetan translation of *Qikṣās* itself.

9 bya ba byed-pa

- तन्नामरूपप्रत्ययं षड्वायतनमुच्यते । षड्भ्य आयतनेभ्यः षट्
 स्यर्गकायाः प्रवर्तन्ते । अयं षड्वायतनप्रत्ययः स्यर्ग इत्युच्यते ।
 यज्जातौघः स्यर्गा भवति तज्जातौघा वेदना प्रवर्तते । इयं
 स्यर्गप्रत्यया वेदनेत्युच्यते । यस्तां वेदयति । विशेषेणास्वादयति ।
 5 अभिनन्दयति । अध्वस्यति । अधितिष्ठति । सा वेदनाप्रत्यया
 तृष्णेत्युच्यते । आस्वदना । अभिनन्दना । अध्वसायस्थान
 आत्मप्रिय[रूप]सातरूपैर्वियोगो मा भवत्विति । अपरित्यागो
 भूयो भूयश्च प्रार्थना इदं तृष्णाप्रत्ययमुपादानमित्युच्यते । एवं
 प्रार्थयमानः पुनर्भवजनकं कर्म समुत्पापयति । कायेन वाचा
 10 मनसा । स उपादानप्रत्ययो भव इत्युच्यते । तत्कर्मनिर्जातानां
 2 [पञ्च]स्कन्धानामभिनिर्वृत्तिर्या सा भवप्रत्यया जातिरित्युच्यते ।
 या जात्यभिनिर्वृत्तानां स्कन्धानामुप[चय]परिपाकादिनागो
 भवति । तदिदं जातिप्रत्ययं जरामरणमित्युच्यते । पेयाल । तत्र
 विज्ञानं बीजस्वभावत्वेन हेतुः³ । कर्मं चेतस्वभावत्वेन हेतुः ।
 15 अविद्या तृष्णा च क्लेशस्वभावत्वेन हेतुः । कर्मक्लेशा विज्ञानबीजं
 सजनयन्ति । तत्र कर्मं विज्ञानबीजस्य चेतकार्यं करोति । तृष्णा
 विज्ञानबीजं स्नेहयति । अविद्या विज्ञानबीजमवकिरति । [अ]-
 सतामेषां प्रत्ययानां विज्ञानबीजस्याभिनिर्वृत्ति[र्न] भवति । तत्र

¹ *Qik'ās* has adhvavasānam mā me priyatūpaçātarupair vīyogo bhavaty
 iti—Tib has myon ba, mnon pa dga, lhaq pa zhen nas lidug-pa las
 bdag sdug no-bo dan bden-pa no bo dan lhal ba

² pañca = lna

³ According to Tib °pākavināço bhavati = yon, su smin pa dan ljug-par
 hgyur-ba.

⁴ rgyu byed do

कर्मणां नैव भवति । अहं विज्ञान[बीजस्य] चेत्रकार्य
 करोमि । तस्याया अपि नैव भवति । अहं विज्ञानबीजं
 ह्यहयामि । अविद्या[या] अपि नैव भवति । अहं विज्ञान-
 बीजमवकिरामीति । विज्ञान^[171^b]बीजस्यापि नैवं भवति ।
 अहमेभिः प्रत्ययैर्जनितमिति । अपि तु विज्ञानबीजं कर्म- 5
 चेत्रप्रतिष्ठित । तस्यास्त्रेहाभिस्यन्दितं । अविद्यावकीर्णं विरोहति ।
 नामरूपाङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति¹ । स च नामरूपाङ्कुरो न
 स्वयङ्कृतो न परङ्कृतो नोभयङ्कृतो नेश्वरनिर्मितो न काल-
 परिणामितो न चेककारणाधीनो² नाप्यहेतुसमुत्पन्नः । अथ
 च मातापितृसयोगादृतुसमवायादन्येषां च प्रत्ययानां समवा- 10
 यादास्त्रादनानुद्भवद्भु विज्ञानबीजं तत्र तत्रोपपत्त्या मातुः कुक्षौ
 नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वृतयति । अस्मामिकेषु धर्मेष्वममेवपरि-
 यहेष्वप्रत्ययैर्धिकेष्वकाशां ममे³षु मायालक्षणस्वभावेषु । हेतु-
 प्रत्ययानामवैकल्यात् । पेयालं⁴ । न तत्र कश्चिद्भूमोऽस्मा-
 ल्लोकात्परलोकं संक्रामति । अस्ति च कर्मफलमस्ति च⁵ विज्ञ- 15

¹ *Qikṣās* has *viññānabhiṇe paristhite °abhisandite °vidyāvakirne tatra tatiotpatvāyatana pratisamdhau mātib kukṣau virohati nāma* 'These readings are supported by our Tibetan translation except as concerns the reading *atpau* (correct *upapattyaṅātana*)

² So MS and *Qikṣās* — Tib has *ran bzhu-las ma bvuñ byed pa la rag-las pa ma yin=na scabhyed utpanno na karanādhituāh*

³ *apratyarthikān* is wanting in Tib

⁴ Supply the omitted passage from *Qikṣās* 225, 5—18.

⁵ *Qikṣās* *asti ca karmaphalapratiṣṭhāpib hetu* — Supported by our Tib translation *las kyi lbras bu mion par yan yod do=karmanāḥ phulaw prajñāyate*

निर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् । पेयालं^१ । यथाग्निरूपादान-
वैकल्याच्च ज्वलति^२ । उपादानावैकल्याच्च ज्वलति । एवमेव
कर्मक्षेत्रजनितं विज्ञानबीजं तत्र तत्रोपपत्त्यायतनप्रतिसंधौ
मातुः कुचौ नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति । अस्वामिकेषु धर्मेष्व-
५ ममेष्वपरिग्रहेष्वप्रत्यर्थिकेषु । [आकाशमेषु] । मायालक्षण-
स्वभावेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ एवमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्य-
समुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्य^३ ॥

तत्राध्यात्मिकः प्रतीत्यसमुत्पाद पञ्चभिः^४ कारणैर्द्रष्टव्यः ।
कतमैः पञ्चभिः । न शाश्वततः । नोच्छेदतः । न स्कान्तितः ।
१० परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः । तत्सदृशानुप्रबन्ध-
तश्चेति^५ । कथं न शाश्वततः । यस्मादन्धे मारणान्तिकाः^६
स्कन्धाः । अन्ये औपपत्त्यशिकाः^७ स्कन्धाः प्रादुर्भवन्ति । न
तु य एव मारणान्तिका स्कन्धाः त एव औपपत्त्यशिकाः
प्रादुर्भवन्ति । अतो न शाश्वततः ॥ कथं नोच्छेदतः । [172a]
१५ न च पूर्वनिर्दुष्टेषु^८ मारणान्तिकेषु स्कन्धेषु औपपत्त्यशिकाः

१ *Çikāṣā* omits this mention

२ This first clause wanting in our MS — the second in *Çikāṣā*

३ This clause wanting in *Çikāṣā*

४ So MS and *Çikāṣā* — The correct reading is *pañcābhīr ākāraṇi (nam = pa in u)*

५ *de dan hdra bu rgyud-du o*

६ *tha ma chu bai phun-po*

७ *skve bai char gtogs pu*

८ *prādurbhavanti* omitted by Tib. translator and by *Çikāṣā* which adds *apī bu mānanāntikāḥ skandhā nirudhyamaṇā aupapāty amūṅkih skandhāc ca prādurbhavanti*—But see below

९ *purva (śnon)* wanting in *Çikāṣā*

स्कन्धाः प्रादुर्भवन्ति । नाथनिरुद्धेषु । अपि तु मारणान्तिकाः
 स्कन्धा निरुध्यन्ते । तस्मिन्नेव च समये औपपत्त्यशिकाः स्कन्धाः
 प्रादुर्भवन्ति । तुलादण्डोन्नाभावनामवत् । अतो नोच्छेदतः ॥
 कथं न संक्रान्तितः । विमदृशात्सत्त्वनिकायाद्विसभागाः^१
 स्कन्धा जात्यन्तरेऽभिनिर्वर्तन्ते । अतो न संक्रान्तितः ॥ कथं^२
 परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः । परीत्त कर्म क्रियते ।
 विपुलफलविपाकोऽनुभूयते । अतः परीत्तहेतुतो विपुलफलाभि-
 निर्वृत्तितः ॥ कथं तत्सदृशानुप्रबन्धतः । यथावेदनीय कर्म
 क्रियते । तथावेदनीयो विपाकोऽनुभूयते । अतस्तत्सदृशानु-
 प्रबन्धतः ॥ एवमाध्यात्मिक प्रतीत्यमसुत्यादः पञ्चभिर्द्रष्टव्य^३
 इति विस्तरः ॥^४

तदेवमात्मादिविरहेऽपि कर्मफलमवन्धोऽविकलः सूत्रेषु
 भगवता स्वयमुपदर्शित^४ इत्युपदर्शित^४ भवति । इति नैकस्यो-
 भया^५नुयायिनोऽभावेऽपि किं चिद्विरुध्यत इति ।

यदि कथं चिदपि नास्त्येवात्मा कथं तर्हि ।

15

आत्मा हि आत्मनो नाथ को नु नाथ परो भवेत् ।

आत्मना हि सुदान्तेन स्वर्गे प्राप्नोति पण्डितः ॥

^१ MS has 'nikāyāt visabhāgāh', and Çikṣas MS ddu sabhāgah. But the Tibetan translators igucc do skal pa mñam pa skye bis (sabhāga not vi abhāga)—Prof. Bendall prefers 'nikāyāt dlu sa' and he may be right.

The meaning is that a man can be reborn as a god, etc.

^२ = gsuns

^३ = bstan

^४ gñi gar hgro ba

इति गाथायामुक्तं ॥ चित्तमेवाहकारमनिश्रयतया अस्या-
मात्मशब्देनोक्तं । अन्यत्र सूत्रे

चित्तस्य दमन साधु चित्त दान्त सुखावह ।

इति चित्तस्य दमनवचनात् । तदपि चात्मदृश्यभिनि-
५ विष्टानामन्यत्रात्मग्राहपरिकल्पविच्छेदार्थं नेयार्थतया संवृत्या
चित्तमात्मेति प्रकाशितं । न तु परमार्थतः । एतेन यदुक्त-
मार्थलङ्कावतारे ।

पुद्गलः संततिः स्कन्धाः प्रत्यया अणवस्तथा ।

प्रधानमीश्वरः कर्ता चित्तमात्रं वदाम्यह ॥

१० इति । तदपि व्याख्यातं भवति यतस्तदपि चान्यत्र पुद्गला-
द्यभि^[१७२]निवेशवाधनाय वचनं । न तु तावता चित्तस्य
परमार्थमत्वमुक्तं । एवमन्यत्रापि स्कन्धादिष्व्वात्मदेशना नेयार्था ।
अतश्चित्तमपि वस्तुतो नाहप्रत्ययस्य विषयः ॥

भवतु वा चित्तं परमार्थमत् । तथापि न वस्तुतस्तदहंकार-

१५ गोचर इत्युपदर्शयन्नाह । अतीतेत्यादि ।

अतीतानागतं चित्तं नाहं तद्धि न विद्यते ।

त्रिधा हि चित्तं सभवति । परिकल्पमुपादाय । अतीत-

1 gzhan-du hdzin pai, *Ātma* not translated — This last text (*caṭṭasya dāmanam*), by which it is established that by *ātman* the only thought is meant, has been said in order of cutting the wronger view of those who search elsewhere for an *ātman*

2 According to the Tib *pratyaya hetavis tatha* (ikyen dan rgyu dan de bzhin dn)

3 vyākhyāta = bagrubā pi = siddha

मनागतं प्रत्युत्पन्नं च । तत्रातीतानागतं नष्टाजातं । चित्तं नाहं ।
नाहं दर्शनविषयः । कुतः । हिर्यस्मात् । तदतीतानागतं चित्तं
न विद्यते । न मप्रत्यस्ति । नष्टाजातत्वात् । यदतीतं तत्क्षीणं
निरुद्धं विगतं विपरिणामितं । यदनागतं तदप्यसंप्राप्तमिति ।
प्रत्युत्पन्नं तर्हि चित्तमहं भविष्यतीत्यत आह ।

अथोत्पन्नमहं चित्तं नष्टेऽस्मिन्नास्त्यहं पुनः ॥ ७४ ॥

यथोत्पन्नं वर्तमानं चित्तमहमस्तु तदपि न युक्तं । यतो
नष्टेऽस्मिन्नास्त्यहं पुनः । अस्मिन् प्रत्युत्पन्ने चित्ते नष्टे द्वितीय-
क्षणेऽतीते सति नास्त्यहं पुनः । पश्चाद्दहप्रत्ययस्य विषयो नष्टः
स्यात् । प्रत्युत्पन्नस्य स्थितिर्नोपलभ्यते । तत्कुतश्चित्तमालम्ब्यतां 10
येन आलम्बनं स्यात् । अतो न चित्तालम्बनोऽपीति निरालम्बन-
एवायमहप्रत्यय उत्पद्यते । एवमात्मनोऽसत्त्वान्नात्मा व्यध-
वर्तिनश्चित्तस्य च तद्विषयत्वात् । नापि चित्तमहकारस्य विषय-
इति प्रसाध्योपसहरन्नाह । यथैवेत्यादि ।

यथैव कदलीस्तम्भो न कश्चिद्भागशः कृतः ।

15

तथाहमप्यसद्भूतो मृग्यमाणो विचारतः ॥ ७५ ॥

यथैव कदलीस्तम्भो रम्भादण्डखण्डः । भागशः प्रत्यवयवशः
कृतोऽवधूतो न कश्चिन्नं वस्तु सन् प्राप्यते । तथाहमप्यसद्भूतः

1. de bzhi du bidag med de bidag yod pa ma vin lo dus gsum du lbyun ba
sems ind de val yin pa phyir ro = cūṭṭhāyāyā

2. MS. asambhūta. Tib. yod par hgyun ba ma vin la

कदलीस्तम्भवत् । अहमपि अहप्रत्ययस्य विषयोऽपि । असद्भूतो
 ऽवस्तुभूतः । वन्ध्यातनयवत् । न कश्चिद्विषयोऽस्यास्तीति भावः ।
 कथं मृग्यमाणो विचारत । निरूपणत ॥

पुनरन्यद्वाधकमात्मप्रतिषेधे प्रसञ्जयन्नाह । यदीत्यादि ।

5 यदि सत्त्वो न विद्येत कस्योपरि कृपेति चेत् ।

यदि सर्व^[173] यैव सत्त्व आत्मा पुद्गलो वा विचार्य-
 माणो न विद्येत । न स्यात् । तदा कस्योपरि कृपा करुणा
 बोधिसत्त्वानां भवेत् । मत्त्वमन्तरेण किमालम्ब्य प्रवर्तते । करुणा
 च सम्यक्संबोधिसाधन । तत्पूर्वकमेव स्मारनिदानेषु दानादिषु

10 प्रवर्तनात् । अतः करुणापुरमराः सर्वबुद्धधर्माः प्रवर्तन्ते ।

तथा चोक्तमार्थधर्मसगीतौ¹ । अथ खल्वार्यावलोकितेश्वरो
 बोधिसत्त्वो महामत्त्वो भगवन्तमेतद्वोचत् ।² न भगवन् बोधिसत्त्वे-
 नातिबहुषु धर्मेषु शिचितव्य । एक एव हि धर्मो बोधिसत्त्वेन
 स्माराधितः³ कर्तव्यः सुप्रतिविद्धः⁴ । तस्य करतलगताः सर्वे

15 बुद्धधर्मा भवन्ति⁵ । तद्यथा येन राज्ञश्चक्रवर्तिनश्चक्रवर्त्तं

1 See *Qikao*, 286 7

2 This clause is twice repeated in Tib. *bcom idan hdas byan chub sems dpas chos man po-rnam-s-la bslab par mi byuo* / *bcom idan hdas byan chub sems dpas chos c'in-tu man po bslab par mi byuo*

3 = *rab tu-gzan = sngrebtah*

4 = *rab tu itogs-pa = su prativedha (Qikao-)*—Our MS. *snpратibaddhā*

5 *Qikao*, adds *katama ekadharmo* = *ycl ut t mahākaruṇa mahākaruṇyā bhūgavan bodhisattvānam sarvabuddhadharmāḥ karatālgata bhvanti*—Supported by our Tib. translation *chos goṅ po goṅ zhe na bdi ka ste sūm rje chen po*

गच्छति । तेन सर्वबलकायो गच्छति । एवमेव भगवन् येन बोधिमतस्य महाकरुणा गच्छति । तेन सर्वं बुद्धधर्मा गच्छन्ति^१ ॥ तद्यथा भगवन् जीवितेन्द्रिये सत्यन्येषामिन्द्रियाणां प्रवृत्तिर्भवति^२ । एवमेव भगवन् महाकरुणायां सत्यां बोधिकारकाणां^३ धर्माणां प्रवृत्तिर्भवतीति ॥ ५

आर्यगयागौर्षं चोक्तं । किमारम्भा^४ मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वानां चर्या । किमधिष्ठाना^५ । मञ्जुश्रीराह । महाकरुणारम्भा देवपुत्र बोधिसत्त्वानां चर्या सत्त्वाधिष्ठानेति विस्तरः ॥

तस्माद्वश्यं प्रथमतः सत्त्वालम्बना करुणाभ्युपगन्तव्या दुःखितसत्त्वाधिष्ठानेन समुत्पत्तेः । सत्त्वाभावे च सा न स्यात् । 10 इति^६ चेत् । एवं मन्यसे यदि । तदा नैतद्वक्तव्यमित्याह कार्यार्थमित्यादि ।

कार्यार्थमभ्युपेतेन यो मोहेन प्रकल्पितः ॥ ७६ ॥

कार्यमभिमतसाध्यं पुरुषार्थं ददृशुच्यते । तदर्थमभ्युपेतेन स्वीकृतेन मोहेन सृष्ट्या यः प्रकल्पितः समारोपितः सत्त्व- 15 स्तस्योपरीत्यर्थः । तथा हि सकलकल्पनाजालरहित^७ । सर्वा-

1 One more simile in *Qikas*.

2 pravṛtti = hbyun ba

3 The first a is erased (kṛākanam) — *Qikas* — bodhikaranam

4 butsam pa

5 hrten pa

6 it is translated by *che na*

7 *jalahatam* is wanting in Tib

- वरणविनिर्मुक्तं । परमपुरुषार्थतया बुद्धत्वमिह साध्यं । तच्च सर्व-
 धर्मानुपलम्भमन्तरेण नाधिगम्यते । स च ^[173^b] प्रज्ञाप्रकर्ष-
 गमनात्सपद्यते । तच्च सादरनिरन्तरदीर्घकालाभ्यासादुपजायते ।
 तदारम्भश्च करुणावशादुत्पद्यते । सा च प्रथमतो दुःखितसत्त्वेषु
 5 प्रवर्तमाना संभारारम्भनिदानमुत्पद्यते¹ इति कार्यार्थं मोहस्य
 सृष्टिसत्त्वैरूपस्याभ्युपगमः² । ततः प्रथमतः सत्त्वालम्बनैव करुणा ।
 ततः परं धर्मान्लिखनाऽनालम्बना च ॥ अयमभिप्रायः । न सर्वथा
 सत्त्वस्थाभावः । स्कन्वादयो हि सृष्ट्यात्मशब्देनोच्यन्ते³ । यथोक्तं
 भगवता ये के चिद्भिन्नवः । अमणा वा ब्राह्मणा वा आत्मेति
 10 समनुपश्यन्तः समनुपश्यन्ति इमानेते पञ्चोपादानस्कन्वानिति ।
 ततो यदि नाम प्रज्ञया निरूपयतः परमार्थतः सत्त्वानुपलम्भः
 तथापि सृष्ट्या न निषिध्यत इति । तदुक्तं ।

यतः प्रज्ञा तच्च भजति करुणा सृष्टिमतः

तवाभृन्निःसत्त्व जगदिति यथार्थं विमृशतः ।

- 15 यदा चाविष्टोऽभृद्गदलजनन्दा करुणया
 तदा तेऽभृदाते सुत इव पितुः प्रेम जगति ॥ इति ।
 चतुस्तवेऽपि⁴ ।

¹ Read *anupadante* (re-written in margin and erased) — Tib. *hgyur thsogs kyī rgyu rtsom pa = sambhara nūṭina nambha*

² MS. *mohasya samvrtisotya va* (Skt. erased) — Tib. *ras buṅ don du rmon- pa ku rzoṅ kyāḍer yu ro-to khas brags pa yin no*

³ *bdon pa sgrub = savya rdbd na*

⁴ MS. *bhudd^o*

⁵ *bstod pa bzhi pa las*

सत्त्वसंज्ञा च ते नाथ सर्वथा न प्रवर्तते ।

दुःखार्तेषु च सत्त्वेषु त्वमतीव कृपात्मकः ॥ इति ।

तस्मादमी रूपादय एव संवृत्या^१ सत्त्वशब्देनोच्यन्त इति न
करुणा निर्विषया ॥

ननु परमार्थतः सत्त्वाभावे कस्य तत्कार्यं । इति कथं ५
तत्साधनाय कस्य चित्प्रवृत्तिरित्यभिरुधायाह । कार्यमित्यादि ।

कार्यं कस्य न चेत्सत्त्वः सत्यमौहा तु मोहतः ।

न चेत्सत्त्व इति । यदि सत्त्वो नास्ति । तदा एकस्थानु-
यायिनो^२ऽभावाद्रूपादीनां चोत्पन्नविनाशित्वात् कार्यं कस्य ।
न कस्य चित्स्यादित्यर्थः । सत्यमित्यभ्युपगम इति । एवमेवैतन् 10
मतमेवास्माकं । नैव कस्य चित्परमार्थतः कार्यं । अस्त्रामिक-
त्वात्सर्वधर्माणां । यद्येव कथं तर्हि तत्साधनाय प्रथमतः
प्रवृत्तिरिति चेत् । ईहा तु ^[174^a] मोहतः । ईहा चेष्टा
पुनस्तत्कार्यार्थितया व्यापार[ि] मोहात् । ममैव तत्कार्यं भविष्य-
तौत्येकत्वाध्यवसायेन सत्त्वाभावेऽपि संवृत्या मायास्वभावतया 15
वस्तुतो निरीहत्वात्सर्वधर्माणामन्यत्र प्रतीत्यसमुत्पादात् । तदुक्तं ।

निरीहा वशिकाः^३ शून्या मायावत्प्रत्ययोद्भवाः ।

सर्वधर्मास्त्वया नाथ निःस्वभावाः प्रकाशिताः ॥ इति ।

तस्मात्संवृतेरेव^४ कार्यार्थव्यापारः ॥

1 bden-pai sgr is = satvaçabdena

2 rjea su hgro-ba

3 So MS

4 Kun rdzob-ñid dn = samvṛtyā —libras bui don du bya-ba ldan pa vin =
phalartham kriyavativam

ननु च मोहो नामाविद्यास्त्रभावतया सर्वथैवानुपादेयः ।
तत्कथं पुनस्तस्यैव स्त्रीकार इत्यत आह । दुःखेत्यादि ।

दुःखव्युपशमार्थं तु कार्यमोहो न वार्यते ॥ ७७ ॥

द्विविधो हि मोहः संसारप्रवृत्तिहेतुः । तत्रप्रमहेतुश्च ।

- 5 तत्र यः संसारनिदानं स प्रहातव्य एव । अन्यस्तु यः परम्परया
दुःखव्युपशमार्थं । सर्वसत्त्वजात्यादिव्यसननिवृत्तिनिमित्त । कार्य-
मोहः । कार्यस्य परमार्थसत्यलक्षणस्याधिगमाद्य मोहः स पुनर्न
वार्यते । न प्रतिषिध्यते । उपादीयत एव । परमार्थोपयोगि-
त्वात् । इदमिहा[धि]कृतं¹ । तदपि कार्यं नात्मसुखाभि-
10 लाषेण महद्भिद्भाषादीयते । अपि तु सर्वसत्त्वानामात्यन्तिक-
सर्वदुःखव्युपशमार्थं । तत्र उपोपायभूतः परमार्थाधिगम एव ।
तस्याप्युपायभूतं² [संवृत्तिसत्यं]³ । संवृत्तिमन्त्रेण परमार्थानधि-
गमात् । इति दुःखप्रशमार्थता कार्यमोहस्य । एतत्कार्यार्थ-
15 मविचारत इति⁴ । अस्मिन् प्रस्तावे प्रतिपादितमेव पूर्वं ।
पुनर्विपश्चयितुमुक्तं ॥

स्थादेतत् । यथा दुःखोपशमहेतुत्वात् । कार्यमोहोऽविद्या-
स्त्रभावोऽप्युपशम्यते । तथैवात्ममोहोऽपि तद्हेतुत्वाद्भूत् । तत्कि-
मात्मा यन्नेन निषिध्यते । तत्सद्भावेऽप्यात्मभावनयाहंकार-

¹ MS ihākṛtam — Tib bsam-pa ni hdi yin te

² MS. °bhūta samvrti samvrtim antareṇa (samvrti erased) — Tib gyur
pa ni kun-rdzob kyī bden-pao yin te Kun rdzob med par

³ See above IX 4 (p 371)

क्षयात्^१ । भविष्यति संसारनिवृत्तिः । ततः किं नैराभ्यभावन-
चेत्यचाह । दुःखहेतुरित्यादि ।

दुःखहेतुरहंकार आत्ममोहात्तु वर्धते ।

यथा कार्यमो^[174^b] हो दुःखोपग्रमहेतुः । न तथा
द्वितीय आत्मलोहः । तस्मिन् सत्यहकारक्षयाभावात्^१ आत्म- 5
मोहात्तु । अनात्मन्यात्मविपर्यासदर्शनात् । पुनरहकारो वर्धते ।
वृद्ध उपजायते^२ । किंभूतः । दुःखहेतुः दुःखस्य सांसारिकस्य
त्रिदुःखतालक्षणस्य हेतुः कारण । अहंकारक्षयाच्च दुःखोपग्रम
दृश्यते । सति चात्मदर्शने कथमसौ निवर्तते । कारणेऽविकल्प-
सामर्थ्यं कार्यस्य निवृत्त्ययोगात् । ततो दुःखमपि न निवर्तते । 10
तथा ह्यात्मानं पश्यतः सस्रुतेषु स्कन्धधात्वाद्यतनेष्वहमिति दृढ-
तरमुत्पद्यते खेदः । ततस्तद्दुःखप्रतीकारेच्छया सुखाभिलाषो
दोषान्^३ प्रच्छाद्य तर्हितया गुणाधारोपात्तत्साधनेषु प्रवर्तते ।
स्वोपकारिणि^४ वयमिति बुद्धिरुपजायते । अहं ममेति च
दर्शनात् । परिपन्थिनि विद्वेषः । ततः समस्तदुःखनिदान सर्व 15
एव क्रमोपक्रेश लक्षप्रसराः प्रवर्तन्ते । इत्यात्ममोहप्रवर्तितो
दुःखहेतुरहकारो भवति । तदुक्तमाचार्यपादैः^६ ।

^१ According to Tib. *grantsalldhato pblāy mgyā*

^२ MS *grāntuā* erased

^३ MS *second hand* *o dālam upa* — Tib. *h̄ lhel ba ñe bar skye bar hgyur-*
ro (= *vṛddhir upa*)

^४ *lde ldeod pa ñes rnama bsegt̄ d̄s v̄ is = sakkhābhilāśndosān*

^५ *kho bo la phan pa byed pao zbes blo skye bar hgyur ro = asmān hitam*
kārotiti buddhir jivite

^६ *Nagarjuna*

यः पश्यत्यात्मानं तस्याचाहमिति श्वाश्वतस्त्रेहः

स्त्रेहात्मुखेषु तस्यति^१ तृष्णादोषांस्तिरस्कुहते ।

गुणदर्शीं परिदृषन्मनेति^२ तत्साधनान्युपादत्ते

तेनात्माभिनिवेशो यावत्तावत्तु ससारः ॥

5 आत्मनि सति परसंज्ञा स्वपरविभागात्परिग्रहदेषौ ।

अनयोः संप्रतिबद्धाः सर्वे दोषाः प्रजायन्ते ॥ इति ।

इत्यमात्मस्त्रेहान्निवर्तयितुमशक्तो ऽहकारः ।

ततो ऽपि न निवर्त्येत् ।

ततोऽप्यात्मदर्शनादपि न निवर्त्येति निवर्तयितुमशक्तः ।

10 अहंकारश्चेद्यदि । तदा

वरं नैरात्म्यभावना ॥ ७८ ॥

नैरात्म्यस्य पुद्गलादिविरहस्य भावनाभ्यासः । वरमुत्तमं ।

आत्मदर्शनप्रवृत्ताहकारनिवृत्तिहेतुत्वात् । तावत्कालमस्तु^३ प-

[175^a] स्थात्पुनरिद्यमपि प्रहास्यते । उपलभ्यदृष्टित्वादिति

15 भावः^४ ॥ तथा हि तद्भावनाप्रकर्षपर्यन्तगमनात् । साच्चानैरात्म्य-

दर्शनात् । विरोधिनः^५ । सत्कायदर्शनं निवर्तते । तच्चिदृक्तौ

चैकस्यानुगामिनो दर्शनाभावात् । पूर्वापररूपविकल्पास्य लक्षणमात्रस्य

1 Tib sred pas = trṣṇayā dośūn .

2 ti, from a second hand — Tib = na yi zhes der sgrub byed len — The Tib has twice seven syllables for each pāda.

3 astu = gzhiag nas (sthi ā ?)

4 dnos-por dungs pa yin-pai phyu = vaatvāmbanātāt.

5 According to Tib talviruddhasatkaya°

दर्शन । ततः पूर्वापरसमारोपाभावाच्चानागतसुखसाधन किं
चिदात्मनः पश्यति । ततो न तस्य क्व चिद्विषये रागो जायते ।
नापि तत्प्रतिविरोधिनि द्वेषः । आसङ्गाभावादेव^१ । नाप्यप-
कारिण प्रत्यपकारस्थानं पश्यति । येन यस्मिन् ह्यतोऽपकारः ।
तयोर्द्वयोरपि द्वितीयचणाभावात् । न चान्येन ह्यते ऽपकारे 5
प्रेचावतो ऽन्यत्र वैरिनिर्घातनमुचितं । नापि यस्य ह्यतस्तेनापि^२ ।
एवं रागादिनिवृत्तावन्ये ऽपि तत्प्रभवा^३ क्लेशोपक्लेशा नोत्पद्यन्ते ।
नापि वस्तुतः कश्चित्कस्य चिदपकारकारी । इदं प्रतीत्य इद-
मुत्पद्यत इति प्रतीत्यसमुत्पाददर्शनादा । एवं हि पुद्गलशून्य-
तायां सत्कायदर्शननिवृत्तौ द्विचमूलत्वात् । क्लेशा न समुदा- 10
चरन्ति ।

यथोक्तमार्यतथागतगुह्यसूत्रे^४ । तद्यथापि नाम शान्तमते
वृक्षस्य मूलच्छिन्नस्य सर्वशाखापक्षपलाशं शुष्यति । एवमेव
शान्तमते सत्कायदृष्टिप्रशमात्सर्वक्लेशा उपशाम्यन्तीति ॥
तस्माद्दरं नैरात्म्यभावना ॥

15

गतमिदमानुमङ्गिक । संप्रति पुनरहंकारविषयं निरूपयि-
तुमुपक्रमते । स्यादेतत् । यदि नामात्मा विचारेण खरवि-
षाणसदृशत्वान्नाहंकारस्य विषयः । तथापि कायावयवी^४
तद्विषयो भविष्यतीत्यत्राह । कायो नेत्यादि ।

^१ zhen pa find yin pas so = ising bhov u ()

^२ gan la des byas pa de lu van no = vatri tena kritas tatripi

^३ This passage is also quoted *Chikāśa* 242-7 and *Mañi vātri*, p. 261
Chikāśa has °*paṭayāh* Madh vātri *paṭayāni*

^४ See p. 495, l. 11, p. 496, l. 13

कायो न पादौ न जङ्घा नोरू कायः कटिनं च ।
 नोदरं नाप्ययं पृष्ठं नोरो बाहू न चापि सः ॥ ७६
 न हस्तौ नाप्ययं पार्श्वौ न कक्षौ नांसलक्षणः ।
 न ग्रीवा न शिरः कायः कायोऽत्र कतरः पुनः ॥ ८०

- 5 कायोऽपि विचारेणैको नैव कश्चिदस्तीत्युपदर्शयति ।
 तथा हि करचरणादयो भागा एव परं दृश्यन्ते । न
 लेकः कायो नाम प्रतिभासः [1750]ते । न च तेऽन्यतमः
 कायो युज्यते । यतः कायो न पादौ । न चरणौ । न जङ्घा ।
 जङ्घा च कायो न भवति । नोरू जङ्घैकदेशविशेषौ न
 10 कायः । कटिनं च । श्रोणिरपि नैव कायः । नोदरं जठर-
 मपि कायो न भवति । नाप्ययं पृष्ठं । अयं कायः पृष्ठमपि
 नैव । नोरः । नोरो वक्षोऽपि न कायः । बाहू न चापि सः ।
 स कायो भुजावपि न भवति । न हस्तौ । करावपि न
 कायः । नाप्ययं पार्श्वौ । अयं कायः पार्श्वौवपि न भवति ।
 15 न कक्षौ भुजमूले अपि न कायः । नांसलक्षणः । नापि स्कन्ध-
 स्त्रभावः कायः । न ग्रीवा । न कधरा कायः । न शिरः कायः ।
 मस्तकोऽपि कायो न भवति ॥ चरणादीनां वक्ष्यमाणविचारेण
 परमाणुशोऽप्यनवस्थानात् । करचरणादीनामन्यतमच्छेदे काय-
 विनाशेन मरणप्रसङ्गात् । पराभ्युपगमाभावाच्च । नैषु प्रत्येकं

कायात्मता । एवं यदा न प्रत्येकमेते कायस्वभावाः । एतत्स-
मुदायमात्रं च शरीरं । तत्कायो ऽत्र कतरः पुनः । अत्र एषु
पादादिभागेषु पुरोवर्तिषु शरीरकल्पनानिमित्तेषु कतरः
कायो भवतु । नैव कश्चिदेकोऽपि निरूप्यमाणः कायात्मक
उपलभ्यत इति यावत् ॥

5

अथापि स्यात् । नैवमभिधीयते प्रत्येक करादयः कायः
किं तर्हि सर्वावयवव्यापकत्वादवयविनः सर्वावयवेषु वर्तते इत्य-
चाह । यदीत्यादि ।

यदि सर्वेषु कायोऽयमेकदेशेन¹ वर्तते ।

सर्वावयवेषु वर्तमानो ऽयमेकदेशेन वर्तते । युगपत्सर्वात्मना 10
वा । तत्र यदि । सर्वेषु करचरणादिष्ववयवेषु कायो ऽवयवी ।
एकदेशेन वर्तते । केन चिद्भागेन कं चिदवयवं व्याप्नोति । न
सर्वात्मना सर्वमित्यर्थं । तदेतन्न वक्तव्यं । यतो यैरेकदेशैरवयवेषु
वर्तते । तेष्वपि किमेकदेशेष्वपरैरेकदेशेन व[176^a]र्तते
सर्वात्मना वेति विकल्पो न निवर्तते । तत्रापि पुनरेकदेशेन 15
वृत्तिकल्पनायामनवस्थानवृत्तिश्च स्यात् ॥

अपि च तस्यावकाशाभावादेवावयवेषु न वृत्तिरित्याह ।
अथा इत्यादि ।

अंग्शा अंग्शेषु^१ वर्तन्ते स च^२ कुत्र स्वयं स्थितः ॥ ८१

अंग्शा भागा अंग्शेषु स्वस्वभागेषु वर्तन्ते । व्यवतिष्ठन्ते । स्वस्व-
भागव्यवस्थितत्वात्सर्वभादानां । स च कुत्र स्वयं स्थितः । स्वयं
पुनरसौ कायोऽवयवी क्व नु नाम व्यवस्थित इति न विद्मः ॥

५ अथ द्वितीयो विकल्पः । तच्चाह । सर्वात्मनेत्यादि ।

सर्वात्मना चेत्सर्वत्र स्थितः कायः करादिषु ।

कायास्तावन्त एव स्युर्यावन्तस्ते करादयः ॥ ८२

सर्वात्मनापि वृत्तिप्रभावनायामवयवेष्वनवकाशत्वात् च कुत्र
स्वयं स्थित इति प्रसङ्गो नाद्यापि निवर्तते । तथापि पुनरपर-
१० मुच्यते । सर्वात्मना सर्वभावेन नैकदेशेन । सर्वत्र सर्वेषु करादिष्व-
वयवेषु । आदिशब्दाच्चरणदिषु । स्थितः समवेतः । काया-
वयवी चेद्यदि । तदा पुनरयं दोषः स्यादित्याह ।^३ काया इति
कायावयविनः तावन्त एव स्युः । तत्सख्यापरिच्छिन्ना एव
प्राप्नुयुः । कियन्तः । यावन्तस्ते करादयः । ते करचरणादयो
१५ ऽवयवा यावन्तः ।^४ यत्सख्यापरिच्छिन्नास्तत्समवेता अवयविनो
ऽपि तावन्त एव भवेयुः । तस्य निरंगतया । सर्वात्मना तेषु
परिसमाप्तत्वात् । तदनेकसम्बन्धादनेकत्वात् । नान्यथा एकवृत्तिः
स्यात् । अथ च प्रसङ्गो ऽनेकत्रैकदेशेन^५ वृत्तिपक्षेऽपि योजयि-

१ So L², M, Commentary — Min angāṅgeṣu, Dev 85 angāṅgeṣu

२ Min has tu (nu ?)

३ According to Tibetan kīyā ityādi

४ Ms tatsamkhā?

५ d ma yul gung tu hṅg pu phyogs la

तथ्य' । यथा' रक्तारक्तपिहितापिहितकम्पाद्योऽपि यथायोगं
वक्तव्या इति ॥

एव प्रत्यक्षादिप्रमाणसमधिगम्य कायो नास्ति । बाधकं
पुनरस्थानन्तरमुक्तमस्तीति प्रसाधितमित्युपदर्शयन्नाह । नैवान्त-
रित्यादिः ।

नैवान्तर्न बहिः कायः कथं कायः करादिषु ।

पूर्वमन्तर्वापारपुरुषप्रतिषेधात् । मांसशोणितादीनां दिक्षा
रितत्वात् । नैवान्तर्मध्ये कायः । अधुना पुनरवयविन प्रतिषे-
धान्न बहिः न बाह्य] प्रत्यक्षादिगोच[176^b]रः कायः ।
इति कथं कायः करादिषु व्यवस्थाप्यते । अथ करादिव्यतिरिक्तो 1)
भविष्यतीत्याह । करादिभ्य इत्यादि ।

करादिभ्यः पृथग् नास्ति कथं नु खलु विद्यते ॥ ८३

करादिभ्यो ऽवयवेभ्यः पृथग् भिन्न उपलब्धिचक्षणप्राप्तः
कायो नास्ति न प्रतिभासते । कराद्य एव हि केवलाः प्रति-
भासन्ते । एव यो न करादिस्वभावो नापि तदाधेय ममवेतो 1)
नाप्यन्तर्गतो न चापि तद्भ्रतिगिक्तः स^१ कायं कथं नु खलु
विद्यते । कथं चिति । कथं चिदपि कायं नुपलभमानस्तत्त्व

1 = de l'zhan-du = (advaitic) - (Comp. - smkha, asat) m. 11. 1 42

2 Mm. c. h. as. 10

Second hand - 1) p. 11 b

3 According to Lib. - s. v. a. k. a. k. b

ममभावयन्^१ । पृच्छति । कथं नु । केन प्रकारेण । न्विति विमर्शं ।
विद्यते । तस्मिन्ना व्यवस्थाप्यते ॥

यदा चैवं विचारेण कायो व्यदस्थापयितुमशक्यस्तदा
ऽसन्नेव व्यवहर्तव्य इत्युपनिबन्धनाह । तन्नास्तौत्यादि ।

५ तन्नास्ति कायो मोहात्तु कायबुद्धिः करादिषु ।

तन्नास्ति काय इति यस्मादङ्गविचारेण नोपलभ्यते ।
तस्मादुपलब्धिस्तत्रणप्राप्तो ऽनुपलभ्यमानो नास्ति कायः । यदि
नास्ति कथं तर्हि करादिषु कायबुद्धिरित्याह । मोहात्त्वित्यादि ।
मोहादविद्यावशात् । [तु] पुनः । कायबुद्धिः । करादिव्येक-
१० द्रव्यरहितेषु । न तु परमार्थतः । अवधारणे वा तुशब्दः ।
तथा ह्यनवराद्यस्मात्प्रवृत्तिजन्मपरम्परापरिचितमिथ्याभ्याम-
वासनावशात् । यथावस्थितवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तावपि तद्विपरीत-
समारोपकल्पनोपजायते । तदुपनिबद्धोऽयं कायादिव्यवहारो
लोक्ये प्रवर्तते । न तु पारमार्थिक इति ॥

१५ कथमन्यत्र सा न भवति । इत्यत्राह । सनिवेशेति ।

संनिवेशविशेषेण स्थानौ पुरुषबुद्धिवत् ॥ ८४

करचरणादिसंनिवेशः संस्दान । तदेव विशेषो भेद इतर-
स्मात् । तेन विभ्रमहेतुना । करादिव्येव न सर्वत्र सा भवति ।
प्रतिनियतविषया हि भ्रान्तय इव्यन्ते । कथमिव । स्थानौ

पुरुष[बुद्धि]वत् । यथा स्थानौ पुरुषस्वभावरहितेऽपि¹ पुरुष-
साधारणोर्ध्वता[177^a]दिसंनिवेशविशेषमुपलभ्यवतो दूराद्-
विवेचितपरविशेषस्य² कस्यचिद्विभ्रमात्पुरुषबुद्धिरूपजायते । तथा
प्रकृतेऽपीत्यर्थः ॥

स्यादेतत् । कथं पुनरेतदवसितं मोक्षात्कायबुद्धिर्न तु 5
पुनर्वस्तु इत्यत्राह । यावदित्यादि ।

यावत्प्रत्ययसामग्री तावत्कायः पुमानिव ।

यावत् । यावत्कालावधिपरिच्छिन्ना । प्रत्ययानां कारणानां ।
पृथिव्यादिषड्धातुषट्पञ्चायतनाष्टादशमनोपविचारात्मकानां
कर्मायत्तवृत्तीनां सामग्री समवधान । तावत्कालावधिरेव कायः 10
पुमानिव । यथा पुरुषस्वभावविरहितोऽपि परमार्थतः परि-
कल्पितरूपतया पुरुष इव प्रतिभासते । व्यवह्रियते । उपलक्षण
चेतत् । स्त्रीवेत्यपि द्रष्टव्यं । न पूर्वं कललादवस्थायां न
पश्चादिकलितवाङ्मसाद्यवस्थायां निजस्वभावाभावात् ॥

इदमत्रापि सामान्यमित्युपदर्शयन्नाह । एवमित्यादि । 15

एवं करादौ सा यावत्तावत्कायोञ्च दृश्यते ॥ ८५

यथा प्रत्ययसामग्रीमद्भावे कायः पुमानिव प्रतिभासते ।
मद्भावेन³ प्रतिभासते । एव तथा करादौ यावत्सा प्रत्ययसामग्री

1 Skyes pa dan nitshuns par gyen du hgron ba la sogs pio dbyibs kyī
—ūrdhvatādi sammiveśa .. —Possibly addhvatādi

² MS dūrādāvivēcitah pura^o (i erased)

³ So MS.—Tib has *de me/ pa na = tadabhiāre na pramāṇāto.*

तावत्कायोऽत्र करादौ दृश्यते । कल्पनावशात् प्रतिभाषते । न तु परमार्थतः । तस्मात्सामग्रीसाकल्ये भवति । तदभावे च न भवति कायबुद्धिः । अतो मोहादेव करादिषु कायबुद्धिरिति निश्चितं ॥ अयमत्र समुदायार्थः । तत्तत्प्रत्ययसामग्रीसङ्गावे तत्तदसुखभाव-
5 मन्तरेणाप्यभूत तत्त्वमादर्शयन्ती भ्रान्तिवशादसौ कल्पनोप-
जायते । तद्वशात्संनिवेशविशेषेषु स्त्रीपुरुषकायादिव्यवहारः प्रवर्तते । अत एव भस्माद्यदस्यां सामग्रीवैकल्यान्नवर्तते । अतो नायं कायादिव्यवहारो वास्तव इति वक्ष्यति । तदुक्तं¹ ।

कायसुभावो वक्तव्यो यो ऽवस्थारहितः² स्थितः ।

10 कायश्चेत्प्रतिमाकारः² [177^b] पेग्रीभस्मसु नास्ति सः ॥

सूक्ष्मभावेन चेत्तत्र स्थौल्यं त्यक्त्वा व्यवस्थितः ।

अनिर्देश्यः स्वतः प्राप्तः काय इत्युच्यते कथं ॥ इति ।

उक्तं च ।

हेतुतः सभवो यस्य स्थितिर्न प्रत्ययैर्विना ।

15 विगमः प्रत्ययाभावात्सो ऽस्तीत्यवगतः कथं ॥ इति ।

क्वचित्पाठः ।

यावत्प्रत्ययसामग्री तावत्काष्ठं पुमानिव । इति ।

तत्रेदं व्याख्येयं । यावद्विपर्यासप्रत्ययसामग्री स्थानौ पुरुष-

¹ These two stanzas occur *Śikṣā-samuccaya* 358, 14-17 (with the reading *kāya ity ucyate na sah*)

² - 2 Wanting in the Tibetan

³ This stanza is quoted from Nāgārjuna's *Yuktisastikā*—See also *Mādhyamika*, 413-6

प्रतीतिस्त्वावत्काष्ठं स्थानुस्त्वभाव पुमानिव पुरुष इव प्रतीयते ।
न तदभावे । एवमेव करादौ । यावत्त्वा प्रत्ययसामग्री तावत्कायो
ऽत्र करादौ दृश्यते । न पश्चात् । अतो मोहादेव कायबुद्धि-
रिति निश्चयः ॥

ननु यदि नाम कायो नास्ति करचरणादयः पुनरवयवाः 5
प्रत्यचोपलब्धत्वात्प्रतिषेद्धुमशक्या इत्याशङ्क्य करादयोऽपि परि-
कल्पितस्वभावा एवेत्युपदर्शयितुमाह । एवमङ्गुलीत्यादि ।

एवमङ्गुलिपुञ्जत्वात्पादोऽपि कतरो भवेत् ।

यथैव विचार्यमाणः कायो नास्ति । एव करचरणादयोऽपि
न सन्ति । यतः । अङ्गुलीनां पुञ्जः समुदायः । अङ्गुलीनामि- 10
त्युपलक्षणं । पाणिप्रभृतीनामपि द्रष्टव्यः । तस्य भावस्तत्त्व ।
तस्मात्तत्त्वभावादित्यर्थः । पादोऽपि चरणोऽपि कतरो भवेत् ।
तत्समुदायमन्तरेण विचार्यमाणो नैव कश्चिदिति भावः ॥
अङ्गुलिपुञ्जोऽपि नैकस्वभाव इत्याह । सो ऽपीत्यादि ।

सोऽपि पर्वसमूहत्वात्पर्वापि स्वांशभेदतः ॥ ८६ 15

सोऽपि । अङ्गुलिपुञ्जोऽपि विचारतो न वस्तु सन् । कुतः
पर्वसमूहत्वात् । पर्वणामङ्गुलिभागानां समूहत्वात् । सघातत्वात्
कतरो भवेदिति प्रकृतेन स्वन्धः ॥ पर्वणामपि प्रत्येकमवस्तुत्व-
मित्यत आह । पर्वापि न वस्तु । कस्मात् । स्वांशभेदतः ।
स्वस्यात्मनो ग्रानामवयवानां भेदतोऽपि विभागात् ॥ 20

अंशा अपि तत्त्वतो न सन्तीत्याह ।

अंशा अप्यणु[178^a]भेदेन ।

इति । अंशाः पर्वभागा अप्यणुभेदेन परमाणुशो विभागेन
भिद्यमानत्वात् । कल्पिता एव ॥

5 अणवोऽपि न प्रत्येक परमार्थसन्त इत्याह ।

सोऽप्यणुर्दिग्विभागतः ।

दिशां पूर्वापरदक्षिणोत्तराधरोर्ध्वस्वभावानां संबन्धेन विभा-
गतो नानात्वात् । तद्विभागभेदाद्भिद्यमानस्य परमाणोः षडंशता
स्यात् । दिक्षु वा विभागा नानादिगवस्थिता नानारूपांशाः
10 परमाणोः । ततो भेदेन [न] तस्य स्वभावोऽवतिष्ठते¹ । दिग्भागभेदो
यस्यास्ति तस्यैकत्वं न युज्यत इति न्यायात् ॥ तथा हि । पूर्वा-
परादिदिगवस्थितपरमाण्वभिमुखं यत्तत्परमाणोर्मध्यवर्तिनो रूपं ।
तत्किमेकमेवापरापरं वा । यद्येकमेवेति पक्षः । तदा सर्व-
परमाणूनां परिवार्यावस्थितानामेकदेशताप्रसङ्गः । यतः पूर्वादि-
15 दिगवस्थितपरमाणुसमानदेशतामन्तरेणापरदिगाद्यवस्थितपर-
माणुना न प्राग्देश्यावस्थितपरमाण्वभिमुखरूपाभिमुखं स्यात् ।
अन्यथा रूपभेदप्रसङ्गात् । तत्समानदेशता च न तत्स्वरूपान्त-
र्भावमन्तरेण तस्यापि पूर्वदिगवस्थितस्य परमाणोरपरपरमाणुना
सर्वात्मना संबन्धेन । तत्स्वरूपान्तर्भावात् परमाणुमात्रं द्रव्यं

स्यात् । तथा च षति प्रचयरूपा भूधरादयो न स्युः ॥ अतो
भवनादीनां प्रचयमिच्छता द्वितीय एव पक्षः समभ्युपेयः ।
तदा च षड्विंशतिपररूपेण युगपत्संबन्धात् । षड्भागो
मध्यपरमाणुः स्यात् । तत्तद्देशवस्थितापरापरपरमाणुसंबन्धेन
तत्परमाणुरूपस्य भेदात् । इति परमाणुरपि नैकस्वभावो युक्तः । 5
यदुक्तमाचार्यपादैः ।

षड्केन युगपद्योगात्परमाणोः षडंशता ।

षष्ठां समानदेशत्वात्पिण्डः स्याद्वाणुमात्रकः ॥ इति¹ ।

तेऽपि पुनरणीयांसो भागास्तथैव निरु[178^b]प्यमाणा
निरात्मतया नभःस्वभावतां प्रतिपद्यन्त इत्याह । दिग्विभागो- 10
ऽपीत्यादि ।

दिग्विभागो निरंशत्वादाकाशं तेन नास्त्यणुः ॥ ८७

दिग्विभागोऽपि दिग्भेदेन परमाणोर्विभागोऽपि पूर्ववत् ।
षडंशतया भिद्यमानः कतरो भवेत् । न किं चिदस्तु स्यात् ।
एतत्सर्वत्र पूर्वेषु योजनीय । कुतोऽनशत्वात् । अतोऽभिनिस्त्य- 15
माणो निःस्वभावतया आकाशे शून्यमेव । तेन कारणेन
नास्त्यणुः । न विद्यते परमाणुरिति ॥

¹ This celebrated stanza occurs Sarvadarśanasamgraha, 16 5, Nyāyavārtti-
ka, iv, 2 24, Tatparyatikā 459 28, Sarvasiddhāntas, iii, 12 13, see Wassilieff,
303—[Some various readings śatkeṇa yugapad yogāt . śatkonaru-
gapad yogāt . kim na syād anumātrikah pūdah syād anumā-
trikah]—The first line refers to the Sautiāntika-system, the second line to
the Vaubhā-sika

एवं करादयोऽपि विचारतो निःस्वभावा द्रष्टव्या इति ।
 ततः कायोऽपि न परमार्थतः कश्चिदस्ति । एकानेकस्वभाव-
 वियोगस्य प्रतिपादनात् । इत्थं न केगादयो न चात्मा नापि
 चित्त न च कायोऽहंकारस्य विषयो वस्तुतः । तस्मादविद्या-
 5 समुत्थापितात्मतया आत्मादिसत्त्वमन्तरेणापि प्रवर्तमानोऽयमह-
 मिति प्रत्ययो निर्विषय एव समुत्पद्यते । तेन यदुक्तं ।

अहमेव न किं चिच्छेद्भयं कस्य भविष्यति ।

इति तत्समर्थितं । सर्वेण चैतेन कायस्मृत्युपस्थानमुपदर्शितं
 भवति । यदुक्तं धर्मसंगीतिसूत्रे¹ । पुनरपरं कुलपुत्र बोधिसत्त्व
 10 एवं कायस्मृतिमुपस्थापयति । अयं कायः पादपादाङ्गुलिजङ्घो-
 रुत्रिं कोदरनाभीपृष्ठवशहृदयपार्श्वपार्श्वपार्श्वकहास्तकलाचीवाङ्गुली-
 वःहनुललाटशिरःकपालमात्रसमूहः कर्मभवकारकोपचितो
 नानःक्लेगोपक्लेगसकल्पविकल्पगतसहस्राणामावामो । बहूनि चात्र
 द्रव्याणि समवहितानि । यदुत केगरोमनखदन्तास्त्रिचर्मपिमित-
 15 वपुः² स्नायुमेदोवमालसिकायकृन्मूत्रपुरीषामाशयपकाशयसधिर-

¹ The same quotation occurs *Gīkṣā* 228 12—Compare the stock lists quoted *ibidem*, p 209 and here above ad ix 58 (p 452), also *Khuddaka pāṭha*, 3 (I R A S., 1869, 311, 326), *Mūhāvūtpatti*, 189 and *Tringlotte* 65—I give, in the text, the readings of our MS

² Marked as doubtful *Mvunt* 189 75

³ So MS—*Gīkṣā* pāṭhika—*Pāṭh.* pāṭhika (*m*)—*Palī* phosula *Mh* II 520 pāṭhikā (?)

⁴ Read *vapa* (*Gīkṣā*) = *car* *phya*

खेटपित्तपूयमिहा^१ एकमस्ति^२ ष्कमस्तकलुङ्गानि । एवं बङ्गद्रव्य-
समूहस्तत्को ऽत्र कायः । तस्य प्रत्यवेचमाणस्त्वेवं भवति ।
आकाशसमो ऽय कायः । स आकाशवत्काये स्मृतिमुपस्था-
[179^a]पद्यति । सर्वमेतदाकाशमिति पश्यति । तस्य काय-
परिज्ञानहेतोर्न भूय क्व चित्स्मृति प्रसरति न विसरति न ५
प्रतिमरतीति ॥

पुनरुक्त^३ । अय कायो न पूर्वान्ताटागतो नापरान्ते संक्रान्तो
न पूर्वान्तापरान्तावस्थितोऽन्यत्रामद्विपर्यासमभूतः कारकवेदक-
रहितो नाद्यन्तमध्ये प्रतिष्ठितमूलः । अस्वामिको ऽममो
ऽपरियह । आगन्तुकैर्ध्ववहारैर्ध्वविह्वयते काय इति देह इति 10
भोग इति आश्रय इति शरीरमिति कुनप इति आश्रयन-
मिति । अमारको ऽय कायो मातापितृशुक्रशोणितसमूहो
ऽशुचिपूर्तिदुर्गन्धिस्वभावो रागदोषमोहविषादतस्कराकुलो नित्यं
शत^४नपतनभेदनविकिरणविध्वंसनधर्मा नानाव्याधिशतसहस्र-
नीढ इति ॥ 15

एव यदा विचार्यमाणो वस्तुतः शून्यस्वभावतया आका-
शसकाश^५ सर्वथा कायस्तदा मिथ्यैव वस्तुत्वमारोष्य रागादि-

¹ The reading of our MS seems to be *Sindhūnā* (and *loma*) written *Sindhānuka* (compare elsewhere *lūlānāsana*)

² Not supported by *Colson*, but the Tab has *klāṭṭya dan klid rgyas rnam* = *mastika mastika lunam* = brain and the membrane covering the brain (*Qarid Candri*)

³ See *Colson*, 229-7

⁴ *līc pa, lūlāṭṭya, lūlāṭṭya*

कसुत्यादयन्तः 'संसारसुपट्टंहयन्ति बाला इत्याह । एव-
मित्यादि ।

एवं स्वप्नोपमे रूपे को रज्येत विचारकः^१ ।

एवमित्युक्तक्रमेण स्वप्नोपमे रूपोपलब्ध इव रूपे
5 सौमनस्यस्थानीये को रज्येत्^२ । क आसज्येत्^३ ॥ अस्य
चोपलक्षणत्वात् । को द्विध्यात् । को मुञ्चेदित्यपि वेदितव्य ।
तद्य[था]^४ सौमनस्यस्थानीयानि चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा रागो
जायते । दौर्मनस्यस्थानीयानि चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा द्वेषो
जायते । उपेक्षास्थानीयानि चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा मोहो
10 जायत इति । यदेतन्नमो ऽप्रतिकूलेषु रूपेष्वनुनीतं चरति
तेनास्य राग उत्पद्यते । प्रतिकूलेषु रूपेषु प्रतिहतं चरति
तेनास्य द्वेष^५ उत्पद्यते । नैवानुकूलेषु न प्रतिकूलेषु समुद्ध
चरति तेनास्य मोह उत्पद्यते । एव शब्दादिषु त्रिविधमालम्ब-
नमनुभवति पूर्ववत् । तत्र यं पण्डितजातीयं^६ । इति ह्यत्य-
15 न्ततया चक्षुरायतनं^६ शून्यं चक्षुरायतनस्वभावेन तत्पूर्वन्ततो
[279^b] ऽपि नोपलभ्यते । अपरान्ततो ऽपि नोपलभ्यते ।
मध्यतो नोपलभ्यते । स्वभावरहितत्वात् । एवमन्वेषु श्रोत्रादिषु

1 So Barn 90 and Dev 85—Münzer has vicakṣaṇah

2 So MS

3 = de bzhuṅ du

4 MS first hand doṣa

5 Tib. de la gṅ in dpyod ldan su zhuṅ ces te tchu tu van .. = tatra jāhi kar-
cid vicārayukta itī atyantātaya

6 *Iyatanam* wanting in Tibetan

वक्रत्वं । एवमत्यन्ततया रूपायतनं शून्यं^१ रूपायतनस्वभावे-
नेत्यादि पूर्ववत् । एवं शब्दादिषु वाच्यं ॥

इति हि^२ मायोपमानीन्द्रियाणि स्वप्नोपमा विषया
यस्येति^३ । तस्य कथं रागादिकमुत्पद्यते । अत एवाह ।
विचारक इति । विचारको विचक्षणः । एवमेतद्यथाभूतं^४
सम्यक् प्रज्ञया पश्यन् । को रज्येत् । द्वेष्टि । मुञ्चति वा ॥

अत्र च स्वप्नोपलब्धजनपदकल्याणीप्रभृति भगवतोक्त
निदर्शनमुपदर्शित्वं । कायाभावे च स्थादिकल्पनयापि रागो
न युक्त इत्याह । कायश्चेत्यादि ।

कायश्चैवं यदा नास्ति तदा का स्त्री पुमांश्च कः ॥ ८८ ॥^{१०}

हेतुसमुच्चये चकारः । यस्मात्स्वादादिकल्पनया रागो न
भवति । कायो यदा एवमुदितनयेन नास्ति । नि स्वभावः ।
तदा कायाभावात् । का स्त्री कामिनी यस्याः कमनीयतया
पुरुषे रागो भवेत् । कश्च पुमान् कामुकः यस्य रञ्जनीयतया
स्त्रियां रागो भवेत् । स्त्री हि स्वात्मनि स्त्रीति संकल्प्य^{१५}
बहिर्धा पुरुषे पुरुष इति राग जनयति । एवं पुरुषो ऽपि
स्वात्मनि पुरुष इति संकल्प्य बहिर्धा स्त्रियां स्त्रीति राग

^१ Tib = rupaśvabhau ।

^२ Tib has de ltar na = evam hi

^३ MS has svāpnopamān vīśvān paśvati (eva second hand), but Tib
dhan po rnam ni rgyu ma lta bu viñ la xul nam ni rmi lam lta bu gan gi
yui pa de hi ltar

जनयति । कायाभावे तु स्त्रियां स्त्रीति न संविद्यते । पुरुषे
 पुरुषो न संविद्यते । यच्च स्वभावेन न संविद्यते । न तत्स्त्री न
 पुरुष इति । तस्मादसति काये स्त्र्यादिकल्पनाकृतो ऽपि
 न युज्यते रागः । तत्कस्य हेतोः । मन्यनापगता¹ हि सर्वधर्मा
 5 इति ॥ यथाप्रधानमयं निर्देशः । एवमेव सक्चन्दनादयो
 ऽपि स्वभावरहिता वेदितव्याः । तथा दूषमोहविषया अपीति ॥

उक्तं चैतद्भगवता पितापुत्रसमागमे । षड्धातुरयं महा-
 राज पुरुषः² [180^a] । षट्स्यर्थायतनः । अष्टदशमनोप-
 विचारः । षड्धातुरयं महाराज पुरुष इति । 'खलु पुनरेत-
 10 युक्तं । किं चैतन्नतीत्य क³ । षडिमे महाराज धातवः । कतमे
 षट् । तद्यथा पृथ्वीधातुः । अब्धातुः । तेजोधातुः । वायुधातुः ।
 आकाशधातुः । विज्ञानधातुश्च । इमे महाराज षड् धातवः ।
 यावत् । षडिमानि महाराज स्यर्थायतनानि । कतमानि
 षट् । चक्षुःस्यर्थायतनं रूपाणां दर्शनाय यावन्नमनःस्यर्थायतनं
 15 धर्माणां विज्ञानाय । इमानि महाराज षट् स्यर्थायतनानि ।

¹ manvanā = miśhan mī see below, p. 511

² gi-ltar hdi gtsor bstan-pa de bzhiñ-du

³ See Çik ā- 244 11 — Compare Majjhima III, p. 240

⁴ Skyes-bu gan-zag hdi ni = ayam puruṣapudgalah

⁵ So MS — Çik-sās has mana upa?

⁶ So MS — Çik-sās has na khalu puna etad yuktam kim caitat
 pratityoktam—Both Tibetan versions agree skyes bu hdi ni khams drug-pa
 zhis gan smas pa ci la (s) brten te smas ce na rgyal po chen po khams
 huz ni hdi dag go = sādhihātū ayam puruṣa iti yad uktam kim pratityok-
 tam iti cet sud mo m chonrañ dhōt exab

पेयालं ॥ अष्टादशमे महाराज मनउपविचाराः । कतमे
 अष्टादश । इह पुरुषः चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा मौमनस्यदौ
 र्मनस्योपेक्षास्थानीयानि रूपाण्युपविचरति^१ । एव ओचादिषु
 वाच्यं । तेन प्रत्येकमिन्द्रियषट्के[न]^२ मौमनस्यादित्रयभेदाद-
 ष्टादश मनउपविचारा भवन्ति । पेयालं ॥ कतमस्य महारा- 5
 जाध्यात्मिकः पृथ्वीधातुः । यत्किं चिदस्मिन् काये ऽध्यात्मं
 खकृखटल^३ खरगतमुपात्त । तत्पुन^४ कतमत् । तद्यथा केशो
 रोमाणि नखा दन्ता इत्यादि । कतमस्य महाराज बाह्यः
 पृथ्वीधातुः । यत्किंचिद्बाह्यं खकृखटल^४ खरगतमनुपात्तं ।
 अयमुच्यते बाह्यः पृथ्वीधातुः ॥ तत्र महाराजाध्यात्मिकः 10
 पृथ्वीधातुः । उत्पद्यमानो न कुतश्चिदागच्छति । निरुध्यमानो
 न क्वचित्कनिचयं गच्छति ॥ भवति महाराज समयो ऽयं
 [यत्स्त्री] अध्यात्मं [अहं] स्त्रीति कल्पयति^५ । सा अध्या-
 त्ममहं स्त्रीति कल्पयित्वा बहिर्धां पुरुष पुरुष इति कल्प-
 यति । सा बहिर्धां पुरुष पुरुष इति कल्पयित्वा संरक्ता सती 15
 बहिर्धां पुरुषेण सार्धं सयोगमाकाङ्क्षते । पुरुषो ऽप्यध्यात्मं
 पुरुषो ऽस्मीति कल्पयतीति पूर्ववत् । तयोः सयोग[180^b]-
 काङ्क्षायां संयोगो भवति । सयोगप्रत्ययात्कललं जायते ।

^१ Çiksis omits *upānu* - Our reading is supported by Tibetan.

^२ From Çikṣās

Çikṣās has *Kakkhatatva*—See p 245 n 2

^४ MS *khakkhatam*

^५ Çikṣas — *sa samayo x it stri* — *adhyātman* in margin

- तत्र महाराज यस्य संकल्प्यते^१ यस्य संकल्पयिता उभयमेतन्न
 संविद्यते । स्त्रियां स्त्री न संविद्यते । पुरुषे पुरुषो न संविद्यते ।
 इति ह्यसन्नसद्भूतः संकल्पो जायते^२ । सो ऽपि संकल्पः सद्भावेन
 न संविद्यते । यथा संकल्पः । तथा संयोगो ऽपि कल्लमपि
 5 स्वभावेन न संविद्यते । यस्य स्वभावतो न संविद्यते तत्कथं
 खक्खटत्वं जनयिष्यति । इति हि महाराज संकल्पं ज्ञात्वा
 खक्खटत्वं वेदितव्यं यथा खक्खटत्वमुत्पद्यमानं न कुतश्चिदा-
 गच्छतीति^३ । भवति महाराज समयो यदथं काथः श्लशानप-
 र्यवसानो भवति । तस्य तत्खक्खटत्वं सक्किद्यमानं सनिरुध्यमानं
 10 न पूर्वां दिशं गच्छति । न दक्षिणां न पश्चिमां । नोत्तरां ।
 नोर्ध्वं । नाधो । नानुविदिशं गच्छति । एवं महाराजाध्या-
 त्मिकः पृथिवीधातुर्द्रष्टव्यः । पेयाल^४ ॥ तत्र महाराज पृथि-
 वीधातोर्हत्यादो ऽपि शून्यो व्यथो ऽपि [शून्य] । उत्पन्नो
 [ऽपि] पृथिवीधातुः स्वभावशून्यः^५ ॥ इति हि महाराज पृथि-
 15 वीधातुः पृथिवीधातुत्वेन नोपलभ्यते । अन्यत्र व्यवहारात् ।
 सो ऽपि व्यवहारो न स्त्री न पुरुषः । एव^६ महाराज यथा-

१ Ciksās samkalpo

२ Ciksās jātah

३ Ciksās, has na kutaç cid āgacchati nirudhyamānam na kva cit
 samucayam gacchati

४ Peyālam = Ciksās 245 18—246 12

५ The Tibetan does not support these readings sa khams te libyun ba yan
 ston, sa khams hpg pa dan hbyun bi yan no bo ŋid kyis ston no

६ Ciksās, evam evatāt

भूतं सम्यक् प्रज्ञया द्रष्टव्यमिति ॥ तेन का मन्यना । मन्यना
मारगोचरः । तत्कस्य हेतोर्मन्यनापगता हि सर्वधर्मा इति ॥

एव कायस्मृत्युपस्थानं प्रतिपाद्य वेदनास्मृत्युपस्थानमुपदर्श-
यितुं वेदनां विचारयन्नाह । यद्यस्तीत्यादि ।

यद्यस्ति दुःखं तत्त्वेन प्रहृष्टान् किं न बाधते ।

5

शोकाद्यार्ताय मृष्टादि सुखं चेत्किं न रोचते ॥ ८६

त्रिविधा हि वेदना सुखा वेदना । दुःखा वेदना । अदुः-
खासुखा चेति । तत्र रूपवद्देदनापि परमार्थतो नास्ति ।
कथमिति चेत् । यद्यस्ति दुःखमसातं वेदित । तत्त्वेन परमा-
र्थेन । तदा प्रहृष्टान् किं न बाधते । संतोषयुक्तान् किं न 10
दुःखयति । [131^a] सुखमपि यद्यस्ति तत्त्वेन तदा शोका-
द्यार्ताय । आदिशब्दात्कामभयोन्नादार्ताय । मृष्टादि सुखं
चेत् । मृष्टादि सुरममाहारपानादि । आदिशब्दात्सक्चन्द-
नादि सुखं सुखहेतुत्वात् । सुखं चेद्यदि किं न रोचते । न
हि वस्तु सत्त्वभाव कदा चिदपि निवर्तितुमुत्सहते । तस्मात्क- 15
ल्पनोपस्थापितमेव सुखदुःखं वेदनौयमिति ॥

1 Gksās 251 8 (tena kā manyanā, manyanā ca nāma mahārāja matago-
carah, amanyanā buddhagocirah tat kasya hetoh —Tibetan translators
do not agree as concerns *manyanā* We have had above (p 508) *mtshan ma*
(= *nimitta*) Here we have *des-na ci-zhig la dpyad-par bya sto dpyad par*
bya bai yul ma vin-no (chos thams cad ni dpyad pa dan bral bao (= *tena*
kntra vicāryam 2 *nīsti vicārayasayah vicārapagatā sarvadharmāh*)]—Gksās
has *rlom sams*=‘pride self-consciousness —Bendall compares *mañūna* i.
Dh. Sm 1116 1233, see also Nettipak. 24 and *manana* (*rlom pa*), *amanana*
(*Madh. vitta*, p. 351, n. 5)

यदुक्तं प्रहृष्टान् किं न बाधत इति । तत्र परस्य समा-
धानमाह । बलीयसेत्यादि ।

बलीयसाभिभूतत्वाद्यदि तन्नानुभूयते ।

न हि प्रहृष्टावस्थायां सर्वथैव दुःखममत् । किं तर्हि
5 समुद्भूतवृत्तिना सुखेन तिरस्कृतत्वात् विद्यमानमपि नानुभू-
यते । बलीयसा ऽतिबलवता सुखेनाभिभूतत्वाद्दुःपहतत्वात् ।
सदपि यदि तद्दुःखं नानुभूयते । न वेद्यत इत्युच्यते । तदा
न युक्तमेतत् । इत्याह वेदनात्मित्यादि ।

वेदनात्वं कथं तस्य यस्य नानुभवात्मता ॥ ६०

10 वेदनात्वं वेदनास्वभावत्वं कथं केन प्रकारेण तस्याव्यक्तस्य
सुखस्य यस्य नानुभवात्मता । यस्य नानुभूयमानस्वभावता ।
वेद्यत इति हि वेदनोच्यते । वेदनानुभव इति वचनात् ।
यदि चावेद्यमानापि वेदना स्यात् । तदा न किं चिन्न
वेदना स्यादित्यतिप्रसङ्गः ॥ अथापि स्यात् । न सर्वथा नानु-
15 भूयते । किं तु । सूक्ष्मतयानुभूतमप्यननुभूतकल्पमित्यत्राह ।
अस्तीत्यादि ।

अस्ति सूक्ष्मतया दुःखं स्थूल्यं तस्य हृतं ननु ।

तुष्टिमात्रा ऽपरा चेत्स्यात्तस्मात्साध्यस्य सूक्ष्मता ॥ ६१

अस्ति विद्यते । सूक्ष्मतया अनुपलक्ष्यमाणतया दुःखं तर्हि

बलीयसा सुखेन किं हतमस्य । स्थौल्यमस्य हतं ननु ।
 प्रदृष्टावस्थायां प्रवृत्तेन बलवता सुखेन स्थौल्यं प्राबल्यमस्य
 दुःखस्य हतमभिभूतं । ननु । नन्विति परस्य संबोधने । इति
 मतं भो तव । न हि सूक्ष्मता नाम दुःखस्य सातानुभवकाले
 का चिदुपलभ्यते । तत्कथं सूक्ष्मता तस्येति व [181^b] ऋच्य¹ । 5
 अथ तुष्टिमात्रा ऽपरा --- चस्मात्² । तस्मादुद्भूतवृत्तेः
 सुखात् । अपरा तुष्टिमात्रा द्वितीया सुखमात्रा अल्पीयमी
 सुखकणिका स्यात् । दुःखस्य सूक्ष्मता भवेत् । चेद्यद्यभिप्रेत ।
 ननु सायस्य सूक्ष्मता सापि तुष्टिमात्रा ऽपरा । अस्य सुखस्यैव
 सूक्ष्मता । न तु दुःखस्य । तुष्टेः³ सुखजातित्वात् । इति दुःखस्य 10
 सूक्ष्मता ऽवेद्यस्वभावा सुखानुभवकाले नास्त्येवेति निश्चित ॥

स्यादेतत् । न दुःखं काल्पनिकतया कादाचित्क । किं तर्हि
 कारणवैकल्यात् कदा चिन्नोपलभ्यते । इत्यत्राह । विरुद्धे-
 त्यादि ।

विरुद्धप्रत्ययोत्पत्तौ दुःखस्यानुदयो यदि । 15

दुःखेन विरुद्धस्य सुखस्य च प्रत्ययो हेतुः स्पर्शः । तस्यो-
 त्पत्तौ चाभिमुख्ये सति । अथ वा । विरुद्धस्य प्रत्ययस्य
 सुखहेतोरुत्पत्तौ जन्मानि विरुद्धः प्रत्ययो ऽस्येति वा । दुःखे-

¹ MS vaktavyam atha

² The MS is almost illegible—the Tib. on te de ni de las gzhan dga
 tsam zhes te de-las ni phul du byun bar bde las so =atha sã eva [dnb-
 khauksmate] tasmad apara tu-stimatra ita tasmad eva udbhutavrtteh sukha

³ MS tustih

नेत्यपेक्षायामपि गमकत्वात् भवति समासः । तस्योत्पत्तौ
सत्यां प्रहृष्टावस्थायां हेतुवैकल्यात् दुःखस्यानुदयो दुःखस्यानु-
त्पत्तिश्चेदुच्यते । तदा ।

कल्पनाभिनिवेशो हि वेदनेत्यागतं ननु ॥ ६२

- 5 ननु यदेवास्माभिरभिहितं तदेव सांप्रतमागतमायातं ।
किं तत्कल्पनयाभिनिवेशः¹ । कल्पनया कृतो यो ऽभिनिवेशः ।
हिरवधारणे । स एव वेदना सुखा दुःखा तदितरा वा ।
नान्यदाप्तवं सुखादिसुखादिहेतुर्वास्ति । इति । तथा हि
निजस्वभावरहितमपि यत्सुखसाधनत्वेन परिकल्पितं तदभि-
10 निवेशात्सुखं वेदितमुत्पद्यते । इतरस्मादितरत् । कथमन्यथा
यदेवान्यस्य दुःखसाधनं तदेवापरस्य कस्य चित्सुखसाधनं
स्यात् । तस्यैवैकस्य यस्य शब्दश्रवणादपि दुःखमासीत् पुनः
काष्ठान्तरेण तस्य दर्शनात्प्रीतिरुपजायते । तस्मात्काल्पनिकमेव
15 सु[182^a]खादिकं तत्साधनं वा न वास्तवं । आह च ।

अहिर्मयूरस्य सुखाय जायते

विषं विषाभ्यासवतो रसायन ।

भवन्ति चानन्दविशेषहेतवो

सुखं तुदन्नः करभस्य कण्टकाः ॥ इति² ॥

- 20 वेदना ऽभिनिवेशस्वभावत्वादेव च विचारेण निवर्तयितुं
शक्यत इत्याह । अत एवेत्यादि ।

¹ MS kalpanāyābhi °—Tib rtogs-pas mnon-par zhen

² Compare the Ustrakantakabhakṣananyāya, Col Jacob, First handful, p 17

अत एव विचारोऽयं प्रतिपक्षो ऽस्य भाव्यते ।

अत एवेति । यत एवाभिनवेशस्वभावा वेदना । अत एव विचारो ऽयं विमर्शो ऽयं । प्रतिपक्षो विरोधी निराकृति- कारणत्वात् । अस्याभिनवेशस्य सुखादिरूपस्य । भाव्यते विचिन्थते । तत्साधनाभावे तदभिनवेशाभावात् ॥ अपि च । 5 इत्यमप्यभिनवेशो वेदनेति । आह । विकल्पेत्यादि ।

विकल्पश्लेषसंभृतध्यानाद्वारा हि योगिनः ॥ ६३ ॥

अत एवेति [अत्रापि] वर्तते¹ । विकल्प एव चैवं जन्म- भूमित्वात् । तस्मिन् संभृतं जातं ध्यानं विविक्तं कामैर्विविक्तं पापकैरकुश्लैर्धर्मैः सवितर्कं सविचारं समाधिजं प्रीतिसुखमि- 10 त्यादि । ध्यानादि भावना समाधिसमापत्तेर्विकल्पभवत्वात्² । तदेवाहारः । शरीरथापनाहेतुत्वात् । येषां ते तथोक्ताः । के ते । योगिनः । हिर्यस्मात्कल्पनानिर्मितप्रीतिसुखाहार- सधारितशरीरा योगिनः । तस्मात्कल्पनाभिनवेशो वेदनेति सिद्धं । एवं हेतुमभ्युपगम्याभिनवेशो वेदनेति प्रतिपादितं । 15

साप्रतं हेतुनभिसंभवादेव न वेदना वस्तुसती युक्तेत्याह । शान्तरावित्यादि ।

¹ de ſūḍ-kyi-phyir zhes pa ni hḍir yan hbreḷ-to

² So MS — ſib bde-ba zhes-pa la sogs-paḥ bsaḥ gṭan ni bṣgom-pa yin-no tin ne-hḍzin ni sñoms-par hjug-paḥ yin-no rnam-par rtog pa-las byun-ba yin-paḥ-phyir-ro = °sukham etyādidhyānam bhāvanā, samādhyā samapatteh, vikalpa- bhāvatīti.

सान्तराविन्द्रियार्थौ चेत्संसर्गः कुत एतयोः ।

अथमत्र समुदायार्थः । स्यर्गप्रत्यया वेदना । विषयेन्द्रिय-
विज्ञानानां त्रयाणां सनिपातश्च स्यर्गः । स्यर्गाः षट् सनिपातजा
इति वचनात् । स च त्रिकसनिपातजः स्यर्ग एव न घटते ।

5 कुतस्तत्रत्यया वेदना भविष्यतीति । तथा हि । इन्द्रियार्थयोः
सान्तरयोर्वा स्यान्निरन्तरयोर्वा । तत्रेन्द्रियार्थावच्चवि[182^b]षथौ
सान्तरौ सव्यवधानौ यदि तदा संसर्गः सनिपातो मीलन ।
कुतः कस्मात् । एतयोरिन्द्रियार्थयोः । नैव युज्यते । स्यर्गो हि
सपर्क उच्यते । व्यवधाने सति स कथं भवेदिति भावः ॥

10 अथ द्वितीयः प्रकारः । सो ऽपि न युज्यत इत्याह ।
निरन्तर[त्वं] इत्यादि ।

निरन्तरत्वे ऽप्येकत्वं कस्य केनास्तु संगतिः ॥ ६४

निरन्तरत्वेऽपि व्यवधानाभावेऽपि सति । एकत्वं तादात्म्य-
मिन्द्रियार्थयोः । एव हि तयोः सर्वात्मना नैरन्तर्यं भवेद्य-
15 द्यणोद्यमापि नांशेन व्यवधानं स्यात्सधर्मता¹ च । तत्रान्तभावे
तत्त्वमेव । एवं च कस्य केनास्तु संगतिः । एकत्वे सति भेदा-
भावात् । किं केन संगतं स्यात् । न ह्यात्मनैवात्मनः संगतिर्युक्ता ॥
स्यादेतत् । निरशानामेव परमाणूनां मसर्गो वस्तुतः । न च
तत्रांशांशिव्यवहारो युक्तः । स्थूलरूपाणामेव तत्संभवात् । तत्र च
20 मसर्गदूषणे न किं चिदूच्यते³ इत्यत्राह । नाणोरित्यादि ।

¹ From Abhidharmakośa, III, 30

² MS. sadharmatā, erased

³ MS. from a second hand dūyate

नाणोरणौ प्रवेशोऽस्ति निराकाशः समश्च सः ।

परमाणूनामपि नैव संपर्को युक्तः । यत एकस्यणोरन्य-
स्मिन्नणौ न प्रवेशोऽस्ति । नान्तर्भावोऽस्ति । कुतः । चो यस्मात् ।
निराकाशः स नीरञ्जः परमाणुः । समः स तुल्यः । निश्चोक्षता-
भावात्^१ । इति कथं निरंशस्य सगतिरस्तु^२ ॥ अथापि स्यात् । 5
मा भूदणोरणौ प्रवेशः । संगतिमात्रं केवलमस्तु । तावता सिद्ध-
नः साध्यमित्याह । अप्रवेश इत्यादि ।

अप्रवेशे न मिश्रत्वमिश्रत्वे न संगतिः ॥ ६५

सर्वात्मना हि सपर्कः सगतिरणोः । अन्यथा सांशत्वप्रसङ्गात् ।
तथा च तत्स्वरूप स्वात्मना व्याप्नुवत एव तेन सगतिः । एवं 10
तत्स्वरूपमिश्रत्वाभावे संगतिर्न स्यात् । तच्च मिश्रत्वं तत्र
प्रवेशमन्तरेण न भवेत् । इत्यमप्रवेशे प्रवेशाभावे सति न
मिश्रत्व नामभिन्नरूपत्वं । अमिश्रत्वे [183^a]^३ मिश्रत्वाभावे च
न सगतिर्नासङ्गः ॥ निरंशस्य सर्वथैव समर्गो न युज्यत इत्याह ।
निरंशस्य चेत्यादि ।

15

निरंशस्य च संसर्गः कथं नामोपपद्यते ।

निरंशस्यांशशून्यस्य च पदार्थस्य । चो दूषणान्तरसमुच्चये ।
ससर्गो मीक्षन् कथं नामोपपद्यते । नामेति रूभावनायां ।

^१ Unna [ta] tabhavat^२

^२ Praveṣa stu^३

^३ The fol 183 is numbered 184 in the old pagination (letter numeral),
184 becomes 185

कथं संसर्गः संभाव्यते । सर्वाल्पस्याप्यवश्यमेकेनाग्नेन भवितव्यं ।
यस्य पुनरग्न एव नास्ति तस्यामूर्तस्याग्नाभावेऽसत्त्वमेव प्राप्तमिति
भावः^१ ॥ न चैतद्भवतो^२ ऽपि प्रमाणप्रतीतं क्व चिदस्तीत्याह ।
[संसर्गं इत्यादि ।

5 संसर्गे च निरंशत्वं यदि दृष्टं निदर्शय ॥ ६६

..... ।ह ।] विज्ञानस्य त्वित्यादि ।

विज्ञानस्य त्वमूर्तस्य संसर्गो नैव युज्यते ।

तुरतिशयाभिधाने । विज्ञानस्य विषयविज्ञप्तेः । पुनः
संसर्गो नैव युज्यते । न संगच्छते । कुतः । अमूर्तस्येति हेतु-
10 पदमेतत् । मूर्तिशून्यस्य । विज्ञानस्य । अमूर्तत्वादित्यर्थः ।
परस्परसंपर्को हि संसर्गः । स च मूर्तिमतामेव विद्यते । यस्य तु
मूर्तिरेव नास्ति । तस्य कथं संसर्गः स्यात् ॥ इति त्रयाणामपि
संसर्गमवधूय संप्रति समूह एव वस्तुसम्पत्ति इति प्रतिपादय-
न्नाह । समूहस्थापीत्यादि ।

15 समूहस्याप्यवस्तुत्वाद्यथा पूर्वं विचारितं ॥ ६७

अपि दूषणसमुच्चये । समूहस्यापि संघातस्यापि । अवस्तु-
त्वात् । वस्तुरहितत्वाद्दशविषाणवत् । संसर्गो नैव युज्यत इति

प्रकृतेन संबन्धः । समूहस्यैवाभावात् । कथं पुनरवस्तुकत्वं । यथा
पूर्वं विचारितं । यथा प्राङ्गिरूपितं । एवमङ्गुलिपुञ्जत्वादि-
त्यादिना^१ ॥ हेत्वसंभवमेवोपसंहरन्नाह । तदेवमित्यादि ।

तदेवं स्पर्शनाभावे वेदनासंभवः कुतः ।

तस्मादेवं प्रतिपादितक्रमेण स्पर्शनाभावे त्रिकसंपर्काभावे । 5
वेदनासंभवः कुतः । वेदनायाः सुखादिरूपायाः संभव उत्पादः ।
कुतो । नैव युज्यते । कारणभावे कार्यस्य संभवायो[183^b]गात् ।
इति परमार्थतो वेदनाभावे हिताहितविषयस्यासंभवात् ।

किमर्थमयमायासः ।

सुखदुःखसाधनप्राप्तिपरिहाराय यो ऽयमायासः क्रियते 10
स किमर्थः । अकाशचर्वणार्थमिव नैवोचित इति भावः ॥
मा भूत्सुखसाधनाय । दुःखस्याभिषोढुमशक्यत्वात् तत्परि-
हाराय भवतु चेदाह ।

बाधा कस्य कुतो भवेत् ॥ ६८

वेदनाया विचारेण निःस्वभावत्वाद्बाधा [९]विचारतः । 15
आत्मादेः पूर्वनिरस्तत्वाद्देदकाभावः । उपघातहेतोरपि विकल्प-
कल्पितत्वात् । न परमार्थतः सत्त्वं । इत्येवं बाधा पीडा
वेदनाभावात् । कस्य वेदकाभावाद्भवेत् । कुत उपघातहेतो-
रभावाच्च भवेत् । नैव परमार्थतः कस्य चित्कृतस्यित्यात् ।

तस्माद्देदिचभावतो ऽपि^१ वेदना न युक्ता ॥ रुप्रति वेदना-
भावात्तत्रत्यया^२ तृष्णापि कारणविरहात्परमार्थतो नोत्पाद-
मर्हतीत्युपदर्शयितुमाह । यदा नेत्यादि ।

यदा न वेदकः कश्चिद्देदना च न विद्यते ।

5 तदावस्थामिमां दृष्ट्वा तृष्णे किं न विदीर्यसे ॥ ९९

यो वेदनां वेदयते स वेदको । यदा कश्चिदात्मादिर्नास्ति
तदभावात्समनन्तरनिरूपणाच्च वेदना न विद्यते । तदावस्थामि-
मामेवविधां स्वजन्मविकलां दृष्ट्वा । उपलभ्य । तृष्णे किं न
विदीर्यसे । तद्दुःखदुःखितापि मती किं न विशीर्यसे ।

10 यद्यपि तद्वियोगविधुरा त्वमात्मानं न मुञ्चसि ॥ स्यादेतत्
यदि वेदको न स्यात् । वेदना च नास्ति । केनायं तर्हि
सुखसाधनत्वादिना भावेषु दृष्टादिव्यवहारः प्रवर्तते । इत्यात्राह ।
दृश्यत इत्यादि ।

दृश्यते स्पृश्यते चापि स्वप्नमायोपमात्मना ।

15 चित्तेन सहजातत्वाद्देदना तेन नैक्ष्यते ॥ १००

दृश्यते चचुरिन्द्रियजेन^३ । स्पृश्यते कायेन्द्रियजातेन चित्तेन
ज्ञानेन । एवं तर्हि चित्तमेव वेदकं वस्तुमदस्तीति चेदाह

^१ MS. *vasātrabhāvato*, below p. 523, l. 10 *vedamtr*

^२ MS. *vedānānamabhavat*

^३ Contrast the readings.

^४ So MS

स्वप्नमायोपमात्मना । स्वप्नोपमस्व[1814]भावेन । मायोपम-
स्वभावेन च । प्रतीत्यसमुत्पन्नेन चित्तेन । न तु परमार्थसता ॥
कथं चित्ताद्भूतिरिह चित्तेन दृश्यते । सहजातत्वात् । चित्तेन
सहोत्पन्नत्वात् । चित्तेन सह जन्म [यस्य] तस्य दर्शनभेक-
सामग्रीप्रतिबद्धत्वात् । प्रतीत्यसमुत्पादस्याचिन्त्यत्वाच्च । न तु 5
परमार्थतो दर्शनमस्ति येनैवं दृष्टादिव्यवहारः ॥ वेदना तेन
नेच्छते । येन दृष्टसुखमाधनादिव्यवहारो ऽप्यन्यत एव । तेन
कारणेन वेदना नेच्छते । न दृश्यते वस्तुतः ॥ अथापि
स्यात् । न सहज दृश्यते । अपि तु ज्ञान विषयाकारतया तत
उत्पद्यमानमुत्तरकाले तस्य ग्राहकमुच्यते । इत्येतदपहस्तमित्यु- 10
माह । पूर्वमित्यादि ।

पूर्वं पश्चाच्च जातेन स्मर्यते नानुभूयते ।

अवश्य सहजातस्य वेदन । अन्यथा पूर्वं प्राग्भावि पश्चा-
दुत्तरकाले जातेनोत्पन्नेन ज्ञानेन । स्मर्यते नानुभूयते ।
स्मृतिरूपेण विषयीक्रियते न साक्षाद्विद्यते । तज्ज्ञानकाले 15
तस्यातीतत्वात् । न चातीतस्य स्वरूपेण वेदनमुचितमविद्य-
मानत्वात् । स्वरूपवेदनं चानुभवः । तस्मात्स्वरूपमाहमेतत् ।
तत्र युक्तं न स्वरूपवेदनं । वेदनायां स्वभावव्यवस्थापकं लक्षण-
मेवायुक्तमित्याह । स्वात्मानमित्यादि ।

स्वात्मानं नानुभवति ।

स्वात्मानं खं स्वरूपं नानुभवति न वेदयते । खंवेदनस्य पूर्वं
निरस्तत्वात् ॥ अन्येन तर्हि सा ज्ञानेनानुभूयते वेदना । आह ।

न चान्येनानुभूयते ॥ १०१

5 न च नैव । अन्येन तत्समानकालभाविना ज्ञानेनानुभूयते ।
वेद्यते । ज्ञानस्य ज्ञानान्तरेणावेदनात् ।

न चास्ति वेदकः कश्चिद्वेदनातो न तत्त्वतः ।

न च नैवास्ति वेदकः कश्चिद्यो वेदनां वेदयते । चित्त-
मन्यदा । अतो अस्मात्कारणाद्वेदना अनुभव इति वेदना-
10 लक्षणशून्यत्वाद्देदना न तत्त्वतः न परमार्थतः । अन्य[184^b]चाभि-
निवेशात् । तत्स्वरूपप्रतिपादकस्य कस्य चिदभावात् ॥ ¹ एतदुक्त-
मार्याक्षयमतिस्मृते । अपि तु खलु पुनरभिनिवेशो वेदना ।
परिग्रहो वेदना । उपादानं वेदना । उपलम्भो वेदना ।
विपर्यासो वेदना । विकल्पो वेदनेत्यादि । धर्मसंगीतिस्मृतेऽप्युक्तं ।

15 वेदनाऽनुभवः प्रोक्ता केनाऽसावनुभूयते ।

वेदको वेदना वेद्यः पृथग्भूतो न विद्यते ॥²

एवं स्मृतिरूपस्थेया वेदनार्या विचक्षणैः ।

यथा बोधिस्तथा ह्येषा शान्ता शुद्धा प्रभास्वरा ॥¹

¹ 1 Cikasamuccaya, 233, 7 13

² So MS C1 has *vedako vedanad anyah*-Our reading is more than doubt-
ful

तस्माद्देदकवेदनास्वभावशून्यं प्रतीत्यसमुत्पन्नमात्रं निर्वा-
पारमस्वामिकं मायाप्रपञ्चवदुपलम्भगोचरतामुपगतमिदं कडे-
वरमवभासते । इति न कस्य चित्सुखं वा दुःखं वा स्वकीयं
भवतीत्याह । निरात्मक इत्यादि ।

निरात्मके कलापेऽस्मिन् क एव बाध्यते ऽनया ॥ १०२ 5

निरात्मके कस्य चिदत्मादेर्वेदकस्याभावादस्वामिके कलापे ।
एकस्थानुयायिनो ऽभावात् । प्रतीत्यसमुत्पन्नमात्रेऽस्मिन्
मायास्वभाववदुपलम्भगोचरतामुपगते । एवमिन्द्रजालवत्पश्यन् ।
संजातविस्मयो ब्रूते । क एवं बाध्यते ऽनया । एवमुक्तकमेण कस्य
चिद्देदयितुरभावाद्देदनायाश्च । कः परमार्थतोऽनया वेदनया 10
बाध्यते । पीड्यते । विचारतो नैव कश्चित् । तस्मान्निष्ठा-
विकल्प एवाद्यं सुखादिमाधनाध्यवसायः । तदेतद्देदनास्मृत्युप-
स्थान दर्शितं ॥

संप्रतं चित्तस्मृत्युपस्थानमुपदर्शयितुमाह । नेन्द्रियेष्वित्यादि ।

नेन्द्रियेषु न रूपादौ नान्तराले मनः स्थितं । 15

नाप्यन्तर्न बहिश्चित्तमन्यत्रापि न लभ्यते ॥ १०३

तत्र षष्ठं तावन्मनोविज्ञानं निरूपयति । तथा क पुनरिदं
मनोविज्ञानं स्वयमुपस्थितं । तत्र न तावदिन्द्रियेषु चक्षुरादिषु
मनः स्थितं स्थितिमुपगतं । न रूपादौ विषये मनः स्थित ।
नान्तराले । नापीन्द्रियविषययोरन्तराले मध्ये म[185^a]नः 20

स्थितं । एकत्राप्यनिश्चितस्वरूपत्वात् । नाप्यन्तरं [न] बहिश्चित्तं ।
नाप्यन्तर्न मध्ये कायस्य चित्तं । नापि बहिः । न बाह्येषु
शरीरावयवेषु चित्तं लभ्यते । अन्यत्रापि न लभ्यते । उक्तेभ्यः
स्थानेभ्यः । अन्यत्रापि क्व चिद्देशान्तरे यत्र वा न लभ्यते । न
प्राप्यते विचारतः ॥ तथा क्व चित्क्व चिद्भवति ततः कथं
तस्य निषेध इत्यत्राह । यत्र काय इत्यादि ।

यन्न काये न चान्यत्र न मिश्रं न पृथक् क्व चित् ।
तन्न किं चिदतः सत्त्वाः प्रकृत्या परिनिर्दिताः ॥ १०४

यच्चित्तं न काये वा बाह्याभ्यन्तरे शरीरे । न चान्यत्र
10 नैव कायादन्यत्र बाह्ये वस्तुनि । न मिश्रं क्रियाविशेषणमेतत् ।
द्वयोराधात्मिकवाह्ययोर्मिश्रमपि न स्थितं । यच्चित्तं न
पृथक्कायात् । नापि पृथक् स्वातन्त्र्येण च क्व चिदवस्थितं
यच्चित्तं । तत्परमार्थतो न किं चिन्न वस्तुसत् । कल्पनोपदर्शि-
तमेव तत् । आरम्भार चित्तमायावत्प्रतिभासो नि स्वभाव-
15 त्वात् । अतोऽस्मात्कारणात्मत्वा प्राणिनः प्रकृत्या स्वभावेन
परिनिर्दिताः परिमुक्तस्वभावा निःस्वभावतालक्षणस्य प्रकृति-
निर्वाणस्य सर्वसत्त्वसंतानेषु सदा विद्यमानत्वात् । स्वयमेव
त्वभूतपरिकल्पवशादसत्यपि सत्यमारोप्य क्लेशवासनोपहतसंतति-
चित्तवृत्तयः समारचारकावरोधनिषिद्धस्वातन्त्र्यवृत्तयोऽपरिमुक्ता
20 इत्युच्यन्ते । न तु परमार्थतः ॥ इति मनो विचार्यापि ।
चक्षुरादिविज्ञानं विचारयन्नाह । ज्ञेयादित्यादि ।

ज्ञेयात्पूर्वं यदि ज्ञानं किमालम्ब्यास्य संभवः ।

ज्ञेयेन सह चेज्ज्ञानं किमालम्ब्यास्य संभवः ॥ १०५

तथा हि [न] क्वचित्तदा मद्रूपमवस्थित ज्ञानं किं तु चक्षुरादिमामर्षीं प्रतीत्योत्पद्यमानं रूपदिज्ञेयग्राहकमित्युच्यते । इति परस्याग्रथमाशङ्क्य विकल्पयति । तत्पुनर्ज्ञेयात्पूर्वं वा न्यात् । ज्ञेयमनानकालं वा ज्ञेयस्य पश्चादिति । तत्र यदि प्राचीनो विकल्पस्तत्राह । ज्ञेयाद्वाह्यविषयात् । पूर्वं प्रागेवानुत्पन्न एव ज्ञेये यदि ज्ञानमुत्पन्नमभिधीयते । तदा किमालम्ब्यास्य संभवः । पूर्वं ज्ञेयमालम्बनमन्तरेण किमालम्ब्य किमाश्रित्यास्य संभव उत्पादः ॥ द्वितीयपक्षमाश्रित्याह । ज्ञेयेन ग्राह्यविषयेण सह समानकालं चेद्यदि ज्ञानं किमालम्ब्यास्य संभवः । समानकालस्य ज्ञेयसाकारणतया अनालम्बनत्वात् । नाकारणं विषय इति वचनात् ॥ अथ तृतीयः [155^b] प्रकारः स्वीक्रियत । अथेत्यादि ।

अथ ज्ञेयाद्भवेत्पश्चात्तदा ज्ञानं कुतो भवेत् ।

अथेति पृष्ठायां । ज्ञेयादिति पूर्वं ज्ञेयं । पश्चात्तदनन्तर निवृत्ते ज्ञेये भवेदुत्पद्येत ज्ञानं । तदा ज्ञानं कुतो भवेत् । ज्ञानकाले ज्ञेयस्य निवृत्तत्वात् । कुत आलम्बनात् । ज्ञानं

1 ā second hand - *sātasad* ? or *śātasat* *śātasat* ?

2 first hand ā *śātas*

3 Compare above 15 22

भवेत् । किमाश्रित्योत्पद्येत¹ । तस्माद्विषयादिसामग्रीतोऽपि परमार्थतो न सिध्यति ज्ञानं ।

इदं चित्तस्मृत्युपस्थानमार्थरत्नकूटादिष्वभिहितं² । स एवं चित्तं [परि]गवेष्टते । कतरत्तच्चित्तं³ रज्यति वा दुष्यति वा 5 मुह्यति वा । किमतीतमनागत प्रत्युत्पन्नं वेति । तत्र यदतीतं तत्क्षीणं । यदनागतं तदसंप्राप्तं । प्रत्युत्पन्नस्य स्थितिर्नास्ति । चित्तं हि काश्यप नाध्यात्मं न बहिर्धा नोभयमन्तरेणोप-लभ्यते । चित्तं हि काश्यपाख्यनिदर्शनमप्रतिघमविज्ञप्तिकम-प्रतिष्ठमनिकेतं⁴ । चित्तं हि काश्यप सर्वबुद्धैर्न दृष्टं । न 10 पश्यन्ति । न द्रक्ष्यन्ति । [यत्सर्वबुद्धैर्न दृष्टं न पश्यन्ति न द्रक्ष्यन्ति]⁵ कीदृशस्तस्य प्रचारो द्रष्टव्यः । अन्यत्र वितथपति-तया संज्ञया धर्माः प्रवर्तन्ते । चित्तं हि काश्यप मायासदृश-मभूतकल्पनतया⁶ विविधासुपपत्ति⁷ परिगृह्णाति । पेयालं । चित्तं हि काश्यप नदीस्रोतःसदृशमनवस्थितमुत्पन्नभग्न- 15 विलीनं । चित्तं हि काश्यप दीपार्चिसदृशः हेतुप्रत्ययतया प्रवर्तते । चित्तं हि काश्यप विद्युत्सदृशं क्षणभङ्गनवस्थितं । चित्तं हि काश्यपाकाशसदृशमागन्तुकैः क्लेशोपक्लेशैरुपक्लिश्यते ।

1 MS *acṛtya*

2 Quoted in *Çikṣās* from *Ratnakuta*, p. 233, 10-234, 18.

3 Çi has *katarat tu*

4 Çi has *arupam*

5 From Çi

6 Çi has *kalpanayā*

7 *Sky* has *rebirth* (Bendall)

पेयालं । यावच्चित्तं हि काश्यप परिगवेद्यमाणं न लभ्यते^१ ।
यत्र लभ्यते तन्नोपलभ्यते । तन्नैवातीतं नानागतं न प्रत्युत्पन्नं ।
तत्ररध्वसमतिक्रान्तं । यत्ररध्वसमतिक्रान्तं तन्नैवास्ति न नास्ति
[इत्यादि] ॥

एवं चित्तस्मृत्युपस्थानं प्रतिपाद्य धर्मस्मृत्युपस्थानं प्रतिपाद- 5
यितुमुक्तमेव क्रमं योजयन्नाह । एवं चेत्यादि । [186^a] ।

एवं च सर्वधर्माणामुत्पत्तिर्नावसीयते ॥ १०६

चकार एवकारार्थः । एवमेव यथोदितन्यायेन सर्वधर्माणं
सर्वभावानामुत्पत्तिरुत्पादो नावसीयते । न प्रतीयते । तेषा-
मपि स्वहेतुतः पूर्वं समानकालं पश्चाद्दोत्पत्ताविदमेव दूषणं
यथासंभवं वाच्यं । उत्पादाभावान्निरोधो ऽपि न युज्यते । 10
अनुत्पन्नस्य निरोधायोगात् । अत एव चानुत्पन्नानिरुद्ध-
स्वभावतया निष्प्रपञ्चत्वात्सर्वधर्मा विमोक्षाभिमुखा धर्मधातु-
निर्याता आकाशधातुपर्यवसाना अप्रज्ञप्तिका अव्यवहारा
अनभिलाषा अनभिलषणीया इत्युच्यन्ते । एव धर्मस्मृत्युप-
स्थानेनाविरहितं सर्वधर्मस्वनासङ्गज्ञानमुत्पद्यते^२ ॥ 15

धर्मस्मृत्युपस्थानभावना च । आर्याचयमतिस्मृतेर्दर्शिता^३ ।
यदुक्तं । धर्मे धर्मानुपश्यी^४ विहरन्बोधिसत्त्वो न क^५ चिद्धर्म

^१ See Madh. vrtti, p. 45, l. 1

^२ Anāsangam -

Or p. 23b, b

^३ Qi - Am q

^४ MS km.

समनुपश्यति । यतो न बुद्धधर्माः । यतो न बोधिर्धतो न मार्गाः ।
 यतो न निःसरण । सर्वधर्मा¹ निःसरणमिति² विदित्वाऽनावरण-
 महाकरुणासमाधि³ समापद्यते⁴ । स सर्वधर्मेषु सर्वक्लेशेषु च
 कृत्रिमसंज्ञां प्रतिलभते । निःक्लेशा⁵ एते [धर्मा] नैते सक्लेशाः ।
 5 [तत्कस्य हेतोः] । तथा ह्येते नीतार्थे⁶ समवसरन्ति । नास्ति
 क्लेशानां संनिचयो⁷ राश्रीभावः । न रागभावो न द्वेषभावो न
 मोहभावः । एषामेवानुवोधाद्बोधि⁸ । यत्स्वभावाश्च क्लेशा-
 स्तत्स्वभावा बोधिरित्येव स्मृतिसुपस्थापयतीति ॥ उक्तं च ।

उत्पत्तिर्धस्य नैवास्ति कस्य का निर्वृतिर्भवेत् ।

- 10) मायागजप्रकाशत्वादादिग्रान्त⁹ तु यद्वतः ॥
 यः प्रतीत्यममुत्पादं शून्यता सैव ते मता¹⁰ ।
 तथाविधस्य सद्बुद्धर्मस्तत्समस्य तथागतः ॥
 तत्तत्त्वं परमार्थोऽपि तथता द्रव्यमिष्यते ।
 भूत तदविरुवादि तद्बोधाद्बुद्ध उच्यते ॥ इति ॥

- 15) एव धर्मन्मृत्युपस्थानमुपदर्शयता सर्वे [1-6] धर्मा अनुत्पन्ना-
 निरुद्धाः प्रकाशिताः ॥

1 First hand *amān na*

2 MS *nissaranam* and elsewhere

3 *ā anavaranam nama maha*

4 MS *pratilabhate*

5 MS *niskleshā*

6 MS *natatthi s'ham*

7 *ā samcaayo*

8 *ā sādū cca ko anena dā' s'ha*

9 *Howe's ...*

10 MS *... - C. ...*

तथा सति । सृष्टिसत्यमयुक्तमित्युक्तं स्यात् । ततः सत्यद्वय-
व्यवस्थापनं न घटत इति परिहर्तुं चोद्यमुत्यापयन्नाह ।
यद्येवमित्यादि ।

यद्येवं संवृतिर्नास्ति ततः सत्यद्वयं कुतः ।

यदि परमार्थतः सर्वधर्मा अनुत्पन्नानिरुद्धस्वभावाः । एव 5
सति संवृतिर्नास्ति । व्यवहारो न स्यात् । परमार्थसत्यमेवैकं
स्यात् । ततः सृष्टेरभावात् । सत्यद्वयं । संवृतिस्तत्र परमार्थ-
सत्यं चेति । यदुक्तं

संवृतिः परमार्थस्य सत्यद्वयमिदं मतं

इति । तदेतत्सत्यद्वयं कुतः । नैव स्यात् । तदभावाच्च 10
परलोकगमनकर्मक्रियाफलसंबन्धस्वभावोपार्जनादि न स्यात् ।
सर्वव्यवहाराभावात् ॥ अथापि स्यात् । यदि नाम नास्ति
तथा मर्गीचिकासु जलकल्पनयेव संवृतिस्वभावथा कल्पनया
बुद्ध्या व्यवस्थाप्यते । ततः सत्यद्वयमुत्पद्यत इत्याशङ्क्यन्नाह ।
अथ सेत्यादि । 15

अथ साध्यन्यसंवृत्या ।

अथेति प्रश्ने । सापीति संवृतिर्न केवलं परमार्थसत्यमित्य-
पेरेर्यः । अन्यथा संवृत्या कल्पनावुद्धिरूपया व्यवस्थाप्यते । अथ

वा ऽपिरवधारणे भिन्नकमे^१ च । अन्यथैव संवृत्तेति योजनीयं ।
एवमेकं संधित्सतो ऽन्यत्रथ्यवत्^२ इत्युपदर्शयन्नाह ।

स्यात्सत्त्वो निर्वृतः कुतः ॥ १०७

इति । यदि परमार्थतस्तत्त्वभावशून्यमपि कल्पनावुद्धि-
५ विषयीकरणात् । संवृतमुच्यते । यो ऽपि तर्हि सर्वधर्मनिः-
स्वभावतासत्त्वणं परमार्थसत्यमधिगम्यानुपलभ्ययोगेन । सर्व-
प्रपञ्चविरहात् । परिनिर्वृतिमुपयातः । सो ऽपि सत्त्वः परि-
निर्वृतो विनिर्मुक्तः कुतो भवेत् । नैव स्यात् । तस्यापि बुद्ध्या
विषयीकरणात् । बुद्धिश्च सर्वैव सवृत्तिः कल्पनास्वभावत्वात् ।
१० बुद्धिः संवृतिरुच्यत इति वचनात् । निर्वृतिरपि स[१५७^a]वृत्तिः
स्यात् ॥ अत्र परिहारमाह । परचित्तेत्यादि ।

परचित्तविकल्पो ऽसौ ।

परस्य निर्वृतसत्त्वादन्वस्य सत्त्वस्य चित्तं तस्यासौ विकल्पः ।
योऽयं निर्वृतस्यापि बुद्ध्या विषयीकरण । न हि परचित्त-
१५ विकल्पेनान्यस्य संवृतिर्युक्ता । ततो ऽन्यबुद्ध्या विषयीक्रियमाणोऽपि
निर्वृत एवासौ । कुतो यतः ।

^१ So MS

^२ See Col. Jacob, *Handful of Popular Maxims* 1. 2d ed. 1907, p. 14

स्वसंवृत्या तु नास्ति सः ।

तु पूर्वस्मादिशेषमभिधत्ते । स्वसंवृत्या निजसंवृत्या स्वकल्प-
नया स इति परिनिर्वृतो नास्ति न विद्यते । परिनिर्वृत
एव स इति स्वयमस्य सर्वविकल्पोपरमात् ॥ अन्यथापि तर्हि
कथमन्यसंवृतिः स्यादित्यत्राह । स पश्चादित्यादि ।

स पश्चान्नियतः सो ऽस्ति न चेन्नास्त्येव संवृतिः ॥ १०८ 5

अस्मिन् अतीदं भवति । अस्योत्पादादिदमुत्पद्यत¹ इति ।
इदंप्रत्ययतामात्रमेव संवृतिः । इति धर्मभ्यो धर्म उत्पद्यमानः
पश्चाद्भावी भवेत् । ततः स पश्चान्नियतो धर्मः सो ऽस्ति यदि ।
तदा ऽस्त्येव संवृतिः । न चेद्यदि स नास्ति तदा नास्त्येव
संवृतिः । गगनेन्दौवरादिष्विदंप्रत्ययताया अभावात् ॥ एतदुक्तं 10
भवति । यदि नाम परिनिर्वृतो बुद्ध्या विषयीकृतो । नैव
तावता परचित्तविकल्पमात्रेण तस्यापरिनिर्वृतिः । स्वयमस्य
सर्वविकल्पप्रपञ्चोपशमात् । न रक्तचित्तेनालम्बितः स्वयं प्रहीण-
सर्वक्लेशावरणो वीतरागो ऽप्यवीतरागो भवेत् । तस्मात्सर्वकल्प-
नाविरहादन्यसंवृत्यालम्बितो ऽपि स्वयं परिनिर्वृत एवासौ 15
परमार्थतः । अत एव सर्वधर्माः सर्वकल्पनाशून्यत्वादनुत्पन्ना-
निरुद्धस्वभावत्वाच्च प्रकृतिपरिनिर्वृताः । आदिशान्ता इत्युच्यन्ते ।

तथापि तथाविधेभ्य एव तथाविधा अन्ये धर्मा उत्पद्यन्ते
निवृत्त्यन्ते च । मायास्वभाववत् । तेन च रूपेण परिकल्प-
वशात्पुनरालम्ब्यमानाः सांभृता । वास्तवरूपाभावा[187^b]चा-
नुत्पन्नानिरुद्धा इत्युच्यन्ते । खरविषाणवत् ॥

७ यदुक्त^१ । शून्येभ्य एव शून्या धर्माः प्रभवन्ति धर्मैभ्य इति ।
आर्यलडितविस्तरेऽप्युक्त^२ ।

सस्कार प्रदीप अर्चिर्वत् । क्षिप्रमुत्पत्तिनिरोधधर्मकाः ।
अनवस्थित मारुतोपमाः । फेनपिण्डेव अक्षर दुर्बलाः ॥
सस्कार निरौह शून्यकाः । कदलीस्वन्यसमा निरीचते^३ ।

10 मायोपम चित्तमोहना । बालउल्लापन रिक्तमुष्टिवत् ॥
पेयाल ।

यथा मुञ्ज प्रतीत्य वल्वज । रज्जुव्यायामबलेन वर्तिता ।
घटिष्वन्न सचक्र वर्तते । तेषु एकैकश^४ नास्ति वर्तिना ॥
तथा सर्वभवाङ्गवर्तिनी^५ । अन्यमन्योपचयेन निश्रिता ।

12 एकैकश^६ तेषु वर्तनी^७ । पूर्व अपरान्तं नोपलभ्यते ॥
मुद्रात्प्रतिमुद्रा दृश्यते । मुद्रासंक्रान्तिर्न चोपलभ्यते ।

1 See p. 475 l. 13

2 Raj Mirra pp. 209, 210, 211. Lefmann, p. 176. See Gokas, p. 237
Madhyamakāśāstra, p. 551—I give the readings of the MS. without corrections
Second hand *sam-kaśāh*

3 Second hand *sur-kayante*

4 Second hand *ekakūc*

5 Second hand *anqam'ā*

6 Second hand *ecus*

न च तत्र न चैव मान्यतो । एवं संस्कार^१नुच्छेदशाश्वतः ॥
 अरणि यथ षोत्तरारणि । इत्यव्यायामत्रयेभि^२ संगतिः ।
 इति प्रत्ययतोऽग्निर्जायते । जातु क्तुकार्यं लघु निरुध्यते ॥
 अथ पण्डित^३ कश्चि मार्गते^४ । कुतो ऽयमागतं कुत्र याति वा ।
 विदिशो दिशि सर्वं मार्गतो । नागतिर्नास्य गतिश्च लभ्यते ॥ ५
 स्कन्धाद्यतनानि धातवः । दृष्ण अविद्या^७ इति कर्मप्रत्यया ।
 सामयि तु क्लेशसूदना^८ । सा च परमार्थतं नोपलभ्यत । इति ॥
 चतुस्तवेऽप्युक्तं^९ ।

निरुद्धादानिरुद्धादा बीजादङ्कुरसंभवः ।

मायोत्पादवदुत्पादः सर्व एव त्वयोच्यते ॥ १०

अतस्त्वया जगदिदं परिकल्प्यसमुद्भव ।

परिज्ञातमसद्भूतमनुत्पन्नं न नश्यति ॥

नित्यस्य सृष्टिर्नास्ति नैवानित्यस्य संसृतिः ।

स्वप्नवत्सृष्टिः प्रोक्ता त्वया तत्त्वविदां वर ॥ इति ॥

तस्मात्परमार्थत उत्पादनिरोधाभावे[188^४]:पि न सृष्टि- 15
 सत्यविरोध इति सर्वं समञ्जसं ॥ ननु यदि परमार्थतो-

1 Second hand *samskara*

2 From a second hand - first hand illegible

3 = *krtakarya*

4 Second hand *otah*

5 Second hand *n margate*

6 Second hand *otah*

7 a erised by second hand *avagraha*

8 Common reading *saitvasucna*

9 Second hand *oto*

10 See IX 36 and 76 (Atustava, of course, is correct)

ऽनुत्पन्नानिहृद्वाः सर्वधर्मास्तदा न ज्ञान न च ज्ञेयं वस्तुतः
संभवति । तत्किमिह केन विचार्यत इति विचारो ऽपि न
स्यात् । अतस्त्वृष्णीमेव स्यातव्यमित्यत आह । कल्पमेत्यादि ।

कल्पना कल्पितं चेति द्वयमन्योन्यनिश्चितं ।

5 यथाप्रसिद्धमाश्रित्य विचारः सर्व उच्यते ॥ १०६

कल्पना आरोपिका बुद्धिः । कल्पितं तथा समारोपितं ।
चेत्युक्तमुच्यते । इत्येव द्वयमुभयमन्योन्यस्य¹ निश्चित परस्पर-
समाश्रुतं² । कल्पनापेक्षया कल्पितं । कल्पितापेक्षया कल्पनेति ।
यथा प्रसिद्धं लोकव्यवहारतो निश्चितमाश्रित्य गृहीत्वा विचारो
10 विमर्शः³ सर्व उच्यते । अभिधौघते । सर्व इति न कश्चिदेव
विचारोऽपि संवृतिमाश्रित्य प्रतन्यते । न तु परमार्थसत्यं । तस्य
सर्वव्यवहारातिक्रान्तत्वादित्यर्थः ॥ विचारोऽपि बहिर्विचार-
वत्काल्पनिकस्वभावत्वादिचारयितव्य इति चेत् । विचारस्या-
शक्यविचारत्वादित्यभिसंधायाह । विचारिते[ने]त्यादि ।

15 विचारितेन तु यदा विचारेण विचार्यते ।

तदानवस्था तस्यापि विचारस्य विचारणात् ॥ ११०

विचारितेन तु परीक्षितेन पुनर्यदा विचारेण विचार्यते ।
निश्च्यते । तदानवस्थाऽप्रतिष्ठानं स्यात् । कुतः । तस्यापि

¹ Adverbial use of *anyonyaśya*, Goldstucker, 148b, 20

² See Senart, *Mhv* I, 456.

³ MS 'विमर्श'.

विचारस्य विचारणात् । योऽसौ विचारस्य विचारणार्थं विचार
उपादीयते । तस्यापि विचारस्य विचारणाद्धेतोः ॥ विचार्य^१
तर्हि विचार्यमाणे कथमियमनवस्था न स्यादित्यत्राह ।
विचारित इत्यादि ।

विचारिते विचार्ये तु विचारस्यास्ति नाश्रयः । 5

निराश्रयत्वान्नोदेति तच्च निर्वाणमुच्यते ॥ १११

विचार्ये तु परीक्ष्ये पुनर्वस्तुनि विचारिते निर्णीते मति
विचारस्य निर्णयस्य पुनरुत्तरकाल कर्तव्यस्याश्रयो नास्ति ।
यमाश्रय्य पुनर्विचारानुसरणेना[न]वस्थानं स्यात् । विचार्यस्य
विचारणे चरितार्थतया पुनराकाङ्क्षाभावात् । अत एव निरा- 10
श्रयत्वान्नोदेति । आश्रयाभावान्न पुनर्विचारः प्रवर्तते । सर्व-
समारोप[189^b]निषेध विधाय वस्तुतत्त्वपरिज्ञानात्कृतकृत्यत्वात् ।
प्रवृत्तिनिवृत्त्यभावात् । न क चित्सृज्यते^२ । नापि विरज्यते ।
तच्च निर्वाणमुच्यते । सर्वव्यवहारनिवृत्तेः । सर्वत्र निर्व्यापारतया
प्रशान्तत्वात् । तदेव निर्वाणमभिधीयते ॥ कल्पितविषये 15
ऽवश्यमेव सर्वत्र विचारः सत्यो न तु परमार्थत इत्याह ।
यस्य त्वित्यादि ।

यस्य त्वेतद्वयं सत्यं स एवात्यन्तदुःस्थितः ।

यस्य पुनः परमार्थसङ्गाववादिनः । एतद्वयं विचारो विचार्य

चेति । एतदुभयमपि सत्यं । परमार्थमत् । स एव भाव-
स्वभाववादी । अत्यन्तदुःस्थितः । अत्यन्तमतिशयेन दुःखेन
स्थितो दुःस्थितः । दुष्करकरणीयत्वात् । एतदेवोपदर्शयन्नाह ।
यदीत्यादि ।

५ यदि ज्ञानवशादर्थो ज्ञानास्तित्वे तु का गतिः ॥ ११२

यदि ज्ञानवशात् । ज्ञानस्य प्रमाणस्य वशात्सामर्थ्यात् ।
अर्थं प्रमेय व्यवस्थाप्यते । तदा भवतु नाम प्रमाणात्ममेय-
व्यवस्था । को नाम निवारयति । केवलमिदमिह निरूपणीयं ।
ज्ञानास्तित्वे तु का गतिः । ज्ञानस्य प्रमाणस्य पुनरस्तित्वं कुतो
10 निश्चितमिति वक्तव्यं । स्वप्नवेदनस्याभावात् । प्रमाणान्तराश्लेषणे
ऽनवस्थानं स्यादिति का गतिराश्रयणीया ॥ स्यादेतत् ।
स्यादेवानवस्थानं यदि ज्ञानास्तित्वे प्रमाणान्तरं मृग्यते ।
यावता प्रमेयादेव प्रमाणव्यवस्था तत्कुतोऽनवस्थानं स्यादित्या-
शङ्कयन्नाह । अथेत्यादि ।

15 अथ ज्ञेयवशाज्ज्ञानं ज्ञेयास्तित्वे तु का गतिः ।

अथेति पराभिप्रायप्रकाशने । अथ ज्ञेयस्य प्रमेयस्य वशात् ।
ज्ञानं व्यवस्थाप्यते । तर्हि ज्ञेयास्तित्वे तु का गतिः । यदि
ज्ञेयवशात् । ज्ञानं व्यवस्थाप्यते । तदा स्वयमेव ज्ञेयं ज्ञानास्तित्वं
व्यवस्थानिवन्धनं स्यात् । तच्च कुतः प्रमाणात्सिद्धमिति पृच्छति ।
20 ज्ञेयास्तित्वे पुनः का गतिरिति । प्रमेय[18^{1a}]सिद्धये ज्ञाना-
न्तरानुसरणे तदपि ज्ञानान्तरं कुतः सिद्धमिति वक्तव्यं

तस्मादेव ज्ञेयादिति चेत् । ज्ञेय कुतः सिद्धं । तस्मिद्धौ
 ज्ञानान्तरानुमरणे पुनरनवस्थानमपर्यवस्थान च स्यात् ॥ स्यादे-
 तत् । भवेदेतत् । यदि ज्ञानस्य ज्ञेयस्य वा सिद्धये ज्ञाना-
 न्तरापेक्षा स्यादपि तु परस्परमितरेतरस्य सिद्धिरतो नोक्त-
 दोषप्रसङ्ग इति परास्याशयमाविर्भावयन्नाह । अथान्यो 5
 न्येत्यादि ।

अथान्योन्यवशात्सत्त्वमभावः स्याद्द्वयोरपि ॥ ११३

अथ पुनरेवमभिधीयते । अन्योन्यस्य ज्ञानस्य ज्ञेयस्य
 परस्परस्य वशात्सामर्थ्यात् । ज्ञानज्ञेययोरपि सत्त्वमस्तित्व
 निश्चीयते । ज्ञानवशाज्ज्ञेयस्य ज्ञेयवशाच्च ज्ञानस्येति यावत् । 10
 तदेव सति । अभावः स्याद्द्वयोरपि । द्वयोरपि ज्ञानज्ञेययो-
 रभावः स्यात् । एकस्यापि न सत्त्वसिद्धिर्भवेत् । इतरेतराश्रय-
 त्वादेकस्यासिद्धौ द्वितीयस्याप्यसिद्धिः ॥ अत्र प्रकृतानुरूप-
 दृष्टान्तमाह । पिता चे[दि]त्यादि ।

पिता चेन्न विना पुत्रात्कुतः पुत्रस्य संभवः । 15
 पुत्राभावे पिता नास्ति ।

पिता जनकः । यदि पुत्र विना पुत्रमन्तरेण न स्यात् ।
 पुत्रजननमापेक्षत्वादस्य व्यपदेशस्य । तर्हि कुतः पुत्रस्य संभवः ।
 कुतः कस्मात्पितुरभावात्पुत्रस्य जन्यस्य संभवो जन्मास्तु ।
 किमिति चेत् । पुत्राभावे पिता नास्ति हेतुपदमेतत् । यतः 20

पुत्रस्याभावेऽसत्त्वे पिता नास्ति पिता न भवति । पित्रा हि
 पुत्रो जनयितव्यः । स च न पुत्रं यावज्जनयति तावत्पितेव
 न भवति । यावच्च पिता न भवति तावत्पुत्रस्य तस्मात्स-
 भवो नास्ति । अत इतरेतराश्रयणादेकाभावादन्यतराभावः
 5 स्यादिति । द्वयोरप्यनयोरभाव इति ममुदायार्थः ॥ असुमर्थ
 दार्ष्टान्तिके योजयन्नाह । तथेति ।

तथासत्त्वं तयोर्द्वयोः ॥ ११४

यथाऽत्र पितापुत्रोदाहरणे¹ तथाऽसत्त्वं तथैवाभाव ।
 तयोर्द्वयोर्ज्ञानज्ञेययोः । तथा हि ज्ञेयजननाज्ज्ञानमुच्यते
 10 [189^b] ज्ञानपरिच्छेद्यतया च ज्ञेयमिति यावज्ज्ञान न
 सिध्यति । यावत्परिज्ञान² न सिध्यति । तावत्तत्परिच्छेद्यतया
 च ज्ञेयं न सिध्यति । इतरेतराश्रयणाद्भयाभावः स्यादिति
 भावः ॥ स्यादेतत् । न ब्रूमोऽन्योन्यवशात्सिद्धिरनयोरपि तु
 ज्ञेयकार्यं ज्ञान । ततो ज्ञानादङ्कुराद्बीजमिव ज्ञेयं सेत्स्यति ।
 15 इति पराशयमुद्गायन्नाह । अङ्कुर इत्यादि ।

अङ्कुरो जायते बीजाद्बीजं तेनैव सूच्यते ।

ज्ञेयाज्ज्ञानेन जातेन तत्सत्ता किं न गम्यते ॥ ११५

अङ्कुरो जायते । उत्पद्यते । बीजात्खलुबिलान्तर्गतात् ।
 बीजं तेनैव बीजाज्जातेनाङ्कुरेण सूच्यते । गम्यते यथा ।

¹ MS. nam

² MS. (cat. The whole clause is doubtful.)

तथात्र ज्ञेयात्ममेयात् । ज्ञानेन जातेनोत्पन्नेन । तस्मत्ता तस्य
ज्ञेयस्य सत्ता सद्भावः किं न गम्यते । किं न प्रतिपद्यते ।
अत्रापि बीजाङ्कुरवत् कार्यकारणभावस्य विद्यमानत्वात् ॥ नाथ
सदृशो दृष्टान्त इत्याह । अङ्कुरादित्यादि ।

अङ्कुरादन्यतो ज्ञानाद्बीजमस्तीति गम्यते ।

5

ज्ञानास्तित्वं कुतो ज्ञातं ज्ञेयं यत्नेन गम्यते ॥ ११६

अङ्कुरात्कार्याद्बीजमस्तीति यद्गम्यते । तन्नायमस्यैव केवलस्य
प्रभावः । किं तर्हि । अन्यतो ज्ञानादङ्कुरव्यतिरिक्तात् तद-
स्तीति गम्यते । तथा हि न योग्यताभावेण कार्यं कारणस्य
गमकं । बीजस्यैव अङ्कुरजननमप्रतिपन्नस्यापि^१ गमकत्वं स्यात् । 10
नापि स्वरूपप्रतीतिभावेण ऽप्रतिपन्नकार्यकारणभावस्यापि तत्र-
तिपत्तिप्रसङ्गात् । अपि त्वविनाभावित्वेन निश्चितं । अतः
प्राक्प्रतिपन्नकार्यकारणभावस्य पुनः पश्चात्क चिद्बीजाविना-
भाविनमङ्कुरमुपलब्धवतो ऽङ्कुरादध्यवसायात्मकमनुमानमुत्पद्यते ।
ततो बीजमस्तीत्यवसीद्यते । अतो ज्ञानविषयीकृत एवाङ्कुरो 15
बीजप्रतिपत्तिहेतुः ॥

¹ *Upa-bhava* — It is not by the sole knowledge of this *ankura* that one understands that this *ankura* has a *bija*, but owing to a knowledge produced from elsewhere, i.e. knowledge of the *ankuras* of the *bijas* and of the necessary relation between them — See on this topic Nyaya-bindu, p. 22, and Sarva-dharma pp. 7 and 8.

² One who does not know that *ankuras* are born from *bijas*.

MS. *Ad. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.*

ज्ञानास्तित्वं ज्ञानस्य सद्भावः । कुतो ज्ञातं कस्मात्प्रतीतं ।
स्वसवेदनाभावादनवस्थानभयेन¹ ज्ञानान्तराननुसरणाच्च । ज्ञेय
यत्नेन गम्यते । यद्यस्माज्ज्ञेयं [196¹] तेन ज्ञानेन ज्ञेयकार्येण
गम्यते । श्रवसीयते । न हि स्वयमनिश्चितं लिङ्ग साध्यस्य
5 गमकमुपपद्यते । ज्ञापकहेतुत्वादस्य ज्ञेयगमकत्व ॥ तस्मादास्तव-
पक्षे ज्ञानज्ञेयासिद्धेर्विचारः कर्तुमशक्यः² । कान्पनिकपक्षे तु
यथाप्रसिद्धव्यवहारमाश्रित्य शक्यत इति निश्चित ॥

न स्वतो नापि परतो न द्वाभ्यां नाप्यहेतुतः³ ।

उत्पन्ना जातु विद्यन्ते भावाः क्व चन के चन⁴ ॥

10 इत्यस्यार्थस्य समर्थनार्थं नाप्यहेतुत इति तुरीयकोटि-
प्रसाधनाय तावत्स्वभाववादिमतमपाकर्तुमाह । लोक इत्यादि ।

लोकः प्रत्यक्षतस्तावत्सर्वं हेतुमुदीक्षते ।

तथा हि ते स्वपरस्वभावसर्वहेतुनिरपेक्षमेव⁵ भावग्राम-
वैचित्र्यमुत्पद्यत⁶ इति वर्णयन्ति । यतो न पङ्कजादीनां नाल-
15 पत्रदलकेसरादिकमनेकप्रकारभेदभिन्नवैचित्र्यमचेतना जल-
पङ्कादयो निर्वर्तयितुमलं । न च चेतनोऽपि कश्चिदन्यः
कर्मणा⁷ तादृश निर्माणप्रवीण उपलभ्यते । नापि चाद्रियते

¹ MS. *sthanumbhavanena*

² See *Madhvīyamakavṛtta*, p. 12 above p. 357

³ Compare above p. 357, l. 11

⁴ MS has *anapadyate*. In *Amṛtakamāṣa* *śarīrabuddhamanabhāvatā ā*
mārabodhitā śarīrat

⁵ *na* in the margin and *yes*, doubtful - First hand has *śarīrat*, *śarīrat*
the margin

पद्मनालादिभेदो हि हेतुभेदेन जायते ॥ ११७

पद्मस्य राजीवस्य नालमादि येषां पद्मदलकेसरादीनां ते
 तथोक्ताः तेषां भेदो नानात्व । हिर्यस्मात् । हेतुभेदेन हेतोः
 कारणस्य भेदेन विशेषेण जायते । उत्पद्यते । नान्यथा ।
 अनियमेन सर्वत्र सङ्गावप्रसङ्गात् । अतो यद्यस्यान्वयव्यतिरेकानु-
 5 विधानं कुर्वन्प्रतीचते तत्तस्यैव कार्यं नान्यस्येत्युपगमनीयं ।
 यस्मात्प्रतिनियतकारणादेव प्रतिनियतविशेषोत्पत्तिः । तद्भेदेन
 तद्भेदादिति नाहेतुमती ॥ ननु भवेदेष विशेषो यदि हेतो-
 रेव स्वयममौ विशेषः सिद्धः स्यात् । किं तु तस्यैव कुतः स
 भवतीति वक्तव्यं । न च निर्विशेषाद्विशेषोत्पत्तिः पुनरहेतुत्व-
 10 प्रसङ्गात् । इत्याशङ्कां परिहरन्नाह । किञ्चत इत्याति ।

किञ्चतो हेतुभेदश्चेत्पूर्वहेतुप्रभेदतः ।

किञ्चतः केन कृतः कुतो यातः । हेतुभेदश्चेत् । हेतोर्भेदो
 विशेषश्चेदुच्यते । पूर्वहेतुप्रभेदतः । पूर्वस्य प्राक्तनस्य तज्जनकस्य
 हेतोः प्रभेदतः । प्रभेदाद्विशेषात् । तस्यापि तत्पूर्वस्य हेतोः कुतो
 15 विशेष इति चेत् । पुनस्तत्रापि पूर्वहेतुविशेषादिति वक्तव्यं ।
 [191.] इत्युत्तरोत्तरस्य विशेषाकाङ्क्षायां पूर्वपूर्वस्य विशेषा-
 दित्युत्तरवाच्यं । न चैवमनवस्थानमनिष्टं किं चिदापादयति

अनवरागस्य संसारस्य पूर्वकोटिर्न प्रज्ञायत^१ इत्युपगमात् ॥ अत एव फलविपर्ययोऽपि न स्वतो भवतीत्याह । कस्माच्चेदित्यादि ।

कस्माच्चेत्फलदो हेतुः पूर्वहेतुप्रभावतः ॥ ११८

कस्मात्कारणात्फलदो विग्रह्यफलदानसमर्थो हेतुश्चेत् । पूर्वहेतुप्रभावतः पूर्वस्य तज्जनकस्य हेतोः सामर्थ्यात् । स्वहेतुना स तादृशस्तस्य स्वभावोऽजनि येन सहकारिविशेषोपहित-कार्योत्पादानुगुणविशेषपरपरापरिणतिमधिगच्छन्नमति प्रति-बन्धवैकल्ययोः सभवे तथाविधमेव फलमुत्पादयति । अतोऽविपरीतफलदानमपि स्व हेतुसामर्थ्यापजनितमेव । तेनाभ्युदय-नि श्रेयसमाधनहेतोर्द्यथासख्यमभ्युदयनि श्रेयसमेव फलं जायते । तद्विपरीताद्विपरीतमिति न कथं चिदपि विपर्ययः ॥

एतच्चावश्य स्वभाववादिना सहेतुकत्वमकामकेनापि स्वीक-
र्तव्यं । कथमन्यथा । हेतुमन्तरेण । प्रतिज्ञातमहेतुकत्व भावानां
सेव्यति । प्रतिज्ञामात्रेण तस्य केन चिदग्रहणात् । हेतुव्यापा-
रेण तत्रसाधयतः स्वयमेव पुनः सहेतुकत्वाभ्युपगमाद्वन्ध्या मे^{१०}
मातेति ब्रुवत इव प्रतिज्ञार्था^२ स्ववचनेन बाधन स्यात् ।
इत्युभयतः पाशा रञ्जुरिति सकटप्राप्तो वताथ तपस्वी ॥
तदुक्त^३ ।

^१ See Madhyamakarṣita, p. 219

^२ On *pratiñāyāh* .

^३ See Col. Tuohi Third Handful

^४ Compare Sarvadūṣṭa p. 8. A.

न हेतुरस्तीति वदन् सहेतुक
ननु प्रतिज्ञां स्वयमेव ज्ञातयेत् ।

अथापि हेतुप्रणयात्मो भवेत्

प्रतिज्ञया केवलयास्य किं [191^b] भवेत् ॥ इति ।

5 तस्मात्कुदृष्टिविजृम्भितमेवेत्प्रमाणबाधितत्वात् ॥

एव स्वभाववादितं निराकृत्य चतुर्थप्रकारप्रमाधनार्थमेवे-
श्वरकारणता जगतः प्रत्याख्यातु तदुपरोप कुर्वाह । ईश्वर
इत्यादि ।

ईश्वरो जगतो हेतुः ।

10 ईश्वरकारणवादिनो हि स्वभाववादिमतनिषेधमाकर्ण्य
विशेषमभिधातुमर्धमवसित भारस्वेति मन्यमानाः प्राहुः ।
साहाय्यमेवानुष्ठितमेव भवद्भिः । न हि कारणमन्तरेणैव जग-
द्वैचित्र्यमुत्पद्यते । देशान्धनियमप्रसङ्गात् । केवलमचेतनाः पुन-
रमी जलपङ्कादयो वैचित्र्यासामर्थ्या इति युक्तमनेनोक्त । तत्रा-
15 स्त्वेव स भगवान् विश्ववैचित्र्यनिर्माणप्रवीणः । जगदेकसूत्रधारः ।
सकलजगदादिभूतः । नित्यात्मतया सर्वदानुपहतशक्तिप्रभावः ।
सर्वभावानां कार्यकारणभावादितत्त्ववेदो । समस्तार्वाचीनदर्शना-
गोचरमाहात्म्य ईश्वरः । तेन हेतुना सहेतुक सकलमिद
सचराचर जगदिति कः सचेतनोऽन्यथा वक्तुमुत्सहते ॥

20 इति नैयायिकादिवेश्मकथामभिधाय प्रत्याचष्टे । ईश्वरो
जगतो हेतुः । ईश्वर इति ष्कारस्याग्या । स एव जगतो

विश्वस्य हेतुः सृष्टिस्थितिप्रलयकारण । तस्मादेवैतद्विश्वमेष-
मुत्पद्यते । अन्यथा पुनरचेतनोपादानत्वात्कथममी गिरिसरिद्व-
निसागरादय उत्पत्तिभाजो भवेयुः । चेतनावदधिष्ठानात्पुन-
रिमे समुत्पत्तुमुत्सहन्ते । तद्भाषारेणैव प्रवर्तनात् । तदुक्तं ।

सर्वात्पत्तिमतामौश्रमन्ये हेतु प्रचक्षते ।

5

नाचेतनः स्वकार्याणि किल प्रारभ[192^a]ते स्वयं ॥

न स्यान्नेरुरयं न चेत्यमवनी नैवायमम्भोनिधिः

सूर्यचन्द्रमसौ निवेशसुभगौ नैतौ जगच्चतुषी ।

ईशानो न कुलालवद्यदि भवेद्विश्वस्य निर्माणकृत्

सत्त्वादीश्वरकर्तृकं जगदिदं वक्तोति कश्चित्किल ॥ इति । 10

तस्माच्चगदेवमचेतनविश्वस्वभावमीश्वरकारणतामात्मनो
ब्रूते ॥ अत्रोच्यते । किमनया स्वगृहीतोपकल्पितया प्रमेय-
रचनया वचनरचनाप्रपञ्चमालया । नैतदुच्यमानमपि स्वसमया-
भिनिवेशिनां जड़धियां प्रीतिकरं प्रमाणशून्यं विदुषां सतोष-
मुत्पादयति । तथा हि यद्यसौ कारुणिकः किमर्थं पुनरिमान् 15
नरकादिदुःखपीडितान् प्राणिनः करोति । तथा च सति
कारुणिकत्वं तस्य अद्वासमधिगम्यमेव स्यात् ॥ 'स्वहतासत्कर्म-
फलोपभोगेन तत्त्वेपापनयने' यस्य प्रवृत्तिः कथमकारुणिको
नामेति चेत् । न । तत्कर्म कारुणिकं किमिति कारयति

1 MS sakra tib ton gis byas pa

2 MS tat ksenāyanayasya prapñch, tib de la gton ba dan sol ba la
gün zhiq hñug par hgyu ba

येनानिष्टं फलमुपभुञ्जते । तत्रापि तस्य व्यापारात् । सर्वोत्पत्ति-
मतां निमित्तकारणत्वात् ॥ अपि च किं तस्मिन्नव्याप्रियमाणे
तत्कर्मफलमुपभुञ्जते न वा । यदि प्रथमः पक्षस्तदा कथमेतत् ।

अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः ।

5 ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव च ॥ इति¹ ।

सर्वकार्येष्वेव तद्व्यापाराभ्युपगमस्थानेनैवानैकान्तिकताप्रसङ्गात् ।
अथ द्वितीयः । तदा कृपालुरसौ तत्रोपेक्षां किमिति नाधि-
वासयति यद्यत्नेन साहाय्यमेव तत्रोपकल्पयति । अथ कृतस्य
कर्मणोऽविप्रणाशादवश्यं तेन तत्फलमनुभवितव्यमिति तदुप-
10 [192^b]भोगाय व्याप्रियत इति चेत् । कथं पुनरेतस्मिन्नव्या-
प्रियमाणे ऽवश्यं तेनानुभवितव्यं सामग्रीवैकल्यात् । कः पुनरेवं
विप्रणाशे ऽपि दोषः । प्रयत्नत एव ततो निवर्तितुमुचितं कारु-
णिकस्य । एवं हि तदिच्छायत्तवृत्तितया² तस्यापरिपाकात्तेन
स्वमैश्वर्यमुपदर्शितं तत्र भवेत् । अत्र सत्त्वानां तत्कर्मसंचोदितोऽसौ
15 दयालुरपि स्यातुमशक्तः । महद्गतानेन स्वमैश्वर्यमित्यं द्योतित-
मन्वच स्यात् । तत्परकर्मणापि समाकृष्टो नाम नात्मनि
वशित्वमधिगच्छति । ईश्वरतः³ कर्मण एव महत्सामर्थ्यमेव

1 This verse occurs in *Saivadarśana* (former edition), p. 82 *svargam va
svabhram eva vā* (same reading in *Saddarśanasamuccaya*, ed. Suali
pp. 12, 53), see Cowell's note p. 116, who refers to *Mbh.* III 30 28 (Protap's
edition) *svargam narakam eva ca*, and *Gaudopada* S. Kār. 61 (p. 37, *Bu.
S S* n° 9).

2 MS. *tasvāh p°*.

3 MS. *īśvarato*.

प्रकाशितं स्यात् । तद्वरं कर्मैव पर्युपास्यं यत्सामर्थ्येन समाह्वय-
माणो महेश्वरोऽपि स्यात्सुममर्थः तस्मादिदमव्याहृतमेव ।

नमः सत्कर्मैभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति । इति¹ ॥

अथ न कारुणिकः । तदासौ वीतरागः शरागो वा ।
यद्याद्यो विकल्पः । तदा यदि नाम दयाविरहात्सुखं नोप- 5
नयति दुःखं तु जनस्य कस्मादुत्पादयतीति वक्तव्यं । दुःखं हि
रागादिवशेन कस्य चिदुपनीयते । ते चास्य न सन्ति कथम-
कारणमेव जन दुःखयति । क्रीडार्थं दुःखयतीति चेत् ।
क्रीडार्थं वीतरागस्य प्रवृत्तिरिति निश्चितमसौ वीतरागः ।
रागादिमतामपि तावज्जितेन्द्रियाणां न क्रीडार्थं दृश्यते 10
प्रवृत्तिः । किं पुनर्वीतरागाणां तथा भविष्यति । न रक्षःक्रूर-
पिशाचादिमन्तरेणान्यस्य परदुःखेन क्रीडा सभाव्यते ॥

अथावीतराग इति पक्षः । तदा कथमयमितरजनसाधारणः
सन्नीश्वरो भवितुमर्हति । रागादिक्लेशपाशाग्रय[193^a]त्तद्वृत्तेर्जग-
दैश्वर्यायोगात् । अन्यथा तदन्यस्यापि तथाविधस्य तत्रसङ्गात् । 15
नापि समारचारकोपरुद्धुखातन्व्यस्य विश्ववैचित्र्यरचनाचातुर्यं
तदन्यस्येव युज्यते । तदेवमस्तिलमेव भवन्त विप्रलम्भयति यदेव-
विधस्यापि यावदैश्वर्यमभ्युपगम्यते ॥ भवतु वा तथाविधस्यापि
कर्तव्यं । तथापि किमसौ स्वस्यात्मा [अस्वस्यात्मा वा] ।

¹ Vulgata *namas tat*° Bhartṛhari, II 92 (Bohlen), Çilhana's Çānti-
çatak, I 1, Subhāsitāvalī 3079, Çārngadhara-paddhati, 436 (Bhartṛhari)
[F. W. Thomas.]

यदि स्वस्यात्मा तदा किमिति जनमकाण्डमेव दुःखयति । न
 हि स्वस्यात्मा निरपराध जनं पीडयन् दृष्टः । अथ विमार्ग-
 गामिनमेव कृतापराध पीडयतीति चेत् । विमार्गगामिन-
 मय्यमेव कारयति । तथाभूतमपि कारयित्वा पुनः पीडय-
 5 तीति । स लौकिकेश्वराणामपि¹ जघन्यतया वृत्तिमतिश्रुते । ते
 हि स्वयंकृतापराधमेवापराधिनमनुशासति । अथ पुनरात्म-
 नैव कारयित्वेति महानस्य विशेषः ॥ अथास्वस्यात्मा । तदा
 साधु तदाराधने स्वर्गापवर्गार्थिनां प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः । न
 ह्युन्मत्तस्याराधनमुन्मत्तकादन्यः कर्तुमुत्सहते । तथा हि स्वर्गा-
 10 दिलिप्सया तदाराधनाय प्रवर्तन्ते प्रेक्षावन्तः । तच्चापरिनिश्चि-
 तस्वभावतया ततो न संभाव्यते । विपर्ययोऽपि वा तदारा-
 धनफलस्य संभाव्यते । तदाराधनप्रवृत्तास्तु गाढतरश्रद्धावशेन
 तमुन्मत्तमाचक्षाणा आत्मानमेवोन्मत्तकमाचक्षीरन् । कथमन्यथा
 तदाराधने प्रवर्तन्ते ॥ तदपरोन्मत्तकैर्वा किमपराद्ध यतस्ते न
 15 पर्युपास्यन्ते । तेषां प्रभावातिशयविकलत्वादिति चेत् । न वै
 प्रकृतेऽपि कं चित्रभा[193^b]वातिशयमुत्पश्यामः । उन्मत्तक-
 सकलजगदतिशयविशक्तिरिति कोऽन्य उन्मत्तकाद्गुमर्हति ।
 तदयमभिविचार्यमाणो न कश्चिदवस्थान लभत इत्यल दुर्मति-
 विष्यन्दितेष्वादरेणेति । तस्मात्सूक्तमेतद्यदुक्तं ।

परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।

स्वकर्मसूत्रप्रथितो हि लोकः

कर्ताहमस्मीति वृथाभिमानः ॥ इति ।

तस्मादकर्वकमेवेदं जगदग्रेषामिति ॥ न परिदृष्टकारणा-
दन्यः स्वतन्त्रश्चेतनो वा तस्य कर्ता कश्चिदस्ति । इदमेव ८
विस्तरेण प्रतिपादयितुं सिद्धान्तवादी प्राह ।

वद कस्तावदौश्वरः ।

ईश्वरकारणवाटिन पृच्छति । वद ब्रूहि कोऽयमीश्वरो
भवतोऽभिमतः । तावच्छब्देनेदभिधत्ते । येषां^१ चित्यादीनाम-
न्वयव्यतिरेकानुविधाधि कार्यमुपलभ्यते । तत्र कतमदौश्वर 10
भवानाचष्टे । न चानुपलब्धान्वयव्यतिरेकव्यापारस्य कारणता
प्रकल्पयितुं युक्ता । अतिप्रसङ्गात् । तस्मात्तत्कारणतामिच्छता
दृष्टान्वयव्यतिरेकव्यापार एवाङ्गीकर्तव्यः । न चान्यस्य चिति-
बौजादिव्यतिरिक्तस्यान्वयव्यतिरेकानुविधानं कुर्वद्दृश्यते कार्यं ।
तत्कथं तस्य कार्यापयोगित्वं व्यवस्थाप्यते । तदुक्तं । 15

येषु सत्सु भवत्येव^२

तद्धेतुत्वेन सर्वत्र हेतूनामनवस्थितिः ॥ इति ।

अथ पृथिव्यादौनि भूतान्येवेश्वरो भवत्विति पराभिप्राय-
माशङ्क्याह भूतानि चेत् ।

1 Or ks-tibiqadīnām

2 MS may be *yat tobhyo 'nyasya kalpani* —Tibetan gives no help, it has *yesu satsu yod cra bhavati taddhetutena* [gan dag yod na gan ūid hgvur | de rgya ūid du |

भूतानि चेद्भवत्वेवं नाममात्रेऽपि किं श्रमः ॥ ११६

यदि भूतानि पृथिव्यादीनीश्वर उच्यते तदाभ्युपगम्यत
 एव । भवत्वेवं । एवमस्तु । न वयमत्र विप्रतिप[194^a]द्या-
 महे । चित्याद्यन्वयतिरेकानुविधानवतः कार्यस्य दर्शनात् ।
 5 केवलं नाममात्रेऽपि किं श्रमः । नामैव केवलमर्थभेदशून्य
 नाममात्रक । अपिरवधारणे । नाममात्र एव किमिह महा-
 समारम्भेण तत्प्रसाधनाय श्रम आयसः क्रियते । मया चित्या-
 दय उच्यन्ते । त्वया पुनस्तान्येव भूतानीश्वर इति नार्थतः
 कश्चिद्विशेषः । न चात्र विप्रतिपत्तार्वर्थशून्यायां किं चित्फल-
 10 सुपलभ्यते ॥ अथास्त्येवार्थविशेषस्तदा नैषामीश्वरत्व युक्त-
 मित्याह¹ अपि चित्यादि ।

अपित्वनेकेऽनित्याश्च निश्चेष्टा न च देवताः ।

लङ्गाश्चाशुचयश्चैव क्ष्मादयो न स ईश्वरः ॥ १२०

अपितुशब्देनाधिकमाह । नैते चित्यादयो भवतामीश्वर-
 15 त्वेन कल्पयितुं युज्यन्ते । तत्प्रवृत्तयोऽयोगात् । कथं कृत्वा । अनेके
 नानास्वभावाः । अनित्याश्च विनश्वरस्वभावाः । निश्चेष्टाः । अचे-
 तनतया निर्व्यापाराः । न च देवता । नापि चाराधरूपाः ।
 लङ्गाश्चातिक्रमणीयाः । अनष्टव्यत्वात् । अशुचयश्चैव अप-
 वित्राः । अमेध्यादिष्वपि पृथिव्यादिमद्भावात् । क्ष्मादयः क्ष्मा

¹ First hand *n onuktam, second hand illegible

पृथिवी आदिर्येषामप्रेजोवायूनां ते तथोक्ताः । न स ईश्वरः । स
ईश्वरस्तादृक्स्वभावो न भवति । तत्षट्प्रकारविपरीतत्वात् ॥
यदि ह्लादयो नेश्वर आकाशं तर्हि भविष्यतीत्याह नाकाश-
मित्यादि ।

नाकाशमौशोऽचेष्टत्वात् ।

5

आकाशमपौश ईश्वरो न भवति । कुतः । अचेष्टत्वात् ।
स्वभावविकलतया निर्यापारत्वात् । परमतेऽपि निश्चि-
त्वात् ॥ आत्मा तर्हि भवतु ।

नात्मा पूर्वनिषेधतः ।

पूर्वमेव विस्तरेणात्मनः प्रतिषिद्धत्वात् । निःस्वभावः शश- 10
विषाणवदसौ ॥ अथापि स्यात् । अवितर्क्यमाहात्म्यत्वात्स्य
नार्वाग्दर्शनैरिदमित्यमिति तत्स्वरूप विवेचयितुं शक्यमि-
त्याह । अचिन्त्येत्यादि ।

अचिन्त्यस्य च कर्तृत्वमप्यचिन्त्यं किमुच्यते ॥ १२१

यद्यसौ चिन्तातिक्रान्तमाहात्म्यः । तदाचिन्त्यस्य च चिन्ता- 15
पथमतिक्रान्तस्येश्वरस्य । कर्तृत्व युगपत्कारणत्वमप्यचिन्त्यमतर्क्य
किमुच्यते । किमभिधीयते । कर्तृत्वमप्यस्याचिन्त्यत्वान्न वक्तु-
मुचितमित्यर्थः ॥ स्यादेतत् । अतिदुर्लभ्यस्वभावतया चिन्तयि-
तुमशक्योऽसौ । कार्यं तु तस्य । सर्वजनप्रतीतिसाधारणत्वात् ।
चिन्त्यमेवेति ब्रुवाणं प्रत्याह । तेन किमित्यादि ।

20

तेन किं स्रष्टुमिष्टं च ।

भवतु नाम तस्य कार्यं चिन्त्यं । तथापि तेन किं स्रष्टु-
मिष्टं च । तेनेश्वरेणाचिन्त्यमाहात्म्येन किं कार्यं स्रष्टुं निर्मा-
तुमिष्टमभिप्रेतं च । इति परस्योत्तरमाशङ्कयन्नाह

5

आत्मा चेत् ।

अत्र पूर्वपदस्थाकारेण च्छन्दोऽनुरोधात्सधिर्न कृतः । आत्मा
तेन स्रष्टुमिष्टं चेन्नतं । एतन्नतिषेधयति ।

नन्वसौ ध्रुवः ।

ननु भो असावात्मा ध्रुवो नित्योऽभिमतो भवतां । तत्कथ-
10 मसौ क्रियते । अन्यथा नित्य एव स न स्यात् । सद्कारणव-
चित्यमिति नित्यलक्षणाभावप्रसङ्गात् ॥ अन्यत्रापि न तस्य
सृष्टिव्यापार उपलक्ष्यत इत्याह । आदीत्यादि ।

क्ष्मादिस्वभाव ईशश्च ज्ञानं ज्ञेयादनादि च ॥ १२२
कर्मणः सुखदुःखे च ।

15

आदिशब्देनाग्नेजोवाय्वाकाशकालदिङ्मनांमि गृह्यन्ते । तेषां
स्वभावो ध्रुवः । सोऽपि न तेन क्रियते । पृथिव्यादीनां परमाणूनां
नित्यत्वाभ्युपगमात् । स्थूलरूपे च तद्व्यापारस्य निषेक्ष्यमानत्वात् ।
आकाशादीनामपि नित्यत्वात् । गुणादीनामपि विचार्यमाण-
त्वान् । ईश[195^a]श्रुति । ईश्वरोऽपि ध्रुव इत्यात्मानमसौ न
20 करोति । ज्ञानं ज्ञेयादनादि चेति । ज्ञानमपि ज्ञेयादुत्पद्य-

मानमनादि च । आसंसारं ज्ञेयमालम्ब्य प्रवर्तमानत्तदपि न तेन क्रियते । तत्कर्मणः सुखदुःखे च । कर्मणः शुभाशुभाद्यथासंभवं सुखदुःखे च भवत इष्टानिष्टविपाकजे । तत्रापि न तस्य व्यापारः । ॥ एवं सति ।

वद किं तेन निर्मितं ।

5

ब्रूहि किमिदानीं तेनेश्वरेण निर्मितं रचितं । इति न क्व चित्तस्य सामर्थ्यमुपलभ्यते । तत्कथमस्य जगत्कर्तृत्वमुच्यते ॥ अधुना सर्वत्र साधारण दूषणमाह । हेतोरित्यादि ।

हेतोरादिन चेदस्ति फलस्यादिः कुतो भवेत् ॥ १२३

तथा ह्यसौ नित्यो वा जगतो हेतुः स्यादनित्यो वा । 10
नित्य एव तद्वादिभिरसौ परिकल्पितः । तत्र नित्यत्वे सति हेतोः कारणस्यादिनास्ति यदि । तदा फलस्यादिः कुतो भवेत् । फलस्य तज्जन्यस्य कार्यस्य सदा प्रवृत्तत्वादादिः कुतो भवेत् । नैव स्यादित्यर्थः । नित्यमुपस्थिते समर्थस्वभावे हेतौ कार्यमपि तज्जन्यमजस्रमेव जायेत । इति तत्सामर्थ्यप्रतिबद्धं 15
कार्यं सदा प्राप्नोति । तत्

कस्मात्सदा न कुरुते ।

कस्मात्कारणात्सदा सर्वकालं न कुरुते । न सर्वं कार्यं जनयतीति कथं कस्य चित्कार्यस्य कदा चित्क्रियाविरामः ॥

1 See Sāmkhyasūtra V 2

अथ वान्यथावतार्यते । यदि च नेश्वरो जगतः कर्ता स्यात् । कथमिदं प्रलयानन्तरमादितः सर्गभाग्भवेत् । इत्यत्राह । हेतोरित्यादि ॥ अनवरागो हि जातिसंसारः । ततश्च हेतोः क्लेशकर्मादिलक्षणस्य । आदिः पूर्वकोटिः । न चेदस्ति ।

5 फलस्य मत्त्वभाजनलोकविवर्तादिलक्षणस्य । आदिः प्रथमारम्भः कुतो भवेत् । नैव विद्यत इत्यर्थः । अनादौ संसारे हि मत्त्वानां कर्माधिपत्येन स्थितिसंवर्तविवर्तानां प्रवर्तनात् । एतच्चोक्तमेव कर्मणः सुखदुःखे चेत्यनेन ॥

अथ वा अत्रापौश्वरमेवाभिप्रेद्योक्त हेतोरिति । हेतो-
10 रीश्वरस्यादिर्न चेदस्ति । प्रलयकालेऽपि तस्यानुपहततया माहात्म्यस्याभ्युपगमात् । फलस्य तत्प्रतस्य सर्गादिलक्षणस्यादिः कुतो भवेत् । नित्यतया तत्कारणस्य सदा समर्थत्वात्सर्गादिक-
मपि नित्यमेव स्यात् । अतो नित्यसमर्थं तस्मिन् सर्गादिरादि-
रेव न स्यात् । ततः कथं सर्गस्यादावपि तस्य व्यापारो भवेत् ॥

15 अपि च यद्यसौ कर्ता स्यात्तदा नित्यत्वात्

कस्मात्सदा न कुरुते ।

सर्गादिकमिति शेषः । तथा हि यदि कदा चित्सर्गं करोति । तदा तत्कारणस्वभावतया सदा तमेव कुर्यात् । एव स्थितिसंहारयोरपि वक्तव्यं युगपद्वा सर्गादिक्रिया तस्य स्यात् ।

20 अत एव च हेतोरूपरमाभावात् । न फलस्यापि विरामः । अन्यत्पूर्ववत् ॥

अथापि स्यात् । यटि नामासौ मदा ममर्थस्वभावः ।
तथापि कदा चित्सहकारिवैकल्यान्न करोतीत्याह ।

न हि सोऽन्यमपेक्षत

इति । ममर्थस्वभावो हेतुरीश्वरः । हिर्यस्मात् । नान्य
महकारिणमपेक्षते । नित्यस्य ममर्थस्वभावस्य मतस्तदपेक्षा- 5
योगात् । न हि नित्यतयाऽनाधेयातिशयस्य का चिदपेक्षा
नाम । विशेषोत्पत्तौ वा तदव्यतिरिक्तस्वभावस्य तस्याप्युत्पत्ति-
प्र[¹⁰⁶]मङ्गात् । व्यतिरेके वा विशेषादेव कार्योत्पत्तिः ।
तस्याकारकत्व स्यात् । तदत्रं

अपेक्ष्यते परः कश्चिद्यदि कुर्वीत किं च न ।² 10

यदकिञ्चिन्करं वस्तु किं केन चिदपेक्ष्यते ॥ इति ।

भवन्तु वा तस्य महकारिणः । तथापि ते नित्या वा
स्युरनित्या वा । ये तावन्नित्याः परमाण्वादयस्तेषां न सद्भाव-
वैकल्यं संभवति । नापि तदायत्तसंनिधीनां संनिधानवैकल्यं ।
अनित्यानामपि तदायत्तोदयसंनिधीनां कुतो वैकल्यं नाम 15
येन महकारिवैकल्यान्न करोतीत्युच्यते । ततो नायमत्र
परिहारः ॥ अत एवाह । तेनाकृत इत्यादि ।

¹ Compare Sarvadharma, p. 9 foll. Siddhanta-samgraha, p. 28

² So Siddhanta, p. 29 MS. *Es apakeva* (second hand *ksata*) *parah*
karyam yadi vidyeta kim cana

³ MS *bharatu* ?

तेनाहृतोऽन्यो नास्येव तेनासौ किमपेक्षतां ॥१२४

तेनेश्वरेणाहृतो य उत्पत्तिमांस्तेनाहृतः । सो नास्येव
न विद्यते । अन्योऽपरो जगति । तेन कारणेन तदाद्यत्तवृत्तीनां
सहकारिणां सदा सनिहितत्वादसौ नित्यः कर्ता किमपेक्षतां ।

5 किमपेक्षमाणः कदा चित्कार्यं न कुर्यात् । इत्य न का चिदपि
तस्यापेक्षास्तौति सदा कार्यं कुर्वीत ॥

अथापि स्यात् । समवायि कारणमसमवायि¹ कारणं
निमित्तकारण चेति कारणत्रितयात्कार्यमुत्पद्यते । तदस्य
निमित्तकारणत्वात्सामयीमपेक्ष्य कार्यं कुर्वतो नोक्तदोषप्रसङ्गः ।

10 इति पराश्रयमाशङ्क्याह । अपेक्ष[त] इत्यादि ।

अपेक्षते चेत्सामर्थी ।

यदि नामासौ सदा सर्वकार्याणि कर्तुं समर्थः । तथाप्य-
पेक्षते सामर्थी । न हि सामयीमन्तरेण सत्यपि समर्थे कर्तरि
कार्यमुत्पद्यते । यथा किल पटोत्पादनसमर्थेऽपि क्व चिद्धेतौ
15 तुरितन्नुबेमादिकमन्तरेण न पट उत्पद्यते । तथा प्रकृते-
ऽपीति चेद्यदि । आह ।

हेतुर्न पुनरीश्वरः ।

यदि सामयीसद्भावे करोति । तदभावे च न करोतीत्य-
भ्युपगम्यते । तदा पुनरीश्वरो हेतुर्न स्यात् । सामर्थ्या एव

कार्यात्पत्तेः । ततश्चानुपपत्तेः । तस्या भावाभावयोः कार्यस्य
 भावाभावदर्शनात् । न तु पुनरौश्वरभावाभावयोरिति । न
 सामग्रीकालेऽपि स पररूपेण कर्ता । स्वरूप चास्य प्रागपि
 समर्थं तद्वेति कथं कदा चित्क्रियाविरामः ॥ यदप्युक्तं ।
 कुविन्दादिवत्कदा चिकरोतीति । तदपि न युक्तं । यतः 5
 कुविन्दादयः प्रागसमर्था एव । पुनः पश्चान्तुर्यादिसामग्रीप्रति-
 लम्भादपूर्वसामर्थ्याधिगमात् । पटादिकार्यं कुर्वन्ति । अन्यथापि
 तेषामपि पूर्वं तस्मात्समर्थसङ्गावे तत्क्रियाप्रसङ्गो न निवर्तत इति
 साध्यविकलो दृष्टान्तः ॥ किं च सामग्रीजननेऽपि स एव
 कारणं । स च सर्वदा अनिहितस्वभाव इति । कथं कदा 10
 चित्सामग्रीवैकल्यमप्यस्य । अत एवोपदर्शयन्नाह ।

नाकर्तुमौशः सामग्र्यां

इति । नाकर्तुमौशः । नाक्रियायां समर्थः । सामग्र्यां
 सामग्रीविषये । सर्वकार्यक्रियायां समर्थत्वात्सामग्रीजनन्यपि
 नोदासितुं शक्नोति । जनयतु तर्हि सामग्रीमिति चेदाह । 15

[न कर्तुं तदभावतः ॥ १२५]

न कर्तुमपि सामग्र्यामौशः । कुतः । तदभावतः । तस्याः
 सामग्र्या अभावतोऽविद्यमानत्वात् । न चाविद्यमानस्वभावे
 बन्ध्यासुत इव किं चित्कर्तुं शक्यते । नीरूपत्वात् । यद्वक्ष्यति
 नाभावस्य विकारोऽस्ति कल्पकोटिशतैरपि । इति ॥ 20

भवतु नाम । सामग्रीसङ्गावे सत्येव [197^a] कर्ता । तथापि किं सामग्रीबलाकृष्टः स्वयमनिच्छन्नेव करोति । आहोस्त्रिदिच्छन्निति विकल्पौ । तत्राद्य विकल्पभागङ्गयन्नाह । करोतीत्यादि ।

करोत्यनिच्छन्नौशश्चेत्परायत्तः प्रसज्यते ।

करोति कार्यमभिनिर्वर्तयत्यनिच्छन्नभिलसन्¹ । ईश ईश्वरः । चेन्नत । परायत्तः प्रसज्यते । परायत्तं परतन्त्रः प्रसज्यते आसज्यते । सामग्रीवशेनानिच्छतोऽपि कुर्वतः । तदश्वर्तित्वप्रसङ्गात् । न च पारतन्त्र्यमनुभवत ईश्वरत्वं युक्तमति-
10 प्रसङ्गात् । द्वितीयं विकल्पमधिकृत्याह ।

इच्छन्नपीच्छायत्तः स्यात् ।

अथेच्छन् करोतीति पक्षः स्वीक्रियते । तदापि इच्छायत्तः स्यात् । इच्छासङ्गावे कार्यव्यापारात् । तदभावे चाव्यापारात् । तदपेक्षासङ्गावात् । अतः

15

कुर्वतः कुत ईशता ॥ १९६

एव कुर्वतः कार्यमभिनिर्वर्तयतः सतस्तस्य कुत ईशता कुत ऐश्वर्यं ॥ एतेन यदुक्तं केन चित् । बुद्धिमत्त्वादीश्वरस्य नैष दोषः । बुद्धिशून्यो हि स्वसत्तामात्रजन्यमक्रमेणैव कार्यं कुर्यात् ।

¹ MS *navartanatu*

² MS *triam ul'tan*

³ MS *abhinuart*

बुद्धिमांसु कर्तृमीशानोऽप्यनिच्छन्न करोति । इति कस्तस्यो-
पालम्भ इति तदपि निरस्त । तथा हि ता अपीच्छाः स्वसत्ता-
मात्रनिबन्धना । किं न करोतीति स एव तस्योपालम्भ ॥
अपि च । यदि ता न सहकारिण्यः किं तासां विद्योगेऽपि
न करोति । अथ [I]सहकारिवैकल्येऽपि कार्याकरणे सर्वदा 5
तदायत्तः । सहकारिण्यश्चेत् । तथापि तद्भावेऽपि सर्वकार्यं किं
न करोति । सहकारिणा माकल्ये शक्तत्वात् ॥ केवलस्याशक्तस्य
न कारकत्वमिति चेत् । तत्किमयं पररूपेण कारकः । तथा
चेदकारक एव । न हि स्वरूपेणाकारकः कारको [197^b]
नाम । स्वरूपमप्यस्य निजशक्तिशब्दवाच्य । कार्थोपयोगीति 10
चेत् । अलमिदानीमागन्तुकशक्तिष्वपेक्षया । समर्थोऽप्येष प्रकृत्या
सहकारिणाममनिधौ नैव कारक इति चेत् । मातापि सती
प्रकृत्या वन्द्येत्येतदिति तर्हि देवानां प्रियेण व्रतव्यमित्यास्तां
तावत् ॥ अनित्यसु तदादिनां नाभिमतः । तथा च सत्यन्य-
साधारणस्वभावस्य कथमीशत्वमिति नेश्वरकार्यं जगद्वैचित्य- 15
मिति सिद्ध ॥

यदि न बुद्धिमत्कर्तृकं जगत् । तर्हि नित्यपरमाणुपुञ्जमयं
झणुकादिक्रमेणेत्यं चितितरुपर्वतादिकं भवत्वित्याह । येऽपौ-
त्यादि ।

येऽपि नित्यानणूनाहुस्तेऽपि पूर्वं निवारिताः । 20

येऽपि मौमांसकादिवादिनो नित्यानणून् । परमाणूनाङ्ग-

जगद्वैचित्र्यकारणत्वेन ब्रुवते । तेऽपि वादिनः पूर्वं । अग्रा
अयणुभेदेनेत्यादिना^१ परमाणुविचारसमये तत्प्रतिषेधास्त्रिवा-
रिता निराकृताः : । अतो नित्यपरमाणुमयमपि नेद जगत् ॥

एवमीश्वरकारणतां श्लोकार्धनान्तराल एव नित्यपरमाणु-
५ स्वभावतां च जगतो निरस्य तस्यैव तुर्यप्रकारस्य^२ समर्थनाय
प्रधानपरिणामरूपतां निराकर्तुं सांख्यमतमुद्भावयन्नाह ।
सांख्या इत्यादि ।

सांख्याः प्रधानमिच्छन्ति नित्यं लोकस्य कारणं ॥ १२७

सांख्याः कापिलाः प्रधान प्रकृतिरित्यपरनामधेयमिच्छन्ति
१० मन्यन्ते नित्य लोकस्य कारण । तच्च नित्यमविनश्वरस्वभावं ।
लोकस्य सर्वस्य चराचरस्य जगतः कारण परिणामरूपेण हेतु-
मिच्छन्ति ॥ किमिदं प्रधान नामेति चेदाह । सत्त्वमित्यादि ।

सत्त्वं रजस्तमश्चेति गुणा अविषमस्थिताः ।

प्रधानमिति कथ्यन्ते विषमैर्जगदुच्यते ॥ १२८

१५ सत्त्व रजस्तमश्चेति । एते त्रयो गुणा अविषम स्थिताः
साम्याव[198^a]स्थां प्राप्ताः । प्रधानमिति कथ्यन्ते । प्रधान-
मित्युच्यन्ते । एषां तावत्प्रकृत्यवस्था । विषमैर्जगदुच्यते । विष-
मावस्थां प्राप्तेः । पुनरेभिरेव गुणैर्जगदुच्यते । विश्ववैचित्र्य-
परिणामः कथ्यते ॥ तथा हि तेषां प्रक्रिया । यदा पुरुषस्य

१ See above, ix, 87

२ See above p 540 l 10

विषयोपभोगाकारमौत्सुक्यमुपजायते । तदा प्रकृतिः परिज्ञात-
पुरुषौत्सुक्या पुरुषेण युज्यते । तदा पुनः शब्दादिसर्गरूपेण
परिणतिमुपजनयति । तदाय क्रमः ।

प्रकृतेर्महान्तोऽहकारस्तस्माद्गणश्च षोडशकः ।

तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्च भूतानि ॥ 5

अस्यायमर्थः । प्रकृतेर्महान् । प्रधानान्महान् । महानिति
बुद्धेराख्या । ततो महतोऽहकारः । अहमिति प्रत्ययः ।
तस्मादहकाराद्गणश्च षोडशकः । षोडशक इति एकादश
चेन्द्रियाणि पञ्च तन्मात्राणि । तत्र पञ्च कर्मेन्द्रियाणि वाक्-
पाणिपादपायूपस्थलक्षणानि । पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि श्रोत्र तक् चक्षू 10
रसन घ्राण चेति । उभयात्मक तु मन इत्येकादश भवन्ति ।
पञ्च तन्मात्राणि पुनः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः । पञ्चभ्यः पञ्च
भूतानि । पञ्चभ्यः शब्दादिभ्यः पञ्च भूतानि भवन्ति । पञ्च
भूतानि आकाशवायुतेजोजलपृथिव्याख्यानि ॥ आद्यप्रकृतिस्तु
कारणमेव न कार्य । महदहकारौ शब्दादयश्च पञ्च कार्य 15
कारण च । एकादशेन्द्रियाणि आकाशादयश्च पञ्च कार्यमेव
न कारण । पुरुषः पुनरुभयस्वभाववर्जित इति । यदाह ।

मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः [195^b] सप्त ।

षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः । इति ॥⁶

1 Sāmkhyakarikā, 22

2 So MS

3 Sāmkhyakarikā 3 MS has sodāśakā, ca

तच्च प्रधानमग्रेषकार्यशक्तिमयमेव त्रिगुणात्मकमेव कार्य-
मभिनिर्वर्तयति । कथमन्यथा तत्राविद्यमानं कार्यं वैश्वरूप्य-
मुत्पद्यते । तथा चोक्तं ।

अग्रेषशक्तिप्रचितात्प्रधानादेव केवलात् ।

5 कार्यभेदाः प्रवर्तन्ते तद्रूपा एव तत्त्वतः ॥

यदि त्वसङ्गवेत्कार्यं कारणात्मनि शक्तिः ।

कर्तुं तन्नैव शक्यं तन्नैरूप्याद्वियदञ्जवत् ॥ इति ॥

एव किल प्रधानात्कार्यरूपेण जगद्विवर्तः प्रवर्तत इति
कापिलाः ॥ तदेवं तत्सर्वमाकाशे विरचितचित्रमिव प्रतिभासत

10 इति मन्यमानः सिद्धान्तवादी दूषयितुमाह । एकस्येति ।

एकस्य त्रिस्वभावत्वमयुक्तं तेन नास्ति तत् ।

एकस्य सत्. प्रधानस्य त्रिस्वभावत्वः । सत्त्वरजस्तमो भेदेन
त्र्यात्मकत्वं । अयुक्तमसंगतं । तेन कारणेन नास्ति तत् । न
विद्यते तत्त्रिगुणात्मकं प्रधानं । एकमनेकस्वभावमिति

15 परस्परान्तरमेतत् । अतस्तस्मिन्नपह्निते सर्वं तत्कार्यमपाकृतं
भवेत् ॥ मा भून्नाम तदेकस्वभाव त्रिगुणात्मकं । गुणास्ता-
वत्स्वरूपतः सन्तीत्याह । एवमित्यादि ।

एवं गुणा न विद्यन्ते प्रत्येकं ते ऽपि हि त्रिधा ॥ १२६

एवमेव प्रधानवत् । गुणाः सत्त्वरजस्तमोरूपा न विद्यन्ते । ते

1 "The 10-t Rājavarṭtika has been a Sāṃkhya work in clokas. Should these verses have been taken from it?" (Prof. R. Garbe)

ऽपि हि त्रिधा । द्विर्यस्मात् । ते ऽपि गुणाः प्रत्येकमेकैकग्रस्त्रिधा
त्रिप्रकाराः । तथा हि सर्वं त्रिगुणात्मकमिति ब्रुवतां प्रत्येकं
गुणा अपि स्वरूपेण त्रिगुणात्मकाः प्राप्नुवन्ति । तथा तद्गुणा
अपि त्रिगुणात्मकतया नैकस्वभावा विद्यन्ते ॥ यदा चैवं
विचारयतो गुणा न सन्ति । तदा तद्विवर्तरूपाः शब्दादयो 5
ऽपि [१११] न युज्यन्त इत्याह । गुणाभाव इत्यादि ।

गुणाभावे च शब्दादेरस्तित्वमतिदूरतः ।

गुणानां सत्त्वादीनां । अभावेऽसत्त्वे च । दूषणान्तरसमुच्चये
चकारः । शब्दादेरादिग्रहणात्स्यर्गादिपरिग्रहः । अस्तित्वं
सद्भावो ऽतिदूरतः सर्वथैव न युज्यते । कारणभावे कार्यस्य 10
सत्त्वायोगात् । यदप्युक्तं ।

सुखाद्यन्वितमेतद्धि व्यक्तं व्यक्तं समीच्यते ।

प्रसादतापदैरन्यादिरूपस्यैकोपलम्बितः ।

इति तदपि न युक्तं । 'यस्य सत्त्वादीनां सुखादिरूपतामुप-
पादयित् तत्परिणामस्य रूपादिनो व्यक्तस्य सुखाद्यन्वयो 15
हेतुः सोऽपि नास्तौत्याह' । अचेतन इत्यादि ।

अचेतने च वस्त्रादौ सुखादेरप्यसंभवः ॥ १३०

अचेतने जडरूपे च । पूर्ववच्चकारः । वस्त्रादौ अचित्स्रभावे
पटादौ । सुखादेरपि चिदात्मकस्य तादात्म्येनासंभवो ऽभावः ।

1 - 1 In the margin with reference to *aha* of the first hand, first hand
and *apa* na yuktam ity *aha* acetanetiādi

यतः सत्त्वरजस्तमांस्त्रेव सुखादुःखमोहा उच्यन्ते । ते च गुणा
न हि सन्ति । तत्कथं तत्र सुखादयो भवेयुः ॥

अथापि स्यात् । न सुखाद्यात्मकतया पटादयः सुखादि-
स्वभावा उच्यन्ते । अपि तु सुखादेस्तदत्यन्तेरित्याशङ्कयन्नाह ।

5 तद्भेदित्यादि ।

तद्भेदितुरूपा भावाश्चेन्ननु भावा विचारिताः ।

तस्य सुखादेर्हेतुरूपाः कारणस्वभावा भावा वाच्याः पटादय-
श्चेन्नत । ननु भावा विचारिता । नामौ पटादय उच्यन्ते
नापि परमाणुस्वरूपा नापि त्रिगुणात्मकाः । एव भावा
10 विचारिता निरूपिता युक्तितः प्रतिभाममानानां मायावन्नि-
स्वभावत्वाच्च । तत्क इमे भावाः सुखादिहेतुरूपा भविष्यन्ति ॥
अपि च । व्यक्तस्य सुखादिस्वभावत्वे पटादय एव सुखादिजन्याः
स्युरित्याह । सुखाद्येवेत्यादि ।

सुखाद्येव च ते हेतुः ।

15 पटस्यापि सुखाद्येव च । ते तत्र मांख्यस्य । हेतुः स्यात् ।
व्यक्तस्य सुखाद्यात्मकत्वात् । तथापि

न च तस्मात्पटादयः ॥ १३१

आदिशब्दाच्चन्दनमाला[199]दयः । विपर्ययः पुनरिहो-
पलभ्यत इत्याह । पटादेस्त्वित्यादि ।

पटादेस्तु सुखादि स्यात्तदभावात्सुखाद्यसत् ।

पटादेस्तु । आदिशब्दान्मालादे । पुनः । सुखादि स्यात् ।
 आदिशब्दाद्सुखादि भवेत् । तदभावात्तेषां पटादीनामभावात् ।
 सुखाद्यसत् । पटादिकार्यत्वात् सुखाद्यपि न स्यादिति
 तदन्वयव्यतिरेकानुविधानात्सुखादिस्तत्कार्यत्व ॥ मत्त्वादिगुणात्म- 5
 कतया यदपि सुखादीनां नित्यत्वमिष्टं । तदपि न सम्यगित्याह ।
 सुखादीनां चेत्यादि ।

सुखादीनां च नित्यत्वं कदा चिन्नोपलभ्यते ॥ १३२

सुखदुःखमोहानां च । चकारो ऽधिकदोषविवक्षायां । 10
 नित्यत्वं भ्रुवस्वभावत्वं कदा चिन्नोपलभ्यते न दृश्यते । गुणा-
 नामेवामत्त्वात्तेषां नित्यत्वाद्ययोगात् ॥ यदि च सुखादीनां
 नित्यत्वं स्यात् । तदा नित्यमुपलभ्येरन्नित्याह । मत्यामित्यादि ।

मत्यामेव सुखव्यक्तौ संवित्तिः किं न गृह्यते ।

यदि मत्यमवस्थितरूपाः सुखादयः । तथा सर्वदेति मदा 15
 तत्सवेदनं स्यात् । तत्स्रभावापरित्यागादिति समुदायार्थः ।
 मत्यामेव सुखव्यक्तौ । एकदा भूतायां सुखव्यक्तौ सुखस्य
 नित्यत्वे सति । संवित्तिः किं न गृह्यते । सुखस्य संवेदनं
 सर्वदा किं न स्यात् । न च सर्वदा सवेदनमस्ति । तस्मात्कदा-
 चिदनुपलभ्यमानं तत्तदा नास्तीति निश्चितमिति कथं 20

नित्यत्वं ॥ स्यादेतत् । सर्वदा व्यक्तिरूप[ता]यां स्यादेष दोषः ।
यदा पुनस्तदेव शक्तिरूपतया लयगत भवति । तदा न
दोष इत्याह तदेवेत्यादि ।

तदेव सूक्ष्मतां याति स्थूलं सूक्ष्मं च तत्कथं ॥ १३३

- 5 तदेव व्यक्तावस्थिति कृत्वा भावसमाश्रयात् । पश्चादनु-
पलम्बकाले सूक्ष्मतां [200²]याति दिवा नचचाणीवानुपलम्ब-
स्वभावता समाश्रयते । तदेतदसगत । कुतः । यद्यस्मात्स्थूलं
व्यक्तस्वभाव सत् । सूक्ष्म तत्कथं । अत्र्यक्तस्वभाव तस्मुखादि
कथं । नित्यतया नानास्वभावतैकस्य न युक्तेति भावः ॥
- 10 अथापि स्यात् । एकदा परस्परविरुद्धयोरेकस्मिन्नयोगः ।
पूर्वधर्मनिवृत्तौ तु धर्मान्तरापत्तेर्न दोष इत्याह ।
स्थौल्यमित्यादि ।

स्थौल्यं त्यक्त्वा भवेत्सूक्ष्मनित्ये स्थौल्यसूक्ष्मते ।

- स्थौल्यमाविर्भावरूपतां त्यक्त्वा परित्यज्य । भवेत्सूक्ष्म ।
15 तिरोहितरूप स्यात् । एवमभ्युपगमे सति । अनित्ये स्थौल्य-
सूक्ष्मते । उत्पादविनाशालीढत्वादभ्रुवे स्थौल्यसूक्ष्मते स्यातां ॥
भवतां नामानित्ये का चतिरित्याह । सर्वस्येत्यादि ।

सर्वस्य वस्तुनस्तद्वत्किं नानित्यत्वमिष्यते ॥ १३४

सर्वस्य वस्तुन । पञ्चविंशतितत्त्वलक्षणस्य तद्वत् । स्थौल्य-

सूक्ष्मतावत् । किं नानित्यत्वमिष्यते । किमिति निरन्वय-
विनाशो न स्वीक्रियते ॥ अयमभिप्रायः । स्थौल्यसूक्ष्मतयोरपि
निरन्वयविनाशासदुत्पादमन्तरेण नाविर्भावतिरोभावौ युक्तौ ।
अन्यथा कथं चित्केन सिद्रूपेणावस्थानात् । पूर्ववत्पुनरुपलब्धेः
प्रसङ्गः । तद्वत्सुखादीनामपि । तस्मादवश्यं तयोर्निरन्वयविना- 5
शासदुत्पादौ^१ चाङ्गीकर्तव्यौ । यथा च तयोरेतौ भवतस्तथा-
न्येषामपि विशेषाभावात्स्थातामिति ॥ किं च । यदि
स्थौल्यसूक्ष्मतयोर्विनाशोत्पत्तौ दृश्येते । तदा सुखादीनामनि-
त्यताप्रसङ्गः स्यात् । तथा हि तत्स्थौल्यं सुखाद्भिन्नमभिन्नं वा
स्यात् । तत्र यदि भिन्नं तदा तस्मिन्निवृत्तेऽपि पूर्ववत्सुखसंवेदन
स्यात् । न हि पटे निवृत्तेऽपि घ[200^१]टस्थानुपलब्धिर्युक्ता । 10
तस्य तदिति सबन्धकल्पनायामनवस्थानप्रसङ्गात् । न च सत्यपि
सबन्धे ऽकारणस्य निवृत्तावन्यस्य निवृत्तिर्युज्यते । गोनिवृत्ता-
विव तत्त्वामिनः । नापि सुखस्य तत्कारणपटादेरेव सुखोत्पत्तेः ।
नापि तदपि कारणं सुखादिममानकालत्वात्तस्य ॥ अथाभिन्न-
मिति पक्षः । अत्रोच्यते ।

15

न स्थौल्यं चेत्सुखादन्यत् ।

यदि स्थौल्यं सुखादन्यद्भिन्नं न भवति । तदा स्यात्सुख-
मेव तत् । तदा

सुखस्यानित्यता स्फुटं ।

तत्त्वभावतया स्थौल्यस्य निवृत्तौ सुखस्य विनिवृत्तेः
सुखस्यानित्यता विनश्यरता स्फुटं निश्चित ॥ स्यादेतत् । यदि
सर्वथा विनाशः स्यात्तदा सुखस्य पुनरुत्पत्तिर्न स्यात् । अत्यन्तासतो
5 गगनोत्पलवदुत्पादायोगात् । इति परमतमुपदर्शयन्नाह ।
नासदित्यादि ।

नासदुत्पद्यते किं चिदमत्त्वादिति चेन्मतं ॥ १३५

यत्सर्वथा कारणात्मन्यविद्यमानं तन्नोत्पद्यते । यथा गगना-
भोरुह । तथा चान्यदपि यदि स्यात् । तदा नोत्पद्यते ।
10 अतो नासदुत्पद्यते किं चित् । नात्यन्तामत्त्वभावमुत्पद्यते
किं चित् । कुतः । अमत्त्वादभावात् । इति चेत्प्रत । एवं यदि
समतं । तदा नैतदुक्तव्यमित्याह । व्यक्तस्येत्यादि ।

व्यक्तस्यासत उत्पत्तिरकामस्यापि ते स्थिता ।

व्यक्तस्यासत । प्राक् शक्तवस्यायामविद्यमानस्य व्यक्तस्य
15 पश्चादुत्पत्तिरुत्पादः । अनभिलाषिणोऽपि ते तव सदुत्पत्ति-
वादिनः स्थिता आपन्ना । अन्यथा प्रागपि तस्य सद्भावे पश्चादत् ।
पूर्वमपि तदुपलब्धिप्रसङ्गः । यथा व्यक्तस्यासत उत्पत्तिस्तथा
यद्यन्यस्या[201]पि स्यात्तदा न विरुध्यते किं चित् ॥

अपि च । सत्कार्यवादिनः कारणावस्थायां कार्यसद्भावा-
20 दिदमपि दूषणमपरमाशङ्क्यत इत्याह । अस्माद् इत्यादि ।

अन्नादो ऽमेध्यभक्षः स्यात् ।

अन्नमत्तीत्यन्नादो ऽन्नभक्षकः । अमेध्यभक्षः स्यात् ।
अशुचिभोक्ता भवेत् । कथ ।

फलं हेतौ यदि स्थितं ॥ १३६

कार्यं यदि कारणे मत्स्वभाव । तथा हि । कार्यममेध्य- 5
मन्नस्य । तच्चात्रावस्थायामेव मत्कार्यवादिनो विद्यते । इत्यन्न-
भक्षणात्तद्भक्षणमाशङ्क्यते भवतः । किं च । इदमपि मत्कार्य-
वादिनः प्रसङ्गान्तरमासञ्जयन्नाह । पटार्घ्येणेत्यादि ।

पटार्घ्येणैव कर्पासबीजं क्रीत्वा निवस्यतां ।

फलं हेतौ यदि स्थितमिति सबन्धः । कर्पासबीजे कारणे 10
भविष्यतः पटस्य कार्यस्य मद्भावात् । पटस्यार्घ्येण मूलेन
कर्पासबीजं क्रीत्वा गृहीत्वा निवस्यतां परिधीयतां ॥ अथापि
स्यात् । यदि नाम परमार्थतः कारणे कार्यमस्ति । तथापि
नायं मृत्युविद्यातिमिरोपहतलोचनः सांख्यवहारिको लोकः
पश्यतीत्याशङ्कयन्नाह । मोहादित्यादि । 15

मोहाच्चेन्नेक्षते लोकः ।

मोहादज्ञानात् । सद्यपि वस्तुतत्त्वं नेक्षते न पश्यति लोकः ।
ततो नोक्तदोषप्रसङ्गः । चेद्यदि । ननु

तत्त्वज्ञस्यापि सा स्थितिः ॥ १३७

यदि नाम न लोकोऽपश्यंस्तथा व्यवहार करोति । तत्त्वज्ञस्य तु युज्यते । न चैवं यतस्तत्त्वज्ञस्यापि । कारणे कार्यमस्तीति परमार्थवेदिनोऽपि । मांख्यस्य सा स्थितिः । मैव सर्वसांब्यवहारिकजनमाधारणौ व्यवस्थितिः । तेऽपि दृश्यन्ते ऽन्नभक्षणादिषु प्रवर्तमानाः । कर्पामबीज पटार्थिन परिहरन्तः ॥ नाप्ययमत्र परिहारो युज्यत इत्याह । लोकस्येत्यादि ।

लोकस्यापि च तज्ज्ञानमस्ति कस्मान्न पश्यति ।

लोकस्य मांख्यवहारिकजनस्यापि तज्ज्ञानमस्ति । येन कार्ये कारणे ऽस्तीति प्रतिपद्यते । न तत्त्वज्ञस्यैव । तथा हि कार्ये दृष्ट्वा कारणे अस्तीति निश्चय उभयोरपि तत्त्वज्ञस्य लोकस्य [च] साधारणः । अतो लोकः कस्माद्धेतोर्न पश्यति ॥ तत्र लोकस्यादर्शनकारणमिति वक्तव्य । लोकस्य दर्शनमप्रमाणमिति चेत् । अत्राह । लोकेत्यादि ।

15 लोकाप्रमाणतायां चेत् ।

लोकस्य मांख्यवहारिकजनस्याप्रमाणताया तज्ज्ञानस्याप्रमाण्ये

व्यक्तदर्शनमप्यसत् ॥ १३८

व्यक्तस्याविर्भूतस्वरूपस्य सदृशनं । तदप्यसत् । अप्रमाण स्यात् । न तस्मादस्तुतत्त्वव्यवस्था प्राप्नोति । एतच्चास्माभिरिष्यत
20 एव । सर्वसांब्यवहारिकप्रमाणानां परमार्थतो ऽप्रमाणत्वात् ।

तथा च भवतो ऽप्यस्मात्पञ्चनिचेपः ॥ एवं च परिनिष्ठितः
कापिलः सिद्धान्तवादिनो ऽपि साधारणदूषणमासञ्जयन्नाह ।
प्रमाणमित्यादि ।

प्रमाणमप्रमाणं चेन्ननु तत्प्रमितं मृषा ।

यदि प्रमाणमपि परमार्थतः प्रमाणं न भवतीति भवतां 5
पक्षः । ननु तत्प्रमितं मृषा । प्रमाणस्याप्रामाण्ये तत्प्रमितं तेन
प्रमाणेन परिच्छिन्नं मृषा ऽलौकिकं प्राप्नोति । किमतः स्यात् ।

तत्त्वतः शून्यता तस्माद्भावानां नोपपद्यते ॥ १३६

यदि प्रमाणस्याप्रामाण्ये तत्प्रमितं मृषा । तदा येथ भावाना
धर्माणां तत्त्वतः परमार्थतः शून्यता । सर्वधर्मनिःस्वभावता 10
तस्मात्प्रमाणान्निश्चिता । सापि नोपपद्यते । न भगच्छते ।
सर्वप्रमाणोपदर्शितस्य मृषार्थत्वात् । सापि सर्वधर्मनिःस्वभावता
तद्विचारकप्रमाणोपदर्शितैवेति ममानो न्यायः ॥ अत्र परिहार-
माह । कल्पितमित्यादि ।

कल्पितं भावमस्पृष्ट्वा तदभावो न गृह्यते ।

15

क[202^a]ल्पनाकल्पितं समारोपितं भावं धर्ममस्पृष्ट्वा कल्प-
नाबुद्ध्या ऽगृहीत्वा तदभावो न गृह्यते नालम्ब्यते । तथा हि
घटमारोपितरूपेण परिकल्प्य तत्संबन्धितया घटाभावं
प्रतिपद्यते लोकः । घटस्य विचारेण लोकप्रसिद्धेनैव यदा न
किं चित्स्वरूपमवतिष्ठते । तदा तदभावः । तद्विपर्ययरूपः । 20
सुतरां न कश्चित् । तदेवोपदर्शयन्नाह । तस्मादित्यादि ।

तस्माद्भावो मृषा यो हि तस्याभावः स्फुटं मृषा ॥

१४०

यस्मात्कल्पितभावविवेकेनाभावो गृह्यते । तस्माद्भावो मृषा । असत्त्वभावो यः । ब्रह्माभावः स्फुटं मृषा । तस्य निःस्वभावस्य भावस्याभावो विरहः स्फुटं निश्चितं मृषा ।
5 असत्यः । तस्यापि परिकल्पितरूपत्वात् । एव च भावाभावयोः परिकल्पितरूपत्वे सर्वधर्मनिःस्वभावतैवावतिष्ठते । पुनरिदमेवोपमहारव्याजेन विस्पष्टयन्नाह । तस्मात्स्वप्न इत्यादि ।

तस्मात्स्वप्ने सुते नष्टे सो नास्तीति विकल्पना ।

यस्माद्भावाभावौ कल्पनोपस्थापितत्वान्मृषार्थौ । तस्मात्स्वप्ने
10 मिद्धाक्रान्तचित्तावस्थायां उत्पन्नविनष्टे सुते पुत्रे सति । स पुत्रो नास्तीति [वि]कल्पना । तद्भावविकल्पः । किं करोति ।

तद्भावकल्पनोत्पादं विवध्नाति ।

तस्य सुतस्य भावः । तस्यास्तित्वः । तस्य कल्पना मत्त्वम-
मारोपः । तस्योत्पाद उन्मज्जन । त विवध्नाति¹ । निषेधयति ।
15 तथैव तर्हि² सेति चेत् । न ।

मृषा च सा । १४१

कल्पना । तद्भावकल्पना विवध्नात्यपि मृषा । अस्त्रीकसुतस्य³
स्वप्नेऽनुत्पन्नानिरुद्धत्वात् ॥ अथवा मत्याभिमत एव सुते स्वप्ने

¹ Sic MS

² Ms. *alibabutasya*

नष्टे सर्वमेतद्योजयितव्य ॥ एवं सर्वधर्माणामुत्पादननिरोधौ
कल्पनोपदर्शितौ द्रष्टव्यौ ॥

एतदुक्तं भवति । यथा स्वप्नोपलब्धस्य वस्तुज्ञोऽनुत्पन्नगनि-
रुद्धस्यापि [202^b] कल्पनोपदर्शितौ भावाभावौ न परमार्थ-
सन्तौ । अथ च कल्पनया व्यवहारगोचरमुपगतौ प्रतिभातः । 5
न च सा कल्पनाऽसत्यार्थविषयतयाप्रमाण । तद्विषयस्य
परमार्थतो निःस्वभावत्वात् । तथैव जाग्रद्दृश्यायामुपलब्धयोरपि
भावाभावयोर्व्यवहारपथमुपगतयोः[ः] कल्पनाप्रतिपादितयो-
र्व्यवस्था । इति तस्या अप्रामाण्येऽपि न सर्वधर्मनिःस्वभावता
विघटते । यदाह [नागाजुनश्चतुस्तवे] । 10

उत्पन्नश्च स्थितो नष्ट उक्तो लोको ऽर्थतस्त्वया ।

कल्पनामात्रमित्यस्मात्सर्वधर्माः प्रकाशिताः ।

कल्पनाप्यसतौ प्रोक्ता यथा शून्य विकल्पते ॥

इति सर्वं समञ्जसं ॥ एवमहेतुभूतस्वभावेश्वरप्रधानकर्तृत्व-
जगतो निराकृत्य नाप्यहेतुर्त^१ इत्यस्यार्थं प्रसाध्योपसंहरन्नाह । 15
तस्मादेवमित्यादि ।

तस्मादेवं विचारेण नास्ति किं चिद्हेतुतः ।

यतः स्वभावादिमभूतं न किं चित्कार्यमुपपद्यते । तस्मा-
देव विचारेण समनन्तरनिरूपणेन नास्ति किं चिद्हेतुतः ।

^१ Second hand 'am evamamahetu , first hand sam visamahetu bhuta? —
Perhaps visama, see Madhyamakavrtti, p. 10 | 11

^२ See above ix. 116. ad mem

स्वभावादेरहेतुतो ऽकारणाज्जात किं चित्कार्यं नास्ति न
 विद्यते । उपलक्षणं चैतत् । पुरुषकालादिहृतत्वमपि नास्ति ।
 तेषामप्यहेतुत्वात् । अतो नाप्यहेतुत इति सिद्धं ॥ ननु यदि
 नाम स्वभावेश्वरप्रधानादेरहेतुतो न किं चिदस्ति । तथापि
 ५ परिदृष्टकारणादेव परमार्थत उत्पत्त्यते । तत्कथं सर्वधर्माणां
 निःस्वभावता चेत्क्यतीति पराश्रयमाशङ्क्य ।

न स्वतो नापि परतो न द्वाभ्यां ।

इति कोटिचय समर्थयन्नाह । न च व्यस्तेत्यादि ।

न च व्यस्तसमस्तेषु प्रत्ययेषु व्यवस्थितं ॥ १४२

10 न च नैव व्यस्तसमस्तेष्विति व्यस्तेषु समस्तेषु च । तत्र न
 च व्यस्तेषु । एकैकशः स्वतः परतश्चेति । नापि समस्तेषु ।
 द्वाभ्यां स्वप[203^a]राभ्यां । प्रत्ययेषु कारणेषु । व्यवस्थित
 उत्पादरूपतया प्रतिष्ठित किञ्चित् ॥

तत्र न तावत्स्वत स्वभावाद्भावा¹ उत्पद्यन्ते । उत्पाटात्पूर्व
 15 तस्य स्वभावस्याविद्यमानत्वात् । कुत उत्पद्यन्तां । उत्पन्ने च
 तस्मिन् सत्यपि स्वरूपे तस्यापि निष्पन्नत्वात् किमुत्पद्यन्तां² ।
 अपि च । स्वत एव जन्मनि जातस्यैव पुनर्जन्म स्यात् । न च
 तद्युक्तं । हृतस्य करणायोगात् । जातस्य पुनर्जन्मनि बीजादी-
 गामेवासंसार प्रवृत्तेर्नाङ्कुरादयः कदा चिदुत्पत्तुमवसर लभेरन् ।

¹ MS *svato rābhya utpadyante*

² MS *utpadyantam*

न चैतदभ्युपगच्छतो ऽपि लोकेत एव बाधामनुभवसिद्धिपथ-
मुपयाति । बीजादेरङ्कुराद्युत्पत्तिदर्शनात् । न च बीजाङ्कुर-
योरैक्यं । उभयोरपि भिन्नरूपपरमवीर्यविपाकत्वात्^१ । स्वस्व-
भावजन्यत्वे च कस्य चिदुत्पत्तिरेव न स्यात् । इतरेतराश्रयत्वात् ।
तथा हि यावत्स्वभावो न भवति तावदुत्पत्तिर्न स्यात् । 5
यावच्चोत्पत्तिर्न भवति तावत्स्वभावो न स्यात् । इतरेतराश्रयत्वं ।
तस्मान्न स्वतः किं चिदुत्पद्यते ॥

नापि परतः । परतो हि जन्मनौष्ठमाणे शालिबीजादपि
कोद्रवाङ्कुरस्योत्पत्तिप्रसङ्गः । शालिकोद्रवयोरपि च कोद्रवाङ्कुर-
रापेक्षया परत्वमविशिष्टं । सर्वस्य वा जन्म सर्वतो भवेत् । 10
सर्वेषां परस्पर परत्वाविशेषात् ॥ अथ यद्वि नाम परत्वमवि-
शिष्टं । तथापि कार्यकारणयोरन्योन्यजन्यजनकभावस्य नित्या-
मकत्वान्न सर्वस्योत्पत्तिरिति चेत् । न । अनुत्पन्ने हि कार्ये ।
कस्मिन् पुनरस्य शक्तिरिति वक्तव्यं । उत्पन्ने च कार्ये
कारणस्याभावात्कस्य शक्तिरिति वक्तव्यं । [20^{3b}] न च 15
कार्यकारणयोरसमानकालतया जन्यजनकभावप्रतिनियमो ऽपि
कश्चित् ॥ अत एवैकमतप्रतिनियमो ऽपि न युक्तः ।
कार्यकारणमन्तरेण सततेरभावात् । तस्य चैकक्षणानवस्थानात् ।
क्वेय सततिर्नाम । पूर्वापरक्षणप्रवाहस्य च कल्पनासमारेपितत्वात् ।
नास्ति संततिर्वास्तवौ । एतेन सादृश्यमपि नियामकमिह निरस्तं । 20

¹ Compare Sarvad uṣṇa, p 16, l 22

² First hand ka-ya, second hand ka-mi

इति न किं चित्केन चिदेकमततिपतित सदृश वा अन्यजन-
कभावनियत वास्ति । अन्यजनकभावस्यैव चात्र चिन्त्यत्वात् ।
कथं तेनैव परिहारः । तस्मात्परतो ऽपि न कस्य चित्संभवः ॥

नापि द्वाभ्यां प्रत्येकपक्षोक्तसर्वदोषप्रसङ्गात् । प्रत्येक च
5 द्वयोरशक्तयोर्मिलितयोरप्यसमर्थत्वात् । न ह्येकेनाभेनादृष्टमार्गो
वज्रभिरपि द्रष्टुं शक्यते । प्रत्येक वा सिक्कतास्तेलदानासमर्था
मिलिता ऽपि तत्समर्था भवन्ति । तस्माद्भयपक्षप्रतिपादित-
दोषप्रसङ्गात् । द्वाभ्यामपि न कस्य चिदुत्पत्तिसंभवः ॥

इति स्वपरो[भ]यजनितमहेतुजनित वा तत्त्वतो न कि
10 चिदस्ति । तस्मात्परमार्थतोऽनुत्पन्नानिरुद्धस्वभाव मायमरौचि-
प्रतिबिम्बप्रति[श्रुत्का]सम¹ प्रतीत्यसमुत्पन्न स्वभावशून्यमेव मव
विश्वमाभासते ॥ न तु पुनरिदं प्रत्ययतामात्र सांघातमिह
निषिध्यते । यदुक्तमत्र भगवता शालिस्तम्बसूत्रे । तत्र कथं
प्रतीत्यसमुत्पादं पश्यति । इहोक्तं भगवता ।² य इमं प्रतीत्य-
15 समुत्पादं सततसमितं निर्जीवं यथावदविपर्येतमजीवमजातं
मभूतमकृतमसकृतमप्रतिघमनालम्बनं शिवमभयमनाहार्थमव्यय-
मव्युपशमस्वभावं पश्यति । स धर्मो प³ 201⁴ पश्यति । यस्तु । एव
सततसमितं निर्जीवमित्यादि पूर्ववत् । यावदव्युपशमस्वभावं
पश्यति । सोऽनुत्तरधर्मशरीरं बुद्धं पश्यति । आर्यधर्माभिसमये

¹ Ex conjectura

² See above ix 15

³ MS samant

सम्यग्ज्ञानादपनयेनैव ॥¹ प्रतीत्यसमुत्पाद इति कस्मादुच्यते ।
 सहेतुकः सप्रत्ययो नाहेतुको नाप्रत्यय इत्युच्यते । पेयालं ।
 अथ च पुनरयं प्रतीत्यसमुत्पादो द्वाभ्यां कारणाभ्यामुत्पद्यते ।
 कतमाभ्यां द्वाभ्यां कारणाभ्यामुत्पद्यते । हेतूपनिबन्धतः प्रत्य-
 योपनिबन्धतश्च । सोऽपि द्विविधो द्रष्टव्यः । बाह्यस्याध्यात्मि- 5
 कश्च । तत्र बाह्यस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य हेतूपनिबन्धः कतमः ।
 यदिदं बीजादङ्कुरः । अङ्कुरात्पत्र । पत्रात्काण्डं । काण्डा-
 म्नालं । नालाद्गण्डः² । गण्डाद्गर्भं । गर्भाच्छूकः । शूकात्पुष्पं ।
 पुष्पात्फलमिति । अस्मिन् बीजेऽङ्कुरो न भवति । यावत्सति
 पुष्पे फल न भवति । सति तु बीजेऽङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । 10
 एवं यावत्सति पुष्पे फलस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति ॥ तत्र बीजस्य नैवं
 भवति । अहमङ्कुरमभिनिर्वर्तयामीति । अङ्कुरस्यापि नैवं
 भवति । अहं बीजेनाभिनिर्वर्तित इति । एवं यावत्पुष्पस्य
 नैव भवति । अहं फलमभिनिर्वर्तयामीति³ । फलस्यापि नैवं
 भवति । अहं बीजेनाभिनिर्वर्तितमिति । अथ पुनर्बीजे सति 15
 अङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । प्रादुर्भावः । एव यावत्पुष्पे सति
 फलस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । प्रादुर्भावः । एवं बाह्यस्य प्रतीत्य-
 समुत्पादस्य हेतूपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥

¹ Interpunction from Tibetan — See our forthcoming edition of the
 Çālistambasūtra in Bibliotheca Buddhica

² See Wogihara, on Bodhisattvabhūmi (Leipzig, 1908), who refers to
 Divya, 100, l 16, 210, l 24

³ MS *phalam nirvartayāmīti*

कथं बाह्यस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्यः ।
 षष्ठां धातूनां समवायात् । कतमेषां षष्ठां [204^b] धातूनां
 समवायात् । यदिदं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशश्चतुसमवायात् ।
 बाह्यस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य [प्रत्ययोप] निबन्धो द्रष्टव्यः । तत्र
 5 पृथिवीधातुर्बीजस्य संधारणकृत्यं करोति ; अध्यातुर्बीजं स्नेह-
 यति । तेजोधातुर्बीजं परिपाचयति । वायुधातुर्बीजमभिनिर्ह-
 रति । आकाशधातुर्बीजस्यानावरणकृत्यं करोति । चतुरधि
 बीजस्य परिणामनाकृत्यं करोति । अमत्स्वेषु प्रत्ययेषु बीजा-
 दङ्कुरस्य [अभि] निर्वृत्तिर्न भवति । यदा बाह्यश्च पृथिवीधातु-
 10 रविकलो भवति । एवमप्तेजोवाय्वाकाशश्चतुधातवश्चाविकला
 भवन्ति । ततः सर्वेषां समवायात् । बीजे निरुध्यमानेऽङ्कुर-
 स्याभिनिर्वृत्तिर्भवति ॥ तत्र पृथिवीधातोर्नैवं भवति । अहं
 बीजस्य [सं] धारण [ा] कृत्यं करोमीति । एव यावदृतोरपि नैवं
 भवति । अहं बीजस्य परिणामनाकृत्यं करोमीति । अङ्कुर-
 15 स्यापि नैव भवति । अहमेभिः प्रत्ययैर्जनित इति । अथ पुनः
 मत्स्वेषु बीजे निरुध्यमानेऽङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । स चाय-
 ङ्कुरो न स्वयंकृतो [न परकृतो] नोभयकृतो नेश्वरनिर्मितो
 न कालपरिणामितो न प्रकृतिसंभृतो न चैकारणाधीनो
 नाप्यहेतुसमुत्पन्नः । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशश्चतुसमवायात् । बीजे
 20 निरुध्यमानेऽङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । एवं बाह्यस्य प्रतीत्य-
 समुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥

तत्र [बाह्यः प्रतीत्य] समुत्पादः पञ्चभिः कारणैर्द्रष्टव्यः ।

कतमैः पञ्चभिः । न शाश्वततो नोच्छेदतो न सक्रान्तितः ।
 परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः^१ । तत्सदृशानु[प्र]बन्धत-
 [205^a]श्चेति ॥ कथं न शाश्वतत इति । यस्मादन्यो ऽङ्कुरो
 ऽन्यद्वीज । न च यदेव बीज स एवाङ्कुरः । अथ वा पुनर्बीजं
 निरुध्यते । अङ्कुरश्चोत्पद्यते । अतो न शाश्वततः ॥ कथं 5
 नोच्छेदतः । न च पूर्वनिरुद्धाद्वीजादङ्कुरो निष्पद्यते । नाथ-
 निरुद्धाद्वीजात् । अपि च । बीजं च निरुध्यते । तस्मिन्नेव
 समयेऽङ्कुर उत्पद्यते । तुलादण्डोन्नामावनामवत् । अतो
 नोच्छेदतः ॥ कथं न सक्रान्तितः । विसदृशो बीजादङ्कुर इति ।
 अतो न सक्रान्तितः ॥ कथं परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनि- 10
 र्वृत्तितः । परीत्तबीजमुष्यते विपुलफला[न्य]भिनिर्वर्तयतीति ।
 अतः परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः ॥ कथं तत्सदृशा-
 नुप्रबन्धतः । यादृशं बीजमुष्यते तादृशं फलमभिनिर्वर्तयतीति ।
 अतस्तत्सदृशानुप्रबन्धतश्चेति ॥ एव बाह्यः[ः] प्रतीत्यसमुत्पादः
 पञ्चभिः कारणैर्द्रष्टव्यः ॥ 15

आध्यात्मिकसु प्रतीत्यसमुत्पादः पूर्वमेव विस्तरेण प्रति-
 पादितः^२ । इहापि योजयितव्यः ॥

एव परमार्थविचारे सांघृतमप्रतिषिद्धमेव ॥

ननु भावा नात्यन्तासंभविनो भवन्ति । अपि तु हेतु-
 प्रत्ययबलादनागतदध्वनो वर्तमानमध्वानमागच्छन्ति । वर्त- 20

^१ MS. in *tipu'at*

^२ See p. 356

मानात्पुनरनित्यताबलादतीतमध्वानं गच्छन्तीत्येवमुत्पादस्थि-
तिविनाशव्यपदेशः^१ । प्रतीत्यसमुत्पादोऽपि यथावदेवं संग-
च्छते । इति त्रैकाल्यवादिमतमाशङ्क्याह । अन्यत इत्यादि ।

अन्यतो नापि चायातं न तिष्ठति न गच्छति ।

- 5 अन्यतो देशकालान्नायात । नागतं किं चित् । नाप्यागतं
सद्वर्तमानादध्वनः क चिद्गच्छति । नापि तेनैकस्वभावेन कश्चि-
न्तिष्ठति ॥ तथा हि यद्यनागताद[205^b]ध्वनो वर्तमानमा-
गच्छेत् । वर्तमानादातीत तदा मस्कृतमपि नित्यं स्यात् ।
सर्वदा विद्यमानत्वात् । नानित्यं नामास्ति । स धर्मो न च
10 नित्य इति कथमेतत्स्येत्स्यति ॥

अथ पूर्वापरकालयोः कारिचशून्यतया धर्मस्याध्वसु
विशेषः । तथा हि यदासंप्राप्तकारिचः । कृत्यं न करोति ।
तदाऽनागतोऽभिधीयते । यदा करोति तदा प्रत्युत्पन्नः ।
यदा तु कृत्यान्निवृत्तः । तदाऽतीत इति विशेषः ॥ एतदपि
15 न किं चित् । तेनैवात्मना तस्यैव तदापि सद्भावात् । कारि-
चमपि कथं न स्यात् । इति वक्तव्यं । प्रत्ययान्तरापेक्षापि
नित्यमवस्थितरूपस्य न संभवति । कारिचशून्यस्य च वस्तुले-
ऽश्वविषाणादौनामपि तत्त्वप्रसङ्गः । कारिचं वा कथमतीत-

¹ See the texts quoted *Madhyamakavṛtti* p 145, on the *lukṣaṇas* of the *sam-kṛta*

² MS *karitram*—That may be right According to *Abhidharmakośa* the *kāntā* of the *ayo* is *darṣana*

मनागत प्रत्युत्पन्नं चोच्यते । किं तदपरकारित्रसद्भावात् ।
 स्वयमेव वा [१] पूर्वज्ञानवस्थानं । पाश्चात्ये च धर्मस्यापि स्वयम-
 तीतत्वादिव्यवस्थायां न किं चित्त्वच्यते ॥ यदि च । यथा वर्त-
 मानं द्रव्यतोऽस्ति तथातीतमनागतं चास्ति । तदा नैवं ।
 स्वभावेन सतो धर्मस्य कथमनुत्पन्नविनष्टस्वभावता । किमस्य 5
 पूर्वं नामीद्यस्याभावादजात इत्युच्यते । किं च पश्चान्नास्ति
 यस्याभावादिनष्ट इति । तेनैव चात्मना पूर्वापरकालयोरव-
 स्थाने वर्तमानवदपलब्ध्यादिप्रसङ्गः । तस्माद्भूतत्वाद्भवनधर्मतो
 न संगच्छते कथं चिदप्यध्वत्रययोगः ॥ तत्त्वाभ्युपग[च्छ]तो
 नातीतादिसद्भावः । तदयमत्र मगहश्लोकः । 10

स्वभावः सर्वदा चास्ति भावो नित्यश्च नेष्यते ।

न च स्वभावाद्भावो [206^b] ऽन्यो व्यक्तमीश्वरवेष्टितं ॥ इति ।²

यदप्युच्यते । अस्यतीतं कर्म । अस्यनागत फलमिति सूत्र-
 वचनात् । अस्यतीतादिभावः । तदपि हेतुफलापवादे तद्वष्टि-
 प्रतिषेधार्थमुक्तं भगवता । अस्यतीतं अस्यनागतमिति ॥ अतीत 15
 तु यद्भूतपूर्वमुत्पद्य विनष्टं । अनागत यत्सति हेतौ भवि-
 श्यति । एव हि हेत्वाद्यस्तीत्युच्यते । अस्तिशब्दस्य निपातत्वात् ।
 कालत्रयवृत्तिल । इत्य चैतदेव यत्परमार्थशून्यतायामुक्तं भग-

¹ So MS

² Quoted with a commentary in *Abhidharmakośa-vākyāḥ*, Société
 Asiatique, fol 360

वता । चक्षुर्भिचव उत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति । निरुध्य-
मान न क्व चित्संनिचयं गच्छति । इति हि भिचवः चक्षुरभूत्वा
भवति । भूत्वा च प्रतिविगच्छतीति^१ ॥ यदि चानागतं चक्षुः
स्यात् । नोक्तं स्यादभूत्वा भवतीति । तस्मान्नाध्वसकान्तिरस्ति ॥
७ यदि चैवं न कुतश्चिदागमनं [क्व चिद्] गमनं वा प्रज्ञायते ।
प्रतिभासमानस्य च प्रत्युत्पन्नस्य न रूपं किं चिद्विचारेणाव-
तिष्ठते । तदा

मायातः को विशेषोऽस्य यन्मूढैः सत्यतः कृतं ॥ १४३

मायात ऐन्द्रजालिकनिर्मितहस्यादिरूपाया अपि निःस्व-
१० भावतया विशेषो नैव कश्चित् । अस्य हेतुप्रत्ययोपजनितस्य
वस्तुरूपस्य परिदृश्यमानस्य ॥ कथं न विशेषः । पुनरिदमेव
व्यक्तीकुर्वन्नाह । माययेत्यादि ।

मायया निर्मितं यच्च हेतूभिर्यच्च निर्मितं ।

अयाति तत्कृतः कुत्र याति चेति निरूप्यतां ॥ १४४

१५ मायाशब्देनात्र मायानिर्माणहेतुविज्ञानादिविशेष उच्यते ।
कारणे कार्योप[चा]रात् । हेतोरपि मायास्वभावताप्रतिपाद-
नार्थं । तथा निर्मितं यच्च । वस्तुरूपं मयाहेतुना मायास्वभा-
वेन यद्विरचितमिति यावत् । यच्चान्यद्वस्तुरूपं हेतुभिः ।

^१ Quoted *Abhidharmakośa*, fol. 362—On *abhūta bhava*, see *Mihnda*,
p. 52 (Walleiser, *Grundzüge*, 128), *Madhyamakavṛtti*, p. 263, and *xxi*, 4, *xxvii*,
12.—Texts supporting the existence of the *abhūta*, see *Digha*, ix, 49.

लोकप्रसिद्धैः कारणैर्निर्मितं जनितं । परस्परसमुच्चयार्थं
चकारद्वयं । आघात्यागच्छति तन्नाथानिर्मितं^१ हेतुनिर्मितं वा
वस्तुरूपं कुतः । कस्मात् । कुत्र याति च । विनष्टं सत्क पुन-
रेतद्गच्छति । इत्येवं निरूप्यतां । सूक्ष्मेच्छिकया विचार्यतां ।
यदि तस्य कुतश्चिदागच्छति । क्व चिद्गच्छति वोपलभ्यते ॥ 5
ननु च यदि हेतुप्रत्ययसामर्थ्योपजनितं वस्तुरूपं तदा कथ-
मिवालीकं स्यात् । अत एवालीकमित्याह । यदन्येत्यादि ।

यदन्यसंनिधानेन दृष्टं न तदभावतः ।

प्रतिबिम्बसमे तस्मिन् क्वचिमे सत्यता कथं ॥ १४५

यद्वस्तुरूपमन्यस्य हेतुप्रत्ययस्य संनिधानेन दृष्टमुपलब्धं । न 10
तदभावतः तस्यान्यस्याभावतो न दृष्टं । तत्पराधीनवृत्तित्वात् ।
प्रतिबिम्बसमे प्रतिबिम्बेन आदर्शमण्डलप्रतिभासिना मुखादि-
सादृश्येन तुल्ये । यथा मुखादिबिम्बादर्शमण्डलादिसंनिधाने[न]
प्रतिबिम्बं प्रतिभासते । तदभावे न प्रतिभासते । तथा वस्तुरूप-
मपि हेतुप्रत्ययसंनिधानासंनिधानयोरिति । एवभूते वस्तुरूपे 15
क्वचिमे परायत्तवृत्तितयाऽस्वाभाविके सत्यताऽमृषार्थता कुतो ।
नैव युज्यते । न हि परोपनिधिस्वभावानामक्वचिमता युक्ता ।
तदुक्तं ।

हेतुतः संभवो येषां तदभावान्न सन्ति ये ।

कथं नाम न ते स्पष्टं प्रतिबिम्बसमा मताः ॥ इति ।^२

1 MS *tasnān māyā*^०

2 See *Madhyamakavṛtti*, p. 113

तस्मान्न हेतुप्रत्ययोपजनितं किं चित्परमार्थसदस्ति । न च हेतुप्रत्ययानां सामर्थ्यं क्व चिदपि परमार्थतः संभवति ॥ तथा हि स्वपरोभयात्मकैर्हेतुभिर्विद्यमानो वा भावः क्रियेताविद्यमानो वा । उभयस्वभावो वा । तत्र न विद्यमानः क्रियत 5 इत्याह । विद्यमानेत्यादि¹ ।

विद्यमानस्य भावस्य हेतुना किं प्रयोजनं ।

वि[207^a]द्यमानस्य कारणव्यापारात्प्रागेव सत्त्वभावस्य हेतुना कारणेन किं प्रयोजनं । कार्यस्य निष्पन्नात्मकतया निर्वर्त्य-स्वभावाभावाद्धेतुव्यापारस्यानुपयोगात् ॥ द्वितीय विकल्पमधि- 10 इत्याह । अथापीत्यादि ।

अथाप्यविद्यमानोऽसौ हेतुना किं प्रयोजनं ॥ १४६

अथापीति प्रकारान्तरद्योतनेऽविद्यमानोऽसौ न सत्त्व-भावः । तर्हि हेतुना किं प्रयोजनं । तदापि न हेतुना किमपि प्रयोजनमस्ति । तत्राप्यसत्त्वभावत्वात् । हेतुव्यापाराभावात् ॥ 15 स्यादेतद्यदि नाम विद्यमानस्य निष्पन्नत्वात् । कर्तव्याभावाच्च हेतुना किमपि प्रयोजनं । अविद्यमानस्य तु किं न भवती-त्याह । नाभावस्येत्यादि ।

नाभावस्य विकारोऽस्ति हेतुकोटिशतैरपि ।

नाभावस्याविद्यमानस्वभावस्य विकारोऽस्ति । अन्यथात्वं

भावस्वभावताऽस्ति । नीरूपतया तस्यापि कर्तव्याभावात् । हेतुकोटिशतैरपि । आस्तां तावद्धेतुशतैर्हेतुमहस्रैर्हेतूनां कोटिशतैरपि । तस्य निःस्वभावतया केन चिदपि विकारयितुमशक्यत्वात् ॥ मा भवतु विकारो भावस्वभावता केवलमस्यास्तु चेदत्राह । तदवस्य इति ।

5

तदवस्यः कथं भावः ।

तदवस्योऽपरित्यक्ताभावस्वभावः । नैव भावः स्यात् । नाभाव एव भावो भवति । केवलमभावस्वभावतानिवृत्तौ भावस्वभावो भवति । अत्राह ।

को वान्यो भावतां गतः ॥ १४७

10

यदि न प्रागभावो भावस्वभावो भवति । को वा तर्हि । अभावादन्योऽपरो भावता । अभावस्वभावतां परित्यज्य । भावरूपतां गतः । नान्यः कश्चिदप्रतीयते । कारणस्य कार्यस्वभावतयाः पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वात् ॥ स्यादेतत् । नान्यः कश्चिद्भावो भव[207^b]ति । किं तर्हि प्रागभावस्य भावविरो- 15 धिनः सद्भावात्तदा भावो न भवति । पश्चात्पुनस्तस्मिन्नपगते भवत्येवेत्याह ।

नाभावकाले भावश्चेत्कदा भावो भविष्यति ।

नाभावकालेऽभावसत्तासमये न भावश्चेत् । यदि भावो न भवति । कदा भावो भविष्यति । अभावकाले भावस्यानुत्पत्ति-

स्येत् । [न] कदा चिद्भावस्योन्मज्जनं स्यात् । अभावेन विरो-
धिना सदा क्रोडीकृतत्वात् ॥ तेनैवोत्पद्यमानेन भावेनाभावस्य
विनाशो भविष्यतीति चेदाह ।

नाजातेन हि भावेन सोऽभावोऽपगमिष्यति ॥ १४८

- ० यावदसौ भावो न जायते । तावदभावस्य विनाशो
नास्त्येव । हिर्यस्मात् । तस्मान्नाजातेनानुत्पन्नेन भावेन सोऽभावः ।
प्रागभावरूपः अपगमिष्यति । निवर्तयिष्यते ॥ अथापि स्यात् ।
मापगच्छत नामाभावः । तस्मिन्ननपगत एव भाव उत्पद्यते ।
उत्पन्ने च भावे भावाभावयो परस्परपरिहारात्पश्चादभावः
10 स्वयमेवापगमिष्यतीति । आह । न चेत्यादि ।

न चानपगतेऽभावे भावावसरसंभवः ।

- भवत्येष क्रमो यदि पूर्वं भाव एव भवेत् । न चेतदस्ति ।
चो यस्मात् । न चैवानपगतेऽनिवृत्तेऽभावे भावस्यावसरो-
ऽवकाशः । तस्य संभवः । भावोत्पत्तिविरोधिनोऽभावस्यैव
15 भावात् । कारणेनैव तदभावो निवर्तयिष्यते चेत् । न । कार-
णस्य कार्योत्पत्तावेव व्यापारात् । कार्यमुत्पादयदेव तदभाव-
मपि निवर्तयतीति चेत् । उत्पादयत्येव कार्यं यदि तद्विरो-
धिनीऽभावाद् उत्पादयितुं च [205] मते । न च तस्मिन्नप्रति-
हतसामर्थ्यं तत्कार्यमुत्पादयितुं क्षमते । न च कारणेन तद-

भावस्य विरोधः । कारणकालेऽपि तत्प्रागभावस्य भावात्मत्ता-
वस्थानात् । तस्माद्भावात्मनि अभावात्मनि वा कार्ये न कार-
णस्य व्यापारो युज्यते । उभयानुभयपक्षे च प्रत्येकपक्षनिषेधा-
देव कारणव्यापारस्य निषेधः कृतो भवतीति द्रष्टव्यम् । नापि
तयोः सम्भवोऽस्ति । विरोधिनोरेकत्रैकदा विधिप्रतिषेधयोः 5
भावायोगात् । तदुक्तम् ।

न मनुत्पद्यते भावो नाप्यसन् सदसन्न च ।

न स्वतो नापि परतो न द्वाभ्यां जायते कथं ॥ इति ।

एव तावद्भावस्योत्पत्तिः परमार्थतो न कथं चिदपि संग-
च्छते ॥ नापि कथं चिदुत्पन्नस्य सत्त्वभावस्य निवृत्तिर्युज्यते 10
इत्याह भावस्येत्यादि ।

भावश्चाभावतां नैति द्विस्वभावप्रसङ्गतः ॥ १४६

पूर्वापेक्षश्चकारः । यथाऽभावो भावतां नैति । तथा भाव-
श्चाभावतां नैति । गच्छति । कुतः । द्विस्वभावप्रसङ्गतः । भावस्य
सतो यदाऽभावस्वभावता भवति । तदा चेकस्यैव वस्तुनो द्वयोः 15
स्वभावयोः प्रसङ्गः स्यात् । एकस्यैव भावाभावरूपत्वात् । न च
भावता परित्यज्याभावरूपतां यातीति वक्तुमुचितम् । तदा च
भावस्यैवाभावात् । कोऽभावरूपतां यतीति न विद्मः । न च
सत्त्वभावस्य पारमार्थिकत्वे निवृत्तिर्युक्ता । पारमार्थिकत्वस्या-
भावप्रसङ्गात् ॥ इत्थं भावस्योत्पादविनाशयोः परमार्थतोऽभावं 20
प्रसाध्योपसंहरन्नाह [208^b] एवमित्यादि ।

एवं च न विरोधोऽस्ति न च भावोऽस्ति सर्वदा ।

एवमुक्तक्रमेणोत्पादविनाशायोगात् । चो हेतौ । यस्मान्न
 निरोधोऽस्ति । न विनाशोऽस्ति । [न च भावोऽस्ति ।] न
 वस्तुसत्त्वमस्ति । चः समुद्भये । सर्वदा सर्वस्मिन् काले । उत्पा-
 5 दाद्वा तथागतानामनुत्पादाद्वा तथागतानां स्थितैवैषा धर्माणां
 धर्मता । धर्मसमता । धर्मस्थितिता । धर्मनियामता । धर्म-
 धातुः । तथता । अवितथता इत्यादिवचनात्¹ । यत एव ।

अज्ञातमनिरुद्धं च तस्मात्सर्वमिदं जगत् ॥ १५०

अज्ञातमनुत्पन्न । अनिरुद्ध चाविनष्ट परमार्थतः । तस्मा-
 10 दुत्पादविनाशाभावात् । पूर्वाक्तात् । सर्वमगेष । इदं निःस्व-
 भावतासमानाधिकरणं जगद्विश्च सत्त्वभाजनलोकमञ्जित सच-
 राचरं वा । माथोत्पादनिरोधवद्भ्रुवहारवशात् । पुनरुत्पाद-
 निरोधौ सः² । एतेन मृत्तिसत्यस्याप्रतिषेध उक्तः ॥ धर्म-
 संगीतौ चैतदुक्तं । तथता तथतेति कुलपुत्र शून्यताया एत-
 15 दधिवचन । सा च शून्यता नोत्पद्यते । न निरुध्यते । आह ।
 यद्येवं सर्वधर्माः⁴ शून्या उक्ता भगवता तत्सर्वधर्मा⁵ नोत्पत्स्यन्ते ।

¹ See Gāhastambasutra, Mādhyamakavṛtti p. 40 and additions

² Such seems to have been the first reading second hand *nuodhāv ubhau*

³ See Ciksāsannacaya, p. 263, 1

⁴ *Śānta* wanting in Q₁

⁵ Q₁ *tasmat sarvadharma*

न निरोक्ष्यन्ते । निरारम्भो¹ बोधिसत्त्वः । आह । एवमेतत्कुल-
पुत्र यथाभिमबुध्यसे । सर्वधर्मा नोत्पद्यन्ते न निरुध्यन्ते ।
आह । यदेतदुक्तं भगवता मस्कृता धर्मा उत्पद्यन्ते निरुध्यन्ते
च इत्यस्य तथागतभाषितस्य कोऽभिप्रायः । आह । उत्पाद-
निरोधाभिनिश्चिष्टः² कुलपुत्र लोकसनिवेशः । तत्र तथागतो 5
महाका[209^१]रुणिको लोकस्य³ त्रामपदपरिहारार्थं व्यवहार-
वशादुक्तवानुत्पद्यन्ते निरुध्यन्ते च । न चात्र कस्य चिद्धर्मस्यो-
त्पादो न निरोध इति ॥

तस्मात्सर्वधर्मा अनुत्पन्नानिरुद्धस्वभावतया आदिशान्ताः
प्रकृतिपरिनिर्हताः । इति जगतो निःस्वभावतायां तदन्त- 10
र्गतानां नरकादिगतीनामपि निःस्वभावतैवेत्युपदर्शयन्नाह ।
स्वप्नेत्यादि ।

स्वप्नोपमास्तु गतयो विचारे कदलौसमाः ।

स्वप्नेनोपमा तुल्यं यासां तास्तथोक्ताः । तुरवधारणे । स्वप्नो-
पलब्धस्वभावगतयः । नरकप्नेततिर्थङ्गनुष्यदेवानां सभागता- 15
विशेषाः । यथा स्वप्ने देशान्तरादिगमनागमन सुखदःखाद्यनु-
भवनं च तथा । अनधिगतपरमार्थतत्त्वस्य नरकादिषु वेदि-
तव्यं । न तु तत्त्वतः । कथं । विचारे कदलौसमा हेतुपद-

1 Such seems to have the first reading, as in G₁, second hand *svālamā*.

2 MS *utpādaniśchita* G₁ *nirōdha*

3 G₁ *lokesyotrāsa*

मेतत् । सर्वधर्माणा निःस्वभावतया विचारे विमर्शं मति ।
यस्मात्कदलौसमाः । कदलौवन्निःमारा गतयस्तस्मादित्यर्थः ।
एतेन यथोक्तं प्राक्

माद्यैवेयमतो विमुञ्च हृदयं त्राम

१ इत्यादि । तदपि प्रमाद्योपदृशितं भवति । यतश्चानु-
त्यन्तानिरुद्धाः सर्वधर्माः । अत आह । निर्वृतेत्यादि ।

निर्वृतानिर्वृतानां च विशेषो नास्ति वस्तुतः ॥ १५१

निर्वृता ये सर्वधर्मावरणप्रहाणादिनिर्मुक्तसर्ववन्धनाः । अनि-
र्वृता ये रागादिक्लेशपाशाद्यन्तचित्तमततयः । स्मारचारका-
१० न्तर्गताः । तेषामुभयेषामपि विशेषो भेदो नास्ति [209^b] न
संभवति । कुतः । वस्तुतः । परमार्थतः । सर्वधर्माणां निःस्व-
भावतया प्रकृतिपरिनिर्वृतत्वात् । सवृत्त्या पुनरस्त्येव विशेषः
इत्यनेकधा प्रतिपादित । अत एवाह ।

बुद्धानां सत्त्वधातोश्च येनाभिन्नत्वमर्थतः ।

१५ आत्मनश्च परेषां च ममता तेन ते मता ॥ इति १

इति परमार्थतत्वापरिज्ञानान्मिथ्याभिनिवेशादारोपितजग-
ज्जालमुपकल्प्यात्मनेवात्मानमाकुलयति बालजन इत्युपदर्शय-
न्नाह । एवमित्यादि ।

एवं शून्येषु धर्मेषु किं लब्धं किं हृतं भवेत् ।

सत्त्वतः परिभूतो वा केन कः संभविष्यति ॥ १५२

1 Above iv 47

2 Nāgārjuna, *Caṅgustāra*

कुतः सुखं वा दुःखं वा किं प्रियं वा किमप्रियम् ।

का तृष्णा क्व सा तृष्णा मृग्यमाणा स्वभावतः ॥ २५३

विचारे जीवन्लाकः कः को नामात्र मरिष्यति ।

को भविष्यति को भृतः को बन्धुः कस्य कः सुहृत् ॥ २५४

एव प्रतिपादितन्यायेन शून्येषु निःस्वभावेषु [धर्मेषु] कि 5
लब्ध । कि कृतश्चित्प्राप्त यत्नाभेषु प्रदृश्यन्ति । कि इत ।
किमपहृतं केन चित्कस्य चिद्भवेत् । यत्नाभापहारेण प्रकु-
प्यन्ति । मत्ततः प्रजितः । परिभृतोऽपकृतो वा केन कः संभवि-
ष्यति । वस्तुस्वभावाभावे न कश्चित्केन चिदित्यर्थः ।

कुतः सुखहेतोरभावात्सुखं वा । कुतो दुःखं वा दुःखहेतो- 10
रभावात् । अन्योन्यसमुच्चयार्थं उभयत्र वाशब्दः । यत्प्राप्ति-
परिहारार्थमायास क्रियते कि प्रियं वा कि बल्लभं वा
प्रियरूपताया कल्पितरूपत्वात् । किमप्रियं किमनभिलष-
ण्यौघ । अप्रियमपि न परमार्थतः किं चिद्विद्यते । इति
किमर्थं प्रियाप्रियस्योगविधोर्गार्थं प्रयत्नः क्रियते ॥ का तृष्णा 15
यथा ललाभार्थं दृश्यति जन । कुत्र सा तृष्णा क्व पुनरिय-
मासङ्गस्थाने वस्तुनि तृष्णा । मृग्यमाणा स्वभावः [210^a] तः ।

1 Such is the reading of the commentators and of several MSS., but the reading of Minoreff (*Pravartna Jalokasra*) is supported by *Sūtrīṣaṅgraha* ed. Bendall p. 11.

2 *Pravartna*, second hand.

अन्विष्यमाणा स्वरूपतः । तद्विषयस्याभावान्निर्विषयतया तस्या
[अ]प्यभावः । यद्व्याप्तत्तत्कर्म समुच्चीयते ॥

विचारे परमार्थस्वरूपनिरूपणे सति जीवलोकः सत्त्व-
लोकः । को । नैव कश्चित् । तद्भावात् । को नामात्र मरि-
थ्यति । जीवलोकस्य विचारेणसत्त्वभावत्वात् । को नामात्र
जीवलोके मरिष्यति । उपरतजीवितेन्द्रियो भविष्यति । को
भविष्यति । क उत्पद्यते । को भूतः । पूर्वमुत्पन्न इत्यतौ-
तादिव्यवहारः काल्पनिक एव । को बन्धुः । कः स्वजनः ।
कस्य कः सुहृत् । किं मित्रं कस्य । अत्रेति सर्वत्र योजनीयं ।
10 यदभिव्यङ्गेणाकुशलमपि न गण्यते ॥ एवं स्वभावशून्यत्वात्कल्प-
नासमारोपितमेव तत्त्वमित्याह । सर्वमित्यादि ।

सर्वमाकाशसंकाशं परिगृह्णन्तु मद्दिधाः ।

प्रकुप्यन्ति प्रहृष्यन्ति कलहोत्सवहेतुभिः ॥ १५५

सर्वमेतदुक्तमन्यच्च । आकाशमकाशं समारोपिततत्त्वशून्य-
15 त्वादाकाशकल्प । परिगृह्णन्तु । अविद्यमानमेव तु स्वरूपमा-
रोप्य मद्दिधा इति ग्रन्थकारमात्मानमेव निदर्शनं करोति ।
मादृशा अपरिज्ञातपरमार्थतत्त्वा बालजना अमदितर्काकुलित-
चेतसः प्रकुप्यन्ति । मिथ्याभिनिवेशात्कोपं यान्ति । प्रहृष्यन्ति ।
अलौकलाभयोगात्प्रमुदिता भवन्ति । कैः । कलहोत्सवहेतुभिः ।
20 कलहहेतुभिर्विवादहेतुभिः । उत्सवहेतुभिरानन्दहेतुभिः । यथा-
योगं ॥ तस्मादनधिगतपरमार्थतत्त्वाः । सांवृतमेव वस्तुरूपं

मृताः पतन्धपायेषु दीर्घतीव्रव्ययेषु च ।

मृता जौवितेन्द्रियविमुक्ता । पतन्ति गच्छन्धपायेषु
नरकप्रेततिर्यक्तु । किंभूतेषु । दीर्घतीव्रव्ययेषु च दीर्घा चिर-
कालभाविनी । तीव्राऽतिदुःसहवेदनीयविपाकत्वात् । व्यथा
येष्वपायेषु ते तथोक्ताः । तेषु च । चकार उक्तमसुक्ष्मे भिन्न- 5
क्रमे वा । केन प्रकारेणेत्याह । आगत्यागत्येत्यादि ।

अगत्यागत्य सुगतिं भूत्वा भूत्वा सुखोचिताः ॥ १५७

सुखमवर्धिता भूत्वा भूत्वा । कथं । आगत्यागत्य सुगति ।
शोभना देवमनुष्यगति प्राप्य प्राप्य ॥ पुनरपि तथाभूताना
दुःखपरम्परामागर्गनिमज्जनोन्मज्जनमादर्शयन्नाह भव इत्यादि । 10

भवे बहुप्रपातश्च तत्र चासत्त्वमौदृशम् ।

तत्रान्योन्यविरोधश्च न भवेत्तत्त्वमौदृशम् ॥ १५८

भवे ममारे कामरूपारूपस्वभावे बहुप्रपातश्च बहुतर
उत्पातश्च । तत्र चासत्त्वमौदृशम् । तत्र च भवे प्रपाते वा ।
अतत्त्वमौदृशं व्यामोहविजृम्भितमेतादृशं सर्वजनसाधारणं यथा- 15
विधं प्रतिपादितं परिदृश्यमानं वा । तत्रान्योन्यविरोधश्च ।
तत्रवविधे अतत्त्वे सति अन्योन्यविरोधः । परस्परविप्रतिपत्तिः ।
केन कारणेन न भवेत्तत्त्वमौदृशमिति । तस्मादस्तुरूपमेतादृश-
मनेकाकारममारोपात् ।

तत्र चानुपमास्तीव्रा अनन्तदुःखसागराः । [२१११]

तत्र चैवमपि अनुपमा तदपरमदृशद् खाभावाद्पमा-
तुमशक्याः तीव्रा अत्युग्रवेदना । अनन्ता [अ]नवधिकाल-
विपाकतयाऽपर्यन्ता वा दुःखानामतिविपुलतया महायान-
मनधिगम्य निस्तरौतुमशक्यत्वात् । सागरा तथापि कथ-
चित् महता वीर्येण कुशलेपक्षोपचयाद्भयमा कालेन सुगति
प्राप्य क्षपयितुं शक्यन्त इत्यत आह तत्रैवमत्यादि ।

तत्रैवमल्पबलता तत्राप्यल्पत्वमायुषः ॥ १५६

तत्रापि जीवितारोग्यव्यापारः क्षुत्कमश्रमैः ।

10 निद्रयोपद्रवैर्बालममर्गेनिष्फलैस्तथा ॥ १६०

वृथायुर्वहत्याशु विवेकस्तु सुदुर्लभः ।

तत्र तथारूपेऽपि मभावश्च एव परितुष्यमानरूपा अन्य-
बलता ह्यनवीर्येति यावत् ॥ तत्राप्यल्पत्वमायुषः । तत्राप्येव
भूते मर्त्यपि अन्यत्वं स्तोत्रं श्रावणं आयु मङ्काराणां ॥

15 तत्रापि जीवितारोग्यव्यापारैः जीवितस्य क्षिरकालयापनाय
व्यापारैः । स्नानाभ्यञ्जनप्रवृत्तिभिः । आरोग्यस्य आरोग्याय
वा रोगोपशमाय व्यापारैः । विशेषेण कर्तृनिर्गमेषज्यकषाय-
पानादिभिः । कुशलोपार्जनमन्तरेण वृथा वैवायुर्वहत्याश्रिति
वक्ष्यमाणेन संबन्धः ॥ तथा क्षुत्कमश्रमे । क्षुत् बुभुक्षा क्लमो
20 ग्लानिः । श्रमो मार्गखेदादि तैः । निद्रयोपद्रवैः । निद्रया
स्वप्नेन । उपद्रवैर्हीनोत्पामविह्वेठनादिक्रमे । मर्गेऽप्यव्याङ्मृग-

दशमशकादिकृतेः । वधवन्धनताडनादिलक्षणैः । तथा बाल-
संमर्गेर्निष्फलैस्तथा । बालानां पृथग्जनानां समर्गेः संपर्केः ।
किभूतेः । निष्फलैः । आत्मोत्कर्षादिमग्निसंप्रलापादिबहुलैः ।
तथेति । न केवलं पूर्वाक्तक्रमेण इत्यमपि वृथैवायुर्वहत्याशु ।
वृथैव । निष्फलमेव कुशलपक्षोऽपि चरहितत्वात् । आयु-
र्वहति । यानि आशु शीघ्रं अमञ्जुपारप्रसङ्गात् व्यगितमेव
परिचयात् ॥ एवमपि वर्तमानानां विवेकस्तु सुदुर्लभं विवे-
कस्तु हेयोपादेयज्ञानं व्यासङ्गपरिव्यागो वा सुदुर्लभः ।
कथमप्यतिक्रान्तेष्वपि न लभ्यते ॥ भवतु नामैव तथापि
यदि कथं चिन्मसाधारं जायते तदा कल्याणं स्यात् तदापि ॥
नास्तीत्याह तत्राप्येत्यादि ।

तत्राप्यभ्यस्तविशेषनिवारणगतिः कुतः ॥ १६ ॥

तत्रापि मार्गो यतते महापायप्रपातने ।

तत्रार्थवमवस्था गतेऽपि अभ्यस्तविशेषं परिशौकितमो-
द्धृत्य तस्य निवारणं निवर्तनं तस्य गतिरनुपवेशं कुतो ॥
नैवास्ति ॥ तत्रार्थवमनर्थपरम्परायां स्थितानां कथं चित्कृशाल-
पन्नं समौक्ष्यं मार्गो यतते महापायप्रपातने त्रेभ्योऽमारो
देवपुत्रमारो वा यतते उद्यच्छते । महापायप्रपातने । प्रपातन-
निमित्तं । अत्रोच्चादिनरकप्रक्षेपणार्थमिति यावत् ॥ एवमपि

¹ MS. *ksapana* - this misreading is common enough, but usually corrected by a second hand.

कदा चित्सत्यरत्नादिष्वभिसंप्रत्ययवशात्कथं चित्कल्याणमुपजा-
यत इत्याह । तत्रासन्मार्गेत्यादि ।

तत्रासन्मार्गबाहुल्याद्विचिकित्सा¹ च दुर्जया ॥ १६२
पुनश्च क्षणदौर्लभ्यं बुद्धोत्पादोऽतिदुर्लभः ।

1) क्लेशौघो दुर्निवारश्चेत्यहो दुःखपरम्परा ॥ १६३

तत्रैवंदशा प्राप्नोति । मय्यगृष्टिर्बपत्तस्यासन्मार्गस्य चावाक-
मौमांसकादिपरिदोषितस्य चाङ्गन्याङ्गयस्वात् विचिकित्सा
सन्मार्गं विमतिश्च दुर्जया कथं चिदपि विचिकित्सा त्यक्तुं न
शक्या ॥ कथं चित्तुगतिप्रतिनिर्मांसपि पुनश्च क्षणदौर्लभ्यं

10) अष्टाक्षणविनिर्मुक्तस्य क्षणस्य दौर्लभ्यं परमदुर्लभत्व

महार्णवयुगच्छिद्रकृमेयोवार्पणोपम ।

कथं चिदितरक्षणमभवेऽपि बुद्धोत्पादोऽतिदुर्लभं बु-
[द्धानां 2)] ममस्तजगदालोककारिणा सर्वदुःख-
निदानभूतकेशशल्यापहारिणामुत्पादं प्रादुर्भावं अतिदु-

15) र्लभः³ कथं चित्कर्हि चित् उदस्वरपुष्पप्रायं ममारमाग
रोत्तरणोपायभूत⁴ । कथं चिद्बुद्धोत्पादमभवेऽपि । क्लेशोघ
[5)] दौर्लभा उघः⁵ । अविच्छिन्नप्रवाहः । मं दुर्निवारः ।

¹ Mīnacy *banataram*

² See above iv. 20

³ Four aksaras are wanting.

⁴ About seventeen aksaras wanting.

See MS

दुःखेनापि निवारयितुमशक्य ॥ इत्यहो दुःखपरम्परा । इत्येव ।
अहो इति खेटे । दुःखस्य कष्टस्य परम्परा । एकस्माद्दुःखादि-
निर्गमेऽपि । अपरस्मिन्दुःखे [प्रपीतनात् ॥

माप्रतमेव मत्त्वान् सुदुःखितान् ममीक्ष्य करुणाश्रेडित-
हृदय परदुःखदुःखौ शास्त्रकार मत्त्वानां दुःखं शोचयन्नाह ।
अहो बतति ।

अहो बतातिशोच्यत्वमेषां दुःखौघवर्तिनाम् ।

निपातममुदाय खेटे । अतिशोच्यत्व अतिशयेन शोच-
नीयत्व । एषा हिताहितपरिज्ञानविकलानां मत्त्वानां दुःख-
मागरकञ्जोलपरम्परानिमज्जनोन्मज्जनाकुलचेतसां । के पुनरमी 1
मत्त्वा शोचनीया इत्याह । य इत्यादि ।

ये नेक्षन्ते स्वदौःस्थित्यमेवमप्यतिदुःस्थिताः ॥ १६४

ये मत्त्वा अविद्यान्धीकृतज्ञानलोचनाः नेक्षन्ते न पश्यन्ति ।
स्वदौःस्थित्य । स्वस्यात्मनो दुःखावस्थितत्वमेवमप्यतिदुःस्थिता ।
एवमुक्तकमेण अतिदुःस्थिताः । अतिशयेन दुःखावस्थिताः 1
दुःखपर्यापन्ना इति यावत् ॥ एतदनुरूपदृष्टान्तेन स्पष्टयन्नाह ।
स्वात्वेत्यादि ।

1 Visarga without in MS

2 First hand only

स्नात्वा स्नात्वा यथा कश्चिद्विशेद्वह्निं मुहुर्मुहुः ।
स्वसौस्थित्यं च मन्यन्त एवमप्यतिदुःस्थिता ॥ १६५

- स्नात्वा स्नात्वा जलावगाहनं कृत्वा कृत्वा यथा कश्चिदुप-
हतबुद्धिः श्रौतार्तः सुखाभिलाषी । विशेष्यविशेष्ये । बह्निमग्नि
१० मुहुर्मुहुः प्र[११]तिक्षणं पुनः पुनर्वा । तथैतेऽपि मत्वा ।
स्वसौस्थित्यं आत्मसुखमपत्तिं च । मन्यन्ते । अवबुध्यन्ते । एव-
मप्यतिदुःस्थिताः । एवमनेन प्रतिपादितक्रमेणातिदुःस्थिताः ।
दग्वाग्निज्वलकवल्लौकताः । अहो वतातिबहुलतराजानान्ध-
काराक्रमणममौषां यदात्मगतमपि प्रमादं न पश्यन्तीत्याह ।
११ अजरेत्यादि ।

अजरामरलीलानामेवं विहरतां सतां ।
आयास्यन्त्यापदो घोराः कृत्वा मरणमग्रतः ॥ १६६

- न विद्यते जरा जीर्णता येषां तेऽजराः । न म्रियन्ते ये
[ते]ऽमराः । तेषामजराणाममराणामिव लीला विचेष्टिता ।
१२ येषां ते तथोक्ताः । तेषामेवमनया लीलया विहरतां निश्चित
विचरतां मतामायास्यन्ति । दौर्किच्यन्ते । आपदो निरन्तराः ।
मर्त्ये ते दुःखहेतवो जराव्याधिविपत्तयः । घोरा अतौव भयं-
कराः । कथमायास्यन्ति । कृत्वा मरणमग्रतः । मरणमप्रती-
कारपरिहारं मृत्युमग्रतः पुरतः कृत्वा ॥

एतच्छोकं भगवता राजाववाद्[कोसूत्रे] । तद्यथा महाराज ।
 चतसृभ्यो दिग्भ्यश्चत्वारः पर्ववा आगच्छेयुः । दृढाः । सारवन्तः ।
 अखण्डाः । अक्किद्रा असुषिराः । सुसृत्ताः । एकधनाः ।
 नभः सृष्टन्तः । पृथिवीं चोक्षिखन्तः । सर्वं हणकाष्टशाखा-
 पर्णपलाशादि सर्वसत्त्वप्राणभूतान् निर्मथ्यन्तः । तेभ्यो न सुकर 5
 जवेन वा पलायित् बलेन वा द्रव्यमन्त्रौषधेर्वा निवर्तयित् ।
 एवमेव महाराज चत्वारौमानि महाभयानि । आगच्छन्ति ।
 येषां न सुकर जवेन वा पालयित् । बलेन वा । द्रव्य-
 मन्त्रौषधेर्वा निवर्तनं कर्तुं । कतमानि चत्वारि । जरा व्याधि-
 मरणं विपत्तिश्च । जरा महाराज आगच्छति । [2330] यौवन 10
 प्रमथमाना । व्याधिर्महाराज आगच्छति आरोग्यं प्रमथ्यन् ।
 मरणं महाराज आगच्छति जीवितं प्रमथमानः । विपत्ति-
 र्महाराज आगच्छति सर्वा मपत्तौ प्रमथ्यन्तौ । तत्काम्सा-
 द्भेतो । तद्यथा महाराज मिहो मृगराजो रूपसपत्नौ जव-
 मपत्नं स जातनखदंष्ट्राकरालो मृगगणमनुप्रविश्य मृगं गृहीत्वा ।
 यथाकामकरणीयं करोति । स च मृगराजो ऽतिबलं व्याड-
 मुखमामाद्यं विवशो भवति । एवमेव महाराज विद्वेष्य मृत्यु-
 ग्रन्थनापगतमदस्यात्राणस्याप्रतिशरणस्यापरायणस्य समसुच्छिद्य-

See Śikṣasamuccaya p. 306.

MS. asuroch

Or. sarva

* Or. pīṇā bhāṣā m.

Or. pīṇā bhāṣā m.

* Or. ta' ka. m. p. 304

- मानेषु मामशोणिते परिशुष्यमाणे परितृषितविक्रलवदनस्य¹
 करचरणविचेपाभियुक्तस्या[कर्मण्यस्या]ममर्थस्य लालाशिघानक-
 प्रथमत्रपुरीषोपलिप्तस्य ईषज्जीवितावशेषस्य कर्मभवात्पुनर्भव-
 मालम्बमानस्य यमपुरुषभयभीतस्य कालरात्रिवशगतस्य चर-
 7) माश्रामप्रश्नासेषूपरुध्यमानेषु । एकाकिनो ऽद्वितीयस्यामहायस्य ।
 दम लोक जहत परलोकमाक्रमते महापथ व्रजत महा-
 कान्तार प्रविशत महागहन ममवगाहमानस्य महाकान्तार
 प्रपद्यमानस्य महार्णवेनोद्धमानस्य कर्मवायुना नोयमानस्य
 निमित्तीकृतां दिश व्रजते नान्यत्वात् नान्यच्छरण नान्यत्प
 10) रायणमृते धमात् । धर्मा हि महाराज तस्मिन् ममथे त्राण
 लयन शरण भवति । तद्यथा शोनातस्याग्निप्रतापः अग्नि-
 मध्यग 2) ीतस्यापि निर्वापण । उष्णान्तस्य वा शैत्य । अध्वान
 प्रतिपन्नस्य सुश्रीतलच्छायोपवन पिपामितस्य सुश्रीतलं
 शलिल । बुभुचितस्य वा प्रणोतमरु । व्याधितस्य वा वैद्यौ-
 1) षधिपरिचारका भयभीतस्य बलवन्त महाया माधव प्रति-
 श्रणा भवन्तीति विस्तर ॥ तस्मादितद्गतपरिहारार्थं कुशल-
 पक्षेस्वेव प्रज्ञापरिशोधितेषु यत्र करणौय ॥

ददानौ जात्यादिद् खद् भिना द्वापहरणाय स्वाशय
 माशङ्कयन्नाह । एवमित्यादि

1) *pa. bapthasa*

2) *MS. am hca - nana - MS. pa. epa. epa*

3) *MS. p. dca. sa. pa. p. dca. sa. p. dca. sa.*

4) *MS. pa. epa. epa. epa. epa.*

एवं दुःखाग्निप्रानां शान्तिं कुर्यामहं कदा ।

पुण्यमेघममुद्गतैः सुखोपकरणैः स्वकैः ॥ १६७

एवमनन्तरोक्तया नौत्या । दुःखाग्निप्राना दुःखान्देवा-
ग्रयः । तैः संतापिताना मत्त्वाना शान्तिं जात्यादिदुःखानल-
तापप्रशमनं कुर्यामहं कदा । कस्मिन् काले कुर्या विदधा ।
कथं सुखोपकरणैः । सुखस्योपकरणानि सुखमाधानानि
वस्त्राभरणानुलेपनशयनासनप्रभृतौति । किं तदुपार्जितैरेव ।
नेत्याह । स्वकैः स्वात्मैः । मया स्वयमुपार्जितैरित्यर्थः ।
किं निमाणादिप्रदर्शितैः । नेत्याह पुण्यमेघममुद्गतैः । पुण्या-
न्येव मेघाः । सर्वदुःखमतापार्तिशमनसुखोपकरणशौतलदृष्टि-
प्रदाननिदानत्वात् । तेभ्यः समुद्गतानि निजातानि तैः ॥
एवमभ्युदयमपदि परेषां चेतो विधाय निःश्रयं ममपदि
प्रदर्शयन्नाह कदंत्यादि ।

कदोपलम्भदृष्टिभ्यो देशयिष्यामि शून्यताम् ।

संवृत्यानुपलम्भेन पुण्यसंभारमादरात् ॥ १६८

कदा कस्मिन् काले । उपलम्भदृष्टिभ्यो भावशाहाभिनि-
विष्टेभ्यो । देशयिष्यामि प्रकाशयिष्यामि । शून्यता सर्वधर्म-
निःस्वभावतां कथं । संवृत्या व्यवहारेण । अन्यथा विकल्प्या-
विषयतया परमार्थशून्यस्य शून्यतायां देशयितुमशक्यत्वात् ।

एव निःश्रेयसहेतुज्ञानसंभारनिमित्तमुपदर्शित ॥ तत्कारण
 पुण्यसंभारनिदानमुपदर्शयन्नाह । पुण्येत्यादि । पुण्यस्य दानादे-
 संभार [कशोपलम्भ दृष्टिभ्यो देशयिष्यामीति सबन्ध' ।
 आदरादिति महता गौरवेण मत्तय न यदृच्छया । केन
 प्रकारेण । अनुपलम्भेन । दयदायकप्रतिग्राहकादित्रितयानुप-
 लम्भयोगेन त्रिकोटिपरिशुद्धेति यावत् । एवमुपचित. पुण्य-
 संभारो बुद्धताधिगमाय जायते । तदेवमनेन सर्वणाशेष-
 सक्लेशहेतुसर्वसमारोपविकल्पप्रतिपक्षतया सर्वावरणप्रहाणोपाय-
 त्वात् । समस्तथागताधिगमहेतुत्वाच्च सर्वदुःखोपशमोपाय-
 10 प्रज्ञोपजायते दशुपदर्शित भवतीति ॥

ये गम्भीरनयावगाहनपटुप्रजा[निरस्तभ्रमा'
 सक्लेशव्यवटानपक्षविमलजानोच्छ्रिता सूरयः ।
 ते मन्तो गण्टोषयोगपि च ते भार विमिश्रादतो
 याह्य सर्वसकल्मष विषमिव त्याज्य दूरक यदि ॥

1 न युक्तमुक्त किमपौह यन्मया
 पर प्रजातं स्वस्मित तदेव मे ।
 ननु यद्बोध्यन्ति ममात्र माधवो
 मति मयानेन कृतेन साप्रतम् ॥

अपि च ।

20

यः सवृत्त्या व्रजति मनसो गोचरत्न कथं चित्

तादृश्यर्थे स्वलति न मतिः कस्य वै मादृशस्य ।
 तत्सूक्तार्थप्रविचयवतां मध्यमानोतिभाजा^१
 दृष्ट्वा किं^२ चिद्गुणलवमिह स्यादपादेयबुद्धिः ॥ (215^३)
 प्रज्ञाया विवृति विधाय विशदव्याख्यापदैः मृता^४
 मस्यग्ज्ञानविपक्षदृष्टिनिबिडव्यामोहशान्त्या मया ।
 यत्पुण्य समुपार्जित हितफल तेनाशु सर्वा जनो
 मञ्जुश्रीरिव मद्गुणैकवसति^५ प्रज्ञाकरो जायतां ॥ इति ॥

बोधिचर्यावतारे प्रज्ञापारमितापरिच्छेद-
 टौका समाप्ता ॥

॥ कृतिरियं पण्डितभिक्षुप्रज्ञाकर[मति]पादानाम् ॥

MS. mahāyāna
^२ So MS
 MS. v. ad
^४ MS. samvrtam

टीकेय परमा^१ स्यन्त्रितपदा शुद्धा मनोह्लादिनी
 ममारार्णवपारगाभिनि जने नौयानयाचोपमा ।^२
 आशु प्राप्तिकरो जिनस्य पटवौ^३ माद्यन्निखित्वा मया
 प्राप्त यत्कश्चन सुमर्षाट पट तेनास्तु बुद्धो जन ॥
 अष्टानवतिमंयुक्तं गते मर्षति तत्परे ।
 कृष्णे आवणपञ्चम्यां वामरे कुजसाङ्गये ॥
 श्रीमच्छकरदवस्य राज्यं विजयशालिनः ।
 बोधिचर्यावताराख्यटीके लिख्यमिदं शुभ ॥
 श्रीललितपुरे रस्य श्रीमानोश्लमंजुके ।
 यच्छ्लोराघवनाम्नस्य विहारे सुगतालये ॥
 धन्यं स्यत्त्रिभिक्षोऽस्य बुद्धचन्द्रस्य पुस्तकम् ।
 तत्पुण्याद्बोधिमत्वत्वं लभते परम पदम् ॥ इति ॥

सृजतु शलिल घना यथष्ट

भवतु मही बद्धशस्यमप्रयुक्तम् ।

अवतु नरपतिः प्रजा विनामा

भवतु रथनपते. सुखातिवृद्धि ॥ इति ॥

॥ कायस्यः भुवनाकरमणं लिखितमिति ॥^४

१ MS. pāramitā

२ MS. padīm — paratīdām

So MS

४ Visarga wanted in MS

५ So MS

६ The common reading is *śālo* (*śā*), hence the footnote. Inscr. Plate

xiv. 1. 1. Catalogue, p. ix, and Levy-Nepaul, p. 109

७ The readings of the colophon contrast with the correction of the MS

Paricīṣṭa Parvan, (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each	..	Rs.	1	14
Prākṛita-Paṅgalam, Fasc 1-7 @ /6/ each	2	10
Prithivirāj Rāsa, (Text) Part II, Fasc 1-5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Part II, Fasc 1	0	12
Prākṛita Lakṣanam, (Text) Fasc 1	1	8
Parāçara Smṛti, (Text) Vol I, Fasc 1-8, Vol. II, Fasc 1-6; Vol III, Fasc. 1-6 @ /6/ each	7	8
Parāçara, Institutes of (English)	0	12
Prabandhaçntāmaṇi (English) Fasc 1-3 @ /12/ each	2	4
*Sāma Vēda Saṁhitā, (Text) Vols I, Fasc 5-10, II, 1-6; III, 1-7, IV, 1-6, V, 1-8, @ /6/ each Fasc	12	6
Sāṅkhya Sūtra Vṛtti, (Text) Fasc 1-4 @ /6/ each	1	8
Ditto (English) Fasc 1-3 @ /12/ each	2	4
Suçrta Saṁhitā, (Eng) Fasc 1 @ /12/	0	12
*Taittereya Saṁhitā, (Text) Fasc 14-45 @ /6/ each	12	0
Tāndya Brāhmaṇa, (Text) Fasc 1-19 @ /6/ each	7	2
Tattva Çintāmaṇi, (Text) Vol I, Fasc 1-9, Vol II, Fasc 1-10, Vol III, Fasc 1-2, Vol IV, Fasc 1, Vol V, Fasc 1-5, Part IV, Vol II, Fasc 1-12 @ /6/ each	14	10
Trikānda-Mandanam, (Text) Fasc 1-2 @ /6/	0	12
Tul'si Saṭ'sai, (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each	1	14
Upamita bhava prapañca kathā (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each	1	14
Uvāçagadaçāo, (Text and English) Fasc 1-6 @ /12/	4	8
Varāha Purāna, (Text) Fasc 1-14 @ /6/ each	5	4
Vara Kṛya Kaumudī, Fasc 1-6 @ /6/	2	4
*Vāyu Purāna, (Text) Vol I, Fasc 2-6, Vol II, Fasc. 1-7, @ /6/ each	4	8
Viçṇu Smṛti, (Text) Fasc 1-2 @ /6/ each	0	12
Vivādaratnākara, (Text) Fasc 1-7 @ /6/ each	2	10
Vṛhannārāḍya Purāna, (Text) Fasc 1-6 @ /6/	2	4
Vṛhat Svayambhū Purāna, Fasc 1-6	2	4
<i>Tibetan Series</i>				
Pag-Sam Thi Siā, Fasc 1-4 @ 1/ each	4	0
Sher-Phym, Vol I, Fasc 1-5, Vol II, Fasc 1-3, Vol III, Fasc 1-5, @ 1/ each	13	0
Rtogs brjod dpag lkhri Siā (Tib & Sans) Vol I, Fasc 1-5, Vol II Fasc 1-5 @ 1/ each	10	0
<i>Arabic and Persian Series</i>				
*Alamgir-nāmah, with Index, (Text) Fasc 1-13 @ /6/ each	4	14
Al Muqaddasi (English) Vol I, Fasc 1-3 @ /12/	2	4
Āin-i-Akbarī, (Text) Fasc. 1-22 @ 1/ each	22	0
Ditto (English) Vol I, Fasc 1-7, Vol II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc 1-5, @ 1/12/ each	29	12
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc 1-37 @ 1/ each	37	0
Ditto English Fasc. 1-7 @ 1/ each	7	0
Arabic Bibliography, by Dr. A Sprenger	0	6
Bādshāhnāmah, with Index, (Text) Fasc 1-19 @ /6/ each	7	2
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts	1	2
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal Fasc 1-3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/ each	21	0
Farhang-i-Bashīdī, (Text) Fasc 1-14 @ 1/ each	14	0
Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc 1-4 @ /12/ each	3	0
Futūh-ugh-Shāmi of Wāqidi, (Text) Fasc 1-9 @ /6/ each	3	6
Ditto of Azādī, (Text) Fasc 1-4 @ /6/ each	1	8
Haft Asman, History of the Persian Masnawī, (Text) Fasc 1	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc 1-6 @ /12/ each	4	8
Iqbāl-nāmah-i-Jahāngiri, (Text) Fasc 1-3 @ /6/ each	1	2
Iqbān, with Supplement, (Text) 51 Fasc @ /12/ each	38	4
Maasir-ul-Umara, Vol I, Fasc 1-9, Vol II, Fasc 1-9, Vol III, 1-10, Index to Vol I, Fasc 10-11, Index to Vol. III, Fasc 11-12, Index to Vol II, Fasc 10-12 @ /6/ each	13	2
Maghāzi of Wāqidi, (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each	1	14

* The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cannot be supplied.

Muntakhabat-Tawārikh, (Text) Fasc. 1-15 @ /6 each ..	5	10
Muntakhabat-Tawārikh, (English) Vol I, Fasc 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes, Vol III, Fasc 1 @ /12/ each ...	12	0
Muntakhabat-Lubāh, (Text) Fasc 1-19 @ /6/ each ...	7	2
Ma'sūm-i-'Ālamgiri, (Text), Fasc 1-6 @ /6/ each ...	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc 1 ...	0	8
Nizāmi's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc 1-2 @ /12/ each ...	1	8
Riyāz-us-Salātīn, (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each ..	1	14
Ditto Ditto (English) Fasc. I-II ...	1	8
Tabaqāt-i-Nāsrī, (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each ...	1	14
Ditto (English) Fasc 1-14 @ /12/ each ...	10	9
Ditto Index ...	1	0
Tārikh-i-Firūz Shāhi of Zuyāu-d-dīn Barnī (Text) Fasc 1-7 @ /6/ each ..	2	10
Tārikh-i-Firūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc 1-6 @ /6/ each ...	2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc 1-2 @ 1/8/ each ...	3	0
Wis o Rāmin, (Text) Fasc 1-5 @ /6/ each ...	1	14
Zafarnāmah, Vol I, Fasc 1-9, Vol II, Fasc 1-8 @ /6/ each ...	6	6
Tuzuk-i-Jahāngiri, (Eng.) Fasc 1 ...	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS

1 ASIATIC RESEARCHES Vol VII, Vols XI and XVII, and Vols XIX and XX @ 10/ each ..	50	0
2 PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl) @ /8/ per No; and from 1870 to date @ /8/ per No		
3 JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) & 1901 (7), @ 1/8 per No to Members and @ 2/ per No to Non-Members		
<i>N.B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.</i>		
4 Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883	3	0
A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by E. E. Shaw (Extra No. J A S B, 1878)	4	0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J A S B, 1869)	2	0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J A S B, 1875)	4	0
Introduction to the Maithili Language of North Bihār, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., J A S B, 1882)	4	0
5. Anis-ul-Musharrāhin ..	3	0
6. Catalogue of Fossil Vertebrata ..	3	0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, by W. A. Bion	3	5
8. Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols II and IV, @ 18/ each...	32	0
9. Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāzi, 168 pages with 17 plates, 4to Part I	2	0
10. Khizānatu-l-'ilm ..	4	0
11. Mahābhārata, Vols III and IV, @ 20/ each ..	40	0
12. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I-III, with 8 coloured Plates, 4to @ 6/ each		
13. Sharaya-ool-Islām ..	10	0
14. Tibetan Dictionary, by Csoma de Korös ..	10	0
15. Ditto Grammar ..	8	0
16. Kaqmiraqabdamta, Parts I & II @ 1/8/ ..	3	0
17. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c, in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson	1	0
19. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kashmir by M. A. Stem, Ph.D, JI. Extra No. 2 of 1899 ...	4	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc 1-29 @ 1/ each / .. 29 0
 Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra 5 0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

12-2-08.

Books are supplied by V.-P. P.

